

54683

54683

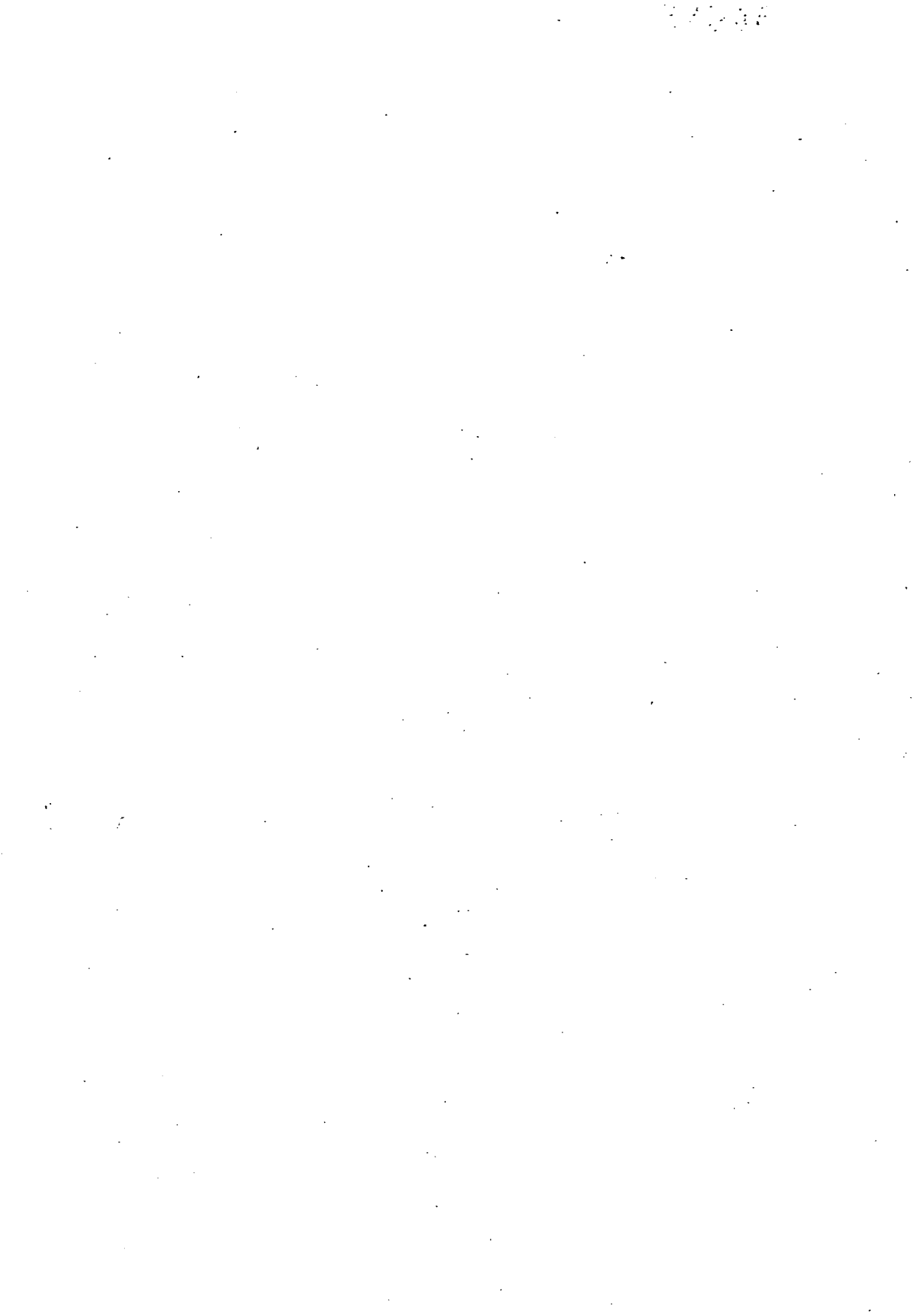
ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

A
SZEGEDI PEDAGÓGIAI FŐISKOLA
ÉVKÖNYVE

1957

SZEGED, 1957

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

A
SZEGEDI PEDAGÓGIAI FŐISKOLA
ÉVKÖNYVE

1957

ELSŐ RÉSZ

SZEGED, 1957

SZERKESZTETTE:
LERNER KÁROLY

Kiadásért felelős a Szegedi Pedagógiai Főiskola igazgatója

Megjelenés 1957. július

Példányszám: 500 — Terjedelem: 32.5 (A/5) ív — Ábrák száma: 24

Szegedi Nyomda Vállalat 57—1211

Felelős vezető: Vincze György

BEVEZETŐ

1956-ban megjelent első Évkönyvünket abban a reményben bocsátottuk útjára, hogy vele egy sorozatot indítottunk meg, melynek első kötetét az évenként megjelent, újabb évkönyvek fogják követni. E törekvésünk valóra váltásában jelentékenyen közre játszott az a kedvező visszhang, mely a sajtóban és a hozzánk intézett levelekben mutatkozott meg. Arra törekedtünk, hogy most megjelent, második Évkönyvünk formájában kövesse az előzőt; tartalmában, színvonalában lehetőleg felül is múlja. Úgy érezzük, Évkönyvünk második kötete gazdagabb, tartalmasabb s a külföld számára is hozzáférhetőbb, mert a megjelent dolgozatokról rövid, idegen nyelvű ismertetést is nyújt.

Főiskolánkon a különböző tanszékek keretében a szaktudományok különböző ágainak művelése folyik, szorosan egybefonódva az intézet jellegéből adódó nevelő tevékenységgel. Ennek megfelelően Évkönyvünk a főiskolán folyó tudományos és gyakorlati pedagógiai munkába ad némi betekintést jelölve annak, hogy a ránk háruló országépítő, emberformáló nevelő munkából ki akarjuk venni részünket.

LERNER KÁROLY

ПРЕДИСЛОВИЕ

Наш вышедший в 1956 первый Альманах мы отпускали уже надеясь, что с ним начинали серию, первому тому которой следуют новые, ежегодные альманахи. Осуществлению нашего стремления в значительной мере помогал тот благоприятный отклик, который выразился в печати и в написанных к нам письмах. Мы стремились к тому, чтобы настоящий, второй наш Альманах следовал первому в своей форме, а в содержании, в уровне превосходил его. Мы верим, что второй том нашего Альманаха является более богатым, более содержательным и более доступным иностранцам, так как о появившихся в нем статьях дает краткое изложение иностранного языка.

В нашем Институте в пределах кафедр культивируют различные отрасли науки, в тесной связи с получающимся из характера нашего института педагогическим действием. В соответствии с этим наш Альманах дает иллюстрацию текущей в Институте научной и практической педагогической работы — в доказательство того, что в строящем страну, очеловечивающем педагогическом труде мы хотим участвовать.

К. ЛЕРНЕР

EINLEITUNG

Unser erstes Jahrbuch erschien in 1956. Schon damals hofften wir damit nur den Anfang gemacht zu haben, und von nun an alljährlich einen neuen Band folgen lassen zu können. Zur Verwirklichung dieses Vorhabens spornte uns auch die in der Presse und in den an uns gerichteten Briefen zum Ausdruck gekommene freundliche Aufnahme an. Unser Bestreben ging dahin, unser zweites Jahrbuch in der Form dem ersten ebenbürtig, in Inhalt und Niveau womöglich besser zu gestalten. Wir denken, dass es uns gelungen ist, den zweiten Band reicher und für das Ausland leichter zugänglich zu machen. Zu letzterem Zweck geben wir von jedem Aufsatz einen kurzen fremdsprachlichen Auszug bei.

Die einzelnen Lehrstühle unserer Hochschule betätigen sich in verschiedenen Zweigen der Fachwissenschaften; in engem Zusammenhange steht damit, dem Charakter unseres Instituts entsprechend, die erzieherische Arbeit. So bringt also das Jahrbuch Proben der wissenschaftlichen Arbeit und der praktischen pädagogischen Tätigkeit an der Hochschule als Beweis dessen, dass wir an dem Aufbau des Landes und in der menschenformenden erzieherischen Arbeit unser Bestes leisten wollen.

K. LERNER

TANULMÁNYOK A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

JUHÁSZ GYULA KÖLTŐI NYELVÉNEK SZÓTÁRI FELDOLGOZÁSA

Írta: BENKŐ LÁSZLÓ

I.

(Tervezet)

1. Az egyéni szótár.

A langue és parole kérdése még nyilván sokat foglalkoztatja majd a nyelvtudományt. [1]. A sokoldalú kérdés vizsgálatának mindig vissza-visszatérő refrénje és egyik világosan konkrétizálható alaptétele az, hogy a nyelv — a szókincs tekintetében éppen úgy, mint a grammatikai rendszerre nézve — az egyéni nyelvhasználatban realizálódik. Ebből következik, hogy a nyelvre vonatkozó vizsgálatoknak — akármilyen célból történjenek is — az általános érvényű szabályszerűségek mellett figyelembe kell venniök az egyéni nyelvhasználatot. Üssük fel valahol találomra akármelyik nyelvészeti folyóiratot vagy szakmunkát! Mindenkor ott találjuk az egyéni nyelvhasználatot (költők, írók szavait, az értekező írásokból, nyelvjárási szövegekből származó adatokat) mint bizonyító anyagot.

A nyelvtudománynak tehát nélkülözhetetlen támpontja, adattára, kincseshányája az egyéni nyelvhasználat akár lexikológiai, akár grammatikai kérdésről legyen szó.

Még jobban rá vagyunk utalva egyes írók vagy művek vizsgálatára, ha régiebb korok nyelvét elemezzük. Hiszen a nyelvi fejlődés egy bizonyos időszakban elért fokát abból láthatjuk meg, ahogyan a nyelvi eszközök egy-egy alkotó művész vagy mű, műfaj különleges nyelvi stílusában érvényesülnek. [2].

Már ez a néhány megjegyzés is annyira nyilvánvalóvá teszi az egyéni nyelvhasználat vizsgálatának szükségességét, hogy csodálkoznunk kell, hogyan késlekedhetett ilyen sokáig egy-egy jelentős írónk, költőnk nyelvének teljes egészében való feltárása, felmérése.

A kérdés nyitja valószínűleg a sokoldalú szemlélet hiányában, a tudományos egyoldalúságban rejlik. Vagyis abban, hogy a régi tudományos szemlélet a nyelvi tényeket nem a beszélő egyéniségével való elválaszthatatlan kapcsolatukban, hanem önmagukban vizsgálta. [3]. Sajnos, e téren a nyelvtudomány eléggé hátul kullog. Hiszen pl. a néprajztudomány már jóval régebben felismerte az előadott, elmondott anyag és az előadó viszonyának nélkülözhetetlen vizsgálatát [4].

A régi tudományos szemlélet az egyén szerepét csak az eltérésekben látta meg [5]. Csak jóval később jutott érvényre az a felfogás, hogy csakis az író teljes nyelvi kincsének rendszeres feldolgozása nyújt valóban értékes támpontot a tudományos vizsgálat számára [6].

Egy író nyelvének feldolgozása természetesen sok konkrét cél szerint történhet, de mai nyelvszemléletünk számára már nem kétséges, hogy ha egy író, költő nyelvi anyagát számba vesszük, az illető valamennyi nyelvi tényére tekintettel kell lennünk.

A nyelv legjobban konkrétizálható, legkönnyebben rendszerezhető, mert legjobban különválasztható, önálló eleme: a szó; ezért egy író, költő nyelvének szótári feldolgozása, tehát egy egyéni szótár elkészítése első-sorban a szókincsre alapulhat. Viszont, ha egy író szókincsét akarjuk szótárilag feldolgozni, akkor minden általa felhasznált szót és a szavak minden egyes előfordulását meg kell vizsgálnunk. (Más kérdés — és alább foglalkozom vele — hogy minden egyes előfordulás helyet is kapjon-e és hogyan a szótárban).

* * *

Ha egy író szavait önmagukban (mint szótári címszavakat) sorakoztatnánk csak fel, az sem volna teljesen haszon nélkül való. Megláthatnánk belőle, hogy nyelvünk egy bizonyos korszakában a nyelvi fejlődésnek egy bizonyos fokán ennyi és ennyi, ilyen vagy olyan szó volt szükséges egy költői munkásság kifejtéséhez. Értékes összehasonlítási, viszonyítási alapot nyújtana egy ilyen egyszerű címszótár akár az író korának, akár a mi korunknak nyelvi vizsgálata, egyes szavak élete, megléte, a szókincs hullámlázása stb., stb. tekintetében. (Nem feledve el azt a negatív tanulságot sem, hogy milyen szók nem szerepelnek az illető író szókészletében.)

Mégis — úgy véljük — egy ilyen szótár nem tudná a tudományos igényeket kielégíteni, s érdemleges gyakorlati jelentősége sem volna. Minden szótár alapvető feladata ui., hogy világos képet nyújtson a felsorakoztatott szavak jelentéséről. A többnyelvű szótárak esetében ez az idegen nyelvi megfelelők értelmezésével szokott történni.

Egy író, költő nyelvét feldolgozó, tehát egy egyéni szótárnak is pontosan kell tükröznie mindazokat a jelentéseket, jelentésárnyalatokat, amelyek kifejezésére az író az egyes szókat felhasználja. Mégis az ilyen szótárnak nem lehet célja a szavak olyan értelmezése, mint az ún. értelmező szótáraknak, mint pl. a készülő akad. ÉrtSznak. [7]. Az egyéni szótárban az ilyen értelmezésre legtöbbször nincs szükség. Legfeljebb akkor kerülhet rá sor, ha a köznyelvben ismeretlen; archaikus, idegen- vagy tájnyelvi vagy más nyelvi rétegből vett, esetleg éppenséggel az író által gyártott szó bukkan fel.

Feltétlenül szükséges azonban a felhasznált szavak jelentésárnyalatainak pontos megvilágítása megfelelő szöveggörnyezet alapján [8]. Ez pedig megkívánja, hogy a szót megfelelő szöveggörnyezettel, lehetőleg egész mondattal közöljük.

A megfelelő szöveggörnyezetre nemcsak az értelmezés világosságának biztosítása céljából van szükségünk, hanem azért is, mert az egyéni szótárnak nem csupán általános nyelvi, pontosabban jelentéstani célja van. Sőt elsősorban nem ez, hanem grammatikai és stilisztikai. Vagyis az egyes

szavaknak nem csupán jelentését, hanem grammatikai és stilisztikai funkcióját is ki akarjuk mutatni az egyes előfordulásokban. Pl. a *fehér* szó nem kíván értelmezést, jelentése mindenki előtt világos. De már grammatikai szempontból nem közömbös, hogy egy ilyen mondatban: »Zászlóm fehér volt, szűz fehér selyem...« a *fehér* szó az összetett állítmány névszói része; s a hozzá csatlakozó, többszörös jelzős szintagmából álló értelmező keretében már tulajdonságjelző. Ugyanakkor a hátravetett jelző s benne az ismétlődő *fehér* egyben fokozott expresszív hatású is.

A jelentés szempontjából nincs különbség a *csend*—*csönd*, *csendesen*—*csöndesen*, *szeg*—*szög* stb. szavak között. De már a hangulati érték szempontjából nem lényegtelen, hogy Juhász Gyula legtöbbször az *ö-ző* változatokat használja az efféle szavakban. (Vö. Tisza szögén, Vizimalom; Megint a Tiszánál stb.; s főleg éppen tájjellegű verseiben.) Sőt ezeknek a szavaknak a tájhangulata tovább rezeg akkor is, ha *e-ző* változat nélküli szavakat halmoz a költő: »E föld örökre altatón maraszt... Csak gúny és vád örökös örököd«... stb.

Mindezek a jelenségek — persze nem szétválasztva, hanem együttes előfordulásban — feltárulnak a költő szókincséből, ill. a szavak mondatkörnyezetéből, csak ki kell őket bányászni.

Az egyéni szótár feladatául tekintjük tehát; hogy 1) felsorakoztassuk mindazokat a szavakat, melyek egy író, költő — adott esetben Juhász Gyula — nyelvhasználatában előfordulnak; 2) megkülönböztessük azok értelmét, jelentésárnyalatait; 3) megvilágítsuk a szavak grammatikai (főleg szintaktikai) felhasználását és 4) stilisztikai értékét.

Mindez nyilván eléggé indokolja is az egyéni szótár létjogosultságát. Mégis, más szempögből is felvethető az egyéni szótár jelentösege. Hivatkozhatnék olyan érvekre, mint a Berlinben készölö Goethe-, a Moszkvában tervezett Puskin-szótár, vagy az Akad. Nyelvtud. Intézet részéről nemrégén kezdeményezett Petöfi-szótár, nem is szölva a már régebbi francia Corneille-, Molière szótárról. Ám sokkal konkrétabb tanúvallomásokat is felsorakoztathatunk: Szótáriródalunk hiányaira rámutatva ORSZÁGH L. arról panaszkodik, hogy nincs olyan szótárunk, mely valamelyik jeles írónk, költönk szókincsét dolgozná fel [9]. Tehát a lexikológia szempontjából is szükség van az egyéni szótárra. Ugyanilyen igényvel lépett fel már korábban a stilisztika is [10]. Hasonló módon felsorakoztathatnánk a nyelvtudomány különbözö többi ágai mellett az irodalomtudomány, a verstan, a művelödéstörténet, általában a nyelvi, stilisztikai vagy irodalmi elemzés, a filológiai egybevetés, kétes szöveg tisztázása stb., stb. igényeit. Mindezek munkásai megannyi más-más szempontból ugyan, de feltétlenül haszonnal forgathatják — és reméljük hamarosan forgatják is — az írók, költök egyéni szótárait. S mindezzel legalábbis egyenértékű az a jelentöség, melyet az egyéni szótár a tágabb értelemben vett gyakorlati élet számára nyújthat.

Olyan idöszakban, amikor a társadalom nagy tömegei válnak a műveltség részeseivé — nemcsak azért, hogy az iskola megnyílt előttük, hanem azért is, hogy a felnöttek számára lehetővé vált a kultúra számos területének birtokba vétele (színház, film, rádió, könyvek, folyóiratok stb. óriási mértékű terjedése nemcsak a városön, hanem a falun is) — egyre fontosabbá válik a nyelvi norma kialakítása, a viszonyítás lehe-

tőségének biztosítása. Amikor a nyelvi helyest vagy szépet keressük, első-sorban nagy költőinkhez, íróinkhoz fordulunk eligazításért. Ezt az útmutatást segíti, könnyíti meg nagyjaink nyelvének szótári feldolgozása. Természetesen az egyéni szótár nem pótolhatja az ÉrtSzt-t. Ha egy szó jelentését, felhasználását keressük, nyilván gyakran kellene csalódva letenni az egyéni szótárát, s ez sok bosszúságot okozna. Az ilyen szükségletre kevésbé kielégítő az egyéni szótár. Annál inkább egy-egy közhasználatú szó mikénti alkalmazására, jelentésárnyalatainak gazdagságára, vonzatainak különbözőségére, mondatbeli szerepének sokrétűségére nézve. Nem csökkenti az egyéni szótár értékét az sem, hogy nagy költőink, íróink gyakran eltérnek a nyelvi normától, és egyénitene (Gondoljunk Adyra!); sőt éppen ezzel mutatnak példát a nyelvben rejlő végtelen lehetőségek kiaknázására, művészi felhasználására, az általános nyelvi műveltség fejlődésének soha véget nem érő felfelé ívelésére. Nem feledkezhetünk tehát meg a nyelv-művelés: a nyelvi helyes és szép követelményéről sem. Hányszor megakadunk egy-egy ige ritkábban használatos vonzatán, egy-egy szónak különböző jelentésárnyalatán, valamely jelzős vagy egyéb szintagmatikus kapcsolatnak ilyen vagy olyan felhasználásán, az igéknek különböző igekötőkkel történő összetételén stb., stb.

Túlzás volna azt állítani, hogy mindezekre a kérdésekre konkrét és kimerítő választ nyújt egy egyéni szótár. De bizonyos, hogy mindenkor bőven találunk benne olyan analógiákat, olyan támpontokat, viszonyítási alapokat, melyeknek segítségével megoldhatjuk az éppen felmerülő nyelvi, nyelvtani, stilisztikai stb. kérdéseket.

Abból a szempontból sem közömbös az egyéni szótár, hogy egy bizonyos szó stilisztikailag hogyan minősül, eléggé irodalmi-e vagy sem [11].

Végül ne feledkezzünk meg azokról a hatalmas lehetőségekről, melyeket a nyelv, nyelvtan, — de még az irodalom — tanítása és tanulása közben nyújt az egyéni szótár. Nyújt a szókincs sokrétű felhasználásának gazdag példatárával, a jelentésárnyalatok finom megkülönböztetésével, a szavak mondatbeli szerepének sokoldalú bemutatásával; egyszóval a nyelvi helyes és az irodalmi szép számtalan követendő (esetleg kerülendő) példájával.

2. Miért Juhász Gyula?

Vajon nyújtja-e, nyújthatja-e a felsorolt tudományos és gyakorlati előnyöket egy olyan szótár, mely Juhász Gyula nyelvét dolgozza fel? Nyilvánvaló, hogy a kategorikus válasz — akár igenlő, akár tagadó — elhamarkodott volna.

Amikor az egyéni szótár készítésének gondolata felmerült, számba kellett venni azokat az eszközöket, melyek munkánkban rendelkezésre állnak, és azokat a korlátokat, melyek közt munkánkat végeznünk kell. Minthogy szótárunk — legalábbis magyar vonatkozásban (nemely tekintetben esetleg általános érvényűen is) — úttörő jellegű, nyilván nem fogja teljes egészében elkerülni azokat a buktatókat, melyek egy ilyen munkában minduntalan élénk merednek. Az a szerény és inkább lelkesedéssel, mint szakismerettel felvértezett gárda, mely a szótár elkészítésére vállal-

kozott, csakis — időben és minőségben — erejét meg nem haladó feladatot végezhet.

Vidéki vállalkozásról lévén szó, előnyösnek látszott annak a szempontnak az érvényesítése is, hogy az adott helyi viszonyok figyelembe vételével olyan anyagot dolgozzunk fel, amely elsősorban éppen Szegeden aknázható ki. (Ilyenek a Juhász Gyula kritikai kiadás munkálatai, a Juhász hagyatékát feltáró irodalmi múzeum stb.) A munkánk sikere szempontjából nem jelentéktelen külső támogatás reménye is így kecsegtet leginkább.

Ezek azonban csak a külső keret adottságai. Vannak tartalmi, jelentősebb indokok is, melyek Juhász Gyulához vezettek.

Az ő költői, irodalmi értéke vitán felül áll. (Megbecsülésének éppen az imént említett akad. kritikai kiadás folyamatba tétele egyik demonstratív megnyilvánulása.) Munkássága mennyiségileg nem olyan nagy terjedelmű, hogy műveinek feldolgozása beláthatatlan időt igényelne. Működése — nyelvi szempontból is — egy már lezártnak tekinthető, történetileg korszakolható időszakba esik, de nem olyan távoli, hogy a költő nyelvhasználatára lényegesen elkülönülne a miénktől. Költészete nem szorult az egykori uralkodó osztály szűk sáncai közé. Érdeklődése az egész nép felé fordult. Ennek megfelelően költői nyelve is híven tükrözi a korabeli műveltségét magába szívó, de az egész népetől el nem különülő irodalmi nyelvhasználatot. Így költői nyelve túlnyomórészt általános, köznyelvi elemeket tartalmaz, anélkül, hogy szűkkörűen szegényes, sablonos maradna. (Legfeljebb a klasszikus vonatkozások, jelképek stb. mondatnak vele viszonylag sok idegen, főleg latin, görög szót.)

Mindezeknek a szempontoknak latolgatása, mérlegelése alapján érlelődött meg, és vált elhatározássá a Juhász-szótár (röv. JuSz) elkészítésének gondolata.

3. A szótári feldolgozás anyaga.

Juhász Gyula költői műveinek teljes, kritikai kiadása még nem készült el. Ezért a szótár előmunkálataihoz a régebbi kiadások szövegét vetjük alapul (Vö. a próbafüzet szócikkeit). Minthogy azonban a kritikai egybevetést megelőző szövegek számos korrekcióra szorulnak [12] végső formájában a JuSz a kritikai kiadás szövegére fog épülni. Ezt lehetővé teszi a kritikai kiadás munkálatainak előrehaladása, s az alább kifejtésre kerülő gyakorlati szempontok is indokolják.

4. A szótári feldolgozás módja.

A szókincs számbavétele, tehát az egyes szavak cédulázása eleinte — mintegy előmunkáltként — primitív módon, egyenkénti kiírással (persze a mondatkörnyezettel együtt) történt. Később — BALÁZS JÁNOS szíves tájékoztatása alapján — modernebb és praktikusabb módszerre tértünk át. A külföldön is használatos, Rotaprint lemezről történő sokszorosítást azonban — anyagi okok miatt — nem vezethettük be [13]. Ezért egy házilag is elvégezhető, közbülső megoldáshoz folyamodtunk: A megfelelő szöveg-

egységet — átlag egy versszak — annyi példányban gépeltük le, ahányszor a szövegrészben előforduló szavak száma ezt megkívánja. Juhász Gyula egy-egy strófájában 20—25. szó fordul elő. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy három-négyszeri gépeléssel rendelkezésre áll a megfelelő mennyiségű és a szükséges szöveget tartalmazó cédula. Ez az eljárás természetesen nem vetekezhetik az egyszeri sokszorosítás alapján készülő nyomdai munkával, melyben kétségekívül még kisebb a tévedési, hibázási lehetőség. De a munkát így is nemcsak hatszorta-nyolcszorta gyorsabbá sikerült tenni, hanem ennek megfelelő arányban csökkent a hibaelkövetés lehetősége is (már ti. a szöveghűség tekintetében). Ugyanakkor a gépelők (egyben további munkatársak is) a feldolgozandó szövegek alapos megismerése terén is jó előgyakorlatot végeztek. (Egy versszaknyi szöveggörnyezetet véve alapul kereken 3500 szövegrésznek a sokszorosítására van szükség. Ez összesen mintegy 70.000 cédulát eredményez.) [14].

5. Szótári címszók.

A szótári feldolgozás céljából természetesen figyelembe vesszük azokat a szempontokat és tapasztalatokat, melyek az eddigi munkálatokból, ill. szakirodalomból rendelkezésünkre állanak [15]. A JuSz sajátos céljainál fogva azonban a különböző szótárak készítése során felmerült kérdések csak hasonlóak, de sokszor nem adnak feleletet a mi problémáinkra.

A JuSz egynyelvű szótár. Közvetlén célja a szavak jelentésének, jelentésárnyalatainak, grammatikai, stilisztikai funkciójának pontos megvilágítása. De nem »értelmezéssel« — mint az értelmező szótárak esetében — vagy legalábbis elsősorban nem azzal, hanem a költő által felhasznált alkalmazási módok megfelelő példatárának bemutatásával, felsorakoztatásával; akár jelentésbeli különbségtétel, akár a szóalakban vagy a tőlük elválaszthatatlan hangulati értékben legyen is eltérés az egyes szavak, ill. a szavak felhasználásai között. Tehát a JuSz-ban kerüljük a szavak magyarázatát. Egyszerűen az előfordulások rendszerezett felsorakoztatásával mutatjuk be a szavak különböző felhasználási módjait (vö. a csatolt próbafüzet) az alábbi szempontok figyelembevételével:

1) Elsőrendűen fontos, hogy minden szónak kitűnjék a jelentéstartalma. Általában ezt világosan nyújtja a megfelelő mondat-, szöveggörnyezet. Hiszen a szótár túlnyomórészt olyan szókat tartalmaz, melyek a mai nemzeti, irodalmi nyelvben használatosak. (Ez is egyike azoknak a tényezőknek, melyek Juhász Gyulához vezettek, minthogy az ő szókincse nagy egészében azonos a mai irodalmi nyelv szókészletével.) Legfeljebb néhol látszik célszerűnek egy-egy (inkább csak figyelem felkeltő, esetleg magyarázó) utalás. Pl. olyan esetekben, amikor a köznyelvi használat és a költői előfordulás között valamilyen (jelentésbeli, szörendi stb.) eltérés van, vagy a köznyelvben nem használatos táj-, idegen stb. szók esetében, mint *avitt*, *pagony*, *lonckoronás*, *darvadozik*; *epitáfium*, *Klytemnestra* stb.

Az értelmező szótárak készítése során nagy gondot okoz a címszók kiválasztása [16]. Nálunk ez a kérdés már eleve megoldódik, hiszen egyéni szótár esetében csakis a teljes szókincs feldolgozásának van tudományos értéke és létjogosultsága. Ezért a szótári címszók közé (a korábbi tervtől eltérően) a versekben szereplő minden szót, így a verscímekben vagy má-

sutt előforduló családnéveket (pl. *Forel, Tabódy*) vagy idegen szókat (*Epi-fánia, In memoriám* stb.) is felvesszünk [17]. Ezek is hozzátartoznak a költő gondolatvilágához, s a JuSz egyben tárgyi index is lesz.

A JuSz-ban tehát a költő által felhasznált valamennyi szó helyet kap.

2) Azon az elvi alapon túlmenően, hogy a szótár címszavai közé, minden, a költőnél előforduló szót felvesszünk, részletkérdések is adódnak még bőséggel:

a) Külön címszó legyen-e a *van* mellett a *vagyok, volt, volna*; a *lesz* mellett a *legyen, légy*; a *sötét* mellett a *setét* stb.?

Szótárunk grammatikai, stilisztikai jellege megkívánja, hogy az egy szócsaládba tartozó szók lehetőleg egymás mellett foglaljanak helyet. De ez az elv csak olyan mértékben valósítható meg, amíg nem zavarja a szótári jelleget. A betűrendet mindenképpen meg kell tartanunk. Ezért a betűrendileg különálló, de egy szócsaládba tartozó szavakat kölcsönös utalással is ellátjuk. (Pl. *volna* szócikkben: »vö. *van*«; *van* szócikkben: »vö. *volna*«.)

b) A szótár gyakorlati, grammatikai, stilisztikai stb. értékét egyaránt növeli, ha tiszta, könnyen áttekinthető képet nyújt az igekötők, szóösszetételek használatáról.

Ezért az *igekötős igék* — az igekötők szerinti — abc rendben kerülnek a szótárba akkor is, ha a szövegben külön szóként, az igétől elválasztva fordulnak elő: »Egy idegen arc néz rám vissza onnan« mondatból tehát *visszanéz* címszó kerül a szótárba. De célszerűnek látszik az igekötős igéknek az alapige melletti felsorolása is (mondatkörnyezet nélkül). Tehát a *benéz, megnéz, ránéz* stb. igék címszókénti előfordulásuk mellett a *néz* szó cikkében is — pusztá felsorolás formájában — helyet kapnak.

Az *összetett szók* az előtag szerinti abc sorrendben szerepelnek a szótárban. De — az igekötős igékhez hasonlóan — az utótag címszában is felsoroljuk az összetételeket, ha az utótag is előfordul önálló szóként. (Pl. *aranyág, pálmaág* külön címszók a betűrendi sorrendben, de az *ág* szó cikkében is jelezzük: *arany-, pálma-* összetételekként.) Viszont a *szenháromság* összetételből a *háromság* utótag nem kap külön címszót, mert önállóan nem használja a költő [18].

3. A JuSz célja — mint jeleztem — egy-egy szó kitereléyesedésének, a szócsalád gazdagságának feltüntetése is. Ez az elv kívánja meg, hogy — más felfogástól eltérően — a címszók betűrendjét a szó első egységéhez igazodva állítsuk össze [19]. (Tehát pl. az *el* igekötő valamennyi előfordulása együtt található meg a szótárban; szintúgy — lehetőleg — egymás után közöljük egy szónak képzett származékait és összetételeit is, de mindenkor csak a betűrend megtartásának a keretei között (vö. a próba-füzetben *álmodoz, álom* stb.).

4. Különösen bonyolult a »formaszavaknak« (kötőszó, indulatszó, névmás, névutó) cikkbe foglalása [20].

Az *és, s* stb. kötőszókkal kapcsolatban a leggyakoribb típuszövegeket közöljük, s a többi előfordulásokra utalunk.

A kiegészült névmások (*neki, benne, vele* stb.) külön címszót kapnak.

A névutók mint önálló szók szintén külön címszó alatt szerepelnek. De már az igekötők, szintúgy a ragok, jelek — nem lévén önálló szók — nem kapnak külön szócikket.

Hasonló megfontolással nem szerepel a címszók között az *a*, az névelő sem.

A közép- és felsőfokú melléknevek az alapfok betürendje szerint kerülnek a szótárba. (Tehát pl. *legutolsó* az *utolsó* címszó alatt.)

6. A szócikkek összeállítása.

A JuSz-ban az egyes címszók külön értelmezésére, magyarázatára — mint láttuk — általában nincs szükség. Annál fontosabb azonban a szavak *jelentésárnyalatainak* finom megkülönböztetése, mely elsősorban a különböző szókapcsolatokban érvényesül és érzékelhető. (Pl.: Egy Istenem van: a *lelkembe mélyen*; Nagy tengerek *mély* csöndje; A *mélyből* mind *mélyebb* után török; És minden dolgok *mélyén* béke él.) Ugyancsak feladatul tekinthetjük a szavak felhasználási módjainak, mondatba szerkesztésének bemutatását, felsorakoztatását. Mindez együtt legfontosabb feladattá teszi a megfelelő szövegkörnyezet kiválasztását.

A szócikkek megszerkesztésében tehát ezek a szempontok szerepelnek alaptényezők gyanánt: 1. a jelentésárnyalatok kidomborítása, 2. a szavak nyelvtani — főleg szintaktikai — funkciójának bemutatása, 3. esetleg sajátos stilisztikai vonások szemléltetése. Ezek a szempontok azonban legtöbbször nem elkülönítve, hanem együttesen jelentkeznek. Számot kell vetnünk azzal is, hogy a jelentésárnyalatok megkülönböztetése vagy éppen sággal rangsorolása nem is mindig lehetséges [21]. Ezt a kérdést éppen ezért csak az egyes előfordulások alapján, külön-külön lehet eldönteni. Általános elvként itt csupán annyit állapíthatunk meg, hogy először közöljük a szó köznyelvi használatának megfelelő szövegrészt (szövegrészeket), majd az esetleges sajátos alkalmazásokat.

A JuSz fő feladata a szók felhasználásának, tehát mondatbeli funkciójának bemutatása. Eppen ezért a szócikkek összeállításában a szók mondatbeli szerepe az irányadó. Vagyis a csoportosítás elsősorban a szónak állítmányi, alanyi, tárgyi stb. előfordulása szerint történik. Ez az alapelv szabja meg a szövegkörnyezet kiválasztását is. Az állítmányhoz, alanyhoz mint címszóhoz általában egész mondatot, a bővítményekhez annyi mondatkörnyezetet közlünk, amennyi a címszónak mint mondatrésznek szerepét világosan megjelöli. Tehát legalább azt a szintagmát, melybe a címszó közvetlenül beletartozik. (Tárgy, határozó mellett lehetőleg az állítmányt, jelző mellett a jelzett szót stb.) Pl.: »Lelkem ma sétál tűnt utcák nagy éjén« mondat a *sétál* ige szócikkében fog teljes egészében szerepelni. De mert a *lelkem sétál* predikatív viszony nem köznyelvi használatú, az előforduló szavaknak sajátos kapcsolatát és jelentésárnyalatát mutatja, a *lélek* címszó alatt is közölnünk kell ennyit: *lelkem ma sétál*. A *tűnt* és *nagy* szók cikkében pedig szerepelni fog a két jelzős szintagma: *tűnt utcák*, ill. *nagy éjén*. A »Szenvedtem érted és vérzettem érted belül« mondat a *szenved*, ill. *vérez* ige szócikkébe kerül. Az *érted* határozó szónál elegendő a *szenvedtem érted* szintagma közlése. A *belül* címszónál ismét szükség lesz a *vérzettem érted belül* mondatra, mint sajátos felhasználású példára. A jelzős szerkezetek általában a jelzők, ill. a jelzőt kifejező melléknevek cikkében nyernek elhelyezést; minthogy így legjobban kidomborodik egy-egy szónak sokoldalú — egyben a jelentésárnyalatokat is kife-

jező — felhasználása. De a közölt szövegrésznek a tágabb mező, a szélesebb mondatkeret, tekintetében is tájékoztatást kell nyújtania. Ezért gyakran egy-két, látszólag nélkülözhető vagy fölösleges szó is belekerül a közölt szövegbe. Pl. »mely ölmos szárnyán kőválygott az égnék« mondatból az *ég* címszó esetében nyugodtan elmaradhatna a *mely*. De akkor nem jeleznenk a távolabbi beágyazást, a mellékmondatban való előfordulást. Hasonlóképpen gyakran a költői, stilisztikai felhasználás kívánja meg a teljesebb szöveggörnyezet közlését: »álmodva, lustán, fényről, színről, égről« szerkezetből — ugyancsak az *ég* címszó esetében — elhagyható volna a *lustán, fényről, színről*, de akkor nem látnánk a költői felhasználást.

Mindez azt mutatja, hogy a szöveggörnyezetnek az alsó és felső határát egyaránt gondosan mérlegelni kell. Ha minden szónak, minden alkalommal közölnénk a teljes mondatkörnyezetét, ez annyit jelentene, hogy minden mondat mintegy 15—20 különböző helyen ismétlődne a szótárban. Ez nyilván helytelen volna, s a terjedelem fölösleges szétnyújtását eredményezné. Egyes mondatok, szövegrészek ismétlése persze elkerülhetetlen. Nem is volna célszerű a fedéseknek teljes kiküszöbölése. A felesleges ismétléseket, a terjengősséget azonban igyekszünk elkerülni.

A teljes mondat követelményét sem értelmezhetjük mechanikusan. Az iménti példa esetében felesleges volna »a szűk udvar mélyén platánfa gyérül« sornak közlése csak azért, hogy teljes mondatot kapjunk. Vagyis a teljes mondathoz csak ott ragaszkodunk szigorúan, ahol ezt a jelentéstani, szintaktikai vagy stilisztikai szempontok megkívánják. Ugyanigy, amikor pl. arról van szó, hogy egy melléknév milyen jelzős szintagmákban fordul elő, nyugodtan elhagyható a mondatkörnyezet jelentékeny része. Pl.: a »bús halott orcája« szerkezet bús szava akkor sem mond többet, ha teljes mondatkörnyezetben olvassuk: »S' egy idegen arc néz rám vissza onnan, Mint bús halott orcája hús habokban.« Magukat a jelzős kapcsolatokat azonban — tehát egy jelzett szóhoz kapcsolt minden jelzőt, ill. egy jelzőnek mint determinánsnak minden alaptagját — felsoroljuk.

A mondatrész szerinti kategorizáláson belül a további sorrendet az előfordulások szokott vagy szokatlan volta, a mondat, szintagma felépítése, az előfordulások száma stb., stb. határozza meg. Egy előre megállapított elvi sorrend mindenáron való erőszakolása — úgy vélem — súlyosabb hiba volna, mint az esetenkénti rugalmas elrendezés mellett is olykor elkerülhetetlen önkényes válogatás veszélye.

A szócikkek feldolgozásában sok más szempont is szerepet játszik még. Maga az azonos jelentés nem mindig kizárólagosan döntő a bemutatásokban. Pl.: *véle* — *vele* alakpárok közt nincs jelentésbeli különbség, de van verstani, ritmikai, ill. stilisztikai. Tehát mindkét alakváltozat előfordulására példát kell közölnünk. (A szenvedő mind egytestvér *velem*,; Ó, láttam *véle* együtt annyi tájat.)

Nyelvtani, stilisztikai szempontból nem közömbös a szavak *ragozása, jelezése*: (Gondoljunk a *szók*,—*szavak*, *szótárt*,—*szótárat*, *fekszem*—*fekszek*-féle alakpárookra.) Tehát a toldalékos szóalakokat is be kell mutatnunk, ill. a címszóban közölt, ragtalan alapszónak mindig a költő által használt toldalékos alakját tüntetjük fel a szócikkben.

A szótári feldolgozás szempontjából nem közvetlen fontosságú, de stilisztikai, irodalmi stb. jelentősége nem hanyagolható el az előforduló

szavak korszakoló jelzésének, vagyis annak, hogy az egyes szókat mikor, pályája elején vagy később használta-e, ill. milyen előfordulásban, működésének melyik korszakában alkalmazta a költő [22]. Ezt az áttekintést a kritikai kiadás időrendi sorszámozása biztosítja.

7. Technikai jelölésmódok.

A szótári elrendezés, kezelhetőség, takarékoság a terjedelemben stb. nélkülözhetetlenné teszi bizonyos sajátos jelölések és rövidítések alkalmazását.

Elsősorban biztosítanunk kell azt, hogy a szótári címszók, ill. szövegrészek eredeti előfordulási helye könnyen és gyorsan fellelhető legyen. A feldolgozott verseket sorszámmal jelöljük. Ugy szintén a verssorokat is az egyes verseken belül. A két számot törtvonal választja el egymástól: 397/2 pl. azt jelenti, hogy a 397. sz. vers 2. sorában található meg a keresett szó, ill. idézet vagy utalás. A verscímekre való hivatkozás ugyancsak sorszámmal történik, de a tört nevezőjébe C kerül (beleértve az itt-ott alcímként előforduló szókat is).

Az egyébként előforduló rövidítések, ill. jelzések megfelelnek az ÉrtSz. jelzéseinek [23].

JEGYZETEK

- [1] Vö. Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet. A III. orsz. m. nyelvész-kongr. előadásai. 1956. — R. A. Budagov, A nyelvtudomány történetéből. Ism.: NYIK. VII. 1. stb.
- [2] Vö. Tompa J, Nyelvünk a reformkorban tanulmánykötetben. 1955 : 412.
- [3] Vö. Budagov Saussure-re vonatkozó fejtegetéseit. I. h.
- [4] Vö. pl. Ortutay, Fedics Mihály mesél. 1940. Bev. — Pedig csirájában már a XVIII. század végén felbukkant a közlő és hallgató közti viszony fontossága. (Adelung J. Chr, Über den d. Styl. Berlin, 1785. II. 6.)
- [5] Vö. Tervezet a Puskin nyelvi szótárhoz. Szovj. Tud. Akad. kiadása. 1953. I.
- [6] Uo.
- [7] Vö. a megjelent tájékoztatókat, ill. mutatókat. (Próbafüzet, 1951; Mutató, 1953; MNY. L: 225–253; Nyr. LXXIX: 81–87; Nyr. LXXX: 355. stb.)
- [8] Az értelmező szótárak, így az ÉrtSz is alkalmazza az értelmezésnek ezt a formáját.
- [9] Vö. Nyr. LXXVII: 395. — Rubinyi Mikszáth, Visky Károly Arany-glosszáriuma — a maguk idejében jelentős munkák — a mai követelményeket már nem elégítik ki.
- [10] Vö. Szabolcsi M, ÉPHK. LXIX: 68.
- [11] Ma már nem vitás, hogy minden szót »költői izzásba« lehet hozni. Tehát minden — látszólag közönséges — szó is felhasználható a költői nyelvben. (Vö. Riesel, Abriss der d. Stil. 1954: 83. Ezzel ellentétes véleményt vall Gvozgyev. Ism.: NYIK. V: 183.)
- [12] Péter Lászlónak, a kritikai kiadás technikai szerkesztőjének szíves közlése.
- [13] A sokszorosítási költség-1000. cédulánként 3200.- Ft. lenne.
- [14] Mindez azonban csak előmunkálat. A szótári szócikkekbe kerülő szöveggörnyezet alapjául szolgáló cédulaanyag biztosítására Péter L. ötlete látszik a legsikerültebb megoldásnak. A kritikai kiadás nyomásra kész szövegekből megfelelő számú — 20–25 — egyoldalas, nyers lehúzású példányból rendelkezésre fog állni a hiteles szöveg, melynek csak megfelelő szétvágása, ill. felragasztása lesz szükséges.

- [15] Legközvetlenebb segítséget a VOX-szótár bevezetője, a Puskin-szótár tervezete, az akadémiai ErtSz közleményei, ill. a Petőfi-szótári tervről szóló tájékoztató jelentett. (A berlini Goethe-szótár szerkesztőségének vezetőjével — Frau Dr. Jutta Neuendorff — tervezett közvetlen tapasztaláscsere eddig — sajnós — nem valósulhatott meg.) — Sok hasznos elvi kérdést tartalmaz »A m. szókészlet szótári feldolgozásának kérdései« vita (I. OK. VI: 134–196), valamint Országh L. Johnson lexikográfiai módszere (Fil. Közl. II: 231. kk.); mindkettő gazdag szakirodalmi utalással.
- [16] Vö. Az ErtSz próbafüzetét.
- [17] *Zolnai Béla* szíves figyelemztetése alapján.
- [18] A szónak összetett vagy egyszerű voltára nézve nem az etimológiai szempont, hanem a mai nyelvi tudat, ill. a költő írásmódja szolgál alapul. Vö. *Deme*, Nyr. LXXX: 297.
- [19] Vö. *Deme L.* Helyesírásunk időszerű kérdései tanulmánygyűjteményben, 1955: 31.
- [20] Vö. *Országh L.* Nyr. LXXVII: 405.
- [21] Vö. *Hadrovics L.* Megjegyzések, Nyr. LXXX: 231.
- [22] Különösen az irodalomtudomány szempontjából nyújt itt hasznos tapasztalatokat a JuSz.
- [23] Egyáltalán fontosnak tartjuk, hogy a JuSz — és az utána remélhetőleg napvilágot látó többi egyéni szótár is — nem szolgai módon, de alapvonásaiban csatlakozzék az ErtSz szerkesztési elveihez és gyakorlatához. Készülő, tervbe vett és még ezután tervezendő szótárainknak együttesen kell tükrözniük egy azonos alapelveken nyugvó, egységes rendszert.

Időközben a Goethe-szótár szerkesztőségétől értékes anyagot kaptam. Ennek tanulságait azonban itt még nem hasznosíthattam.

II.

(Próbafüzet).

Ez a próbafüzet harminc vers anyagából készült. Az 1—25. számmal jelzett versek teljes szóanyagát tartalmazza a-tól f-ig, a 200—203. és 225. sz. verseknék pedig azokat a szavait, melyek már az 1—25. sz. versekben is előfordultak.

A feldolgozott versek a következők:

1. Magyar népem	16. Költők
2. Credo	17. Kossuth nóta
3. Gotterhalte	18. Epifánia
4. Anakreoni dal	19. A Himnusz
5. Flórica	20. Félúton
6. Fehér Anna	21. Filológia
7. Himnusz az emberhez	22. Gályarabok
8. Haza	23. Szabad hajók
9. Édesanyám	24. Vándordal
10. Méunier	25. November altatója
11. A csavargó dala	200. Babona
12. Anyóka	201. Jönnek-e még?
13. Primitiva	202. Dicsőség

14. Magány
15. Mátyás király
(1—25. a M. Klasszikusok sorozat — 1953; 200—225. J. Gy. összegyűjtött versei Szukits kiad. 1943. alapján).

203. Mert későn jöttem
225. Csöndes panaszok (I., II.)

Felhasznált rövidítések:

átv	átvitt értelem(ben)	Ld	lásd
fn	főnév	mo	mondat
i	ige	néve	névelő
ik	igekötő	névm	névmás
kapcs	kapcsoló, -atos	nyomsz	nycmosító szó
kérsz	kérdőszó	Vö	vesd össze
kiem	kiemelt	számn	számnév
ksz	kötőszó	St	stilisztikai sajátosság

Egyéb jelek:

—	a címszót helyettesítő jel
— —	az első szóelem ismétlődésének jele
/	a szóelemeket megkülönböztető jel
xx	új csoport kezdetét jelölő jel

ablak Az —ot kitárom 200/2, Az —on kinyílnak a nagy, csodás jégvirágok 12/13

ad Ezért nem — nekem új ígét semmi szótár 203/7, —tam egy ifjúságot 202/9, Bécs—ta 3/4, Ő mind nekem —ta 2/29, Neked mit —jak, Anna 202/5, —junk írt rája 2/5
— —ta isten—

ág ő is —ról szakadt 11/15 xx arany—, pálma—

agy lázas — gyal Jöttünk ide 16/5

— —**velő** égő — —mbe rögtön 3/14

ágy Lent pihent már a nagy, nyirkos —ban 11/2, —ába ringatta 18/20 xx (St) —a ne lenne embernek —a 18/15

áhítat fölteszem rá büszke —tal 9/12

ahol (Vö. hol) abban az utcában, — én 11/7

ajak dalolta ajkam 19/1, xx dúdoltam ott fáradt —kal 19/9, szebb A tört sóhaj a haldokló —ról 3/17, Nézd . . . a dactól görbe ajkat 15/2

akar ha Isten úgy —ja 1/6, Mert a jövődöt lángolón —ja 15/8

aki (Vö. ki) — küldi, mind halálra sárgul 1/11, Az ember, — gyöngé 2/11, Szegény diáknak nézett, — árva 21/3, Ti lelkek, —k . . . égtek 20/1, Miénk, —k ma . . . vagyunk 20/9

akkor Tavaszt nem láttam — én soha 21/8

alá Egy Gauguin-kép — 13/C

alatt A lesült fák — 13/6, a vén ég — 25/3,7, Tükre — 25/4

áld Én —om miatta 9/30

— —ás Ott az — csűröd közepében 1/2, (= búza) A kis Tiszára hulltak az —ok 18/11

— —ott te — 19/14, Bús özvegységnek — hordozója 9/7

alkotás ez — mind 10/11, ami — még 9/14

áll Szép szál legény — künn a ház előtt 5/9, Egyik sarokban feketében —
 — egy-bús anyóka 12/9; Ó, emberek, —junk a sorba 2/2 xx Csak egy
 — zenét-nem —hattam soha 3/9
 — —ít-meg—
álmatag Mely —on tovahalad 13/5
álmatlan (St) — álmom szigete 13/12
álmod/ás Üdvözlégy — 22/3
 — —ni — vágyik e lusta föld 16/4
 — —ó Reményeink a fecskék —k, lázadók 22/19
 — —ozni S — az alvó föld szívéen 8/12
 — —ozva távol zenén — 14/6
 — —va — lustán fényről, színről, égről 14/11
álmos —an, szabadon 13/3
alól a hant — 19/4
álm az élet — 20/8, Egy pajtásom volt csupán, az — 11/11, Hogy ennyi
 fény, csönd, ennyi forma, — 10/13, az álmaim kivesztek 9/17, xx
 Annát álmomba láttam 200/16, xx magyar álmok 17/7, Beteg álmaiért
 203/14 xx (St) Álmatlan álmom szigete 13/12
 — —regiment Bámul egy —re 17/12
altató November —ja 25/C xx —nótát 11/9
alvó az — föld 8/12
ámde Ó, szép a zene, mondják, — szebb A tört.sóhaj 3/16
amely (Vö. mely) A tört.sóhaj a haldokló ajakról, — a szabad hazáért száll
 3/18, ez alkotás mind, — a művész bús díszére válik 10/12, az égi
 lázban, —ben annyi gyönyör 10/6, 3/29, Csak egy zenét, —től lomha
 vérem 3/10, 13
ami (Vö. mi) És lesni, — titkon háborog 20/6, S örök robottá, — alkotás 9/14
amíg (Vö. míg) Hogy — lelked fényt vet 10/15
ámulva — néz 5/8
anakreóni — dal 4/C (a dalköltészet egyik neme; játszi könnyedség, derűs
 gondtalanság jellemzi)
Anna Fehér — lelkem 6/1, C Neked mit adjak, — 202/5, 13 —át
 álmomba láttam 200/16
annyi — minden érte 9/25, Amelyben — gyönyör s — gyász van 10/6, fényt
 vet — árnyra 10/15, széppé tenni — rútat 10/9
ánya —ám, fölnézek a te homlokodra 9/8 xx A szűz — fiának 202/2 xx
 édes—
anyóka — 12/C, Egy bús — 12/10
apa Az — ámat én sohasem láttam 11/1, Az — ámtól nem kell szégyenel-
 nem 11/13
áradás szűnjenek a szilaj —ok 18/12
arany —at, mirrhát ámbrát Áldozának 202/3, xx S—ba vonta e tarolt vidé-
 ket 10/4
 — —ág Te sírba hervadt évek —a 202/16
 — —hangú S ez —, olvatag daloknál 16/13
 — —kincs Melyek arany s szénkincsüket kitárják 10/2
 — —os — hajakat 201/11
arc vérem —omba szökkent 3/11

arkangyal S lángkarddal int a szomorú — 16/8
árny. 1. (= árnyék) Kutya vonít az —ban 200/4, Oly hosszú rémes. —am 200/14, a járók —a száll át, 2. (= szellem) én is szürke. —ra válnék 9/16, sorsunk —a vár ránk 16/6, bánatok —a nyom 8/14, 3. (= sötét-ség) fényt vet annyi —ra 10/15.
 —**ék** Végigterülni jegenye —án 8/11
árva aki — 21/3, —ák, özvegyek Hangos keserve 3/21, És érted lettem olyan — 9/20. xx (= elárvult) —án borongott 18/2, —án révedjek én? 23/16
asztag A bánatos és barna —ok 25/1, 5, 9
át/jár Míg a nem ismert mámor üdve jár át 9/4
 —**ködlő** (St) A múlt ködén átködlő cimborá 21/18
 —**száll** Füstös falon a járók árnya száll át 14/4
átkozott — a csókod 6/29
átok Kivert egy — zshivajba, kacajba 8/17
avar (átv.) fölgyújtja a bús magyar —t 15/7, xx Már jártam e rött —on 13/1, 8/16
avitt (elviselt, kopott) Minden oly szürke, bágyatag, — 14/3
az (névm.) — a nótá 17/5, 14; 8/6, 8, — a lusta lámpa 12/2 xx abban az utcában 11/6, arra a kaszára 1/4 xx (St) Nyugatra tart ez, — keletre tér 12/6
 —**óta** egyre járja még — 17/6, Más nóták jöttek, hej, — 17/13
 —**után** — felejts el 6/32, Hogy — ... csak kanyarogjon 18/13
áz/ik Az őszi csönd ölen kallódva —nak 25/2, 10
bágyatag Minden oly szürke, — 14/3
baj De belőle —a másnak támad 1/7, xx Míg írt kutat a vérző pór —ára 15/13
bámul De a legény büszkén merengve — egy álomregimentre 17/12
bánat A lelke: — 9/25, Sötét marad a — és a banya 10/16, xx Az én rokon-talan, nagy —om 8/8, xx ily mély —ot 5/11, 13/16, kései —ban 11/8, szép, konok — 17/19, A titkos —ot 203/2, el nem mondott —át 9/32, nem ismert —ok árnya 8/14
 —**os** — rónák 8/20, A — és barna asztagok 25/1, 5, 9
bánya Sötét marad a bánat és a — 10/16
bár (ksz) — Bécs adta 3/4,5, — klasszikusnak mondják 3/19, — fájna 9/17, — csukva hallgat 15/3, — életünk vak 22/10, — fogva tart 22/14
 —**mi** —t is hazudnak 10/10
barázda A könnye —áin leszivárog 12/11
barna e — csapat 13/4, Nagy — legény 17/2, A bánatos és — asztagok 25/1, 5, 9
báró És bennük buta —k 4/3
batár Robognak a —ok 4/2 xx —ok mélyin ülni 4/6
bátya Édes —ám 6/25
be/fed ha — az árok 11/19
 —**havaz** Hó be —ta 18/3,
 —**hun**y —d be szemed szép csillagom 6/23
 —**takar** lassan —ja a homály 12/12

—tel/ik —t a könyvek nagy, komoly sora 21/16
 —(nyomsz) — jó volna 13/14; — irigyellek 23/21, Ő — szeretlek; —
 sajnálalak 17/20
Bécs — adta 3/4, — felől jön 1/, 1/9
 —i — rongy lesz 1/10
Beethoven — ...elragad 3/4
béke Tiétek a — 24/13
belőle De — baja másnak támad 1/7
béna Ti néma, — nóták 4/17, 20
benne — sok dal 9/22, Mi — szín, fény 9/30, xx —ük buta bárók 4/3, xx
 te—d
bérc Kárpátok —én ültem 19/11
bér/ház Ismeritek a —ak magányát 14/1
beteg bordám oly — 23/6 xx — könnyel 23/23, — álmaiért 203/14 xx
 —en, búsan tovább éltem 9/27
bilincs kezünk —be verve 22/2
bitó —k, —k és hóhérok s lakájok 3/15
biztat És temetőknék süppedt árka — 20/11
boldog a — Családi szoba 24/9, — szabad hajók 23/2, végtelen, — mezőség
 23/11
bor Folyik a — 4/10
borda —ám oly beteg 23/6
borong A vonat füstje a földön — 8/4, Árván —ott a kis-Tisza képe 18/2
 —ő A lelke: lelkem. Mélázó, — 9/21
borús a — szavakban 19/3
bú ringatott a —ban 11/4
Budapest —, ez a nagy, világi dáma 21/1
búg Ezer év újjong, — a hant alól 19/4 xx össze-
buja e — vadon 13/2
buj/ik Horatiust Scaliger jegyzetével —tam 21/14
bús Egy — anyóka 12/10, xx a — magyar avar 15/7, a művész — díszére
 10/12, a Korvinák — diákja 21/17, — falát 22/15, e — imádságot 19/1,
 Egy-egy titáni — munkást 10/7, — özvegyiségnék 9/7, hazám — réve
 23/22, — testvéretek 8/20, — utamra 9/18, a — vasárnapot 14/5, xx
 Lassan, —an leszáll reánk a köd 16/1, betegen, —an tovább éltem 9/27
 —lakodó egy-két szelíd —t így is megigéztem 225/18
buta — bárók 4/3
büszke — áhitattal 9/11, — gyönyörűség 23/9, — szenvedésben 19/7, xx —
 kupolát 7/17, A mártíromság — pálmaágát 9/2 xx a legény —én, me-
 rengve
Cézár —t csodálja
cifráz Egy szál cigány ugyan —za 17/3
cigány Egy szál — 17/3
cikázik a szégyen és harag kettős villáma — szememben 3/12
cimbora A múlt kódén átködlő — 21/18
Citere (sziklás sziget, ahol a hagyomány szerint Aphrodite—Venusz istennő
 létesült a tenger habjaiból) 13/11
Cloé (= Chloë, az istenné avatott anyaföld) 21/15
Credo (hiszem, hitvallásom) 2/C

csak — egy zenét 3/9, 10, 13, — a végsőt 11/12, — egy pillanatra 6/24, —
 meddő győzelem 10/14, xx — kanyarogjon 18/14, Tarsd — készen 1/6,
 Egy palotája szeretett — engem 21/5, xx csupán — Téged kereslek 9/6
családi — szoba 24/10
csapat És rokonom e barna — 13/, Alusznak mind a rontó —ok 225/5
csarnok A könyvek dohos, ódon —a 21/6
csattan Csók — néha, néha 4/11
csavargó —, semmiházi lettem 11/14 xx A — dala 11/C
csend (Vö.: csönd) a siri — 3/22
csillag A távolba nézünk, Meg a —okba 24/8 xx Hunyd le szemed szép
 —om 6/19, 23
csoda S az élet, e — 201/3, xx Űj —át hoznak 201/14 xx (St) Nagyon sok
 szép —át, nagyon sok mély —át 201/1
 — —ál Cézárt —ja 15/10
 — —ás A tenger oly — 22/1 xx a nagy, — jégvirágok 12/14
 — —szellem Istent teremő — 7/8
csók Átkozott a —od 6/29 xx (St) — csattan néha, néha
 — —ol Engem nem ölelt, nem —t soha 21/2, xx —ják fény és fellegek
 — —olni — és örülni 4/7
csönd ennyi fény, —, ennyi forma, álom 10/13, xx Szerelem, harc és élet
 —je ez 225/10, Nagy tengerek mély —je 225/1 xx És én e —ben, rév-
 ben 23/15 xx Az őszi — ölen 25/2, 10
 — —es — panaszok 225/C, a —, holdas égre 225/16 xx (St) a vize — szé-
 pen Csak kanyarogjon 18/14
 — —esedés el—
csukva — hallgat 15/3
csupán én — csak Téged kereslek 9/6, Egy pajtásom volt —, az álom 11/11
csűr —öd közepében 1/2
dac a néma —ban 19/7, a —tól görbe ajkat 15/2
 — —os — fejem 7/4
dagály veri bús falát a végtelen —a 22/16
dal Anakreoni — 4/C, És benne sok — él 9/22, Az éghez oly közel járt a ma-
 gyar — 19/10, xx Haláltánc a mi legszebbik —unk 20/12 xx A csavargó
 —a 11/C xx Most próbálom a —t 11/17, Nekem a —t a gyárak dúdol-
 ták 11/10, E —t dúdoltam 19/10, Zizegni hallod halk eső —át 14/13 xx
 És el nem sirt könnyűit —ba sírom 9/31 xx Újjongó —lal 9/12, ez
 aranyhangú, olvatag —oknál 16/13 xx Hittel hadd harsogom —om
 7/2 xx vándor—
 — —ol nem tudtam még, hogy mit — 19/2 Már —nak az út mentén a nyár-
 fák 8/1, E bús imádságot —ta ajkam 19/1
 — —olni Miért, kiért — 4/18
 — —olva Mi megyünk — 24/15 xx el—
dáma ez a nagy, világi — 21/1
de (egyszerű szembeállítás) rejtegeti mélyen, — én szeméből valahogy ki-
 nézem 9/24, A nyelvünk idegen, — ez a mély bánat rokon velem 5/16,
 Mikor nem tudtam még, hogy mit dalol, — éreztem 19/3, Valaki néma
 lesz, hideg, halott, — egyszer harcos volt 225/12, És virágaim is elher-
 vadók, — volt. babérom 225/9 xx (megengedés) Bár fogva tart a gálya,

— veri. bús falát a végtelen dagálya 22/15 xx (megszorítás) Egy pajtásom volt csupán, az álom, — már ezt is csak a végsőt várom 11/12 xx (meglepő hozzátoldás) Vihar lesz, ha Isten úgy akarja, — belőle baja másnak támad 1/7, Egy könnye tör rőt szempilláira, — én megértem mit mond 5/18, Alusznak mind a rontó csapatok, — kardjuk azért acél 225/6, A ti világotok az én világom, — én most rab vagyok 23/4, Elég is volna már a jóból, — a legény büszkén, merengve Bámul 17/11, 17/15 xx (záró tétel bevezetése) Miénk az élet és az élet álom, Miénk, akik ma keresők vagyunk! — így, lápok lángja pislog... 20/10, Es elmereng olasz kéz remekén: — garaboncásként viskókba járva 15/14, 15/12, 18/17

delelő —n lomhán mélézgatni 8/10

derű Üdvözlégy szín, — 22/11 xx elfog a — nosztalgiaja 14/12

diadalmas Te halálban is — 7/25

diák a Korvinák bús —ja 21/17 xx Szegény —nak nézett 21/3

Diána (római istennő) Gyönyörű — 6/20

dicsőség — 202/C, Ha lesz — 9/1, S ha kápráztattá foszlik a — 9/13 xx — neked, Anna 202/13 xx a — koszorúja helyett 9/9

dísz a művész bús —ére válik 10/12

dohos A könyvek —, ódon csarnoka 21/6

Donatello (olasz szobrász 1386—1466) 15/1

dúdol E dalt —tam ott fáradt ajakkal 19/9, xx Nekem a dalt a gyárak —ták 11/10

Duna a —ba lassan vigye 18/16

e (= ez) — barna csapat 13/4, — buja vadon 13/2, — csoda 201/3, — lusta föld 16/4, — nagy feledés 13/7, — szív 25/12, — vágy 203/16, — három szent királyok 202/11 xx — bús imádságot 19/1, — dalt 19/9, — csöndben 23/15, — földön 2/9, — homokon 13/15, — rongyos világból 11/18, — rőt avaron 13/1, — tájon 20/7, — gyászodú lakói xx (St) szemeim, — nagyok és — mélyek 201/2

— — (kér sz) Nem fájt-e 10/9, 11, Jönnek-e még 201/C, 9, 13, Tudjátok-e 7/6

ébred Míg zöldes és lilás pompában —t A nagy körútak újjongó sora 21/9

— —és És fázós —t hoz 201/8

édes — bátyám 6/27, — magyar népem 1/1, xx — fuvoláját 201/12

— —**anya** —ám 9/C, — ám ringatott a búban 11/4

ég (fn) Füstös az — 11/6 xx Kacagó kék eget 201/11, új örömek egét 201/14 xx Az —be lendül 7/18, száll az —be 3/18, holdas —re néztem 225/16, a titkos —re nézve 16/11, az —hez oly közel 19/10, a vén —alatt 25/3, 7, xx végzetem egén 203/3 xx Álmodva lustán fényről, színről, —ről 14/11 xx — és föld viharja 7/14, A tenger és — harsogó határán 23/19 xx (St) Mely ölmos szárnyán kóválygott az —nek 16/10

— —**i** az — lázban 10/5

ég (i) Mikor szent Elmó lilás tüze — 23/18, Mester, szíved, mely ős tüzekben —ett 10/3, Meg az a lusta lámpa —ne jobban 12/2 xx Ti lelkek, akik fehér fényben —tek 20/1 xx ki—

— —**et** Nap —i 7/13

— —**ő** — agyvelőmbé 3/14

egy (néve) — Gauguin-kép 13/C, Bámul — álomregimentre 17/12, Kivert

- átok zshivajba, kacajba 8/17, — könnye tör rőt szempilláira 5/17, — szépleány, szegény Meghalt 5/4, És minden vergődésből — szobor vált 10/8, Vár mindegyikre — táj, — fedél, Vagy — sírdomb 12/8; áll — bús anyóka 12/11, Tavaszába — szebb világnak 17/8, Várok — új tavaszt 23/24, xx (St) Adtam — ifjúságot, — életet, — lelket 202/9, 10
- (számn) — pajtásom volt csupán 11/11, Hunyd be szemed ... Csak — pillanatra 6/24, — palotája szeretett csak engem 21/5, — szál cigány ugyan cifrázza 17/3, Csak — zenét nem állhattam soha 3/9, 10, 13,
- **egy** — titáni, bús munkást kiformált 10/7,
- **két** — szelíd búslakodót így is megigéztem 225/17, — szegénynek ... vigaszt muzsikáltam 225/20
- **edül** Kárpátok bércén ültem — 19/11
- **hangú** Tisza vizének — magányán 23/5
- **ik** — sarokban 12/9
- **kedvű** ily mély bánatot, Ily hangtalant, —t és merőt 5/12
- **koron** Amelyben — elveszett 3/23
- **re** Mely — járja még azóta 17/6
- éj** S mért jó korai — 203/4, nem ad nekem új ... vágyakat az — 203/8 xx Ezért volt fagyos minden virág az —ben És magányos az — 203/11, 12, Mi lobog az —ben 6/17, 21
- **jel** Meghalt az — 5/4
- **szaka** Halálos — 200/13, Különös — 200/1, az őszi —át 14/9, A színes —ában 4/1; 4 Talányos — 200/9, Hűvös, mély — 200/5, a vihar —áján 23/17
- éjt** Engem rabul —ett a felsötétes, Mély titkokat zsongó könyvtárszoba 21/12
- él** (i) És benne sok dal — 9/22, xx A végeken, hol nagy magányban —tem 19/5, S míg én betegen, búsan tovább —tem 9/27, xx (St) Hogy —jek, —jek, —jek 4/24
- el/borulás** —ok fiának születtem 8/13
- **csöndesedés** És testvérem e nagy feledés ... — 13/9
- **dalol** El nem —ja 9/23
- **enged** A kezem közt van már —ném Isten neki 6/11
- **ért** (= megért) Az a tájék, mely —ette mindig Az én rokontalan, nagy bánatom 8/7
- **felejt** Tégy síromra őszi rózsát, Azután —s el 6/32
- **fog** S míg — a derű nosztalgiája 14/12
- **heverés** És testvérem e nagy feledés, elpihenés, — 13/8
- **jön** Jöj— el már a ti országotok 20/3
- **megy** mire innen — 1/10
- **mereng** És — olasz kéz remekén 15/11
- **mondott** És el nem — bánatát megírom 9/32
- **múlás** Tükre alatt az —nak 25/4
- **nyugszik** S —ol fáradt gyásszal, összefázva 14/14
- **olt** Életszomjam nem —om el soha 21/20
- **pihenés** És testvérem e nagy feledés, — 13/8
- **ragad** (átv) Beethoven, bár Bécs adta, — 3/4

—**sír** (St) És el nem —t könnyűit dalba —om 9/31
 —**szánt** Néhány — szív 16/12
 —**száradt** Mint — kóró. 8/19
 —**varázsol** S Wagner, bár lelke német, — 3/5
 —**vesz** Amelyben egykoron —ett 3/23
 —**visz** — néha e rongyos világból 11/18
elég (szmn) — is az nekem 6/8, — is volna már a jóból 17/10, Mikor vil-
 lámok ujjongnak: — 23/20
eleje ősz —én 18/19
élet S az —, e csoda, előttem oly sekély lett 201/3, Miénk az — és az —
 álom 20/8, Ha ünnepelnek s megszeret az — 9/3, Bár —ünk vak itt
 lenn 22/10 xx Sarcól a rögből —et 7/12, Adtam egy ifjúságot, Egy —et
 202/10. Nekem is volna jussom, Az —et ölelni 4/14, 15 xx Szerelem,
 harc és — csöndje ez 225/10, Az — igricének 4/22
 —**bál** Mások csárdást húztak hangos —ban 225/19
 —**szomj** —am nem oltom el soha 21/20
ellen vasvégzet — 7/9, a hatalma — 9/4
Elmo (a légköri elektromosság kisülésének egyik módja; főleg az árbócok
 csúcsain észlelhető) Mikor szent — lilás tüze ég 23/18
előtt a ház — 5/9 xx —em oly sekély lett 201/3
ember Az —, aki gyöngé, téved 2/11, Ó —, én hiszek tebenned 7/21, 22,
 2/2, Tudjátok-e, hogy mi az — 7/6 xx Himnusz az —hez 7/C, 1, —nek
 ágya 18/15
én (mokezdő) — mindig a csöndes, holdas égre néztem 225/16, — egy-
 két szegénynek. A végeken vigaszt muzsikáltam 225/20, — áldom
 miatta 9/30, — hiszek tebenned 7/21 xx (ksz után) és — nem mehetek
 23/8, De — szeméből valahogy kinézem 9/24, De — megérttem 5/18,
 23/4, Ahol —, mint lápvirág fakadtam 11/7, S míg — betegen, búsan
 tovább éltem xx (kiem morész után) Az apámat — sohasem láttam
 11/1, 5, Fölcsillanó szemekkel — csupán csak Téged kereslek 9/5,
 Nem láttam — még ily mély bánatot 11, 9, 21/8, Ezért nem lát-
 tam — a szüzek seregében 203/9 xx (mo végén) Mert későn jöttem
 — 203/1, 4, 8, 12, 16, Szokatlan vagyok — 5/7, Könnyezve nézem —
 201/6, Mint szeretlek — 7/22, Félős részvétellel visszanezlek — 5/14 xx
 (St) Ha — is — is szürke árnyra válnék 9/16, És — e csöndben, rév-
 ben vesztegeljek, Árván révedjek — 23/15, 16, Magányos puszták
 fiának születtem, Delelőn lomhán mélézgatni, — 8/10 xx Az — ro-
 kontalan, nagy bánatom, 8/8, A ti világotok az — világom 23/3
ének A kis Tiszát szentelte meg az — 18/9 xx szüzek vig —ét 201/12
 —**el** S e három szent királyok —nek 202/12
 —**elget** Nagy, barna legény — 17/2
 —**elni** — próbál 16/12
 —**elve** Ujjongna sírva, — 17/18
engem Szeress — 6/3, 15, — rabul ejtett 21/11, — nem ölelt 21/2, — ha-
 zám bús réve ittmaraszt 23/22, Egy palotája szeretett csak — 21/5,
 Mikor — ... édesanyám ringatott 11/3
ennyi Hogy — fény, csönd, — forma, álom 10/13
epifánia (= megjelenés; a vízkereszt ünnepének görög neve) 18/C

épít Mint — büszke kupolát 7/17 xx (Vö.: épül)
 epítáfium (= sírfelirat) —ok ti 4/19
 épül Ugaron —t tündérpálotája 15/9 xx (Vö.: épít)
 ér (i) Annyi minden —te 9/25
 érc/akarát Az égbe lendül lelke, karja, Köhomloka, —ja 7/19
 ——izmu rőt múltunk — magyarja 15/5
 érez —i, hogy mily nyomorult, szegény 15/14, De —tem, hogy a borús
 szavakban 19/3, Mit érzett, mikor az égi lázban 10/5 xx (Vö.: érző)
 erő Ti —től, ti szépségtől kevélyek 20/2
 —s Legyen — 2/12
 ért Plutarkot —i 15/10 xx meg—
 érte szenvedett —m 9/28, —d rajongtam, És —d lettem olyan árva
 9/19, 20
 érző minden — szív 3/8 xx (Vö.: érez)
 és (szókapcs) Szorong — vár 12/4, imádkozott — szenvedett 9/28, csó-
 kolni — örülni 4/7, járni — lesni 20/6, harcos volt — hárfa volt
 225/12, álmodás — vágyak 22/4, a bánat— banya 10/16, ég — föld
 7/14, fény — fellegek 7/15, harc — élet 225/10, jég — hinár 23/23,
 pénz — öröm 21/4, szégyen — harag 3/11, A tenger — ég 23/19, xx
 bánatos — barba 25/1, 5, e nagyok — e mélyek 201/2, orosz — oláh
 18/6, vak — kegyetlen 2/3, zöldes — lilás 21/9 xx Hangos keserve —
 a síri csend is 3/22, Új csodát hoznak — új örömök egét 201/14 xx
 (mokapecs), Nap égeti — túske marja 7/13, Plutarkot érti — Cézárt
 csodálja — elmereng olasz kéz remekén 15/10, 11, Miénk a veszély
 — Miénk a világ 24/1, 3, 13, Miénk az élet — az élet álom 20/8,
 könnyezve nézem én — zaja fáj nagyon 201/6, A tenger azért ten-
 ger — ragyog 225/3, 6, érted rajongtam, — érted lettem olyan árva
 9/20, De így, lápok lángja pislog — temetőknél süppedt árka biztat
 20/11, robognak a batárok — bennük buta bárók 4/3, lelke. Mélázó,
 borongó — benne sok dal él 9/22, Ágya ne lenne embernek ágya —
 a Dunába lassan vigye vágya 18/16, Ezért volt oly fagyos minden vi-
 rág az éjben — magányos az éj 203/12, most próbálom a dalt — a
 mámor Elvisz néha 11/17, Tudom már sorsom átkát ... — hogy
 miért nincs remény 203/2, 201/8, Melódiát vén verklitől hallgatok
 — fázós ébredést hoz nekem mind a reggel 201/8, 21/15, 10/8 xx (St) —
 el nem sírt könnyűit dalba sírom — el nem mondott bánatát meg-
 írom 9/31, 32, — hervatag hajamban a babér — virágaim is elher-
 vadók 225/7, 8 xx (= de) Ti a titokzatos távolba jártok — én nem
 mehetek 23/8 xx (mokezdő) Kis falu. Oláhok fészke. — a közepén
 zsupfödte házban egy szép leány 5/3, Táncolni hullámok tornyos he-
 gyén — én e csöndben, révben vesztegeljek 23/15, Nem hallgatott a
 prédikációra, — ősz elején ó, az istenadta Görög pópá lányát ágyába
 ringatta, 18/20, 9/11, 19/12, 18/5, 13/4, 7
 eső halk — dalát 14/13
 év Ezer — újjong, búg a hant alól 19/4 xx Te sírba hervadt —ek Arany-
 ága 202/15
 ez (Vö.: e) — ő 15/5, Szerelem, harc és élet csöndje. — 225/10, Nyugatra
 tart —, az keletre tér 12/6 xx Budapest, — a nagy világi dáma 21/1

xx De már —t is csak a végsőt várom 11/12 xx nem fájt-e, hogy —
 alkotás mind 10/11, — ismerőst magasztalom 7/5, S — aranyhangú,
 olvatatag daloknál 16/13, Minden tüzet felfűtik — odúnak 16/10
 ezer — év 19/4
 fa A lesült fák alatt 13/6 xx nyár—, platán—
 faj —om keserve 19/8
 —ta magyar —ám lelke 17/17
 fáj és zaja — nagyon 201/6, Nem —t-e széppé tenni annyi rútat 10/9, 11,
 Bár —na, hogy az álmaim kivesztek 9/17
 fakad Ahol én, mint lăpvirág —tam 11/7
 fáklya A halottas — 6/18
 fal (fn) veri bűs —át 22/15, fűstös —on 14/4
 falu Kis — 5/1 xx a — népe 18/1
 fărăd S e szív megint halálra —t 25/12
 —t — ajakkal 19/9, — gyással 14/14, — inakkal 16/5, — szemével
 5/13
 fázós — ébredést 201/8
 fecske Reményeink a —ék 22/18
 fedél Vár mindegyikre egy táj, egy — 12/7
 fehér — Anna 5/C, 1 — László 6/9, 22, 27, xx — fényben 20/1, — nevével
 21/15, — őszirózsa 6/2, 14 xx a temetők —ek 200/12
 fej Dacos —em meghajtva 7/4, Fehér László —e 6/9 xx —emre fonja 9/1,
 rászakadt —ére 9/26
 fekete —ében áll 12/9 xx a — felleg 1/9
 fel (ik; Vö.: föl)
 —fűt Minden tüzet —ik ez odúnak 16/10
 fél/ős — részvétell 5/14
 —sötétes a — Mély titkokat zsongó könyvtárszoba 21/12
 —szem Mélázó — 19/14 xx Ki —ével a jövőbe látott 19/13
 —út —on 20/6
 feledés És testvérem e nagy — 13/7
 felett lelkem — 19/6
 felleg jön a fekete — 1/9, Csókolják fény és —ek 7/15
 felől Bécs — 1/9, a költő — 19/12 xx Nem tudsz —ük 17/16
 fény Csókolják — és fellegek 7/15, Mi benne szín, — 9/30, Hogy ennyi —,
 csönd, ennyi forma, álom 10/13 xx lelked —t vet 10/15, fehér —ben
 20/1, Álmodva lustán —ról, színről, égről 14/11
 —lő mily —, mily setét 15/4
 fészek Oláhok fészke 5/2
 fia A por és végtelen — 7/7 xx Elborulások —ának születtem 8/13, 9,
 A Szűz Anya —ának 202/2
 fiatal — halottam 6/28
 filológia (egy nép szellemi életével — főleg nyelvével és irodalmával fog-
 lalkozó tudomány) 21/C
 finánc osztrák — szemét veti rája 1/3
 Flórica Hol —, szép — halott 5/10, C
 fogva Bár — tart 22/14
 fogy A gyertya — 17/9

folyik — a bor 4/10
fon mely fejemre —ja A mártiromság büszke pálmaágát 9/1
forma Hogy ennyi fény, csönd, ennyi —, álom 10/13
forradalmas Te végzetes, te — 7/24
foszlik S ha kápráztattá — a dicsőség 9/13
föl (ik; Vö.: fel)
 — — **csillanó** — szemekkel 9/5
 — — **enged** — sorsunk nagy kőszívűsége 16/14
 — — **gyújt** Ki —ja a bús magyar avart 15/7
 — — **néz** Anyám, —ek a te homlokodra 9/8
 — — **tesz** És —em rá büszke áhitattal 9/11
futóhomok Már száll a szélben a — 8/2
füst A vonat —je a földön borong 8/4
 — — **ölő** A — lilás tömjéne 18/7
 — — **ös** — az ég 11/6 xx — falon 14/4

СЛОВАРНАЯ ОБРАБОТКА ПОЭТИЧЕСКОГО ЯЗЫКА ЮХАС ДЬУЛА
 (Проект и опытная брошюра)

Л. Бенке

С точки зрения языкознания, главным образом стилистики (и других наук) имеют большое значение те словари, которые обрабатывают запас слов какого-то писателя (поэта). Задаaniem такого словаря являются а) выставление всех слов данного поэта, б) распознавание оттенков значений слова, в) уяснение грамматического (главным образом синтаксического) употребления слов, г) стилистическая оценка слов. Все это происходит с выставлением соответствующих примеров, хорошо избранной фразовой среды правильного группирования. В основе составления словаря Юхас Дьюла лежит находящегося в печати критического выпуска. Словарная обработка происходит на основании литографированных отрывков текста. Заглавные слова словаря включают все употребленные поэтом слова, в том числе имена собственные, иностранные слова и т. п. Ибо словарь одновременно является индексом. Составление словарных статей происходит с учетом выше указанных четырех основных точек зрения, по обсуждению от случая к случаю.

DIE VOKABULARISCHE BEARBEITUNG DER DICHTERISCHEN SPRACHE
 VON GYULA JUHÁSZ (ENTWURF u. PROBEHEFT)

von
 L. BENKŐ

Vom Gesichtspunkte der Sprachwissenschaft, besonders von dem der Stilistik (ebenso wie auch anderer Wissenschaften) sind diejenigen Wörterbücher von grosser Bedeutung, die den Wortschatz eines Schriftstellers (Dichters) bearbeiten. Die Aufgaben solcher individuellen Wörterbücher sind: a) Aufzählung aller Wörter des gewählten Dichters, b) Absonderung der Nuancen in der Bedeutung, c) Beleuchtung der grammatischen (bes. syntaktischen) Verwendung, d) die stilistische Bewertung der Wörter. Das alles wird durch entsprechende Beispiele, durch richtige Gruppierung der sorgsam gewählten Satzumgebungen zustande gebracht. Der vokabularischen Bearbeitung liegt der Text der in Kürze erscheinenden kritischen Ausgabe zugrunde. Die vokabularische Bearbeitung geschieht auf Grund der vielfachsten Einzelteile des Textes. Die Titelwörter des Wörterbuches umfassen alle vom Dichter verwendeten Wörter, inbegriffen auch die Eigennamen, Fremdwörter usw. Das Wörterbuch ist nämlich auch ein Register der dichterischen Sprache von Gyula Juhász. Die Zusammenstellung der Wortartikel geschieht mit Berücksichtigung der oben erwähnten Grundprinzipien (a—d) je nach den vorkommenden Fällen.

TALÁLKOZÁSOM MÓRA FERENCCEL, A RÉGÉSSZEL.

Írta: EPERJESSY KÁLMÁN

Elmúlt idők megfakult írásai közt lapozva Móra Ferenc két levele került a kezembe, amelyeket 1925. júniusában, immár 32 esztendeje, valami régészeti ügyben intézett hozzám, aki akkor a makói Csanád-vezér gimnázium tanára voltam. A levelek az 1920-as évekbeli alföldi város levegőjét sugározzák és egyúttal Móra Ferenc emberi és régési portréjához is adatokkal szolgálnak. Ezért érdemesnek látszik kiemelni őket a feledés homályából.

Az 1925. június 25-én kelt első levelében Móra azt írja, hogy Makón jártában személyesen szeretett volna felkeresni: nézzük meg együtt a közeli Bökényben folyó ásatásokat. A helyszínen szeretné volna elmagyaráztatni, hogyan kell tudományos módszerekkel ásni, mert úgy hallotta, hogy egyes makói tanárok, köztük én is, lesújtó kritikát mondtunk az ő módszeréről »mint szakértők«. Szemrehányással illet, hogy miért nem tettem meg észrevételeimet tavaly az ő ásatásánál való személyes együttlétünkkor. Hiszen ő annyira bizalmába fogadott mindjárt az első találkozásunkkor, hogy én is őszinte lehettem volna hozzá. Ha a magafajta »vén számártól« nem is lehet már tanulni, ő mindig szívesen tanul mindenkitől.

Különösen meg van ütődve azon, hogy GÁL ZSIGMOND tanár személyében olyan ember mond kritikát az ő módszeréről, aki őt sohasem látta ásni. GÁL a vita során Mórával szemben BANNER JÁNOST, a szegedi egyetem régészeti tanszékének adjunktusát, a kolozsvári egyetemen volt tanuló-társát, PÓSTA BÉLA kolozsvári régészprofesszor tanítványát állította oda a tudományos módszer képviselőjeként, akitől több eredményt lehet várni [1]. A lekicsinylő bírálatban Móra baloldali (»destruktív«) voltára is célzás történhetett. Erre vall a levél e kitétele: »Ha ismerném a tanár urat, személyesen megnyugtatom a felől, hogy Banner János barátom is van olyan zsidó, mint én vagyok.« Ha az Attila-keresés a kereszténynemzeti-eknek a privilégiuma, akkor biztosíthatja, hogy Bannernak éppúgy nem fog megjelenni, mint őneki (Mórának).

Különös vendéglátás az olyan, amiben őt a makóiak részesítették. Az ő ambíciói igazán nem terjednek Bökényig, amelyről meghívása előtt azt sem tudta, hogy létezik. Ő »soha életében még egy szalmát sem tett senkinek az útjába«. Kívánja, hogy mi találjuk meg Attilát, minden sikerünknek ő fog legjobban örülni.

Befejező soraiban sok szerencsét kíván nekem, a kezdő régésznek, követ azonban nem, mert azt keresetlenül is megkapom, mire megöregszem.

E levél érthető rosszérzést keltett bennem annál is inkább, mert én a vitában nem vettem részt és arról csak Móra leveléből szereztem tudomást. A vita a vidéki városokban szokásos egyik fehérasztali összejövetel alkalmával folyt le. Az ilyen összejöveteleken a résztvevők, tanárok, orvosok és más literatus emberek, megtárgyalták a szűkebb haza és a nagyvilág összes fontosabb eseményeit.

A régészeti vitát a közeli Apátfalva és Magyarcsanak melletti Bökényben folyó ásatások váltották ki [2]. Az árvízszaggatta bökényi Marospartból kikandikáló koponyák és a mellettük fekvő tárgyak a végtetekig felfokozták a lakosság érdeklődését. A régészeti láz annyira eluralkodott a környéken, hogy egyes makói városatyák minden fontosabb helyi probléma megoldását is a bökényi ásatások eredményeitől akarták függővé tenni.

Tudományos érdeklődéstől és lokálpatriotizmustól fűtött cikkek jelentek meg a helyi sajtóban tanárok és más értelmiségiek, pénzügyi emberek, magánzók és jómagam tollából is, amelyek nem mondták ki nyíltan, de sejtetni engedték, hogy Attila megjelenése a mi vidékünkön minden pillanatban várható és ez Makót rangosabb helyre fogja juttatni a világ híres városainak sorában. A régészeti láz valóságos búcsújárást zúdított a tetthely felé. Legnagyobb számban voltak az érdeklődők közt tanítók, tanárok, marcsi halászok, molnárok és kubikosok, célszerű szegényemberek és más ágrólszakadtak. Közülük egyesek jóremény fejében magánvállalkozásba is kezdtek. Előhozakodtak eddigi régészeti tapasztalataikkal. Olyan is akadt, aki egy föld alól előkerült megrozsdásodott kutyajegyet mutogatott, mint a kutyafejű tatárok pénzét.

A bökényi telepre és sírmezőre az Apátfalván lakó NOVÁK JÓZSEF pénzügyi fogalmazó hívta fel a figyelmet. NOVÁK hosszú éveken át kerékpáron járt be Makóra hivatalába. Tőviről-hegyire ismerte a határ minden zegét-zugát. Jól értett a »célszerű szegény emberek« nyelvén, akiknek révén a puszták minden híre befutott hozzá. Nem is volt grata perszona a megyei urak előtt. Valóságos megszállottja volt a régészetnek. Élmény és izgalom volt számára az ásatásoknál való jelenlét, és környezetét is magával ragadta. Tudományos igényekkel nem lépett fel, de nagy gyakorlata volt a leletek korának megállapításában. Ő ismerte a megyében a legtöbb lelőhelyet és csodálatos szímmel tudta megállapítani, hogy hol rejtőznek a föld mélyében feltárássra érdemes kincsek. Ő mentette meg a tudományos feldolgozás számára a bökényi telep legértékesebb darabjait. Ő hívta fel a sírmezőre a makói gimnázium figyelmét, és ő kérte fel 1924-ben Móra Ferencet az általa megjelölt helyeken próbaásatások végzésére. A szegedi egyetem régiségtudományi intézete is ezen a területen végezte 1925-ben első ásatását. [3].

A makói régészeti vitában résztvevők közül csak DIÓSSZILÁGYI SAMU főorvos ismerte közelebbről Móra régészeti munkásságát. A többiek róla csak mint íróról és múzeumigazgatóról hallottak. Mitsem tudtak róla, hogy Móra régészeti hírneve a csókai, szőregi, kiszombori, öthalmi, fehértói, bojárthalmi, kundombi és más ásatások révén akkor már messze az ország határain túljutott [4]. A szerencséskezű régész hangyaszorgalmával rekonstruálta a szegedi határ honfoglalás előtti történetét. Jogosan írhatta

levelében, hogy a bírálói által elmarasztalt módszerével ő az Alföld leg-szebb régészeti gyűjteményét hordta össze és dolgozta fel.

A vitában elhangzottakról a makói tanárokéval ellentétes álláspontot képviselő DIÓSSZILÁGYI SAMU révén szerzett Móra tudomást. DIÓSSZILÁGYI Mórának bizalmas jóbarátja, makói tartózkodása során vendéglátó gazdája volt. A tudományok és a szépirodalom iránt fogékony lélek. József Attilának is makói évei alatt egyik mecénása. Típusa a vidéki város literatus embereinek. Városa szellemi életének nemcsak ismerője, hanem annak egyik irányítója és írásos megnyilatkozásokban is számottevő tényezője [5].

Móra szemrehányó levele érthető rossz érzést keltett bennem, aki változatlanul az ásatásainál szerzett élmények lenyűgöző hatása alatt álltam. A látszat viszont ellenem szólt, mert a makói tanárok közül csak én voltam ásatásainak szemtanúja. A levelet is azért adresszálta hozzám, mert csak engem ismert személyesen a tanári karból. Szükségesnek láttam levélben tisztázni szerepemet az ügyben. Megállapítottam, hogy a vitában nem vettem részt, arról semmit sem tudtam. Nem tudhattam azért, mert a hosszú asztal más helyén ültem és ha részt vettem volna benne, bizonyára nem a Mórát elmarasztalók között szerepeltem volna. Kijelentettem, hogy ő hamis információnak esett áldozatul, én pedig méltatlanul kaptam a szemrehányást. DIÓSSZILÁGYIban sejtem az informátort és erélyes megtorló lépéseket helyeztem vele szemben kilátásba.

A levél vétele után állapítottam meg, hogy valóban volt régészeti vita, amelyben DIÓSSZILÁGYI a résztvevők szerint fölényes és nekik nem tetsző hangot használt. (Most már belátom, hogy igaza volt.) Sajnos, e levélről nincs másolatom. Abban az időben a kézzel írott levelekről nem volt szokás másolatot venni. Móra hagyatékából azonban még előkerülhet, mert postafordultával választ kaptam rá.

1925. június 28-án kelt levelében Móra férfias nyíltsággal beismeri tévedését és sajnálkozását fejezi ki. Örömmel vette levelemet, írja, és sajnálja, hogy félreértett. Annak is örül, hogy nem ismert félre. Az közömbös számára, hogy ismeretlen emberek mint vélekednek róla, de az fáj, ha családik valakiben, akit magaformájú embernek ismert.

Tisztázza a tényállást. Az »asztalvég« régészeti vitája BARNA JÁNOS, a kereskedelmi iskola igazgatója, GÁL ZSIGMOND gimnáziumi tanár és DIÓSSZILÁGYI SAMU közt folyt le. A vita részleteiről DIÓSSZILÁGYI SAMU informálta. Megerősíti, hogy én a vitában nem vettem részt, az informáló a nevemet nem is említette. (A személyes ismeretségünkől származó tévedés következtében lettem én a szenvedő alany.) A továbbiakban a vitában tényleges résztvevők felé is megértőbben nyilatkozik. Az információ a másik két résztvevőre sem volt sértő tendenciájú. Az informáló BARNA JÁNOS aggodalmát említette és GÁL ZSIGMONDnak azt a nyilatkozatát, hogy a Banner ásatási módszerétől több eredményt lehet várni. Helyreigazítja Diósszilágyinak azt a megjegyzését, hogy hiszen »Banner is a Móra tanítványa«. A valóság ezzel szemben az, hogy nem Banner, hanem ő (Móra) volt a Pósta tanítványa, akinek a vezetése alatt 1908-ban egy régészeti tanfolyamon vett részt Kolozsvárott.

Aláhúzottan hangsúlyozza, hogy DIÓSSZILÁGYI ez ügygel kapcsolatban a nevemet meg sem említette. Nem szeretné, ha megrögződne a gyanúm olyan ember ellen, aki erre semmi okot nem adott.

Az utóiratban közli, hogy levelének lezárása után érkezett meg DIÓSSZILÁGYI SAMU levele, amely kívánságomra megerősíti azt a kijelentésemet, hogy én az asztalvég régészeti vitájában nem vettem részt.

Reméli, hogy a közölt tényállással eloszlott köztünk minden félreértés. Mondania sem kell, hogy ezután is mindenben éppoly szívesen áll rendelkezésemre, mint eddig. Befejező szavai, »erő, egészség, áldás, békesség«.

Móra választát örömmel és megnyugvással vettem tudomásul. Néhány nap múlva személyesen tettem tiszteletemet nála Szegeden és átnyújtottam »A bökényi őstelepről« című első és utolsó régészeti tanulmányomat [6]. Jóleső kedvességgel fogadott és a tanulmányt beiktatta a Somogyi Könyvtár állományába.

A továbbiakban megpróbálom felidézni azokat a benyomásokat, amelyeket az ásatásánál történt együttlétünk órái alatt nyertem. Móra a magyarcsanádi határban, a bökényi telep körzetében végzett ásatásokat. NOVÁK JÓZSEF többszöri meghívásának tett eleget, aki súlyt vetett rá, hogy Mórának személyesen mutathassa be a feltárára javasolt helyeket. Akkoriban több évtizedes gyakorlat és a nagy eredménnyel járó ásatások hosszú sora jogán a szegedi múzeum volt a régészet irányító szerve az Alföldön. Az egyetem Régiségtudományi Intézete az első tájékozódás idejét élte. A lelőhelyek körzetében lévő középiskolák nem rendelkeztek sem az ásatásokhoz szükséges anyagi fedezettel, de a szükséges tudományos apparátussal sem. Így voltam jómagam is, aki a bökényi telep tanulmányozásakor Móra Ferentől, majd Buday Árpád régészprofesszortól és Banner János adjunktustól a helyszínen szereztem az első tájékozódást.

Az ásatások idején NOVÁK JÓZSEF vendéglátását élveztük. Móra jól érezte magát a Nováknál összegyűlt falusi értelmiség társaságában, amelynek tagjai versengtek azért, hogy őt megismerhessék. Közvetlen modorával, jóízű humorával magával ragadta a társaságot. Akárcsak egy novelláját olvasnók, úgy folyt ajkáról a szó. Most is emlékszem azokra az anekdotákra (Kuna P. Andrásról, a szemérmes falusi leányról, a független magyar bíróságról stb.), amelyekkel szórakoztatta a jelenlévőket.

Mire az ásatás színhelyére értem, Móra már kint volt embereivel. Lekötelező szívélyességgel fogadott és mindjárt az első percekben annyira megnyílt előttem, mintha évek óta ismernők egymást. Emberei a »földet vallatták«, ami köznyelvre lefordítva a csontvázra rárakodott földréteg lefejtését jelentette, ő pedig egy pokrócon ülve rajzolt és jegyzetelt. Közben régészeti témákra terelődött a beszélgetés. Kedves közvetlenséggel igazította el az amatőr régészt, amilyen én voltam, a legszükségesebb tudnivalókban anélkül, hogy érezte volna felsőbbrendűségét. Beszélt a korábbi ásatásairól, az azokon szerzett tapasztalatairól humoros visszaemlékezések kíséretében. Különösen a csókai dombról emlékezett meg részletesen és szívesen, ahová nyolc éven keresztül járt a múzeum ásní. A csókai domb valósággal ontotta a leleteket, az újabb kőkori és a népvándorláskori kultúra Európaszerte csodált emlékeit, amelyek egy egész termet töltenek meg a múzeumban.

Láttam a gyakorlati régészt munkaműhelyében; amint rajzolt, jegyeztetett, fényképeket, helyszíni vázlatokat készített. Ekkor tudtam meg, hogy mi a »régészeti napló«, ami nélkül a tudomány számára elvesztek az ásatások. Nagy gonddal ügyelt rá, hogy embereit ásás közben el ne ragadja a régészeti láz. Nehogy a csontvázat és a körülötte lévő »himmi-hummit« kést, bögrét, csattot, fibulát, érmet, gyöngyöket, karperecet stb. elmozdítsák helyéről. Az ásást végző embereknek a régészeti szakmába vágó megjegyzéseire helybenhagyólag vagy helyreigazító magyarázatokkal válaszolt. »Szóval tartottam magyarjaimat, hadd okosodjanak is a napszámon felül«, mondja egyik írásában [7]. Nem hagyta megválaszolatlanul az őskeresés csodájára járó közeli és távoli magyarok érdeklődését sem. Novák is megfigyelte, hogy ásatásainál nemcsak a földet vállaltja, hanem vállaltja a vállatást végző munkásokat is. »Annyira összeemelegedett azokkal az emberekkel munka közben, hogy azok legtitkosabb dolgaikat is őszintén elmondták neki.« Mindez jó alkalmul szolgált a célszerű szegényemberek lelki világának megismeréséhez és irodalmi feldolgozásához.

Elmondta, hogy nem mindig járt el ilyen akkurátusan az ásatások lebonyolításában. Első ásatását múzeumi gazdája, Tömörkény István megbízásából végezte, aki mindössze ennyi szakszerű útbaigazítással látta el: »mögötte a fene az olyan kutyát, amelyiket tanítani köll az ugatásra« [8].

»Régészinas« korában nem egyszer megtörtént vele, hogy miközben tisztelgő látogatásra ment a jegyzőhöz vagy plébánoshoz a faluba, meghagyta embereinek, hogy tegyék felre, ha valami a földből előkerül. Viszszatértekor érdeklődésére rendesen kitérő választ kapott. Egy alkalommal mégis előadtak valami zöldes vékony drótféleséget. A régész szeme rögtön felismerte benne a népvándorlaskori ezüst hajcsatot és egy rövid szivarral jutalmazta a becsületes megtalálót. E bőkezűség láttára szaporodni kezdtek a régiségek: A kubaszivarok, portorikók és egyéb jók nem tévesztették el hatásukat. Észrevette, hogy emberei ilyenkor furcsa szemmel pislognak reá és tekintetükből valami elnéző részvét is kisugárzik. Megkérdezte tőlük: »Minek tartanak maguk engem?« A felelet ez volt: »Ilyennek is kell lenni«. Jóízűen tudta ezt az élményét elmesélni, amihez hasonlóan nem egy későbbi írásában is hangot adott. [9].

A kritikus pillanatokban, amidőn a csontváz (a kubikosok tudományosan vájznak nevezik) körül előtűnnek a sirmellékletek (bögre, kés, ékszerek stb.) erősen a körme alá kell nézni a munkatársaknak, mert hajlamosak a haszontalannak látszó holmi eldobására, a használhatóknak pedig gyakorlati életükbe való beiktatására. Így válik nem egyszer a kis bögréből szapanozó csésze, a koponyából hamutartó, vagy galambitató vályú, aszerint, hogy paraszti vagy urasági kézre került. Azt tartja ugyanis a néphit, hogy csak abban a tanyában maradnak meg a galambok, ahol koponyából itatják őket. Látott már sokszázéves kalárist piros pántlikán a puli nyakában és iskolásgyerekeket, akik az »encsem-bencsemet« almaért, meg sülttökért cserélgették. [10]. Magam is tapasztaltam, hogy egy közeli faluban a gödörásás során napfényre került római kori vázák muskátlis ablakokban virágcserepként folytatták életüket.

Egyik délután lekésve a makói vonatot, gyalog tettük meg az utat: a sínek mellett Apátfalvától Makóig. Észre sem vettem, hogy már a 13 kilométeres út végén járunk, annyira lekötött a beszélgetés. Lebilincselő köz-

vetlenséggel nyilatkozott meg napi eseményekről, közéleti dolgokról, irodalomról, politikáról, tudományról. Közben néhány olvasásra érdemes régészeti szakmunka címét is befűzte a beszélgetésbe. Úgy emlékszem, hogy többek közt HAMPEL JÓZSEF műveit [11] és BELLA—HILLEBRAND együttes művét [12] említette. Elmondta, hogy azért lett a baloldali Világ c. napilap tárcaírója, mert a kereszténykurzus őt »destruktívnak« tartja. Minden szavából kitetszett a »tisztaszívű« ember, aki — mint levelében mondja — embertársainak egy szál szalmát sem tesz útjába. Érdemes lett volna e valóban élményszerű megnyilatkozásait írásban lerögzíteni.

E hosszú beszélgetés során tárult fel-elöttem Móra lelkivilága. Ez tette lehetővé, hogy megérthessem emberi, írói és tudósi megnyilatkozásait: Hogy írásaiból valóban azt olvashassam ki, amit mondani akar. Már akkor észrevettem, aminek későbbi írásaiban és megnyilatkozásaiban (pl. díszdoktori beszédében) annyiszor hangot adott, hogy nem tud egészen elkülönülni benne a tudós és az író. Hol ide, hol oda csapong a tudomány és az irodalom között. Csak a szerénység és a tisztaszívűség kíséri el mindenüvé.

A »történelemelőtti és a történelembe hajnalló« magyar föld múltját oly nagy eredménnyel kutató Móra, akit fantasztikus ajánlatokkal próbálták megkörnyékezní a tengeren túlról is, hogy tapasztalatait vásárra vigye, »amolyan magyar régésznek« nevezi magát, aki nem is »okleveles vakondok«, csak »magánpasszióból való szerelmese a soktitkú magyar földnek« [13]. Páratlan sikereiért a régészek legnagyobb jóltevőjére, a véletlenre hárítja a dicsőséget. Azt is elismeri, hogy a szerencse sem hagyta soha cserben. Valóban, amihez hozzányúlt, arannyá vált. Ásatásainál, írja DIÓSSZILÁGYI SAMU, igen nagy szerencsével, talán azt lehet mondani, ritka előérzettel dolgozott. »Míg egyéb hivatásos régészek hétszámra bolyongtak eredmény nélkül, addig ő minden ásónyomból valami értéket hozott napfényre... Pedig nem tisztán szerencse dolga volt ez. Alapos terepszemle után... sokáig latolgatta, hogy érdemes-e drága napszámért a telektulajdonos földjét megfordíttatni« [14].

Mély fájdalomat okoz neki, hogy a magyar föld régészeti kincseinek 98%-a veszendőbe megy. Hajlandónak mutatkozik régiségmentésre mindenüvé elmenni, ahova hívják. Sajnos, még ott tartunk, hogy a »malackát« kell tekintenünk a hazai régészet egyik legfőbb tényezőjének. Sok értékes lelet disznótúrás folytán kerül napvilágra [15]. Nyílt levelet intéz a kultuszminiszterhez a régiségek megmentése ügyében és egy népvándorláskori múzeum felállítását javasolja, amelynek csodájára járnának németek, franciák, angolok [16].

A világ zaja elől a föld alá szeret meghúzódni, ahol nem verik fejbe egymást az »előmagyarok« sem vallási, sem politikai okokból. Keserűen emlegette és számos írásában célzott rá, hogy vannak, akik az ő destruktíóját számontartják, pedig »kubikgödreiből csak az őseket destruálja ásóval és lapáttal« [17]. Ahol én elkezdek túrkálni, ott a dacos hun-avar ősök bizonyára lejjebb húzódnak egy öllel a destruktív szagra [18]. »Sírhatnékja van«, ha egy-egy nagy ásatás után ott kell hagynia »a kukoricaföldet, a búzatarlókat, a kedves öreg hunokat és gepidákat«, akikkel olyan áldott békességben megvolt hetekig, hónapokig. »Nem bakafántoskodtak, nem irigykedtek, nem sügtak össze a háta mögött, nem kérdezték, hogy érzi

magát és nem nézték ki maguk közül azért, hogy ráhetesedett a szakálla.» [19].

Nagyra becsülte a komoly régészeti tanulmányokat. Minden regénye dicsőségét odaadná — írja — TOMPA FERENCNEK, a Nemzeti Múzeum, ősrégészenek a Tiszakultúráról készült monográfiájáért. [20]. Ásatásai során tanította a népet és maga is tanult tőle. »En nem kincskereső vagyok, mondja a fehértói magyaroknak... Azért kutatjuk az ősokeket, hogy megtudjuk, kik voltak, hogy éltek, mit dolgoztak, s hogy ebből tanuljanak a népek, ha a múzeumba jönnek nézgelődni. Jól meg kell vigyázni minden ősnymot, össze nem törni semmit, nekem egy csont-késnyél többet érhet, mint egy akkora darab arany« [21]. Többet tett a magyar nép régészeti kultúrájának emelése körül mindenkinél. Jelen voltam a 30-as években Szentesen, Csallány Gábornak, a hun ősök híres kutatójának városában tartott egyik előadásán, amely ma is iskolapéldája lehetne annak, hogyan kell a helyi hagyományok és a tudományos eredmények iránt a nép legszélesebb köreinek érdeklődését felkelteni. Sajnos, ez is, mint annyi más, nem került nyomtatásban a nyilvánosság elé [22].

A régész Móra nélkül nem születethetett volna meg az író Móra. Csak a földet vallató, a föld alatt ősokeket kereső régész és író alkothatott ilyen emléket a föld fölött élő hunutódoknak. A »célszerű szegényemberek« írója volt, és közéjük valónak érezte magát egész életében. Lebó szigetén jártában a dohosszagú földesszoba búbos kemencéje, a sublót, a kotlós az ágy alatt, a cirmos a kemencenyakon, de még a rongyos ágyterítő is Daruutcai házuk emlékét idézi fel benne. A kis fényes orrú »sasok szaggatta ruhájú« fiúcskában a hajnalban foltozott nadragú Fercsikére ismer [23].

Szerényen az irodalom »barkácsoló mesterének« nevezte magát, aki nek az írásait a nagyurak nem olvasták, még azokat sem, amelyek nem nekik voltak írva [24]. Csak a régész és botanikus Móra, a »tudomány passzionista csontszedője« közvetíthette a földfeletti magyaroknak a föld alatt szundikáló ősök szívük porából küldött »pipacs, pimpimparé és pipitervirág« üzeneteit [25]. Csak ő írhatta meg, hogy a pipacsok és a somkórok elvilágtalanodott szemek gödrében állnak gyökerükkel [26]. »A tarlóvirágok a föld alá vitt álmokból lettek, a pici kék ticszemek kisgyermek, a pipacsok szépasszonyok, a búzavirágok költők, a vadpénzecskék bankigazgatók, a számarkórok filozófusok és a nyulárnyékok vezérkari főnökök álmaiból«. A múzeumigazgatókból pedig — ezek is az ő szavai — az ötödik fizetési osztályig papsajt lesz [27].

A régész Móra volt az a magyar írónk, aki a föld mélyének kincsbányájából hozott új színekkel patinázta irodalmunkat. A tarlószéleken kilométerekőre támaszkodva, vagy az ásatóládán guggolva írta osztályos-társainak, a kétkézi munkásoknak és célszerű szegényembereknek énekét. Az is megtörtént, hogy írásához a térdére fektetett gepidalapocka szolgált írómappaul [28].

A foltozó szűcs és a kenyérsütő asszony fia apja és anyja mesterségével kereste kenyerét. »Tollal himezi a virágokat, a rozmaringot és tulipánokat«, és »kenyeret süt a magyar irodalom asztalára« [29]. Szűcstű helyett tollal és selyem helyett pamuttal varrogatta a tulipánokat a birka-bőrnél sokkal romlandóbb papírra. És nem lánglisztból sütötte a cipót, csak úgy futtában örölt rozsból [30].

Igy egyesült és különült el benne a régész és az író. Régészeti meglátások nélkül nem írhatta volna meg a földalatti Magyarország hőskölményét.

Szegedre kerülésem után, 1928 őszétől kezdve sűrűbben volt alkalmam vele találkozni. Soha nem távoztam tőle üres kézzel, ha valami ügyesbajos dolgomban felkerestem. Készséggel járult hozzá, hogy egy régészeti tanulmányát a szerkesztésemben megjelenő »Csanádvármegyei Könyvtár« című sorozatba beiktassam [31]. Egy szerzői honoráriumvitában mint megkérdezett szakértő az én álláspontomat tette magáévá, mire a kiadó visszavonta összes kifogásait. Ott voltam mindenütt, ahol a nyilvánosság előtt hallatta szavát. Büszke örömmel figyeltem írói pályájának egyre magasabbra törő ívelését. Ott voltam az »Aranyszőrű bárány« páratlan sikerű előadásán, amely Szegeden a színházi évad legnépszerűbb darabja volt. Ma is a fülemben cseng zengzetes magyar nyelve és fülbemászó muzsikája.

Úgy láttam, hogy a 30-as évektől kezdve régészi tevékenységével szemben az írói nyomult előtérbe. Továbbfejlesztette a múzeumot, de örült, hogy az ásatás gondjainak egy részét az egyetem Régiségtudományi Intézete leveszi vállairól. Ekkor már az ország legnépszerűbb írói közé tartozott, akinek kézírataiért versengtek a kiadók a határokon belül és a határokon túl. Az irodalmi társaságok, hatóságok és intézmények siettek megtisztelni elismerésük külső jeleivel. Számos vidéki irodalmi társaságon kívül 1914. óta tagja a Petőfi Társaságnak, 1931-ben pedig a Kisfaludy Társaság választotta tagjai sorába. Szeged népe a zsúfolásig megtöltötte a Dugonics Társaság előadótermét, hogy Móra Ferencet hallhassa.

Feledhetetlen emlékem 1932. december 3-i díszdoktori avatásának ünnepe. Itt láttam először az ünneplőbe öltözött Mórát megilletődött szorongásban. Itt hangozott el remekbefaragott díszdoktori beszéde, amely mind formájánál, mind tartalmánál fogva párját ritkítja az ilyesfajta megnyilatkozások között.

A díszes közönséggel színültig telt aulában az egyetem rektora közölte, hogy díszdoktorrá avatásának egyik alapjául az élő magyar irodalomban elfoglalt helye, 30 éves írói munkásságának becses és megbecsült termékei szolgáltak, másíkul a régészet terén negyedszázadnál hosszabb ideje végzett eredményes kutatómunkája. Lírai költeményei »igazi költői lelket és nemes érzést árulnak el«. A családi érzésnek »Petőfi és Arany óta Móra egyik leghívebb tolmácsolója«. Elbeszélései a magyar ember lelkivilágát igazi mivoltában jellemzik, »meleg közvetlenséggel«, »a magyar nép nyelvén és eszejárása szerint«. Írásait »nemes humora« teszi derűltté és vonzóvá. Idegen nyelvre fordított munkái nagymértékben elősegítik a magyarság igazibb megismerését.

A római uralom korát kivéve nincs a magyar föld régészetének olyan szakasza, amelyben Móra Ferenc odaadó és tervszerű munkájának eredményeivel ne találkoznánk. A múzeumot európai hírű intézménnyé fejlesztette. A legkülönbözőbb nemzetekhez tartozó szakemberek keresik fel azt és használják fel a gazdag kincséből nyerhető tanulságokat. [32].

A díszdoktori oklevél átnyújtásakor a rektor Mórához intézett szavaiban kiemelte, hogy a Tisza—Maros szögén évezredek során zajló történelemnek menetét »lépésről-lépésre« a biztos fölény oly csodás érzékével tárja fel, hogy »a szerencsét is szolgálatába kényszeríti«. »Az örökkévaló-

ság tüzeinek sugarával világítja meg az Alföld egyszerű népének lelkét a kutató előtt.» «Csak a nép igazi gyermeke s az is csak a művészi intuíció finom érzékével tudja az emberi szív titkos rejtekeit felkutatni.» »Így olvad össze sokoldalú tevékenységében kutatás, tapasztalat és teremtmő alkotás.« [33].

Mórának a rektor szavaira elhangzott önvallomásszerű beszéde méltó volt az ünnepség fényéhez és az ünnepelt személyéhez. Rámutatott az ünnepi óra jelentőségére és a maga személyének jelentéktelenségére. Lelkéből az élet elrekvirálta a pátosz öreg harangját, csak azokat a kis csengétyűket tudja megszólaltatni, amilyeneket már évezredekkel ezelőtt halottak csilingelni a szegedi határ napos mezői és parlagjai. Örül is, fél is. Tudja, hogy most valami szokatlan történik vele, ami nagyobb teszi, mint eddig volt, de a szíve mégis riadt és tele van szorongással. Vajon méltó-e arra, amivel most megtisztelik? A szegedi egyetem nagy jóindulattal már eldöntötte ezt a kérdést. Nagy tiszteletlenség volna perújítást kérni és megpróbálni annak bizonyítását, hogy tévedtek.

Írói és tudományos érdemekért részesült a kitüntetésben. E kettős indokolás különös kötelességévé teszi a lelkiismeretvizsgálatot. Be kell valania, hogy úgy is, mint író, úgy is, mint tudós, félbemaradt egzisztencia. Bűne volt az a hallatlan szomjúság és határt nem ismerő mohóság, hogy nem tudott egy kútnál megmaradni, hanem mindig a másik után rohant. Az egyetemen egyforma lelkesedéssel hallgatott esztétikát, irodalmat, földrajzot, botanikát, történelmet, régészetet és csillagászatot. Ennek csak az lehetett a vége, hogy eltékozolta az életét. Nem lehetett belőle más, csak író, vagy múzeumigazgató.

Magános kis sajkáján, amelyet soha nem kötött senki nagy hajójához, hol ide, hol oda csapongott a két part, a tudomány és szépirodalom között. Ki is szállt, hol az egyiken, hol a másikon, de végleges megtelepedésre kikötni nem tudott egyiken sem. Ha valameddig elidőzött az egyiken, annál mohóbb vágy kergette vissza a másikhoz. Így lett egész életére félbemaradt egzisztencia írónak is, tudósnak is.

Magáról való véleményét nem változtathatja meg sem az egyetem döntése, sem a rektor magnificus ékesszólása. Ő, aki futott már meg kitüntetés elől, ezt a felülmúlhatatlan kitüntetést csak úgy fogadhatja el, ha nagyreszt áthárítja arra a városra, amely befogadta és arra a tiszaparti házra, amelybe Isten élete kenyerét letette. Büszkeség és hála tölti el az egyetem nemes és gyöngéd gesztusáért. Kérkedni akkor szokott, ha sokan hallják, mint most, a hálát akkor érzi legigazabban, mikor egyedül ül az íróasztalánál. Midőn leteszi aznap megjelent regényének »Az aranykoporsó«-nak első példányát az egyetem asztalára, jóváhagyást kér hozzá, hogy a hálát és kérkedést egyesíthesse annak dedikációjában [34].

Önmagát tisztelte meg az egyetem azzal, hogy a földalatti ősök kutatóját, a célszerű szegényemberek íróját honoris causa doktorrá avatásával magához emelte. Ezzel elismerte vezetőjén keresztül annak az intézménynek is az érdemeit, amelynek az egyetem idekerülése előtt a Délalföldön a kultúra terjesztésében irányító szerepe volt.

És ott voltam az utolsó állomásnál is 1934. február 10-én. Láttam, amint sűrű sorokban, könnyes szemmel zarándokolt Szeged népe a mű-

zeum elé Móra Ferencnek a Jókai lepellettel letakart koporsójához, hogy elbúcsúzzék a földalatti ősök közé megtért nagy fiától.

Végezetül álljanak itt teljes szövegükben azok a levelek, amelyek a fenti megemlékezést e sorok írójából kiváltották.

Nem azt olvassa ki belőlük ma, mint 32 esztendővel ezelőtt a vélt igazán érzékenykedő fiatalember. Mély életbölcsséget, fennkölt gondolkodást és tisztaszívű emberséget lát minden sorukban. Abban is igaza volt Mórának, hogy minden ember, mire megöregszik, megkapja az élettől a cserepek mellé a köveket is.

Nem lett e sorok írójából régész, bár vonzódott e tudományhoz és figyelemmel kísérte annak hazai eredményeit, sőt a bécsi egyetemen régészetet is hallgatott. Mégis Móra Ferencet vallja mesterének, akitől egy egész életre szóló útravalót kapott. Tőle tanulta meg a tárgyi kútfők megbécsülését, azt a szemléletet, hogy a föld mélyéből felszínre került tárgyakban ne a kuriózumot, ne a muzeális ritkaságot érezzük, hanem az élet dübörgését.

1. sz. levél

Nagys.

Dr. Eperjessy Kálmán
tanár úrnak

Makó.

Állami főgimnázium
Szeged, 1925. VI. 25.

Kedves Barátom,

tegnapelőtt Makón járván, tudakozódtattam utánad, hogy együtt tekinthessük meg a bökényi ásatásokat. Sajnos, nem bírtalak megtalálni. Pedig igen szerettem volna, ha a helyszínen magyarázhattad volna el nekem magamnak, hogy hogyan kell tudományos módszerekkel ásni, mert úgy hallok, hogy az én módszeremről lesújtó kritikát mondtatok, mint szakértők. Azt bizony nekem magamnak is megmondhattad volna tavaly, fiam, hiszen én egyszerre olyan bizalommal beszélgettem veled, hogy te is őszinte lehettél volna hozzám. Aztán tudod, ha már tanulni nem lehet is az ilyen magamféle vén számártól, én magam mindig szívesen tanulok mindenkitől.

Hallottam, hogy Gaál Zsigmond tanár úr sincs megelégedve azzal a módszerrel, amellyel én az alföld legszebb régészeti gyűjteményét összehordtam és feldolgoztam. A dolog azért lep meg, mert tudtommal a tanár úr egyáltalán nem látta még, hogy én hogy ásatok, hiszen a makóiak közül egyedül te tiszteltél meg érdeklődéssel. Ha ismerném a tanár urat személyesen, megnyugtatom afelől, hogy Banner János barátom is van olyan zsidó, mint én vagyok. Úgy látszik, Attila azért nem akar jelentkezni akkor se, ha ő keresi.

No nem baj. Adja Isten, hogy majd ti találjátok meg. Biztosítalak róla, hogy minden sikereknek én fogok legjobban örülni. Addig is bocsássátok meg nekem, hogy élek s higgyétek el, hogy én soha életemben még egy szál szalmát se tettem senkinek az útjába s az ambícióim igazán nem terjednek Bökényig. Hiszen, ha a makóiak nem hívtak volna oda, magamtól máig se tudnám azt se, hogy létezik. Éppen azért nem értem ezt a fenekedést

azok részéről, akiknek vagy a nevét se hallottam soha, vagy készségesen álltam szolgálatukra.

Sok cserepet kívánok neked, fiam. Követ nem, mert azt keresetlennül is megkapod, mire megöregszel. Szíves köszöntéssel öreg barátod:

Móra Ferenc

(tintával »Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum Szeged« levélpapíron írt levél.)

2. sz. levél

Nagys.

Dr. Eperjessy Kálmán
tanár úrnak

Makó.

Allami főgimnázium

Kedves Barátom,

a leveledet örömmel vettem tudomásul, sajnálom, hogy félre értetek, de örülök, ha nem ismertelek félre. Mert ismétlem, nem a személyem a fontos, de nem tehetek róla, ha öregségemre se javultam meg és ma is fáj, ha csalódom valakiben, akit magamformájú embernek véltem. Az más, ha ismeretlen emberek akármilyen véleményt mondanak rólam, ahhoz joguk van s az tisztára gusztus dolga, hogy él-e az ember ezzel a joggal neki ismeretlen emberek és tények felett.

Ezzel a mi ügyünk el is volna intézve, azt mondanom sem kell, hogy mindenben épp oly szívesen állok rendelkezésedre, mint eddig, ellenben egyet kötelességem tudomásodra hozni. Azt t. i., hogy felőled és nyilatkozataidról Diósszilágyi Samutól egy szót se hallottam. A Barna-János aggodalmát említette s Gaál tanár úrnak azt a nyilatkozatát, hogy a Banner ásatási módszerétől több eredményt lehet várni, a mire ő azt jegyezte meg, hogy Banner is az én tanítványom. (Itt a tévedés kölcsönös volt, mert én voltam a Pósta tanítványa, Banner pedig még eddig senkié se volt, mert most ástott először, de meg vágyok róla győződve, hogy mester lesz benne.) Neked a nevedet se említette a doktor úr annak a beszélgetésnek a során, amelynek semmiféle tendenciája nem volt, se pedig a másik két tanár úrra nézve semmi sértő nem volt benne.

Azt hiszem, ezt kötelességem volt tudomásodra hozni, nehogy a gyanúd megrögzödjön olyan ember ellen, aki ez ügygel kapcsolatban nem szólt rólad — erre szavamat adom — se előttem rólad soha kedvezőtlen nyilatkozatot nem tett.

Remélem, ezzel ez ügy aktái le vannak zárva s azzal fejezhetem be, hogy »erő, egészség, áldás, béke«.

Igaz híved:

Móra Ferenc

Szeged, 1925. VI. 28.

felbontom a már lezárt levelet, mert most kapom Diósszilágyi levelet, aki kívánságodhoz képest a maga részéről is megerősíti azt a kijelentésedet, hogy te az asztálvég régészeti vitájában nem vettél részt. De, mint már az előbb is írtam, a doktor úr ezt előttem nem is állította [35].

(Tintával, két »kutyanyelvre« írott levél.)

én sokkal életemben meg is néztem mit is
tegyek, dekinél is utóbbi és az ambícióim i-
gyán nem tetszettek. Bőrkényi kérem ha a
munkám nem hivatalos volna oda, megint is
már, de tudnám azt is, hogy lehet-e. Éppen
azért nem írtam ezt a fénckedőre azt a részöl,
akinek van a nevét is halltam orra, ve-
közvetlenül annak a helyére.

Sok szeretettel kívánok neked, fiam. Követ
nem, mert az életemben is megkapom, mine
megírtam. Szíveskedésedre önző barátod:

Móra Ferenc

Móra Ferenc 1925. június hó 25-én kelt levelének utolsó lapja (1. levél).

JEGYZETEK

- [1] *Banner János* végzett a szegedi egyetem részéről 1925-ben ásatásokat Bökényben. Vö. »Jelentés a magyarcsanád-bökényi próbaásatásokról.« Dolgozatok. Szeged, 1926. Ua. Csanád vármegyei Könyvtár, 4.
- [2] A bökényi telep az arad-csanádi vasútvonal Apátfalva és Nagylak állomások közötti részétől délre Magyarcsanád község határán húzódik végig.
- [3] A múzeum és az egyetem ásatási módszerének megvitatására az is alkalmat adhatott, hogy Móra 1924-ben, az egyetem pedig egy évvel később ástott a bökényi körzetben. Móra részéről ebből kifolyólag felmerülhetett bizonyos érzékenység. Az ásatási körzetek akkor még a két intézmény közt nem lehettek elhatárolva. A később kialakult barátságos gyakorlat során egyik fél sem zavarta a másik köreit, mindkettőnek jutott bőven lelőhely.
- [4] *Szegedi tulipántos láda*, Bp. 1936. II. 76–79. (A múzeum) Vö. még *Kőhegyi Mihály*: Móra Ferenc a tudós. Múzeumi Híradó, 1956. II. 108.
- [5] Móráról írt megemlékezése: *Móra Ferenc a »tisztelőbeli makai«*. Makó, 1935.
- [6] *Eperjessy Kálmán*: A bökényi őstelepről. A makói állami Csanád vezér reál-gimn. értesítője 1925/26. 3–11.
- [7] *Utazás a földalatti Magyarországon*, 27. (Attila koporsójáról).
- [8] *Daru utcától, a Móra Ferenc utcáig*, II. 80. (Díszpolgárság)
- [9] *Utazás*: 27, 28, 80, 128–129.
- [10] *Utazás*: 262, 282. (Kincsásás halottal)
- [11] *Hampel József*: A régebbi középkor emlékei Magyarhónban. I.–II. Bp. 1894.
- [12] *Hillebrand Jenő–Bella Lajos*: Az őskor embere és kultúrája. Bp. 1921.
- [13] *Utazás*..., 54, (Hun sírok, hun nem azok)
- [14] *Diósszilágyi*, i. m. 12.
- [15] *Utazás*..., 24. (Attila koponyájáról), uo. 126 (Mit tud a vajz?)
- [16] *Utazás*..., 26 (Attila koponyájáról. Nyílt levél a kultuszminiszter úrhoz)
- [17] *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*, II. 54 (Önvédelem)
- [18] *Utazás*..., 12 (Igazlátók)
- [19] *Utazás*..., 113 (Hun sírok, hun nem azok)
- [20] *Utazás*..., 165–166, (Insula Lebő)
- [21] *Uo.* 79 (Hun sírok, hun nem azok)
- [22] *Kőhegyi Mihály* említi gyulai, miskolci, bajai, budapesti, szegedi és kiskunfélégyházi szerepléseit. I. m. 111.
- [23] *Utazás*..., 167–168 (Insula Lebő)
- [24] *Utazás*..., 149 (Keményseprőéknél Szőregen)
- [25] *Utazás*..., 126 (Mit tud a vajz)
- [26] *Utazás*..., 173 (Jegyzetek a rétről)
- [27] *Utazás*..., 135 (A többi destruktívok)
- [28] *Daru utcától*..., I. 221 (Miniszterségem története) Uo. II. 54 (Önvédelem)
- [29] *Daru utcától*..., II. 93 (Díszpolgárság)
- [30] *Daru utcától*..., I. 221 (Miniszterségem története)
- [31] *Móra Ferenc*: Lovassírok Kunágotán, Csanád vármegyei Könyvtár 5, Szeged, 1926.
- [32] *Beszámoló a szegedi Ferencz József Tudományegyetem 1932–33. évi működéséről*. Szeged, 1935, 45–47.
- [33] *Beszámoló*..., 48–49.
- [34] A díszdoktori beszédet lásd, *Beszámoló*..., 50–56 és *Daru utcától*..., II. 154–161.
- [35] E levélben Móra súlyt vet rá, hogy Diósszilágyi szerepe körül a félreértéseket eloszlassa.
A levelekben megnyilvánuló érzékeny hangot, amely ismerősei szerint beszéd-között és keserű humorában is kifejezésre jutott, nyilván az a bánásmód váltotta ki, amelyben bizonyos oldalról részesült.
A 2. levél 16. sorában levő nehezen olvasható »mester« szót Juhász László betűzte ki. A 2. levél második bekezdésében a második mondat a levélben alá van húzva.

МОЯ ВСТРЕЧА С МОРА ФЕРЕНЦ — С АРХЕОЛОГОМ

К. Эперьёши

Эперьёши Калман в своей работе «Моя встреча с Мора Ференц — с археологом» приводит данные к археологическому портрету писателя. Он представляет писателя в его подземной мастерской на основании личных впечатлений и неизданных писем. Указывается, что в Мора не могли вполне отделяться археолог и писатель. В своей одинокой пилупке он бросился между двумя берегами — между наукой и литературой. Без археолога Мора — не мог бы родиться писатель Мора. Он является тем венгерским писателем, который с новыми цветами из золотого дна земли патинировал нашу литературу. Без археологических интуиций не мог бы написать эпос подземной Венгрии.

В конце своей статьи автор публикует два неизвестных писем, которые Мора написал к нему.

MEINE BEGEGNUNG MIT FERENC MÓRA, DEM ARCHÄOLOGEN

von

K. EPERJESSY

In seiner Arbeit »Meine Begegnung mit Franz Móra, dem Archäologen« gibt K. Eperjessy neue Beiträge zu dem Archäologen-Porträt des Schriftstellers. Auf Grund seiner persönlichen Eindrücke und auf Grund noch nicht publizierter Briefe stellt er uns den Schriftsteller in seiner unterirdischen Arbeitsstätte vor. Er weist darauf hin, dass sich in Móra der Gelehrte nie ganz von dem Schriftsteller absondern konnte. Auf seinem einsamen Nachen trieb er zwischen Wissenschaft und Belletristik bald zu dem einen Ufer, bald zu dem anderen. Móra hätte ohne Archäologie zu sein nie Schriftsteller werden können. Er ist derjenige ungarische Schriftsteller, der aus der unterirdischen Schatzkammer unserer Literatur neue Farben gebracht hat. Ohne das Wissen eines Archäologen zu besitzen, hätte er nie das Heldenlied des unterirdischen Ungarn schreiben können.

Am Schlusse seines Artikels publiziert der Verfasser zwei an ihn gerichtete, bisher unbekannte Briefe Móra's.

COMENIUS DIDAKTIKAJÁNAK PSZICHOLÓGIAI ALAPJAI. I.

Írta: GERÉB GYÖRGY

Comenius didaktikai nézeteinek, közelebbről didaktikai tanításainak nem eléggé méltányolt alapjait pszichológiai tanításaiban találhatjuk meg. Filozófiai, valamint teológiai fejtegetései azt tanúsítják, hogy kora műveltségét, tudását, sőt bizonyos mértékben mérészségét is magáévá tette, s enciklopédikus törekvéseit széles, demokratikus nevelői program keretében kívánta megvalósítani. Kultúrpolitikai, saját népén túl más nemzetekre is kiható tevékenysége során igazán maradandó értékű a közvetlen iskolai életet szabályozó, s azt segítő munkássága volt. Ha lehántjuk pedagógiai munkáiról a kor igényének megfelelő bölcséleti burkot, elének tárul a maga realitásában pedagógiai rendszere, didaktikája, nevelésmélete, s közvetlen gyakorlati útmutatásai meglepnek újszerűségükkel és használhatóságukkal.

Mindennek elsődleges titka, hogy Comenius az oktató-nevelő folyamat mélyén felismerte a lélektani rugókat. A gyermeket fejlődésében, sajátos lelkivilágának bontakozásában figyelte meg, s tanulmányozásának eredményeképpen oktatói és nevelői eljárásait igyekezett élővé, a gyermek természetéhez szabottá alakítani. Méchanikus és túlságosan teleologikus szemlélete miatt azonban lélektani álláspontját csupán korlátozott mértékben tudta érvényesíteni. Mégis megállapíthatjuk, hogy a neveléstörténet tanúsága szerint elsőnek Comenius ismerte fel kellő mértékben a lélektan jelentőségét a pedagógiai rendszer megalkotásában, s a mindennapi iskolai munka gyakorlatában [1]. Ezen megállapításunkat az adott kereteken belül az általános és alkalmazott lélektan területére vonatkozó utalásokkal és bizonyítékokkal támaszthatjuk alá. Elsősorban az oktatási folyamatban felismert és alkalmazott lélektani mozzanatokra mutatunk rá, érintve ezzel kapcsolatosan Comenius lélektani felfogásmódjának alapjellegét.

Az oktatási folyamatnak a tanító és a tanuló munkája szempontjából történő kétoldalú szemlélete szükségképpen ráirányította Comenius figyelmét a gyermek lélektani sajátosságainak vizsgálatára is. Hangsúlyozta, hogy a növendéknek nem tekintélyek alapján kell ismereteket szereznie, hanem mindenekelőtt saját belátása, tapasztalata alapján. Az ismeretszerzés — felfogása szerint — a tanító előre elhatározott, tudatos és szakszerű vezetésével megy végbe, melynek során a tanító elvezeti a gyermeket a

tárgyakhoz, jelenségekhez, felnyitja szemét a valóság, a természet helyes szemléletére. A tanító közvetítő szerepe nem hamisíthatja meg a valóságot, hanem elő kell segítenie a növendék reális tapasztalatszerzését és helyes tanulását.

Mindezt a tanító csak úgy érheti el, ha ismeri a rábízott gyermekek lelkivilágát, mindenekelőtt a tanuláshoz szükséges lelki tényezőket. Comenius didaktikájában a lélektan elsősorban azt szolgálja, hogy segítségével a tanító megismerje a tanulás, ismeretközlés és ismeretszerzés mechanizmusát [2].

A középkori, skolasztikus iskolában a tanuló csupán passzivitásra kényszerített áldozat volt a tanító kezében s egyedül memóriáján múlott, milyen mértékben tudja kikerülni a vesszőcsapásokat. Comenius humanizmusával közelebb került a gyermek lelkivilágához, s jobban megértette a gyermeki természetet, mint bárki előtte. Felismerte, hogy a tanulás, az ismeretek megszerzése és megszilárdítása komoly feladatokat, munkát ró a növendékekre. Célul tűzte ki, hogy didaktikája segítségével megkönnyíti a tanulók ezen alapvető munkáját, olyan módszereket dolgoz ki, melyek segítségével a tanulás könnyed, örömteli, eredményre vezető munkává válik. Comenius ezen felfogásmódját többen félreértették, csupán a könnyítő szándékot, a módszer kellemességét hangsúlyozták, s így elmosódott Comenius azon alapvető tétele, hogy a tanulás lényegében a tanuló komoly, megerőltető munkája. »A tanuláshoz szorgalom és megerőltetés kívántatik... az iskola egy megerőltető munkának a gyakorlóléhelye, amely bár örömet hoz, de azért munka marad.« [3].

A középkori pedagógiában mindeztideig fel sem merülhetett probléma gyanánt a gyermek tanulásának kérdése, a skolasztikus oktatás csupán azt kívánta a növendéktől, hogy passzívan hallgassa a tanító magyarázatát és meg nem értett frázisokat mondjon utána. A renaissance szemléletmódja és a haladó elmélkedők nyomán Comenius didaktikájában tudatosan megkövetelte, hogy a tanító olyan módon tárja a növendék elé az ismeretanyagot, hogy ennek elsajátításában a tanuló cselekvő, az értelemig ható szerephez jusson.

Az oktatási folyamatban a tanító aktív munkája szoros kapcsolatban van a gyermek értelmes tanulásával. A sárospataki iskola tanítói számára alapelv volt, hogy aktív módszert kövessenek, melynek során a gyermek mindent saját tapasztalata, beszéde és ténykedése alapján sajátíthat el [4].

Comenius sok értékes lélektani megfigyelést és megállapítást tett a gyermek tanulási munkájának megvilágítására. Amíg a lélek fogalmának bölcséleti kifejtésében metafizikus, teológiai nézőpontja vezette, addig közvetlen pszichológiai fejtegetéseiben figyelemre méltó reális összefüggéseket vett észre, helyes magyarázatot nyújtott több lelki folyamat, jelenség leírásában. Ez a sajátos helyzet abból a világnézeti kettősségből fakadt, amely ezen a téren is összeütközésre vezetett vallásos beállítottsága, s haladó, szenzualista gyökerekre támaszkodó bölcséleti felfogása, természettudományos nézetei között. Comenius ezen kettősséget mutató felfogásmódja jellemző a kor mesgyéjén álló szinte valamennyi tudósra. Ahogyan önmagáról írott vallomásában olvashatjuk, a világot úgy igyekezett megérteni, hogy elkerülje az előítéleteket. Kétségtelen, hogy BACON idolumai

lebeghettek szeme előtt, midőn analógiás formában arról írt, hogy az emberek nem tudják a való igazságot feltárni és követni, mert orrukra a nagy Hitető pápaszemet tett, s ezzel nézik a világot. »Ez a pápaszem pedig, miként ugyancsak mihamar megértettem, készült a vélekedés üvegéből, foglalhatja pedig az előítélet szarujából.« [5]. Az előítéletektől való szabadulás vágya, s egyben hívó meggyőződése nyilvánul meg ugyancsak ezen műben, midőn azt írja, hogy az igazságot kereső útján vezetője »senki, csak a jó Isten és a magam két ép szeme, s hiszem, hogy egyik sem csal meg.« [6].

A bibliai hitet valló és a természet megismerésére törekvő tudós enciklopédikus-panszofisztikus tudásanyagot akart adni az ifjúság kezébe. Jól elfért itt az isteni hitet tartalmazó tananyag a természetismeret mellett. Az Orbis Pictus művelődési képének százalékszerű feltárása azt eredményezte, hogy mindent összevetve Comenius a való világ közvetlen megismerését célzó ismereteknek mintegy 89%-ot szánt, míg a teológiai ismeretekre csupán 11%-ot hagyott [7].

Pszichológiájában is a korra annyira jellemző idealista és materialista mozaikok halmazát köti össze. Vallásos világnézete a lélek fogalmának metafizikus értelmezését teszi indokolttá. Mindez azonban nem gátolja meg abban, hogy bizonyos jótékony eklekticizmussal magába ne olvassza mindazt, ami tanultságából és merészen a valóságot kutató felfogásmódjából fakadt.

Legjelentősebb forrása a görög bölcsélet. PLATON és ARISTOTELES nézetei erősen hatottak rá. Ismeretes, hogy PLATON a Politeia-ban megkülönbözteti a gondolkodásra képes észet (logisztikon) az ösztönös szükségletet kielégítő lélektől (epithümétikon). Kettőjük egyensúlyát biztosítja a bátorság lelke (thümoeides). A Phaidros-ban leírt híres fogat-hasonlat szerint ez utóbbi segíti a logisztikont abban, hogy megakadályozza az epithümétikont a föld felé húzó törekvések végzetes rohanásában. [8]. PLATON is kísérletet tesz már arra, hogy lokalizálja az ember lelkivilágának három megnyilvánulási formáját. Naiv lokalizációs tana szerint [9] csupán a logisztikon székel a fejben, a másik kettő a nyak és rekeszizom, valamint a rekeszizom és köldök közti részben helyezkedik el. Joggal mondja BARTH, hogy a testi és lelki tényezők kölcsönhatásának bár primitív, mégis egyik első leírását találhatjuk meg Comeniusnál: [10]. Comenius kétségtelenül ezen platon-i koncepciót együttesen vette át az aristotelési megfogalmazással, s a lelkiélet általa adott felosztásával. Bizonyos értelemben ugyanis — ahogyan LÉNÁRD kimutatta — a platon-i felosztás tagjainak megfelelnek az aristotelési kategóriák, kiegészítve a vágy, érzelem, akarattal, nagyobb teret engedve magának az érzékelésnek is. [11]. Comenius abban is követte ARISTOTELEST, hogy lélektanát ő is a Physica keretében fejtette ki. A Physica X. fejezete az élőlényekkel foglalkozik. A növényeknek és az állatoknak »lelket« tulajdonít ő is, mint ahogyan ez Aristotelésnél látható. Az utána következő XI. fejezet a »De homine« címet viseli; s tartalmazza többek közt Comenius pszichológiájának rendszerét is [12]. A platon-i és aristotelési lélektan összevegyül, s némileg módosul Comeniusnál az egyházi szerzők révén, majd mindehhez járul az empirista-racionalista hatás

és különösen CAMPANELLA pszichológiai szemlélete. CAMPANELLA is beszél már a »spiritus animalis«-ról, s ő is megkülönbözteti az intellectus-t, voluntas-t és conscientia-t. Az értelem és a vágyakozás küzdelmében az idegrendszer, az agy, általában a testi vonatkozásokat hangsúlyozza, miképpen ezt Comeniusnál is láthatjuk. Szerinte is az értelem határozza meg, mi igaz, s ez annál biztonságosabb, minél jobban alátámasztják az érzékek [13].

A lélek — Comenius szerint — önálló substantia, létezési módja a teremtettség teológiai keretei által szigorúan determinált, biblikus alapokra vall. Mindemellett a pszichikai funkciók szempontjából Comenius a reális megfigyelő és sokszor mélyreható boncoló biztonságával jár el. Helyenkint megcsillannak nála a mechanikus materializmus határozott körvonalai is; a lelki jelenségek anyagi alapjai tekintetében materiális felfogásmódot árul el. Nem véletlen, hogy polgári életrajzírói hangsúlyozzák »eltévelyedését«, mert »... olyan naturalista módon gondolkodik, és a beszédjelenségek magyarázatában annyira gátlásmentes, hogy azon magyarázataival, melyek a természetfilozófia körébe vágnak, még a mai materialisták is meg lehetnének elégedve« [14]. Eljut addig a tételig, hogy az emberi pszichikum székhelye az agyvelő. A szellemi képesség szerinte az agy alkátától, fejlettségétől függ. »A lelki tehetségek kiműveléséről« szóló beszédében hangoztatja, hogy »az agyvelőben az ész műhelyét hordjuk körül«. A külső világról az agy és érzékszervek együttesen tájékoztatnak bennünket. Anyagi szerveink útján szerzünk tudomást a természet rendjéről. Érzékszerveink a »hírszerző« szerepét töltik be, összekötik a külső világot a belső világgal. »A bennünk lakó értelmes léleknek rendelkezésére szervek állanak, mindannyian felderítő és hírszerző, melyek segítségével a külvilág minden dolgát nyomon követi. [15]. Érzékszerveink az agyba közvetítik a benyomásokat s ezek itt »nyernek ábrázatot«. Szépen fejezi ki ezt a gondolatot Janua c. tankönyvében: »Tudniillik a főnek első része (homloka, vak szarva) alatt vagyon a közönséges értelem, mely a látott, hallott, kóstolt, tapasztalt, megszaglott dolgoknak ábrázatját megfogja. [16]. A lelki jelenségeket tehát szoros kapcsolatban szemlélte azok hordozójával, az agyvelővel és az érzékszervekkel, amelyek szerinte »a tudományhoz vezető legfontosabb és állandó, szilárd alapok« [17]. Comenius itt teljében szenzualista nézetekét vall [18]. Tudományos fejtegetéseiben és tankönyveiben egyaránt megmutatkozott ezen nézőpontja. A Physicae Synopsis c. munkájában félreérthetetlenül kimondja, hogy a test a szellem szerve és lakóhelye [19]. Az Orbis Pictus XVI. leckéjének képe a feltárt agyat és az öt érzékszervet ábrázolja. Az agyat működése szerint három »belső érzékenység«-re osztja fel, s helyüket is megállapítja: »A közönséges értelem a főnek első része alatt megfogja a külső érzékenységektől bevett dolgokat. Az elmélkedő erő (belső nézés, ember elméjében forgó kép) a fő teteje alatt ezen dolgok között ítéletet tévesen, elválasztja egymástól ezeket, gondolkodik, álmodik. Az emlékező elme a főnek hátsó része alatt mindeneket elrejt (elteszen) és viszontag előadja, némelyeket elveszt és ez a feledékenység. Az álom az érzékenységek nyugodalma.« Érdekes, hogy az egyes funkciók lokalizációja mellett bonctani képet is ad [20]. A belső nézésnek nevezett »forgó látás« mozgás útján termeli a lelki funk-

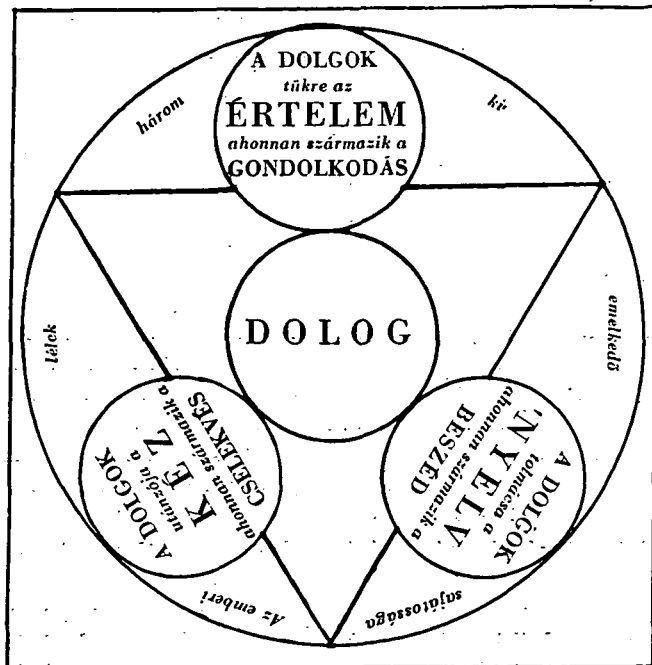
ciókat, melyek közül a gondolkodást, sokféle ábrázolásokat (fantáziaképeket) is megemlíti.

Nem ismeri, mint ahogyan nem is ismerheti ebben az időben az emberi pszichikumnak rugalmas, aktív szerepét. Szerinte a külvilág képe az agyban tükröződik, ez a tükörkép azonban teljesen passzív »lenyomata« a külső világnak. Ennélfogva az emberi értelemnek elsősorban befogadásmozzanatát domborítja ki és hangsúlyozza, hogy ez a kép a való világnak hiteles képmása. »Helyesen hasonlítjuk agyunkat gondolataink műhelyét viaszhoz — írja Comenius —, amelyre vagy pecsétet nyomnak, vagy kis alakokat mintáznak belőle. Amint ugyanis a viasz hozzásimul minden formához, eltűri, hogy tetszés szerinti módon alakítsák és mintázzák; hasonlóképpen az agyvelő is befogadván minden dolgok képmását, mindent magábazár, amit a világgyetem tartalmaz. Ez egyszersmind finom módon azt is jelenti, mi a gondolkodás és a tudományunk lényege. Mindazt, amit látásom, hallásom, tapintásom érint, olyan számomra, mint a lenyomat, amely által a dolog képe az agyba vésődik be: mégpedig oly mértékben, hogy ha elmozdul is a tárgy a szem, a fül, a kéz elől, annak képzeté már visszamaradt számomra, és vissza is kell, hogy maradjon, hacsak a hanyag figyelem erőtlen benyomást nem alakított ki [21].

A lelki élet egészének működésében keveredik Comeniusnál a statikus nézőpont a fejlődés elvével. Az utóbbira vonatkozólag csupán az Anyaiskolára is elég utalnunk. Ezen munkájában elsőnek vázolta ugyanis a kisgyermekkor testi-lelki fejlődésének menetét, s belőle következtetéseket vont le ezen korosztállyal való foglalkozás, az oktató-nevelő eljárások menetére, a családi nevelés helyes módozataira vonatkozólag. Hasonlóképpen a fejlődés szempontja érvényesült a gyermeki életkor szakaszaihoz kapcsolódó iskolarendszer gondolatában, a tananyag elrendezésének a gyermek értelmi fejlődéséhez való igazításában stb. Ugyanakkor a gyermek lelki világának alakulásában a nevelés hangoztatása mellett a társadalmi hatások szerepét, valamint a lelkiélet egyes területének kölcsönhatását csak részben ismerte fel.

Comenius lélektana azért életszerű, mert a metafizikai spekulációk mellett és azon túlmenően közvetlen kapcsolatban van az oktatási gyakorlattal. A gondolat, beszéd és cselekvés hármas egységében látja minden pszichikai megnyilvánulás alapját. A tárgyak maguk az emberi felfogástól függetlenül létező, istentől megalkotott, teremtetett valóságot jelentik számára. Az ember ezen — önmagától függetlenül létező valósággal, a dolgok, tárgyak, jelenségek változó rendjével kapcsolatba kerül, értelmével felfogja ezeket, gondolatokat formál, ezeket beszédében kifejezi, illetőleg a cselekvéseket végrehajtja. Az emberi bölcsesség tulajdonképpen azt jelenti, hogy az emberi értelem, a »mens« ezen kapcsolatot megteremti a »res«, a tárgyak rendjével a »manus«, a kéz és a »sermo«, a beszéd közvetítésével. Ezek szerinte az alapvető emberi pszichikai tevékenységformák. Egész lélektani nézőpontját, s ennek ismeretelméleti alapját áttekinthetjük, ha magának Comeniusnak erre vonatkozó sémájára utalnunk, melyet »Triertium catholicum« c. művében közölt.

A bölcsességnek a dolgok köréből létrehozott háromszöge.

1. A bölcsességnek a dolgok köréből létrehozott háromszöge.

A DOLGOK, az értelem tükrében tükröződve létrehozzák a GONDOLKODÁST; A GONDOLKODÁS és a beszéd CSELEKVÉSbe megy át, ismét DOLOGgá lesz; A GONDOLKODÁS külső hangokból formálva a dolgot, a BESZÉDET adja;

Igy, tér vissza eredetéhez a LÉT vagy LÉTEZÉS, ahonnan pedig, mint önforrásból, a gondolatok, a beszéd és cselekvés patakjain kiáradt. [22].

Az értelem, nyelv, kéz egységét minden »bölc« magatartás alapjának tekintette. A cselekvés és beszéd egysége, a gondolatok helyes közlése a tudás alapvető kelléke [23].

A pszichikai folyamatokat és tulajdonságokat Comenius különböző műveiben eltérően osztályozza. A legáltalánosabb felosztást az alábbiakban megkísérlem összefoglalni:

Az ember lelkivilágának részei, képességei (partes).

1) Értelem (mens)
a lelki jelenségek irányítója
a) ítélőképesség b) emlékezet
lelkiismeret

2) Akarat (voluntas)
a cselekvések irányítója,
hozzákapcsolódnak az érzelmek

3) Mozgási képesség (operatio) 4) A beszéd (sermo)
az elhatározások végrehajtását teszi a gondolatok közlésének eszköze.
lehetővé.

Az érzelmeket az akarat mozgató rugójának tekintette, de eléggé következetlenül a külső érzékenységek, érzékszervi benyomások közé sorolta több alkalommal. Helyesen ismerte fel az érzelmelek polaritását, valamint a cselekvések motivációjában betöltött szerepét [24].

Az egyes lelki »képességek« között hierarchia van; a mindent magába olvasztó értelem a jelenségek közt válogat, mérlegel, mignem az akarat a végrehajtás síkjára tereli a döntést, mely beszédbe, illetőleg közvetlen cselekvésbe megy át. Az etikai cselekvést a lelkiismeret ösztökéli, az emlékezetben kialakított erkölcsi rend biztosítja a cselekvés pozitív irányulását. Az egyes lelki folyamatok közti kapcsolat részint a hierarchia, részint pedig az etikai keret miatt nem elég egységes. Véleményünk szerint az alapvető lelki folyamatok kapcsolatát csakis Comenius oktatási rendszeréből lehet megérteni. »Mint ahogyan ezeket az erőket (értelem, akarat, lelkiismeret) nem lehet egymástól elválasztani, mivel ugyanazon egy lelket alkotják, hasonlóképpen a lélek hármasságát: a műveltséget, erényt és jámborságot sem lehet szétszakítani egymástól.« [25].

Az egyes lelki jelenségeket inkább leírja és meghatározza, minisem osztályozza. Ezt tapasztaljuk az Orbis Pictusban is. Itt megkülönbözteti a közönséges értelmet, az elmélkedő erőt és emlékező erőt. Ezek mellett az ítélő erő, akarat és cselekvő erő szerepel nála. Az utóbbihoz kapcsolódnak az érzelmelek, elsősorban a reménység, félelem, szeretet, harag, öröm és fájdalom.

A lelki »erők« közül a legnagyobb jelentőséget az értelemnek és megismerési folyamatoknak tulajdonítja. Az érzékelés és értelmi funkciók szoros kapcsolata pedagógiai nézeteinek alapvető lélektani feltételét képezik. »A tanulságok az észre hatnak, a példák az érzékszervekre. Az érzékszervek az ész előtt vannak« [26]. Innen szorosan következik, hogy az értelem kiművelése, az oktatás, a nevelés egész pedagógiai rendszerének középponti problémája. A lélek mozgását gépezethez hasonlítja, amelyét az akarat és a kívánságok, indulatok »mozgatósúlya« ide-oda billent. »A mozgást lezáró és csukó fék a komoly értelem, amely kíséri és elhárítja, hogy mit, hol, meddig kell felölelnünk és elkerülnünk. A léleknek többi mozgásai mintegy apróbb kerekeként követik a vezető kereket« [27]. Ha az értelem helyesen működik, megvan a harmónia.

Az értelem fejlesztése ennél fogva elsőrendű feladat, mert magában rejti a tudás, ismeretszerzés lehetőségét, amelyhez kapcsolódik a figyelem, emlékezet, képzelőerő nevelése, és a helyes cselekvésre irányuló akarat. Helyesen jár el tehát az ifjúság nevelője is, ha »a tudás gyökerére, az észre helyezi a főhangsúlyt, az életerő könnyen átmegy majd a törzsbe, azaz az emlékezetbe, végül pedig a levelek és virágok is megjelennek, azaz a nyelvtudás és a dolgok gyakorlati alkalmazása« [28].

A tanulásban Comenius szerint a növendék valamennyi »lelki képessége« szerepet játszik. Az értelem a tárgyak egyedi sajátosságait fogja fel, az akarat szerepe a helyes kiválasztás, az emlékezet pedig elraktározza a szerzett benyomásokat, ismereteket. Az értelem ebben a vonatkozásban a közvetlen érzékszervi benyomás, s az ezekben megmutatkozó kapcsolat felfogására szolgáló képesség, az emlékezet pedig a bevésés mozzanatában kapcsolódik ehhez, az akarat által megszabott keretek között.

A tanító magyarázata, bemutatása közvetlen szemléletet vált ki a növendékekben, odairányítja figyelmét, bevési az ismereteket. Comenius hangsúlyozza, hogy a tanítónak meg kell teremtenie az érdeklődés állapotát, mert ez a figyelem előfeltétele. Mindezt Comenius a természetből vett hasonlattal indokolta; ahogyan a föld megmunkálása előtt a téli fagy is elvégzi feladatát, a tanítónak is meg kell teremtenie a figyelem előfeltételét, biztosítania kell a tanulók érdeklődésének felkeltését. Az érdeklődés felkeltésének módja, hogy feltárjuk előtte a tárgy fontosságát és szépségét [29]. Ezt azonban nem külsőleges eszközökkel kívánja elérni, hanem a tananyag helyes elosztásával, s azáltal, hogy a tanító a gyermeki természet rendjét követve, az életkorok lélektani sajátosságainak megfelelően rendezi el a tananyagot.

Az oktatás eredményességének feltételét Comenius elsősorban a figyelem megteremtésében látta. Az eredményes tanulás előfeltétele a figyelem megteremtése, melynek útja szerinte az érdeklődésen át vezet. »A tanító legfőbb gondja tehát arra irányuljon, hogy semmit se mondjon, ha csak nem hallgatják, semmit se tanítson, ha csak nem figyelnek rá« [30]. A figyelem megteremtésének nyolc útja közül a legelső, legeredményesebb utat akkor követi a tanító, »ha gondot visel arra, hogy mindig nyújtson olyasvalamit, ami egyben gyönyörködtet és használ is, ezzel arra edesgeti a tanulókat, hogy vágyakozzanak és feszült figyelemmel jöjjenek ide« [31].

Az oktatási folyamatban tehát a növendék aktivizálásának, eredményes ismeretszerzésének előfeltétele, a bevésés sikerének alapja: az érdeklődésen alapuló figyelem. Ezt segíti elő a tanító érdekes előadási módja, problémafeltevése, szemléltetés, osztályfoglalkoztatás közben az aktivitás megteremtése azáltal, hogy a tanulókat mind a magyarázat, mind pedig a gyakorlás, megszilárdítás mozzanataiban élénken foglalkoztatja.

Ennek előfeltételét ismét fejlődéslélektani érveléssel támasztja alá: a gyermek életkori sajátosságainak figyelembe vételével kell az anyagot és annak tanítási módját megterveznünk. »Maguk a tárgyak akkor gyönyörködtetik az ifjúságot, ha az életkornak megfelelően és világosan tárgyalják azokat és ha közbe tréfás vagy kevésbé komoly, de mindig kellemes dolgokat szőnek. Ez azt jelenti, hogy kössük össze a hasznosat a kellemessel« [32].

A figyelem megteremti az előfeltételét annak, hogy a tanulók az oktatási folyamat során bevessék a látottakat és hallottakat. A megismerés által feldolgozott anyagot az agy raktározza el. Comenius talán legtöbbet az emlékezés lélektanának vizsgálatával foglalkozik. Ezen a téren talán az első indítást PLATONTól nyerte [33]. Ehhez a bevésés tisztaságára van szükség, pontos felidézésre és könnyebb megőrzésre. Comenius szerint ennek feltétele az emlékezet gyakorlása, a készségek kialakítása, ismétlés révén. Az emlékezet akkor végez jó munkát — fejti ki a *Methodus Linguarum Novissima*-ban —, ha nem terheljük túl, egy dologra irányítjuk és összefüggően, világosan tárjuk az értelem elé a dolgokat. Hangsúlyozza, hogy az eredményes tanulás feltétele az emlékezőképesség fejlesztése. Comenius mindent okain keresztül akar tanítani, éppen azért a gondolati emlékezés hive. Az emlékezés egyes szakaszait világosan felismerte. »Egy és ugyanaz

az agyvelő valamely módon be is fogadja, vissza is tükrözi, s el is raktározza a benyomásokat.« [34].

Comenius tehát az emlékezés három szakaszát különböztette meg: »Befogadás, elraktározás és visszaszolgáltatás, vagyis megragadás, megtartás és visszaadás.« [35].

Az emlékezeti munka első stádiuma, a bevézés közvetlenül az érzékszervekre támaszkodó mozzanat. Comenius szükségesnek tartja, hogy a tanító az érzékszervekre tartós hatást gyakoroljon, a tárgyak sokoldalú szemléltetése által, mert »ha valami csupán felületesen éri az érzékszerveket, könnyen bevéződik ugyan az emlékezetbe, de könnyedén el is száll belőle.«

A bevézés szilárdságát szerinte három dolog segíti elő: figyelmes érzékszervi felfogás, gondos bevézés és megértés. A bevézés alapmechanizmusát, a képzetek kapcsolatát világosan látta: »... mindazt, amit tanulunk, úgy kell egymással összekapcsolni, hogy midőn egyikre emlékezünk, ez kapcsolja össze a másikkra és a többire való visszaemlékezést.« [36].

A tanuló emlékezetbe vévésének második szakaszát, a megőrzést a tanító által feltárt ismeretanyag utánzása és gyakorlása biztosítja. Comenius szerint már a tanóra alatt biztosítani kell a bevézés szilárdságát, a megőrzés tartósságát gyakori utánzás, ismétlés révén. Az utánzás azonban szerinte teljesen mechanikus. Ahogyan a természet utánzása a művészet s ennek megfelelően minden emberi cselekvés, úgy a tanuló munkája a tanító szavainak bevézését követeli meg. Ez a bevézés azonban lényegében más. A skolasztikus anyag nem vette figyelembe a tanulók életkorát és teljesítőképességét, addig Comenius mindezt alapul vette, törődve azzal is, hogy az anyag tanítási módja könnyű, kellemes, és ennek megfelelően természetes legyen, valamint, hogy az utánzásra szánt ismeretanyag tudatos elsajátítás megértésén alapuló bevézés legyen. Addig a fókig azonban Comenius nem tudott eljutni, hogy az oktatási folyamatban a tanuló munkájának sokrétű, lényeglátással összekapcsolt, fogalmakat kialakító menetét is vizsgálat tárgyává tette volna. Az érzékszerv által megragadott ismeret bevézése, rögzítése és felidézése túlságosan leegyszerűsítette azt a bonyolult munkát, amit a tanuló az oktatási folyamatban tanulása során lélektani szempontból végez.

Comenius világosan látta, hogy a bevésett és megőrzött emlékezeti anyag, régebbi észlelések nyomokat hagynak hátra, képzeteket hoznak létre. A képzetkapcsolások rendjét találóan vázolta: »Mivel az ellentétes dolgok, s minden, ami ellentétes, szintén kölcsönös kapcsolatban van; ezért mindig egyidejűleg kell őket tanítani, vagy röviddel egymás után, hogy mindkettő jellege kitűnjék.« »A visszaemlékezés egy múlt, a jelen dolog alkalmából a gondolatba térő dolog benyomásának tudatosítása (amely azzal az előbbivel rokon kapcsolatban van). Mint midőn találkozásnál vagy egy dolog, személy, vagy hely említésénél valami hasonlóra, elütőre, vagy ellentétesre emlékezünk, amit itt, vagy ott láttunk, hallottunk; vagy tettünk... éppen így kapcsolódnak kölcsönösen egymásba a gondolatok (amelyek semmi mások, mint a dolgok és szavak képei) éppen úgy, ahogy képzet képzetet von maga után, nem másként, mint ahogyan a láncban szem követ szemet. Amint ugyanis egy jelen érzékszervi benyomás által

keletkezett, friss képzet lép az emlékezet készletébe, azonnal valami más, vele rokon üdvözli s fogja fel.« [37].

Minél erőteljesebb és tudatosabb, alaposabb volt a tanulás során a bevézés és megőrzés; tehát minél jobban figyelt a tanuló a tanár által feltárt tényekre s minél jobban utánozta ezt gyakorlás során az oktatás folyamatában, annál biztosabb képzei keletkeztek, annál eredményesebben képes erről számot is adni. »...Általános igazság, hogy senkisé is idézhet föl többet, mint amit emlékezetében megtartott, s nem őrizhet meg mást, mint amit előzőleg bevésett emlékezetébe« [38].

Csakis az így kialakult biztos képzetek alkalmasak arra, hogy ezeket a növendék kellő időben felidézze, számot adjon azokról az órán, illetőleg ennek alapján helyesen ítélkezzék, beszéljen és cselekedjék. Comenius az értelem, emlékezet mellett a gondolkodást, sőt az érzelmeket és akaratot is fejleszteni kívánta. Éppen ezek együttes kiművelése jelentette nála a »kéz, ész, beszéd« egységét. s ezzel együtt az etikai és közvetlen oktatási nevelési célkitűzések sikerét. A jó tudását örömmel, nemtudását szomorúságnak tartotta, mely az akarat gyengesége folytán megvetéssel járó cselekvések felé vonja az embert [39]. Ennek megfelelően azt kívánta, hogy az értelem csiszolása mellett az akaratra is hassunk, mégpedig a helyes érzelmek fejlesztésén keresztül, művészeti neveléssel. Az ékesszólás fejlesztése ennél fogva Comeniusnál nem csupán a szónoki képzés külsőleges kíváncsalma volt, hanem a helyes etikai és esztétikai tartalom keresztül az érzelmek és akarat fejlesztésének is hathatós eszköze. Erről tanúskodik az ifjúságnak és nevelőinek szánt beszéd tanítása is: »A bölcsesség sajátlag csak az értelmet igyekszik felvilágosítani. Aki a befogadott fénytől ragyogni tud, az még mozdulatlan. De az ékesszólás az akaratra, a tettek királynőjére s az ő tanácsosaira, az érzelmekre hat, amelyek míg az ész óraművében a súly szerepét játsszák, megmozdítva nem tudnak nem mozgatni. Az érzelmek — mondom — lényünk fele.« [40].

Comenius az oktatás egész menetét annak szolgálatába állította, hogy a növendékek tapasztalatokat gyűjtsenek, figyelmük a reális világ felé forduljon, emlékezetükbe vessék a tanár magyarázatát, s ezáltal tudásuk fejlődjék, »bölcsék« legyenek. Oktatási módszerei, didaktikai alapelvei arra vallanak, hogy sohasem tévesztette szeme elől a gyermek szerepét. Nagy érdeme, hogy a pedagógia története során ő tárta fel először a növendék tanulásának lélektani menetét, s megállapításait következetesen alkalmazta didaktikájának rendszerében. Elsősorban ennek köszönhető, hogy megállapításai életszerűségüknél fogva nagy hatásúak lehettek.

További kérdésként érdekes lenne megvizsgálnunk a gondolkodás lélektanáról vallott nézeteit, a személyiség lélektanának körébe vágó találó megfigyeléseit, leírásait. Ezek is az oktatás és nevelés életközelségében születtek meg, s beletartoznak Comeniusnak az emberről vallott mélységesen humanista és optimista szemléletű tanításaiba. Lélektani nézetei szabadon, merészen hirdetik az igazság és szabadság keresésében az előítéletekkel harcoló tudós nemrég előkerült munkájának jelmondatát: »Vezessük az embert, amennyire lehet, a szabadságba, megszabadítva minden dogmától, kultusztól és engedelmességtől.« [41].

JEGYZETEK

- [1] A lélektannak a didaktikához való viszonyát részletesen kifejtette a szerző »Comenius didaktikai nézeteinek főbb vonásai« c. munkájában (kézirat).
- [2] Vö. *Geréb György*: Adalékok Komensky didaktikai törekvéseihez magyarországi munkásságának tükrében. Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1956.
- [3] *Comenius*: De pellenda e scholis ignavia. ODO III: 760.
- [4] *Comenius*: Leges scholae bene ordinatae. ODO III: 787.
- [5] *Comenius*: Világ útvesztője és szív paradicsoma. Ford.: *Stromp László* 1905: 19.
- [6] Uo.: 14. Vö. még ezen világnézeti kettősségre vonatkozólag: *Geréb György*: Az Orbis Pictus, mint egyik első illusztrált gyermekkönyvünk. Tiszatáj, 1955. 1.: 8. kk.
- [7] L. részletesen *Geréb György*: Orbis Pictus ako zrkadlo Komenského didaktických snáh. Jednotná škola XI/1956: 70. kk.
- [8] *Platon*: Phaidros p. 246 a.
- [9] *Platon*: Timaios p. 69 c.
- [10] *H. Barth*: Die Seele in der Philosophie Platons. 1921.
- [11] Vö. *Lénárd Ferenc*: A lélektan útjai. 1947: 40.
- [12] *Veškerych Spisu Jana Amosa Komenského Sv. I. Physicae c. XI/XII*: 283.
- [13] *Th. Campanella*: Prodomus philosophiae restauratae. Philosophia sensibus demonstrata cum vera defensione B. Telesii, 1591.
- [14] *L. Kvačala*: J. A. Comenius, sein Leben und seine Schriften: 175. és *Kvačala*: Über J. A. Comenius Philosophie, insbesondere dessen Physik. Leipzig. 1886: 40.
- [15] *Comenius*: Didactica Magna V. 6.
- [16] *Comenius*: J. Amos Comenii: Janua Linguae Latinae... translata per Stephanum Benjamin Szilágyi Debreceni, 1700: 57.
- [17] *Comenius*: Methodus. ODO II: 114.
- [18] Vö. *Röbert Alt*: Der fortschrittliche Charakter der Pädagogik Komensky's 1953: 73.
- [19] *Veškeré Spisy J. A. Komenského I*: 279.
- [20] *Comenius*: Orbis Sensualium Pictus. Norimbergae, 1708: 86.
- [21] *Comenius*: Nagy Oktatástana. Ford.: *Geréb György* 1953: 171.
- [22] *Comenius Trietium catholicum*. Újólaj kiadta J. V. *Klíma*. Praha, 1920. (Az ábra eredeti felirata: Sapientiae trigonus e Rerum Circulo factus SAPIENTIAE TRIGONUS.)
- [23] *Comenius*: Vestibulum, 1729 Kolozsvár. Invitatio 6.
- [24] *Comenius*: Janua: 331.
- [25] *Comenius*: Nagy Oktatástana. Id. kiad.: 199–200.
- [26] *Comenius*: Methodus. X. 28.
- [27] *Comenius*: Nagy Oktatástana. Id. kiad.: 177.
- [28] Uo.: 237.
- [29] Uo.: 272–273.
- [30] Uo.: 273.
- [31] Uo.: 273.
- [32] Uo.: 246.
- [33] *Platon*: Philebos p. 33 c.
- [34] *Comenius*: Nagy Oktatástana. Id. kiad.: 175.
- [35] *Comenius*: Didactica Analitica: 71. kk.
- [36] Uo.: 94–95. L. erre vonatkozólag *Dr. Miškovská*: Komensky und die Assotiationpsychologie. Veda a Život: 1955.
- [37] *Methodus X*. 135, 93–94.
- [38] Uo.: 71–75. Vö. még *Geréb György*: Komensky a haladó polgárság nagy pedagógusa. 1953: 81. kk.
- [39] *Comenius*: Janua. Id. kiad. 374.
- [40] *Comenius*: Kis beszéd az ékes latinság tanulásáról. Ford.: *Gulyás József*, Kny. 1931: 2–3.
- [41] *Komensky*: Všenáprava–Panorthosia. Praha, 1950. III. 9.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДИДАКТИКИ КОМЕНСКОГО

Д. Герéb

Психологические учения дидактических воззрений Коменского мы должны считать реальными. Коменский узнал значение психологии, и в теории и в практике педагогики. Автор очеркивает психологические наблюдения и установления, открытые в процессе обучения Коменским; указывает на источники, потом на гносеологические основы его психологических воззрений. Он реконструирует распределение у Коменского психической жизни, и очеркивает ход психологических процессов в обучении и педагогике. Он рассматривает, как смешиваются у Коменского статический и динамический способы воззрения, идеалистические и материалистические элементы, устанавливает, что его учения лежат на реальных психологических основах.

PSYCHOLOGISCHE GRUNDLAGEN DER DIDAKTIK DES COMENIUS I.

von
GY. GERÉB

Die psychologischen Lehren der didaktischen Anschauungen des Comenius müssen als real erachtet werden. Er erkannte die Bedeutung der Psychologie sowohl in der Theorie als auch in der Praxis der Pädagogik. Der Verfasser skizziert die im Laufe des Unterrichtsvorganges durch Comenius gemachten psychologischen Beobachtungen und Feststellungen; er weist auf die Quellen, dann auf die erkenntnistheoretischen Grundlagen seiner psychologischen Anschauungen hin. Er rekonstruiert die von Comenius aufgestellte Einteilung des Seelenlebens und skizziert die einzelnen seelischen Vorgänge, die bei Unterricht und Erziehung zu beobachten sind. Er untersucht, wie sich bei Comenius die statische mit der dynamischen Anschauungsweise, das idealistische mit dem materialistischen Element vermischt, er kommt zu dem Schluss, dass die Lehren des Comenius auf realen psychologischen Grundlagen ruhen.

A SZEGEDI TÁJ FÖLDRAJZI NEVEIBŐL

Írta: INCZEFI GÉZA

Az ember a környező táj pontos nyelvi megnevezésére törekszik. Szüksége van a táj egyes szakaszainak a többtől való megkülönböztetésére, hogy tájékozódni tudjon a maga világában, élete folyását, munkáját helyhez köthesse, a föld birtoklását nyelvileg is kifejezze. Névvel illeti a táj felszíni formáit, vizeit, építményeit (hidakat, töltéseket, épületeket), erdőit, magános fáit egyaránt, amelyek jellemzők a vidék arculatára. Ezek nevének gyűjtésével és vizsgálatával több tudományág is foglalkozik. Ez a munka hasznos a történész számára, mert a tájban lejátszódó történelmi események emlékét találhatja meg bennük. Tanulsággal jár a földrajz szakembere számára is, mert e nevek különösen az Alföldön a táj régi, vízszabályozás előtti állapotának őrzői lehetnek. E gazdag névanyag a nyelvtudomány érdeklődésére is számot tarthat, mert a magyar nép névadási módjáról tájékoztat, olykor meg becses nyelvtörténeti adatokat szolgáltat. A nyelvtudomány foglalkozik e nevek összegyűjtésével, alaki, jelentéstani, mondattani és nyelvtörténeti vizsgálatával, értelmezésével, esetleg keletkezési idejük megállapításával. Ez utóbbi néha nagyon nehéz feladat. Ha sikerrel jár, igen változatos képet nyújt az azonos vidéki nevek keletkezéséről. A szegedi táj földrajzi nevei közül sok a XVIII. századi telepések személynevéből áll, és akkori birtokszerzésük emléke; de még a múlt század folyamán is több keletkezett közülük. Akadnak azonban elvétele a honfoglalás korából is, egyesek meg a török világ emlékei. Keletkezésükkel egyidőben sok név elvész a nyelvből. A kihalt félben lévő nevek mellé újak is keletkezhetnek, és ezek egymás mellett is élhetnek (olykor három is) még egy ideig. Kihalásuk azzal kezdődik, hogy használati körük megszűnik, a közelében lakók ismerik csak, és egymás között használják még egy ideig. Később aztán már csak az öregek emlékeznek a ritkán hallott nevekre. Csak azok maradnak fenn, amelyek hivatalos »dülőnevekké« válnak.

Az alábbiakban néhány földrajzi nevet mutatok be a szegedi tájról a velük kapcsolatos néhány érintett kérdés szemléltetésére.

1. Bencfa, Bencfahát

E nevek Tápé községnek Szeged felőli részét, a téglagyár környékét, részben beépített területet jelölnek. A név ma is ismert, régi levéltári adatok nincsenek róla. Eredetét illetően azt a gondolatot ébresztheti, hogy az előtag személynév, az utótag pedig a *fa* fn., amely földrajzi nevekben erdő jelentésben gyakori. Minden bizonnyal itt 'árbor, baum' jelentése is lehet, hiszen régen a fátlan Alföldön egy fa is lehetett névadó. Tehát olyan névnek gondolná az ember, mint a Szeged körüli régi meg mai *Dékányfa*, *Miklósfá*, *Rózsafa*, *Zabosfa*, vagy *Kajla fája*, *Tóth fája* nevek. Ezt a magyarázatot támogatná Csánkinék egy adata, [1] amely szerint Csongrád megye birtokosai között 1471-ben ismeretes a *Bencz* (békényfalvi) család. Vagy nem is kellene a névért a XV. századhoz fordulnunk, mert ma is ismert a *Bencz* személynév Szegeden, amellyel azonosítható volna a földrajzi név előtagja. E tények ellenére is a név megfejtéséhez szakirodalmunk mutatja a helyes utat. A név már a XIII. századtól kezdve előfordul okleveleinkben sok változatban. Így- 1257: *Wenuz*, 1288/1448: *Wenyz*, 1364: *venz*, 1366: *weyzfa*, 1400: *wenz*, 1423: *Wenz*, 1426: *wenyz*, 1543: *Wenez*, *Wenyzfa* alakban (OkI Sz.). A népnyelvben a Tisza mellékén *vinc-fa*, a Dunántúlon meg *venics*, *venic* *vengécs?* alakban 'venyige' jelentésében ismeretes a szó. [2]. GOMBOCZ ENDRE egy 1797-ből származó adatot közöl [3], amellyel a földrajzi név alakjának és jelentésének magyarázatához becses adattal szolgál: »Benitz-fa, seu Bentz-fa... cujus usitatum est nomen Szil-fa... Venetz aut Venitz sive ut alii pronunciant Velentz-fa, si mihi conjecturae locus relinquatur, idem est cum Bentz-fa.« Ugyanott közöl még néhány változatot a XVIII. századból: *Vincz-fa*, *Venyec*-alakban. GOMBOCZ ENDRE meghatározása szerint ez a név az *Ulmus* (szilfa) egy fajtát, »alighanem« az *Ulmus effusa*-t, mai tudományos nevén az *Ulmus levis*, *Venic-szil*-t jelöli. Ez a fa a Duna meg főleg a Tisza, Körös, Maros mentén gyakori, a vizek partját kedveli, és kérge széles, lapos darabokban hámlik. [4]. Héjából kötőzőhánccsot, ostorokat készítettek. A magyarság még a *nyolchímű szil*, *lobogós szil* [2] meg a *zilált szilfa* [5] néven is nevezi. Úgy látszik, hogy más vidéken a komlógyertyán (*Carpinus ostrya*) neveként is előfordul (bár GOMBOCZ ENDRE ezt tévedésnek tartja), mert a CzF. szótár ilyen jelentésben közli a *Veniczfa*, *Véniczfa* nevet, és népi névnek tartja. A dunántúli *venics*, *venic*, *vengécs?* 'venyige' jelentése bizonyára a hasonló hangalakú *venyige* szavunk hatására keletkezett. Egyébként a *venic* és változatai, valamint a szláv eredetű *venyige* főnevünk között nincsen semmiféle kapcsolat, és eredete ismeretlen [6].

A fentiekhez helyi ismeretek alapján néhány adatot hozzáfűzhetünk. A név által jelölt, egykor vízjárta területen (a Tisza partja közelében) gyakori fa lehetett régen a szilfa, mert a *Bencfa*, *Bencfahát* dülő közelében ma is ismert földrajzi nevek a *Szillé*r, *Szillapos* (népn. *Szillapis*). Szilfa-erdőre talán nem gondolhatunk ezen a területen, mert a szilfa maga erdőt nem alkot, inkább csak más fakkal együtt. *Bencfa*, *Bencfahát* a Felsőváros-hoz közeli Tápé határában van, ezen a területen már a török háborúk előtt szőlőművelés folyt, ma azonban ennek emlékét csak a régi földrajzi nevek őrzik, mint *Szillé*ri szőlők, *Kété*rközi szőlők. Ez a terület ma már szántóföld. Az egykori szőlőskertekben a szőlő kötözésére jól használhatták a

közele (Vénicfa ~) Bencfa háncsát. A Bencfa tehát olyan név, mint más vidéken a Bükk, Csere, Eger, amelyhez a fa meg a hát utótagok járultak, utóbbi egy dombosabb, hátságos részt jelölt az egykori vízjárta területen.

A Venicfa és hangalakú Bencfa változatának előtagja nézetem szerint a Velence földrajzi névből származik. MELICH JÁNOS kutatásaiból ismeretes [7], hogy a Velence városnévnek V-n és B-n kezdődő változatai voltak. Régi nyelvünkben a névnek csak V-n kezdődő változatai ismeretesek Venőce, Venecce, Venece, Venence alakokban, majd a XVI. század eleje óta jelentkező mai Velence név, amely az olasz városon kívül a magyar nyelvterületen is három településnek a neve. Egyik a Fejér megyei Velence község, a másik a romániai Nagyvárad melletti Várad-Velence, a harmadik pedig a szlovákiai régi Sáros megyei Venecia község. Régebben gyakoribb név volt [8]. Mindháromnak régi neve Venece, vagy valamelyik fenti változata. Ebből a V-n kezdődő név levezethető: *Venecefa > Venecfa ~ Venicfa.

A Bencfa név viszont a B-n kezdődő változatokból magyarázható. MELICH JÁNOS feltevése szerint a B-n kezdődő változatok a kihalt ó-dalmata nyelvből vagy valamelyik olasz nyelvjárásból valók, és a szláv emlékek is őrzik ezt az alakot. Arra nézve nincsen semmi támpontunk, melyik nyelvből került hozzánk a B-n kezdődő változat, hiszen akár a szláv közvetítés vagy olasz hatás, Szegeden pedig az újabb dalmata hatás gondolata is elfogadható elvben, az alakok egybevetése azonban nem áll módomban. A városban a XVIII. században még nagyszámú dalmata élt (bizonyára telepések), külön dalmata egyházuk volt, és az istentisztelet is anyanyelvükön folyt. Sokan vezető szerepet is játszottak a város életében, így Dugonics András költőnk családja is. A XVIII. században mindnyájan elmagyarosodtak. 1782-ben még az egykori Szent Demeter templomban (Szeged legrégibb műemléke, az árpádkori ún. Demetertorony) dalmata nyelven prédikáltak. A hívők közül azonban már csak néhányan értették, ezért tiltakoztak ellene, kivonultak a templomból, és a hatóságoktól írásban kérték, hogy a pap magyarul prédikáljon, mert »az haidani Dalmata nemzet úgy anyira Magyarra faizott, hogy tsupan tsak négy öreg Hetvenes Sze-mélyek ... találkoztak, a kik Magyarul jól nem tudnának ...« [9].

A mai Bencfa alak egy feltételezett *Benecfa alakból fejlődhetett összevonással (vö. i. m.-ban felhozott szláv Benetъci alakkal). Az Ulmus levis Bencfa neve előtagjának a Velence frn.-ból való származtatását támogatja a fa nevének »Velencz-fa« változata is (l. fenn). Arra azonban nincsen adatunk, hogy e név előtagjává miért lett a Velence név. Az Ulmus levis származásának felderítése szolgáltatna e tekintetben döntő bizonyítékot.

Anélkül, hogy bizonyító értékűnek tartanánk, meg kell említenünk, hogy a földrajzi név által jelölt terület közelében egy 1818-ból és egy 1830-ból származó adat szerint egy utca névként szerepel a Velence név: »az az Egész Velentze nevezetű úttza, melly a Ti, fza partyán áll, azon víztől hordott Porondra építettett légyen«; »fölső városon a Velentze nevezetű úttza mellett« [10].

2. Fark.

Egy falu neve volt Tápe és Algyő között fele útján. A falu a török háborúk idején elpusztult. REIZNER (Szeged, Tört. I, 160) még 1680 körül is lakott helynek tartja. Ma már csak szűk körben él a név *Fark dűlő* nevéként. A nevet az alábbi adatok őrzik:

1533/34: »*Fárka* nevű falu.« Összes adófizetők száma ekkor 15 [11].

1624—1633: »Dorf: *Fārqa*« [12].

1721: »... meg értettük a kigyelmetek akarattját hogy a' *Farki földet* többé ne ellyük ... tavaly is a' ... *Farki földből* jó darabot kigyelmetek tölünk el [zakaj]ztott« [13].

1733: »*Fark* alias Kovácsd dicta« [14].

1734: »*Fark* máskép Kovácsd puszták« [15].

1747: »*Fark*« [16].

1786: »Ezen Szakaszh Nap keletről a Tiszával Délről *Farki* és Korhányi Szantó földekkel ... ütközik meg« [17].

1805: »Török Józsefnek ... Szöllője volt az ... Mindszenti Uradalomnak *Fark* nevezetű Pufj táján« [18].

1806: »é' Méltóságos Uradalomhoz tartozó *Fark* nevezetű Pufj tába fekvő ősi Szöllőnek birtokából kizárattatnánk« [19].

A faluról az első adatunk 1533/34-ből való, de az 1327-ből származó »*Thomas de Fork*« (magyarul *Farki*) Csongrád megyei nemes neve [20] is bizonyítéknak tekinthető a falu meglétére nézve.

Az egykori falu helyén egy ideig legelő marad a föld (1. az 1734-ből származó idézetet), majd szántóföld (1. az 1786-ból származó idézetet), a XVIII. század végétől jelentős kertgazdálkodás (1. az alábbi 1786-ból és 1811-ből származó Kovázdról szóló idézeteket) és szőlőművelés folyt ezen a területen. Neve eszerint lesz *Fark(i) pusztá*, *Farki szőlő*. Utóbbiról szóló adataim:

1786: »*Farki Szöllők*« [21].

1844: »a' *Farki szöllők* alatt« [22].

1848: »a *farki szöllők*, és a Tápai határ vonal között ... « [23].

A szőlő a század fordulóján kipusztult, ma szántóföldet jelöl a szűk körben ismert *Fark dűlő* név. Általánosan ismert csak a Tisza balpartján lévő *Farkirét* név.

A falu elpusztulása után, a XVIII. századtól kezdve ennek a területnek az elnevezésére második névként a *Kovázd* név bukkan fel. Hornyik tévesen *Kovácsd* alakban közli (1. fenn). Erről szóló további adataim:

1784: »*Kovázd* Gärtlers« [24].

1786: »*Kovászd* nevezetű Uraság Dohány termejztő Kertészek« [25].

1811: »az úgy nevezett *Kovázd* Kertészség mellett ... 30. egész Lántot [zakaj]ztott ki légyen« [26].

BALLA térképén (1776) Algyő és Tápe között a Tisza mindkét oldalán jelöli »*Praedium Fark*«-ot, a jobboldalon pedig egy beékelődő kis tápai földet »*Vinea Tapensium in Praedio Fark*«-nak nevez. A »*praedium*« itt bizonyára az egykori falu földjét jelenti [27] csak, mert a falu ekkorra már elpusztult. 1785-ben a közeli rétekben, nádasokban szilaj állattenyésztés folyt, az elvadult csürhe jól élt télen, nyáron a szabadban, az ökrök meghíztak a vízjárta dűs legelőkön [28].

Neve onnan származik, hogy az algyő—mindszenti uradalom központjától (amelyhez tartozott) meg a szegedi földtől félreeső, távoli részen fekvő (vö. a világ farkán). A *fark* fn. földrajzi nevekből másfelé is előfordul: *Farkberény* (a. m. Végberény), *Hegyfark* (a. m. Hegyvég) alakokban [29]. A *Farka* (hibásan *Fárka*) végső *a* hangja bizonyára egy birt. jelzős szerkezet birtokszavának személyragja. A birtokszó (földek, város) elveszése után ezt őrizheti a 16. századi alak. A név az ugor er. *far* fn. -k kicsinyítőképzős származéka 'pars postica, der hintere teil' jelentésben [30].

Az egykori falu nevét őrzi ma is Algyőtől DK-re a Tisza balpartján lévő *Farkirét* név is. A Tisza szabályozása előtt vízjárta terület volt, rajta tavak és erek voltak nagy számban. Földjében régen főleg nád és káka termett, ma azonban kitűnő szántó, amelyet kétoldali töltése véd az árviztől. Róla adataim csak a múlt századból valók:

1846: »Által adja ... úgy nevezett *Farki Rétjét* ... haszonbérbe« [31].

1847: »AllGyeői kerületéhez tartozandó úgy nevezett *Farki rétyéből* ... eddég külön használt rétet« [32].

A név megfejtésénél a *Farki* szn. is szóba jöhetne. Van rá adatunk, hogy a család egy tagjának, »*Thomas de Fork*«-nak 1327-ben *Fark* helységben, meg bizonyára a községhez tartozó *Farkiréten* volt birtoka [33]. 1455-ből CSÁNKI is említi a családot [34]. 1522-ben szegedi lakos »*Demetrius Farki*«, »*Franciscus Farkj*«, »*Paulus Farkj*«, »*Blasius Farkj*« [35]. Ezek alapján nevének előtagját az egykori falu nevéből -i képzővel alakult szn.-nek kellene vennünk, amilyen a szegedi tájon még a *Tápaihalom*, *Tápaihegy* név. Azonban az eddigieknél meggyőzőbb adatok szólnak amellett, hogy az előtag *Fark* falu nevének származéka. Az egyik adatunkat az 1776-ból származó BALLA-féle térkép szolgáltatja (1. fenn), amelyen a Tisza balpartján, a mai *Farkirét* helyén is (a jobbparti egykori *Fark* falu helyén kívül) »*Praedium Fark*«-ot, vagyis *Fark faluhoz tartozó földet* jelez. További bizonyítékunk, hogy a levéltári iratok az egykori faluhoz hasonlóan ezt is kettős névvel, hol *Fark*-nak, hol *Kovázd*-nak nevezik. A *Kovázd* rétről szóló adataim is csak a múlt századból valók:

1844: »Kiadja a föllebb ti fztelt Uraság az ő AllGyeői uradalmához tartozandó, 's úgy nevezett *Kovászdi Rétjét* ... árendában« [36].

1859: »a Tiszabalpartján ... határai e fzakról a *Kovázd* ... és Kréta fziget« [37].

Az utóbbi adatunk azonos helyen, a vízjárta rét egy szigetjét jelöli. A *Kovázd* rét név ma már ismeretlen, de csak a múlt század végén vesztett el.

A *Kovázd* név eredete bizonytalan. Valószínűnek látszik, hogy a *kova* 'igniarium, feuerstein, tűz ütő kő' + *aszó* 'planities, tal, völgy' fn.-ek -d képzős származékának elhomályosult, összevonás útján keletkezett összetétele [38]. A névadás alapja az Alföldön az lehet, hogy a földből tűzcsiholásra alkalmas prehisztorikus kovakövek kerültek elő. Erre nézve a mi területünkre vonatkozó adatunk nincsen ugyan, de a hasonlóan alföldi területen fekvő közeli Szentesen, attól É-ra a Körös partján *Tűzköves* nevű határrészen [39] és a szegvári *Tűzköves* nevű telepen ásatáskor előkerült kovának való tűzkövek [40] szolgáltak az elnevezés alapjául.

A fentiek alapján úgy látszik, hogy a *Fark* és *Kovázd* név közül utóbbi a régi. Erre mutat a név eredeti **Kovaaszód* alakjának hosszás fejlődés út-

ján keletkezett múlt századi *Kovázd* alakja, továbbá az a körülmény, hogy a népnyelvből már kiveszett, a *Fark* név pedig a nagybirtok megalakulása után keletkezett elnevezés ('a birtok vége'), amely a *Farkirét* névben ma is továbbél.

A farki rétnak a múlt század dereka táján harmadik nevééről is van adatunk:

1838: »Ki adja a fellyebb tijsztelt Uraság az ő allGyeövi Uradalmához tartozandó, s úgy nevezett *Barát kivételi rétyét*« [41].

A hely azonos voltában egy német nyelvű feljegyzés is megerősít: 1854: »*Barátkivételer, oder Kovázder Rét*« [42].

Ma ez a név is ismeretlen, úgy látszik, hogy nem népi név volt, és csak rövid ideig élt. Az elnevezés onnan származik, hogy barátok (talán a felsővárosiak) bérelhették egy időben az uradalomtól.

3. Fehérpart.

A Tisza partjának neve Szentmihálytelknél. Róla szóló adataim:

1719: »Tisza *fejér partjának* alsó Vége« [43].

1748: »*Fejér partnál* vagy on egy darab Szántó földem két zsákrúl való« [44].

1803: »Szerzettem az Édes Anyámtul két zsákos Szántóföldet a *Fehér partnál*« [45].

1829: »Az *fehér parti* malmokra tekintvén, a melyek tudni illik mojtanság... vándorolnak, ... meg parantsoltuk, hogy egy áradási és egy apadási helynél többet foglalni ne mérészeljenek...« [46].

1830: »(Vagyon) az *Fehér partnál* 60. út szöllöm szinte Dobo Josef szomszedságában...« [47].

1831: »Ripa *Fehérpart* dictus« [48].

1844: »A mi kevés vagyonaim még meg vagynak azok tulajdon magam kerefménye, úgy mint egy fél malom *fehér partnál*... két napos bánom kert, hernyósba kevés veteményes föld, fél sutu telek, másik fele ördög Ferenczé...« [49]. A *fehér* előtag itt az agyag fehér színét jelzi, bár a szegedi tájon földrajzi nevekben általában szikes területet szokott jelölni (vö. Fehértó). Az 1829-ből, valamint az 1844-ből származó adat arra mutat, hogy itt volt a vízi malmok egyik kikötője, így a név a szó régi 'rév, kikötő' jelentését őrzi. Ezt megerősíti az is, hogy ezen a helyen átjáró, révhely volt, komp közlekedett Szeged és Gyála (ill. Torontál megye) között.

4. Franciahegy; Franciahány.

A rókusi temető és a vasútvonal közötti szántóföld, egykori szőlőhegy neve. A szőlő a század fordulóján kipusztult. Róla szóló levéltári adataim:

1754: »A *Francia hegyen* föl felől Szőke János all felől pedig Sándor János Szomszedságokban vagyon 140. útból álló Szöllöm...« [50].

1765: »*Francia hegyen* 43. útból allo Szölleim...« [51].

1776: »Vagyon 3 darab Szöllöm, két darab a *francia hegyen*, Harmadik a Gyevi út mellett...« [52].

1778: »*Frantzia Hegy*« [53].

1779: »... a *Francia Hegyen* vagyon egy darabb Szőlőm, és két z[á]krul való Szántó Földem...« [54].

1782/85: »*Francia hegyek*« [55].

1783: »... vagyon *francia Hegyen* egy kis Szőlőském« [56].

1804: »a' *Francia hegyen* lévő 115. út Szőlő földet, melly Palotás István, és Botyán Anna Szomszédságában vagyon, o[ss]zák két rézre Antal és Mátyás fiaim« [57].

1810: »... a *Francia Högyben* lévő 68. utbul álló Szőlőmet kettőjük között föll o[ss]ztották« [57].

1821: »*Francia hegyen* ennek előtte mint egy 82. utnyi Szőlő, most pedig üres földem vagyon« [59].

1838: »... lássatskán a[m]őjtani két darab szölleimet, mellyek a *Francia Hegyben* vagynak, szerzegettem...« [60].

1840 körül: »*Francia Hegyi Szőlők*« [61].

1841: »A' *Francia hegyi* Szőlők düllejiben Bába Ferencz... és Förgeteg Erzsébet szom[si]zédságában« [62].

1855: »*Frantzia hegy*«, *Francia h.*(egy)Szőlők« [63].

A *Francia* előtag szn. Ilyen névre először 1830-ban akadtam a levéltárban, de korábban is megvolt az idézetek szerint. A név ma is ismert Szegeden. A városban több francia eredetű család él ma is, ilyen a *Düpon*, *Chapon*, *Noel* és több más család. Ezek nevük francia írását alapján megőrizték (a *Noel* név *e* betűjére már nem teszik a két pontot), mert újabb bevándorlók lehetnek. Más esetben már magyaros hangzású lett a francia név. Ilyen a magyaros hangzású *Szemmáry* családnév. A család tagjai tudnak francia eredetükről, és a levéltár 1752-ből származó irataiban valóban megtaláljuk a »*Szent Mary Leopold*« hadnagy nevét, de sajátkezű aláírásában még az eredeti francia nevet használja »*Leop. de St. Marie*« alakban [64]. Egy 1776-os térképen a család telke a mai Kossuth Lajos sugárút elején található, és ott a név már magyaros »*Szén Mari*« alakú. Így illeszkedett bele a magyar személynevek közé ezzel a hangalakkal. Gyakori azonban az a szokás is, hogy a telepeseket nem idegen személyneveükön (ezt esetleg csak a hivatalok használják harmadik névként), hanem nemzetük nevével nevezik, mint »*Racz György alias Domianovity*« (1738), »*Josephus Racz al Lévaj*« (1784), »*fran. Rác al Osztóján*« (1784), »*Tot vagy Dobár János*« (1760 körül), »*Mich. Gatyás al. Oláh*« (1784), »*Olájj János*« (1829), »*frantzia ferentz*« (1830). Ilyen 17.—18. századi telepés lehetett a terület egykori tulajdonosa. Ennek a névnek az emlékét őrzi a mai napig a közeli *Francia utca* is.

A terület ma szántóföld, de majd 200 éven át szőlő volt.

5. Halászká.

A mórakalmi iskolától ÉNy-ra 1½ km-re fekvő terület neve. Az 1778-as Balla-féle térképen az északi rész külön neve »*Nagy Halászká*«, a délié »*Kis Halászká*«. Róla szóló levéltári adataim a következők:

1734: »Tudgya bizonyosan a[ss] Tanú, hogy *Halászká* névű Telek egészen Halász Gergelyt és Györgyött örökössen illeti« [65].

1740: az múlt Rákoczy Haboruja után, Egressy Jóseff, Halász Ambrus és Szabó István uraimék az ősi *Halászká* névű Telekemet el vették volna,

holott három élő bizonyossággal úgy mint Magyar János, Tolo Mártony, és Bithe Gergely Uraimékkal megh bizonyíthatom, hogy az öreg *Halász György* birtokában volt. Azt is meg jelenteni kéntelenítetek, hogy ugyan akkori Rákoczý Haborujában az fönt nevezett Atyám *Halász György* annak a . . . földnek az Diát az Töröknek 28. Tall. le tette» (Aláírója: Halász Ferencz) [66].

1760 körül: »*Halászká*« [67].

1766: »*halászkában* lévő Telekrészem östül maradtanak légyen« [58].

1855: »*Halászká*« [69].

A NèNy. 1930. évfolyamában (235. l) tévesen *Halaszta* alakban közli a nevet Pesty gyűjteményéből. A földrajzi név a *Halász szn.-ka* kicsinyítőképzős származéka. A név eredetét világosan mutatja az 1740-ből származó idézet, egyben belőle keletkezési ideje (a török hódoltság) is megállapítható. SZABÓ T. ATTILA rendszerezésében [70] csak keresztnéveket sorol fel ilyen képzővel, kicsinyítőképzős családnév ritka a magyar földrajzi névadásban. A szegedi tájon ilyen alakulási földrajzi név még *Ivánka* (*Kisivánka*), *Jámborka*. A *Halász szn.* Szegeden már az 1522-es tizedlajstromban előfordul »*Thomas Halaas*« alakban [71].

6. Hodzsatelek; Hoccsatelek.

A sándorfalvi út K-i részén a Fertő láposa egyik részének neve. Róla szóló levéltári adataim az alábbiak:

1760: »*Hozsa Telekjén* lévő Szántó földemet hagyom Ferencz fiamnak« [72].

1804: »*Vagyon Hodsa telekjén* 12 zsákos Szántó földem« [73].

1812: »*Vagyon Hózza Telekin* 5. vékás, ugyan *Hozsa Telekin* 10. köbös szántó földjeink« [74].

1823: »*Vagyon . . . Hodzsa Telekin* 14 zsákos szántó földeim« [75].

1836: »*Hodzsa Telekin* a' kis út mellett Böjti Józsefné földje végiben helyt vevő 2. zsákos Szántó földem« [76].

A földrajzi név előtagja az oszmánli török *Hodzsa szn.*, a török hódoltság maradványa. A fenti népnyelvi és régebbi adatok a szegedi nyelvnek azt a régebbi hangállapotát őrzik, amikor még nem volt meg a *dzs* hangunk [77]. A mai népnyelvi *Hoccsa* alakban cs hang helyettesíti a *dzs* hangot, az idézetek régi *Hozsa*, *Hózza* alakjaiban viszont a *zs* hangé ez a szerep. Az első *dzs*-vel írott alak 1823-ból való, azonban az 1804-ből származó idézet *ds* betűcsoportja is *dzs* hangot jelöl. Ez a *dzs* hang első köznyelvi jelentkezése ebben a földrajzi névben, de a régi állapotot mai napig őrzik a népnyelvi *Hoccsatelek* név. A név régebbi alakjainak utótagján mindig birtokos személyrag van. A gyakori használat következtében a birtokszóról a személyrag elveszett, birt. jelzős volta elhomályosult. Ez a jelenség általánosnak látszik az egész magyar nyelvterületen [78].

7. Kereset.

Vágó vasúti megállótól ÉNy-ra 2½ km-re fekvő terület neve. Más néven *Vágójárás*. Az 1747-ből származó KALTSCHMIDT-féle térkép szerint pusztai templom (»locus ecclesiae«) állott ezen a területen. A névről szóló levéltári adataim az alábbiak:

1737: »Onnét igyenéjen az Ülési és Kereseti hosszú Halomra ahol voltunk (megy a határ)« [79].

1747: »Keresett« [80].

1760 körül: »azon Telekért ez mostani Szállást a' Nemes Város attá, és mivel kisebb volt ez a kereseti Teleknél tehát mégh azon fejben a' Garágában is attak Bódó Istvánnak egy darabot« [81].

1778: »Kereset« [82].

1840 körül: »Kereset« [83].

1855: »Kereset« [84].

1863: »Haszonbérbe adja Szeged városa az ugy nevezett kereseti vagy másképp vágó járási... pusztát szántás, legeltetés vagy kaszálás alá« [85].

A földrajzi név végső fokon az orosz *krécet* 'fehér vadászsólyom, Falco gyrofalco' jelentésű fn.-ből származik [86]. Az OklSz. ebből alakult személynéveket és földrajzi neveket közül *Kerechet*, *Kerechen*, *Kerechyn* alakokban. A régi Szegeden is előfordul személynévként, így az 1522-es tizedlajstromban »Martini Kereshet« alakban található [87]. Hangalakjának s hangja a keres ige hatására alakult. Ennek a családnak lehetett ezen a területen birtoka. Ez olyan szn., mint a *Sólyom* név, tehát pusztá szn., mint a szegedi tájon *Adok*, *Bede*, *Dobó*, *Fúrús*, *Gárgyán*, *Sánta* stb. földrajzi nevek. Személynév voltának elhomályosulása után köznévként érezték, ezért járult hozzá olykor az -i mn. képző: *Kereseti pusztá*, *Kereseti hosszas halom* alakokban.

8. Kúnhalom.

Szentmihálytelek vasútállomásától ÉNy-ra 2½ km-re fekvő terület neve. Régebbi adataim e névről:

1747: »Kunhalom« (Kaltschmidt térképén)

1778: »Kun Miklofi Halom« [88].

1840 körül: »Kun Miklós halma« [89].

1855: »Khun halom«, »Kun Miklós halma« [90].

Szegeden és országszerte is úgy él a köztudatban, hogy a földrajzi név előtagja a *kun* népnév. A fenti különböző helyről és időből származó idézetek azonban kétségtelenné teszik, hogy az előtag a *Kun* személynév. A név mai *Kunhalom* alakja a *Miklós* keresztnév és a *halom* utótag birt. személynévragjának kiesése folytán (vö. Hodzsatelek) alakult ki. A földrajzi név két tagja között eredetileg birtokos jelzős viszony volt.

9. Kürü tanyája.

A Maros régi torkolatánál a folyó régi nagy kanyarát illetik e névvel a régebbi térképek. Ez a terület a szabályozással a Maros balpartjára került. A név ma ismeretlen. A névről a következő adataim vannak:

1776/77: »Divert. Kürü Tanyája« [91].

1784: »Körü Tanya« [92].

1808: »Kürü tanyája« [93].

A latin »Divert. (iculum)« szó bizonyára arra utal, hogy különálló (félreeső) halászhely volt ott. A Maros szabályozása előtt a folyó egyik hatalmas kanyarában egy száraz földháton jelzik a régi térképek a nevet, így bizonyára itt a szláv er. *tanya* fn. régi 'locus piscaturae, halászhely' és 'a

víznek egy szakasza' jelentésű [94]. Az akkori vizek mellett itt mezőgazdasági vagy akár ideiglenes pásztorhajlék elképzelhetetlen, meg a *tanya* szót Szegeden 'Meier Meierhof' jelentésben csak a múlt század második felében találtam meg a levéltár irataiban. A mezőgazdasági hajlék és környezetének a neve régen *szállat* (1816), *szállás* volt. Itt a Maros nagy kanyarában a térképező mégis valamilyen építményt (halhasító, halszáritó) jelölt meg, ami számára a tájékozódás szempontjából jelentős lehetett. Az 1776-os Balla-féle térkép a Tisza partján, Porgánytoroktól közvetlenül É-ra »Cafa Piscatoria«-t jelez, és ez igazolni látszik, hogy elsősorban a halász kunyhója jelentett térképezésében támpontot, nem a víz szakasza. Egy 1780 körüli iratból megtudjuk, hogy a halászok kunyhója nádból volt, mert amikor »őjji haláljatra... Bodonyba le mentek a halászhók... ottan *gunyhocfkátis* cfinál hassanak Nádbul.« Egy 1863-ból való halászati bérleti szerződés *gunyhónak* csak a halhasító építményt, *tanyának* meg a halszáritót nevezi: »Megengedtetik a bérlőnek a Kistijsza torkától kezdve egészen az első határ fáig Kopáncs szegletén tetjszése szerint *halhasító Gunyhót*, és a *halak száritására* meg kívántató *Tanyák* építése azon feltétel alatt, hogy a réti hafzon bérlőknek semmi kár ne okoztafsék...«. Ilyen lehetett a Kürü tanyája, a »Casa piscatoria« is. A frn. jelentése tehát 'Kürü nevű halász a tájékozódás szempontjából kiemelkedő halászkunyhója (halhasító, halszáritó) egy száraz földháton és bizonyára a mellette lévő halászvíz szakasza'. Ez tehát átmeneti formának tekinthető a mezőgazdasági névhez, már az építményt is jelöli, nemcsak a vízszakaszt.

Az előtag a Kürü személynév. Erről az alakról nincsen adatunk, de feltehető, hogy az 1784-ben előforduló »*Thomas Kíry*« név vele azonos, az ennek labializált formája. A Kiri név ma is ismert Csorván meg másfelé is.

10. Ruki.

Pusztamérgestől K-re 5 km-re fekvő terület neve.

A földrajzi név puszta személynév. 1830-ban és 1852-ben *Ruki András* neve található a levéltári iratokon. A dömösi ad. levélben is előfordul a *Ruki* szn. *Durugfa Durufa* (MOÓR, Westungarn 25: *Dwruksa*) faluban. SZABÓ DÉNÉS úgy látja, hogy ez a név nem Kiskundorozsma, hanem Somogydöröcske neve [95]. Kár, hogy a *Ruki* névről nincsen okleveles adatunk régebbi időből, de a réginek látszó *Ruki* földrajzi név, a döm. ad. levél és a szegedi tájon előforduló *Ruki* személynév, valamint a *Ruki* földrajzi név által jelölt terület közelsége Kiskundorozsmától valószínűbbé teszi, hogy a döm. ad. levél *Durugfa*, *Durufa* neve is Kiskundorozsmát jelöli. További bizonyítékok híján is fel kell vetni a kérdést, hogy a sok Szeged körüli név mellett (*Geu*, *Tapai* és talán *Dorozsma*) vajon a *Sakani* nem inkább *Zákányt*, és *Sachtu* nem inkább az Algyőhöz közeli *Sártót* jelöli-e mégis; nem pedig a Csongrád megyei Csákányt, illetőleg az egykori Csanád megyei Sajtény-t.

11. Subasa, Subasahalom, Subasahegy.

A földrajzi név a dorozsmai fürdőtől DK-re 1/2 km-re fekvő területet jelöli. A névről az alábbi levéltári adataim vannak:

1719: »*Szú Basa halmá*« [96].

1747: »*Szubbassa halom*« [97].

Néphagyomány: A föld egy török basáé volt, aki zsold helyett kapta, és innen járt embereivel a környéket zsarolni. Régi pásztoember ajkáról: Egy subás emberé volt a föld.

A török hódoltság korából fennmaradt földrajzi név. Az előtag oszm. török eredetű, és a török *szubási* (*subaşı*) 'Stadvogt, Polizeileutnant' jelentésű fn.-ből származik, tehát török polgári hivatalt jelölt. A régi török szó *basi* szótagja a népetimológia hatására változott *bas*a alakúvá a magyar nyelvben. Ez a változás igen régi lehet, mert már Zrínyi így használja. A 16–17. században általános lehetett a magyar nyelvben *szubasa* alakban, mert a korabeli okmányokban gyakori [98]. A szó eredeti *sz* hangja a fenti idézetekben megvan, de a mai népnyelvekben az eredeti *sz* hasonult a második szótag *s* hangjának hatására *s*-sé, így alakult ki a mai népnyelvi *Su-basa* alak. A *hegy* utólag arra mutat, hogy régen benne szőlő volt, ma már azonban szántó.

12. Zákány.

A zákányi iskola vasúti megállótól ÉK-re 2 km-re fekvő terület neve. 1950-ben önálló községgé alakult *Zákányszék* néven.

A róla szóló levéltári adataim a következők:

1719: »Zákány homokja« [99].

1722: »Zákán« [100].

1737: »Zákány első Halmára« [101].

1747: »Zákány« [102].

1760 körül: »Zakan« [103].

1776: »Zákány« [104].

1778: »Div. Zákány« [105].

1813: »a Zákányban levő Szalas vagy-is Kajzáló földemen gyermekeim egy formán o'jztozzanak« [106].

1831: »Zákány« [107].

1840 körül: »Zákány« [108].

1855: »Zákány« [109].

Ezideig általában a Döm. Ad. Lev. »In villa *Sakani*« alakjával azonosították a földrajzi nevet [110]. SZABÓ DÉNES tanulmányában [111] ezt a meghatározást elveti, és az oklevél nevét a Csongrád megyei Csákány faluval azonosítja, de a *Ruki* név alatt mondtak valószínűbbé tesz, hogy a régi felfogás, tehát a *Sakani* névnek *Zákánnyal* való azonosítása továbbra is indokolt.

A földrajzi név a *Zákány* személynévből származik. Ez a tulajdonnév először 1323-ban a jászok kiváltságlevelében fordul elő: »Quod accedentes ad nostram presentiam Larzan filius *Zokan*« [112], és GOMBÓCZ ZOLTÁN szerint biztosan jász személynév [113]. A jászok igen hamar elmagyarosodtak Magyarországon. Szegeden a Zákány-család a XVI. századtól kezdve ismeretes, és jelentős szerepet játszott a város és a környék életében. Ez pedig megerősít minket abban a feltevésben, hogy a földrajzi név személynév, hiszen a vezető hivatalnokoknak mind volt földjük a szegedi határban. A névről a következő adataink vannak: 1522-ben »*Stephanus Zakan*« [114], »*Thomas Zakan*« [115], 1524-ben »*Stephanus Zakan*« szegedi bíró neve ismeretes [116], aki követségben járt a törököknél a város ügyében, de

életével fizet vállalkozásáért [117]. A család valamelyik tagjának lehetett itt birtoka.

SKOK PETAR [118] a latin diaconusból lett *žakanъ*, *žakъ*-ból, ill. a velencei olasz *zago*-ból származtatja a földrajzi nevet. A fenti adatok azonban arra mutatnak, hogy jellegzetes régi magyar helynévadási móddal van dolgunk: a birtokos neve minden végződés nélkül vált földrajzi névvé [119]. A régi és a népnyelvből ismeretes a szláv eredetű *zákány* fn. és a *zákányos* mn. [120] 'tisztátlanság, üledék; üledékes, zavaros; mámoros, agyagos' jelentésben. A szegedi népnyelvben ma is él a *zákányos* mn. 'kapatos a bortól, kissé részeg' jelentésben, és így ismerik a közeli Kiskunságban is a szót (2). Úgy látszik, hogy a szláv eredetű *zákány* köznév és a jász eredetű *Zákány* szn. és frn. két külön szó, és nincs közöttük semmi kapcsolat.

A frn. másfelé is ismert, így Somogy megye csurgói járásában egy község neve [121], a múltban ugyanott egy várat és egy várost jelölt, Tolna megyében meg egy pusztát hívtak így [122]. Ennek a neve — úgy látszik — már nem szn., mert földbirtokosának neve a XIV. és a XV. században *de Zakan*, *Zákányi*, tehát a frn. nem szn. is egyben, mint a szegedi névnél, hanem ott a szn. a frn. -i képzős származéka, mint a *Szegedi*, *Budai* nevek [123].

JEGYZETEK

- [1] I, 708.
- [2] MTsz.
- [3] A m. botanikai szótárból MNy. X: 19–20.
- [4] *Soó-Jávorka*, A m. növényvilág kézikönyve II, 813.
- [5] *Pallas-L.*
- [6] *Knieszsa*, A m. nyelv szl. jöv. I. 1. 553.
- [7] MNy. II: 212.
- [8] *Vö. Csánki* II. 16, 17, 33, 70, 167, 361; V. 744.
- [9] Szegedi Áll. Levéltár. Leltár 8. cs. 28. szám.
- [10] Uo. Tanácsiratok 1830.
- [11] *Velics-Kammerer*, Török kincst. deft. II, 145., Csánki I, 68.
- [12] *Fekete*, Die Siyâqat-Schrift I, 618.
- [13] Szegedi Áll. Levéltár. Missiles 1721.
- [14] *Hornyik*, Pusztaszer 228.
- [15] *Hornyik*, i. m. 232.
- [16] *Kaltschmidt* térképéről.
- [17] Szegedi Áll. Levéltár. Algyő Urad. földadó könyve 1786. 1.
- [18] Uo. Aj. 10–40. 82/c.
- [19] Uo. Aj. 10–40. 82.
- [20] Anjou. Okmt. II 327.
- [21] Szegedi Áll. Levéltár. Aufkv. 1786.
- [22] Uo. Aksz. 1840–48. 25.
- [23] Uo. Aszdk. 1844–48. 70.
- [24] II. József korabeli térképen.
- [25] Szegedi Áll. Levéltár. Aufkv. 1786. 1/e.
- [26] Uo. Ajp. 2. cs. 1804–40. 1/1.
- [27] *Vö. Nyr.* LXVIII: 36.
- [28] *Korabinszky*, Geogr.-hist. und Produkten Lexikon von Ungarn 1786. Fark cím-szónál.
- [29] *Nyr.* XL: 167; EtSz.

- [30] EtSz.
- [31] Szegedi Áll. Levéltár. Aszdk. 1844–48. 81.
- [32] Uo. Akfsz. 1850–60. 10.
- [33] Anjoukori Okmt. II, 327., Hazai Okmt. V, 402 és Zsilinszky, Csongrád megye tört. I, 97, 114.
- [34] I, 680.
- [35] Reizner, Szeged tört. Okmánytár IV, 106, 126.
- [36] Szegedi Áll. Levéltár. Aszdk. 1844–48. 67.
- [37] Uo. Ahbsz. 1852–62. 64.
- [38] Vö. Pais, MNy. 8: 391.
- [39] Dr. Széll Márta: Elpusztult falvak... Dolgozatok a szegedi egyetem Régiség-tud. Int.-ból XVII.: 132.
- [40] Zsilinszky: Csongrád vm. tört. I, 11.
- [41] Szegedi Áll. Levéltár. Akf. 1830–40. 88.
- [42] Uo. Akfsz. 1850–60. 1.
- [43] Uo. Tjkv. 1719.
- [44] Uo. Végr. 25.
- [45] Uo. Végr. 1803.
- [46] Uo. Tjkv. iratai 1829.
- [47] Uo. Végr. 1830.
- [48] Uo. Végr. 1831.
- [49] Uo. Végr. 1844.
- [50] Uo. Végr. 260.
- [51] Uo. Végr. 206.
- [52] Uo. Végr. 257.
- [53] Uo. Balla térképe.
- [54] Uo. Végr. 1779.
- [55] József korabeli felv.
- [56] Uo. Végr. 294.
- [57] Uo. Végr. 1804.
- [58] Uo. Végr. 1810.
- [59] Uo. Végr. 1821.
- [60] Uo. Végr. 1838.
- [61] Uo. Giba térképe.
- [62] Uo. Végr. 1841.
- [63] Uo. Giba térképe.
- [64] Uo. Tjkv. iratai 1752.
- [65] Uo. Missiles 1734.
- [66] Uo. Tjkv. iratai 1740.
- [67] II. József korabeli térkép.
- [68] Szegedi Áll. Levéltár Végr. 271.
- [69] Kerle térképe.
- [70] MNny. II, 90.
- [71] Reizner, Szeged tört. IV. 114.
- [72] Szegedi Áll. Levéltár. Végr. 304.
- [73] Uo. Végr. 1804.
- [74] Uo. Végr. 1812.
- [75] Uo. Végr. 1823.
- [76] Uo. Végr. 1836.
- [77] Bárczi, M. hangtört. 101.
- [78] Vö. Imre Samu, Felsőőr helynevei 10., Szabó T. Attila, A szn.-ek helyneveinkben MNy. II, 95.
- [79] Szegedi Áll. Levéltár. Tjkv. iratai 1737.
- [80] Kaltschmidt térképéről.
- [81] Szegedi Áll. Levéltár. Leltan 6. csom.
- [82] Balla térképéről.
- [83] Giba térképéről.
- [84] Kerle térképéről.
- [85] Szegedi Áll. Levéltár. Régi szerz. II.
- [86] Gombocz Z., Szily- emlékkönyv 12.

- [87] *Reizner*, Szeged tört. IV. Oklevéltár 112.
- [88] *Balla* térképéről.
- [89] *Giba* térképéről.
- [90] *Kerle* térképéről.
- [91] *Balla* térképéről.
- [92] *Balla* térképéről.
- [93] Szegedi All. Levéltár. Tápai iratok.
- [94] *Vö. Kniezsa*, A m. nyelv szláv jöv. szavai I, 517—8. és *Hermann*, HalK. 78., 831., Szófsz.
- [95] A döm. ad. lev. hely- és vízrajza 9.
- [96] Szegedi All. Levéltár. Tjkv. 1719.
- [97] *Kaltschmidt* térképe:
- [98] *Kunos*, Nyr. XXI: 531, *Velics—Kammerer*, Török kincst. defterek II; 769, *Kniezsa*, NyK, 49: 361, *Sztriha*, Dorozsma tört. 37.
- [99] Szegedi All. Levéltár Tjkv. 1719.
- [100] Uo. Tjkv. 1722.
- [101] Uo. Tjkv. iratok 1737.
- [102] *Kaltschmidt* térképén.
- [103] II. József-féle térképről.
- [104] *Balla* térképéről.
- [105] *Balla* térképéről.
- [106] Szegedi All. Levéltár. Végr. 1813.
- [107] Uo. Tjkv. iratok.
- [108] *Giba* térképéről.
- [109] *Kerle* térképéről.
- [110] ÓMOI. 33.
- [111] A döm. ad. lev. hely- és vízrajza 20.
- [112] ÓMOI. 142. és *Gyárfás*, A jász-kunok tört. III, 463—5.
- [113] *Osseten—Spuren in Ungarn. Összegyűjtött művei* I, 82. és *Streitberg—Festschrift*.
- [114] *Reizner*, Szeged tört. IV. Okmánytár 116.
- [115] Uo. 124.
- [116] Uo. 134.
- [117] *Varga*, Szeged tört. és *Juhász Kálmán*, Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében Bp., 1926. 82., *Borovszky*, Csanád megye tört. 435.
- [118] *La terminologie chrétienne en slave...* Ismertetésből MNY. 24: 287.
- [119] *Vö. Kertész M.*, Nyr. LXVIII: 33. kk., és *Lőrincze L.*, Földrajzi neveink élete 18.
- [120] *Kniezsa*, A m. nyelv szláv jöv. szavai I, 564—5 és *Erdélyi*, M. közm. könyve. 111., *Herman*, HalK. 408., 842.
- [121] Hsnt. 1952.
- [122] *Csánki* II, 575, 584; III, 458.
- [123] Ez a dolgozat részlet a szerzőnek »A szegedi táj földrajzi nevei« című kéziratosa munkájából.

ИЗ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ СЕГЕДСКОГО КРАЯ

Г. Инцэфу

Много из географических названий сегедского края происходило от собственных имен поселенцев 18 века и является памятником их приобретения владения, но некоторые названия возникли еще и в прошлом столетии. Изредка встречаются названия из эры завоевания отчизны: некоторые являются памятниками турецкой оккупации. Одновременно с возникновением новых, многие названия исчезают из языка. К вымирающим названиям могут и новые возникать и жить рядом (иногда и три) некоторое время. Вымирающие названия могут еще сохраняться в языке стариков, пока и они вымирают. Сохраняются только те, которые становятся официальными: «названиями тропинки». Для иллюстрации этих проблем автор в дальнейшем дает пояснение следующих географических имен сегедского края: Бенцфа, Фарк, Фехерпарт, францияхедь, Халаска, Ходжателек, Керешет, Кунхалом, Куру таяя, Руки, Шубаша, Закань.

AUS DEN ORTSNAMEN DER UMGEBUNG VON SZEGED

von
G. INCZEFI

Viele der ON von Szeged bestehen aus Personennamen der Siedler des XVIII. Jahrhunderts als Erinnerung an ihre Bodenerwerbung. Es entstanden aber auch mehrere im vergangenen Jahrhundert. Einige stammen aus der Zeit der Landnahme oder aus der Türkenzeit. Das Leben der ON ist einer steten Änderung unterworfen: viele fallen aus, es entstehen neuere, und beide können eine Zeit lang noch nebeneinander leben (manchmal auch drei.). Die ausfallenden ON leben noch eine Zeit in engem Kreise in der Sprache der alten Menschen weiter. Es bleiben nur diejenigen erhalten, welche zu amtlichen Benennungen werden. Zur Veranschaulichung des oben Erwähnten führt der Verfasser die Erläuterung folgender ungarischer ON aus der Umgebung von Szeged an: Bencfa, Fark, Fehérpart, Franciahegy, Halászka, Hodzsatelek, Kereset, Kunhalom, Kürü tanya, Ruki, Subasa, Zákány.

PÓSA LAJOS ISMERETLEN LEVELEI MÓRA FERENCHEZ

Írta: MADÁCSY LÁSZLÓ

»Ő volt (Pósa Lajos) — írja Móra — az én aranyhidam, amelyen az újságírás kopár ólomszerűjéről bekerültem az irodalom virágoskertjébe. Igaz, hogy csak a szélébe, ahol még maguktól nőnek a vadvirágok, dehát nem is virággyba való a pipitér.

Azért, hogy író lettem, a jó Isten a felelős. De hogy akármire nyúlok, gyermekíró maradok az utolsó tollvonásomig, azt Pósa Lajosnak köszönöm [1].

Miért a hálaérzetnek ez a magas foka Móra Pósáról szóló írásaiban? Miért Móra csodálata Pósa költészete iránt, melyet Az Én Ujságom hamuja a költő sírjával együtt a feledésbe temetett? Hogy a kérdésekre felelni tudjunk, egy kicsit messzebből kell kezdenünk.

a) Pósa életrajzírói és értékelői [2] csak éppen hogy érintik Pósa szegedi tartózkodásának idejét (1881—1889) egy-két anekdóta ízű adattal. Kiemelik Dankó Pistához való barátságát, de teljesen megfigyelkedeznek arról, hogy Pósa írói munkásságát Tömörkény István méltatta először helyesen, s hogy Gárdonyi Géza is szerette és megbecsülte.

Tömörkény Pósat mint ifjúsági írókat tartja nagyoknak:

»Ha áll az a mondás, hogy egy nemzet jövője az iskolamesterek kezében van, letéve, akkor az is áll, hogy a jövő iskolásfiúknak szükségük van a gyermekversekre. Azok a régi történetek pedig, amik elmondták, hogy „Bort iszik a magyar ember nem pediglen vizet”, nem igen nevelték az iskolamesterek keze alá a fiúkat.

És ebbe az állapotba, mely voltaképp nem is volt állapot, vágta bele egyszerűen a Pósa üde, szívből fakadt versei. A költő fölszállt a gyermekek derült, aranyos világába, s néz az ő szemükkel, érez az ő szívükkel, s beszél az ő nyelvükön... Az idegenből magyarba ojtott efajta dolgok után valóságos aranyversek voltak ezek...

Pósa igazán a gyermek nyelvén beszél, a gyermekek észjárásához szól, de nem száll le arról a nívóról, amelyen alól megszűnnének azok irodalmi termékek lenni. Nekik való könnyed költői formában, a tiszta magyar népköltészet alapján tölti be azt a nemes hivatást a költő, amely méltó arra, hogy benne munkát találjon egy emberélet ideje alatt...« [3].

Azaz: Tömörkény Pósaiban az ifjúsági irodalomnak mint új műfajnak a megteremtőjét látja. Irodalmi működésének jelentőségét éppen ezért hangsúlyozza.

Gárdonyi Géza is hasonlóképpen értékeli s szerinte »Az aranynál is értékesebbé tették tollát« gyermekajkakra illő dalai [4].

Tudjuk, Tömörkény és Gárdonyi nem tartozott semmilyen klikk porverői közé. Ami a szívükön volt, az a tollukon is. S hogy mennyire igazat írtak Pósáról, igazolja ezt az az ünnepély, melyet Szegeden 1889. dec. 2-án rendeztek a búcsúzó és Budapestre Az Én Újságom szerkesztői állásába készülő Pósa tiszteletére. A város minden rendű és rangú embere részt vett azon a búcsúztatón, mely »a költő egyénisége és nyolc éven át e város falai között történt irodalmi munkássága iránt érzett soha nem szűnő nyílt tisztelet kifejezése volt« [5].

A beszéd, melyet Pósa a nehézszívű búcsúztatókhoz intézett, hű kifejezése a költő tiszta és szerény egyéniségének. Nem értékelte túl önmagát, ismerte a maga emberi és írói értékét:

»Én hiszem és vallom, hogy szerény költészetem fejlődésére Szeged döntő befolyással volt, s ami némileg számbavehető, elfogadható sikert tudok felmutatni: azt itt a Tisza partján beszívott egészséges, magyar zamatú levegőnek köszönhetem. Ha a szegedi nép családi tűzhelyéhez nem juthattam volna ... ha örömének, bánatának megnyilvánulásait nem figyelhetem meg: talán sohse írtam volna a nép ajkán zengő dalaimat. Ha a jó magyar dajkarímeken, meséken növekvő magyar játékokat játszó szegedi gyermekek közé nem vezérel sorsom, kiknek szeretetét megnyerve, kedves világukat ellesve, önkéntelenül a gyermekköltészet felé terelődtem: talán nem írtam volna meg gyermekverseimet ...

Ami csak édes, ami csak jó a magánéletemben, az irodalom terén, az mind itt fakadt föl számomra. Ide vagyok növe, ide vagyok forrva, Szeged második szülőföldem.« [6].

Pósa mindent megkapott Szegeden, amit író megkaphat: anyagi és erkölcsi támogatást egyaránt. Írásait a helybeli lapok állandóan közlik. Az ő szerkesztésében jelenik meg Szegeden az első irodalmi igényű gyermeklap Jó barát címmel, 1882. júl. 15-én. Sajnos, csak 17 szám jelent meg belőle. A lap írói között nagy nevek szerepelnek: Jókai, Reviczky, Mikszáth, Gyulai. A lap igényes, ízléses, mértéktartó és érdekes. Nem csoda tehát, ha Pósat szemelték ki Az Én Újságom szerkesztésére, mely lap rövid időn belül sok-sok ezer kicsi magyar legkedvesebb olvasmánya lett, s a »szerkesztő bácsit« rajongó tisztelettel vették körül.

b) Móra Ferenc Pósa Lajossal Dankó Pista temetésén találkozott először. Ennek a találkozásnak a történetét, a híres »szerkesztő bácsinak« kijáró, őszinte, sőt rajongó tisztelettel írja meg 1919-ben, fentebb idézett művében.

Csakugyan ennek a találkozásnak köszönheti Móra, hogy »az újságírás kopár ólomszérűjéről bekerülhetett »az irodalom virágoskertjébe«. Az Én Újságom-mal való kapcsolata révén óriási arányú — eddig még ismeretlen — ifjúsági írói munkássága kezdődik. A lapba 1905 júliusában kezd írogatni. 1906-tól kezdve egy-egy számban már több írása is megjelenik különböző írói álneveken: Árgus Benedek, Barna Boldizsár*, Bodor Iván, Bodor Barna*, Csaba László*, Csabai László, Csókai Pál*, Feri bácsi, Ferkó bácsi*, Kun Barna, Mák Máté, Mór Márton*, Öregdiák*, Palánki Pál, Szegedi Lőrinc, Tanyai Tamás, Vőneki Vince.

Az álnevek felfedezésére még 1955-ben — Gulyás Pál kitűnő művének [7] megjelenése előtt — a szerencsés véletlen vezetett. A Szegedi Szemle Könyvtárban levő Az Én Újságom 1906—1910-es évfolyamait vizsgálgtam, s nagy megdöbbenésemre egyetlen Móra-mesét, verset sem találtam bennük, mert már azokat valaki gondosan kivagdosta. Ugyanakkor észrevettem, hogy a tartalomjegyzékben Móra ceruzával aláhúzott neve mellett még más megjelölt; eddig előttem ismeretlen nevek is szerepelnek. Keresem a tárgymutató szerint megjelölt helyen írásaikat, jónéhány szintén hiányzik, valaki már ezeket is kiollózta. Jobban szemügyre veszem a köteteket, Móra-bejegyzéseket találok. Rájövök, a kötetek Mórái lehetnek: Móra megjelent írásaiból így »válogatott« egy-egy mesegyűjteménye számára.

Ezek után az aláhúzott »ismeretlen« nevek mögött rejtőzködő író nem volt nehéz felfedezni, csak egy-két szöveg-egyebevetésre volt szükség. A fentebb felsorolt álnevek közül hetet megcsillagoztam, ezeket Gulyás Pál nem említi.

Móra leggyakrabban használt írói álnevei: Kun Barna, Mór Márton, Szegedi Lőrinc és Tanyai Tamás. Kun Barna álnéven írta gyermekverseit. Miért használta ezeket az álneveket? Mert egy-egy számban három írása is megjelent. Nyilván nem írhatta mindenik alá saját nevét. Nagyon megharagudtak volna érte — nem a kicsi olvasók, hanem — az íróársak. Móra 1905-től 1914-ig, Pósa Lajos haláláig, Az Én Újságom-nál fokozódó írói tevékenységet fejt ki, de 1915-től írásai megcsappannak, alig akad egy-kettő, és 1922-ben a lappal kapcsolata végleg megszűnik. 1905—1922-ig körülbelül 500 műve jelent meg az Én Újságom-ban, a legtöbb álnev alatt [8].

c) Az itt közölt Mórához intézett Pósa-levelek (Móra Ferenc Múzeum birtokában) betekintést engednek Móra írói műhelytitkaiba is.

Pósa nem tud örömeiben hova lenni, hogy olyan kitűnő íróra lelt Móránál. Senkiben sem telik neki olyan nagy öröme, mint őbenne. Senki se tud az ő kedvére úgy írni Az Én Újságom-ba, mint ő. Gyönyörködik nyelve zamatos magyarságában; tartalmas írásának művészi formája meglepi... és az elragadtatás hangja nem szűnik meg későbbi leveleiben sem...

A Csilicsali Csalavári Csalavér megírására is ő ösztökéli Mórát és követeli, hogy a maga hangján, eredeti módon írja meg, senkire nem támaszkodva. (1909. szept. 17.) Képeket küld neki, melyek alapján verseket kér Mórától. Pl. egyik levelében (1909. dec. 7.) hat képhez kér verses mesét, és Móra leleményes művészete remeket alkot [9]. Egy másik levelében (1910. júl. 2.) a zsiráf képehez kér verset, Móra megírja A gavallér zsiráf címmel, [10] melyből később A kéményseprő zsiráfok c. meséje született. [11]. Pósa az üzeneteket is gyakran Mórával íratja. (1909. dec. 7.)

A levelekből kitűnik, hogy Pósa el sem tudta már képzelni Az Én Újságomat Móra írásai nélkül. És csakugyan, Móra volt az az író, aki bármilyen témáról ifjúsági irodalmunk olyan remekeit tudta alkotni, melyek Pósa lapját irodalmi nivóra emelték.

Ezért is írja a már betegeskedő Pósa: »Jaj, de baj is, hogy nem lakol Budapesten! De nagy segítségemre volnál!« (1909. dec. 7.); egy későbbi levelében pedig: »... a te nótád nélkül árvának érzem magam. Írj, barátom,

olyan szép történeteket, aminőt csak te tudsz írni, vigat, szomorút, tréfásat, komolyat, úgyis olyan kevés örömem van a világon». (1910. nov. 15.)

A legnagyobb dicséret egy író számára, amely valaha is elhangzott, amikor a lap szerkesztője elsősorban a maga gyönyörűségére, vigasztalására kér munkatársától műveket.

Íme már meg is kaptuk a választ a cikkünk elején feltett kérdésekre. Pósa erősítette meg a mindig kétkedő Mórát tehetségének hitében, Pósa adta meg írónknak azt a lehetőséget, hogy tehetségét szabadon kifejlessze. »A legirigyelni valóbb adomány« mindkettőjük tulajdona volt: »A szívnek az az elpusztíthatatlan jósága, amin nem fogott se nyara, se tele az életnek, amin repedést nem ejthetett se rossz idő, se rossz ember...« [12].

*

Budapest, 1906. december 21.

VI., Andrásy-út 10.

Kedves barátom!

Senkiben se telik nekem olyan nagy örömem, mint tebenned. Senki se tud az én kedvemre úgy írni Az Én Újságomba, mint te. Nyelved zamatos magyarságában gyönyörködöm; tartalmas írásod művészi formája mindig meglep, ámbar hozzá vagyok már szokva; minden egyes dolgod egy-egy kis költői alkotás. Úgy csordogál tolladból a mese, mint a méz. Úgy mondd el némeslelkű történeteidet, mintha öregapó mondaná a nagy karosszékekben tapasztalatainak gazdag tárházából fölékesítve arannyal, gyémánttal, visszacsillámló ifjúságának szent lelkesedésével.

Gyönyörködtető, tanulságos, jellemképző a te gyermekírói munkásságod. Még az ismeretterjesztő cikkelyt is úgy írod; mintha elbeszélést írnál. Példa rá: A földvári herceg [13]. Ez az igazi! Így kell az ismeret ösvényére vezetni a gyermekvilágot. Ilyet is írj sokat a remek történetek, humoros elbeszélések mellett.

Általában írj minden fajtából, mert te nekem legértékesebb dolgozó-társammá nőttél ki magadat rövid idő alatt. Ott kezdted, ahol mások végzik: Költő vagy, író vagy, művész vagy a legjavából. Büszkén és boldogan gondolok vissza arra az időre, mikor úgy ösztökeltelek, sarkaltalak az írásra. Sok örömem volt már új tehetségek szárnyának bontogatásában, de senkiben se telt még annyi örömem, mint te benned.

Csókolod meg helyettem kedves feleséged jóságos kezét, aki célom elérésében nagy segítségemre volt.

Boldog ünnepeket!

Pannikát csókolom.

igaz barátod

Pósa Lajos

U. i.

Itt küldöm az én édes feleségemnek egy kis versét. Közljétek a »Szegei Napló«-ban.

P. L.

Budapest, 1907. április 17-én.

VI., Andrásy-út 10.

Kedves Öcsém!

Most, szombaton délután indulok Szegedre és 5 óra 50 perckor érkezem meg. Láss szívesen, adj egy kis alvóhelyet, mert irtózom a szállóktól. Szombaton este jöjjünk össze valahol vacsorára. Vasárnap Lázár Györgyhoz vagyok hivatalos ebédre. Hétfőn délelőtt haza kell sietnem.

Kedves feleségednek a kezét csókolom. Pankát ezerszer pusziolom.

Vagyok
igaz híved
Pósa Lajos

Budapest, 1909. április 5-én.

VI., Andrásy-út 10.

Kedves Öcsém!

A főrendiház egyhangú határozatának, hogy húsvétra hozzánk jöttök, nagyon örülünk mindnyájan. Írd is meg rögtön, hogy mikor, melyik napon és órában érkeztek, hogy kimenjek értetek a vasúthoz. Nálunk fogtok lakni, dédelgetett, szeretett vendégeink lesztek. Esztek, ami lesz, isztok, ami lesz; alusztok, ameddig akartok. Beszélgetünk, okoskodunk, bolondozunk kiki ahogy tud, a maga módja szerint. Hej, azt az aranyos kis Pankát de megöntözőm! Tudom; kapok is piros tojást, himes tojást. Festi-e már Szegedi Pannika? Mondd meg neki, hogy szép ákom-bákomot rajzolgasson rája. Alig várják az enyéim, hogy összecsókolgassák amúgy kedvük szerint. Én már magamról nem is beszélek, mert én még a csöpp lábikájának rózsás körmét is megpusziolom, ha ugyan van körmöcskéje. Az ilyen ennivaló anyagnak tán még körme sincsen. No hát akkor megeszem. De akkor meg apuka is sír, anyuka is mosolyog. Úgy szeretem, majd megeszem, hanem azért meg nem eszem. Úgy hiszem: Pannika is ennek örül majd legjobban. Különben majd meglátom: előre nem ígérek semmit. Annyit azonban már előre is mondhatok, hogy kiteszem az ablakba lilomnak, violának, gyöngyvirágnak, rózsaszálnak. Húsvétkor nem lesz olyan gyönyörű, virágos ablaka senkinek, mint nekünk, egész Budapesten.

Anyukájának is jut egy millió kézcsók részemről, Lidike, Sárika egész csókhadjáratot indítnak ellene.

Igaz szívvel ölel

szerető híved
Pósa Lajos

VII., Kazinczy-utca 5. sz.

I. emelet 12. ajtó.

Budapest, 1909. május 19-én,

Kedves Barátom!

Szombaton délután félháromkor indulok, pedig most tele vagyok sokféle családi ügy elintézésével. De már csak elmegyek, mert Gelléri Mór régi jó cimborám a kedves emlékü Kulinyi Zsigával [14] kapcsolatban. Gel-

lériről mondok is egy verset a Dugonics-Társaság ülésén. Köszönöm szíves meghívásodat, de hát csak magam megyek, Lidike, Sárka nem jöhetnek. Hallani fogsz érdekes dolgokat. Alig várom, hogy elmondhassam. Kedves feleséged önagyságának kezét csókolom. Pannikának ezer pusztit! Téged ölel

igaz híved
Pósa Lajos

Budapest, 1909. május 26-án.
VI., Andrásy-út 10.

Kedves Barátom!

Meg nem állhatom, hogy rossz levélíró létemre is meg ne köszönjem színes, magyaros vendégszereteket. A ti kedves otthonotokban töltött idő mindig édes emlék gyanánt borul a szívemre. A szemetekben ülő jószág, derű jótékonyan fogja át lelkemet. Pannikának, ennek a kis tündérlánynak, mosolygása, dalos kedve tarka szivárványként lebeg-ragyog előttem.

Szeretettel ölel, csókol mindnyájatokat

hálás hívetek
Pósa Lajos

Az aranyos Putyukát [15] is csókolom; apukáját, anyukáját melegen üdvözlöm.

Budapest, 1909. szept. 17-én.
VI., Andrásy-út 10.

Kedves Barátom!

H o v a l e t t M a c k ó ú r? című históriádnak az elejét elolvastam, s megtudtam belőle, hogy Mackó úr elveszett. Csalavér a róka keresésére indul. Mackó úr csak címleg és névleg szerepel a történetben, úgy, hogy a történet tulajdonképpen a róka kalandjainak sorából áll.

Panaszkodol azonban, hogy egyéniségedet nem tudod megtagadni és a másét nem tudod fölvenni, ha akarnád se. Nem is szükséges, nem is kívánatos ide a más hangja, hisz a téma is egészen a tied. Csalavér komáról sok érdekes kalandot tudsz te kitalálni a magad esze szerint. Csak írd meg eredeti módon, senkire nem támaszkodva.

Arra kérlek azonban, hogy siess vele. Három-négy nap alatt készítsd el, mert rajzokat kell hozzá készíttetni. Csütörtökre, péntekre (szept. 23—24-re.) küldd el Csalavér komát.

Kedves feleségednek kezét csókolom, Pankát pusziom, téged öllelek

igaz híved
Pósa Lajos

Jó dolog, jó gondolat a rókát írni. Mulattatónál mulattatóbb mozzanatok lehet belőle kibontani. Így aztán egészen a te saját alkotásod.

Ölel
Pósa Lajos

Budapest, 1909. szept. 29-én.
VI., Andrásy-út 10:

Kedves Ferikém!

Szombaton küldj egy szép kis történetet. Jaj, de gyönyörű A királyasszony macskája [16] az október elején megjelenő számban! Rég nem írtál ilyen szépet, pedig amit te írsz, mind szép. Vagy tíz darab postát is küldj. Leveleket most nem küldök, mert az ittlévökhöz magam írok. De postát azért okvetlenül küldj. Elbeszéléseidet most vedd az életből, mert van egy másik történelmi.

Csalavérral most ne siess, mert most Tányértalpú komáról fog szólni az ének. Nyugodtabban írhatod a ravasz rókát, de ne legyen hosszú, mert most tarkábbak akarunk lenni.

Szeretettel köszöntelek mindnyájatokat

igaz barátod
Pósa Lajos

Budapest, 1909. okt. 5-én.
VI., Andrásy-út 10.

Kedves Feri öcsém!

Mint gondolhatod, most nagyon kell ám iparkodnunk, hogy mentül sebb újságot csináljunk. Légy szíves neki ülni, és egy rövid, két- legfőbb három hasábos mesét vagy történetet írni a kisebb gyermekek számára. Eleven, élénk dolgot, a miben események legyenek. Történekmé valami, mert a kisgyerek azt nagyon szereti. Naiv, bájos legyen. Postát is küldj vagy tizet. De szombatra küldd el okvetlenül.

Szeretettel köszöntelek mindnyájatokat

szerető barátod
Pósa Lajos

Csókolom a Pannikát. Csak hogy már jobban van a kis aranyvirág. Már írhatna egy szép levelet.

Budapest, 1909. november 30-án.

Kedves Barátom!

Az Én Újságom írói közt te vagy az, akiben nekem legnagyobb örömem telik. Minden sorodat, akár komoly, akár tréfás, igaz gyönyörűséggel olvasom. Nemcsak istenadta nagy tehetségednek vagyok tisztelője, hanem témaid művészi harmóniával való formálásának is. Csak most október óta mennyi szépet írtál! A te kalamárisod aranyatak forrása. Méz-ként bugyog, csorog belőle sok édes írásod.

Úlj is le mindjárt e levelem vétele után és írd egy néhány történetet remekbe, komolyat is, humorosat is, mert a karácsonyi és újévi számokat sokkal nagyobb számban nyomtatják a rendesnél s így nagyon előre kell dolgoznom. Szombatra, e hó 4-ikére küldd el. Úgy vágyom rá, mint a szomjúhozó szarvas a vízre.

Csalavári Csalavér is megkezdődik az újévi számban. Csak arra kérelek, hogy a hiányzó részt fejezd be, de Mackó komát ne Amerikából hozd haza. Ő most repülőgépen utazott, hát erről az útvjáról térítsd haza, Csalavér koma meglepetésére. Ne írd sokat — azt hiszem: sokkal hatóbb is lesz. Erre az utána való héten is ráérsz, a december 4-ike után való héten, ha még nem volna kész. Most az a fő, hogy egynehány egyszámra való elbeszéléssel örvendeztess meg december 4-ikén.

Tömérdék a dolgom. Kezét csókolom aranyos feleségednek, Pankát milliószor pusziom, téged szeretettel öllelek.

Igaz barátod
Pósa Lajos

Budapest, 1909. decz. 7-én.

Kedves Barátom!

Itt küldök hat képet, Az Én Újságomban sokkal kisebb lesz. Ehhez kell neked most mindjárt verset írni. Minden kép alá négy-hat sort, de tréfásat, elevenet és irodalmi színvonalúat. A témája körülbelül ez: az anya előszédegeti a ruháját, a holmiját szellőztetni, hogy a moly meg ne egye, a rókaprémet odaadja a fiának, hogy vigye ki. A fiú a 2-ik képen fölteszi a kerítésre. A harmadik képen az udvar baromfi népsége ijedten riad szét, a hogy meglátja a rókafejet a palánkon. Azt hiszi, hogy igazi róka.

4-ik kép. A vadász jön haza eredménytelen vadászatról, s nézi a rókát a kerítésen. Azt hiszi, hogy baromfi után ólálkodik.

5-ik kép. Célba veszi.

6-ik kép. Ledurrantja s kisül, hogy csak rókaprémet.

Ezt kell neked, a te leleményes művészetteddel versbe foglalni, mert nagyon fáradt vagyok most a tréfálgozásra. Sokat dolgoztam. De meg nem is tudom olyan biztos emberemre bízni, mint te vagy, kedves barátom! Az a fő, hogy péntekre itt legyen, mert ez a karácsonyi számba jön és azt már szombaton kezdik nyomtatni. Ezenkívül egycsomó levelet is küldök. Írd vagy húsz-harminc üzenetét; de azt is okvetlenül meg kell kapnom szombatira. Jaj, de baj is, hogy nem lakol Budapesten! De nagy segítségemre volnál!

Öllelek mindnyájatokat szeretettel

igaz híved
Pósa Lajos

Budapest, 1909. december 30-án.
VI., Andrássy-út 10.

Kedves Barátom!

Boldog új esztendőtt kívánok mindnyájatoknak. Adjon Isten neked, te istenáldotta író-költő, friss erőt nemes munkálkodásodhoz. Elfogyott a nóta, most jelenik az utolsó, amit küldtél. Téged pedig én nélkülözhetlek. A te dolgaid Az Én Újságom gyöngyei. Azért kérek: írd megint egynehányat, hogy legkésőbb kedden, 1910. januárius 4-én pontosan megkap-

jam. A te kedves magyar humorodról még ne feledkezzél. Ha egynehány postát küldesz: azt is szívesen veszem.

Kedves feleséged' öngyságának kezét csókolom. Pannikát ezerszer puszipom. Téged ölel

igaz híved

Pósa Lajos

Budapest, 1910. jan. 7-én.

VI., Andrásy-út 10.

Kedves Barátom!

Nem tudom: elmehetek-e Mikszáth szegedi ünnepére, mert mostanában állandóan beteges vagyok. Ha lemegyek: holnap, szombaton megtelegrafálom, ha nem: légy szíves az itt küldött verset Mikszáthról a »Szegedi Napló« vasárnapi számában közöltetni, de ha megyek: akkor ne közöltesd, majd a banketten elmondom. A Mikszáthnak szóló levelet add át majd.

Mindnyájatoknak boldogságot, jókedvet adjon az Úristen!

Szeretettel ölel

igaz híved

Pósa Lajos

Budapest, 1910. márczius 17-én.

VI., Andrásy-út 10.

Kedves Barátom!

Mi az oka, hogy a Tisza befagyott? Mi az oka, hogy valaki elhagyott? Írtad, hogy e hét derekán egy csomó írást küldesz; de sajnos, színét se láttam. Pedig neked, míg én élek, nem szabad szünetelni; úgy vágyom én a te kézed vonására, mint a szomjúhozó szarvas a vízre. Sok gyűnyörűségtől fosztasz meg, valahányszor késlekedel. Én, mint már annyiszor mondtam, te vagy nekem a legkedvesebb, legértékesebb író, mert isten-áldotta nagy tehetségedet öntudatos művészettel ragyogtatod.

Te benned nyugszik meg a lelkem legjobban. Örömnep az nekem, mikor leveled vár íróasztalomon. Egy szuszra elolvasom: akármennyit küldesz egyszerre azokból a tartalmas, formás történetekből, melyekből csak úgy árad a magyar nemzeti levegő.

Itt a húsvét s idáig nem kopogtattál be hozzám. Küldj rögtön, hiszen úgyis tudom, hogy írtál már azóta szokásod szerint többet is. Szombatra legyen itt, hogy ki ne maradj a húsvéti számból. Postát is küldhetnél vagy tíz-húsz darabot. A jövő héten útnak indítok egy csomó levelet; de most, ha nincs is már levél nálad, találj ki egy csomó üzenetet, hogy a húsvéti számban mennél több jelenhessék meg.

Kedves feleségednek csókolom a kezét, Pannikát sokszor puszipom, Téged szeretettel öllelek

igaz barátod

Pósa Lajos

Budapest, 1910. július 2-án.
VI., Andrásy-út 10.

Kedves Feri öcsém!

Itt küldök két figurás képet. Írj hozzájuk tréfás verset. A kútra menő gyerekek képe, azt hiszem, maga magát megmagyarázza. Két strófa, négy soros kell minden kép alá.

A zsiraf (sic!) képe már egy kicsit komplikáltabb. A zsiraf látja az állatkertben vagy hol, hogy az emberek milyen nagy gallért viselnek a nyakukon. Megirigyli és elmegy, hogy s hogy nem, a boltoshoz. Próbálják a gallért, de a zsiráff hosszú nyakára mind kicsi, végre is tele rakják, aggatják a nyakát. Ez vóna a nyersanyag, ebből formálj ki valami ügyes verset hatvan sorban.

Egy csomó levelet is küldök. Írj postát, mert erre mindig, de különösen most igen nagy szükségem. Írj hasból is egy csomót. De úgyám, kedves barátom, hogy a jövő héten szerdán vagy csütörtökön legkésőbb itt legyen július 6-án vagy 7-én.

Ha van kész elbeszélésed, történeted: azt is küldd el, mert előre kell csinálnom négy-öt számot. Most hétfő van még nálam. Ha egyet-kettőt küldesz: egyelőre az is elég. Különben még írok egyszer levelet, bár nekem ez nehezebb a favágásnál. Csak most légy pontos, energikus, hogy nyugodtabban tölthessem el a nyarat egy hónapig.

Feleséged önegyságának kezét csókolom, Pankát ezerszer puszipom, téged öllelek

igaz hűséges barátod
Pósa Lajos

Az egyik képhez való vers nem lesz késő, ha szombaton, 9-én kapom is meg. Csak a posta és a másik (akármelyik) vers sürgős.

Budapest, 1910. október 28.
VI., Andrásy-út 10.

Kedves Ferikém!

Dankó sirján című gyönyörű költeményedat átadtam az Új Idők-nek. Ha a síremlék fotografiája, aminek az elküldésére téged kért meg Singer és Wolfner cég, kellő időben megérkezik, akkor a síremlékekkel együtt már a november 6-ki számban megjelenik a te verseddel együtt; ha nem érkezik meg kellő időben: akkor a 13-án megjelenő szám fogja közölni. Tehát ez egyre megy, mert a te versed nem veszít értékéből. Nem tudna úgysem Dankó Pistáról olyan szépet írni senki, az csak Móra Ferencznek adatott.

Címedre küldtem egy pálma ágat. Kérlek légy szíves rátenni Dankó síremlékére november 1-én, mert én szembajom miatt nem mehetek el. Nagyon sajnálom, de az orvos tilalmát nem szeghetem meg nagyobb veszedelem elkerülése végett. Szerettem volna ott lenni Dankó Pista halhatatlanságának ama szép ünnepén. Majd helyre pótolom tavaszkor feltámadásának teljes glóriájában.

Itt küldök egy képlevonatot is számodra a mezőkövesdi Matyó-viseletről. Írj hozzá egy szép ismertető cikket, s küldd el csütörtökön, pénteken. Dankónénál mentsetek ki elmaradásom miatt. Pannikát pusizom, kedves feleséged kezét csókolom és téged öllelek

szerető barátod

Pósa Lajos

Budapest, 1910. november 15.

VI., Andrásy-út 10.

Kedves Ferikém!

Elfogyott a nóta, pedig a te nótaídnál nincs szebb, nincs kedvesebb. Hát ebből mi következik? Az, hogy kapd fel a lantot és csalj ki hűrjaidból új, szebbnél-szebb nótákat, mert a te nótaid nélkül árvának érzem magamat. Írj, barátom, olyan szép történeteket, aminőt csak te tudsz, írni, vigat, szomorút, tréfásat, komolyat, úgy is olyan kevés örömem van a világon. Meg aztán, ha nem sajnálsz a fáradságot, írd egy csomó kedvemre való üzenetet is. Etelka kisasszony majd bepakolja a leveleket, már t. i. a Teplánszky Etelka kisasszony, az én kedves hátramosztóm. Légy szíves péntekre, legkésőbb szombatra az üzeneteket elküldeni, egy néhány szép elbeszéléssel, ha van.

Mint ebből, a gépen írott levélből láthatod, még mindig baj van a szememmel. Kedves feleséged Önagyságának kezét csókolom, Pannikát pusizom, téged öllelek

Pósa bácsi

JEGYZETEK

- [1] Móra Ferenc: A költő. Napok, holdak, elmúlt csillagok. Bp. 1936. 213. l.
- [2] Gyöngyösi László: Pósa Lajos életrajza, Bp. 1920.; Lőrinczy György: A Pósa asztal, Bp. 1922.; Rubinyi Mózes: Pósa Lajos; Bp. é. n.
- [3] Szegedi Híradó, 1889. febr. 16. 38. sz.
- [4] Szegedi Híradó, 1889. dec. 1. 281. sz. (Don Vigole-álnéven.)
- [5] Pósa búcsúzásához. Pósa-ünnepély, Szegedi Híradó, 1889. dec. 3. 283. sz.
- [6] Pósa-ünnepély, Szegedi Híradó, 1889. dec. 3.
- [7] Magyar írói álnév lexikon. Bp. 1956.
- [8] Az Ifjúsági Könyvkiadó több kötetben adja ki Az Én újságomban megjelent, de még gyűjteményekben ki nem adott »ismeretlen« Móra-meséket — e cikkek írójának gyűjtésében és válogatásában.
- [9] Vö. Feri bácsi: A rókaprém. Az Én Újságom, 1909. II. 403. l.
- [10] Vö. Az Én Újságom, 1910. II. 72. l.
- [11] Csókai Pál álnéven. Az Én Újságom, 1912. II. 391. l.
- [12] Móra Ferenc: Pósa bácsi. Szegedi tulipántos láda. Bp. 1936. 131. l. Vö. még: Pósa Lajos meghalt uo. 143. l.
- [13] A vakondokról szóló ismeretterjesztő mese. Vö.: Az Én Újságom, 1906. okt. 14. 42. sz.
- [14] A Szegedi Napló felelős, majd főszerkesztője 1884-től 1905-ig.
- [15] Sz. Szigethy Vilmos szegedi író leánya.
- [16] Vö.: Az Én Újságom, 1909. II. 213. l.

НЕИЗВЕСТНЫЕ ПИСЬМА ПОША ЛАЙОШ К МОРА ФЕРЕНЦ

Л. Мадачи

Автор открывает до сих пор неизвестные сегодшние связи писателя детских книг Поша Лайош и значительную писательскую деятельность Мора Ференц в редакции «Аз Ён Уйшагом» («Моя Газета»): с публикацией писем он дает случай взглянуть в цеховые тайны Мора, писателя детских книг и открывает его семь писательских псевдонимов.

UNBEKANNTE BRIEFE VON LAJOS PÓSA AN FERENC MÓRA

von
L. MADÁCSY

Der Verfasser unterrichtet uns hier über bisher unbekannte Szegeder Verbindungen Lajos Pósa's, des Jugendschriftstellers, sowie über die beträchtliche schriftstellerische Arbeit, die Ferenc Móra in der Jugendzeitschrift »Az Ёn Ёjságom« (Meine Zeitung) geleistet hat. Durch die Publikation der Briefe lernen wir die Geheimnisse der Schriftsteller-Werkstätte Móra's des Jugendschriftstellers kennen, sowie auch weitere sieben seiner Pseudonyme.

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN IROI NYELVENEK NEHÁNY MONDATTANI SAJÁTSÁGA.

Írta: MUCSI JÓZSEFNÉ

TOMPA JÓZSEF »A stílusvizsgálat módszeréhez« c. tanulmányában [1] meggyőzően mutat rá arra, milyen szükséges és hasznos dolog lenne egyes irodalmi remekművek nyelvi-stilisztikai feldolgozása. Ugyanerre utal a III. országos nyelvészkongresszus stilisztikai vitája [2]. Nem is szűkölködnek lapjaink az ilyen témájú cikkekben; a Magyar Nyelvőr újabb évfolyamai, a Magyar Nyelv, a Pais Emlékkönyv sok átfogó és részletkérdést tárgyal az említett szempont szerint. A mondattani vizsgálódások, mondatelemzések is egyre jobban meggyőznek bennünket arról, hogy a stilisztika figyelembevétele nélkül nehéz helyes eredményre jutni. J. RIES jeles mondattani munkájában külön fejezetet szentel a syntaxis és stilisztika kérdéseinek [3]. Ugyanígy nyilatkozik MAX DEUTSCHBEIN is: »Im Zusammenhang mit meinen syntaktischen Studien habe ich immer stärker die Überzeugung gewonnen, dass eine letzte durchdringende Behandlung der Syntax nur in der Verbindung mit der Stilistik möglich ist.« [3a]. Ugyanerre a megállapításra jut KLEMM is, mikor az élőbeszédre jellemzőbb bonyolult mondatrend szabályait nem foglalja össze, hanem erre nézve átadja a szót a stilisztikusnak [4]. Az efféle hivatkozások számát még szaporíthatnánk, de talán ennyi is elég ahhoz, hogy eldöntöttnek tekintsük: a nyelvi jelenségeket nem ragadhatjuk ki környezetükből, vizsgálatuknál figyelembe kell venni a *szituációt*, ami nem csupán a közvetlen előzményt, ill. következményt jelenti a szövegben, hanem ezenkívül a beszélő és a hallgató viszonyát, a témát, a műfajt s messzebb menve az író magát, akinek egyéniségéből a stílus fakad [5].

Ilyenféle megfontolások vezettek el oda, hogy bizonyos mondattani jelenségeket keressünk és vizsgáljunk Tömörkény István írásaiban. Ezek az írások ugyanis híven tükrözik a szegedi nép, a szegedi parasztság gondolkodásmódját, beszédét. ZOLNAI GYULA lélektani fejtegetései [6] keltették másfelől azt a gondolatot, hogy a népnyelvre oly jellemző mondatát-
szövdések bőven akadhatnak novelláiban.

* * *

Tömörkény stílusa, nyelve irodalmunk, nyelvészetünk számára igen gazdag, maradandó becses ajándék. Eredménye ez annak a »makacs szege-

diességnek«, amely a közismerten lokálpatrióta alsó- és felsővárosiakkal együtt Tömörkényben él, s amelynek korlátait tudatosan nem is akarja áttörni [7].

Ez volt az oka annak, hogy 1934-ben elhangzik róla, hogy »megmarad sajátosnak, egyszerűnek... Magános író, elfeledett író... parasztlátásának komolysága, szervessége, stílusának súlyos zamata mai napig élő értékek, melyeknek elkallódását igaz szívvel kellene fájlalnunk« [8]. Ez a stílus és nyelv az író és a város meg a parasztság viszonyából táplálkozik. Hozzájuk való ragaszkodása tudatos. Gyermekfejjel tapasztalja az árvíz miatt pusztuló város lakóinak lokálpatriotizmusát [9]; fiatalember korában a gazdag, »zsiros«, gőgös felsővárosi halász-, hajócsaládok között él; figyel a egyszerű embereknek a misztikumba való odaadó belerévülését [10]. Sok irányú a hatás, de mind helyi, szegedi jellegű. 1899-ben szóba önti, sűriti mindezt, mintegy határozott irányt szabva írásainak: »Az ígéret földje ott volt a Szent István-téri búzapiacon, a gyümölcspiacon, a lóvásárban és messze kint a nagy mezőkön, ahol apró házakban egyszerű emberek módfelett egyszerű életet élnek. Ez a mi népünk. Ez az igazi.« [11].

Talán nincs is kritikusa, aki hol dicsérően, hol elmarasztalóan meg ne emlitené néprajziasságát. Igaz hűséggel jelentkeznék írásaiban a paraszti élet külsőségei, lakásuk és ruhájuk, mesterségük s az ezzel járó apró-cseprő ténykedések, szokások, babonák. »A paraszti életnek szellemi és anyagi világát szövevényes, saját törvényeihez igazodó társadalmát, a paraszti élet környezetét, a szinte megleshetetlen apróságokig ismeri és érti.« [12]. Mindez mégsem lesz mesterkélt nála, az olvasó nem érzi etnográfus tudálékoskodásnak, ellenkezőleg: a parasztember s egyszerű életének rajza csak így válik előttünk tökéletessé.

A ritmikusan egymást váltó mondatokba egy-egy tájszó csúszik, megakad az eredeti gondolat továbbfűzése, mert a tájszót rögtön meg is magyarázza az író. De nem jegyzetben teszi ezt, nem is zárójelben vagy bántó megszakítással személyes közlés formájában. Beleillik a magyarázat a költői mondanivalóba, háttérben marad az író, mert annyira beleélte magát mondanivalójába (immanens beleélés) s feloldódik abban, nem kell személy szerint magyarázkodnia.

»Pétör akkor szokott énekelni, mikor be van rúgva, mikor pedig énekel, akkor gegőzni szokott. Mikor valaki a sikoltozásban oly kiméletlenül használja a torkát, mintha nem az övé volna, akkor gegőzik. Gegőzte tehát Pétör kiméletlenül a kutya világot, kereste a végét, azután a kislajbi zsebébe nyúlt, végezetül a kovácsot biztatta, hogy tíz-husz pengő nem drága. Ő maga ugyan csak csuszában volt; olyan bocskorféle ez a csusza, a viselete már egy ízben elmaradt, de most, hogy újra szegényedik a világ, ebben az irtóztató télségben megint divatja kezd lenni. Lám, Pétör is benne divatozik.« [13]. Nem hiába kóborolt a külváros utcáin Tömörkény, járta a tanyavilágot, évődött öreg szülékkel egy-egy néprajzi darabért [14], vagy hallgatta meg irodalmi igényeiket [15], »stílusá magábaszívta a Szegedvidéki tájnyelv gazdagságát« [16].

»A népi beszéd sokszori lomha lassúságát, körülményességét, kritikusai előtt bántó módon hű pontossággal követi.« [17]. Éppen ennek a »lomha nyelvi lassúságnak« tudható be, hogy a ZOLNAI szerint a népnyelvben oly gyakran előforduló mondatátszövődések csak ritkábban akadnak Tömör-

kény írásában. ZOLNAI lélektani magyarázata implikálja, hogy a gyorsabb ütemű beszéd többször teremt átszövődéseket, mivel ebben a gondolatok rendezése kevésbé lehetséges, ill. a lényegesebb képzetemek előbb tódulnak a tudat nézőpontjába. Az alföldi ember lassúbb, megfontoltabb — körmönfontabb — gondolkodásának megfelelő lesz a nyelvi megnyilatkozás is; de nem átszövődésekkel, hanem ritmikus szaggatottságú, ráérő eltöndöcsében inkább *átképzeléses* jelenségekkel.

Paraszt-témájú novelláiból néhány mondat vizsgálata érdekes tanulságokat nyújt.

Égészen egyszerű, a főmondat tárgyára vonatkozó mellékmondatot közbeékelő jelenség:

»... nem volt rá érkezés az új borjúbörccipőt, amit akkor még nem árultak feketére festve, be is subickolni.« [18].

Érzelmi velejárók eredményezik a következő mondat szokatlan rendjét:

»Hát a Lim partján aki volt, nem abba a meszes gödörbe hajították azt a kutyát?« [19].

A »hát« erős nyomatékkal, emfázissal ejtett módosítószó az összetett mondat egészére vonatkozik itt, nem csupán a mellékmondatra. A mellékmondat megelőzi a főmondatot, az alany gyanánt álló *ami-aki* kötőszó szórendjének megcserélésével, hogy így közelebb jusson ahhoz a határozóhoz, melynek jelzői mellékmondata [20].

Sokkal bonyolultabb a szerkezete az alábbi mondatoknak: »... aki kutya csak a parti csőszházakban van, mind a vackába osont.« [21].

A jelzői mellékmondat megelőzi a főmondatot, s szükségszerűen magabarántja a főmondat alanyát. Így lesz sokkal nagyobb nyomatéka mind a fő-, mind a mellékmondatnak. (Az *aki-ami* felcserélés a népnyelvben és a népnyelvet használó írónál gyakori.)

Természetesen nem azonos a stiláris értéke az eredetiével ennek a mondatnak: »Minden kutya, amely csak a parti csőszházakban van, a vackába osont.« S ugyanez érvényes az eredeti mondat következő változatára: »A vackába osont minden kutya, ami csak a parti csőszházban van«; bár értelmileg azonosak az író eredeti mondatával.

»Amely lovat hetvenötre tartanak, azt odaadják hatvanért.« [22].

»Ki mivel keresi a kenyerét, azt szereti.« [23].

Az első mondatban a hátravetett főmondat tárgya kerül az elől álló jelzői mellékmondatba; a másodikban pedig az alany, holott nyilvánvaló, hogy a főmondat tárgyát, ill. alanyát fejezi ki a mellékmondat. Ezért a főmondatval való kérdés nem vezet eredményre a tagmondatok viszonyának megállapításában.

»A fölöttünk élő hatalmas Isten, mikor a folyók sorsát kezdetben intézte, már akkor gondoskodott a halászok ügyei felől is.« [24]. A hátravetett főmondat alanya a mellékmondat élére kerül — annak is alanya ugyan — s annyira az alany van a tudat előterében, hogy annak következtében inverzió is történik, a kötőszót is megelőzi az alany.

Ezek a lélektanilag, grammatikailag elemezhető mondatfajtákon kívül sokkal gyakrabban találkozunk ún. átképzeléses szerkezetekkel [25]. Hosszú, összetett mondatait ritmikus szakaszokra taglalja a leíró közlés, s a szereplők ajkán élővé lesz a rövid mondat. Sem szerkezetileg, sem tartal-

milag nem remekbe szabott mondatok ezek; se nem eötvösi körmondatok — bár terjedelemre ott vannak —, se nem Gárdonyira jellemző apró mondatok; különös vegyülékmondatok ezek, amelyeknek így, a környezetükkel való teljes összefüggésükben van csak meg a stiláris értékük.

»Elmentek hát az emberek Hévízhez és nem mutatkoztak be, hanem azt mondták, hogy nono. Azt is mondták, hogy igen csak el vannak már késve a fallal, és annyi bizonyos, hogy ezen a télen hideg lesz a tanya, mert már nem lehet a falat sárral betapasztani és kimeszelni, *hanem azért csak elkészítjük a tanyát, el, el, no ha mindjárt csak kukoricaszár lesz is a teteje.*« [26].

»Hát nézték az emberek a földeket és mértékelték, de csak úgy szemmel, *hogy emez emilyen, amaz amolyan, ne, bátya, hát az ott az oldalasban, ott a malyban csakugyan dinnye alá való.*« [27].

»Leteszi most már Ádám a talicskát a földre. Három lépésre távozik s onnan nézi; lassan körüljárja, megfelelő távolságból, s minden oldalról megtekinti; *hát ami azt illeti, alkatrészei jól vannak egymásba eresztve, csak az ékek — a jó reggelét neki —, nézzük az éveket!*« [28].

Mondatai rövidek. Itt nincsenek »gyanúsan tarka sallangok, szövirágok«, melyeknek eltávolítása után »zilált vagy henyé gondolatok maradnának csupán« [29]. Rövid, igei állítmányos mondatai bővítmények, sallangok nélkül követik egymást, csak a cselekményre irányítva a figyelmet.

A példák azt mutatják, ott csap át az író egyenes beszédbe, ahol kevés nyomatékúnak érzi a közlést.

Ugyancsak az alföldi néplélek tárul elénk a tartalmatlan, időtöltő szóváltásokban:

»Jegenye . . . benyitotta az ajtót és szerencsés jónapot kívánt, mint közönségesen kell . . .

— No mire végzik? — kérde Jegenye András és levévén fejéről a kalapját és körülkefélté azt a könyökével.

— Hát csak csináljuk. — Felelte a segéd.

— Ugyan, úgy-e? — Mondá hitetlenül Jegenye uram.

— De bizony csak! —

— No né — válaszolt elégületen András.« [30].

Megfordítva: szüksézává, mégis sokatmondó lesz a közlés; állítmány nélküli mondatok gyorsan pergetik az eseményeket: »Hát Ádám ide benyit. Kölcsönös-üdvözlés s a vélemények kicserélése az időjárás felől. Azután mondja János:

—Hát-talán fiákert? —

— Leginkább, — mondja vidáman Ádám« s máris megértették egymást [31].

A személytelenségre való törekvését Tömörkény néha grammatikai lehetőségekkel valósítja meg, nevezetesen a szenvedő és visszaható (ál-visszaható) igealak használatával:

» . . . A nyelveknek nem szabad széjjelebb állni, mint ahogy az *megkívánatódik.*« [32].

»Se nem könnyebb, se nem nagyobb, mint ahogy az tőle *megkívántatik* [33].

»Az asszony szótlanul *ágyalódik*« [34].

Ma is tulajdonsága a szegedi népnyelvnek ez a »személytelenkedés« a szenvedő és visszaható igékkel. Pl. »Ma mosódik« — »Ma mosunk« helyett. »Mikor hordódik a kukorica?« — »Mikor hordjuk a kukoricát?« — »Mi föl ma ebédre nálad?« — »Mit főzöl« helyett; a gyakoritással meg a szerénykedést fejezik ki: — »Hamar kisöprögettem a szobát, fel is kefélgettem« — egyáltalán nem a felületes, könnyebb cselekvést fejezik ki vele!

Ugyancsak jellegzetes Tömörkénynél a határozói igenév gyakori használata.

»Csak így gyarapodhatván egyre jobban a mesterség belső ismeretében.« [35].

»Ádám fordítja a talicskát jobbra-balra figyelemmel kísérvén, hogy miként kotyog a vastengelye.« [36].

»Belátván az ügyek állapotát mondta az asszony.« [37].

Tömörkénynek ez az igenévhasználata a népnyelvhez viszonyítva keresett, a köznyelvben sem élünk már vele.

Mondatfűzésében gyakran használja Tömörkény előzetes gondolatai eredményeinek összefoglalására, magyarázatára a »szóval« kötőszót [38].

»... szóval az azon idő szerint való fölfogás szerint „úri” kocsin négy forint volt a fuvar taksája.« [39].

»Szóval egy kocsi rokon jött.« [39].

»... szép bicska szóval, tülök a nyele.« [40].

»Szóval ez az állapot az, amikor megjelenik a rendőr.« [41].

A térben, időben egymás melletti eseménysor utolsó mondattagját »ellenben« kötőszóval fűzi össze kapcsoló »meg«, »pedig« értelemben.

»Furkót vitt az egyik, ásót és lapátot a másik, *ellenben* Dani Sándor kocsival ment.« [42].

»Nagy Péter lesz a zöld csikó, Szemerédi Mihály a makk csikó, *ellenben* a piros csikó Bujdosó Jánost jelképezi.« [43].

Az -e kérdőszócska szórendi szabályait sértő egy-néhány hely láthatólag tudatos, ugyanis átképzeléses esetekben, vagy a szereplők egyenes beszédében fordul elő.

»Nincsen repedés-e rajtuk?« [44].

»Kell integetni az állat előtt ..., hogy nem-e ijedős?« [45].

»... meg kell rántani a ló farkát, hogy nem-e hamis szőrből van ragasztva.« [45].

Ez a helytelen használat a legutóbbi időkig a népnyelvben jelentkezett csupán [46], hovatovább azonban a köznyelvben is tért hódít.

* * *

A felsorakoztatott példák, érdekes, szokatlan mondattani jelenségek Tömörkény egy-néhány (alább felsorolt), kizárólag *paraszt-témájú* növel-lájából valók.

A továbbiakban Tömörkény nyelvében jelentkező példákon szeretném megvizsgálni, hogy

a) vajon a mondatátszövődés egyszerűen mondatrendi jelenség-e csupán, ahogy ezt ZOLNAI idézett munkájában megállapítja, vagy távolabbi, a mellékmondatok keletkezésével összefüggő lélektani motívumok eredményeként kell vizsgálnunk őket. Segítségünkre lesz ebben a vizsgálatás-

ban a hangsúlyhelyzet figyelembevétele is, amely a mondatrend és szórend megváltoztatásával szintén más képet mutat.

b) A népnyelv — élőbeszéd — két jellegzetes tulajdonsága került itt egymás mellé: a mondatátszövődés és az átképzelés. Végso fokon mind a kettő a gondolat, ill. mondatfűzés különleges esete. Csak az előbbiben a szintagmatikus kapcsolatok valami okból való felbörulása, szokatlan rendje, a másikban a beszélő és hallgató viszonyának váratlan, ill. nyelvi- leg be nem vezetett megváltozása, személyeltolódás okozza a grammatikai bonyodalmat [47]. A kérdés eddigi boncolgatása azt mutatja, hogy mindkét mondatfűzési jelenség a mellékmondat keletkezésének és lélektani szempontoknak a figyelembevételével, végso fokon csupán a stilisztika segítségével oldható meg.

Ezekhez a vizsgálódásokhoz nyújt értékes nyelvi anyagot Tömörkény Istvánnak a nép nyelvéből sarjadjó gazdag írói öröksége.

JEGYZETEK

- [1] Nyr. LXXVIII. : 44.
 - [2] Ált. nyelvészet, stilisztika, nyelvj. c. kiadvány. Bp. 1956 : 103–276.
 - [3] J. Ries: Was ist Syntax? 1927. (2)
 - [3a] Max Deutschbein: Vorwort zur Neuenglischen Stilistik. 1932.
 - [4] Klemm: Magy. Tört. Mondt. Bp. 1942 : 650.
 - [5] Vö.: Pais D.: Két fejezet a mondattanból Bp. 1950 : 4–5., Benkő László: A szó mint stíluselem, Szeged, 1956., a Szegedi Ped. Főisk. Évkönyve: 9–10. (itt még további irodalom), — Halász Gy.: Édes Anyanyelvünk. Bp. én. : 39. stb.
 - [6] Zolnai Gy.: Mondatátszövődés Bp. 1928 : 9.
 - [7] Vö.: Ortutay: Tömörkény I. Szeged, 1934 : 116.
 - [8] Uo. : 116.
 - [9] A nagyvíz. — Egyszerű emberek (továbbiakban: E. e.) Bp. 1914 : 99.
 - [10] Rónasági csodák — Rónasági csodák (R. cs.) Pécs, 1943 : 5.
 - [11] Cserzy Mihály Kint a pusztán c. kötetében Szeged, 1899.
 - [12] Ortutay i. m. 70–71.
 - [13] Pétör — Napos tájak (N. t.) Bp. 1940 : 161–162.
 - [14] Alku a szülével N. t. : 17.
 - [15] A szüle a regénnyel, Ravasz Kabók (RK.) Bp. 1956 : 43.)
 - [16] Ortutay i. m. : 100.
 - [17] Uo. : 101.
 - [18] A nagyvíz, E. e. : 97.
 - [19] Disputa, R. cs. : 186.
 - [20] Vö.: Klemm: Magy. tört. Mt. : 644.
 - [21] Pétör, E. e. : 161.
 - [22] Ravasz Kabók, RK. : 175.
 - [23] Új talicska irányában, RK. : 112.
 - [24] Pétör, N. t. : 164.
 - [25] Vö.: Hercegh: A közlés, sajátos formái Tömörkény és Móra stílusában. Nyr. LXXVIII : 203.
 - [26] Tanyaverés, E. e. : 65.
 - [27] Uo. : 62.
 - [28] Új talicska irányában, RK. : 117.
 - [29] Vö.: Horváth M.: Örkény I. „Hóviharban” c. nov. köt.-nek nyelvéről. Nyr. LXXIX : 322.
 - [30] Bicskavásárlás, RK. : 187.
 - [31] Új talicska irányában, RK. : 116.
- Vö.: T. Lovas R. hozzászólása Balázs I. referátumához. Ált. nyelv. — stilisztika

- tika, — nyelvj. Bp. 1956:271.
- [32] Új talicska irányában. RK.:119.
- [33] Ravasz Kabók, RK.:163.
- [34] János a tengeri hallal, Nt.:30.
- [35] Új talicska irányában, RK.:112.
- [36] Uo.:117.
- [37] Tanyaverés, Nt.:64.
- [38] Vö.: *Benkő László*: Mondattan III. 1956:61. — Főisk. jegyzet.
- [39] A nagyvíz, E. e.:93.
- [40] Új talicska irányában, RK.:118.
- [41] János a tengeri hallal, Nt.:36.
- [42] Tanyaverés, Nt.:65.
- [43] Új talicska irányában. RK.:115.
- [44] Új talicska irányában. RK.:117.
- [45] Ravasz Kabók, RK.:173, 174.
- [46] *Horger*: Nyj.:170.
- [47] Vö.: *Balázs J.*: A stílus kérdései. Ált. nyelv., — stilisztika, — nyelvj. Bp. 1956:181.

НЕКОТОРЫЕ СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПИСАТЕЛЬСКОГО ЯЗЫКА ТЕМЕРКЕНЬ ИШТВАН

Мужчине, Э. Сабо

В произведениях Темеркенъ Иштван, изображающих с художеством сегодешного крестьянина, его бытовые условия, кроме идиоматизмов народного языка мы можем найти и интересные синтаксические явления. Эти синтаксические конструкции характеризуют преимущественно народный и живой язык. В случае таких предложений мы не достигаем цели с обыкновенным грамматическим анализом. Кроме речевой ситуации, характер писателя, тема и жанр требуют и обосновывают определенные формы, которые нераз схематический метод, грамматики не может решать без помощи стилистики. — К созданию этого комплексного испытательного метода даёт помощь автор на основании примерных предложений Темеркенъ.

EINIGE EIGENARTIGKEITEN DER SATZBILDUNG IN DER SCHRIFTSTELLERISCHEN SPRACHE ISTVÁN TÖMÖRKÉNY'S

von
FRAU E. MUCSI

In den Werken István Tömörkény's in welchen er den Szegeder Bauer und dessen Lebensverhältnisse so künstlerisch beschrieben hat, kann man ausser den volkssprachlichen Eigenheiten interessante syntaktische Erscheinungen beobachten. Diese durchwobenen und durch die Phantasie umgestellten Satzstrukturen sind hauptsächlich Merkmale der Volkssprache und der alltäglichen Sprache. Mit den Regeln der gewohnten grammatischen Analysierung kommt man bei diesen Sätzen nicht zum Ziel. Ausser der gegebenen Lage kommt auch die Individualität des Schriftstellers in Betracht, das Thema und die Gattung des Werkes fordern und begründen gewisse Formen, welche durch die oft schematisch gewordenen Analysierungsmethoden ohne Beihilfe der Stilistik nicht gelöst werden können. — Die Verfasserin gibt auf Grund von Sätzen Tömörkény's Anleitung zur Entwicklung der Methode, den Satz in dieser komplexen Anschauung zu untersuchen.

A FRANCIÁK MAGYARSÁGSZEMLELETÉNEK ALAKULÁSA A XIX. SZÁZADBAN

Írta: PALÁSTI LÁSZLÓ

On ouvre la Patrie hongroise avec un sentiment de curiosité sympathique; on apprend en la lisant à estimer et à goûter un peuple qui a plus d'un lien de fraternité avec la France... et lorsqu'on ferme le livre, on est épris d'une tristesse morne en face de tant de mâle grandeur, de vrai courage et d'irrémissible impuissance.

(Edmond Magnier)

FRANÇOIS-SULPICE BEUDANT, a párizsi Sorbonne tanára 1822-ben kiadott művében azt írja, hogy oly sok akadály ellenére is már elég nagy számban jelentek meg Magyarországról szóló munkák [1]. Honfitársai azonban még így is általában igen keveset tudtak Magyarországról és a magyar-ságról. Mindamellett a franciáknak a magyarságról alkotott véleménye általában nem volt kedvezőtlen a XIX. század elején. A magyar vitézség híre, mely a hazáért és a szabadságért vívott hosszú és hősiess küzdelmek során már annyszor bejárta Európát, Franciaországban sem merült feledésbe. A század elején PIXÉRECOURT-nak, »a melódrama apja«-nak Tékéli ou le siège de Montgatz című történelmi melodráma iránt a darab témája miatt hatalmas tömegérdeklődés nyilvánult meg. A darabot Párizsban 430-szor, vidéken pedig 904-szer adták elő [2]. Érthető tehát, ha a magyar névvel kapcsolatosan a *vitéz* szónak mint díszítő jelzőnek gyakori használata Franciaországban is elterjedt: Vous ne trouverez dans aucun pays de l'Europe un peuple qui ait conservé ce caractère belliqueux, qui du premier au dernier homme soit éminemment cavalier comme A' vitéz magyar nemzet, »la vaillante nation magyare«, ainsi qu'on dit toujours, írja Auguste de Gérando [3].

1741-ben játszódtott le a pozsonyi várban a nevezetes Moriamur pro rege nostro-jelenet, mely francia földön is nagy visszhangot keltett és a magyar név előtt a *chevaleresque* szónak díszítő jelzőként való széleskörű, gyakori használatát eredményezte. A rendeknek a királynő felé tett aulikus gesztusáról Montesquieu is megemlékezett [4]. ANTOINE-MARIN LEMIERRE, a klasszikus tragédiának ez a híres epigonja sem mondhatta el úgy akadémiai székfoglaló beszédét 1781-ben, hogy fel ne elevenítse a pozsonyi várbeli jelenetet [5]. Ez a barokk-kor egész szellemét összesűrítve kifejező

theatrális jelenet a XIX. század franciáinak emlékezetében is még igen elevenen élt. SAYOUS szerint Franciaországban egy népnek sem maradt ismeretlenebb a történelme, mint a magyaroké, melyből — írja SAYOUS — a franciák előtt csak két epizód isméretes: Hunyadi János és a »híres« Moriamur pro rege nostro Maria-Theresia [6]. Ennek az Európaszerte ismertté lett jelenetnek az emléke a század elején a franciák körében olyan elevenen él, hogy — BEUDANT kijelentése szerint — »még mindig felvilánozza a lelket« [7]. Nyilvánvalóan a pozsonyi várban lejátszódott esemény adta azt a gondolatot Pixérécourt-nak, hogy a már említett melodramájába hasonló jelenetet szőjön bele. Drámájának harmadik felvonásában van az a jelenet, amelyben a haditanácson résztvevő tisztek Alexinának, Thököly feleségének ünnepélyes fogadalmat tesznek, hogy az utolsó lehetőségig védeni fogják a várat. Ezt az egyezést már a korabeli kritika is észrevette. LEPAN, az egyik kritikus meg is említi a *Courrier des Spectacles*-ban, hogy a tisztek esküje emlékezteti őt e »lovagias nemzet« Mária Terézia előtt tett esküjére.

A magyarságról kialakult kép kedvező vonásai mellett azonban — egyelőre még nagyjából német források nyomán — olyanok is kezdtek kirajzolódni, amelyek később teljes élességet nyerve a magyar népnek, a magyar név hírnevének rendkívül sokat ártottak. A bécsi udvar kezdeményezésére ugyanis már II. József alatt propaganda indult meg a magyarság »forrongásával szemben« [8]. Ebből a célból magyarellenes röpiratok jelentek meg, melyeknek szerzői — köztük nem egy esetben magyar is. — torzképet festettek a magyarságról: »A magyarságról így kerül a velünk szomszédos németiség közé az a gyűlöletes kép, írja SZEKFÜ GYULA, mely ettől kezdve egy századon keresztül a mai napig folyvást kísért... Míg korábban a magyart a török elleni védelem szimpátiussá tette a németiség szemében, s míg ez a szimpátia a XVIII. században sem kisebbedett, most e fércművek és bérenc íróik hatása alatt, akik a magyart gyalázva ügyesen hízlelgnek a németiség nemzeti öntudatának és felvilágosodásának, hirtelen, betörésszerűen terjed el a német művelt körökben a magyarság rossz híre.« [9]. Ezzel kapcsolatosan SZEKFÜ megemlíti, hogy a »német geográfus Hacquet amily-ellenszenvvel fordul el a magyarságtól, oly előszeretettel és gyöngédséggel karolja fel a hazai nem-magyar szláv népeket s azok etnográfiai sajátosságait...« [10].

A magyarságnak a német művelt körökben kialakult rossz híre kezdett átszivárogni Franciaországba is. A francia közvéleményt a Hóra-féle felkelés ebben az irányban egyébként is jelentős mértékben befolyásolta. A francia közönség eleinte az újságok közleményeiből értesült a felkelésről [11]. Később metszetek népszerűsítették a felkelést és annak vezetőit [12]. A román OCTAVIAN BEU szerint a Hóra-féle felkelés a párizsi parlamentben 1784-ben vita tárgya volt [13]. Jellemző a felkelésnek franciaországi visszahangjára az a röpirat is, mely 1785-ben Dublinban francia nyelven jelent meg [14]. Az ismeretlen szerző, aki valószínűleg francia volt s Rousseau és Locke filozófiájának követői közé tartozott, Hórában a népszabadságért küzdő vértanút ünnepli s röpiratában a következőkre kéri II. Józsefet: »Ha ezek a nemesek ellene szegülnek emberbaráti szándékaidnak, abban az esetben engedd át ezt az országot a saját végzetének;

Janet-Lange-nak *La Hongrie ancienne et moderne* c. műben megjelent rajza Zrínyi Ilonáról, akit Pixérécourt *Tékéli ou le siège de Montgatz* c. melodramájában Alexina néven szerepeltet.

hagyd , hogy a rabszolgák fegyvert fogjanak a zsarnokok ellen és a harc hamar véget fog érni . . . »

A XIX. század elején a magyarság tehát hazáját és a szabadságot forrón szerető, vitéz, lovagias nép hírében állt Franciaországban. Kiegészítette még ezt a képet a büszkeség és a századokon át sokat emlegetett és időnként valósággal fogalomszámba menő pompaszeretet vonása. A Hóraféle felkelésről szóló hírek hatása alatt azonban ekkor már kezdett kirajzolódni a köztudatban a nemzetiségeket elnyomó magyar alakja.

Mást ezenkívül a századeleji franciák a magyarokról nemigen tudtak. Hazánk egyenesen terra incognita volt előttük. Jellemző, hogy ez a meghatározás a múlt században már valósággal közhely számba ment. 1835-ben éppen Terra incognita címmel jelent meg hazánkról német nyelven felvilágosító céllal írt munka, melynek előszavában a következőket olvashatjuk: Im Auslande vollends gelten die Ungarn nur als bärtige Oesterreicher, und der Magyare ist oft unschlüssig, ob er über die abentheuerlichen Ansichten der gebildetesten Männer unwillig werden oder lachen soll. Fast sollte man glauben, unsre Herren, die doch so häufig das Ausland durchkreutzen, legen mit ihrem Vorrathe an Rauchtabak auch ihr Ungerthum an den Barrieren ab, oder beschäftigen sich im Auslande mit ganz andern Dingen, als Licht über unsre Verhältnisse zu verbreiten [15]. Terra incognita-nak nevezte Magyarországot KOSSUTH LAJOS is abban a levelében, amelyet 1857-ben CHARLES-LOUIS CHASSIN-hez, francia publicistához, a magyar ügy egyik leglelkesebb külföldi védelmezőjéhez írt. Ebben a levelében KOSSUTH a következőket állapítja meg: Avant vous ma patrie était une »terra incognita« pour les Français. Grâce á vos soins elle ne l'est plus [16].

Sajnos, azok a megállapítások, amelyeket a XIX. században mind francia, mind magyar részről tettek, arról tanúskodtak, hogy a franciáknak Magyarország nemcsak CHASSIN fellépését megelőzően volt terra incognita, hanem nagyrészt azután is az maradt. A század egész folyamán az egyik kijelentés a másikat követte a franciák részéről arra vonatkozólag, hogy Franciaországban nem, vagy nem eléggé ismerik Magyarországot és a magyarokat. FRANÇOIS-SULPICE BEUDANT a már említett művében sajnálkozva állapítja meg, hogy Magyarország még mindig egyike Európa azon országainak, amelyet a franciák a legkevésbé ismernek [17]. Chassin »grand peuple méconnu«-nek nevezi a magyarokat és szemrehányásokat tesz honfitársainak a magyarsággal kapcsolatos siralmas tájékoztatlanságuk miatt [18]. CHARLES DE MONTALEMBERT Eötvös Józsefhez intézett levelében arról ír, hogy honfitársainak »nagy része mitsem tud Magyarországról« [19]. A század végén RAOUL CHÉLARD ugyancsak arról panaszkodik. 1891-ben megjelent La Hongrie contemporaine c. művének előszavában, hogy Európa országai között a legkevésbé vagy inkább a legrosszabbul ismert föld Magyarország. Az írók közül CLÉMENTCE ROBERT is így vélekedett. Regényének [20] magyar szereplői közül Kossuth és Kastély Imre (Emeric Kastely) szintén úgy nyilatkoznak, hogy Magyarországot és a magyarokat nem ismerték Európában az 1848-as forradalom kitörése előtt. Az író nyilván nem ok nélkül adta ezeket a panaszos szavakat regényalakjainak ajkára.

Magyar részről ugyancsak sokan mutattak rá a magyarsággal kapcsolatosan tapasztalható ismeretlenségre. HUGO KÁROLY 1848-ban a következőket írta haza Párizsból: »Mindenkor bántott engem, hogy itt a magyarokat nem ismerék, sőt mi rosszabb, egészen félreismerik.« [21]. PULSZKY Ferenc Életem és korom címmel megjelent visszaemlékezéseiben többször tesz említést erről az ismeretlenségről. A »szegény francia államférfiak, írja PULSZKY, akik a sors szeszélye által rövid időre a kormány élére állítottak... árva fejük tökéletesen elkábult. Nem tudták kinek higgyenek; alig hitték el, hogy létezik igazán egy magyar nemzet...« [22]. TELEKI LÁSZLÓ is arról panaszkodott Pulszkynak, hogy »mennyi baja volt, míg a franciákkal meg tudta értetni ügyeinket« [23].

A század második felében, amikor a magyarsággal kapcsolatos ismeretlenség egyre nagyobb mértékben éreztette hatását, az aggasztó jelek hatása alatt a Pesti Hírlap egyik száma 1885-ben arra hívta fel a magyar közvélemény figyelmét, hogy szláv és román példára valamit tenni kell, mert Magyarország még mindig ismeretlen Franciaországban [24]. Ez az ismeretlenség, amint a nyilatkozatok mutatják, a XX. század elején sem tűnt el. Nem sokkal az első világháború kitörése előtt a Revue de Hongrie egyik számában még mindig ilyen megállapítás olvasható: Nous sommes totalement ignorés de l'étranger. Tout ce qui se dit et s'écrit sur nous révèle la plus complète ignorance [25].

Ennek a tudatlanságnak az okát a század elején elsősorban Magyarország Franciaországtól való távoli fekvésében kell keresni. A Magyarországra való utazás az akkori közlekedési viszonyok között hosszú és fárasztó volt. Magyarország területén is az utazás más országokhoz viszonyítva sok akadállyal járt. Ha valakinek az volt a szándéka, hogy Magyarországot beutazza, annak — BEUDANT megállapítása szerint [26] — előre fel kellett készülnie minden nélkülözésre. Érthető tehát, hogy ilyen körülmények között nemigen lehetett szó arról, hogy Magyarországot és a magyarságot francia részről minél többen megismerhessék személyes, közvetlen tapasztalatok alapján.

De riásztólág hatottak azok a hírek is, amelyek arról szóltak, hogy Magyarország éghajlata rendkívül egészségtelen [27] és hogy Magyarország az idegenek temetője [28]. BEUDANT magyarországi tapasztalatai alapján határozottan cáfolta ezeket a híreszteléseket [29].

A franciák részéről Magyarországgal és a magyarsággal kapcsolatosan megnyilvánuló tájékozatlanságnak másik oka a külföld iránti érdeklődésük csökkenésével, az utazási kedvük ellanyhulásával magyarázható. A »külföldön való tekergésnek s megtelepedésnek a Frantzokkal együtt született nagy szerelme«, ahogyan SÁNDOR ISTVÁN jellemezte őket [30], mintha eltűnt volna. Az a jellemzés, amelyet LOUIS VILLAT adott századunk franciáiról, pontosan ráillik a múlt század franciáinak többségére is: Mais ce pays [31] est loin et cette langue n'a point d'analogie avec la nôtre. De là, chez le Français moyen, peu habitué à sortir de chez lui, peu familiarisé avec la géographie et avec les langues étrangères, des ignorances étranges et de coupables erreurs. Qui pourrait affirmer aujourd'hui que, pour chacun de nos contemporains, les pays de l'Europe centrale représentent quelque chose de bien net et d'absolument défini? [32]. CHARLES DE MONTALEMBERT Eötvös Józsefhez intézett levelében nemcsak azt álla-

pítja meg, hogy honfitársainak »nagy része mitsem tud Magyarországról«, hanem azt is, hogy »nem is érdeklődik utána« [33].

Erthető tehát, hogy CHASSIN méltatlankodva mutat rá erre a francia tulajdonságra és kéri honfitársait, hogy ne hanyagolják el mások megismerését [34]. ZOLA egészen őszintén bevallotta ezt a rossz szokást Pekár Gyulának, amikor kijelentette neki, hogy »ők franciák, olyan ostobák (si bêtes), nem tudnak Franciaországon kívül semmiről!« [35].

A múlt század folyamán, amint láttuk, a magyarok közül többen panaszkodtak amiatt, hogy Magyarország és a magyarság ismeretlen volt Franciaországban. Magyarország és a magyarság megismertetésére azonban magyar részről nem fordítottak gondot olyan mértékben és főleg olyan módon, ahogyan azt a szomszéd népek tették. A század végén. RAOUL CHÉLARD figyelmeztette is a magyarságot az e téren tapasztalható hibákra és jóakarátúan a következőket tanácsolta: Que les Hongrois viennent chez nous sans négliger le reste de l'Europe occidentale, l'Angleterre et l'Allemagne; — ils ne voyagent, en effet pas assez, ou, s'ils le font, sont animés de parti pris, leur nationalisme leur faisant tirer des satisfactions d'amour-propre de faits purement matériels et extérieurs, qui les empêchent de saisir les rapports intimes, le côté intellectuel, raisonné, des vieilles civilisations occidentales, d'où le sentiment d'isolement qui prend généralement les étrangers en société des Magyars; ils n'ont pas encore, ni l'expérience, ni l'habitude des sociétés constituées depuis de longs siècles; — que, entre tant de leurs jeunes gens qui vont faire leurs études à Graz et dans la capitale autrichienne, il en vienne à Paris; qu'ils s'y mêlent, comme font les Roumains et les Slaves, aux étudiants français; qu'ils apprennent notre langue au lieu de cultiver la leur au Grand Café; si par hasard ils passent par Paris; que leurs aristocrates qui, eux, la parlent si bien, s'habituent à vivre une partie de l'année chez nous, toujours comme font les autres, et nous irons chez eux; et bientôt on ne parlera plus en France, et chez les autres nations civilisées, de la Hongrie comme d'un pays dont on a vaguement entendu parler [36].

A bécsi udvarnak is nagy része volt abban, hogy Magyarország hosszú időn át ismeretlen maradt a külföld előtt. A bécsi politikai körök ugyanis igyekeztek az országot a külföldtől elzárni. Ha ajánlatosnak tartották, az idegeneknek Magyarországra való beutazása elé akadályt gördítettek és általában igyekeztek meggátolni kapcsolatok kiépítését a külfölddel. Osztrák részről egyébként mindig idegesen reagáltak ilyen irányú kísérletekre. Így az osztrák sajtó sem nézte sohasem jószemmel a francia—magyar barátkozást és annak megakadályozására törekedett, azt bizonyítgatván, hogy a magyarok francia-barátsága nem őszinte. Az osztrák sajtónak ilyen kísérleteit a legtöbb esetben siker koronázta [37].

Az osztrákok körében elterjedt hírek Magyarországot és a magyarságot eléggé kedvezőtlen színben tüntették fel. BEUDANT már többször idézett művében ki is tér ezekre a híresztelésekre, így pl. Magyarország állítólagos egészségtelen éghajlatára is és ezt cáfolva a következőket írja: »... ebben az országban való tartózkodásom alatt soha nem éreztem annak az egészségtelen éghajlatnak hatását, amelyre vonatkozóan gyakran láttam utalásokat a könyvekben és amelyről még Bécsben is ezernyi képtelen mesét hall az ember« [38].

Franciaországban Magyarországgal és a magyarsággal kapcsolatosan mutatkozó tájékozatlanság rendkívül kedvezett a téves vélemények és különböző mende-mondák elterjedésének. KOSSUTH Chassin-hez intézett és már említett levelében még a következőket írja: Des idées étrangement confuses, des préjugés [39] bizarres étaient en vogue sur son compte [40]; vous les avez éclaircis, rectifiés; enfin vous lui avez fait justice dans son passé, comme dans son avenir. Merci au nom de ma nation! [41]. KOSSUTH szerint tehát »meglepően zavaros fogalmak és különös előítéletek« voltak elterjedve hazánkról Franciaországban Chassin fellépése előtt.

Felmerül a kérdés, vajon miféle »meglepően zavaros« fogalmakra és »különös« előítéletekre célzott KOSSUTH ebben a levelében. Az alábbiakban néhány jellemző példát említünk meg, melyek feleletet adnak erre a kérdésre. Mielőtt ezekre rátérnénk, azt még meg kell jegyeznünk, hogy ilyen különös hiedelmek KOSSUTH fent idézett kijelentése után is éltek a franciák körében.

Ezek a hiedelmek, melyek politikai, néprajzi, földrajzi, jogi, művelődési stb. természetűek voltak, a franciák nagyfokú tájékozatlanságáról tanúskodtak. Ez a tájékozatlanság rendkívül leverőleg hatott Pulszky Ferencre, amikor Párizsban Lamartine estélyén, ahová Teleki László kíséretében ment el, találkozott L'herbette francia képviselővel, a magyar ügy egyik támogatójával, aki azonban azt hitte, hogy Erdély Törökországhoz tartozik. PULSZKY erről a találkozásról a következőket írja: »Tehát azon francia, kiről Teleki azt hitte, hogy ő ismeri legjobban a magyar viszonyokat, s ki maga készült az interpellációra, úgy tudta, hogy Erdély Törökországhoz tartozik! Itt bizony nem igen lehet reményünk, hogy ügyeinkkel komolyan foglalkoznának.« [42]. Jellemző még egy másik eset is, amelyről szintén Pulszky emlékezik meg. Teleki László, írja PULSZKY, »többször értekezett a volt külügyminiszterrel, Bastide-dal, aki végtére kijelentette; hogy most érti ügyünk egész igazságát, sőt meg van győződve, hogy győzni fogunk s Franciaország is kész lesz bennünket segíteni, mihelyt belzavarait rendbe hozza, különösen, ha mi a katolikus szlávok élén folytatjuk ellentállásunkat; s midőn Teleki megjegyezte, hogy ez nem igen biztató, hiszen nem vagyunk szlávok s ő maga is protestáns, csakúgy mint Kossuth; Bastide nagyon csodálkozott, mert azt hitte, hogy a magyarok úgymint a lengyelek, igen erős katolikusok s a szlávok közt a legkifejlettebb nemzet« [43]. Ez a hiedelem eléggé elterjedt lehetett, mert pl. STANISLÁS BELLANGER is Les Étrangers à Paris c. művének a magyarokról szóló fejezetében a magyarokra vonatkozóan olyan véleményt idéz, mely a magyarságról mint »szép szláv faj«-ról tesz említést. HUGO KÁROLY viszont, amikor bosszankodva írta Párizsból haza, hogy a magyarokat Franciaországban nem ismerik, megjegyezte még, hogy »az osztrákokkal zavarják össze« [44]. Míg a század első felében a magyarokat nem egy esetben a szlávokkal és az osztrákokkal tévesztették össze, a század végére már a cigányokkal is azonosították [45].

Elég különös volt az a hiedelem is, amelyről IRÁNYI DÁNIEL adott hírt 1867-ben Párizsból küldött beszámolójában, melyben többek között a következőket írta: »Sőt csak minap oly úri egyénre akadtam, ki azt gondolta, hogy valamennyi magyareredetű lakosa hazánknak nemes.« [46].

A magyarságról elterjedt különös hiedelmek között olyanok is voltak, amelyek már a fantasztikus mesék világába tartoznak. Ilyen a magyarországi vámpírokról elterjedt hiedelem is, mely Franciaországban még a XVIII. században terjedt el, amikor, amint IPOLYI ARNOLD írja, a »külföldi litteraturát a magyarországi vámpyrokról tudósítások módon felül foglalkodtatták«[47]. A francia sajtóban így jelent meg osztrák, illetőleg német források nyomán több hátborzongató tudósítás állítólagos magyarországi vámpírokról. [48] Ezeknek létezéséről elterjedt tévhit a XIX. században is tovább élt. Az idősebb DUMAS Horvátország, Szerbia és Lengyelország mellett Magyarországot is a vámpírok »klasszikus« földjének (*terre classique des vampires*) nevezte. [49] Dumas-t különösen érdekelt ez a babona. AUGUSTE MAQUET-val együtt *Le Vampire* címmel fantasztikus drámát is írt, amelyet 1851 december 30-án mutattak be Párizsban az Ambigu-Comique-ban. Magáról a darabról azonban — A. Parrant megállapítása szerint — a címén kívül többet nem lehet tudni. [50]

A magyar vámpírokról elterjedt tévhitet csak erősítette CHARLES-ATHANASE WALCKENAERN az az alaptalan, de széles körben ismertté lett állítása, mely 1826-ban *Lettres sur les contes de fées* címmel megjelent tanulmányában látott napvilágot. WALCKENAER szerint a francia népmesék emberevő szörnyetege nevét (*ogre*) a régi magyarokról kapta, akik kalandozásaik során a mai Franciaország területének egyrészt is végig portyázták. Bár neves francia nyelvészek az *ogre* szó származtatását illetően más álláspontra helyezkedtek [51], WALCKENAERN az az állítása elterjedt és századunk elején új erőre kapva még egyes francia tankönyvekbe is belekerült. [52]

A XIX. századi franciák magyarságszemléletének alakulására a legnagyobb hatást az 1848-as forradalom és az azt követő szabadságharc gyakorolta. A magyarság hősi küzdelme a hazáért és szabadságért különösen nagy visszhangot keltett Franciaországban, a közvélemény többségét jelentő haladó szellemű franciák körében. [53] Abban a képben, mely a francia közvéleményben a magyarságról kialakult, a hősi, de tragikus véget ért harc nyomán újra teljes fénnnyel ragyogtak a már hagyományossá vált vonások: hazaszeretet, szabadságszeretet, vitézség. Ezeket tartják a XIX. század franciái a magyarok legjellemzőbb vonásainak. Ezzel a véleménnyel tértek vissza hazájukba a francia utazók Magyarországról, ennek a véleményüknek adtak kifejezést a történelmi, földrajzi, egyéb művek, tanulmányok, cikkek szerzői. Ez a szemlélet tükröződik a szépirodalmi és művészeti alkotásokban is.

A franciák véleménye szerint a magyarokat forró hazaszeretet, mély nemzeti érzés, büszkeséggel párosult nemzeti öntudat jellemzi. Ebben a tekintetben francia vélemény szerint minden más népet felülmúlnak. [54] A hazaszereteten a magyar és magyar között nem tapasztalnak különbséget [55]. A franciák megállapítása szerint a magyarok hazaszeretete a legváltozatosabb módon és mértékben fejeződik ki: büszkén vagy gögösen, szenvedélyesen, lángolón, féktelenül, fanatikusan. [56] E megfigyelések eredménye az a sok jelző, amelyet a franciák a magyarság hazaszeretetének megjelölésére használnak. ULBACH és COPPÉE az 1885. évi országos kiállítás alkalmával adott banketten mély meghatódsággal Magyarországot a hazaszeretet hazájának nevezte. [57]

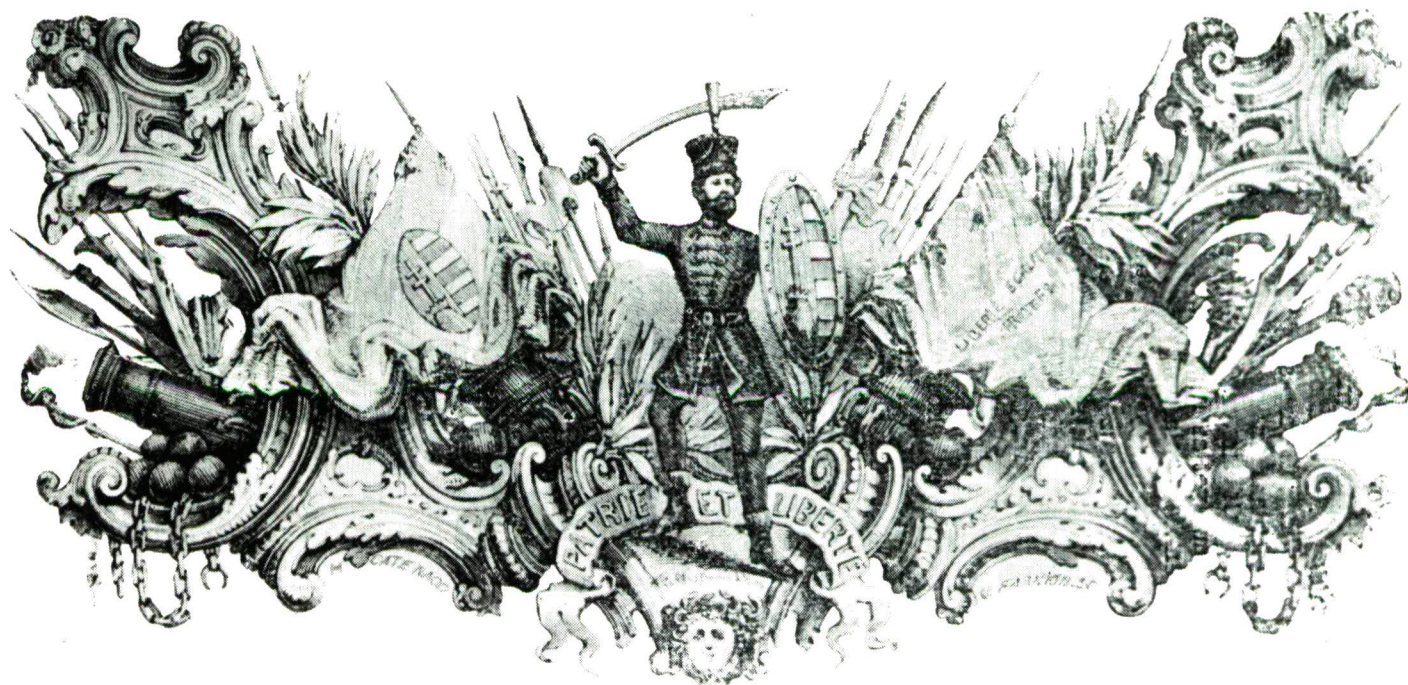
A század második felének francia regényírói közül CLÉMENCE ROBERT, GUSTAVE DE LA TOUR, JULES CLARETIE és JULES VERNE-nek magyar tárgyú műve tükrözi jellemzően a korabeli francia közvéleménynek magyarságszemléletét. CLÉMENCE ROBERT Kossuthját, Kastély Imrét, GUSTAVE DE LA TOUR Raikocsi alispánját és Farkas Lászlóját, JULES CLARETIE Várhely (Zilah) Andrását; JULES VERNE Sándor Mátyását a hazaszeretet tüze fűti. CLÉMENCE ROBERT debreceni magyarjai a hazát ábrázoló szobor előtt, amelyet az írói képzelet állított Debrecen egyik térére, kalapjukat megemelve haladnak el.

GUSTAVE DE LA TOUR magyar tárgyú műveiben személyes tapasztalatok és élmények alapján rajzol képet honfitársainak a magyarságról. *Scènes de la vie hongroise* című regényében a főalakokban a magyarnak három típusát rajzolta meg. Annak a típusnak, amelyik a független magyar állam megvalósítását tűzte ki maga elé célul, Raikocsi alispán, a »megyebeli magyar nemesség bálványa« a képviselője. LA TOUR Raikocsit a hazáját végtelenül szerető, szenvedélyesen politizáló magyar embernek rajzolja, akiben jellemzően testesül meg a kossuthi elv: Török, de nem hajlik. A magyarságra is jellemzőnek tekintett hibáit a hazáért és a szabadságért hozott halálával egyenlíti ki. Az életnek a hazáért, a nemzeti becsületért való feláldozása jellegzetes magyar vonás LA TOUR más magyar alakjainál is. A *Scènes de la vie styrienne* című elbeszélése magyar szereplőjének, Farkas Lászlónak még a halála előtt is ezek az utolsó szavai: Eljen Magyarország!

VERNE GYULÁnak Sándor Mátyását és annak két társát az egész magyar nép támogatja. »A hadseregben minden, mondja Sándor Mátyás, ami a vérünk, ami magyar vér, velünk van. Ki az a régi magyarok ivadékaik közül, akinek szíve meg ne dobbanna a háromszínű lobogó láttára.« [58] Sándor Mátyás, Zathmár László és Báthory István bátran kockáztatják életüket a haza ügyéért és nem rettentik meg őket az ellenük hozott halálos ítélet sem. »A haza mindennek előtt... mindennek fölött«, mondja Sándor Mátyás. [59]

A magyarok szabadságszeretetét maga LAMARTINE is ismételten megemlítette abban a beszédében, amelyet 1848. március 15-én mondott DOBSA LAJOS és HUGO KÁROLY által vezetett 300-tagú üdvözlő küldöttség előtt. »Ha Franciaországnak szüksége volna, mondotta LAMARTINE válaszában, hogy értesítsék azon erényekről, bátorságról, szabadsági és testvériségi szellemről, mely az önök nemzetét lelkesíti, szerencsésnek tartanám magamat erről tanúságot tehetni. Én keresztül mentem az önök hazáján, tanúja voltam ezen nagy nemzet pásztori és egyszersmind hősi erényeinek... mi önöknek tiszteletünket nyilvánítjuk azon régi szabadság iránt, melyet oly bölcsen, és dicsőségesen fenntartottak hazájukban. Ezen testvérisége a két szabadságnak, a két népnek, még inkább növekedik azon rokonszenv által, melyet önök tanúsítanak.« [60]

Amikor kezdetét vette a szabadságért folytatott küzdelem, a francia közvélemény liberális szellemű tábora a magyar népben és Kossuthban a szabadság bajnokát ünnepelte. Amikor pedig a túlerő győzött, MICHELET a magyar nemzetet a szabadságért folytatott hősi küzdeleméért Auguste de Gérandoról írt nekrológiájában »Franciaország nővéré«-nek nevezte el. [61]

A magyarság allegorikus ábrázolása az 1851-ben Párizsban megjelent *La Hongrie ancienne et moderne* c. mű belső címlapján. (Részlet a Catenacci által rajzolt címlap-keretből.)

A szabadságharcnak hatalmas visszhangja volt külföldön és ez a tragikus vég után csak tovább fokozódott. »A magyar név, írja PULSZKY, akkor támadt fel Európában, midőn otthon eltemették.« [62] A magyar emigránsokat, jellemzően a magyar ügy népszerűségére, mindenütt a legnagyobb szívélyességgel és szeretettel fogadták. Klapka tábornok olyan népszerű volt Angliában, hogy a Revue de Hollande 1916. évi szeptemberi száma szerint »a szülők nagy számban keresztelték erre a névre gyermekeiket.«

Mivel a liberális írók a szabadságharc és az azt követő elnyomás idején Magyarországot az európai szabadság védőbástyájának kezdték nevezni, az Európáshoz képest régóta ismert szállóigének új változata született meg: Magyarország a szabadság védőbástyája. [63]

A történelmi, földrajzi és egyéb művekben, tanulmányokban, cikkekben alig foglalkoznak úgy a magyarokkal, hogy meg ne említenék a magyarság szabadságszeretét. A magyarok irodalmi ábrázolásában jellegzetes magyar vonásként szerepel a szabadságszeretét. Mme LOUISE COLET Ha Hongrie című versében [64] a magyarságot mint a szabadság messiását, ALEXIS CHAMPAGNE pedig mint a szabadság védelmezőjét ünnepli [65]. JACQUES NORMAND 1879-ben írt Aux Inondés de Szegedin c. alkalmi költeményében szintén megemlíti a szabadságszeretetet.

O frères hongrois.....

Nous l'aimons, votre race fière
Au sang chaud, bouillant, indompté,
Éprise d'air vif, de lumière,
De soleil et de liberté!

A regény- és színműirodalomban a magyar szereplők egyik közös jellemvonása a szabadságszeretet. LA TOUR magyartárgyú művei magyar alakjainak szeme előtt a szabadság, a haza függetlenségének gondolata lebeg. Még az aulikus beállítottságú Aldany Pál sem tudja az életet szabadság nélkül elképzelni. Raikocsi szerint pedig a magyarok vallása »az igazság és a szabadság«. CLÉMENTE ROBERT említett műve a magyar szabadsághősök regényes apothéozisa. JULES CLARETIE Várhely (Zilah) Andrását éppen úgy, mint VERNE magyar regényalakjait, a szabadságszeretet jellemzi.

A XIX. század franciái a hazaszeretet és szabadságszeretet mellett a vitézséget tekintik még a magyarság különösen jellegzetes vonásának. A magyarságban katonanépet látnak. A magyar, írja STANISLAS BELLANGER, »katonának születik és bátornak«. A magyarokat tetteik alapján harcratermett, bátor, vitéz, hősi népnek jellemzik. Erről a szemléletről tanúskodik a különböző jelzők szinte állandó használata: belliqueux, guerrier, militaire, martial, courageux, intrépide, téméraire, brave, vaillant, héroïque. A nagy francia történészek közül MICHELET-nek és CHASSIN-nek, a geográfusok közül RECLUS-nek a magyarok vitézségével kapcsolatosan tett megállapításai különösen jelentősek. MICHELET a magyar nemzetet a vitézség arisztokráciájának nevezte el. A két Zrinyi alakja arra készítette LA TOURT, hogy megírja a magyarok vitézségét dicsőítő tanulmányát: Les Zrinyi.

Az irodalmi alkotások a magyar szereplőket, illetőleg a magyarokat bátraknak, vitézeknek ábrázolják. Így pl. CLÉMENTE ROBERT regényének magyarjai is kitűnnek bátorságukkal és vitézségükkel. A regény egyik szereplőjének, Kastély Imrének önmagáról mondott szavaival a szerző volta-képpen a magyarokat akárja jellemezni: «ma jó polgár, holnap vitéz katoná, ime az egész életem.» [66] JULES CLARETIE is Le Prince Zilah című művének magyar regényalakjain keresztül a magyarokat vitéz, hősi népként ábrázolja. Ennek a felfogásának egyébként a regényen kívül is kifejezést adott. [67] VERNE GYULA Sándor Mátyásának szintén egyik fő jellemvonása a bátorság, a veszélyek félelemnélküli vállalása. Amíg erdélyi birtokán élt, veszélyes vadászatokban keresett kielégülést »harcias ösztönei számára«.

A XIX. századi francia közvélemény a hazaszeretet, szabadságszeretet és vitézség mellett a lovagiasságot és a büszkeséget is mint a magyarokra különösen jellemző vonásokat tartotta számon. Ezzel a szemlélettel nemcsak a század elején találkozunk. 1866-ban IRÁNYI DÁNIEL azt írta Párizsból, hogy a Franciaországba érkező magyar »kitűnő fogadtatásban részesült. Lovagias és vitéz nemzet tagjának hívek, s mint ilyet szívesen látták mindenütt« [68]. A magyarság lovagias hírének a XIX. századi francia közvéleményben való széleskörű elterjedését mutatja az is, hogy francia részről szólásszerűen mint »lovagias magyar nemzet«-ről beszéltek a magyarokról. Lovagias népnek nevezte a magyarokat pl. LOUIS RATISBONNE is, amikor 1889-ben a Párizsba érkezett 850 főből álló magyar csoport vezetőinek üdvözlő szavait megköszönte [69].

A magyarság lovagias híre egyes magyarvonatkozású irodalmi alkotásokban is tükröződött. A lovagiasság az egyik vonása VICTOR MEIGNAN Kappanyai grófjának éppen úgy, mint DASH grófnő Georges Minsky (Fragments des souvenirs d'un vieux militaire) című novellájában szereplő Minsky Györgynek [70].

Mme ADAM és Magyarországról szóló művének egyik kritikusa annak a véleményének adott kifejezést, hogy a lovagiasság közös jellemvonás a magyar és a francia nép jellemében [71]. FRANCIS CHARMES, mérlegre téve a magyarokkal kapcsolatosan hangoztatott lovagiasságot, úgy találta, hogy a magyarok lovagiasak ugyan, azonban inkább lovagiasabbak, mint nemeselelkűek [72].

A XIX. század franciái a büszkeséget is jellemző magyar vonásnak tartották. A *vaillant* és *chevaleresque* jelzők mellett majdnem ugyanolyan gyakran használt jelző a *fier*, *orgueilleux* is a magyar név mellett. A büszkeség hírének elterjedését jelentős mértékben elősegítette az is, hogy a németiség körében szélteben-hosszában úgy emlegették a magyarokat, mint büszke embereket. [73]. STANISLAS BELLANGER magyarját már messziről fel lehet ismerni. A katonás járás mellett a »büszke« tekintet is jellemzi. BELLANGER idézi A. Barginet nevű honfitársának azt a megállapítását, mely a magyarok »tökéletes« büszkeségét emeli ki. A büszkeség a franciák véleménye szerint egyformán jellemző minden magyarra, tartozzék az akár-melyik társadalmi osztályhoz is. Egy LANCELOT nevű francia, aki a *Le Tour du Monde* című lapban számolt be magyarországi élményeiről [74], azt tapasztalta, hogy az egyszerű magyar parasztembert is jellemzi a büszkeség [75]. Ez a jellemvonás a magyarról festett irodalmi portréban is erő-

sen kidomborodik. Büszkének ábrázolja a magyart FRANÇOIS COPPÉE *Le Magyar* című költeményében, GUSTAVE DE LA TOUR a regényeiben, a *büszké* jelzót illeszti a magyar neve mellé JACQUES NORMAND *Aux Inondés de Szegedin* című alkalmi költeményében, ez a jelző szerepel Magyarország neve mellett H. L. Sazerac *Le Danube* illusztré című művében közölt egyik kis versben is.

A magyarokra jellemzőnek tartott büszkeség, mely több franciának a szemében gögösségbe megy át, kétféle értékelésben részesült. Egyesek, mint pl. LANCELOT, LA TOUR, CYPRIEN ROBERT, a büszkeség miatt megrójják a magyarokat. Széchenyi is ostromozta ezért korának magyarságát. »Mon peuple périra par l'orgueil«, idézi RECLUS Széchenyitől [76]. Mások, mint TISSOT, JULES ROMAINS, a magyarság esetében megbocsáthatónak tartják a büszkeséget, mivel szerintük ez a magyar nép fennmaradásában fontos szerepet játszott.

A XIX. századi franciák magyarságszemléletének alakulását jelentős mértékben befolyásolták a Magyarországon megfordult francia utazók is magyarországi tapasztalataik ismertetésével. Útleírásaik, útirajzaik a közvéleményre közvetlenül vagy közvetve, kisebb vagy nagyobb mértékben, de hatást gyakoroltak. Ismeretes, hogy pl. MME ADAM Magyarországról szóló műve [77] mily nagy visszhangot keltett Franciaországban. Ugyanezt mondhatjuk el VICTOR TISSOT-nak már idézett művéről, melynek adatait több külföldi tankönyv is átvette. Néhány fejezete még az első világháború után is szerepelt egyes idegen tankönyvekben [78]. THEOPHILE GAUTIER-val THÉODORE VALÉRIO francia festő ismertette meg Magyarországot és a magyar népet. Így születtek meg a művész ismertetése és 1845-ben kiadott albuma alapján THÉOPHILE GAUTIER műveinek magyar vonatkozásai [79].

A francia közvéleményben a magyarságról kialakult kép a múlt században a francia utazók útleírásai nyomán új vonással gazdagodott: a vendégszeretet vonásával.

A XIX. század első felében Magyarországra érkezett francia utazók magyar nemesi és főnemesi családok vendégszeretétét élvezték. BEUDANT már többször említést tesz a magyar földön tapasztalt vendégszeretetről. »Bécsben annyira ismételték, írja Beudant, hogy rendkívül kellemetlen dolog Magyarországon utazni, s hogy ott igen nagy ridegség uralkodik az idegenekkel szemben... minden magyar nemesember a legszívélyesebb módon fogadott, s a nemes vendégszeretetük, mely gyakran elfeledtette velem a fáradalmakat, ugyanannyi kedves emléket vésett emlékezetembe, mint amennyi értékes megfigyelést a természet nyújtott.« [80]. A század első felében hasonló elismeréssel nyilatkozott a magyarok vendégszeretéről AUGUSTE DE GÉRANDO és MALTE-BRUN is. Mindkettőjük megállapítása szerint Magyarországot be lehet úgy utazni, hogy fogadókat kellene igénybe venni [81]. MARMONT szintén megemlékezik a szerinte joggal híres magyar vendégszeretetről. Megállapítása szerint sehol a világon nem gyakorolják a vendégszeretetet olyan mértékben, olyan szívéllyességgel, mint Magyarországon. Naplementekor az utast szívesen fogadják bárhol, ahol szállást kér éjjelre és még a neve után is alig érdeklődnek. A meglepően nagyfokú vendégszeretet okát MARMONT a fogadók hiányával magyarázza. A vendéglátás a kölcsönösség elvén alapszik. Annak, aki utazni akar és vendégként másoknál meg akar szállni, vendégül kell látnia azokat, akik-

től vendéglátást kér. MARMONT azonban elismeri azt, hogy a magyarok a fent említett évtől függetlenül is vendégszeretőek. Egy idegennek a vendégül látásával — bár rövid időre — megszűnik a ház egyhangúsága, a vendéglátás pedig anyagi szempontból alig jelent valamit a vendéglátó számára [82].

A század második felében is a francia utazók közül a legtöbben mind megemlékeztek a magyarok közismert vendégszeretéről. Magyarországon a legnagyobbfokú vendégszeretet él az emberekben, állapítja meg LANCELOT [83], TISSOT [84], MME ADAM [85], MASSENÉT [86], ULBACH [87], LA SALLE DE ROCHEMAURE [88], DOUMERGUE [89]. COPPÉE »oly testvéri« és »oly lelkes« vendégszeretetért (une si fraternelle, si enthousiaste hospitalité) mondott köszönetet 1885-ben [90]. Míg MONTET Magyarország vendégszerető földjéről beszél (cette hospitalière terre de Hongrie [91]), TISSOT Magyarországot már egyenesen a vendégszeretet hazájának nevezi (le pays ... de l'hospitalité [92]).

A magyar vendégszeretet híreről tanúskodnak a franciák által gyakran használt jelzők, proverbiale, patriarcale, grandiose, orientale.

A történetírók közül CHASSIN, az írók közül LA TOURT említjük meg mint olyanokat, kik többször megemlékeztek a magyarok vendégszeretéről. CHASSIN szerint a vendégszeretet a magyarságot már a »barbár« idők-től kezdve jellemzi [93]. LA TOUR műveiben sokszor történik említés a magyarok vendégszeretéről. Szerinte »nincs vendégszeretőbb nép« a magyarságnál: Il n'est point de peuple plus hospitalier.

Igen figyelemreméltó az, amit RAOUL CHÉLARD a magyarok vendégszeretetével kapcsolatosan megállapít. Ő is elismeri, hogy a magyarok vendégszeretőek, de szerinté helyesebb lenne, ha ez a vendégszeretet a Magyarországra érkező franciákkal szemben nem úgy nyilvánulna meg, ahogyan az általában tapasztalható. A két nép közeledését szerinte sokkal jobban szolgálná a franciák lelkületének alaposabb megismerése, a bensőséges lelki összekapcsolódás, mint a fényes lakomák hosszú sora és a szakadatlan ünneplések, melyek Ferdinand Lessepset, Louis Ulbachot, François Coppée-t, Jules Massenet-t, Léo Delibes-et és még annyi más franciát magyarországi látogatásuk alkalmával valósággal holtra fárasztották [94]. A franciák közül mások is érezték azt, hogy ez a vendégszeretet már szinte az erőszakosság határán jár. Ez tűnik ki abból a levélből is, amelyet GOUZIEN zenekritikus írt egyik barátjának. GOUZIEN ebben a levélben, melyet a Le Monde illustré közölt, a következőket írja: »Erélyesen küzdeni kell a magyar vendégszeretetnek ezen formája ellen, mely a vendéglátó részéről arra irányul, hogy kiűrtesse lakását a látogatóval, aki őt jelenlétével megtiszteli.« [95].

A század folyamán alig volt olyan francia utazó, ki fel ne figyelt volna a magyar mágnások, a magyar nemesek részéről kifejtett fényűző pompára. Ezirányú tapasztalataikról sokan tesznek említést magyarországi élményeik ismertetése során, mint pl. AUGUSTE LAGARDE, BEUDANT, LOCMARIA, MARMONT, THOUVENEL, TISSOT, VIGNERON, MME ADAM, MARMIER, THÉO-CRITT, RECOULY stb. Az országgyűléseken és a koronázási ünnepségeken a Magyarországon megforduló franciák megcsodálták a pompásabbnál pompásabb öltözeteket, vagyonokat érő drágaköveket, ékszereket.

THOUVENEL »rivalité de luxe et de parures«-t emleget a pozsonyi országgyűlésen tapasztalt pompa láttára [96].

A magyar parasztok ruházkodása, amint francia részről megállapítják, nem mutat fényűzésre; legfeljebb festőinek mondható. A parasztok lakása szintén híjával van a fényűzésnek. TISSOT csupán a magyar parasztlakodalomban fejez fel fényűzést [97]. Mindez azonban nem jelentett akadályt, hogy a pompaszeretetet az egész magyar népre ne vonatkoztassák, amint azt pl. VIGNERON is teszi, aki így jellemzi a magyarokat: »A magyarok nagyok, nemeslelkűek, büszkék, bátrak, szélsőségesen hazafiak; kedvelik a fényt és a pompát, a fényűzést s a díszes ruhákat.« [98] MME ADAM hasonlóan ír a magyarokról: »Csak nézni kell a parasztjait, mágnásait, az óriási Dunát, ezt a népet, mely szereti a fényt, a szép ruhákat, a lovakat; mely rajong a szertartásokért, az ünnepélyekért.« [99]. A pompakedvelést illetően ehhez hasonló véleménye lehetett Párizs népének, amikor 1848-ban végignézte a köztársasági kormány üdvözlésére felvonuló magyarok menetét. A festői látványt nyújtó felvonulásról HUGO KÁROLY a következőkben számolt be a Pesti Divatlap 1848. évi 16. számában: »A Boulevard hoszában mentünk a rue du templeig. Dobsával együtt fényes magyar öltözetben, egy szalaggal összekötött francia és magyar zászlót vivénk; utánunk a küldöttség, általánosan nemzeti ruházatban, s ennek nyomában egy harmadik zászló, magyar nemzeti színekkel, s aztán következtek a többi magyarok; a népet képviselve, magyar színekkel ékesítvük, s nagyobb részint attilában. A menet olly nagyszerű lévén, lassanként hozzánk több nép tolt; azonban még most mindenki hallgatag és ünnepélyes szint visele, mikép mi magunk. A nép a Boulevardon megállapodék, bámult az idegenszerű látványon, mit a párizsi nép olly annyira szeret, s nézte a szép menetet, mellyről még másnap is beszélgettek, hogy t. i. on n'a jamais vu de si beau (sohasem láttak illy szépet). Ezt leginkább az itt még nem látott öltözetnek, és a feltűnő kortes-menetnek köszönhetjük, mihez a magyar igen jól ért.«

A pompaszeretet hírének kialakulásában jelentős szerepet játszott a magyar huszár alakja is. A XVIII. századi francia enciklopédiák megemlékeznek a pompás öltözetű hajdúkról, huszárokról és huszár tisztekről is, s a magyar katonák egyik általános jellemző vonásának a pompakedvelést tartják [100]. A magyar huszár ragyogó uniformisát és pompázó eleganciáját Európa népei mindig csodálták és a XIX. század franciái is emlékeztek rá [101].

A francia utazók közül többen a magyarok pompakifejtésében bizonyos aránytalanságra mutatnak rá, így pl. RECOULY [102] és HAUSSEZ [103]. Mások ennél sokkal tovább mennek, amikor tekintetüket a mágnások, nemesek díszes öltözetéről, fényűző életéről tanúskodó kastélyaikról a széles néptömegekre fordítva bíráló szemmel vizsgálják ezeknek helyzetét. A század elején BEUDANT felfigyel a magyar nemes és a magyar paraszt ruházata között mutatkozó nagy különbségre [104]. MME ELISABETH DE BON 1822-ben megjelent útleírás-gyűjteményében az Eszterházy-kastéllyal kapcsolatosan arra figyelmeztet, hogy Magyarországon a nagy pompa és a ragyogás mellett kirívóan nagy nyomor is van [105]. THOUVENEL is a társadalmi osztályok helyzete között tapasztalható hatalmas különbségre hívja fel a figyelmet azzal az eléggé elrettentő és szálnalmas képpel, ame-

lyet 1839-ben megjelent munkájában Pesten terményeiket áruló parasztokról rajzolt: »Ha az ember látja őket, amint szalmán fekszenek kis lovaik és könnyű szekereik között, azt hiheti, hogy valami vad hordába került... Ennek a különleges fajnak a jelenléte egy civilizált város közepén, ez a IV. századból származó és a XIX. században még mindig élő emlék olyan látványt nyújt, amelyhez szemünk és eszünk nehezen szokik hozzá.« [106].

Így jelennek meg egyre sűrűbben, főleg a század második felében, olyan nyilatkozatok, amelyek a Magyarországon fennálló nagy szociális elmaradottságról, kulturális és egyéb téren tapasztalható kirívó ellentétekről tesznek említést. A fényűző pompa nem kápráztatja el az éles szemű francia utazót, aki észreveszi a ragyogó pompa mögött a szociális téren jelentkező nagy elmaradottságot. A korabeli magyarság számára nagyon megszívlelendő volt az, amit RECOULY a magyar parlament épületével kapcsolatosan írt: »A magyarok azonban akartak nagyot alkotni, tekintélyes összegű milliókat költeni parlamentjükre, amely vitathatatlanul a legnagyobb Európában. Egy nagyon szellemes, de nyilvánvalóan nagyon takarékos magyar nő mondta nekem a minap: 'Esztelenség így pazarolni el a pénzt, amikor annyi más hasznosabb dologra nem jut belőle; ennek a szép palotának a láttára a török hadsereg díszfelvonulásaira gondolok, amelyeken az elől haladó tiszteket brokát és selyem borítja és szikrázó drágakövek ékesítik, ellenben a katonáknak, akik utánuk jönnek, nincsen lábbelijük...'« [107].

A XIX. századi franciák magyarságszemléletének alakulásában különösen fontos szerepet játszott a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatosan Franciaországban román, cseh és szerb részről évtizedeken át folytatott azon tevékenység, melynek egyrészt az volt a célja, hogy tájékoztassa a francia közvéleményt a nemzetiségi kérdésben, másrészt pedig az, hogy a nemzetiségi kérdésnek román, cseh és szerb részről tervezett megoldásához megnyerje a franciák politikai és erkölcsi támogatását. E téren különösen román részről fejtettek ki igen széleskörű tevékenységet. POLÓNYI NÓRA szerint a románok panaszait, valamint a politikai és nemzetiségi törekvéseit első ízben az 1883-ban Párizsban megjelent francia nyelvű memorandum ismertette a Nyugat előtt [108]. POLÓNYI NÓRA állítása helyesbítésre szorul. A francia közvélemény ugyanis a román törekvésekről is már a század első felében tudomást szerzett. Az e téren elért eredmény nagyrészt azoknak a román egyetemi hallgatóknak a nevéhez fűződik, akik a XIX. század 30-as éveitől kezdve egyre nagyobb számban Párizsban kezdték végezni tanulmányaikat. A magyar szabadságharcot megelőző időben egyesületük elnökségét nem kisebb személy vállalta el, mint maga Lamar-tine. A párizsi román kolóniában igen jelentős szerepet játszott BRATIANU DEMETER, a Collège de France hallgatója, aki 1835-ben került Párizsba. A Collège de France hallgatói közül igen sok barátot szerzett a román ügynek. Nagyrésztben ő nyerte meg a demokrata sajtó szimpátiáját a román törekvések számára.

A párizsi román fiatalok oly sikeres tevékenységet fejtettek ki a román ügy érdekében, hogy a későbbi román történetírás nagyrésztben az 1848-as román generáció munkájának tulajdonítja nemcsak a fejedelemségek egyesülését, hanem Nagyrománia megalakulását is [109].

A francia közvélemény különösen nagy érzékenységgel reagált a különböző nemzetiségek sérelmeire, panaszaira. Már a szabadságharc idején elhangzottak olyan kijelentések francia részről, amelyek a magyarság elfogult hazaszeretetéről, a nemzetiségek elnyomásáról szóltak. Amikor PULSZKY a szabadságharc idején Párizsba érkezett, azt állapította meg, hogy a francia közvélemény azoknak adott igazat, »akik minket a szláv és román nép durva elnyomóinak híreszteltek. A francia és német irodalomban alig találkoztunk jó indulattal.« [110]. SZEMERE BERTALAN 1853-ban írt emlékiratában a franciákkal kapcsolatosan a következő megállapítást teszi: »... különös tünemény, hogy az írókat, kik merőben ellenkező elvek-ből indulának ki, a magyar politika kárhóztatásában mind megegyezni látjuk.« IRÁNYI DÁNIEL is 1867-ben azt írja haza Párizsból, hogy a franciák a magyarokat »igazságtalansággal vádolják a másfajú nemzetiségek iránt. E hiedelmet nem lehet kivenni fejökből, akár mint vitassa is az ember az ellenkezőt« [111].

Franciaországban a román ügy érdekében kifejtett tevékenység a század második felében egyre fokozódott. Ennek a tevékenységnek főbb mozzanatait jelentik azok a memorandumok, kiáltványok, melyekben a románok panaszait és követeléseiket a francia, illetőleg az európai közvélemény elé tárták. Így jelent meg az első memorandum 1883-ban [112], majd 1891-ben a bukaresti és jassyi egyetem hallgatóinak az emlékirata [113], 1892-ben a Kultúrliga párizsi osztályának tiltakozó irata [114], Bécsben a Replica [115], valamint a második memorandum [116], 1894-ben a memorandum-perrel kapcsolatos felhívás [117], 1896-ban a millennium elleni tiltakozás céljából Párizsban Emile Flourens, volt francia külügy-miniszter elnöksége alatt tartott gyűlésről kiadott beszámoló [118]. Ezeknek az emlékiratoknak, kiáltványoknak, nem szólva az egyéb kiadványokról, hatalmas visszhangja támadt a francia közvéleményben. A román egyetemi hallgatóknak 1891-ben kiadott emlékiratát a párizsi Europe teljes terjedelmében leközölte, a többi újság a fontosabb részeket idézte kedvező kommentárok kíséretében. A párizsi egyetemi hallgatók egyesülete LOUIS CARMELIN cikkén keresztül nyilvánította ki szimpátiáját a román ifjúság emlékirata ügyében. A lille-i és dijoni egyetemi hallgatók is a román ifjúság emlékiratá mellett foglaltak állást.

A kolozsvári memorandum-pernek különösképpen nagy visszhangja keletkezett Franciaországban. Nyilvánosan a románok mellett nyilatkozott FÉLIX LESEUR, LEROY-BEAULIEU, ERNEST LAVISSE, EMILE PICOT, HENRI GAIDOZ, GEORGES CLÉMENCEAU, MME ADAM, FRANÇOIS COPPÉE, JAMES DARMESTETER.

A memorandisták elítélése után a román URECHE kiadásában megjelent az Album de voci latine. Dela frați la frați c. kiadvány. Ebben a latin népek kiváló személyiségei fejezték ki együttérzésüket a román nép-pel. Így jelent meg nyilatkozat RAMBAUD-tól, a Félibrige-mozgalomból ismert montpellier-i AUG. CAVALIER-től, A. ROQUE-FERRIER-től, LEROY-BEAULIEU-tól, MONSILLAC-tól és MME ADAM-tól is.

Az események hatása alatt a franciák magyarságszémleletében komoly változás következett be. Francia részről a magyarságot egyre inkább vezetőinek külföldön rendkívül kedvezőtlen visszhangot keltett nemzeti-ségi politikája alapján kezdték megítélni. A magyarok fő jellemző voná-

saiként most már nem a hazaszeretetet és szabadságszeretetet, hanem a sovinizmust, a nemzetiségek elnyomását kezdték egyre szélesebb körben hangoztatni. Ez a szemlélet tükröződik abban a jellemzésben is, amelyet a millennium évében FRANCIS CHARMES adott a magyarságról a *Revue des Deux Mondes*-ban: Si l'histoire a rendu très ardent le patriotisme des Magyars, il l'a rendu aussi très exclusif. Les nécessités de la lutte pour la vie développent chez ceux qui les subissent des qualités très énergiques mais qui tournent facilement à l'esprit de domination. Les Magyars forment une race gouvernante dans tous les sens du mot Il est certain que si les Magyars ont quelque chose de l'impérialisme des vieux Romains, ils n'ont pas au même degré qu'eux le sens élevé du gouvernement. Ils sont plus chevaleresques que généreux, plus intelligens que tolérans, épris de liberté pour eux, mais volontiers jaloux de la liberté des autres [119]. Különösen sötét képet festett a magyarságról HENRI ROCHEFORT az *Intransigeant* 1894. évi május 13-i számában megjelent cikkében, melyben a magyarságot gögös, a nemzetiségeket kegyetlenül elnyomó, sovinszta népként mutatja be.

A magyarságról így kirajzolódott képet még sötétebbé tették olyan torz vonások, amelyeknek a francia közvéleményben való elterjedését a század folyamán jelentős mértékben osztrák, ill. német részről segítették elő.

A monarchia külföldi diplomáciai képviselőitől sem a század elején, sem pedig később némigen lehetett várni azt, hogy a magyarságról tárgyilagos képet tárjanak a külföld elé. E helyett inkább valami örökké lázongó, vad népnék festették le [120]. Osztrák részről nemcsak a század elején, hanem később is a magyarokról sokszor mint barbárokról beszéltek. A magyar—francia barátság aranykorában, az 1885. évi országos kiállítás alkalmával, a francia vendégek tiszteletére adott banketten COPPÉE beszédére válaszolva VÁRADI ANTAL a felszólalásában a francia nemzetet kérte fel legfőbb bírónak annak eldöntésére, hogy barbár-e a magyar nemzet, mint ahogyan »egyes népek« nevezik [121].

A távolabbi németiség magyarság szemléletét legjobban tükrözte az a jellemzés, amely egy, a gyermekek számára írt és Nürnbergben kiadott tarka képeskönyvecskében (*Sinnreiche Blumenkette geschlungen um Natur und Menschenleben. Ein neues Bilder und Lesebuch*) jelent meg: »Az ország lakosai lusták, a földet nem művelik szorgalmasan, de büszkék, erőszakosak, becsvágyók, nemesek és van érzékük, tehetségük a tudományok iránt. Hisznek a szellemekben és vámpírokban. (Ezek visszajáró halottak és a néphit szerint kiszívják az ember vérének.) Mikor Mina este ágyba került, anyját kérdezte: 'ugy-e nem jön a magyar?' És ha ettől kezdve rosszul viselte magát, testvérei így szóltak rá: 'Mina, Mina, jön a magyar!'« [122]

Aulikus osztrák beállítás szerint a magyarok rebellisek és a szabadságért vívott küzdelmeik — így az 1848/49-es szabadságharc is — nem egyebek, mint lázadások, a császár elleni lázongások. MME BLAZE DE BURY, egy francia diplomata felesége, aki útleírásaiban osztrák befolyás alatt a magyar szabadságharcról mint lázadásról emlékezett meg, a magyarokat rebelliseknek és gögösöknek jellemezte [123].

CHASSIN 1856-ban megjelent művében arra mutat rá, hogy az osztrák újságírók segédkeznek olyan vélemény kialakításában, mely szerint a magyarok elnyomják a nemzetiségeket [124]. ALBERT LEFAIVRE is munkájában olyan megállapításokat idéz, amelyek a millennium idején osztrák, illetőleg német sajtóban jelentek meg: nombre d'organes dans la presse allemande... les organes du conservatisme autrichien... les fêtes d'Arpad étaient une comédie arrangée... et flatter la race magyare au détriment de toutes les nationalités qu'elle opprime... Cette exhumation... elle proclame la supériorité d'une race sur les autres au sein de la monarchie... Nous protestons contre ce millénium, véritable attentat contre notre existence nationale et symbole de notre assujettissement à l'orgueil et à l'exclusivisme d'une caste oppressive... [125].

Az a megítélés, amelyben a magyarság az osztrákok körében részesült, nem maradt ismeretlen a távolabbi németiség és a németül tudó külföldi közönség előtt s ezek révén azután még szélesebb körben terjedt el.

A magyarság hírének rosszrafordulása, a francia rokonszenv megfogyatkozása végső soron az útját tévesztett magyar nemzetiségi politikában gyökeredzett. KOSSUTH, akit a nemzetiségi kérdés rendezésének gondolata emigrációs éveit alatt állandóan foglalkoztatott [126], azon a véleményen volt, hogy a szabadságharc sikere esetén Magyarország függetlensége a nemzetiségi kérdés megoldását lehetővé tette volna [127]. Minthogy azonban a sors mostohasága miatt ez nem adatott meg, a magyar nemzetiségi politika a század második felében erkölcsileg is súlyos vereségeket tartogatott a magyarság számára vezetői hibájából. Ezek a hibák egymás után mérték csapást arra nimbuszra, mely a magyarságot a szabadságharc után Franciaországban övezte. Az események visszahatásaként a francia közvéleményben jelentkező rendkívül kedvezőtlen visszhangnak jellemzően adott kifejezést GEORGES CLÉMENTEAU, aki a kolozsvári memorandum-perrel kapcsolatosan a La Justice című napilap 1894. évi május 12-i számában cikket írt és abban a következőket jelentette ki: »Ez a pör valóban szégyen a szabad magyar nemzetre. El lehet ítélni Ratziau doktort és barátait. Az európai közvélemény előre felmentette őket.«

A magyarság szabadságszeretetének híre azonban a számára egyre kedvezőtlenebbé váló légkörben is fennmaradt. Erről tanúskodik BENES-nek 1916-ban tett következő kijelentése: »Úgy hiszem, legfőbb ideje, hogy a magyarság valódi szerepét megértsük 1848-ban... Franciaországban a magyarokat még mindig a szabadság ősi bajnokainak tekintik.« [128]. A magyar népet pedig, amely mitsem tehetett vezetőinek a nemzetiségi politikában elkövetett hibáiról, maga a román AVRAM TODOR mentette fel, amikor a francia nyelven megjelenő Revue de Transylvanie-ban a következőket állapította meg: »... a történelem adatai azt mutatják nekünk, hogy az ezeréves elnyomás a magyar nép részéről a fantázia világába tartozik.« [129].

A franciák rokonszenvének és érdeklődésének a század második felében tapasztalható megfogyatkozásában még más okok is közrejátszottak. Az egyik Magyarországnak a francia érdekekkel ellentétes külpolitikai orientálódása, a másik pedig hazánk demokratikus fejlődésének elmaradása volt. Ez utóbbival kapcsolatosan IRÁNYI DÁNIEL a következőkre hívta fel 1867-ben a magyarság figyelmét: »A franciák aristokratái szelleműnek

tartják a magyart, alkotmányát, törvényeit, erkölceit, s ezenkívül igazságtalansággal vádolják a másfajú nemzetiségek iránt... minap oly úri egyénre akadtam, aki azt gondolta, hogy valamennyi magyareredetű lakosa hazánknak nemes. Ily vélemény mellett nem csoda, hogy az egyenlőséget bálványozó nép nem igen rajong érettünk... De ha azt akarjuk, hogy a francia közvélemény amúgy szívből mellettünk nyilatkozzék, úgy a szabadelvűség és egyenlőség elvének nagyobb mértékben illik hódolnunk... ha egyre méltóságos, nagyságos és tekintetes urazzuk egymást, mindamellett, hogy untalan a 48-at emlegetjük, amikor pedig a címezssek nem csak eltűntek, sőt csaknem bántalomnak vétettek, — ha a főispáni hivatalokra most is csak mágnásokat emlegetünk, vagy legalább csupa nagybirtokú nemeseket: akkor, uraim, a francia rokonszenv még sokáig késni fog. Pedig hiba lenne a külföld, különösen a francia közvéleménnyel nem törődni.« [130].

Így alakult a franciák magyarságszemlélete a század folyamán. Az eddig tárgyaltak után nem meglepő tehát, hogy az a kép, amely a magyar név hallatára a század második felében, a század végén a franciák szeme elé kirajzolódott, elég különös és bonyolult lehetett [131]. Maga az ország a népével együtt »Franciaországra nézve — amint azt a Pesti Hírlap 1885. évi augusztus 9-i számában még mindig olvashatjuk — nagyban és általánosságban terra incognita« volt. A magyarról alkotott képben több olyan vonás szerepelt, amelyeket a franciák közül is sokan hamisnak és felületesnek találtak. A pásztor, a csikós, a betyár, a cigány alakja és a pusztá túl nagy helyet foglalt el a legtöbb francia magyarságszemléletében. A pásztor-, csikós- és betyár-romantikának túlságos érvényesülését, ami akadályozta Magyarországról és a magyarságról egy reális, bár talán kevésbé érdekes kép kialakulását, magyar részről is elősegítették. Bizonyára nem gondolt erre SZAPÁRY LÁSZLÓ huszárkapitány sem, amikor az 1855. évi víg farsang idején Párizsban »egy Tuileries-bálon nagy furorot keltett csikós-öltözetében« [132]. A franciák között nem egy volt olyan, mint THÉODORE CAHU (Théo-Critt) is, aki a magyarokat a Tissot-féle könyvekből ismert viseletben tudta csak elképzelni. Erre a korabeli franciák között uralkodott hiedelemre nagyon jellemzően írja le csalódását, mely Pesten ezzel kapcsolatosan érte: »Ezért másnap magyarokat akarok csodálni. Az utcán azonban csak néhány katonát látok, akiknek feszes nadrágja sárga bakancsokba van bújtatva, ami lábukat roppant nagyvá teszi. A bundát zsákformájú zubbony helyettesíti és a sapkájuk nagyon viszonylagos eleganciájú. Az összes többi járókelő a párizsiakra, a lyoniakra vagy toursiakra hasonlít. Magyarokat! kiáltom. Mindenfelé magyarokat követelek viseletükben. Lehetetlenség egyetlen egyet is közülük látni. — Nem is lehet többé olyanokat itt találni, csak Párizsban, feleli nekem a főpincér, akit ebben az ügyben megkérdeztem.« [133].

A magyarsággal kapcsolatosan kialakult bonyolult képet még bonyolultabbá tette nem egy francia előtt a francia nyelvben használatos elnevezésünk. A XIX. században ugyanis egyre általánosabbá kezdett válni az a törekvés, hogy a magyarokat »hongrois« helyett a »magyar« szóval nevezzék. Az 50-es években még arra is kísérlet történt, hogy Hongrie országnév helyett Magyarie-t használják hazánk megnevezésére [134]. Ez az elnevezés azonban nem ment át a közhasználatba.

A »magyar« és »hongrois« szó egyforma használata a franciák körében különös tévhitnek lett a forrásává. Az a hiedelem kezdett kialakulni, hogy mást jelent a »magyar« és mást az »hongrois« szó. ARTHUR MILLAUD szükségesnek érezte, hogy honfitársait erről a téves hiedelemről a következő magyarázattal felvilágosítsa: J'ai hésité jusqu'ici à faire un peu de pédantisme, il le faut cependant, dans l'intérêt de mes concitoyens. Nos romanciers et nos dramaturges ont souvent parlé des magyars. Quand le mot magyar vient sur les lèvres d'un Parisien, il croit devoir dire »un magyar hongrois«. Pour les Français, un magyar est un grand seigneur de Hongrie, un gentilhomme du cru, un vieux suzerain à trois chevrons et à trente-deux quartiers. Erreur, mes frères! Magyar est tout simplement un adjectif qui veut dire hongrois. Le mot hongrois n'existe pas en langue hongroise. — Magyar frordo'k veut dire Bain hongrois. Tout homme né en Hongrie, est Magyar, et quelqu'un qui vous dit: Je suis Magyar, n'a droit à aucun respect, à aucune admiration de votre part. C'est comme s'il vous disait: Je suis Hongrois! C'est toujours par suite de l'erreur plus haut signalée que j'ai dit à un domestique de l'hôtel: Avez-vous des Magyars, à Pesth? Comment, m'a répondu cet excellent serviteur, mais moi, je suis Magyar! Tous ceux qui sont nés en Hongrie, sont Magyars! J'avais cruellement offensé ce brave garçon, en doutant qu'il fût Magyar [135].

A XIX. századi franciák magyarságszemléletének tanulmányozása több fontos tanulsággal szolgál számunkra; így pl. azzal is, hogy a külföldi magyar vonatkozású megnyilatkozásokat a jövőben is a leggondosabb figyelemmel kell kísérni és ezeket összegezve a hazai közvéleménnyel is ismertetni kell. Az alapvetés és az útmutatás az ez irányú munkához ECKHARDT SÁNDOR és HANKISS JÁNOS részéről már régebben megtörtént. Ennek a munkának a folytatása és kiszélesítése, valamint a hiányok pótlása (pl. a szláv népek magyarságszemléletének feltárása is) továbbra is fontos feladat marad.

JEGYZETEK

- [1] *François-Sulpice Beudant*: Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818. Paris, 1822. I. k. 5.
- [2] *Ignace Kont*: Bibliographie française de la Hongrie. Paris, 1913. 54.
- [3] *Auguste de Gérando*: Essai historique sur l'origine des Hongrois. Paris, 1844. 57.
- [4] *Montesquieu*: Esprit des Lois. VIII. k. IX. fej.
- [5] Lásd *Hankiss János*nak erről szóló ismertetését a Debreceni Szemlének 1939-ben. Hungarica címmel megjelent kiadványában. 26–27.
- [6] *Edouard Sayous*: Histoire des Hongrois et de leur littérature politique de 1790–1815. Paris, 1872. VI.
- [7] *Beudant* id. m. I. k. 61.
- [8] *Hóman Bálint–Szekfű Gyula*: Magyar történet. Budapest, é. n. VI. k. 382.
- [9] Uo. VI. k. 383.
- [10] Uo. VI. k. 383.
- [11] Cikkek jelentek meg többek között a Gazette de France és a Journal politique de Bruxelles 1784. és 1785. évi számaiban.
- [12] *Octavian Beu* szerint számos ilyen francia feliratú metszet van kiadatlanul. (Octavian Beu: La Révolution de Horia dans l'art de l'époque. Revue de Transylvanie. 1935. II. k. 1. sz. 70.)
- [13] *Octavian Beu*: La Révolution de Horia dans l'art de l'époque. Revue de Transylvanie. 1935. II. k. 1. sz. 70.

- [14] Seconde lettre d'un défenseur du peuple à l'Empereur Joseph II sur son règlement concernant l'émigration, et principalement sur la révolte des Valaques où l'on discute à fond le droit de révolte du peuple. Dublin, 1785. (Lásd Ignace Kont: Bibliographie française de la Hongrie. Paris, 1913. 50. és Georges Moroiu: Les luttes des Roumains transylvains pour la liberté et l'opinion européenne. Episodes et souvenirs. Paris, 1933. 57–61.)
- [15] Terra incognita. Notizen über Ungarn. In zwanglosen Heften herausgegeben von J. Orosz und einigen Patrioten. Erstes Heft. Leipzig, 1835. VI–VII. 1.
- [16] Kont Ignác: Magyar emigránsck levelei Chassin Károly Lajoshoz. Budapesti Szemle. 1899. 273. sz. 413.
- [17] Beudant id. m. 3.
- [18] Charles-Louis Chassin: La Hongrie, son génie et sa mission. Paris, 1856. 4., 11.
- [19] Birkás Géza: A magyarság francia barátai régen és most. Pécs, 1936. 23.
- [20] Clémence Robert: A magyarság francia barátai régen és most. Pécs, 1936. 23. ris. 1851.
- [21] Hugó Károly: Magyar követség a francia köztársasági kormány előtt. Pesti Divatlap. 1848. 16. szám. (414. 1.)
- [22] Pulszky Ferenc: Életem és korom. Budapest, 1882–1884. II. k. 362. 1.
- [23] Uo. I. k. 434.
- [24] Borostyáni Nándor: Franciák és magyarok. Pesti Hírlap. 1885. augusztus 9. szám.
- [25] François Miklós: Les méfaits d'une encyclopédie française. Revue de Hongrie, 1912. március 15-i szám.
- [26] Beudant id. m. I. k. 4.
- [27] Uo. I. k. 42.
- [28] Uo. I. k. 42.
- [29] Uo. I. k. 42–43.
- [30] Sándor István: Sokféle. Győr, 1791. Első darab, 21.
- [31] T. i. Magyarország.
- [32] François Olay: Un maître français de l'histoire hongroise: Edouard Sayous. Budapest, 1933. 3.
- [33] Birkás Géza id. m. 23.
- [34] Chassin id. m. 4.
- [35] Pekár Gyula: Zola otthon. Budapesti Napló, 1898. febr. 18. szám. Lásd még a Debreceni Szemle kiadásában Hungarica címmel megjelent kiadványban, 73.
- [36] Raoul Chêlard: La Hongrie millénaire. Paris, 1896. 157–158. 1.
- [37] Lelkes István: A magyar–francia barátság aranykora. Budapest, 1933. 229., 243–245.
- [38] Beudant id. m. I. k. 43.
- [39] préjugés helyett.
- [40] Magyarországgal kapcsolatosan értendő.
- [41] Kont id. cikke. Budapesti Szemle. 1899. 273. szám. 413.
- [42] Pulszky id. m. I. k. 435.
- [43] Uo. I. k. 434.
- [44] Pesti Divatlap. 1848. évi 16. szám. (414. 1.)
- [45] Ennek a tévedésnek esett áldozatul Birkás Gézának, a szegedi egyetem egykori professzorának francia ismerőse is, aki Birkás Gézának így dedikálta könyvét: à mon ami tzigane. (Birkás Géza: Francia utazók Magyarországon. Szeged, 1948. 152.)
- [46] Irányi Dániel: Levelek Párisból. XXIII. Hazánk s a Külföld. 1867. március 27-i szám. 203.
- [47] Ipolyi Arnold: Magyar mythológia. Budapest, 1929. II. kiadás. I. k. 311.
- [48] E tudósításokra vonatkozólag lásd: Hankiss János: XVIII. századbeli francia tudósítás magyar vámpírokról. Történeti Szemle, 1920. 94–95. 1.
- [49] Alexandre Dumas père: Mes Mémoires. Paris, é. n. III. k. LXXXVI. fej. Lásd még a Debreceni Szemle kiadásában Hungarica címmel megjelent kiadványban. 20.
- [50] Le Vampire, drame fantastique en cinq actes, en dix tableaux, par MM. Alex. Dumas et Auguste Maquet. Ambigu-Comique, 30 décembre 1851. Cette pièce a échappé à nos recherches. (A. Parrant: Alexandre Dumas. Mémoires et Comptes-rendus de la Société Scientifique et littéraire d'Alais. 1880. II. k. 49.)

- [51] Magyar részről *Eckhardt Sándor* 1927-ben a Magyar Nyelvben közölt tanulmányt erről a kérdéssel. Az emberevő magyar meséje címmel és kétségbevonhatatlanul megcáfolta azt az állítást, mely szerint a franciák a magyarokról vették az ogre nevet népmeséik emberevőinek megjelölésére.
- [52] *G. Dupont-Ferrier*: Du moyen-âge aux temps modernes. Paris, 1931. 89.
- [53] A magyar szabadságharc franciaországi visszhangjára vonatkozóan lásd: *Sipos Lajos*: A magyar szabadságharc visszhangja a francia irodalomban. Budapest, 1929.
- [54] La Hongrie ancienne et moderne. Paris, 1851. (Variétés.) 24.
- [55] *Victor Tissot*: La Hongrie, de l'Adriatique au Danube. Paris, 1882. 151., *Raoul Chélad*: La Hongrie millénaire. Paris, 1896. 162., *Chassin* id. m. 80.
- [56] *La Salle de Rochemaure*: Du Danube à la Sprée. Aurillac, 1909. 271., 273., *Lucien Vigneron*: Entre les Alpes et les Carpathes. Paris, 1883. 189., *Tissot* id. m. 275., *Chélad* id. m. 50.
- [57] *Lelkes* id. m. 216. 1.
- [58] *Verne Gyula*: Sándor Mátyás. (Fordította Huszár Imre.) Budapest, 1917. IV. kiadás. 37.
- [59] Uo. 88.
- [60] *Dobsa Lajos*: Az 1848. évi francia forradalom. Pest, 1848. Az 1948. évi kiadásban 55–56. I. Lásd még *Hugo Károly* id. cikkét a Pesti Divatlapban, 1848. 16. szám. (415. l.)
- [61] *Michélet*: Nécrologie sur Gérando. National. 1850. január 8-i szám.
- [62] *Pulzsky* id. m. I. k. 248.
- [63] A szállóige történetét *Terbe Lajos* írta meg Egy európai szállóige életrajza címmel. (Budapest, 1937.)
- [64] Megjelent az 1850. évre kiadott Almanach du Peuple-ben. Lásd a Debreceni Szemle kiadásában Hungarica címmel megjelent kiadványban 19.
- [65] *Alexis Champagne*: Les Hongrois. Chanson démocratique.
- [66] *Clémence Robert* id. m. 4.
- [67] Lásd a Debreceni Szemle kiadásában Hungarica címmel megjelent kiadványban 9.
- [68] Hazánk s a Külföld. 1866. évi évfolyam. 794.
- [69] »...devant vous, peuple chevaleresque...«. Közli *Lelkes* id. m. 274.
- [70] *Hankiss János*: A magyar vőlegény lovagiassága. Hungarica 39–40.
- [71] *Mme Adam*: La Patrie hongroise. Paris, 1884. 196., *Lelkes* id. m. 204.
- [72] Revue des Deux Mondes. 1896. évi júniusi 1-i szám. 720. l.
- [73] »Stolz und hitzig, Hose rot und Schnurrbart spitzig«, idézi egy német képeskönyvből *Hankiss János* Nemzetkép és irodalomkutatás c. tanulmányában 14.
- [74] Egy francia lap Magyarországról. Hazánk s a Külföld. 1865. évi évfolyam 119–122., 134–135.
- [75] Uo. I. k. 121.
- [76] *Elisée Reclus*: Nouvelle géographie universelle. Paris, 1878. III. k. 339.
- [77] *Juliette Adam*: La Patrie hongroise. Paris, 1884.
- [78] *Dezső Lipót*: Külföldi furcsaságok Magyarországról. Mit tanítanak rólunk a külföldi iskolákban. Szombathely, 1928. 11.
- [79] *Birkás Géza*: A magyarság francia barátai régen és most. Pécs, 1936. 18.
- [80] *Beudant* id. m. I. k. 211–212.
- [81] *Auguste de Gérando*: La Transylvanie et ses habitants. Paris, 1845. II. k. 217., *Malte-Brun*: Précis de la géographie universelle ou Description de toutes les parties du monde. Paris, 1826. (II. kiadás) III. k. 402.
- [82] *Marmont, duc de Raguse*: Voyage du maréchal duc de Raguse en Hongrie, en Transylvanie etc. Paris, 1839. 53–55.
- [83] Hazánk s a Külföld. 1865. I. k. 121.
- [84] *Victor Tissot* id. m. 155.
- [85] *Mme Juliette Adam* id. m. 176.
- [86] *Jules Massenet*: Mes souvenirs 1848–1912. Paris, 1912. 156., 158.
- [87] *Louis Ulbach*: La Csárdás. Paris, 1888. 31–32.
- [88] *La Salle de Rochemaure* id. m. 100., 283.
- [89] *Emile Doumergue*: La Hongrie calviniste. 1912. 10.

- [90] *Lelkes István* id. m. 235.
- [91] *Uo.* 235.
- [92] *Tissot* id. m. 150.
- [93] *Chassin* id. m. 191.
- [94] *Raoul Chélar*d id. m. 157.
- [95] *Le Monde illustré.* 1879. szept. 21-i szám.
- [96] *Edouard Thouvenel*: La Hongrie et la Valachie. Paris, 1840. 7.
- [97] *Tissot* id. m. 207.
- [98] *Vigner*on: Entre les Alpes et les Carpathes. Paris, 1883. 189–190.
- [99] *Mme Adam* id. m. 122.
- [100] *Joseph Bárdos*: La Hongrie dans les encyclopédies françaises des XVIIe et XVIIIe siècles. Szeged, 1940. 56.
- [101] *Tissot* id. m. 158., 159.
- [102] *Raymond Recouly*: Le pays magyar. Paris, 1903. 18–19.
- [103] *Birkás Géza*: Francia utazók Magyarországon. Szeged, 1948. 105.
- [104] *Beudant* id. m. I. k. 68–69.
- [105] *Birkás Géza*: Egy francia tudós dunántúli utazása 1818-ban. Győr, 1931. 19.
- [106] *Thouvenel* id. m. 39. l.
- [107] *Recouly* id. m. 256–257.
- [108] *Polónyi Nóra*: A román propaganda hatása Nyugateurópa közvéleményére. Hí-tel. 1943. I. k. 496–497.
- [109] *Revue de Transylvanie.* 1934. No. 3. 278.
- [110] *Pulszky* id. m. I. k. 434.
- [111] *Irányi Dániel*: Levelek Párisból. XXIII. Hazánk s a Külföld. 1867. március 27. szám. 203.
- [112] Mémo-randum composé et publié par le Comité élu par l'Assemblée générale des représentants des électeurs roumains tenue à Hermannstadt le 12, 13 et 14 mai 1881. Paris, 1883.
- [113] Le Mémoire des étudiants universitaires de Roumanie relatif à la situation des Roumains de Transylvanie et de Hongrie. Bucarest, 1891.
- [114] Protestation des Roumains de Hongrie et de Roumanie qui font leurs études à Paris contre les persécutions dont souffrent les Roumains de Hongrie. Megjelent 1892. februárjában és márciusában a párizsi lapokban (*Le Temps*, *Le Journal des Débats*, *Le Soleil*, *la République Française*, *La Liberté*, *La Paix*, *La Lanterne* stb.).
- [115] Questions roumaines en Transylvanie et en Hongrie. Réplique de la jeunesse roumaine universitaire de la Transylvanie et de la Hongrie à la »Réponse« faite par la jeunesse magyare des académies hongroises au »mémoire« des étudiants universitaires de Roumanie. Vienne, 1892.
- [116] Mémo-randum des Roumains de la Transylvanie et de la Hongrie présenté à Sa Majesté François Joseph Ier. Sibiu, 1892.
- [117] Appel à la Justice. Lettre des citoyens roumains réunis en Meeting National à Bucarest le 3 juin 1894. Bucarest.
- [118] La Question des trois nationalités en Hongrie. Compte-rendu du meeting tenu le 11 juillet 1896 à la salle Wagram à Paris, sous la présidence de M. E. Flourens. Paris, 1896.
- [119] *Francis Charmes*: Chronique de la Quinzaine. *Revue de Deux Mondes.* 1896. évi június 1-i szám. 720.
- [120] *Chélar*d id. m. 48–49.
- [121] *Lelkes* id. m. 217.
- [122] Közölte *Nyírő István* a Debreceni Szemle kiadásában *Hungarica* címmel megjelent kiadványban. 22.
- [123] Ismerteti *Sipos Lajos*: A magyar szabadságharc visszhangja a francia irodalomban c. értekezésében. 88–89.
- [124] *Chassin* id. m. 6.
- [125] *Albert Lefavre*: Les Magyars pendant la domination ottomane en Hongrie. Paris, 1902. 4.
- [126] *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból. II. k. (Budapest, 1881.) 451.
- [127] *Kossuth* id. m. III. k. 690.

- [128] Revue Internationale de Sociologie. 1916. 298.
 [129] Revue de Transylvanie. 1936. 514.
 [130] *Irányi Dániel*: Levelek Párisból. Hazánk s a Külföld. 1867. március: 27-i szám. 205.
 [131] Erre utal *Francis Charmes*-nak a következő megállapítása is: Les Magyars ont de tout temps excité ils excitent encore les sentiments les plus divers; mais on ne peut pas leur refuser un patriotisme indomptable, un esprit politique merveilleusement aiguisé, une surprenante facilité d'adaptation aux idées occidentales, enfin un ensemble de qualités qui, mêlées à quelques défauts, ont fait d'eux une des nations les plus intéressantes de toute l'Europe. (Revue des Deux Mondes, 1896. évi június 1-i szám. 718.)
 [132] *Reiner Bertalan*: Magyar kultúr-képek. Budapest, 1891. 82.
 [133] *Théo—Critt*: Russes et Autrichiens en robe de chambre. Paris, é. n. 85. Cahu a cigányzenészek viseletével kapcsolatosan hasonló választ kapott: Quel costume? me répond l'un d'eux. — Votre costume national, celui des Tziganes. — Depuis trente ans, on ne le porte plus. — Pourtant, à Paris, nous avons souvent des Tziganes et toujours ils se montrent en costume. — A Paris, monsieur, c'est possible, mais pas ici. (Théo—Critt id. m. 100.)
 [134] La Hongrie ancienne et moderne. Par une société de littérateurs sous la direction de M. J. Boldényi. Paris, 1851. 18., *Chassin* id. m: 12.
 [135] *A Millaud*: Voyage d'un fantaisiste. Paris, 1873. 135—136. A magyar és hongrois szónak használatára vonatkozólag lásd még: *Ladislás Palásti*: Hongrois ou Magyar? Gazette de Hongrie. 1942.

ОФОРМЛЕНИЕ ВОЗЗРЕНИЯ ФРАНЦУЗОВ НА ВЕНГРОВ В 19 ВЕКЕ

Л. Палашти

Воззрение французов на венгров в начале 19 века вообще не было неблагоприятным. В Франции венгры слыли героическим, рыцарским народом, который любит свою родину горячо. Эти, характеризующие венгров черты еще больше становились общезвестными после революции 1848 г. и последовавшая затем освободительная война. Эту картину дополняли — как по общему признанию венгерские черты — гордость и любовь роскоши. Вследствие путевых записок путешественников, находящихся в продолжении столетия все чаще в Венгрии, картина венгров обогатилась с новым, общезвестным чертом: с чертом гостеприимства. Во второй половине века о венграх начинали судить по национальной политике их руководителей, которая зарубежом находила очень неприятный отклик, хотя народ не мог отвечать за ошибки в национальной политике своих руководителей. Но известность свободолюбия венгров сохранялась и в этой, превращающей для них все более неблагоприятной, атмосфере. Автор заканчивает свой трактат с тем, что за зарубежные проявления венгерского отношения нужно и в будущем следить с наибольшей тщательностью и общественность знакомить с их суммированием, а пробелы мы должны пополнить.

DIE ENTWICKLUNG DER MEINUNG ÜBER DIE UNGARN BEI DEN FRANZOSEN IM XIX. JAHRHUNDERT

von
L. PALÁSTI

Im Anfang des XIX. Jahrhunderts war die Meinung der Franzosen über die Ungarn im allgemeinen nicht ungünstig. Die Ungarn standen in Frankreich im Rufe eines vaterlandsliebenden, freiheitsliebenden, tapferen, ritterlichen Volkes. Diese für die Ungarn charakteristisch gehaltenen Züge wurden durch die Revolution des Jahres 1848 und den darauffolgenden Freiheitskrieg noch verstärkt. Das Bild ergänzten Stolz und Prachtliebe, als allgemein genannte Charakterzüge. Durch die Reisebeschreibungen der in diesem Jahrhundert Ungarn immer häufiger aufsuchenden Ausländer wurde das Bild durch einen in weiten Kreisen bekannt gewordenen Zug be-

reichert, durch den Zug der Gastfreundlichkeit. In der zweiten Hälfte des Jahrhunderts begann man die ungarische Nation immer mehr nach der im Ausland einen sehr ungünstigen Wiederhall erweckenden Nationalitätspolitik der führenden Kreise zu beurteilen, obzwar die Nation nicht für die Fehler verantwortlich war, die die Leiter gemacht hatten. Der Ruf der grossen Freiheitsliebe blieb aber der ungarischen Nation auch in dieser sich immer ungünstiger gestaltenden Atmosphäre erhalten.

Der Verfasser endet seine Studie damit, dass ausländischen Meinungsäusserungen auch in der Zukunft mit der grössten Aufmerksamkeit verfolgt werden müssen, dass die Öffentlichkeit davon in Kenntnis versetzt, das Mangelnde nachgeholt werden muss.

KÖZÉPISKOLAI MAGYAR NYELVTANÍRÁSUNK KEZDETERŐL

Írta: SZÁNTÓ LŐRINC

A gimnáziumi magyar nyelvtanárak alkalmazását elrendelő 1791. évi 16. tc. végrehajtása céljából Liptó vármegye rendjei megbízták ROSENBA-CHER FERENCET (szül. 1758. Dióspatony, Pozsony megye, megh. 1822. Kis-szeben, Sáros megye), az akkor Rózsahegyén működő jeles piarista ta-nárt [1] a nemes célt eredményesen szolgáló tankönyv megírásával. ROSEN-BACHER a közjó előmozdítása érdekében és a magyar ifjúság nemzeti neve-lésének lelkes szolgálatától áthatva örömmel tett eleget vármegyéje szán-dékának annál is inkább, mivel »a' Magyaron kívül majd minden tsinos-sabb Európai nemzet a' szép Tudományokat, kívált az Anya-nyelvet töké-letességre vitte; jól által-látván, hogy a' *Nyelv a' Nemzetnek különböztető jelensége, a' szívnek tolmáttsa, az indulatoknak Kalauza, a' Tudományok-nak kóltsa, az edgyetértésnek főeszköze: mink edgyedül magyarok, ma-gunkról, és édes anya-nyelvünkről, melyet az emlővel szoptunk, mint egy meg feletkező, sőt félre vetvén, és meg-tagadván, inkább az idegen nyel-veket úztuk vesztünkre. Mind e' korig sem élő-nyelv Tanítóink, sem ma-gyaról íratott Grammatikáink nem valának. De . . . az ország bölts végzé-séből az Oskolákban-is a' Magyar-nyelv Tanítók' székei fel-állítatának, a' kik az Ifjúságot Hazanyelven tanítanak, a' nyelvet művelnék, gazdagíta-nák, és egyéb Európai pallérozott Nemzetek' példájára tökéletesítenék.« (Nyelvtanának előszavából.) Tankönyvének címe: KISDEDEKHEZ AL-KALMAZTATOTT MAGYAR GRAMMATIKA. Tumler József János ki-adása. Besztercebánya, 1792. K. 8-r., 263. l.*

»A' régi és a' mostani nevezetes magyar könyvek olvasásából, és a' tapasztalásból« (előszó) összeállított nyelvtan a hagyományos latin gram-matika felépítéséhez igazodik. Ennek megfelelően öt része van: helyes ki-ejtés (orthoepia), szóhangzat (prosodia), helyesírás (orthographia), szóvizs-gálat (etymologia), szókötés (syntaxis). A tananyagnak ezt a tagolását s az egyes részek rendeltetését a tanulóknak is ismerniök kellett, s ebben nyelvtanunk a következőképpen jár el:

Hány Részei vannak a' Magyar Grammatikának?

A' Magyar Grammatikának öt Részei vannak, tudnillik: a' *Helyeski-ejtés*, a' *Szó-hangzat*, a' *Helyes-írás*, a' *Szó-vizsgálat*, és a' *Szó-kötés*.

Mire tanít bennünket a Helyeski-ejtés?

A' Helyeski-ejtés tanít bennünket a' Betűket esmérni, különböztetni, és tu-lajdon hangjok szerint magyarán ki-ejteni, és betűzni.

Mire tanít bennünket a' Szó-hangzat?

A' Szó-hangzat tanít bennünket a' Betűket, és Szavakat tulajdon hangjegyek szerént lágyan, vagy keményen, hosszan, vagy rövideden ki-mondani.

Mire tanít bennünket a' Helyes-írás?

A' Helyes-írás tanít bennünket a' betűket, és szavakat helyessen ki-írni, vagy a' betűzésben, és olvasásban jól elválasztani, és a' különböztető jelekkel meg-jegyezni.

Mire tanít bennünket a Szó-vizsgálat?

A' Szó-vizsgálat tanít bennünket a' Magyar szó különbféle hajló, vagy hajlatlan Részeit fel-tagolva, vagy öszvesítve ki-keresni, és az Esetek, Garádictsok, avagy Idők által hajtogatni.

Mire tanít bennünket a' Beszédkötés?

A' Beszédkötés a' Beszéd Részeit értelmessen öszverakni, és helyessen beszélleni magyaról.

Sok időnek kellett eltelnie, míg a magyar nyelvtan a latin mellett kivívhatta önállóságát. S ez természetes is, mert a magyar nyelvtan — a többi nemzeti nyelvtanokhoz hasonlóan — a latin grammatika nyomán alakult ki, így a latin nyelvtani rendszer nyűge alól sokáig nem volt szabadulási lehetőség.

A tananyag részletezése:

I. *A helyes kiejtés* (9—18. l.). A betűk: *a, b, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, y, z*; kettes v. pótoló betűk: *dz, ds, gy, ly, ny, sz, ts, ty, tz, zs, ks, ksz, kv*. A magánhangzók: rövidek és hosszúak, duplahangzók: *ö, ü*, (hajdan *eo, eu*); elsőrendűek [mélyek] és másodrendűek [magasak]. A mássalhangzók: egyesek [egyjegyűek] és kettesek: lágyultak (*gy, ly, ny, ty*), idegen hangpótolók ($x = ksz, ks; q = kv; c = k, tz$; régi magyar írásmód a családnévben: *ch, y*), magyar hangpótolók (*ds, dz, sz, zs, ts, tz*). A szótag. A szó: együgyű [egyszerű] és összetett, gyökeres és származott. A betűzés v. slabikálás [szótagolás] regulái. A helyes olvasás regulái.

II. *A szóhangzat* (19—22. l.). A rövid és a hosszú hangok helyes kiejtése, a szótagok mekkorasága [időmértéke] szerint, a szavak ejtését méregető hangjegyek: hangvessző, hangpont, rövidítőjegy (').

III. *A helyes magyar írás* (22—26. l.). A nagy kezdőbetű, a különböztető jelek: rövidítő jel ('), választójel, kötőjel, mellyet-vonyat [vessző], pontosvonyat [:], kétpont [::], körülzáró-, felkiáltó- és kérdezőjel.

IV. *A szóvizsgálat* (26—176. l.). 1. A szótag [szó]: gyökeres és származott, egyes és összetett; a beszéd részei. — 2. A nevező: állatos nevező v. főszó [főnév]: tulajdonnév és köznév; mellettszó v. hozzátett szó [melléknév]. A szószám: egyes és többes. A szó neme, az artikulások. A szóhajtás v. deklináció a magánhangzók rendje szerint. A hasonlítás [fokozás]: első, második és harmadik garádics. A mellettszó hajtása. A számnév [szintén melléknév]: sark- v. főszámok, rend [sor]- és sorszerű (pl. *négyenként, ötöt-ötöt, hatszor*) számok. — 3. A szószármazat [szóképzés] és öszvezés. — 4. A név helyett való szó [névmás]: személyező [személy-, birtokos- és visszaható névmás], mutató, kérdező, viszontagló [vonatkozó és határozatlan], tulajdonos v. sajátozó, függő személyező [birtokos ragozás], magán v. közbe tett pronomen. — 5. Az ige: személyes (mind a három személy szerint hajlíttatik) és személyetlen (csak a harmadik személyben marad, pl. *vagyon, nincsen*); művelő [cselekvő], szenvedő (*-atom, -etem, -tatom, -tetem*) és közléplő (neutrum, állapotot kifejező); bizonyos [határozott tárgyú]

és bizonytalan [határozatlan tárgyú]; hatható [ható], parancsoló [műveltető], kezdő és gyakorlatos; az első [mélyhangú] és a második [magashangú] rendhez tartozó igék. Az igeajtás (conjugatio) némei: a) határozatlan v. bizonytalan mivelő igék [alanyi ragozás], b) határozott v. bizonyos mivelő igék [tárgyas ragozás], c) szenvedő igék, d) középő igék: a határozatlanok [tárgyatlanok] az első conjugatio, a határozottak [tárgyasak] a második conjugatio, az -ik végzetűek a harmadik conjugatio (a szenvedő igék) szerint hajlítatnak; rendetlen hajlás. Igemódok: jelentő, parancsoló, lekötő v. összekötő v. foglaló [feltételes] és határozatlan [igenevek] mód. Igeidők: jelen, tökéletlen múlt [félmúlt], múlt, régi v. régmúlt és jövődő. Igeszemélyek. Az igeajtás táblázatai az első és második rendbeli igék szerint. — 6. A közös szó [melléknévi igenév]: jelen, múlt és jövődő idejű. — 7. A hátrateendő végszó (postpositio) [határozó ragok és névutók, igekötő]. — 8. A mellékszó (adverbium) [határozószó, -n, -ul, -ül ragos módhatározó, számhatározó stb.]. — 9. A közbevetett szó [indulatszó]. — 10. A kötőző szó.

V. A beszédkötés (176—260. l.). 1. A szavak rakásáról (176—214. l.): a nevező, a pronomen, az ige, a közös szók, a postpositiók, az adverbium és a conjunctiók használatáról szóló regulák. Az analízis v. szőfelbontás [elemzés] és a szintézis v. szőkötözés v. összerakás. — 2. Gyarapodók számára a beszéd nemeiről és a literatúráról (214—260. l.): folyó beszéd (próza), versezet v. kötött beszéd, összebeszélgetés (dialogus), levelezés, nyelvezés-mód (idiotizmus), ékesen szólás (oratória, poétika).

A magyar királyok időrendi felsorolásából s a megyék és a szabad királyi városok jegyzékéből álló függelék rekeszti be a tankönyvet (260—63. l.).

ROSENBACHER munkájának régebbi nyelvtanainkkal való egybevetéséből kiderül, hogy legfőbb forrása PERESZLÉNYI PÁL grammatikája volt, [2] de forgatta BÉL MÁTYÁS [3], ÁDÁMI MIHÁLY [4] és FARKAS JÁNOS [5] nyelvtanait is.

Nyelvtani műszavait latin, illetve német mesterszók fordításával alkotta meg figyelemre méltó eredetiséggel.

A korabeli katolikus írókra jellemző keverék helyesírással él; ennek legfőbb ismérvei a protestáns *tz, ts* (a mai *c, cs* helyett) és a katolikus *óllya, talállya, nénnye, kívánnya, hantya, bottya, rontya, láttya, kardgya, tudgya* (*ólja, találja, nénje, kívánja, hantja, botja, rontja, látja, kardja, tudja* helyett). A tankönyv helyesírási következetlenségei (különösen a nagy és kis kezdőbetű esetében) minden bizonnyal a kezdetleges nyomdai viszonyok terhére írándók.

ROSENBACHER tankönyve FELBIGER katekizáló módszere szerint van megszerkesztve. 158 kérdésből és a hozzájuk tartozó nyelvgyakorlatokból áll. Kérdései jól vannak megfogalmazva, összefüggővé, folyamatossá teszik a tárgyalást; a feleletek általában rövidiek, s jobbra a kérdések megismétlése nélkül, helyesen vannak megadva. Csak a szőkötés kérdései tartalmazzanak a szokottnál és a megengedettnél terjedelmesebb feleleteket. A kérdéseket magyarul és latinul közli, a gyakorlatokat pedig gyakran még németül és szlovákul is. Ezzel a nem-magyar ajkú tanulók szükséglete lebegett a szeme előtt. A tanulnivaló mintegy 120 lapra terjed, ebből kerekén 40 lapot tesznek ki a ragozási táblázatok.

ROSENBACHER munkája előszavában megemlíti tankönyvszerkesztő módszerének jellemző vonásait: 1. Horatiusra való hivatkozással rövidre fogta, és a tanulók szellemi színvonalához alkalmazta a tanítás anyagát, mert »Akár mit tanítasz, rövidre légy abban, Hogy a' Gyermek értse kis korában.« 2. Quintilianust követve példákkal és gyakorlatokkal világít meg minden kérdést, ugyanis »Hosszas út a Regula, Rövid, és könnyű a' Példa.«

ROSENBACHER becsületére válik módszeres szempontjainak következetes végrehajtása. Hogy mekkora önmegtagadásra volt szüksége anyagának a lényeges ismeretekre való csökkentésében, akkor ítélhető meg igazán, ha a korabeli tankönyvekkel, elsősorban ALVARI testes latin tankönyveivel hasonlítjuk össze. Persze túlzásba esnénk, ha azt állítanánk, hogy ROSENBACHER tankönyvében egyetlen fölösleges adat sincs. A deák grammatika követése folytán ez elkerülhetetlen volt. Így pl. helyesen mutat rá nyelvünk azon sajátosságára, hogy nem ismeri a főnevek nembeli megkülönböztetését, PERESZLÉNYI utánozva mégis beleesik egy ilyen szempontú tudománytalan és gyakorlatilag hasznavehetetlen felosztás erőszakolásába.

Hány Neme vagyon a' szónak?

A' Magyarban a' szónak se férfias, sem aszszonyi, se pedig harmadik Neme nintsen, mint más nyelvekben; hanem minden szó köznemű, és csak az értelem, nempedig a' szótat különbözteti a' dolog nemét. p. o. ez a' jó férfi, ez a' jó aszszony, ez a' jó barom, ez a' jó kenyér, ez a' jó bor.

Mellyek tehát az értelemből Férfias Neműek?

Az értelemből férfias Neműek e' következők:

1. A' Férfi természetű Nevek. p. o. atya, bátya, öttse, sógor, ipa, veje.

2. A' Férfiak tulajdon Nevei, tisztvei, foglalatosságai. p. o. Második Leopold, József Tsászár, Király, Gróf, Uram, Biró, Pap, és Mester Ember, Angyal, Ördög, s a' t.

3. A' Kan-állatok Nevei. p. o. ökör, Bika, Himkan, Artány, koss, Bak, kakas, Gunár.

Melly szavak Aszszonyi Neműek?

Aszszonyi Neműek ezek:

1. Mellyek csak az Aszszonyi állatnak tulajdonok; p. o. Anya, Nénnye, Húga, Leány, Meny-Aszszony, Menyetske.

2. Tulajdon Aszszonyi Nevek, tisztvek, formájok, és foglalatosságok; p. o. Anna, Kata, Sára, Dajka, Bába, Banya, Fejér Nép, Vászonytseléd.

3. A' mellyek a' férfiasból lesznek evvel a' Toldalékkal Né, mert nő feleiséget téssen. p. o. Királyné, Biróné.

4. Az Állatokban: Nyöstény, Kantza, Mén-ló, Tehény, jértze, Tik, Tyúk, Mag-dísznó. Eme, Meddő.

Mellyek a vegyült Neműek?

A' vegyült Neműek e' következők: Ember, Állat, Marha, Barom, Gyermekek, Tsötsömös, atyafi, Testvér, Szűz, Magzat, szülő.

Élnek-e tehát Artikulussal, avagy személyjegyzővel a' Magyarok?

Igenis élnek; de nem a' Nem-jegyzésre, hanem csak a' Dolog, avagy személy jelentésre. p. o. Ez az Űr, edgy Ember; a' Tulajdon Név előtt pedig ritkán tétetik Articulus. p. o. Péter, Pál.

A névragozás a latin deklinációhoz viszonyítva példátlan egyszerűsítéssel jelenik meg ROSENBACHER tankönyvében, a hangrendi párhuzam szerinti megkülönböztetés is csak a könnyebb megtanulhatóság kedvéért történik. Kár, hogy ez a PERESZLÉNYI óta ismert tanítás, amit a Debreceni Grammatika is elfogadott, éppen két nagy nyelvtudósunk, RÉVAI és VER-

SEGHY hatása következtében nem tudott általánossá válni, így jó időre megakadályozták névragozásunknak a deák deklinációtól való függetlenítését.

Hány a' Magyar Declinatio?

A' Nyelv- könnyebbségére magában csak edgy a' Declinatio: hanem a' Magán-hangzók Rendje szerint kétféle a' Toldalék: *Első, és Második Rendű.*

1. A. O. U. Betűkkel való szavak Első Rendűek. p. o. Ez a' *T U d O m Á ny.*

2. E. I. Ö. Ű. pedig Második Rendűek. p. o. Ez a' *sz I v — gy Ö ny Ö r Ű s É g.*

Hány az eset?

Hat következendő: 1. *Nominativus*, Megnevező, amint a' szó vagyon a' szó-tárban. 2. *Genitivus*, Nemző, é vagy jé. 3. *Dativus*, Adó Nak, vagy Nek. 4. *Accusativus*, Vádoló. T. 5. *Vocativus*, Hívó, mint az első. 6. *Ablativus*, Elvivő. től, túl, től, túl. &. Toldalékkal végződik mindakét számban.

I. Rendű Példa.

II. Rendű Példa.

Edgyes — szám.

N. Ez a' Tudomány.

Ez az Ember.

G. Ezé a' Tudományé.

Ezé az Emberé.

D. Ennek a' Tudománynak.

Ennek az Embereknek.

A. Ezt a' Tudományt.

Ezt az Embert.

V. ó Tudomány!

ó Ember!

A. Ettől a' Tudománytól.

Ettől az Embertől.

Többes — szám.

N. Ezek a' Tudományok.

Ezek az Emberek.

G. Ezeké a' Tudományoké.

Ezeké az Embereké.

D. Ezeknek a' Tudományoknak.

Ezeknek az Embereknek.

A. Ezeket a' Tudományokat.

Ezeket az Embereket.

V. ó Tudományok!

ó Emberek!

A. Ezekről a' Tudományokról.

Ezekről az Emberekről

Ezt az egyszerű tudnivalót azonban a hozzáfűzött fölösleges és bonyolult kivételek felsorolása nehézkessé és bizonytalaná teszi. Súlyosbitja a helyzetet a birtokos személyragozás négy módjának megkülönböztetése: 1. a magánhangzóval végződő, 2. az *f, b, p, g, k* mássalhangzóval végződő, 3. a *d, gy, ly, n, ny, t* végzetű, 4. a *tz, h, j, l, m, n, r* végződésű birtoknevek ragozása, megtetézve a kivételek felsorolásával.

A birtokos személyragokat a régóta ismert (SYLVESTER JÁNOS) héber nyelvbeli hasonlóság alapján tanítja ROSENBACHER. A birtokos névmások (sajátzó pronomenek) egyfelől magányosan hajlítatnak (pl. *enyém, enyéme, enyémmnek, enyémet, egyémtől* stb.), másfelől a birtokszó jelenlétével »a' sajátzó szél bontatik és a' Birtokos Nével Zsidó módra egy szóvá válik. p. o. nem jól volna magyarul: Az *enyimeket Ruhákat, a' tieitek tselédek, amienk házból el-lopták*. Hanem így kell mondani: az *En Ruháimat, a' ti Tselédgyeitek, ami Házunkból el-lopták*«. (72. l.) A személynévmás természetesen el is hagyható. Ennek a magyarázatnak folytatásaképpen közli a birtokos személyragok névmási eredetét: a birtokszóhoz »a Pronomen végezete ragasztatik. p. o. *EnyiM, TieD, ÖvÉ, MieNK, TieTEK, ÖvéK*. vagy *Mieink, tieitek, övéik*, amint a vocalis Rendje, és a' személy van« (73. l.). Tehát a birtokos személyrag, vagyis »A Független személyező a Magyar és a' Zsidó Nyelvben olyan Toldalék, a' mellyet a' Birtok szó végiben ragasztunk, és vélek személy, szám, és Eset által hajlítunk. p. o. az én Uram, a' te szolgád, az ő Bátya.« (74. l.). Így tanítja RÉVAI is.

A latin és a görög grammatikák azon eljárását, hogy minden névszóhat eset szerint ejtegetnek, a magyar nyelvtanok írói is átvették, és szívesen ragaszkodtak hozzá. Pedig nyelvünknek a latin kázusrendszerbe való erőszakos beszorítása mind a nyelvtudományban, mind az iskolai nyelvtanokban súlyos félreértéseket és mesterséges nehézségeket idézett elő.

Régi nyelvtanaink legkritikusabb anyaga az igeragozás volt. ROSENBACHER — PFRESZLÉNYI-t követve — négy conjugatiót különböztet meg: alanyi, tárgyas, szenvedő és ikes hajtogatást. Mivel a meglehetősen elavult ikes ragozás használatának kérdésében a nyelvtörténeti alapon álló RÉVAY és az élő nyelvszokást követő VERSEGHY között országos érdekű szenvedélyes harcra került sor, különös érdeklődésre tarthatnak számot a középigék körébe tartozó ikes igék ragozásáról szóló alábbi ismeretek.

Mitsoda a' Középlő Ige?

A' Középlő Igé az; amelly a' személy, avagy Dolog állapotját művelés, és szenvedés nélkül jelent; p. o. *élek, halok, vagyok*. Nem is lehet mondani, *Vagyatom, halatom*.

Hány-féle a' Neutrum?

A' Neutrum avagy Középlő Ige két-féle vagy Accusativussal vagyon, és akkor *Mívelős*; vagy pedig edgy átollyában magános, és akkor *Absolutum*.

Mívelős Neutrum p. o. *meg szolgálom* (azt), *Meg-szállom a' Várost*, és ezek *Mívelő* Igére válnak, és úgy-is hajlíttatnak, mint a' *Mívelők*.

Absolutum Neutrumok p. o. *Aggúlok, Hevűlök, Aggódok, törődök, Bosszonkodom, Elmélkedem, Aluszom, Feküszöm, Imádkozom, vétkezem* 's a' többi, amelyek semmi Casust nem Kívánnak.

Hogyan hajlíttatnak a' Középlő Igék?

A' Középlő Igék az ő Végezetekre, és értelmekre nézve hajlíttatnak következő képpen:

1. Amelly Középlő Igékben a' Gyökér személy [igető] Rend szerint végeződik, azok az *Első Conjugatio* Formája szerint hajlíttatnak. p. o. *Allok, szállok, szolgállok, élek, félek, felelek, járok, sétálok, ülök, futok, Fordúlok, avulok, Hevűlök, készülőlk, és minden származatú ulok, ülök: Búsulok, Tsattogok, Dagadok, Ébredek, dúdolok, dalulok, Fülelek, Tüzelek, gyúlok, gyuladok, Halok, lövők, Kelek, veszek; Leszek, Lészek; Nyőllök, nővők; nyövők, pühök, pühegek, pihentek, Lehelek, Prüszenetek, tsuklok, sírok, Zokogok, Rengek, Zúgok, suhogok, reszkelek, Tengek, tengődök, Zengek, dörgök, Zörgök, vagyok, Menek, Megyek, vagy Mengyek &c.* Ezek és többiek, mind úgy hajlíttatnak, mind: *Várok, Verek Művelők*.

2. Amelly Neutromok Bizonyos [határozott, tárgyas] *Mívelökké* válnak; mind a végezetekben, mind az Értelmekben a' *Második Conjugatio* szerint hajlíttatnak, még az öszvetett, és Hathatós Igéikkel edgyütt. p. o. *Meg-állom* avagy *ki-állom a' hideget, meg-szolgálom a' fűzetést, Meg-szállom a várost, Ki-aluszom magamat, Ki-járom, Ki-imádkozom magamat &c. Meg-eszek, meg-eszlek, meg-eszem, meg-iszok, meg-iszlok, meg-iszom &c.*

4. Amelylekben pedig a' személy Gyökér ik Töldalékkal nyöl, azok a' harmadik Conjugatio szerint szenvedő Igék gyanánt hajlíttatnak p. o. *Nyugszik a' tsendesült Békesség öliben, Alszik örökösült élet kebeliben a' mi elfelejthetetlen Nagy Atyánk Felséges Második Leopold.*

Ide tartozandók mind az Egyátallyában való Neutrumok, amelyek *ódom, édem, ödöm, szom, szem, Zom, Zem* végzettel vagynak. p. o. *költözöm, Eszem, iszom, bízom, tartozom, aggódok, törődök &c.*

A tananyag egyszerűsítése szempontjából figyelmet érdemel a syntaxis tanulnivalóinak kiszemelése. A nyelvtaníró elődök még nem tudtak mondatrészekről és mondatfajtákról. ROSENBACHER mindössze egyszer említi a mondatot *szólalmány* néven (198. l.). Kiváló pedagógiai érzékére vall annak felismerése, hogy a latin szabású szóegyeztetés és szóvonzat tanával

mit sem lehet kezdeni, ezért forrásai nyomán a szófajok szerinti beosztást követve ésszerűen egybeolvasztotta, és forrásaihoz viszonyítva a legszükségesebb tudnivalókra korlátozta anyagát. A szókötés második része a hadalóknak íródott, s ez már nem nyelvtan, hanem a stilisztika körébe vágó alapismereteket tartalmazza.

A latinitás módszerének utánzásaképpen nagy súlyt vet ROSEN-BACHER a grammatizálásra, mégpedig az elemzés módjának közlése mellett a szerkesztés szabályainak ismertetéséről is gondoskodik. Történeti szempontból igen tanulságos módszerét a következőkben ismerteti.

Mitsoda az Analysis, és hány-féle a' Nyelvgyakorlásban?

Az Analysis Görög-szó, és magyarul annyit tesz, mint *szófel-bontás* avagy *fél-szegdelés*; és a' Nyelv-Gyakorlásban három féle tudniillik.

1. A' szó Nyomozat-által.

2. A' szók együvé rakogatási-által.

3. A' fordítás, és értelem-követés-által megy véghez, vagy magyarra fordítva, vagy magyarból más nyelvre.

Mellyek az Analysis Regulái?

Az Analysis Regulái e' következők:

I. A' Beszéd-szavait edgyenként széjel kell darabolnunk, és az elő-adott Regulák szerént ki kell nyomoznunk: 1. Mellyik Része a' Beszédnek? 2. Mit téssen? 3. Honnét származik? 4. Hogyan hajlittatik az Esetek, Garáditsok, Idők s a' t. által? Mellyik *Esetben*, vagy *Időben* &; vagyon a' Beszédben helyezettve? és, ez *Etymologica Analysisnek* nevezetik.

II. A' Beszéd-kötés Regulái által ki-kell keresnünk, 1. Hogyan kötődik a' Nevező, az Igével együvé? 2. Az Adjectivum a' substantivummal? 3. Az Ige mitsoda, Esetet kíván maga mellett? 4. Hogyan kell össze-rakni, hogy az értelem folyamás, és tökéletes légyen? És ez *syntactica Analysisnek* nevezetik.

III. A' más Nyelvekből való ki-tételben, Fordításban, és Követésben vizsgálunk-kell, hogy a' *Nyelv-tulajdonsága* a' Beszéd, és *szóalalom* valóságos értelme meg-maradjon, ha mingyárt szóról-szóra nem szegdeljük, és nem fordítjuk is.

Micsoda a' Synthesis? vagy-is a' szó-kötözés?

A' *Synthesis*. görög-szó, és magyarul annyit tesz, mint *összetétel*, avagy *össze-rakás*; ez olyatény Neme a' Nyelvgyakorlásnak, melly által a' Beszéd-Részeit, a Beszéd-kötés Regulái szerént, értelmes *szóalomba* (Constructióba) vagy a' született anya Nyelvünkre, avagy pedig akár melly más nyelvből is össze-rakjuk: amellyet ha ki-is írunk, avagy ki-mondunk, *szóalalmánynak* nevezünk.

Mellyek a' Synthesisnek, avagy a' Magyar-szóalalmány összevitésének Regulái?

A' Synthesis Regulái a' Magyar-szóalalmányban e' következők:

I. Hogy a' Beszéd mind a' fülbe jól tsegenjen, mind pediglen értelmes folyamattya legyen, szükséges leg-előbbször is a' Nevező Dolgot, vagyis a' *Nominativust* az Igével, egy számba, és *személybe* helyezettetni, ezt nyomban kövesse az Eset, amellyet az Ige kíván, ez után következik a' *Postpositio*, amaga Cásussával, ezt követi az *Adverbium*, és végre a' *Verbum*. p. o. *Szent István Királ egész Hazánkat. Vármegyékre fel-osztotta.*

II. A' Mellett szót, a Pronoment, és Participiumot a' *substantivum-eleibe* kell tennünk, és pedig hajlítottan; de ha substantivum-nélkül tételik, akkor hajlittatik: És midőn Bizonyítás gyanánt utánna tételik mint *Prædicatum*. p. o. *Ezek a' Lovak szépek, kövérek. Boldogok azok az Iffjak, akik tanúlnak.*

III. Az összetett Ige elvál a' *Postpositió*tól, ha kérdés vagy *Parantsolat*, vagy tagadás, és más e' féle *Adverbium*, és *Verbum* közibe vetődik p. o. *el-nem-ment, nem ment-el? alig mentel, tsak most jött-meg, meg-fogják ölni, meg-kell-lenni.*

IV. Ha két ige össze-jön, az edgyiket az *Infinitivusba* kell tenni; úgy ha két külömb értelmű dologhoz tartozandó Substantivum vagyon egy *szóalalmányban*, az edgyikét a' *Dativusban*, a' másikat Birtokos módra helyezetttyük, amint a' Beszéd értelme hozza magával. p. o. *Juhok nyájok, vagy nyája.*

V. Vigyáznunk kell, hová tartozandó az Adjectivum, és Possessivum, a' kétles értelem miatt. p. o. A' Királ rosz pénze. Isten teremtette az embert, az ő vég-hetetlen szeretetéből, és meg váltotta őtet annak bűneiből. nemondd: az ő vétkeiből &.

A grammatizálás módját az alábbi példa szemlélteti:

Exempla Analyseos, & Syntheseos.

A' szüntelen-való *Nyelv-Gyakoroltatás* valamennyi Tanítóknak oktatását *fellyül haladgya*.

Expositio juxta Regulas.

A' szüntelenvaló Constans, ered szünik Cessat Igéből; itten Adjectivum. *Nyelv-Gyakoroltatás* Linguae Exerctiatio, öszvetett Substantivum, ered a' *Gyakorolom* Igéből, mind a kettő Casusok által hajlíttatik az 1. *Classis* szerint. Nom van.

Valamennyi. Cunctus, ered két-szóból: *mennyi?* quantus, és *vala* cunque, *valaki* aliquis & itten a' Nominativusban marad; és a' *subst.* hajlíttatik.

Tanítóknak Professorum, a' Deákban esik a' Genitivusban, ered a *Tanít* Igéből, mintegy Participium.

Oktatásit Praecepta, származik az *oktatok* Igéből, más dologhoz tartozandó mind az előbbeni, azért Birtokos módra tétetik, és a'.

Fellyül haladgya superat öszve-tett Bizonyos értelmű Ige, Accusativust kíván, származik Adverbiumból: *Fell*, *fellyül* (nem feljül) és *Haladok*, vagy *Halladom*. Ha tagadva volna, utánna tétetnék az Adverbium, avagy ha parant-solna: de itt jelen-időt téssen. &.

ROSENBACHER a grammatizálás gyakorlására — nyilván COMENIUS Orbis pictura nyomán — változatos tárgyú szövegeket (vallás, világ, föld, termés, állatok, ásványok, ember, gazdálkodás) állított össze. Így pl. a gazdálkodásról szóló részben többek között a következők olvashatók:

A' *Juhokról* a' Gyapjú le-nyíráttatik, a' melyből sok féle Ruha készíttetik.

A' *Méhek* rajt eresztenek, tsinálnak hat szegletű kamarátskákat, és megtöltik mézzel. A' *Halász* fogdossa a' Halakat horoggal, vagy hálóval vagy Varsával: vagy tsÖnakkból.

A' *Madarász* el-készítteti a' sérűt, fölibe terjeszti a' Hálót, el-hinti a' tsaló Magot, és elrejti magát a' Les-szinben; avagy rak törököt, melyekkel magokat a' Madarak fel-akasztyák, és meg-fójtják; avagy ki-tészen Lépes Vesszöt, melybe a' tollakat belé-keverik; avagy fogdossa őket tziene fogóval.

A syntaxis anyagát követő gyakorlóanyag mellett a szótani ismeretek jelentékeny többségét — igen helyesen — szintén gyakorlatok kísérik, úgy hogy ezek a tankönyv számottevő részét teszik ki. Így pl. a melléknévvel kapcsolatos gyakorlószöveg a következő:

Fiaim! Kövessétek a' *jámbor* életet, a' *Jó* Erkölcöket, és a' *legszebb* Tudományokat; mert ezek ékesítik-fel az *ártatlan* Kisdedeknek *leg-gyengébb* szívetskéit.

Ezek a' *Leg-nagyobb* és *leg-drágább* Kintsek e' földön, a' melyek minden féle szerentsét, és örök idveséget szereznek.

A' *leg-szegényebb* gyermekek-is szinte olly *szerentsések*, vagy még *szerentsésebbek* lehetnek, mint a' *leg-gazdagabbak*, ha az Isteni félelmet, alázatos-ságot, engedmességet, szorgalmatosságot, szelidséget, Ember-betsülést, és *ártatlan* magaviselést, szüntelen szemeik előtt viselik, és tselekedettel bé-telleyesítik.

A' Fákknak, fűveknek, és a' szép tudományoknak *keserű* gyökerei vagynak, de *leg-édessebb* gyümöltsei lesznek annak idejében.

Buda, Pest, nagy, és tsinos Városok, de Béts sokkal *nagyobb*, és *tsinosabb*. Debrecen pedig *leg-népesebb* Város az Hazánkban.

A' *Jó* deák jól tanul, a' *jobbik* jobban tanul, és a' *Leg-jobbik* valamennyit fellül halladgya.

A kérdéses nyelvi jelenségek nyomdatechnikai kiemelésének napjainkig divó szokása semmivel sem menthető megróvást érdemel: fölmenti a tanulót a gondolkodás alól.

A latintanítás grammatizáló módszerének követését természetesnek kell tartanunk már csak azért is, mivel a tankönyv olyanok számára is készült, akik egyáltalán nem, vagy csak gyengén tudtak magyarul, hogy megtanulják belőle nyelvünket. Az élő idegen nyelvek tanítási módszere is a latintanítás kitaposott útját követte.

Itt-ott kiütközik a tankönyv gyors megírásával járó felületesség, mégpedig: 1. terminológiája nem egységes, ugyanis az egyazon nyelvtani fogalmakat rendszerint többféleképpen nevezi meg, ami zavart kelt; pl. *postpositio*, *vigre való szó*, *hátrateendő szó*, *hátrateendő végszó*; 2. a fogalmi tudás helyett olykor megelégszik üres szóismeret nyújtásával; pl. a névmások között említett *magán vagy közbe tett pronomén*ről nevén kívül semmit sem árul el; 3. néha szinte szó szerinti fölösleges ismétlések tűnnek az olvasó szemébe; pl. a szavak szerkezetük szerinti felosztásáról közölt szótani tudnivaló egyszerű megismétlése az e tárgyban a helyes kiejtésről szóló fejezetben közölteknek.

Az első gimnáziumi magyar nyelvtan, amely hazafias felbuzdulásnak köszöni létét, nem válhatott hivatalos tankönyvvé, mert a tanítás nyelve latin volt. Pedig mind anyagában, mind módszerében figyelemre méltó alkotás. Szerzője a korabeli túlméretezett egyéb tankönyvekkel ellentétben a lényeges tudnivalók közlésére törekedett, a gépies tanítással szemben a szemléltetés fontosságát hangsúlyozta, az egyes anyagrészeket gyakorlati anyaggal látta el, s ennek — nyelvtani oktatásunk nagy kárára — sokáig nem akadt érdemleges követője és továbbfejlesztője.

* * *

A sárospataki gimnázium 1796-i szervezete szerint két magyar osztályra hatosztályú latin iskola épült, a vallástan, történelem és filozófia kivételével bevezette a magyar tanítási nyelvet, s ezzel a nagyjelentőségű intézkedéssel évtizedekkel megelőzte az ország valamennyi iskoláját [6]. Az új szükséglet kielégítésére magyar nyelvű tankönyvekről kellett a pataki tanároknak gondoskodniok. A magyar és a latin nyelvtant SZENTGYÖRGYI ISTVÁN (szül. 1736. Aszaló, Abaúj megye, megh. 1799. Sárospatak), [7] Kazinczy kedves tanára írta, aki nem tanult ugyan az akkori szokás szerint külföldi egyetemeken, mégis egyik kiválósága volt a pataki kollégiumnak. Kazinczy így emlékezik meg róla: »Professoraink közt egy sem volt, kinek annyit köszönheték, mint Szentgyörgyi Istvánnak. Nyílt fej, nyílt szív, nyílt lélek, de egy neki saját hajthatatlansággal. Pedantnak mondhatnám, ha sok tudományát víg kedv nem szelídítette volna. Az iskolának minden ifjai közt, s hivatala kezdete óta én valék az az egy, kit sétálásai alatt maga mellé venni méltóztatott, és én épen sétálásai alatt tanultam legtöbbet. Leckéin annyit nem; ott a tanult ember volt; keckéin kívül az eszes.« [8] SZENTGYÖRGYI név nélkül megjelent és SÁGI ISTVÁNTól is így idézett [9] magyar nyelvtanának címe: *KISDED MAGYAR GRAMMATIKA, MELLY még a' Magyar Oskolában lévő, de a' Deák Oskolákra igyekező KISDED TANULÓKNAK olly véggel készítettett, hogy*

a' *Deák Nyelv Mesterségét majd könnyebben tanulhassák.* Wéber Simon Péter kiadása. Pozsony, 1797. 12-r., 55 l. 2. változatlan kiad. 1801.

A könyvecske tananyaga: A grammatikáról közönségesen. A grammatika fogalma és felosztása: 1. a betűk és betűfogások [szótagok]; 2. az egyenként gondolt szók; 3. a szók összefűzése. — A betűkről és betűfogásokról. A betűk (az ábécé közlése nélkül) felosztása. A magokban hangzók: rövidek és hosszúak. A mássalhangzók: egymáshoz közeledő hangok, amelyek a kimondásban, néha írásban is fölcserélődnek: *b — p, d — t, g — k*; két betűvel jelölt hangok: a lágyító *j* helyett *y* tevődik: *gy, ly, ny, ty*; vékonyító: a *z* megvékonyítja az *s, t, c-t*, így lesz az *sz, tz, cz*; vastagitók: az *s* megvastagitja a *z, t, c-t*, így lesz a *zs, ts, cs*, ugyanígy a *zs-ből* a *dzs*. A szó és a betűfogás. A beszéd megszaggatásának jelei: vonás, pont, pontosvonás, kettőspont; más jelek: kérdés, felkiáltás, egybefoglalás, kihagyás, bezárás v. bekerítés jele. — A szókról közönségesen. A beszédben előforduló szók: név, név társa v. névtárs [névelő], név mása, ige, részes szó, utoljáró, határozó v. igetárs, foglaló, indulatszó. Gyökér- és eredett szók; magában egész [egyszerű] és mással összetevődő szó; egyformán maradó és változó szók; az egyformán maradók [nem ragozhatók]: toldalékszók. — A névről. A név: magában érthető név v. a valóság neve [főnév], mással érthető név v. a mineműség neve [melléknév]. A valóságnév: tulajdon- és közös név. Kisebb változás a nevekben: az összehasonlítás (alsó, középső és felső grádics v. lépés) és a *nő — né* használata. Nagyobb változás a nevekben: a többes szám, az ejtések (esetek) és a ragasztékok [birtokos személyragozás]. — A név másáról. Személyes, birtokos, mutató, kérdő, visszahozó v. visszanező [vonatkozó], visszafordító [visszaható], határozatlan és felekezetes (-féle) név mása. — Az igéről. Az ige jelentésére nézve: lételes, általadó [cselekvő], általvevő [szenvedő] és középige. A jelentés módja: határozott (időt, számot, személyt kifejező), mégpedig jelentő, foglaló v. felfüggesztő [feltételes] és parancsoló mód; határozatlan mód [főnévi igenév]. A részes szó. Az idő: jelenvaló, félen múlt v. alig múlt, egészen múlt, több mint múlt, pusztá jövődő a jelentő módban, egyveleges jövődő a foglaló módban (-and, -end). Egyes és többes szám; első, második és harmadik személy. A segítő igék (*vala, volt, legyen, volna*); a cselekvő igék kétféle végződése [alanyi és tárgyias személyragok]; az első személyes ige után második személyes névmás [második személyű tárgy]; szabad ige: nincs meghatározva, más szóhoz kötve [tárgyatlan, határozatlan tárgyú] és kötött ige: más szót foglal v. kíván magához [határozott tárgyú]. A szenvedő forma. A részes szók, a viselők [határozó igenév]. Az ige változtatása [ragozása]: a lételes ige (*van, lesz*); a cselekvő forma a szabad [alanyi ragozás] és a kötött ige [tárgyas ragozás] szerint; a szenvedő forma. A rendetlen igék. — A toldalékszókról. Az utoljáró: szódarab [határozóragok] és egész szó [névutó]. A határozó v. igetárs [határozószó]. A foglaló. Az indulatszó. — A szók elrendeléséről. A szók összefűzése beszéddé, vagyis elrendelése összeillesztés [egyéztetés] és összefoglalás [vonzatok] által.

SZENTGYÖRGYI szinte túlzott rövidsége törekvéssel oldotta meg tankönyvszerkesztő feladatát. Bizonyára ebből magyarázható a számnév hiánya. Bár a régi grammatikusok melléknévnek tekintették a számnévet,

mégis tárgyalták az idevágó ismereteket. Az igék jelentésük szerinti osztályozása során említett középile az igeragozás anyagában szóba se kerül. A rendhagyó igeragozást említve csak a *tesz* szerepel példaként, mert »mellyek légyenek az ilyen rendetlen Igék, és hol távoznak-el a' rendtől, arra meg-tanít az élő nyelv' gyakorlása«. (39. l.). Nem lehet szó nélkül hagyni ezt a látszólag jelentéktelen, de valójában sokat mondó megokolást. Ez ti. kétségtelen felismerése annak az alapvető különbségnek, amely az idegen nyelv és az anyanyelv tanítása között szükségképpen fennáll. Nem jogosulatlan tehát az a feltevés, hogy ez adja meg a kulcsot SZENTGYÖRGYI anyagkiszemelő eljárásának megértéséhez. Az anyanyelv grammatikájának feladata nem a nyelv megtanulása, hanem fejlesztése és tudatosítása, éppen ezért korlátozta anyagát a legszükségesebb tudnivalókra. S ennyit tartott elgondóneq arra is, hogy a latin nyelvtanulásnak segítségére legyen.

SZENTGYÖRGYI a Debreceni Grammatikához hasonlóan §-ok szerint tagolja anyagát. A tankönyvben való tájékozódást bizonyára megnehezítette az anyagnak 166 §-ra való szétforgácsolása, holott sok esetben több § anyaga tartozik együvé. Nyelvtani műszavainak java részét a Debreceni Grammatikából kölcsönözte.

SZENTGYÖRGYI keverék helyesírást használ, melynek jellemző vonásai egyfelől a protestáns *tz, ts*, és a *látja, adja*, másfelől a katolikus *tanuly, utállya, fellyebb, mēnnyen, attya*. A katolikus írásmódot nem tárgyalja szabályként, de következetesen él vele.

SZENTGYÖRGYI nyelvtanának van néhány figyelmet érdemlő tárgyi sajátossága. Ezek a következők:

1. Nem hagyható említés nélkül egy rendkívül-logikus helyesírási észrevételé: a *cz, tz*, helyett az egyszerű *c* bevezetésének ajánlása, amely sok huzavona után csak egy évszázad múlva vált valósággá. Csak az a hiba, hogy helyes meglátását maga sem követte.

§. 15.

Hangot vastagít az *s* betű, mikor a' *t* vagy *c* mellé tevődik, lesz osztán *ts*, vagy *cs*; ellenben a' *z* meg-véknyítja ugyan azon betűknek hangjokat, mint ezekben a' szókbán, *tzél* vagy *czél*, *tzérna*, vagy *czérna*.

§. 16.

De ezt az utolsóbb hangot magában-is egészen ki-adja a' *c* betű; el-maradhatnak tehát a' *tz*, és *cz* betűk.

Ugyancsak érdemes a megemlítésre, hogy rámutat a zöngés és zöngétlen mássalhangzók egymás mellé kerülésével járó helyesírási jelenségre anélkül, hogy a részleges hasonulás törvényéről fogalma lett volna.

§. 9.

A' mással hangzók között némelly betűk hangja közelít egymáshoz, mint *b — p, d — t, g — k*, azért a' ki-mondásban, sőt néha a' le-írásban is, felterélődnek egymással, p. o. *kalapban tudta*, úgy olvassuk, mintha volna *kálaban tutta, aggatni, faggatni*, ezek helyett írjuk, *akgatni, fakgatni*.

§. 10.

De azért azokat a' betűket nem kell öszve zavarni; mert nagyon különböznek *bor por, dagadni tagadni, gém kém, galyiba kalyiba*.

2. Bár a pataki tanárok szembehelyezkedtek a Debreceni Grammatikával, SZENTGYÖRGYI mégsem vonhatta ki magát annak hatása alól. A kölcsönzés kétségtelenül kimutatható nyelvtanának egyik súlyponti anyagában: a névragozásban.

SZENTGYÖRGYI szerint a nevek legfontosabb változásait a többes szám, az ejtések (esetek) és a ragasztékok (birtokos személyragok) okozzák. Az ejtegetést teljesen egyszerűsítette: az egydeklinációs gyakorlat határozott kimondásával és az ablativusnak elvben az összes határozóragokra való kiterjesztésével erősen meglazította a deák grammatikával való kapcsolatot.

A névváltoztatásnak ez a három szempontja a Debreceni Grammatikából származik, csupán azzal a jelentéktelen különbséggel, hogy a vocativus nem az ötödik, hanem ragtalan alakja miatt közvetlenül a nominativus után a második helyre került.

§. 52.

Nagyobb változás esik a' nevekben, mikor azoknak *végeik* nem tsák egyszer, hanem többször-is változnak, p. o. ember emberé embernek embert emberek embereké 's a' t.

§. 53.

Az ilyen változást okozza a' *számnak*, és az *értelemnek* különbsége. A' szám *egyez*, vagy többes a' szerint, a' mint *egyről* vagy *többről* van a' szó.

§. 54.

A' többes szám utolsó betűje mindenkor *k*, p. o. *fák, hidak, népek, kotsik, dobok, kapuk, ökrök, kesztyűk*.

§. 55.

A' *név értelme változhat* egyszer a' nélkül, hogy maga változzon a' név, p. o. az *ember* halandó, te *ember* halandó vagy, itt ez a' név: *ember* nem változik: de értelme változik, mert mikor mondom; az *ember* *halandó*, az *embert* *nevezem*, 's felölle *állítom*, hogy halandó; mikor pedig mondom: *te ember, halandó vagy*; az *embert* szőllítom, és halandósága felől meg-*intem*; amott az *emberről*, itt pedig az *embernek* szőllök.

§. 56.

De *többször*, úgymint *háromszor* esik, hogy az értelem különbsége változást okoz a' névben, a' melly változás mind a' két számra egyformán tartozik; ebből áll pedig, hogy a' név után tevődik *e* vagy *t* betű, p. o. emberé, embert, embereké, embereket; ismét egy betű fogás *nak*, vagy *nek*, p. o. világnak, embernek 's a' t.

§. 57.

A' melly nevekben utól *a*, *o*, *u* betűk vagynak, azokban a' változás, *nak*, p. o. asztalnak, dobnak, kapunak; az *e*, *ő*, *ű* betűk magok után ezt kívánnyák, *nek*, p. o. tengernek, ökörnek, tsűrnek, az *i* betű után pedig hol egyik, hol másik következik, p. o. hídnek, hitnek, vígnak, kitsinynek. Sőt annak-is, a' mit

az é betűről mondtunk, hogy t. i. utánna következik *nek*, nem mindenütt van helye, p. o. *tzél, atzél, pántzél, tzélnak, atzélnak, pántzélnak*, Noë Noénak, Josué Josuének, Máté Máténak.

§. 58.

Ezt a' *nagyobb változást* lehet nevezni *Vég hajlásnak*, minthogy az által a' névszó végi változván, az magától mintegy elhajol, az *elhajlás* pedig a' többes számra nézve esik a' *k* betű által; mind a' két számra nézve pedig úgy, a' mint csak most meg-mondódott.

§. 59.

Az értelmet különböztető véghajlásra szokás vinni ezt a' szótskát-is, tól vagy tól, túl vagy túl; de ez nem a' névszónak *el-hajlása*, hanem épen olyan utoljáró szótska, mint ezek: *val, vel, hoz, hez, ra, re, ban, ben, ből, ből, nál, nél*; p. o. ház-*val*, ház-*hoz*, ház-*ra*, ház-*ban*, ilyen ez-is ház-*tól*, ház-*ből*, ház-*nál*.

§. 60.

Ollyan ez-is mikor a' névszóhoz járul *vá, vé*, a' mely végezés *változást* jelent, p. o. a' roszból lett jóvá, jámborból fenévé, Urból szegényvé, Szegényből Úrrá, a' melyből osztán a' szokás ezt tsinálta, Úrrá, szegénynyé.

§. 61.

De ha ezzel nem gondolván a' szokást meg-tartjuk, az a' *változás*, mely mind a' két számra egyformán tartozik, nem három lesz, hanem *négy*. Ide foglalván pedig azt a' különbséget-is, mely változást nem okoz, hát lesz az értelembeli különbség, és a' szerént, a' *névszónak hat ejtése*, úgymint:

Első ejtés: az ember, az emberek,

Második ejtés: ó te ember, ó ti emberek, vagy indulat nélkül, te ember, ti emberek,

Harmadik ejtés: az emberé, az embereké,

Negyedik ejtés: az embernek, az embereknek,

Ötödik ejtés: az embert, az embereket,

Hatodik ejtés: az embertől, az emberektől.

§. 63.

A' névszó vagy *magános*, p. o. ház, kéz, vagy *ragasztékos*, mint házam, házađ, háza; házunk, házatok, házok 's a' t.

§. 64.

A' *ragaszték* tevődik a' névhez a' számok, és személyek különbsége szerént. *Négy* pedig az a' különbség, mert 1.) egy a' személy-is, a' dolog-is. 2.) Egy a' személy de a' dolog több. 3.) Egy a' dolog, több a' személy. 4.) Mind a' dolog, mind a' személy több egynél.

§. 65.

Ha mondom p. o. házam, házađ, háza, egy a' személy, a' dolog-is egy; egy ember, egy ház. Ha mondom: házaim, házađ, házađ, egy az ember, több a' ház; ha mondom: házunk, házatok, házok, több az ember, egy a' ház; ha mondom: házađink, házađitok, házađaik, mind az ember, mind a' ház több egynél.

A birtokos személyragok a Debreceni Grammatika nyomán azért ragasztékok, mert »a' birtokos név-mássainak utolsó betűik, ha elszakasztatnak, 's a' magános nevekhez utol ragasztatnak, lesznek azokból ragasz-

tékos nevek«, így: kéz enyém > kezem, kéz tied > kezed, kéz övé > keze, kéz mieink > kezeink stb. (20. l.).

A *toldalékszó* fogalma (amely gyűjtőneve a változást nem szenvedő utoljáró, határozó, foglaló és indulatszónak) szintén a Debreceni Grammatikából került SZENTGYÖRGYI nyelvianába. Ezek a szófajok a név és az ige mellett a' beszédnek »nem fundamentomai, hanem világosító, bővítő és foglaló részei. A' mely okon nevezetnek *Toldalék szónak*«. (39—40. l.)

3. SZENTGYÖRGYI tankönyvének népszerűségét az okozta, hogy a Debreceni Grammatika legkritikusabb tanításai: az igeragozással ellentétes felfogást képvisel.

Az igeragozás osztályozása és táblázatok alapján való bemutatása sehol sem tapasztalt egyszerűsítéssel jelenik meg SZENTGYÖRGYI grammatikájában. Anyaga két részből áll. Először a *van* és a *lesz* létige ragozását közli azzal a megokolással, hogy ez az igeragozás legegyszerűbb megnyilvánulása, mert »azokban a' szabad Ige és kötött Ige, ismét a' tselekvő forma, és szenvedő forma között való különbségnek nintsen helye« (35. l.), vagyis sem alanyi, sem tárgyas, sem cselekvő, sem szenvedő forma szerint nem különböztethetők meg. Utána »az olyan Igék változásának a' módját« ismerteti, »mellyekben az a' különbség meg-vagyon«, s ezt a tanít ige ragozásával szemlélteti. A cselekvő forma szabadon: *tanítok, tanítasz, tanít* stb., kötve: *tanítom, tanítod, tanítja* stb. A szenvedő forma nem ismeri az alanyi és tárgyas ragozás közötti különbséget, csak egyféleképpen ragozható: *tanítatom, tanítatol, tanítatik* stb. Ennek a felületes szemléletre tetszetősnek látszó felosztásnak súlyos hibája azonban az, hogy nem minden cselekvő igének van tárgyas alakja és szenvedő származéka.

SZENTGYÖRGYI — RÉVAIVAL és KAZINCZYVAL egyetértve — perbeszál a Debreceni Grammatikának a szenvedő igékről szóló tanításával: az *-odik, -ődik* képzőjű debreceni provinciálizmus elvetésével csak a régi *-at, -et, -tat, -tet* alakot ismeri el jogosultnak.

§. 117.

A' szenvedő formának végezetje a' jelen való idő, és első személy jelentésében szokott lenni, *tatom* vagy *tetem*, p. o. *látatom, szerettetem*, az az, engemet valaki *lát* vagy *szeret*.

§. 118.

Igaz, hogy ugyan azon szók lehetnek a' tselekvő formában-is ez értelemben: én azt tselekszem, hogy *más lászon* vagy *szeressen* valakit vagy valamit. És ugyan ez a' kétséges értelem okozta, hogy némelyek a' szenvedő formának jeléül tették ezen végezeteket: *tódom, tődöm*, p. o. *látódom, szeretődöm*.

§. 119.

De nekünk úgy látszik, hogy az a' kevés bizonytalanság nem ad elég okot arra, hogy a' régi szokást el-töröljük.

§. 120.

Ugyan-is 1.) az a' bizonytalanság csak addig tart, míg valamely Ige, melly úgy végeztetik, *tatom- tetem* csak magában gondoltatik; de leg-ottan meghatározódik annak értelme, mihelyt más szóval össze fűződik, mint szokott lenni a' beszédben, p. o. *tanítatom a' gyermeket*, világosan a' tselekvő formában; *tanítatom a' Mestertől*, világosan a' szenvedő formában vagyon.

2.) Az *a'* bizonytalanság többnyire csak az első személyre tartozik, egyebütt pedig helye nints; p. o. *tanittatom, tanittatol, tanittatik: tanittatom, tanittatod, tanittatja*: csak az első személy van egyformán, egyebütt pedig világos *a'* különbség.

3.) Nagy baj-is volna, *a'* bé-vett *'s* meg-erősödött szokás ellen, az eddig írott könyveket, *'s a'* Szent Írást-is meg-változtatni, ezek helyett: ő általa *teremtetett* valami valami *teremtetett*; vagy mikor büntettetünk az úrtól *tanittatunk*, ezeket tenni: *teremtődött, büntetődünk, tanítódunk, 's a' t.*

4.) Azok *a'* végezetek: *odom, ödöm*, csak ugyan nem lehetnek mindenütt bizonyos jegyei *a'* szenvedő formának, mert p. o. *aggódom, bánkódom, hánykódom, fészkelődöm* tselekvő igék, és tselekvő formában vagynak.

Ezt a határozott állásfoglalást azonban a továbbiak során enyhíti, amennyiben megengedhetőnek tartja mindkét alak használatát.

§. 129.

A' szenvedő formáról jegyezzük meg: 1.) hogy *a'* kinek inkább tetszik az *odom* vagy *ödöm* végezet, mi azzal nem ellenkezünk, csak hogy *a'* *tatom* vagy *tetem* végezet-is maradjon, és kinek mikor melyik tetszik, azt válassza. 2.) *A'* szenvedő formában nints különbség *a'* szabad és kötött Ige között, meri mikor azt mondom p. o. *gyermeket tanittatok, a'* *gyermeket tanittatom*, mind *a'* kettő tselekvő, nem pedig *a'* szenvedő formában van. Így pedig nem szöllünk, én *a'* Mesteremtől *tanittatok*, hanem *tanittatom*.

Az *ikes* igék figyelmen kívül hagyásával egy gyékényen árul SZENTGYÖRGYI a Debreceni Grammatikával. Ennek oka ezen igealak elavult voltában keresendő, s annak a ténynek a felismeréséből adódik, hogy az élő nyelvszókással ellentétes nyelvi formákat úgy sem lehet közhasználatúvá erőszakolni. Nagyon igaz SZENTGYÖRGYINEK az a megállapítása, hogy »*a'* szokásnak nehéz javasolni, annyival-is inkább parantsolni« (32. l.).

4. SZENTGYÖRGYI jól tudta, hogy a latin szabású szókötéssel való gyötörődés nem használ a magyar nyelvtanítás ügyének, ezért rövidsége törekvő buzgósága itt érdemel igazán dicséretet. Nem tudott újat nyújtani. Viszont az idegen szemléletű és többségében hasznavehetetlen régi anyagot alaposan megnyirbálta. Mondatfajtákról és mondatrészekről nem tanít. Csak a toldalékszók ismertetése során közöl néhány sort arról, hogy a beszéd, vagyis mondat alapja a név és az ige; a névhez tartozik a névmás, az ígéhez a részesülő, a többi név pedig a világosító, bővítő és összekapcsoló szerepet tölti be (toldalékszók).

§. 131.

A' Név és Ige fundamentomai minden beszédnek, *a'* melyből egyéb-féle szók néha ki-maradnak, p. o. *az Isten teremtette a' világot*; itt nints egyéb szó, hanem *egy Ige, és két Név, a'* maga társával együtt.

§. 132.

Mikor tehát egyéb-féle szók *a'* beszédbe be-jönek, annak nem fundamentomai, hanem világosító, bővítő, és foglaló részei. *A'* mely okon neveztetnek Toldalék szóknek.

§. 133.

Illyenek pedig kiváltképen az *utóljáró, határozó, foglaló és indulat szók*, mert *a'* Név-mássa tartozik *a'* Névhez, *a'* Részes szó pedig az *Igéhez*.

Ez a valóban »kised« grammatika, amelynek jellemző vonásai egyfelől a Debreceni Grammatikával való egyezés (névragozás), másfelől a vele való ellentét (igeragozás), rövidségénél fogva a reformátusok kedvelt tankönyve volt.

JEGYZETEK

- [1] *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. 1936. XI: 1770.
- [2] *Grammatica lingvae Ungaricae*. 3. kiad. 1738.
- [3] *Der ungarische Sprachmeister*. 7. kiad. 1787.
- [4] *Ausführliche und neuerläuterte ungarische Sprachkunst*, 2. kiad. 1763.
- [5] *Ungarische Grammatik*. 3. kiad. 1790.
- [6] *Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. 1927. I: 326, 329.
- [7] *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. 1909. XIII: 727. — *Danielik József*: Magyar írók. 1858. II: 312.
- [8] *Pályám emlékezete*. 1879: 34.
- [9] *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete*. 1922: 43.

*

Ez a dolgozat részlet a szerzőnek a magyar-tanítás történetéről készülő munkájából.

О НАЧАЛЕ СОСТАВЛЕНИЯ ВЕНГЕРСКОЙ ГРАММАТИКИ ДЛЯ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

Л. Санто

В 1791 г. было постановлено преподавание в гимназиях венгерского языка. Первый учебник написал учитель-пиарист в городе Рожакхедь, Розенбахер Ференц (1792). Его грамматика следует структуре традиционной латинской грамматики. Учебник составлен по катехизирующему методу Фельбигера. Он поясняет все части материала с примерами и упражнениями.

Первая гимназическая венгерская грамматика, которая обязана своей жизнью патристичному порыву, не могла стать официальным учебником потому, что язык обучения был латинским. Между тем этот учебник с точки зрения его предмета, так и с дидактической точки зрения является достойным внимания произведением.

В 1796 г. кальвинистская гимназия в г. Шарошпатак установила языком преподавания — за исключением предметов закона божьего, истории и философии — венгерский язык, так шарошпатакские учителя должны были озаботиться об учебнике венгерского языка. Венгерскую грамматику написал Сентдьердь Иштван, любимый учитель Казинци. Характерные объективные черты его грамматики дедуктивного метода были с одной стороны сходство ее с Дебреценской Грамматикой (склонение), с другой стороны отличие от него (спряжение). Из-за краткости она была любимым учебником кальвинистов.

ÜBER DIE ANFÄNGE DES UNGARISCHEN SPRACHUNTERRICHTS IN UNSEREN MITTELSCHULEN

von

L. SZÁNTÓ

Im Jahre 1791 wurde der Unterricht der ungarischen Sprache in den Gymnasien verordnet. Ferenc Rosenbacher, Piarist, Gymnasialprofessor in Rózsahegy, schrieb das erste Lehrbuch (1792). Seine Grammatik folgt ganz dem herkömmlichen Aufbau der lateinischen Grammatik. Sie ist nach der katechisierenden Methode Felbigers ge-

schrieben. Jeder Teil des Unterrichtsmaterials wird durch Beispiele und Übungen erläutert.

Das erste Lehrbuch der ungarischen Grammatik für Gymnasien, welches seine Entstehung der patriotischen Begeisterung zu verdanken hatte, konnte nicht zum amtlich anerkannten Lehrbuch werden, da die Unterrichtssprache die lateinische war. Und doch ist es sowohl sachlich als auch didaktisch ein beachtenswertes Werk.

Das Sárospataker Gymnasium der Reformierten Kirche führte mit Ausnahme des Religionsunterrichts, der Geschichte und der Philosophie in allen Gegenständen die ungarische Unterrichtssprache ein, folglich mussten die Professoren des Gymnasiums für ungarische Lehrbücher sorgen. Die ungarische Grammatik wurde von István Szentgyörgyi, dem geliebten Professor Kazinczy's verfasst (1797). Die in deduktiver Methode gehaltene Grammatik stimmt mit der Debrecener Grammatik zum Teil überein (Deklination des Hauptwortes), zum Teil weicht sie davon ab (Konjugation des Zeitwortes). Ihrer Kürze wegen war diese Grammatik ein beliebtes Lehrbuch in den Schulen der Reformierten.

BROSZ JÓNATHÁN*

Írta: SZIKLAY LÁSZLÓ

A magyar szabadságharc száz éves fordulóján minden bizonnyal újra előkerül a Dunamédenca tájainak XIX. századi történetével kapcsolatban tágabb hazánk legsajátosabb, sehol másutt a világon annyit nem vitatott kérdése: az *asszimilációé*. Maga a tény, hogy főleg a XIX. század folyamán szlávok (csehek, szlovákok, szerbek, horvátok, ukránok), németek, románok, örmények és zsidók aránylag igen nagy számban olvadtak bele a magyarságba, igen sokat foglalkoztatta e táj népeinek tudományos, politikai, sőt szépirodalmát is. A nemzeti küzdelmek korszaka e szempontból a magyarság és a körülötte, vele együtt lakó nemzetek írói között szinte áthidalhatatlannak látszó ellentéteket teremtett: — amíg a »30 millió magyar« rózsaszínű ábrándvilágában élő milléniumi Magyarország büszkén, szinte mellét verve hirdeti, hogy: »A magyar földnek isteni ereje van magyart teremteni. Magyarra lesz, aki erre a földre lép« [1], egyszóval amíg e korszak magyarja hitt az asszimilációban, hitt abban, hogy bizonyos folyamat útján a történelmi Magyarország minden polgárából a szó legszorosabb értelmében vett magyart lehet varázsolni [2], — addig az e területen élő nem magyar népek öntudatos vezetői már a század első éveitől, tehát a modern értelemben vett nemzeti eszme felbukkanásától kezdve elkeseredetten — sokszor szenvedéllyel is — ostromozzák az »elfajzott fiakat«, azokat, akik elhagyták népüket és beleolvadtak a magyarságba. A magyarsággal egy államban élt népek írói, tudósai és politikusai KOLLÁR JÁNOSnak az »odrodili synové«-n [3] kesergő költészetétől kezdve az egész XIX. századon keresztül, sőt, sokszor még a XX. században is élesen szembehelyezkednek ezzel az asszimilációs folyamattal és a hasonultak ostromozása mellett a magyarságot teszik érte felelőssé. Már a XIX. század közepén számos röpirat, hírlapi cikk, parlamenti felszólalás, költemény bizonyítja, hogy szlovákok, románok, szerbek, németek egyaránt erőszakos magyarosításról szólnak. Úgy állítják be a dolgot, hogy a nagy nem-magyar tömegek magyarrá-hasonulásának a tervszerű magyarosítás erkölcsileg elítélendő, harcos eszközei az okai. Kétségtelen, hogy a XIX. század utolsó harmadában, az 1867-i kiegyezés után, amikor a magyar szellemi és politikai élet a nemzetállam ábrándvilágában ringott, e vádnak megvolt az alapja: ha az 1870-es, 80-as, 90-es évek ún. nemzetiségi sajtóját, a szlovák Národnie Noviny-t, a szerb Zastavá-t, a román Tribună-t, a német Siebenbürgisch-Sächsisches Tageblatt-ot, stb. s az e lapok külpolitikai

fedezetének tekinthető cseh, orosz, osztrák, birodalmi német, olasz, francia sajtótermékekben az erőszakos magyarosítás ellen szóló, az iskolaügyi és egyházi rendelkezések, kisdédóvók, gyermeküdültetési akciók, közművelődési egyesületek stb., stb. túlkapásaival szemben hadakozó cikkeket olvassuk, e cikkeknek sokszor igazat kell adnunk. A XIX. század utolsó és a XX. század első harmadában a magyar politikai élet vezetői olyan eszközökhöz folyamodtak, hogy a »magyar nemzeti állam« talmi csillogású céljait elérhessék, hogy ebből a magyarságnak több kára volt, mint haszna.

Éppen ezért a magyar tudományos és politikai irodalom egy bizonyos pillanattól kezdve kritikai magatartást tanúsított az erőszakos magyarosítással szemben. S ezt nemcsak az a vélemény tükrözi, hogy a tömeges asszimiláció színtelen, a magyar lényegtől és hagyományoktól erősen eltérő, felszínes, álmagyar kultúrát teremtett a XIX. század végén éppen a népi magyar talajból kisarjadó klasszikusainkkal szemben. Hiszen közhely, hogy már SZÉCHENYI ISTVÁN, a reformkor nagy politikusa a »nyelvi magyarosítás« ellen szólott, de már magában a magyarosító ábrándkorszakban, egész nemzetének hivatalos véleményével bátran szembe szállva kél ki többször is, szinte egész életével a még ma sem eléggé értékelte MOCSÁRY LAJOS is [4]. Igaz, hogy a nemzeti létüket a magyarosítással szemben méltán aggódva féltő nemzetiségi írók elismerték Mocsárynak korát megelőző, nemes magatartását, akire majd egy későbbi időpontban fajtája méltán büszke lehet [5], a magyarsággal szomszédos népek egyike-másikának a tudományos irodalma mégsem tudott mind a mai napig sem megszabadulni attól az általánosítástól, hogy a Duna medencéjében mindennemű asszimiláció a magyarság erőszakos magatartásának a következménye. E szemléletben az a tény, hogy a XIX. század folyamán a név-magyarosítók száma több ezerre rúg [6], egyegyedül a magyarságnak hibája, vétke, sőt bűne. Nemcsak a hitleri Németország fajelméletének számos erősen magyar-ellenes irodalmi termékére gondolunk itt, hanem arra is, hogy az asszimilációt csak a magyarság rovására író tudósok és politikusok lassan-lassan *csak* az asszimilált réteget látják a szemük előtt. VAJANSKÝ szerint a magyar kultúra »idegen kultúrák főzete« [7], a modern szlovák író pedig még a magyarságnak feltételezhetően természetes szaporodását is a »statistikai magyarosítás«, más szóval az erőszakos asszimiláció rovására írja [8].

Azzal az egyoldalú állásponttal szemben, amelyik a századvégnek kétségtelenül erőszakos, szándékosan elnemzetlenítő magyarosításával magyarázza a Dunamedencének mindennemű asszimilációját, a tárgyilagos kritika hangja is megszólalt és végezetül olyan, az európai történeti fejlődésben egyedülálló folyamatra mutatott rá, amelynek a XIX. század utolsó harmadában tapasztalható magyarosító törekvések — mind tömeglélektani, mind pedig társadalmi szempontból — csak következményei voltak. E kritika állapította meg, hogy a nem-magyar származású nemességnek, melynek a XVIII. század vége előtt tanúsított patrióta magatartására e sorok írója több helyen a »hungarus« jelzőt használta, az egész XIX. század folyamán tapasztalható magyarrá-asszimilálódása — főleg a század első felében — annak tulajdonítható, hogy a Dunamedencében a modern nemzeti gondolatnak két válfaja lett uralkodóvá [9]. A nemesség a haza konkrét fogalmán alapuló magyar nemzeti gondolathoz csatlakozott, mert

ebben addigi, közös patriotizmusának folytatását látta; e patriotizmusban *Hungárián, magán az országon* volt a hangsúly, s ezért volt előtte egészen természetes, hogy »Hungária« a XIX. század divatja szerint nemzeti nyelvre fordítva Magyarországot, »hungarus« pedig magyart jelent; ennek tulajdonítható, hogy az »ungarisch-madjarisch«, »uhorský-mad'arský« megkülönböztetés a magyar nyelvben magyar szóval mind a mai napig sem fejezhető ki [10]. Az akkori Magyarország területén lakó nem-magyar népek ébredező nemzeti öntudata viszont a németes nemzeteszemből, annak miszticizmusából táplálkozott. Egészen természetesnek tarthatjuk, hogy a haza konkrét fogalmán »felül« álló, öntudatához a tartalmat csak a faj, a származás, a nyelv, a népköltészet romantikus tényezőiben kereső nemzeti eszmét [11], a félig még a rendi patriotizmusban élő nemesség nem tette magáévá; a magyarságtól külön váló, majd vele oly sajnálatosan szembe szálló nemzetiségek írói tehát csaknem kivétel nélkül polgári, kispolgári, illetőleg népi származásúak. E ténynek a XIX. század dunai társadalmi fejlődésére ma még — a részlet-kutatások híján — teljes egészében fel sem mérhető hatása van. A magyarságnak akkor pillanatnyilag helyzeti előnyt biztosító társadalmi egyenletlenség a magyar történelem XX. századi szomorú eseményeinek sok szempontból okozója, előidézője volt.

De a XVIII. század közös patriotizmusával nemcsak a nemességnek, hanem az idegen származású polgárságnak az asszimilációja is magyarázható [12]. A főleg német eredetű polgárság magyarrá-hasonulásának útja — az idegen eredetű nemesség asszimilációjához hasonlóan — a XIX. század elején indul el, a hazához való ragaszkodására azonban a XVIII. században még töretlenül élő »hungarus« patriotizmuson kívül a korszerű, felvilágosodás-korabeli osztrák állambölcseletnek is hatása volt. Ezért a német származású polgári réteg magyarosodása kezdetben nem olyan gyors és magától értetődő, mint az idegen származású nemességé; az első évtizedekben *irodalmi* magyarosodásról kell beszelnünk, amelyben kétségtelenül a patriotizmus a lelki elindító tényező: »... a német polgárság többsége partialis patriotizmusában abban látja a zavartalan magyar-német együttélés legfőbb biztosítékát, ha különállását feladva érzésben, gondolkodásban, sőt nyelvben is mennél erősebben összeforr a magyarsággal.« [13] Ez a kezdő lelkiállapot, a patrióta alapon magyarosodásra-igyekecs kap igen nagy támasztékot abban a tényben, hogy a század eszméit, a »szabadság-egyenlőség-testvériség« jelszavát, a demokráciát a magyar szellemi vezetők hirdetik elsősorban. »A szabadság ügye magyar ügy.« [14] 1848 és az azt megelőző, majd követő események döntő befolyással voltak arra, hogy a polgári réteg magyarrá asszimilálódása meggyorsult és számában is növekedett [15]: hogy magyarrá válásában az *akarati* elemnek is kétségtelen, sőt igen nagy szerepe volt, azt elsősorban a szabadságot, a bécsi udvar reakciós légkörével szemben-állást, a társadalmi felszabadulást jelentő 1848-nak lehet köszönni: »... a felvidéki városok polgárai erősen cselekvően vesznek részt a magyar ügy védelmében. Szinte csodálatos, hogy az eddig lassan beolvadó, megfontolt, minden szenvedélyes kilengéstől idegenkedő cipszerek milyen tömegekben sietnek a honvédség soraiba.« [16].

Mielőtt tulajdonképpen mondanivalónk bemutatásába kezdenénk, még egyet szeretnénk hangsúlyozni: — mint PUKÁNSZKY BÉLA is bemutatta

idézett művében, az asszimilációval kapcsolatos jelenségek tárgyalásánál eddigi kutatóink legnagyobbbrészt kiemelkedő egyéneket, a politikai és irodalomtörténet nevezetesebb alakjait vették alapul. Ha az egész kérdésnek éppen *társadalmi* tényezőire és következményeire gondolunk, akkor viszont azt kell mondanunk: — a dunavölgyi asszimilációs kérdés teljes tisztázása csak akkor válik majd lehetővé, ha minél több példáról lebbenthetjük fel a fátylat, amelyek a névtelenségbe hullott egyéneknek, a csendes, kenyérkereső munkában eltöltött életsorsoknak az idegen néptestből a magyarságba vezető útját rajzolják meg.

BROSZ JÓNATHÁN 1823 július 26-án született Felkán, Szepesmegyében [17]; ugyanaznap keresztelte meg [18] KLEIN SÁMUEL, Felka városának templomot építő, a Szepességnek irodalmi igényekről tanuskodó nevezetes evangélikus lelkésze [19]. Klein Sámuel egyik művének tanúsága szerint [20] benne gyökerezik abban a hagyományban, amelyet másutt mind a három dunamedencei népnél — magyarnál, szlováknál, magyarországi németnél — egyaránt feltalálható »protestáns irodalmi hagyomány«-nak neveztünk [21], Magyarország történetéről írt műve [22] azt mutatja, hogy patriotizmusában mélyen él a magyarral közös haza élménye; — de műveinek — az egy idézett latinon kívül — németnyelvűsége, az a körülmény, hogy a fontosabb, átfogóbb jelentőségűeket Buda mellett Lipcsében adja ki [23], arra utal, hogy még nem szakadt ki a német környezetből. Ha nem is az erudíció síkján, de ugyanezt a lelki képet nyújthatták Jónathán szülei: édesapja, BROSZ MÁRTON, az idézett keresztlevél tanúsága szerint felkai »polgár és építőmester« és édesanyja, szül. SANITTER MÁRIA. Hogy tudtak-e magyarul, azt nem sikerült kiderítenünk. Brosz Mártonnak egyetlen reánk maradt megnyilatkozása aláírás egy — igaz, hogy Bach-korszakban írt — németnyelvű ügyvédi meghatalmazáson [24], amelyen azonban maga KLEIN ERNŐ, a szabadságharc híres szepesi lelkésze, a nemzet, örök toborzója [25], az említett KLEIN SÁMUEL fia is — akinek később, éppen a szabadságharcban viselt dolgai miatt el kellett Felkáról menekülnie [26] — németül írta alá a nevét. Annyi azonban bizonyos, hogy a kétségtelenül német családi nevet [27] már az apa, MÁRTON is magyaros helyesírással: sz-szel írja, Jónathánnak idézett anyakönyvi kivonatában a gót betűkkel írt szövegben a Brosz családnév végén szereplő sz éppen olyan élesen különbözik a »dass« (»hogy«) szó B-étől, mint az összes többi, rendelkezésünkre álló hivatalos és családi iratban: — a szepességiek is, akik ismerték a családot, vagy legalábbis egyik tagját, sz-szel írják a nevet, amely a gótbetűs szövegekben elűt a többi német s-től (s j B); a latinbetűs szövegekben pedig a német helyesírással írt nevek írásmódjától. A rendelkezésre álló iratok közül egyetlenegy levélben szerepel a család neve németes helyesírással »Bros«-nak: Jónathán bécsi megbízottja, POLATSEK feleségének hősünkhöz írt levelében [28]. Tehát csak az idegen, a bécsi, a nem hazai nem tudja a családi név »helyes« (magyaros) írását, otthon, a hazában, a Szepességen még a »k. u. k. Stuhlrichter«-ek is tudják, hogy magyarosan, sz-szel kell írni. Igaz, hogy az o-ra a vessző: ó már csak akkor kerül rá, amikor útunk végére fogunk érni s Jónathán teljes elmagyarosodásáról számolhatunk majd be.

Jónathán gyermekkoráról nem sokat tudunk. Az elemi iskolát Felkán végezte, németül: — sajnos, csak hittankönyvének a címe maradt ránk s

ebből következtethetünk [29]. Kétségtelen, hogy — mint a Szepességnek minden egykorú szülötte — abban a józan, hűvös, megfontolt légkörben nevelkedett, amely a századvég illúziókkal telt szókincsével »derék«-nek nevezett cipszereket általában jellemezte [30]. E józan önmérséklet megtalálta a maga szempontjából hasznos, célravezető középutat a múlt század első harmadában: — akkor, amikor hősünk született és mint kisgyerek, szülővárosában kezdte elsajátítani a művelődés alapelemeit, még egyáltalán nem szakadt el — értelmiségi rétege sem — a német népiségtől, csendes hűséggel vallotta őseinek puritán protestantizmusát, de ugyanakkor már nem fogadta el a szomszédságában élő szlovákságra oly' erős hatást gyakorló német nemzeti eszmét: patriotizmusa teljes mértékben a haza talajához köti. Ösztönei még németek: LUTHER német bibliája éppúgy jelzője ennek a német ösztönvilágnak, mint az a tény, hogy társalgási nyelve a német (kollektíve még sokáig az is marad). De *öntudatában* a Magyarországhoz tartozást nemcsak a családnév írásának előbb említett magyaros jellege jelzi, hanem az olyan apró megjegyzések is, mint: — »Wir, Ungarn.« [31].

Jónathán középiskolába a közeli Kézsmárk evangélikus lyceumába került: — sejtelmünk sincs róla, tud-e már magyarul ebben az időben. A kézsmárki lyceum az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején már hűen követi a szepesi polgárság értelmiségi rétegének magyarosodását, az ott tanuló fiatal szlovák költő, ORSZÁGH PÁL (a későbbi HVIÉZDOSLAV), Petőfi stílusában versel az önképzőkörben [32], de hogy ez a magyarosodási folyamat megindult-e már ebben az időben, arról nincs adatunk. Úgy hisszük, egészen bátran feltételezhetjük, hogy a harmincas évek második felében a kézsmárki lyceumba került felkai diák ott — ha szélesebb látókörrel és nemesi, esetleg szlovák népi elemekkel átszőtten is — mégis nagyjából ugyanazt a német népi talajból kisarjadt, de »hungarus« patrióta öntudatú polgári szellemet szívta magába, mint a szülői házban, Felkán.

Élete akkor ért döntő szakaszába, amikor a középiskola legfelső osztályának, majd a jognak az elvégzésére az *eperjesi evangélikus kollégiumba* érkezett. Az eperjesi evangélikus kollégium többi testvérintézményét jóval megelőzve állott a magyar nemzeti eszme szolgálatába; jellemző, hogy a kor eszméivel, különösen a társadalmi kérdésekben tanúsított nemes magatartásával és a nemzeti megbékélés, az egymással hadakozni kezdő nemzeti öntudatok közti kiegyenlítődés terén szintén élől jár a kor evangélikus iskolái között. S bár a német irodalmi kör megelőzte, 1827-től kezdve már Magyar Társasággal rendelkezett, amely a magyar irodalomnak, mint választható tantárgynak a tanítását is kiharcolta [33], éppen 1840-ben pedig, amikor Jónathán a tanítványai közé került [34], VANDRÁK ANDRÁSNAK, a kollégium neves, a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé is felkerült professzorának kezdeményezésére »a bölcsészeti tudományok is magyarul szólamlottak meg« [35]. Vandrák — mint családi neve mutatja — maga is asszimiláns, kispolgári származású [36], akárcsak tanítványa, akiről szólunk, viszont nagy szerepe van nemcsak abban, hogy az eperjesi kollégium eredeti hungarus-patriotizmusa mellett magyar nemzeti szelleművé, sőt, a magyar nemzeti mozgalmaknak országszerte ismert középpontjává lett, hanem abban is, hogy tanítványai megismerkednek a korszerű gondolkodásmóddal, a század demokratikus és magukat haladó-

nak valló eszméivel, a racionalista, de azért teológizáló filozófia vonalán. Jónathán Eperjesen bölceletet és jogot tanult: VANDRÁK és CSUPKA ANDRÁS [37] tanítványa volt. De míg Csupka, akinek hosszú nemzedékekre gyakorolt előnyös pedagógiai hatása szintén kétségtelen, a jogtudomány és elsősorban a magyar magánjog gyakorlati elsajátításában lehetett segítségére [38], addig Vandrák világnézetére, a nagy, döntő életkérdésekben tanúsított lelki magatartására, a magyarságba való asszimilációjára is kétségtelenül igen nagy hatással volt.

Vandrák, mint filozófus és jogbölcsész, a jénai [39] kantianusnak, JAKOB FRIEDRICH FRIES-nek a tanítványa, aki a kanti tiszta ész kritikájához nem spekulatív úton, hanem az emberi szellem, illetőleg agy természetrajzán keresztül jutott el. Filozófiáját ezért »antropologizmus«-nak nevezik [40]. Ezt a filozófiát, amelynek a kor többi német filozófusával, különösen a hazai német és szlovák írókra ekkor már erősen ható HEGEL romantikus dialektikájával szemben racionális vonásai elvitathatatlanok, Vandrák sajátos, inkább a világias deizmussal, mint az eredeti evangélikus teológia tanításával rokon vallásossággal párosította. »HEGEL dialektikai s HERBARTH matematikai pókhálói a philosophiában járni nem tudott — mondja róla szintén erősen racionalista életrajzírója —, azt a bölcsészetet kedvelte meg, mely az értelmet felvilágosítja, a szívben nemes érzelmeket gerjeszt, az akaratot erényes tettekre ösztönzi s a népek életét a jólét, jogosság és erényesség minél nagyobb színvonalára segíti.« [41]. Ha ehhez hozzátesszük, hogy kiváló pedagógiai érzéke mellett szónoki képességével, elragadó erejű beszédeivel is döntő elhatározásra tudta az ifjakat serkenteni »a dermesztő közönyt, a korcsosuló érzelmeket, a cudar önzést, a tétlen lustaságot, elvetemült jellemtelenséget« ostromozva [42], előttünk áll a kor kispolgári értelmiségének ideálja, az, amivé az ennek az ideálnak megfelelő cipszer talajból elindult BRÓSZ JÓNATHÁNNAK lennie kellett és amivé lett is. A protestáns hagyományt, amelyet az ősök patriarkális öntudatával őrzött kis szülővárosának, Felkának a népe, templomépítő papjával, a már említett KLEIN SÁMUEL-lel egyetemben, a felvilágosodott értelmű, »nemes« érzelmű, »erényes tettekre« törekvő racionalizmus fékezti és sarkallja — nem annyira az evangélium-hirdette kegyelemben való hitre, mint inkább »az igazság követésére és a szeretet gyakorlására« [43]. Ez a tény nemcsak azért érdekel bennünket, mert Brósz Jónathán későbbi élete tökéletesen igazolja Vandrák tanításának sikerét, annyira követni tudja ezt az életeszményt — hanem azért is, mert azzal, hogy a század közepén egymással erősen küzdő két filozófiai irányzat: romantikus misztika és klasszikus racionalizmus közül tanára hatására az utóbbit választja, közelebb kerül a magyar nacionalizmus gondolatvilágához. Bevezetőnkben említettük, hogy a magyarság és a nemzetiségek egymással szembe-állását elsősorban a kérdés társadalmi vonatkozásainak következményeképpen a magyar nemzeti eszme konkrétabb — racionálisabb — »franciásabb« (és ezért demokratikusabb) jellege okozta a nemzetiségek németes, Hegelt követő, romantikus-misztikusabb szellemi világával szemben. Brósz Jónathán a racionális filozófiát, a nemes erényekre ösztönző polgári érdemetikát hirdető Vandrák tanítványaként kétségtelenül közelebb került a magyar nemzeti gondolathoz, mintha egy érzelmektől túlfűtött, misztikusan romantikus professzor tanítványa lett volna.

Persze, a filozófiának, mint alapvetésnek a hatása a magyarosodás számára mindössze csak jó melegágyat teremt. Ilyen melegágy vajon a latin nyelvnek tökéletes elsajátítása is? Mint már említettük, mikor Brósz az eperjesi kollégiumba került 1840/41-ben, már nemcsak a magyar irodalmat, hanem a bölcséletet is magyarul tanítják, az 1840. szeptember 9–11-én tartott evangélikus egyetemes gyűlés elrendeli, hogy »minden olyan tantárgy, mely szövevényesebb terminológia nélkül előadható, magyar nyelven taníttassék, minden bizonyítvány és iskolai kimutatás magyar nyelven szerkesztessék, s a magyar nyelv és irodalom kötelező tantárgynak tekintessék« [44], azért a latinnak mégis megvolt még a helye mind tantárgyként, mind pedig egyéb előadott tantárgyak nyelveként [45] úgyannyira, hogy Brósz, a kor többi jogászához hasonlóan, tökéletesen elsajátította és latin nyelven joggyakorlatot is folytatott [46]. Ha meggondoljuk, hogy a latin a rendi alkotmány idején a magyarság s Hungária nem-magyar népei között is milyen összekötő kapcsot jelentett [47] s hogy használatában a közös haza élményének hagyományai kétségtelenül benne tükröződnek, akkor talán nem hat paradoxonként, hogy a német népi környezetből az eperjesi kollégiumba került polgár ifjúnak legalábbis »hungarus« patriotizmusát a latin órák, a tankönyvek latin nyelve, a jogtudománynak akkor nálunk még csaknem kizárólagos latinítása mennyire megerősítette.

De a »melegágy« megteremtésén kívül az eperjesi kollégium sokkal erőteljesebb, döntőbb tényezőkkel is hozzájárult fiatal és értelmes tanítványa elmagyarosodásához. Azonkívül, hogy a bölcséleti osztályba oda érkező ifjút legfontosabb tantárgyaira: bölcséletre és irodalomra magyarul tanította — a kollégiumban a tanároknak közismert —, hogy a kor szavával éljünk — »rebellis szelleme« ismét csak a magyarság felé hajtja Jónathánunkat. Igaz, hogy a bécsi udvar zárt konzervativizmusának a szemüvegén keresztül mindennemű protestáns erkölcsi testület »rebellis«-nek számít s még a XVIII. század végén is »... a protestáns tanárok arra köteleztetnek, hogy eskü alatt magukról térítvényt adjanak, hogy semmiféle titkos társulathoz nem tartoznak, sem tartozni nem fognak akarni« [48], de a XIX. század negyvenes éveiben Bécsben »rebellis«-nek nevezett magatartás Eperjesen a magyarsághoz tartozást is jelentette. Hallgásuk csak még Vandráknak a szavait: »1831-től 1848-ig pezsgőbb életet mutat valamint az egész ország; úgy annak befolyása alatt a Collegium is. A nemzetiség eszméje öntudatos életre ébredt és hatalmas mozgalmakat idézett elő minden irányban. Regeneratio és reform, a korszellem jelszava minden institutióknál, politikai, társadalmi, vallásos, tudományos és technikai tekintetben. Az új kovász hatni kezd, forrásba hozza az életet... Kezdődnek a küzdelmek. A magyar irodalom bámulatos módon fejlődik...« [49]. Korszellem és magyarság: e kettő egyesül ebben a szemléletben s ha Brósz Jónathán az eperjesi kollégiumban jól megtanul magyarul, ez azt is jelenti, hogy elsajátítja a kor »rebellióját«, csatlakozik a polgári demokrácia eszményvilágához, részt vesz a reformkor ifjúságának szellemi forrongásában. Megengedjük, ez a tétel fordítva is igaz: a lényeg, hogy a kollégium a kor forrongásainak a középpontjában áll s ezzel együtt magyar kulturális középpont is. »A világhódító nagy eszmék, a szabadság, egyenlőség, testvériség, lázba hozták a Collégium ifjúságát is. A pozsonyi,

majd a budapesti eseményeknek híre elterjedt Sárosban s Eperjesen is s a szabadelvűek és konzervatívok mozgalmi hullámba hozták a társadalmat. Eperjes és vidéke nehezen mozdult volna, de a fiatalság, a tanárok és tanítványaik magasan fellobogó hazafias érzelme általánossá tette a háromszinű kokárdákkal jelzett, magyar nemzeti hazafias buzgalmat...«, írja lelkesen — igaz, hogy már a 48-as eseményekkel kapcsolatban — a kollégium krónikása [50], de a kép megfelelő módosítással érvényes a szabadságharcot megelőző időkre is; a korszellem és a magyarság, a »rebellió« és a magyar kultúra együtt épül Vandrák tanítványában, Brósz Jónathánban is.

Mindezzel talán már céloztunk arra is, hogy az életrajzíróinál szorgalmasnak és ragyogó tehetségűnek bemutatott Jónathán nemcsak professzorától, illetőleg professzoraitól kapott világnézeti-politikai fejlődéséhez és magyarrá-asszimilálódásához indítékokat; — e szempontból nem érdektelen megvizsgálnunk iskolatársait is. Nem egy egész életre szövődő barátságnak lehetünk majd e vizsgálódásunk folyamán a tanúi. A Vandrák András tanítványairól szóló, már idézett névjegyzékből megállapítható, hogy kik voltak osztálytársai: a 67 név közül a rendelkezésünkre álló forrásokból négyről tudtuk meg a mi szempontunkból fontos dolgokat.

PAYER HUGÓ [51] szintén szepesi polgár-ivadék, a Felkához közel eső Mateóc szülötte; élete pályáján — talán annak bizonyítékeképpen, hogy a magyarosodás mégsem erőszak terméke és az egyéni hajlammal, beállítottsággal is erősen összeköttetésben állott — mégsem lehetünk az egyenesen ívelő, töretlen asszimilálódásnak tanúi, mint Brósznál; esetleg poroszországi, berlini egyetemi tanulmányai járultak hozzá, hogy inkább benne maradt a német népi közösségben. Payer egész élete a tekintélyre vágyó polgáré; miután 48/49 eseményeitől óvatosan távolmaradt, 1867 után a Kézsmárki Takarékpénztár pénztárosa, majd a Kézsmárki Bank igazgatója lett. Német ösztönű, a közös haza patriotizmusában öntudatosodott szellemvilága a Magyarországi Kárpát Egyesületben élte ki magát. Mint ennek a magyarországi természetjárás hosszú éveken át népszerűsítő egyesületnek egyik alapítója és fejlesztője tette maradandóvá nevét.

Payer életpályájánál sokkal többet mond számunkra Jónathán három másik osztálytársának, DRASKÓCZY GYULÁnak, DUKA TIVADARNak és KRIVÁCSY SÁNDORNak a neve. Ha ugyanis Payer típusa az óvatos polgárnak, ez utóbbi három a kornak nem is olyan nagyon névtelen *hősei* közé tartozik. DRASKÓCZY GYULA, aki később mint gazdasági közíró tűnt ki a hatvanas években, a 48/49-es szabadságharcban kapitány volt a Bocskay-huszároknál [52]. DUKA TIVADAR, a neves Kelet- (India-) kutató, aki kezdetben a forradalmi magyar pénzügyminisztériumban volt írnok, majd nemzetőrként, honvédfőhadnagyként, mint Görgey Artúr fővezéri titkára és hadsegéde szolgálta végig a szabadságharcot és a világsi fegyverletétel után TÜRRI ISTVÁN társaságában ért ki emigrációs útján Londonba. Itt orvosi oklevelet szerzett s mint orvos jutott ki Kelet-Indiába, Bengáliába [53]. KRIVÁCSY SÁNDOR édes testvére KRIVÁCSY JÓZSEFnek, a honvéd vártüzér főparancsnok alezredesnek, akit 1851-ben halálra ítélték, de kegyelmet kapott, ítéletét 10 évi königráti államfogházra változtatták át, 1859-ben szabadult, Románián át Olaszországba ment s ott harcolt Ausz-

tria ellen [54]. Ha Brósz további életpályáját figyeljük majd meg, akkor azt fogjuk tapasztalni, hogy e három osztálytárs magatartása sokkal inkább volt rá hatással, mint az előbb említett Payeré. Mert vajon elképzelhető-e, hogy azok, akik a szabadságharcban aránylag jelentős katonai szerepet játszottak, illetőleg az, akinek édes testvére élte végig a Habsburgokkal nem alkuvó honvédtisztek sorsát, diák korukban nem vettek részt a kollégium rebellis és magyar nemzeti mozgalmában?

Ha már most egyfelől PAYER, másfelől DRASKÓCZY, DUKA és KRIVÁCSY között a származás, a társadalmi helyzet szempontjából vonunk párhuzamot, nem kis meglepetéssel állapíthatjuk meg, hogy a kispolgári származású BRÓSZ, az építőmester fia a politikai-nemzeti kérdésekben nem polgári társaihoz, hanem a három nemesi ivadékhoz áll közelebb. Anélkül, hogy túlságosan hosszan időznénk e ténynél, még azt is megemlítjük, hogy Jónathánnak egész életében legjobb barátja, akit — bár neve az idézett Vandrák-féle jegyzékben nem szerepel — szintén a kollégiumban ismert meg s akivel mindvégig a legmeghittebb viszonyban volt, akinek hozzá írt magyarnyelvű leveleiből a nehéz időkben is ragaszkodás és baráti segítőkészség csendül ki [55], aki pártfogó kezét nyújtotta feléje, mikor a szabadságharc után »számkivetésre ítélték« [56], majd később, idősebb korukban belső barátja, fiának, LÁSZLÓnak esküvői tanúja [57], a családnak mindennapos vendége, névnapokon és egyéb alkalmakkor elszórakoztatója [58]: — a szintén eperjesi jogász, majd kassai törvényszéki bíró NAGY LÁSZLÓ [59] is a nemességhez tartozott.

Paradoxon-e, hogy abban a korban, amikor a demokratikus »rebellió« eszméi jelentették a magyarságot, a szepességi német kispolgár-ivadék számára az »úr = magyar« is elválaszthatatlanul összetett fogalomná lesz [60]? A már-már egészen világosnak és egyszerűnek látszó kérdést ez az új szempontunk mintha összekúsálná és zavarossá tenné?

Eperjesi tanulmányainak befejezte után Liptó vármegyébe, a KUBINYI családhoz megy, nevelőnek és — ügyvédi vizsgálat előtt állván — patvaristának. Egy Kubinyi — az idézett Vandrák-féle jegyzék tanúsága szerint KUBINYI ARNOLD, a Várgedé-községben lakó KUBINYI KÁROLY és KEREPESSY APOLLÓNIA fia — osztálytársa volt [61]; de a családhoz ezenkívül úgy is összeköttetést szerezhetett, hogy kedvelt professzora, Vandrák András is kapcsolatban volt vele [62]. A fiatal asszimiláns tehát életének első nem tanulmányi, hanem kenyérkereső lépését Liptó vármegyének egyik kevertvérű nemesi családjánál tölti, hasonlónál ahhoz, amelyen e sorok írója a nagyrészt szláv (szlovák) eredetű nemességnek a magyar nemzeti gondolathoz való csatlakozását mutatta be a XVIII.—XIX. század fordulóján [63]. A »magyar« fogalmának az »úr«-ral, »nemes«-sel való azonosítása itt ismét csak megerősödhetett benne. Valószínűnek tartom, hogy itt tökéletesítette szlovák nyelvtudását, úgyannyira, hogy később, ügyvédi gyakorlatában a másik három nyelvvel — magyarral, némettel, latinnal — egyforma könnyűséggel tudta használni [64]. De a sok-, a kevertnyelvűség már nem ronthatta le magyarság-képét, nem törhette meg asszimilációs útját, amelyben — mint ahogy az eddigiekből is sejteni lehet — kétségtelenül sok *akarati* elem van.

Így kerül 1847-ben Pestre, hogy letegye az ügyvédi vizsgát. Magyarul vizsgázik a pesti »ítélő tábla kebeléből rendelt küldöttség, névszerint«:

gróf CZIRÁKY JÁNOS királyi kamarás, KOPÁCSY JÓZSEF és GEDEON LAJOS ítélő táblai bírák előtt [65]. Véletlen-e, vagy méltó módon zárja le a magyar jogtudomány új, képesített művelőjének nemcsak tanulmányát, hanem velük kapcsolatos magyarra-hasonulásának útját is, hogy ügyvédi oklevelén látjuk először a véglegesen magyarrá-levés döntő jelet, a hosszú ó-t? »Brósz Jónathán«: írja az oklevél s ő ezzel lép be a pesti dolgozók életébe, mint »ügyvéd-segéd« ELISCHER BOLDIZSÁR és detrichfalvi DETRICH JENŐ ügyvédekhez [66]. A szepességi származású asszimilált polgárhoz és a lipcsei nemeshez [67]. 1847. szeptember 14-től 1848. április 10-ig tartózkodik Pesten s dolgozik az említett ügyvédeknel: — »és mint ilyen ügy szaktudományábani jártasság, mint ernyedetlen szorgalom, pontosság s hűség tekintetében meglegedésemet tellesen ki érdemelte, — s különösen erkölcsi maga viseletében is —, egy békés, józan gondolkodású, s egészen szeplőtelen jellemű férjfiúnak bizonyította magát.« Szóról-szóra idéztük a négy évvel később kiállított működési bizonyítványt, mert ezenkívül Brósznak pesti életéről semmi egyebet sem tudunk. Hogy szorgalmas és jártas a maga tudományában: azt már diákkorával kapcsolatban is tapasztalhattuk, nem is lepődünk meg hát a működési bizonyítvány e szakaszán; azt viszont — nem is enyhe meglepetéssel — méltán megjegyezhetjük, hogy aki a legforróbb, legdöntőbb időszakban mindössze a »békés, józan« jelzőket érdemli meg akkor, amikor nem működését, hanem egész személyiségét jellemzik, 1848-ban — legalábbis az első pillantásra — aligha lehet az események hőse. Igaz, hogy a józanság, mint magatartás, mint életforma, éppen a szepességi polgárookra vonatkoztatva, már fejtegetéseink elején is előkerült; viszont 1848 márciusa — amelyet pedig Jónathánnak, mint szem- és fültanúnak, ott, a helyszínen kellett végigélnie — éppen nem a »békés és józan« elemek műve volt.

Hogy lehet hát mégis, hogy viszont 1848. április közepén Felkára hazatérve — az események élére áll és a Bach-korszak reakciós magisztrátusa szerint: »hat... seine radicalen Gesinnungen als eifriger Anhänger der Umsturzpartei durch öffentliche Reden und Beschimpfungen der allerhöchsten Dynastie an den Tag gelegt...?« [68] Ha csak a pesti bizonyítvány »békés és józan« jelzőjére gondolunk, akkor egy pillanatra az is átvillanhat az agyunkon, hogy: — talán éppen a forró események elől tért haza, hogy otthon, a szülői háznál, a békés kispolgárok szürke környezetében a harcok időiben — PAYER HUGÓ mintájára — megbújhasson?

Otthon, mint ügyvéd, szorgalmasan intézi polgártársainak ügyes-bajos dolgait s ezenkívül mint Felka város főjegyzője is tevékenykedik. De már a bizonyítványban, amelyet »Felka XVI. Szepesi Városa Polgármestere, Főbírája és Tanácsa« e működéséről »1849^{dik} évi Jūnius 22^{kén}« magyar nyelven kiad [69], »feddhetetlen erkölcsi magaviselete« mellett az szerepel, hogy »hazafisága által magát mindig kitünteté«. 1849. júniusában ezt a minősítést pusztán békés józansággal aligha lehetett kiérdemelni.

Felka a középpontja annak a »nemzeti gárdának«, amelyet KLEIN ERNŐ felkai lelkész irányításával [70], KOCZOGH őrnagy parancsnokságával szerveztek meg. Sajnos, Koczogh őrnagy személyéről semmit sem sikerült megtudnunk, pedig Brósz Jónathán, mint e gárda tagja, a parancsnok adjutánsa lett s 1848. december 10. és 11-én ilyen minőségben részt vett abban a csatában, amelyben a honvédség a Kassától keletre és észak-keletre el-

húzódó hegyvonulaton és Budamér községnél a Zboró—Eperjes felől közelítő Schlick altábornagy csapataival szemben Kassa városát védte [71]. Véletlenség-e, vagy máig még felderítetlen összefüggések következménye, hogy ugyanebben a csatában az eperjesi kollégium nemzetőr csapata [72], sőt maga a mintakép-professzor, a Jónathán asszimilációs útjában oly' nagy szerepet játszó VANDRÁK ANDRÁS [73] is részt vett? Az biztos, hogy Jónathán nem az »alma mater« csapataival védi a neki akkor még idegen, csak éppen a haza egy bizonyos pontját jelentő várost, a kollégiumi nemzetőrök névsorában nem szerepel, pedig a 43 közlegény közül 14, tehát kerekén 33% a Vandrák tanítványa [74], de a felkai »gárdát«, a felkai nemzetőrséget ebben az időpontban már ugyanaz a lelkesedés hevíti, mint a kollégium tanulóit.

A kassai ütközet gyászos véget ér: a honvédség hanyatt-homlok menekül, vesztesége holtakban és sebesültekben 250 főre rúg. Nem tudjuk, Jónathán hogy került haza a nagy menekülésben; Felka városában Bach-korszakbeli magisztrátusának ellené kiadott s már említett bizonyítványában [75] azt olvassuk, hogy »mit bewaffneter Hand gegen k. k. Truppen bei Margetzan [76] geschossen... habe«. Nem tudtam felderíteni, hogy csak a nemes magisztrátus tévedése ez az állítás, t. i., hogy a kassai csata színhelyét helyezték át a Felkától ugyancsak délre fekvő Margitfalvára, vagypedig, hogy Jónathánunk a kassain kívül még egy másik, talán kisebb s a Margitfalvánál lezajlott csetepatéban is részt vett. Ez azonban már nem változtat a dolgok lényegén. S nem változtat az sem, hogy a lelkes KLEIN ERNŐ már idézett levelében [77] »a nemzetőrség és különösen a nemzetőri tisztek a kassai csata alkalmával bátortalan magatartását ecsegteli«. Jónathán soh' se volt katoná azelőtt s a tűzkeresztségekben igen sok ember veszíti el az eszét. De midőn hazatér s otthon elernyedésben, bénán találja szülővárosát, úgyannyira, hogy Klein magát Kossuthot is értesíti Szepes megye fegyelemnélküliségéről és elbátortalanodásáról, a hangulat megváltoztatása céljából erélyes teljhatalmú kormánybiztost és katonaságot, lovasságot kérve: — Jónathán nem vonul el csüggedten, örrát lelógatva a »magánéletbe«, hanem tüzel, buzdít, kitartásra int. E munkássága talán még jelentősebb s még jobban mutatja a szabadság és magyarság felé megtett útját, mint maga az ütközetben való részvétele. S mikor a szepességi honvédelmi bizottmány Kossuth függetlenségi nyilatkozata tárgyában 1849. május 15-én tartott ülésen MONTSKO ISTVÁN ker. gróf elnöksége alatt »egyhangúlag határozza, akarja és rendeli: miszerént a trónvesztett és száműzött, hitszegő Habsburg-lóthringi ház minden nétaláni pártolóját, mint hazaárulót, a törvény súlya s az örök kárhozat átka akként érje, mint éri s érendi az ama zsarnok családot s undok bérenceit« [78] s egyúttal elrendeli azt is, hogy ünnepélyes külsőségek között, istentiszteletekkel megelőzve, zászlódíszben, kivilágítással, a Habsburgok képméne eltávolításával a függetlenségi nyilatkozatot minden szepesi városban olvassák fel: — persze, hogy Felkán Brósz Jónathán jelentkezik erre a szerepre, ő az, aki a város főterén, polgártársainak örömjongása közben, magyarul felolvassa, hogy Magyarország elszakadt a Habsburg-dinasztia birodalmától és szabad, független ország lett.

A német polgár-ivadék Eperjest, Pestet és a kassai ütközetet megjárva, a korszellem útján, végképp és visszavonhatatlanul beleolvadt a magyar nemzeti közösségbe.

Persze, hogy a bukás és üldöztetés idején neki is meggyűlik a baja. Tudunk arról, hogy börtönbüntetést szenvedett: »nach Kaschau in Gewehr-sam gebracht und nur auf vieles Bitten seiner Angehörigen losgelassen wurde« [79], de hogy mikor, arra nincs adatunk. A családi legenda szerint egy ideig Lengyelországban — Galíciában — is bujdosott, de a két postakocsi-menetjegy, amelyet az iratok között a legenda alátámasztására őriznek, már 1855-ből való [80] s egy családi levél minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy Jónathán ebben az időben már üzleti ügyben járt Krakóban [81]. 1849. szeptember 30-án, mint az erről kiadott 49. sz. »Elismervény« tanúsítja, SEMSEY ALBERTnél [82], Sáros megye elnökénél jelentkezett, aki megparancsolja neki, »hogy az általa aláírt térítvény értelmében a kiírt helyen tartózkodjék, s bármikor, és hova kívántatni fog, személyesen megjelenjék«. Mindazonáltal, ekkor még van annyi mozgási szabadsága — vagy mersze? —, hogy akkor, amikor a KLEIN ERNŐ és az ő buzdítására a szabadságharc pártjára került felkai polgárokat az új, császárpárti magisztrátus üldözőbe fogja, elvállalja védelmüket [83] és a túlbuzgó magisztrátus ellen panasszal is él [84]. De megjárja, mert még a reakció uralma alatt is bátor viselkedéséért kezdetben még csak figyelmeztetésben részesül [85], majd az ügyvédek felülvizsgálatáról és új ügyvédi engedélyek kibocsátásáról szóló 1852-i rendelet végrehajtása során az ügyvédek jogát is megvonják tőle [86]. Azért-e, mert a rendelet értelmében a »cs. és kir. kerületi Főtörvényszék«-hez beadott kérvénye teljesen hibátlan magyarsággal, az *anyanyelv* használatára jellemző magasröptű stílussal szól? [87]

A szabadság és a magyarságba-olvadás útján sorstársai, szinte az egész Szepesség értelmisége mind mellé áll, hogy visszakapja az ügyvédség gyakorlásának jogát. Fajtájának »józsansága« most érvényesül: imponáló önmérséklettel és megfontoltsággal építi ki az utat az 1855-ben bekövetkezett bécsi udvari audienciáig, — közben állandóan arra vigyázva, hogy azért elveiből és magyarságából se adjon fel egy jottányit sem. Felkáról, ahol a császárpárti magisztrátus egyre jobban üldözi és újra börtönbe akarja hajszolni, átköltözik Szepesszombatba, ahol feleségül veszi az asszimiláció útján Brósznál még hátrább lévő BIELEK LÁSZLÓ gazdálkodónak KORNELIA nevű lányát. A Bielek-család szláv neve ellenére is még jobban benne van a német népiségben, mint Brósz Jónathán: az apa, László s leánya, Kornélia is csak németül írt leveleket hagytak ránk [88], de véletlenség-e, hogy az apósa házában is ott találta a »szabadság, egyenlőség, testvériség« ideálját? DR. FLEISCHER FRIGYES, a Szepesség híres orvosa 1848-ban honvéd szabadcsapatot szervezett, amelynek BIELEK LÁSZLÓ is tagja volt [89]. De a felesége családjában Jónathán nem is annyira apósában, mint anyósa testvéreben, a vele csaknem egyidős DEMIÁNY GYULÁBAN találta meg az eszmétársat: Demiány GÖRGEY ARTUR iskolatársa volt, IRÁNYI DÁNIEL, HUNFALVY JÁNOS benső barátja lett s az előbb említett szabadcsapat ötlete is részben tőle származik [90]. Szepesszombatra költözésével tehát mégsem áll be törés Brósz Jónathán éléte útján: tekintélyes apósa összeköttetéseit is csak arra használja fel, hogy a törvényes kenyérkereset lehetőségét újra biztosíthassa a maga számára. Közben, persze, törvényen kívül intézi a má-

sók ügyeit, hiszen megélni csak kell valamiből; a nemesurak »passzív rezisztenciája« fényűzés az olyan ember számára, aki a munkájából él. Jó kőponya és képzett ember: ezt a két tulajdonságát még a Bach-korszak működési tilalma sem tudja elvenni tőle s ezért tekintélyes ügyfelekre tesz szert. Köztük van egy Görgey is, GÖRGEY GÉZA, aki azonban sem Nagy Ivánnál [91], sem Kempelelnél [92] nem szerepel a Görgey-családfán és így nem tudtuk megállapítani, Görgey Artúrnak milyen fokú rokona [93]. Csak ezeknek az összeköttetéseknek tulajdonítható-e, hogy abban a percben, amint elkezd az instanciázást az újra-ügyvédségért, az egy rosszakaratú, nyíltan reakciós-császárpárti felkai magisztrátuson kívül a bizonyítványok tömegével Brósznak olyan ügyes leplezése folyik, olyan ügyes »falazás«, amelyik ügyeskedésével még a hitleri korszak törekvéseit is megszégyeníti? E bizonyítványok elmondanak hősről minden jót, amit csak lehet, erkölcsöt dicsérik, tudását és ügyességét vetítik az előtérbe, politikai magatartásáról csak úgy, mellékmondatokban szólnak. Magának Brósznak a bécsi igazságügyminiszterhez e tárgyban intézett kérvénye is mesterműve a bölcs köntörfalazásnak: felkai szereplését is úgy igyekszik beállítani, hogy az csak a szepesi honvédelmi bizottmány kényszerítő parancsára történt [94]. Megható az a segítőkészség, amellyel *mindenki* Brósz mellé áll, aki csak tollat tud forgatni és akiben csak a remény kis szikrája is megvan arra, hogy bizonyítványa sikerre vezethet. SCHMOER JÓNATHÁNTól, PULSZKY FERENC nevelőjétől kezdve, akit szintén az eperjesi kollégium nevelt [95], az egyes városok magisztrátusain, egyházain keresztül, az ősrégi SVÁBY-család tagjain át [96] (akik különben üzletfelei is voltak) egészen a szabadságharc alatt is konzervatív magatartást tanúsított földbirtokos GLÓS KÁROLY-ig [97] és a szepesi püspök katolikus vallású ügyészéig, MER CZ PÁL-ig [98] — akinek, honorárium ellenében, munkálatokat is végzett — [99] olyan névsor szerepel a kérvényhez összegyűjtött bizonyítványokon, amelyik híven tükrözi a Bach-korszak Szepességét. A segítő készségben ledőltek a társadalmi (nemes—polgár) korlátok, feloldódtak a politikai ellentétek, sőt a vallási különbségek is. Igen figyelemre méltó, hogy azok, akik konzervatív magatartásúak, következésképpen Brósz politikai ellenfelei voltak a szabadságharc idején, mint pl. a SVÁBYak, GLÓS, MER CZ — és ki tudja, hányan a mára immár névtelenné vált aláírók közül — félretesznek minden korábbi ellentétet, a többiekkel együtt segítenek a köntörfalazásban, csak hogy megyéjük szülöttjét sikerhez segítsék. Egy bizonyos JURKOVICS még Felka város vádaskodó iratát is megkeríti a számára, csak hogy kellő módon tudjon védekezni. A »rebellis« FLEISCHER [100], a guerilla-csapatot szervező orvos irányítja az irat keresését [101]: a védelemben a fő irányítást tehát mégiscsak az eszmetársak végzik.

Persze, e bizonyítványoknak, Brósz kérvényének, e tárgyban folytatott magánlevelezésének a nyelve tiszta német. 1855-ben vagyunk s a hallgatásra ítélt rebellis ügyvéd Béctől akarja a kedvező döntést kicsikarni. Csak ezért-e ebben az időben a tiszta németnyelvűség, vagy egyrészt feleségének a családja, másrészt a »reakciós idők« »szele« megtorpanjtja, visszatéríti az asszimiláció útjára? Nehéz volna erre felelni; annyi bizonyos, hogy neve o betűjéről ebben az időben nagy óvatosan megint lent felejtí a közben már büszkén viselt ékezetet s újra úgy írja; hogy: »Brósz«.

Kilenc napot tölt Bécsben [102]. Sógora, az akkor ott tanulmányait végző, később budapesti műegyetemi tanár, BIELEK MIKSA [103] van segítségére, no; meg — pénzért — egy »kijáró«, bizonyos POLACSEK nevű ügyvéd [104]. Augusztus 4-én megjön az ítélet; csak fél sikert hozva: a bécsiek »megkegyelmeztek« a rebellisnek — más szelek is fújtak már, mint 1849/50-ben —, de kiemelik a felkai környezetből, hogy ne lehessen fertőző góc: — arra való hivatkozással, hogy ott német nyelvtudású ügyvédre van szükség, Beregszászba helyezik, illetőleg Beregszászt jelölik ki számára munkahelyül [105]. De előbb vizsgán kell bebizonyítania, hogy képes német ügyvédi gyakorlatot végezni. A vizsgát Brósz — persze — sikerrel kiállja [106], de a tény maga mindennél többet mond. Lám, a bécsi kormány, amely ebben az időben dehogyis hagyott fel reakciós és germanizációs törekvéseivel, már magyarnak tekinti; vizsgára »ítéli« a német nyelvből. Mint minden erőszakos, célzatos kormányintézkedés, ez is fordítva sül el, Brósz Jónáthánnak a beregszászi magyar népi környezet újabb lendületet ad a teljes elmagyarosodáshoz. Íme, eddig az egyetlen erőszakos lépés a német származású polgárfi elmagyarosítására: — bizony, az is éppen ellenkező céllal történt.

Ettől a perctől kezdve aztán nincs már sem megtorpanás, sem megállás a megkezdett úton. BRÓSZ JÓNÁT (már véglegesen hosszú ó-val és megmagyarosított keresztnévvel) régi barátai révén kieszközli [107], hogy a tehetségének szűk, túl falusias beregszászi környezetből Kassára kerüljön. Itt telepszik meg végképp: már mint *magyar ügyvéd*. De méltatlan volna e névre, ha elfelejtené, hogy a negyvenes évek forradalmi lázában jutott el a magyarságba: 1859-ben engedélyezi kassai működését s letelepedését a császári és királyi kormányzat s 1860 elején Brósz Jónát kiáll annak »schwarzgelb« szelleme ellen, bátran, gerincesen, akárcsak annak idején a kassai hegyen vagy Felka főterén.

Thun kultuszminisztériuma 1859-ben kiadta az ún. »protestáns pá tens«-t, álliberális frázisokba burkolva a protestáns egyházaknak felsőbb ellenőrzés alá vetését [108]. Ez ellen a protestáns egyházak — csekély kivétellel — csaknem egyhangúlag tiltakoztak: így a Kézsmárkon 1859. IX. 27-én megtartott tiszai evangélikus egyházkerület közgyűlése is [109]. ZSE DÉNYI EDE, a szepesi német polgárságból neve magyarosításával is a magyarságba érkezett [110] s 1848 előtt az udvar mellett szolgálatot teljesítő [111], de a szabadságharc alatt Kossuthék bizalmát is élvező politikus élesen szólalt fel a pá tens ellen: — annak »elfogadását egyértelműnek jellemezte a jogi térről a kegyelmi térre lépéssel s kívánta, hogy a Pá tens elvettessék«. [112]. Zsedényi felszólalását az akkor Szepesbélán lelkeskedő Máday Károly [113] — aki annak idején Miskolcon rázta fel a lelkeket 1848 forradalmi lázában — vette jegyzőkönyvbe; PÁLKÖVI ANTAL, sárospataki evangélikus tanár [114] nyomatta ki és gondoskodott szétküldésükről [115]. Mindhármukat vád alá helyezték: az 1859. december 30-án megtartott törvényszéki tárgyaláson még maguk védekeztek, mind Zsedényinek [116], mind pedig Mádaynak [117] a védőbeszéde szónoki remekmű, — de amikor 1860. májusában az esetnek e két hőjét bebörtönözték [118]: Brósz, az éppen akkor Kassára került ügyvéd, önként vállalja védelmüket. Magyarázhatnók e kiállását egyszerűen erős protestantizmusával is: — egyházához való ragaszkodását felkai őseitől hozta magával —, de a THUN-

féle pápens ellen való küzdelemnek vitán felül; kétségtelenül megvolt mind abszolutizmus-ellenes, tehát »rebellió«, mind pedig magyar nemzeti jelleg; ezt minden szerző hangsúlyozza. Hiszen a bécsi kormányzattal rokonszenvező FRANKFURTER POST-ZEITUNG tisztán, világosan megmondja, hogy Bécs is így szemlélte a dolgot: »A protestánsok feledik, hogy a magyar rebellio, mire nem örömet emlékezünk, mind a magyar alkotmányt, mind nevezetesen bármi előjogait bármely testületnek, az egyháziakat sem véve ki, a győző kezére juttatta. A bécsi és linci békekötések, melyekre a protestánsok hivatkoznak, a rebellio által mindarra nézve, mi a fejedelem jogait csorbitotta, megsemmisítettek.« [119]. Világos tehát, hogy: »A protestánsok, midőn saját ősi alkotmányos, presbyterialis szervezetök mellett síkra szálltak: a mindent központosító abszolutizmust támadták meg.« [120]. Ennek, persze, erősen nemzeti jellege is volt.

Mádayval kapcsolatban írja életrajzírója [121]: »Érdekes volt akkor a közönség részvéte a fogoly iránt. Majd minden félórán jelentkezett egy-egy látogató az elnöknel, hogy engedélyt nyerhessen Mádayhoz bocsáttatni. S e látogató férfiak és nők csemegét, pogácsát, tokaji bort csempésztek be a fogoly részére.«

A részvétből a legnagyobb részt Brósz vette ki: a nyilvánosság, a császári és királyi törvényhozás előtt állt ki a foglyokért. Mint egy magyar és demokratikus közösségnek magyar és demokratikus ügyvédje.

Arról azután igazán nem tehetett, hogy bátor kiállásáért már nem meghurcoltatásban, hanem anyagi és erkölcsi sikerben volt része [122]. A kiegészítés a nyugalom korszaka következett: azok, akik az eperjesi kolégiumban, a szepesi gárdában, Beregszászban, Kassán barátai lettek s a magyarságba való eljutasát elősegítették, egyszerre felkerültek az események csúcsára s lettek — sajnos — nem egy demokratikus, egészséges fejlődésű — hanem a Tisza Kálmán-féle Magyarország vezető rétegévé. Hibája-e Brósz Jónát köz- és váltóügyvédnek, hogy amikor régi szepesi összeköttetései, a GÖRGEYEK, BERZEVICZEK, a CSÁKYAK jutottak úralomra, akikhez ZSEDENYI és MÁDAY révén az egész evangélikus Tisza-kerület előkelőségei, valamint a PÉCHYEK, ZICHYEK, PESTHYEK és ki győzné felsorolni, hogy kik mindenkik csatlakoztak, mondom, hibája-e Brósz Jónát ügyvédnek, hogy ügyfeleinek életstílusát látta ideális magyar életstílusnak s azt igyekezett utánózni? Kassán a Fő utca 49. számú házat vásárolta meg: azt, amelyik a Török grófoké volt valaha s amelyikben Kazinczy kérte meg a Sophie kezét [123]. Arisztokrata-középnemes-polgár: nem vagyunk-e túlzók, ha e ház tulajdonosainak a rangsorában a XIX. század magyar szellemi és politikai vezetőinek sorrendjét is látjuk időrendben? Brósz Jónát, az új háztulajdonos, aki közben — helyi viszonylatban — az akkor fellendülő magyar kapitalizmusnak is erős oszlopa lett [124], új házában minden bizcsonnal az arisztokrata s a köznemes elődök szerepében tetszelgett. Állandó páholybérlete volt a helyi színházban [125], ha Pestre utazik, az ANGOL KIRÁLYNŐBE száll [126]: vég nélkül sorolhatnók fel élete e szakaszából azokat a külsőségeket, amelyek valóban a századvég »úri Magyarország«-ára jellemzők. Ha idősebb korában visszatekintett az életére: csoda-e, hogy hitt a feltétel nélküli asszimilációban?, ha magáévá tette Jókainak szerény tanulmányunk elején idézett mondatát? S csoda-e, hogy legkisebbik lánya bájos magátólértetődőséggel írja egyik levelében a következő

mondatot: »Hogy tetszik Tátra Füred Editkének? Tán ő is tudja már: Extra Hungarian non est vita, si est vita, non est ita?« [127].

Szinte eredménytelenül zárnók le fejtegetésünket, ha Brósz Jónát teljesen belefűlt volna a századvégi Magyarország úri világának felületes, vesztébe rohanó életébe. De el ne feledjük: a józan, hűvös cipszerek világából jött ő s már diákkorában két jó tulajdonságát emlegetik hű professzorai: a hitet és az éleslátást. Kassai szereplése után tevékeny részt vesz egyháza világi munkájában; előkelő tisztségekhez jut, soha el nem mulasztja, hogy ne adjon olyan célra, amelyet jónak lát [128]. De amikor kassai egyházfelügyelői állásának 25. évfordulóján tisztelői fényes ünnepléssel akarják megülni a ritka jubileumot, eréllyel utasít el minden ceremóniát; az összeget, amelyet erre szántak, rendelkezése szerint iskola-alapra fordítják s azt maga is megtoldja 500 forinttal [129]. Minden dísz, cicomát — az igazi, »úri Magyarország« e visszatetsző jelenségeit — elhárít magától: *mélyebbre néző* ember, aki gyermekeit sem »úriságra« neveli. Fiának sok keserű percet okoz néha túlzott szigorával [130], de e szigorral csak egy szándék vezérli, hogy megtanítsa gyermekeit az igazi szellemi munkára [131]. Nem felületes szigor ez: a vallás és klasszikusokban gyökerező irodalmi műveltség irányítja. November 29-én és azon túl egész decemberben ádvent van, nem lehet hát esküvőt sem tartani [132], a külföldi intézetben nevelkedő lányának pedig egy irodalomtanárt is megszerényítő, szakszerű utasításokat ad a fogalmazásról [133]. Azt már nem is említjük, hogy magyarul, mégpedig szép, klasszikus magyarsággal, s ha egyszer németre fordítja a szót, ezt csak azért teszi, hogy lánya gyakorolhassa ezt az »idegen nyelvet«. Könyvtárában nem Beniczky Lenke és kora úri társadalmának oly sok díszkötéses selejtje van túlsúlyban: a még vissza-visszanyúló Brockhaus-Lexikonon, Goethén, Schilleren, Lessingen kívül Vörösmarty, Arany, Madách, Petőfi, Vajda a könyvespolcnak, — igaz, díszkötéses, — de piszkosra koptatott, olvasott művei.

A puritánság, józanság, mély vallásos hit és mindenekfölött: a munka szeretete [134] volt az a józan fék, amely megmentette Brósz Jónát Tisza Kálmánék Magyarországnak talmi csillogásától. Szerencsés ötvözet? Vagy talán az asszimilált magyar még magával hozta a felkai építőmester életstílusának alapvonásait? Vagy sohasem tudta elfeledni, hogy életútján a magyarság testvére volt az igazi, nemes értelemben vett demokráciának?

JEGYZETEK

- [1] Jókai Mór: *Bevezetés*. (Dr. Sziklay János és Dr. Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai*, I. köt. *Abaúj-Torna vármegye és Kassa*. Bp., (1896. 5. l.)
- [2] Vö.: Sziklay László: *A szlovák irodalom*. Bp., é. n. Franklin. 142. l.
- [3] »Elfajzott fiak«. Vö.: Ján Kollár: *Slávy dcera. Předpěv*. Vietórisz József magyar fordításában l. Sziklay: i. m., 86–87. l.
- [4] Pl.: *A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés*. 1886. Vö.: Kemény G. Gábor: *1848 Mocsáry Lajos műveiben*. Sorsunk, VII. évf. 12. sz. 29. l.
- [5] Vö. *Svetozár Hurbán Vajanský: Mocsárymu*. Národní Noviny, 1885. 97. sz.
- [6] Vö.: *Századunk névváltoztatásai*. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye. 1800–1893. Eredeti okmányok alapján összeállította a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság igazgató-választmányi tagja. Budapest, Hornyánszky, 1895.

- [7] Andrej Mráz: *Svetozár Hurban Vajanský*, Študia. Bratislava, 1923. 11–12. l.
- [8] Dr. Ján Svetoň: *Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázkam štatistickej maďarizácie*. Bratislava, 1942. Vedecká spoločnosť zahraničných Slovákov. Úvod. 7–8 l.
- [9] Vö.: Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története. I. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében. 1790–1918*. Documenta Danubiana. 1. Bp., 1946. 14. l.
- [10] Vö.: Sziklay László: *Egy felvidéki családi emlékkönyv a XIX. század elejéről*. Századok, 1942. 1–3-ból kny.
- [11] Josef Matzl: *Die Bedeutung der deutschen Romantik für das nationale Erwachen der Slawen*. Deutsche Hefte für Volksforschung. 4. 1934. I.
- [12] A német polgárság asszimilációjáról szóló fejtegetéssel kapcsolatban vö.: Pukánszky Béla: *Német polgárság magyar földön*. Bp., é. n. Franklin.
- [13] Uo. 25. l.
- [14] Uo. 65. l.
- [15] Uo. 79. l.
- [16] Uo. 82. l.
- [17] Életrajzi adatait l. A kassai ág. hitv. evangélikus magyar–német Anyaegyház Évkönyve az 1893. évre. Kassa, 1893. 35–42. l. – S. Weber: *Ehrenhalle verdienstvoller Zipser des XIX. Jahrhunderts 1800–1900*. Iglő, 1901. 126–128. l.
- [18] Német nyelvű keresztlevelének eredeti példánya, valamint a többi idézett okmány és levél családi tulajdonban; unokáinál (özü. dr. Sziklay Ferencné, szül. Brósz Márta, ill. Mágocsy-Dietz Nellyné).
- [19] Vö.: Weber, i. m. 15–17. l.
- [20] *Tentamen juris ecclesiastici evangelicorum aug. conf. addictorum in Hungaria*. Leipzig, 1840.
- [21] Sziklay: *Egy felvidéki...*, i. m., 20. l.
- [22] *Geschichte Ungarns*. 1833.
- [23] Az említett latin nyelvű egyházjogi munkán kívül: *Familienbuch*. Leipzig, 1854.
- [24] Felka város polgárai meghatalmazták Brosz Jónathán ügyvédet, hogy védelmezze meg őket Gehringer bárónál az új felkai magisztrátus önkényeskedései ellen. A huszonnyolc aláíró közt szerepel Jónathán apja, Márton is: »Martin Brosz«.
- [25] Steier Lajos: *A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben*. II. Okmánytár. Bp., 1937. Magyar Történelmi Társulat. 268–270. l.
- [26] Brósz Jónathánnak a 18. sz. alatt idézett születési anyakönyvi kivonatát 1852. szeptember 25-én »in Abwesenheit des Localpfarrers Ernst Klein« Emericzy Dávid sztrázsa írt alá.
- [27] Szabó Dénes egyetemi docens szerint két etimológiája lehetséges: 1. származhatik a *Brozo szóból (ennek származéka *Brustas* = nyárs); 2. lehet elvonás a szepesi németeknél gyakori latinos Ambrosius szóból: ... brosius, ... brosz...
- [28] Kelt Svábóc, 1855. augusztus 6-án.
- [29] Samuel Klein: *Religionsunterricht für die ev. Jugend der Stadt Felka Lőcse*, 1811.
- [30] Vö.: Pukánszky, i. m. 76. l.
- [31] Jónathán apósának, Bielek Lászlónak fiához, Miksához Bécsbe írt leveléből. Kelt Szepesszombat, 1855. ápr. 3.
- [32] Sziklay: *A szlovák...*, i. m. 186. l.
- [33] Ladislav Tóth: *La Société Hongroise de Prešov*. Revue d'Histoire Comparée. 1947. No 3. 53. l.
- [34] Vandrák András eperjesi-tanár 1833-tól 1858-ig volt tanítványainak névsora. Eperjes, 1858. 6. l.
- [35] Vandrák András: *Az eperjesi egyházkerületi ág. h. evangélikus collegium multjának és jelen állapotjának vázlatos rajza*. Eperjes, 1867. 28. l.
- [36] *1807. I. 23. Csetnek, + 1884. IX. 14. Eperjes. Vécsey Tamás: *Emlékbeszéd Vandrák András akadémiai levelező tag felett*. Olvastatott a M. T. A. 1885. dec. 21-diki összes ülésén. Emlékbeszéd a M. T. Akadémia tagjai fölött. Szerkeszti

- a főtítkár. III. köt. Bp., 1886. M. T. A. 3. 1. — Apja, András gazdatiszt volt, anyja Choma Zsuzsánna. *Szinnyei*, XIV. 836. — 1831-ben került a kollégium tanári karába. *Hörk József: Az eperjesi ev. ker. Collegium története*. II. Kassa, 1897. 165. l.
- [37] *Szinnyei*, II. 447. — *Hörk*, i. m. 372. l.
- [38] *Vö.: Vécsey*, i. m. 10–11. l.
- [39] *Vandrák jénai tanulmányait l.: A. Ludovicus Haas: Jena Hungarica*. Gyula, 1858. 158–159. l.
- [40] *Vö.: Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie für die gebildeten Stände*. Leipzig, F. A. Brockhaus, 1865. VI. 647. l.
- [41] *Vécsey*, i. m. 10. l.
- [42] *Uo.*, 18. l.
- [43] *Uo.*, 22. l.
- [44] *Hörk*, i. m. II. 175. l.
- [45] *Hörk*, i. m. 171–172. l. közli az 1836 óta érvényben volt tantervet. — *Vö.: Vandrák*, i. m. 28. l.
- [46] Brósz Jónathánnak az eperjesi kerületi Főtörvényszékhez intézett magyar nyelvű kérvényében (1852., magán a kérvényen dátum nincs), valamint több — még említésre kerülő — bizonyítványban.
- [47] *Vö.: Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*. Bp., 1926.
- [48] *Vandrák*, i. m. 24. l.
- [49] *Uo.* 27–28. l.
- [50] *Hörk*, i. m., II. 184. l.
- [51] *Weber*, i. m. 281–284. l. — *Szinnyei*, X. 301–302.
- [52] *Szinnyei*, II. 1071–1072.
- [53] *Uo.* II., 1123–1125.
- [54] *Uo.*: VIII. 309–311.
- [55] Nagy László két levele Brósz Jónáthoz. Az egyikben: »Édes Jóném«, a másikon: »Édes öregem« megszólítás. Mind a két levél Eperjesen kelt és Beregszászba szól; az első: 1858. jan. 5., a másik: 1858. jan. 7-én.
- [56] Lásd Nagy László levelét egy számunkra ismeretlen »Méltóságos Úr, Nekem különösen jó Uram«-hoz. Kelt: »Beregszászban Ószó 6-án 1857.«
- [57] Dr. Brósz László levele sógorához, Dr. Mágocsy-Dietz Sándorhoz 1885. nov. 23-án.
- [58] Brósz Jónátné levele Dr. Mágocsy-Dietz Sándornak. 1890. III. 18-án; Dr. Brósz Lászlóné levele Brósz Jónátnénak 1890. XII. 31-én.
- [59] *Hörk*, i. m. 237. l.
- [60] *Pukánszky*, i. m. 94. l.
- [61] *Nagy Iván: Magyarország családai*.... Pest, 1858. V. 483. l.
- [62] *Szinnyei*, i. m. 836–838.
- [63] *Sziklay: Egy felvidéki*..., i. m.
- [64] L. a 46. jegyzetben említett kérvényt.
- [65] Oklevelének száma: 1643/1847. Kelte: »Költ Szabad Királyi Pest Városunkban Szeptember hónapnak tizenegyedik napján, Urunknak ezernyolcszáznegyvenhetedik évében.«
- [66] L. erről Detrichfalvi Detrich Jenő pesti h. ügyvédnek Pesten 1852-ik év Szeptember 28-án és Elischer Boldizsár »hites közjogi és váltó ügyvéd, a cs. kir. alladalmi (sic!) vizsgálati bizottmány — és cs. k. egyetemi tanítói kar tagjának« Pesten 1852. Szeptember 27-én« kiállított bizonyítványát.
- [67] »Detrich család: (Detrichfalvi). Liptó vármegyéből ered, hol Benedekfalva más-képp Detrichfalva helységre és Bresztoviná pusztára a Dluholuczky, Kiszely és Andreánszky családdal Rudolf királytól 1570-ben királyi új adományt nyert.« *Nagy Iván*, i. m. II. 308. l.
- [68] Felka város magisztrátusának Brósz Jónathan ellen 1852. szeptember 29-én kiadott hivatalos bizonyítványából.
- [69] »Kiadta Haberern Gusztáv h. aljegyző.«
- [70] L. 1848. december 19-én Felkáról Kossuth Lajoshoz intézett és már 25. sz. alatt idézett levelét.

- [71] A csata leírását 1. *Abauj-Torna vármegye és Kassa*, i. m.-ben: »Kassa a magyar hadtörténelemben« c. fejezetben a 123–127. lapokon.
- [72] *Hörk*, i. m. II. 185. l.
- [73] *Vécsey*, i. m. 13. l.
- [74] *Az eperjesi főiskolai nemzetőrök névsora 1848-ból*. *Hörk*, i. m. II. füz. L–LI. l. — A számarányt ennek és *Vandrák... tanítványainak névsora*, i. m. összevetéséből számítottam ki.
- [75] L. a 68. sz. jegyzetet.
- [76] *Margitfalva*, szlovákul *Margecany* székesmegyei község, elágazás a Kassa-ig-lói, illetőleg Kassa–vöröskői vasútvonalon.
- [77] L. 25. sz. jegyzet. *Steier*, i. m. II. 269. l.
- [78] Két ív miniszterpapíron. Az eredeti másolata; a felkai magisztrátusnak 1849. szeptember 3-i hitelesítő záradékával. A magyar eredetit németül záradékol-ták: »Auf Anersuchen des hiesigen Bürgers Martin Brosz wurde gegenwärtige Abschrift in figura Judicii mit der betreffenden Urschrift conferirt, u. mit derselben in allen puncten gleichlautend befunden. Signat. z. Felka aus der am 3. Sept. 1849. abgehaltenen Magistratual-Sitzung. N. N. Richter und Rath der Zipser Stadt Felka per Joh. Kosáry Notarium.« P. H. — Az irat a szerző birtokában.
- [79] Felka város magisztrátusának Brósz ellen kiadott s már több ízben említett bizonyítványa. L. 68. sz. jegyzet.
- [80] A két menetjegy szövege: 1. »Vormerkschein für Herrn Jonathan Brosz, zur Fahrt mit der Malle-Post von Krakau nach Bochnia. Einschreib-No. 3. Der Wagen geht ab mit Schlag 1 Uhr Mittags am, 27ten 4. 1855...« — 2. Vormerkschein Hrn. Brosz zur Fahrt mit der Malle-Post von Bochnia nach Sandez. Einschreib-Nro. 2. Der Wagen geht ab mit Schlag... Uhr am 28. 4. 1855...« Mind a két menetjegy a szerző birtokában.
- [81] »Lieber Jonathan! Im Fall du nach Krakau kommen solltest, so vergiss nicht die Uhr und die 2 Rasiermesser die ich dir mitzubringen gebeten habe.« Apó-sának, Bielek Lászlónak a levele, melyet Jónathánnak Bécsbe írt 1855. április végén.
- [82] Vö.: *Wurzbach, Constant: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. XXXIV. Wien, 1877. 98–99. l.
- [83] L. 24. sz. jegyzet.
- [84] A 68. sz. alatt jelzett bizonyítvány utal erre is.
- [85] Uo.
- [86] Kétséget kizáróan kitűnik ez Brósz Jónathánnak e tárgyban a bécsi igazság-ügyminisztériumhoz intézett beadványából, amelyben az ügyvédi gyakorlattal való eltiltás okait kérdi, nyilván azért, hogy védekezni tudjon. 1854. március 14.
- [87] 1852. Pontos dátum a kérvénynek reánk maradt fogalmazványán nincs.
- [88] Bielek Lászlónak a 81. sz. alatt idézett levelén kívül l. még ugyancsak Bielek Lászlónak ugyancsak a Bécsben tartózkodó vejéhez Szepesszombatban 1855. április 22-én kelt s Brósz Jónathánnak Bielek Kornéliának urához Bécsbe 1855. április 20-án Szepesszombatból írt levelét. Ez utóbbi különben igen szép dokumentuma a férje után vágyakozó fiatal feleség hűségének és epekedésének.
- [89] 1813–1890. *Weber*, i. m. 323. l.
- [90] 1818–1877. *Weber*, i. m. 337–340. l.
- [91] i. m., II. 520. l.
- [92] *Kempelen Géza: Magyar nemes családok*. Bp., 1912. Grill. 355. l.
- [93] A Görgy Gézára, mint ügyfélre vonatkozó adatot a 88. sz. alatt idézett leveleken kívül l. egy vastagabb, főleg számadásokat tartalmazó: »Notata während der Wiener Reise« c. iratsomóban is.
- [94] Két ív miniszterpapíron, kelt: »Georgenberg in Zipsen, am 10. April 1855.« Bécsbe érkezett 1855. április 23-án.
- [95] *Weber*, i. m. 114. l. — Bizonyítványa 1852. szeptember 24-én kelt.
- [96] A Sváby-család már a XIII. században a Szepesség birtokos családjai közé tartozott. *Hóman-Szekfű: Magyar történet*. II., 272. l. — *Nagy Iván*, i. m. X. 414. l.
- [97] *Nagy Iván*, i. m. II. 413. *1803, a felesége Berzeviczy Mária.

- [98] Családja a szepesmegyei nemesi családokhoz tartozott. L. Nagy Iván, i. m. VII. 415. l.
- [99] Primócon, 1855. március 17-én kelt bizonyítványa szerint.
- [100] L. 89. jegyzet.
- [101] Jurkovicnak 1855. április 1-én Fleischer Frigyeshez Mateócra írt levele.
- [102] 1855. IV. 16–IV. 24-ig. A »Hotel Wandl« 17 forint 22 krajcárról kiállított számlája tanúskodik róla.
- [103] Szinnyei, I. 1051–1052.
- [104] Bielek Miksának Bécsben 1855. június 5-én Brósz Jónathánhoz Szepesszombatba intézett levele.
- [105] Az igazságügyminiszter döntése a poprádi járásbíróság útján érkezik hozzá; egy iv finom fehér papíron. Kívül a címzés: »Herrn Jonathan Brosz in Georgerberg. Exoffo.«
- [106] Az eperjesi kerületi főtörvényszéknek e vizsgáról szóló bizonyítványa »sehr gut« eredménnyel 1855. október 1-én kelt.
- [107] L. az 56. sz. alatt idézett Nagy László-féle levelet.
- [108] Vö.: Ballagi Géza: *A protestáns pátenz és a sajtó*. Bp., 1892. Hornyánszky. 4–6. l.
- [109] Hörk, i. m. II. 205. l.
- [110] Szinnyei, XIV. 1928.
- [111] Wurzbach, LX. (Wien, 1891.) 276–277. l.
- [112] Hörk, i. m. II. 205. l.
- [113] Hörk József: *Az ev. Tisza-kerület püspökei. (Superintendentensek)*. Kassa, 1888. 95–118. l. – Szinnyei, VIII. 246–247.
- [114] Wurzbach, XXI. (Wien, 1870.) 226. l.
- [115] Ballagi, i. m. 76.
- [116] Uo.
- [117] Hörk, *Tiszakerület...*, i. m. 98–107. l.
- [118] Pálkövi betegségére való tekintettel négyheti halasztást kapott. Május 15-én a császár visszavonta a pátenzt s így ő nem is ült. Ballagi, i. m. 77. l.
- [119] Idézi Ballagi, i. m. 49. l.
- [120] Uo. 10. l.
- [121] Hörk, *Tiszakerület...* I. m., 108. l.
- [122] Az utolsó rész gondolatmenetét vö.: Pukánszky, i. m. 91–92. l.
- [123] Vö.: Szikláy Ferenc: *Kassa*. Budapest, 1938. Révai. 24. l.
- [124] A csányi múmalom egyik alapítója és főreszvényese.
- [125] Brósz Erzsébet levele Mágocsy–Dietz Sándornak Kassáról Budapestre 1889. október 19-én.
- [126] Brósz Jónát levele Brósz Jónátnénak Kassáról Budapestre 1890. február 11-én.
- [127] Brósz Erzsébet levele Mágocsy–Dietz Sándorné, szül. Brósz Kornéliának Kassáról Budapestre 1889. június 13-án.
- [128] Hörk; *Az eperjesi...*, i. m. II. 261. l.
- [129] *A kassai ág. hitv. evang. Magyar–Német Egyházközség Évkönyve az 1887. évre*. 10–13. l.
- [130] Dr. Brósz László levele dr. Mágocsy–Dietz Sándornak Kassáról Budapestre 1883. július 1-én.
- [131] Ua. – ua-nak. 1885. augusztus 27-én.
- [132] Ua. – ua-nak. 1885. okt. 29.
- [133] Brósz Jónát – Brósz Kornéliának Kassáról Drezdába 1880. IX. 22-én, 1880. XII. 1-én, 1881. március 20-án.
- [134] Lányának, Dr. Mágocsy–Dietz Sándorné, szül. Brósz Kornéliának 1890. IV. 17-én írt leveléből idézzük, hogy 67 éves korában – halála előtt 3 évvel – még Bécsben s Pesten járt, hivatalos úton, ügyfeleinek dolgát elintézni!

* Ezt a tanulmányt 1948-ban, a szabadságharc centenáriuma írtam. Évek óta foglalkoztat az asszimiláció kérdése s ez a tanulmány azt tükrözi, hogyan láttam a kérdést akkor. Szerény kis művem akkor nem jelenhetett meg. Azóta – persze – sok szempontból másképp látom a kérdést, a lényeg azonban ebben a tanulmányban is megvan: a magyarosodás nem minden esetben erőszak műve. Ma talán már itt-ott bővebb bibliográfiát is idézhetnék; szándékosan hagytam meg az eredeti jegyzeteket.

БРОСЬ ИОНАТАН

Л. Сиклай

В течение 19 века на старой Венгрии немало лиц славянского, немецкого и другого происхождения ассимилировало венграм. Это явление представители венгерского национализма объясняли «чудотворной венгризирующей силой земли», а националистические руководители национальностей исключительно насильственными денационализирующими стремлениями венгерских правящих круг. Между тем в долине Дуная слияние одного народа с другим во многих случаях происходило без всякого внешнего насилия, в результате естественного процесса. Этот процесс в специальной литературе представляется как правило только в примерах выдающихся лиц политики, политэкономии, литературы или искусствоведения. В этом случае — ради приближения проблемы к обыденной жизни прошлого — мы показываем на жизни заурядного человека, как ассимилировал в середине прошлого века сын немецкого мещанина (застройщика) венграм. Этот процесс начался уже в школе, особенно в г. Эперьеш, где в 30—40-х годах прошлого столетия текла живая венгерская литературная жизнь. Решительный толчок дали ему великие события 1848/49 гг. Брось Ионатан боролся с оружием в руках около г. Кашша против угнетательской австрийской армии. После поражения освободительной войны приговорили его к тюремному заключению и сам венгерское правительство относилось к нему как к венгерскому мятежнику. После 1867 г. он стал богатым мещанином, но не осваивал поддельное блистание «барской Венгрии».

JONATHÁN BRÓSZ

von

L. SZIKLAY

Im Laufe des XIX. Jahrhunderts sind viele Leute slavischen, deutschen und anderen Ursprungs zu Ungarn geworden. Die Vertreter des Nationalismus schreiben dies der »wundertätigen Macht des ungarischen Bodens« zu, während die nationalistischen Führer der Nationalitäten es ausschliesslich den gewaltsamen Entnationalisierungs-Bestrebungen der ungarischen führenden Persönlichkeiten zur Last legen. Im Donautale aber hat sich dieses Übergehen aus einer Nation in die andere in sehr vielen Fällen ohne jeden Einfluss einer äusseren Gewalt, als ein ganz natürlicher Vorgang abgespielt. Die Fachliteratur führt uns dergleichen Vorgänge meist nur an dem Beispiele solcher Persönlichkeiten vor Augen, die als Politiker, oder in der Wirtschafts-, Literatur- oder der Kunstgeschichte hervorragend waren. Das gegenwärtige Beispiel ist, um das Problem dem Alltag der Vergangenheit näher zu bringen, das Leben eines Alltagsmenschen, welches uns vorführt, wie in der Mitte des vorigen Jahrhunderts der Sohn eines Zipser deutschen Kleinbürgers (Poliers) ein Ungar wurde. Schon in seiner Studienzeit begann dieser Vorgang, besonders in Eperjes, wo in den dreissiger und vierziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts reges ungarisches literarisches Leben herrschte. Die grossen Ereignisse der Jahre 1848/49 brachten die Entscheidung. Jonathan Brosz kämpfte bei Kassa mit der Waffe in der Hand gegen die Streitkräfte der österreichischen Unterdrücker. Nachdem der Freiheitskampf niedergeschlagen war, wurde Jonathan Brosz eingekerkert, und die Wiener Regierung selbst behandelte ihn als »ungarischen Rebellen«. Nach 1867 wurde er ein reicher Bürger, hatte aber mit dem falschen Glanz des »Herren-Ungarn« nichts gemein.

MÓRA FERENC

(1879—1934)

Írta: VAJDA LÁSZLÓ

A kincskereső kis ködmönt az öreg szűcs szabta-varrta s cifrázta Ger-
gőnek, a fiának, mikor diáknak adta, ráhímezve a roskatag malomházat is,
a kirepítő családi fészket — hogy egy életre vesse szívébe a képét. S nem
veszett kárba a keze munkája. Móra Ferenc meg testvérébátyja, Móra István,
deresedő fejjel is azt vallják, hogy a szülői háznak köszönhetnek mindent.
Móra Ferenc így fejezi be azt a rövid életrajzt, melyet 1911-ben írt, akkor,
amikor Szegeden a szabadkőműves páholyba való felvételét kérte: »Egyet-
len örökségemet, a hazulról hozott öntudatlan liberalizmust és humaniz-
must, nem tékoztattam el, mindössze öntudatosra tettem az élet.« [1]. Móra
István azt írja a *Magyar Hírlap* 1935. évi febr. hó 10-i számában, édesapjáról
emlékezve, hogy apja-anyja negyvennyolcassága változott formában, mint
ellenzékiesség, tovább élt a lelkében.

Móra Ferenc öntudatlan liberálisizmusról és humanizmusról szól, ebbe
a két jelszóba foglalva össze azokat az életeszményeket, melyeket az első
világháború előtti Magyarországon a polgárság leghaladóbb rétege, a radi-
kális polgárság vallott. Persze fennen hirdették ezeket más polgári réte-
gek is, jóllehet a liberalizmusban legfeljebb a politikai jogegyenlőségig, a
humanizmusban pedig a filantróp részvértig voltak hajlandók elmenni —
egyedül a radikálisok értelmezték mélyrehatóbban e fogalmakat, a felvilá-
gosodás hagyományához méltó módon; a gazdasági és társadalmi uralmi
viszonyok megváltoztatásának szükségességét fejtve ki belőlük. Mikor
írónk a szabadkőműves páholyok tagjai közé való felvételét kéri, nem a
polgárság zömére jellemző semmitmondó liberalizmusra és humanizmusra
gondol.

Az öntudatlan liberalizmust és humanizmust — szabadelvűséget
és emberiséget — a szülői ház oltotta be Móra Ferenc lelkébe.

Móra Márton, aki csak úgy véletlenül rekedt mint fiatal szűcs Kiskún-
félegyházán, mert a felszabadult mesterlegényre akkoriban kötelező vándor-
utatót járva itt ült meg a bugyellárisa, elszegődött Almási György uram
műhelyébe. Mikor már megunt a gazda zsizsikes lencsáját — azt kapta
ebédre is meg vacsorára is —, felmondott, s megnősült. Kommendálásra
vette el Nyeszó Juhász Pankát. A maga urává lett, a műhelye jól ment,
úgy, hogy szőlőt is vásárolt [2]. Arra gondolt, hogy könnyebb lesz a sora;

ha a szücszüvel is öltöget, meg a szőlőkapát is forgatja, s talán inkább bízott a földben, mint az iparban. Vidéki városaink paraszti eredetű kézművesei legtöbbször ilyen kétlaki életet éltek — csak félig polgárosultak —, úzták az ipart, de ha csak tehették, földet is szereztek, a szükségétől kényszeredetten és vágyuktól hajtottan. Lassan-lassan azután elszokott a mesterségétől, és beleszerelmesedett a szőlejébe. S a szőlő juttatta koldúsbotra. »Fercsike« 1879-ben született, s 1881-ben rátört a vadvíz négy pászta szőlőre: elvitte a vesszők két évi termését, s kiölte a legtermőbb gyümölcsfákat. Móra Márton felesége kénytelen volt a falu kenyérsütőgető asszonyává lenni, hogy éhen ne vesszenek. [3].

Fercsike élményeiben már az elszegényedett szülőkre emlékezik. Apja-anya látástól-vakulásig dolgozott, s szó szerint való értelemben arcuk verejtékével ették kenyerüket. Tréfásan-szomorkásan »örvendeztette meg« az édesanya a kis-későnjöttet, ha már nagy volt az ehetnékje, hogy három félét fognak vacsorázni: kenyeret, haját, bélit. Olykor kertészpecserye is került az asztalukra — a sült tököt csúfolták ennek, vagy bundás gombóc — ez volt a hajába főtt krumpli ünneplős neve. Könnyen akadt itt helye a Fercsike keresményének is. Mert Fercsike hol pattogatott kukoricát hozott haza, hol az inge derekába tömött csicsókát, hol meg egy-egy fényes krajcárt. Effélével fizette ki a szabó, akinek fércet szedett, a gazda, akinek a szamarát legeltette, a takács, akinek a kisbabáját ringatta a bölcsőben, s a vak koldus, akit pénteken házról-házra vezetett. Az édesapát sokszor elkészerítette ez a helyzet, de sohasem töltötte ki a mérgét sem a feleségén, sem a gyermekén, magában evődött, ha túrhetetlennek érezte az életet, legtöbbször úgy, hogy az övéi ne is sejtessék bűját-baját — kimenekült a szemük elől a szőlőbe. Az egymás iránt érzett szeretet könnyítette meg e három léleknek az élet terhet. Beszédes tanúja ennek a szeretetnek a *Mindennapi kenyerünk* c. karcolata. (Véreim.) Fercsike anyja sápadt képére emlékezve képtelen megenni azt a karéj kenyeret, amit Dobáknétól kapott: az anya is érintetlenül hagyja férjére gondolva; az apa meg másnap fiát örvendezteti meg vele, mint madárlátta kenyérrel.

Az édesapa legnehezebb napjaiban sem zavarta meg a család békéjét kitoréseivel, de a lelke mélyére fojtottan szörnyű háborgás emésztette a sorsuk miatt. Nyomos parasztgondolkodása a legközelebbi okra rátalált — s hogy a legtávolabbat is megelje, arra nem is volt szüksége. Nap mint nap tapasztalta, hogy az urak a tönkretevői a magafajta szegénynek — a városháza urai, akik könyörtelenül bekövetelik az adót, akkor is, ha egy szem termés se volt. A végrehajtó, az írnok, a jegyző voltak az urak az ő szemében — s hogy ezek csupán engedelmes eszközei a náluk nagyobb uraknak, akiké a hatalom az országban, erről talán fogalma sem volt. Végin csattan az ostor, s ha a nyelét nem is láthatta, a suhogóját annál inkább érezte a hátán. S ez neki elég volt ahhoz, hogy levonja belőle a tanulságot a maga számára: kerülni kell még a találkozást is az úrfélével. Úrgyűlölet ez, vagy úrfélelem? Talán mind a kettő. »Ha az apámnak a városházára kellett menni, akár adóügyben, akár katonaiügyben, akár valami összeírás vagy passzus okából, akkor azt már egy héttel előbb mindig megtudtuk a viselkedéséből. A mindig nótás, nevető ember akkor szótlan lett, rosszkezdűen jött-ment, és mindig ráhágott a macska farkára — egyszerűen, ha úriember lett volna, akkor úgy mondanám, hogy ideges volt [4].

Ez az úrgyűlölet és úrfélelem láttatta be vele, hogy neki azok között van a helye, akik az uraktól akarják megszabadítani az országot; a negyvennyolcasok között. Hívükké szegődött, s ettől kezdve »jégyes« ember lett. Amikor a jég széthasógatta a szőlőjét, s fölment a városháza adóelengedést kérni, mint ez meg ez a tekintetes úr, a városháza azon segített, az ő kérelmét elutasította. Nemcsak azért, mert a tekintetes úr nem méhet napszámba kapálni, de ő igen, hanem azért is, mert annyit éltette a negyvennyolcat [5]. Persze, mint a többi »fűszálember«, az ő negyvennyolcasága is ártatlan ábrándkergetés volt. Áldották Kossuth Lajost, s visszavárták akkor, mikor a negyvennyolcasok vezérei bizony már nagyon sokat engedtek a negyvennyolcból. De ez az ábrándkergetés is elég ok volt arra az uraknak, hogy még inkább szorongássák a szegényeket.

A szülői házat melegítő szeretet — Illyés Gyula szavaival: a szegények rejtő, halk szeretete — s lelkesítő negyvennyolcosság — a szegények jámbor tiltakozása az élet rájuk nehezedő, szinte elviselhetetlen terhe miatt — ez lett írónk apai, anyai öröksége: öntudatlan emberiség és szabadelvűség.

Móra Ferenc nem tékozolta el örökségét, hiszen ennek szétszórása egyet jelentett volna a neki mindennél drágább szülői ház megtagadásával. Pedig a foltozószücs apa s a kenyérsütőgető anya akkor nem volt valami jó ajánlólevél annak, aki éppen diáksága révén volt felemelkedőben a félig paraszti, félig iparos rétegből az értelmiségi rétegbe, mert középosztályunk — s az értelmiség idetartozónak érezte magát. — zöme mindennél többre, becsülte az úri életformát, jóllehet kékezi vagy szellemi munkából élt. Ez egyenes következménye volt annak, hogy a kapitalizálódó Magyarországon politikai hatalmuk révén a feudálisok tekintélye még mindig csorbitatlan volt, s ezért a polgárság leghőbb vágya a nemességhez való hasonulás. Kétségtelen, hogy a diákká lett Fercsike nem egyszer kerülhetett olyan helyzetbe, mikor kísértésbe jött, hogy apját-anyját megtagadja, de végül is a jobbik énje került ki győztesen a harcból. Adataink erre nézve ugyan nincsenek, de minthogy az »édesék« elárulásának a motívuma többször visszatér műveiben, valószínűnek kell tartanunk, hogy élmény rejlik mögötte. Az *Úri kalap*-ban (*Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*) bevallja, hogy mikor az apja egy zsibogón vásárolt keménykalappal akarta megörvendeztetni az ő úrnak induló fiacskáját, az a suhancok kegyetlenségével szégyenítette meg őt. Ráförmedt, amiért úrnak valónak gondolta azt az ócska jószágot, s kiütötte a kezéből. S csak meglett ember korában tört rá emiatt a késő bánat. A *Kincskereső kis ködmön* Gergője egyszer társaival labdázott. Észrevette, hogy a homokbánya felől egy anyja-forma asszony közeledett feléjük, a hátán zsákot cipelt. Letette, hogy megpihenjen, de felvenni már nem volt ereje. Gergő szíve megdobbant: csakugyan az édesanyja az! Futott volna, hogy segítsen neki, de — sok úri gyerek volt a fiúk között, s mit szólnak azok, ha megtudják, hogy az a zsákos néni az ő szüleje? Csak akkor sikoltotta el magát, s rohant hozzá, mikor a kapitány fia fogadni akart vele, hogy ily messziről is hátba tudná hajítani azt a nénikét. — Az édesék erősebbnek bizonyultak, mint az úri környezet, mely a diákot pusztán úriságával arra ösztökélte, hogy tagadja meg őket. S mert írónk számára személyükben jelentették ők az emberiséget és szabadelvűséget, azért sikerült örökségét megőriznie.

Öntudatosná azután az élet tette: hatására oly világszemléletet alakított ki írónk, melynek minden tétele a humanizmusban és liberáliszmusban gyökerezett — tehát felismerte, hogy elvi alapnak csak ezeket tekintheti.

A pesti egyetemi évek (1897—1901) — földrajz-természettudomány-szakos tanárjelölt —, felsőlövői tanársága (1901—1902) oly élményekkel gazdagították, melyek addigi ösztönös állásfoglalását tudatosná érelték.

A XIX. század utolsó évtizedében egymásután robbantak ki az ipari és földmunkások mozgalmái; a szociáldemokrata propaganda nyomán az agrárszocializmus is terjedőben volt; a kivándorlók száma nagy mértékben megnövekedett. Ezek az aggasztó jelenségek csak tünetei voltak a társadalom szervi betegségének. Figyelmeztető jelek, melyek a polgárság legegészségesebb rétegével észrevétették, hogy a közjogi kérdés mellett — mert eddig ez volt a politika központi kérdése — egyéb kérdések is várnak megoldásra. Ez a réteg — zömében értelmiségiek — a még akkor fiatal társadalomtudomány felé fordult, hogy feleletet kapjon kérdéseire. A széleskörű társadalomtudományi érdeklődés eredményeképpen azután 1900-ban néhány tudós és író megindította a *Huszdik Század*-ot, s 1901-ben megalakult a *Társadalomtudományi Társaság*. Móra Ferenc, aki talán utolsó polihisztorunk, egyetemi hallgató korában a legkülönbözőbb forrásokból oltogatta kultúra-szomját. Diszdoktorrá avatásakor mondott beszédében [6] említi, hogy egyforma lelkesedéssel hallgatta *Beöthy Zsolttól* az esztétikát, *Gyulai Páltól* a magyar irodalmat, *Lóczy Lajostól* a földrajzot, *Mágócsy Dietz Sándortól* a botanikát, *Ballagi Aladártól* a történelmet, *Hampel Józseftől* a görög művészetet, *Czobor Bélától* a keresztény régészetet és *Kövesligethy Radótól* a csillagászatot. Elképzelhetetlen, hogy ne kíváncsiskodott volna bele a nálunk akkor meghonosodott társadalomtudományba is. Ez pedig az európai felvilágosodás hagyományaiból sarjadó világszemléletet hirdetett, s így ösztönözhetett írónkat, hogy a humanizmusban és liberalizmusban keresen fogódzót.

Különben egyéni életkörülményei is erre készítették. Mindaddig, míg testvérbátyjának nem sikerült gondoskodnia róla — étlap szerinti étkező ingyenesztos diáknak juttatta be a Pannónia szállóba, s szállást barátjánál, *Péterfy Sándornál* szerzett neki [7] —, nehezen ment a sora, úgy, hogy a társadalmi kérdés egyben az ő kérdése is volt. Az emberek közti viszonyt megmérgező egyenlőtlenségnek az átkát, melyet a humanizmus és liberalizmus gyakorlása lett volna hivatva kiküszöbölni, eleve érezte. Az egyetemi hallgatók nagy többségükben »úri fiúk« voltak, munkás-, vagy parasztszármazású alig akadt köztük, s írónkat az apjától ráhagyományozott úrgyűlölettel végyes úrfélelem e körben bizonytalanná tette. Annál is inkább, mert neki nyomorral kellett küzdenie. »A legkülönbözőbb pszeudonimeken verseltem össze annyit — írja —, ami futotta a vackot a gyöngytyúkutcái ablaktalan szobában; a gyertyát, ami nélkül ott nappal se lehetett látni, a rövidszivart, mint mindennapra való ópiumot, és a kenyeret, amely olykor csak minden másnapra való volt.« [8]. Ehhez az albérleti szobához képest valósággal úri szobának látta azt, amit a főbérlő lakott, mert két ablákszemmel nézett az utcára, s az egyikén firhang is függött. A február és március összeakaszzkodásából születő zegernye idején, amikor a legjobban fázott, odujának hidegéből kimenekült a hókavaro

szélbe. »A Rókus-kórház földszinti konyhái adtak nekem olyankor menedéket, azoknak a rossz ablakain tódult ki a gőz, amely meleg is volt, étel-szagú is, fűtötte is az embert, jól is lakatta, s elviselhetővé tette az életet ama ifjú boglyas számára, aki nem vállán viselte a glóbuszt, mint Atlasz, hanem a szíven.« [9] Bizonyos szemérmes szégyenlősség lett így úrrá rajta, mely még abban is megátolta, hogy elmenjen az *Új Idők* kiadóhivatalába, ahová levélben hívták, hogy megismerkedjenek vele. »Éppen csak ez kellett még nekem! Hogy én beállítsak olyan helyre, ahová írók járnak, és hogy ott engem kifaggassanak, ki vagyok, mi vagyok, miből élek? Arra nem is gondoltam, hogy tán be se eresztenének a gúnyámban, amelyről első tekintetre meg lehetett állapítani, hogy nem bíborpalást.« [10]. Lehet, hogy erre nem is gondolt, mégis a stilizálás — mit faggassanak a felől, hogy megy a scróm? — elárulja, hogy főként nyomorának a tudata riasztotta vissza a bemutatkozástól.

Felsőlövői tanársága is arról győzte meg, hogy a humanizmus és liberalizmus hiánya lealjasítja az életet.

Egy előkelő intézethez került, melynek a diákjai egytől-egyig úri gyerekek voltak. Beláthatta, hogy mindaddig, míg belőlük kerülnek ki a magyarság sorsintéző hatalmasságai, az emberiség elve csak megcsúfolt lehet. Az úri voltuknál fogva beléjük oltott felsőbbbségi érzés annyira túlteng bennük, hogy igájukba kívánják kényszeríteni azt, aki útjukba kerül, mit sem válogatva a célravezető eszközökben. Egy főjegyző csemetét, aki kísérletet tett, hogy fölébe kerekedjen, — mikor kinyitotta az osztálykönyvet, az első padból odaköppött a lapjára — alaposan megszegyenített. Azt hittem, gyermekem — mondta —, hogy kanász az apja. Az én apám foltozó szücs — vallotta be büszkén — de minket már azért is szájon vágta: kisgyerekkorunkban, ha esőt meg szelet játszottunk. [11]. Ez a felsőlövői középiskola különben arról volt ismeretes, hogy odahordták az egész monarchiából a mindenünnen kikonzíliumozott úri gyerekeket. Természetesen internátussal is el volt látva, s a mákvirágok szülei méregdrága áron fizették meg fiacskáik testi-lelki gondozását. Viszont a gyerekek, ha valahol, hát itt érettségi bizonyítványhoz juthattak. Ugyanis a tanári kar csak egy egész csekély százalékot buktathatott el, nehogy rossz hírbe keveredjék az intézet. Az öregebb kollégák beleszoktak már a rendbe, ő ellenben visolygott tőle, s berzenkedett ellene [12]. Mert nem a legbántóbb meggyalázása-e a szabadelvűség gondolatának, ha a tanár tekintélyektől kényszerítetten az úri kölykök érdekeit védő közoktatásügyi kormányzattól utasítva — osztályozza tanítványait, nem pedig értékük szerint? Írónk rájött, hogy ez az iskola tanár nélkül megélne, de az internátusbeliek nélkül sehogysem. Levonta a konzekvenciákat, s egyszer s mindenkorra búcsút mondott a tanári pályának [13].

Szegedre készült, az ottani főigazgatóságnál pályázta meg 1902-ben a tollnoki állást. *Platz Bonifác* dr. volt ekkor a főigazgató. Papi ember, esküdt ellensége a darwinizmusnak, meg is kísérelte hitelét lerontani egy könyvében. Móra ügyének *Kulinyi Zsigmond* volt nála a szószólója, a *Szegedi Napló* főmunkatársa. A *Szegedi Napló* ellenzéki lap volt — s valószínű, hogy a töményen konzervatív tanügyi korifeus éppen világnézeti bizalmatlanságból nem alkalmaztatta a destruktív újságíró »védenc«-ét. A *Szegedi Napló* ellenben munkatársat keresett, s *Móra István* ajánlására

Ferencet azonnal szerződtette is. Fizetése havi hatvan forint lett, s ezt az összeget elégnék tartotta ahhoz, hogy megnősüljön. Feleségül vette régi szerelmét, *Wallashausen Ilonát*. 1912-ben a lap főszerkesztőjévé lett; 1904 óta a *Városi Múzeum* és a *Somogyi-könyvtár* örvévé, *Tömörkény István* halála után pedig, 1917-től a kettős intézmény igazgatójává.

Móra Ferenc humanizmusa és liberalizmusa itt Szegeden épült ki szerves világnézeté. Mint riporter, eléggé megismerkedett a közélettel, s mint múzeumi őr, ásatásai közben a szegényparasztság életének a mélyére tekintett. Az így szerzett élmények kétségtelenül elősegítették az érlelődési folyamatot, de talán ezeknél is inkább az az ellenzéki szellemmel telített légkör, mely a *Szegedi Napló* éltető eleme volt.

Az ellenzéki szellem különben is országsszerte határozotabbá, céltudatosabbá vált, s ez annak köszönhető, hogy a *Társadalomtudományi Társaságban* és közlönyében, a *Husadik Században* 1905-től kezdődően polgári szemszögből nézve az a szélsőbaloldali intellektuel-csoport ragadta magához a hegemoniát, amely a humanizmust, meg a liberalizmust szokványos szólamszerűségétől megfosztva, a felvilágosodás hagyományához hiven értelmezte, a legmagasabbrendű embermértóság és a legszélesebbkörű emberi szabadság követelményének fogva fel azt.

Az embermértóság eszményét a nemzetállamok szennyezik be, mert ultima ratioként imperialista céljaik elérésére fegyverhez nyúlnak, s az ártatlanok millióit hajtják vágóhídra, és döntik romlásba. Éppen azért ezeket a világállamnak kell majd felváltania, mely a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságára törekszik, s békés együttműködésen alapszik. A világállam megvalósulásának legfőbb akadálya a háború. A pacifizmus és antimilitarizmus hirdetésével kell tehát minden háborús törekvést már csírájában elfojtani. E propaganda azonban magában nem elégséges; sikere érdekében meg kell teremteni a nemzetek közötti vámuniót és szabadkereskedelmet, támogatni kell a nemzetközi döntőbíróságokat.

Az emberi szabadságot lábbal tapossák, pedig ennek szűkkeblű korlátozásával vagy zsarnoki megvonásával egyre távolabb sodródunk végső célunktól, az örök béke honától, a világállamtól. Haladásunk egyik főfeltetele a gondolatszabadság. Innen a tételes vallásokkal szemben tapasztalható ellenszenv; ezek dogmái lehetetlenné teszik az előítéletektől mentes tudományos kutatást. A nevelést is mentesíteni kell az egyház befolyásától. Az iskolában »a valláserkölcsei butítás és a véres történetírás helyét el kell foglalniok a gazdasági és technológiai ismereteknek, a természettudományoknak és a humánus kultúrtörténetnek«. Károsan hat az egyház a társadalmi morálra is, mert ellenzi a nőknek a férfiakkal való egyenjogúsítását, s álszemérmes hallgatásba burkolja a nemi kérdést. A gondolatszabadság előfeltétele a politikai szabadság. Magyarországon az állampolgári egyenlőség csak papíron létezik. A vagyonosak cenzusos választójog segítségével a vagyontalanokat kizárják az államhatalmi jogok gyakorlásából. Ezért kell kivívni az általános választójogot. Demokratikus közigazgatási reformra van szükség, mely tekintettel van a kisemberekre. Biztosítani kell a bírói függetlenséget, mert az alsóbb rétegűek vétségeit sokkal szigorúbban büntetik, mint a felsőbb rétegűekét. Pártatlanságra kényszerül a bíró, ha a törvények mindenki számára érthető nyelven vannak megfogalmazva. A mi hivatalos nyelvünk egyenesen érthetetlen.

Ez a politikai szabadság az előfeltétele a gazdasági szabadságnak, melyet egyfelől a feudális gazdálkodás, másfelől a kapitalista kizsákmányolás ver béklyóba. Ezek rovására a középosztály gazdasági erejét kell növelni. A hagyományos mód szerint gazdálkodó törpebirtokos parasztot ki kell oktatni a belterjes termelésre; a föld iránti szeretet, érdeklődés, ami szintén elengedhetetlen, benne megvan. A nagybirtokot szét kell morzsolni, s a helyén 2—300 holdas gazdaságokat kell létesíteni, melyeket az állam majd 10—15 parasztcsalád közös és osztatlan birtokába ad. Új termelési ágak meghonosításával kell fellendíteni az ipart, mégpedig a nagyipar megrendszabályozásával, s a kisipar pártolásával. Korlátok közé kell szorítani a nagykereskedelmet és támogatni a kiskereskedelmet. Szociális intézkedésekkel és adóreformmal kell szolgálni a kisemberek érdekeit. A vagyontéher túlnyomó részét a vagyontalan és csekély vagyonú elemek viselik; a fogyasztási adó igazságtalan, mert a nagy tömegeket sújtja. Ezeket a visszásságokat figyelembe véve kell megalkotni az új adórendszert.

A polgárság radikális csoportja így értelmezte a humanizmust és a liberalizmust. Polgári viszonylatban szélsőségesen, mondhatnánk, de ezt a szélsőségességet a körülmények parancsolták. Ugyanis a szokásos értelmezés szabad teret engedett a feudalizmus garázdálkodásainak is, meg a kapitalizmus túlkapásainak is, úgy, hogy nyugati értelemben vett polgári demokrácia nem alakulhatott ki Magyarországon. »Mi még csak a polgári demokrácia létrehozásának feladatánál tartunk. Tehát oly valami eljöveteleért kell majd küzdenünk, melynek átmeneti jellegéről meg vagyunk győződve, aminek szellemi és gazdasági gyarlóságait már a nyugati tapasztalatokból jól ismerjük.« Jászi Oszkár a dolgozó középosztályban látta azt a réteget, az értelmiségieken kívül ide számította a birtokos parasztságot, a kisiparost és kiskereskedőt —, mely a feladatot, ha súlyát növelik, sikerrel oldhatja meg. A radikálisok mozgalma a kívánt változást alkotmányos úton akarta elérni, a forradalmi úttól borzadt; a társadalomfejlődést nem osztályharcnak, hanem közérdeknek vallotta; nem egy osztálynak; hanem az emberiségnek a boldogítására törekedett; a szellemi, erkölcsi tényezők elsőbbségét hirdette, ezért centrális fontosságú szemléletében a politikai szabadság, mely mind a gondolat szabadságnak, mind a gazdasági szabadságnak előfeltétele, bár a gazdasági tényezők fontosságát egyáltalán nem vonta kétségbe. S ha e változás bekövetkeznék — létrejönne Magyarországon is a polgári demokrácia — a fejlődés következő állomása majd a munkás demokrácia kell, hogy legyen [14].

A humanizmus és liberalizmus e szélsőséges értelmezésén alapuló radikális program a polgárság leghaladóbb elemeinek utolsó elszánt kísérlete, legyőzni az emberi test és lélek kizsákmányolását az emberi haladás eddig ismert és bevált alapvető erőinek a felhasználásával. A polgárság utolsó kísérlete — mondhatnánk így is: a proletárforradalom elkerülésére. De ez a program a középosztálynak sok volt — eszményképül az agráriusok úri életformáját választotta! — a munkásságnak pedig kevés. Így visszhangja szélesebb körökben nem igen támadt.

Móra Ferenc a radikálisok szellemében volt humanista és liberális, s a radikálisok szellemében bontakoztatta ki világnézetét a humanizmusból és liberalizmusból. Erre egész életműve bizonyosság. Hogy ez a világnézet egyfelől nézve zenebőna, másfelől nézve pedig jámbor, annak ő maga

is tudatában volt. Egyik napszámosa, Jakab bácsi, sajátos módon szokta osztályozni a földből kiásott ősokeket. Olyan csontvázra, amelyik férfi létére sem volt a túlvilági útra feltarisznyálva egyébbel, mint egy-két vascsattal, azt mondta: »No, erre a jámborra se volt több bizva, mint amennyi énrám.« Ha ellenben, olyan úriember került a napvilágra, akinek öldöklő szerszámokat raktak a kezeügyébe, elismerően billentette meg a fejét: »Nagy fene zenebona embör. löhetett ez is a maga idejében.« Jámborok és zenebonák, ezekből állt ezerötszáz esztendővel ezelőtt a hunkori nemzet — folytatja írónk —, de hova sorolja magát, aki mindkét felekezethez érez egy kis tartozandóságot? — aki afféle »jámbor zenebona« [15]. S ez a meghatározás több, mint szellemesség. Tömör foglalata magatartásának. Zenebona ez, mert oly mérvű reformokat kíván, melyektől a polgárság zöme borsódzik, de jámbor, mert húzódozik a forradalomtól, melyért az öntudatos munkásság lelkesedik. Kétarcú állásfoglalás ez, mert a radikálisok világnézete egyaránt merít a burzsoázia ideológiájából is, meg a proletáriátus ideológiájából is.

II.

Móra Ferenc országoshírű íróvá a húszas években lett, addig csupán vidéki író volt, kinek olvasói elragadtatással szölk a *Szegedi Napló*ban megjelent vezércikkeiről. Mint költőt ismerték ugyan a szegedi körtöltésen túl is — lírikusnak indult már diákkorában, — de feltűnést nem keltek versei. A gyerekszíveket azonban már ekkor is meghódította meséivel és ifjúsági regényeivel. Pályájának ez az első szakasza 1919-ig tart.

Költeményeit könyvalakban 1920-ban jelenteti meg *Könnyes könyv* címen. Maga gyűjt előfizetőket, s igen jellemző az, ahogy a kötetet ajánlja a nyomda által kibocsátott előfizetési íven. A fiatal költőket — mondja — barátaik szokták buzdítani költeményeik kiadására, őt, az öreg költőt, ellenségei kényszerítik rá: a szegényember tavalyi gondjai, idei bajai. Kislányának szánta hagyatékul az elfakult újságok lapjain szétszórt költeményeket, s most tulajdon hagyatékát áldozza föl. Szégyenli magát, mert olyan ez, mintha bárányfelhőket kínálna valaki megvételre. De hát neki nincs más nyája, s hátha akadnak olyan emberek, akiknek a bárányfelhőkben is kedvük telik. Reznált, mert nem a művészi öntudat, hanem a megélhetés parancsa sarkalja kiadásra, mert nyilvánossá lesz az, amit bensőségesnek szánt, s mert a szelíd szomorúság — bárányfelhők — alig kell ma valakinek, s ő tőle több nem telik. Azt hihetnénk, hogy e rezignációt eléggé magyarázza a kötet megjelenésének időpontja — 1920, a fehér terror legszörnyűbb vérengzéseinek éve — de a versek arról győznek meg, hogy sokkal régebbi élményeiben gyökeredzik.

A foltozó szűcs, meg a kenyérsütögető asszony fiacskája mindhaláláig büszkén emlegette a szegénysort, s az úri világ légkörét megszokni sohasem tudta. Az alulróljötték érzékenysége megsejtette vele, hogy a felül lakozók, ha a társadalomban elfoglalt helyénél fogva közéjük valónak tekintik is, származásánál fogva a jövevényt látják benne, — és sokat szenvedett emiatt. Míg szárnyra bocsátom kicsinyem — írja 1905-ben — »Hányszor űz még addig engem tétova A dús döllye és a magunk nyomora.«

S elkeseredetten sir fel a lelke: »Nem ti, kéthazájú; friss fécskehadak, Mi vagyunk hazátlan vándormadarak.« (*Vándormadarak*) A *dús dolyfe* és a *maga nyomora* tette röggössé Dankó Pista életútját is, talán azért oly kedves neki a muzsikus alakja, »Az élet, hej, sokat rád térdepelt, Napos oldalán sose járatott, Szemedre hányta bujdosó fajod.« (*Dankó köszöntése* 1912.) Az a tudat, hogy védtelenségében ki van szolgáltatva a hatalmasok basáskodásának, nagyratörő vágyait csirájukban öli meg. Lelke mélyéről egy ideig felhallszik még legdédelgettebb álmai fojtott sirása és halk lélegzete, jelülül annak, hogy valóra kívánnának válni, s még nem foszlottak szét, de mikor egyszer a rég elveszett pókhálós kulccsal kinyitja a rejtett zugot, keserves sirásra fakad, mert már csak hamut lel odabenn. (*Van minden szívnek*, 1905.) Szárnyaszegettsége miatt érzett fájdalma a negyvenedik születésnapjára írott versében rezignációvá higgad. »Álom-kristályból palotát faragott, Álomsarlóval rózsát aratott, Álomparipákból tartott fogatot, — Hát persze hoppon is maradt. Most már csak gyalogost meneget, Mint ahogy illet szelid öreget, Míg valahol a fűzek megett, Kimérik néki a házhelyet.« (*Önarckép*, 1919.)

Koptató évek hosszú sora enyhítette benne rezignációvá azt a fájdalmat, melyet a társadalom ütötte seb váltott ki belőle; kezdetben sir, amiért torzónak kell maradnia — a pusztuló kertben látja meg lelke jelképét, hol kísértetként sötétlenek elé a derékba tört sudárok, s a csonka istenszobrokat vád folyondár nőtte be — aztán beletörődő lemondással szemléli, hogy torzónak maradt. (*Pusztuló kert* 1909.) Torzó-voltának érzete állandó benne, csak a hang változó, melyen szól róla, s ettől az érzettől fut, menekül. Szabadulást a rejtőző, megbúvó élet ígér: »Míg a fűzek sátra rejt el engem, A világot én is elfelejtem. S ha közünk egymáshoz nem leszen, Magamat tán újra meglelem.« (*Szőlőúton* 1909.) A rejtőző, búvó élet formáinak a szépségét énekli meg: az emlékeket, a családi körét, s a gyengeségüknél fogva vak erőknél kiszolgáltatottakét, akár kisgyerekek azok, akár kismemberek. Szeretettel csügg az emlékeken, a családján, a kisgyerekeken s a kismembereken. Szeretet az élet, s aki senkit sem szeretett, annak élnie nem volt érdemes — hirdeti egyik versében. (*A szeretet az élet* — 1907.)

Mit érnek a való világok? — kérdi; ha az álmok már továtűntek, s így felel rá: »Ó, jobb belőlük mit se venni észre, Az emlékek subáján heverészve.« (*Önarckép* 1919.) Legkedvesebb, mindig visszajáró emléke a szülői ház: apja, anyja alakja. Az öreg remékes szücsöt sokszor emlegeti mosolylyal a száján; s könnyel a szívében, és ilyenkor kislányát melegebben öleli. (*Apám* 1914.) Anyja példája is erre a melegebb ölelésre ösztönzi. Sürgönyhívásra érkezett meg halálos ágyához, s bár az már napok óta nem beszélt, nem ismerte fel a körülötte állókat, lélegzete is fogytán volt, jöttére mégis fölérzett, kezét a fejére tette, s ajkán suttogva kelt a szó: »—Szaladj csak... Julikám... a padlásra... Hozz... egy... kötés... lugast... neki... De válogass... Ferink... tudod... jól, Csak a... ropogó... szereti...« (*Anyá* 1910.) Szeretettforrás volt az édesek szíve, ebből fakadt az ő szeretete is, mellyel családi fészket melengeti.

Feleségéről s kislányáról írott verseiben mindig van valami a védtelen gyermek gesztusából: öleli a hozzá legközelebb állókat, hogy azok tekintetükkel, símogatásukkal hessentsék el a rémet, mely őt üldözi.

Rejtve-rejti felesége elől a lelke mélyét, hol örvény kavarog, forgatag zúg — ne lásson belőle mást, mint a felszín szelid és lágy habjait, hogy vigasztalására megmaradhasson továbbra is gondtalan kis gilicének, játszi nap-sugárnak. (*Eufordulón* 1909.) Fél az éjszakától, mikor óriási árny suhan át a mindenségen, s őt is bevonja fekete fátyolával, s egy percre rászakad a lét egész kálváriája. (*Éj van* . . . 1905.) Az éj csendjében saját tragédiája — a szárnyszegettség — az ember tragédiájává nő — a lét kálváriájává — s mert ez elviselhetetlen, lefekvés után Pankát ülteti az ágya szélére, hogy lehelje el kis szájával a bűt, a gondot, s nevéssen csillagot a szívébe. (*Este* 1910.) És mikor egy este fáradtan-únottan ült a gyertyafénynél, bár már kézen fogta őt a halál angyala, erejét vesztve »egyedül-suhogott ki az éjbe«, mert a másik kezét meg leánykája szorította a szívére. (*Látomás* 1911.)

Móra szemében nincs nagyobb tragédia a gyerektragédiánál. A feszlő, bimbózó életnek hirtelen ellobbanása valósággal megnőtteti a gyerektragédia hőstét. A négyesztendős Omár maga volt a bűbáj, a szépség megtestesítője. Pillét kergetett a réten, az álomkergetők boldog önfeledtségével, anyja a mezőn dolgozott, nem tudott eléggé vigyázni rá — egy hináros kopolyakút szennyos vizébe veszett bele. (*Omár* 1904.) A kisemberek is, akiket felvonultat, sorra-rendre az élet hajótöröttei. Talán a vénlány sorsa a legmegindítóbb. »Bimbó, mely bimbóul vesz el, É, mely folyóra sohse lel, Rím, mely párja nélkül cseng el.« Pedig volt ő is fiatal, a szerelem édes harmata őt is bepermetezte, szívében az ábrándok óceánja ringott, csók is csattant el egyszer ajakán. Egy száraz rozmaringszál az imakönyvében — mindössze ennyi emléke maradt a múltból. Álmodni azután álmodott sokat, a kötésbe, hörgölésbe szőtte álmait, s gyakran sírt kis szobája rejtekén. Mikor könnye és álma elfogyott, utánuk ment a másvilágra. A költő ott áll a ravatalánál, s hogy legalább holta legyen virágos, egy rózsaszálat hullat rá. (*Meghalt egy vén leány*, 1907.)

A háború embertelenségére legártatlanabb áldozatainak — a kisgyerekeknek és kisembereknek bemutatásával figyelmezteti az olvasót. A hadiárva anyja már hajnalban elmegy hazulról ruhát mosni, ő felkel, kimegy az udvarra, kis ingébe egy-két szem epret hullajt a fa, azt elmajszolja. Aztán házról-házra jár, mért tudja, hogy jók az emberek, s itt is, ott is vetnek neki egy falatot. Várja, hogy este hazajöjjön apukája a halálból, de hasztalan. Mire édesanyja hazaér, már félrebillent a feje. Ölébe kapja, hogy aludni tegye, a csöppség félálomban keresztet vet, s a miatyánk helyett csak ennyit mond: az én atyám — s ismét mély álomba merül a vetetlen ágyon. (*A hadiárva*, 1917.) Papdi Kis Verónnak jelenése volt, Máriát látta meg a csordákút vizében, ölében holt fiával, de a fiú az ő fia volt, katonasapka szürkült fején, szívéből a rongyos zubbonyon át hullott a vére, s nyakában az apró Szent Antal szobor, mit ő kötött oda valaha. »Veron egyre mélyebbre kandikál, S két karját ölelőn terjesztve ki, Magát a kút kávján átveti. Az alvó víz magasra felloccsog. Ó, ti hóhérok, ó, ti gyilkosok.« (*Pieta*, 1918).

Ezeknek a szárnyaszegett hősöknek a sorsában a költő belső megtörtése fejeződik ki. Lelke rokonainak, sorsa osztályosainak érzi őket, azért árasztja el az érzelmi megindultság, a megértő rokonszenvezés egész különös melegével.

A háború ellen írott verseiben nem egyszer fakad ki fájdalmában az emberek sorsát intéző felelőtlen hatalmasok ellen. Ne irgalmazzon Isten rongy-lelküknek az ítélet-napján — írja a piavei halálfüzesekben elcsorgó vérű legényekre emlékezve. (†, 1918.) Felháborodik azon, hogy nekik semmi, ha egy embert letaglóznak a nagy mészárszéken, s Höferük így ad hírt erről: Vaktában ugatott az ágyú, puskából lőttek egy járőr csapatot, egy katona elesett, de ez is csak véletlenül — máskülönben: a helyzet változatlan. Változatlan? — tűnődik el a költő a hazugságon — változatlan? Vajon? »És messze valahol, a front megett Egy feszület a falról leesett, Váratlan kialudt a lámpafény, Megindult a könny a két szem szegletén, Hogy folydogáljon mindörökre halkan — Máskülönben: a helyzet változatlan.« (Höfer, 1916.)

* * *

Móra nemcsak Pósa Lajos ösztönzésének, hanem a belső kényszer parancsának engedve lett ifjúsági íróvá. Rejtőzködő, bűvő életének egyik fényforrása az emlékek, mégpedig elsősorban gyermekkorának emlékei, s ezek megformálásra váró anyagként ihletik, nem kell kiagyálnia »külön« gyermek történeteket. Másik fényforrása a gyerek. Iránta érzett rajongó szeretete arra készteti, hogy kézenfogja, s vezesse az élet útján meseszóval. Pósa bácsi csalogatta elő Móra Ferencből az ifjúsági író, s az már indulásakor teljes fegyverzetben jelentkezett: művészi élményanyaggal s erkölcsi felelősségérzettel. Élményanyaga feleslegessé teszi, hogy édes-kés vagy tanulságos történetkéket eszeljen ki a kicsik szórakoztatására és okulására; felelősségérzete pedig arra kötelezi, hogy sohase hazudjon, se tartalmilag, se formailag: ne sajátosan az ő számukra gyártott világfelfogást hirdessen, s ne gyűgöjön leereszkedve vagy ne keneteskedjen iskolamester módjára. Sokszor meg sem lehet állapítani pontosan egy-egy darabjáról, hogy az gyerekek vagy felnőttek számára íródott. Ő maga is felveszi később novelláinak gyűjteményébe több, Az Én Újságomba írt meséjét.

Írónk legkoraibb és legalapvetőbb tapasztalata, hogy az emberek közül néhányan az élet napsütéses útját járják, de legtöbben a fagyos útján vonszolják magukat gémberedett tagokkal. A sokak a kevesek miatt szenvednek, a védtelenek a hatalmasok miatt. Meséi erről az igazságról tesznek tanúságot.

Az állatmesének nagy irodalmi múltja van. Az állatokról költött törtétiákat az elnyomottak minden korban felhasználták arra, hogy hangot adjanak a bennük az elnyomóik ellen felgyülemlett keserűségnek, dühnek, lázadásnak: már azzal is könnyítettek magukon, ha szívük szerint nevetettek a rővásukra. Az ókor rabszolgái a rabszolgatartókat pellengérezték ki ezekkel, a középkor polgárai a hűbérurakat. A középkori polgárság leg-hatalmasabb ilyenmő alkotása a *Róka regénye*, a hűbérurak társadalmi rendjét ássa alá és gúnyolja ki. Móra a *Róka regény* hagyományaiból merítve írja meg a *Csilicsali Csalavári Csalavért*. A játékos hangzású név is támadó élő — a magyar rókának nemesi előneve van, úgy, hogy úri volta kétségbevonhatatlan. Csalavér az erdő rovarainak, madarainak és apró állatainak a réme. Kifogyhatatlan a ravaszságban, áldozatait a legkörülmönfontabb módon keríti hálójába. Hol erdei tudósnak adja ki magát, s a nyúl-

nemzetség ifjait tanítja betűvetésre, hol tollkereskedést nyit a madaraknak, hol meg fogorvoslásra vállalkozik, hogy a vaddisznó csemetéinek a fájdalmát csökkentse. Értük teszi mindezt, nem magáért! S ha aztán kigombolja bundájukból a nyúlfiakat meg kismalacokat, és lesegíti a madarak kabátját, ezzel korántsem esik csorba úri becsületén, hiszen ő csak nagylelkűen szívére szorít mindenkit, aki gyengébb nála. Egyszer aztán összefog ellene erdő-mező tehetetlen népe. A vaddisznó panaszára színük elé idézik őt az igazlátók: Üvöltő herceg, a farkas, Csupakarom báró, a vadmacska, Sziklavári remete, a borz, és Sas úr. Csalavér a vaddisznó maradék malackáival hóna alatt jelent meg a magas bíróság előtt. A jámbor kárvallott erdei népséget nagy félelem szállta meg, mikor az igazlátók a malackákat megragadva tanácskozára vonultak vissza — nem szerették őket a nagyurak igazságát, s be sem várva, hogy ítéletet hirdessenek, szétfutottak. S a nagyurak, akik az előbb még fentek a fogukat a náluk kisebb úrra, Csalavérre, mert kedvükben járt, ártatlannak nyilvánították. Habár a »tárgyalóterem« kiürült, mégis kihírdették az ítéletet, mert a törvényt tisztelni kell, s a törvény így kívánja. Csalavér azután túljárt valamennyi igazlító eszén, s megalapította egyeduralmát. A könyv nemcsak meséjével szatirizálja az elnyomók szövetségén alapuló társadalmi rendet, melyben az elnyomottak hasztalan keresik igazságukat, hanem nyelvével is. Sőt: épp a nyelvi formákban csattan legélesebben a szatira ostora. Csalavér például így magasztalja a jószívűséget: »Nincs is szebb dolog, mint a jószívűség. Magam is világeletemben híres voltam bolond jó szívemről. Azt hiszem, nekem még a gyomromban is szív van.« Üvöltő herceget így jellemzi írónk: No, a fogain csakugyan nagyon meglátszott, hogy herceg a gazdájuk. Igazi farkasfogak voltak. Akibe azok beleragadnak, az bizonyosan megfogadta, hogy sohse cseresznyézik többet egy tálból a nagyurakkal.« S a herceg így nyilatkozik magáról: »Én vagyok a legokosabb, mert nekem van a legjobb fogam.«

S ha emberről mond mesét írónk, akkor is azt vallja, hogy az urak a szegényemberek rovására uraskodnak. A bíróék Palija meg Gyurija szánkót kapott, s Fercsikével meg egy másik rongyossal húzták magukat. »Egyszer ti húzzátok, másszor mi ülünk benne« — biztatták őket. Bánták is őket, csak hogy hozzáférhettek a szánkóhoz. De mikor arra kérték a Palit meg a Gyurit, hogy csak egyszer hadd ülhessenek rá, nevetve csördítették meg azok fejük felett a pántlikás ostort: nem a ti rongyos gúnyátokhoz csinálták ezt, örüljete, hogy húzhatjátok! [16]. A szegényemberek hamar rájönnek, hogy ők összetartoznak, s össze is tartanak. Fercsike édesanyja levágta egyetlen libácskáját, hogy megvendégelje a vasárnapra hazaérkező diákfiát, de Fercsikének egy szelet sem maradt, mert mind elosztogatta a pecsenyeszagra odatóduló rongyos gyerekek között [17]. Sohasem kétséges, hogy az író az urak és szegények perében kinek ad igazat. A hősök a szegények soraiból kerülnek ki. Legtöbbször gyerekek. Satnyák, gyengék, mezítlásosok, s éppen ezért félszegek és félénkek, de hihetetlen lekiérvő lakik bennük. Ha önmaguk elpusztulnak is, de céljukat elérik. A kiskanász mindenképpen kuruc vitéz kívánt volna lenni — s az is lett. Keserűségében, amiért gyengesége miatt nem kellett katonának, a nádasba vette magát. Ott rejtőzködve két ellenséges tiszt beszélgetéséből megtudta, hogy tízezer rác fog rajtaütni Rákóczi táborán. Az egyik tiszt neszt hallva közé

szúrt a sűrű sásnak; a szúrás a kis kanászt szíve fölött érte. Kezét sebére szorítva talpravergődött, s elvánszorgott a táborig, hogy hírül adja a fenyegető veszélyt. Sebébe belehalt, de megmentette a fejedelmet s hadát.

Legfelejtethetlenebb gyerekhőse a *Kimcskereső kis ködmön* c. regényének Gergője. A könyvben több, már előbb megírt meséjére vagy annak változatára ismerünk, melyek egytől-egyig gyerekkori élményeinek emléket őrzik, s a regény egésze is saját gyerekkorának az íróban élő emléképét tárja elénk. Gergő közeli rokona a kis kanásznak, s többi változatának: Három Matyinak és Kuckó királynak. Idős szülei közt nevelkedett a malomházban, barát után nem igen kívánczozott, mert elszorakoztatta élenk képzelete; hamar rájött a könyvek ízére is. Visszahúzódo, kevés beszédű öreges fiúcska volt, zavarában legszívesebben a ködmöne zsebébe bújtvoltna, ha megszólította valamelyik osztálytársa. Persze, a merészek hamar rákaptak, csúfolni kezdték, s emiatt még bátortalanabbá vált, úgy, hogy ha felelni kellett, szóra sem merte nyitni a száját. S mégis egyhamar a tanító bácsi szemefénye, s az osztály kedvence lett. Mert segítette a szegénysort, ahonnan kiszakadt. Apja, a foltozószücs egy ködmönt hagyott rá örökbe, melyben a szeretet tündére lakott; Meszi Gyurka, a csősz pedig egy ütött-kopott kanászkalappal ajándékozta meg, melynek az volt a fortélyja, hogy aki fejébe nyomta, az testben-lélekben százszor erősebb lett, mint azelőtt volt. Valahányszor rossz útra tévedt, szorított rajta egyet a ködmön. Akkor is, amikor úri osztálytársai miatt meg akarta tagadni az édesanyját, akkor is, mikor a nála is ágrólszakadtabb kis sánta Bice-bocát csalással akarta elűzni a legjobb diáknak járó jutalomtól, az égbelátótól. Nemcsak szeméből facsarta ki a könnyet a szorítás, hanem a lelkét is meggyötörte, s így ébredt tudatára a legnagyobb igazságnak, hogy szeretet az élet. S ha a kanászkalapot a fejébe nyomta, az osztály viharedzett verekedőjét, a nagy Cintulát is földhöz teremtette, s ha felelés közben ránézett a fogason függő jószágra, úgy mondta a leckét, mint a vízfolyás. Messzi Gyurka aztán elárulta neki a másik igazságot is, azt, hogy erő az élet. »Csak nem gondolod, te csacsi, hogy ebben a rossz kalapban valami bűbajos erő van? Csak azért figuráztam veled, hogy fölbátorítsalak. Már most aztán ne hagyd el magad nagy kalap nélkül se, szolgám, hanem akárhová kerülsz, állj meg a talpadon emberül!«

* * *

A szülői ház azzal tarisznyázta föl Fercsikét, aminek maga is bővében volt: az életharc megvívásához szükséges erővel és szeretettel, ami az élet ütötte sebekre nélkülözhetetlen orvosság.

Ma már szinte elképzelhetetlen, hogy a múlt század végén, a századnak elején az értelmiségivé szegényedett gentry életfelfogása mennyire megfertőzte középosztályunkat. Az a kevés paraszt vagy munkásszármazású fiatal, aki tanultsága révén fölverekedte magát, vagy alkalmazkodásból megtagadta a saját osztályát, vagy talaját veszítve vergődött. Móra Ferenc, láttuk, legyőzte azt a kísértést, hogy övéivel szakítson, de sem a dús dölyfét nem tudta kikerülni, se a maga nyomoráról nem tudott megfeledkezni. Dölyf és nyomor — ez a szembeállítás eléggé jelzi, hogy a saját bőrén tapasztalta, mily fensőbbégi tudattal bánnak a kis senkikkel

azok, akik úrnak tartják magukat, s szenvedett attól a kisebbségi érzéstől, mely ennek következtében egyre erősebben hatalmába kerítette, annál is inkább, mert érezte azoknak az értéktelenségét, s a maga értékét. Ugyan, mit gondolhatott akkor, mikor egy statisztikai könyv írásával bízták meg, de a tiszteletdíjból alig kapott valamit, mert azok a minisztériális emberek osztozkodtak rajta, akik albérletbe adták neki a munkát? S mit akkor, mikor az úri gyerekeket feltétlenül érettségi bizonyítványhoz kellett segítenie meggyőződése ellenére — ennek az egykori kis mezítlábasnak?

Ilyen élmények során juthatott arra a megállapodásra, hogy az a társadalmi rend, melyet sorsunk intézői hoztak létre, lehetetlenné teszi, hogy a kiszolgáltatottak valóra válthassák álmaikat. Ez a felismerés törte meg, s ez a korai törés különösen költészetén hagyta rajta a nyomát. Az élet hidege elől menekülő költőnek szinte egyetlen mondanivalója: kell a szeretet, mert másképp megfagyunk. A *Kincskereső kis ködmön* egyik mondata szerint vannak olyan szobák, ahol bent kel fel a nap, és belülről süt kifelé a világba. Móra valószínűleg azért nősült meg olyan fiatalon, hogy ilyen szobában felmelegedve árásszon meleget a világra. Így lett családi jellegű a költészete — akár szűkebb, akár tágabb családjáról van szó, azokról, akiket nagyon közel érzett magához, a kisgyermekéről és kisemberekről. Családi jellegű olyan értelemben, hogy közvetlenül őszinte és bensőséges a hangulata, a nyelve pedig keresetlenül egyszerű. Éppen egysíkúsága miatt nem nagy költészet ez, de nem is mímeli magát nagynak. Valami szelíd-szomorúság, édes-bús fájdalom ömlik el a verseken — a megtört ember öleli bennük magához azokat, akiket megtört az élet. A könnyes szeretet énekei.

De már költészetében is túljut a humanizmusnak a polgárság adta szokványos értelmezésén, mely ezt a fogalmat a mindent megértéssel és mindent megbocsátással azonosítva részvétellel volt ugyan az elesettek iránt, de azokat sem kárhoztatta, akik gáncsot vetettek nekik. Móra megérti az áldozatokat, azonban hóhéraiknak nem bocsát meg. A *Meghalt egy vénleány* c. versében a feminizmus híveként száll szembe a közfelfogással, mely a férfit a teremtés koronájának hirdeti, a nőt pedig szinte rabszolgasorba süllyeszti, megróva őt azért, amiért azt felmenti, s ráadásul még gúnnyal is illeti, ha pártában maradt. Vén leány, mondogatják az emberek, pedig ennél a névnél durvább és kegyetlenebb nincs a világon. Az élet törvénye önmagunk kibontakoztatásával hódítani meg a boldogságot, s ők nevetnek azon, ami a legszomorúbb: ha a bimbó bimbóul vesz el. A tiltakozás hangjának bágyadtsága és fájdalma keserűséggé erősödik *Omár* c. költeményében. A napszámosasszony tépő gondolata, hogy gyönyörű fiacskáját majd barommá aljasítja az élet, mint a többi szegényt, s a kopolyakútba fulladt kisgyerek — az elnyomottak szörnyű vádja ez elnyomóik ellen, akik jogot formálnak minden pillanatukra, mert bérbe vették a munkaerejüket. Nem érdektelen az sem, hogy egy szerb fiúcskáról írta a költő ezt a szívbemarkoló költeményt pár soros újsághír alapján, s a *Bors-szemjankó* szerkesztőjének többszöri kérésére sem volt hajlandó Péterkére magyarosítani hősének nevét, mert egy éjszakán át Omárnak símogatta, és annak siratta meg egy kicsit [18]. Világos ebből a megjegyzésből, hogy miért erőszakoskodott annyira. A nemzetet nemzetnek uszító nacionalizmus ellen titakozott akkor, mikor nem a magyar Péterkéről, hanem a szerb

Omárkáról írt verset. Még erőteljesebben emeli fel szavát a világháború idején a népek nagy kapitányai ellen, egyenesen ítéletet követelve rájuk. Talán éppen ezekből a háborús versekből tűnik ki leginkább a megszokott humanizmus, s Móra radikális humanizmusa közötti különbség. Babits is pacifizmust hirdet, de a mindent megértés és megbocsátás elve alapján: »Ki a bűnös, ne kérdjük, ültessünk virágot, szeressük és megértjük az egész világot: egyik rész a munkára, másik temetésre: adjon Isten bort, búzát, bort a feledésre.«

Ez a hol szelídebb, hol szigorúbb felelősségrevonás az erő jele, s ha ez az erő hiányzanék az íróból, szeretetáradása egykönnyen érzélgősségre veszne. Ifjúsági írásaiból talán még inkább kiérzik, mint verseiből. A *Csilicsali Csalavári Csalavér* Róka-regényre emlékeztető törvénykezési jelenetében a hatalmasok bíraskodása a nekik kiszolgáltattak fölött — a fennálló államrendet ülteti a vádlottak padjára, s maró gúnnyal mondja ki felette a szentenciát a radikális liberalizmus szellemében: mindaddig merőben illuzórikus az igazságszolgáltatásunk, míg a bíróság a hatalmasok érdekképviselőiként hozza meg ítéletét. S nem ok nélkül nyúl vissza annyiszor mesetárgyért Mátyás király vagy a kurucharcok korába. Történelmünknek ezen szakaszaiban találtak szószólóra, ügyük védelmezőjére a kis emberek, vagy ahogy írónk szokta mondani, a fűszál-emberek. Mátyás király igazságosztásáról vagy a kurucok harcairól írott történetek voltaképpen a nép diadalát ünneplik. Noha írónkat korán megtörte az élet, s sokszor szelíd szomorúsággal siratta torzó voltát, mélyre vonultan azért követelődött benne az erő is: győztes harcért, célba futásért. Sokszor visszatérő motívum majd későbbi munkáiban is: a gyermek, aki ésszerű megfontolásoktól nem gátoltan, akadályoktól vissza nem riasztottan szinte vakult szenvedéllyel tör célja felé, s ha belepusztul is, eléri, s így győzelmesen kerül ki a harcból. Költészetében is találkozunk ezzel a motívummal: a kopolyakútba fulladt Omár a halálban is vígan mosolygott, hiszen ott volt a markában az elfogott márványszínű lepke, nem hiába kergette, — de még gyakrabban ifjúsági írásaiban. Satnya, félszeg, félénk fiúcskák életük árán is elérik a maguk elé tűzött célt. Lélektani szempontból igen érdekes a hősiesség ily módon való ábrázolása. Gyerekeket nőttet hőssé az író, s ezzel elárulja, hogy rezignáltságában csak a kudarcok tapasztalatától még le nem taglózott gyereket képes hősnek hinni, s hogy hősiességét rá nézve végzetesnek mutatja, azzal azt jelzi, hogy a hősiesség önmagunk feláldozásával egyértelmű. De mégsem bír megszabadulni a hősi ábránd vonzóerejétől: a kis hősök éppen halálukban magasztosulnak fel. Persze, érdekes ez az ábrázolás társadalmi szempontból is. Arra utal, hogy az alulról felvergődött fiatalokat azok a korlátok »térítik észre«, melyekbe lépten-nyomon beverik a fejüket, s ezért mondanak le a hősiességről anélkül, hogy varázsától szabadulni tudnának. Talán a *Kincskereső kis ködmön* Gergője az egyetlen, aki úgy lesz hőssé, hogy életben is marad.

Móra pályájának ebben az első korszakában is megmutatkozik az a kettős arca, mely pályája második korszakában is jellemző rá nézve. A szeretet ellágyulásával fordul azok felé, akiket űz, ver az élet, de ereje érteben határozottan száll szembe azokkal, akik miatt szenvednek a kis emberek. Ez a szeretet és ez az erő a termőtalaja annak az öntudatlan humanizmusnak és liberalizmusnak, mely a családi ház ráhagyományozott

kincse volt. A második korszakban talán csupán markánsabbá válnak a kettős arc vonásai, mint amilyenek az elsőkben voltak: szeretete annyira mélyül, hogy egyre sötétebb és sötétebb színbe mártva ecsetét egyenesen vérlázító kepet fest a testi-lelki nyomor áldozatairól; ereje annyira fokozódik, hogy egyre maróbb és gyilkosabb gúnnyal szól azokról, akik az élet napos útjain sütkérezve, mit sem gondolnak áldozataikkal. Természetesen történelmi-társadalmi oka van annak, hogy miért lett markánsabbá ez az írói arc. A polgári és proletárforradalmat nyomon követő kurzus idején a feudálkapitalista reakció elviselhetetlenebb volt, mint a világháború előtt.

A világháború szörnyűsége egész életére kiható élménye lett az írónak: szeretetével is ekkor kezd mélyebbre ásni, ereje is ekkor kezd izmosodni a tiltakozásra. A világháború kitörése előtt pár hónappal alakult meg Budapesten a radikálisok pártja: a tömörülés a haladó polgárság utolsó erőfeszítése volt az előre érezhető forradalom megakadályozására. Szegeden csak 1918-ban került sor a pártalakításra. Móráról köztudomású volt, hogy radikális gondolkodású, s mivel a központ nem küldött direktívákat, őt kérték fel a radikális párt programjának ismertetésére. Tervezetét azonban visszavetették, azzal az indokolással, hogy nem elég tömör és gyűjtő. Bevezetesként *Jászi Oszkár* fejtegetése nyomán arról szól, hogy miben egyezik a radikális párt a szociáldemokrata párttal, s miben különbözik tőle. »Abban egyezik, — írja — hogy mindkettőjük célja a mai osztálytársadalomnak olyan társadalommal való behelyettesítése, melyben: nincs munka nélküli jövedelem. E kérdés megvalósítását azonban a szociáldemokrata program a termelési eszközök társadalmosításában látja, amit felfogása szerint egyedül az ipari proletariátus van hivatva végrehajtani. A radikálizmus a termelés eszközeit mindaddig magánkézből akarja megtartani, míg kezdeményezés és kockáztatás nélkül lehetetlen a többtermelés. A radikális pártot tehát a Károlyi párttal összefűzi a polgári társadalmi rend elvi azonossága, viszont világszemlélet dolgában mély szakadék választja el tőle. A szociáldemokrata párttal viszont összefűzi a világszemlélet szabadelvűsége, de elválasztja az, hogy nem tartja célravezetőnek a gazdasági élet determináltságát a merev marxi-program alapján.« [19]. Móra mint a radikális párt tagja került be a Nemzeti Tanácsba, s nov. 2-án, a Tanács megbízásából, mint törvényhatósági tag, ő kiáltotta ki Szegeden a köztársaságot.

A köztársaság az 1918-as polgári forradalom vívmánya volt. Polgári forradalom volt ez, de nem oly értelemben, mintha a polgárság öntudatától hajtva, önszántából vívta volna meg a feudális maradványokkal terhes régi rend megdöntéséért. A polgárság kényszerhelyzetbe került: nem volt más lehetősége, mint vállalni a forradalom kockázatát is, mert az ipari munkásság elégedetlensége és lázadozása a világháború után rájuk zúdult nyomor miatt egyre fenyegetőbbé vált. A polgárságnak csupán egy vékony rétege, a radikális polgárság állt szívvel-lélekkel a forradalom mellé, mert azt remélte, hogy ennek diadala lehetővé teszi programjának megvalósítását. Móra mintha újjáéledt volna ezekben a napokban. Síkra száll a forradalom ügyéért, s megírja egyik legnagyobb szerűbb cikkét: *Hiszek az emberben (Ezek az évek.)* címen. Utal benne arra, hogy a polgárság zöme bizonytalanul érzi magát e napokban, mert fél attól, ami van, s még inkább attól, ami lesz — ő azonban hittel tekint a jövő felé, bár tudja, hogy földren-

gések és lávaömlések fognak bekövetkezni, s azok elpusztíthatják mindazt, ami kedves szívének, sőt a saját élete is füstté válhat ebben a nagy tűzvészben, melynek egyik csóvavetője volt. Hisz a jövőben, mert az emberiség fejlődése kétségbevonhatatlan tény. Ha sántikálva, ha botorkálva, de csak előbbre jut. Irónk magatartásában most nyoma sincs annak a törésnek, mely a rejtőző, bűvő életre készítette. A hősi lendület hajtja, s az új világ építőinek optimizmusa tölti el.

A polgári köztársaság tehetetlennek bizonyult a radikálizmus értelmében vett mélyreható reformoknak a keresztülvitelére, mert a polgárság zöme idegenkedett ezektől: a nagybirtoknak meg a nagytőkének a különböző tanácsokba beférkőző érdekképviselője sikeres propagandát fejtett ki ellenük. Móra irónikusan jegyzi meg egy helyt, hogy úgy hallotta, mintha megalakulóban lenne az uzsorások tanácsa is, s az az ellenforradalomra is rászánná magát, ha a Nemzeti Tanács meggátolná tevékenységét [20]. A radikálisok legnagyobb gondolkodója, Jászi Oszkár, számotvetve ezzel a nehézséggel, azt írja, hogy ha nincs más módja a munka nélküli jövedelem és az ember testi-lelki kizsákmányolása megszüntetésének, akkor súlyosan korlátozva az egyéni szabadságot és kezdeményezést, a kommunizmus útjára kell lépni.

A radikálisok közt kevesen voltak olyanok, akik rászánták magukat erre a lépésre. Mórát, ahogy erre későbbi visszaemlékezéseiből következtethetünk, lehangolta és kiábrándította az, hogy éretlennek bizonyult a magyar polgárság a radikális eszmék valóraváltására. Irónizálva gondol vissza arra, hogy e történelmi időben milyen kérdések is foglalkoztatták a szegedi Nemzeti Tanácsot. A Tanács jelvénye egy piros-fehér-zöld gomb volt, s a Tanács egyik tagja, egy tekintélyes polgár panaszt emelt egy másik tanácstag ellen, mert az nagyobb gombot csináltatott magának, mint a többiek [21]. Lehangoltsága és kiábrándultsága valószínűleg csökkentette harci kedvét; polgári észjárása valószínűleg visszarettent a parancsuralomtól — s így megtorpan.

III.

Mórának a világháború éveiben azt kellett tapasztalnia, hogy a szorgosan céljuk felé törekvő kis emberek tömegét könnyörtelenül lemészároltatták, földönfutóvá tették, nyomorba, szenvedésbe, meghasonlottságba döntötték azok a kevesek, kik uralmon voltak: a népek nagy kapitányai, fő bakterei. A polgári köztársaság idején látta, hogy a kormány most sem váltotta be a Kossuth álombankóit, miket pedig 48 óta őriz a nép lelke mélyén, várva, hogy mikor nyerik vissza értéküket [22]. A fehér terror napjaiban, majd a bethleni konszolidációs korszakban üldözötté lett maga is, amiért a kisemmizettek jogaiért szállt síkra, és tanúja volt annak, mint csúszik ki a talaj az infláció, szanálás és mezőgazdasági válság miatt az értelmiség, munkások és kisparasztok lába alól.

E történelmi idők adta élmények csak fokozták benne azt a tehetlenség-érzést, mely még ifjúkorában törte meg, amiért védtelenségében ki volt szolgáltatva a hatalmasoknak — hisz hasztalan volt minden tiltakozása, nem lódíthatta vissza a sors kerekét, mely éppen a neki legkedvesebbeket gázolta el, a fűszál-embereket, akik Pannonia kertjében szerény gyp az

égig nyugult díszfák alatt. S most talán még félbenmaradottabbnak, még szárnyszegettebbnek hiszi magát, mint régen, mert az évek eljártak felette. Fanyar öniróniával földeli el a diadalmas, hősi élet eszményét lírával telített, önvallomásszerű tárcájában, a *Madárijesztőben*, (*Nádi hegedű*) mely egyben a főnálló rend keserű bírálata is. Míg a haja fekete és a szíve piros volt, költő, próféta, vallásalapító, népek előálmodója szeretett volna lenni, aztán tudós, a javából. De mikor megkeveredett a világ, minden pályától elment a kedve. Mint madárijesztőnek — ha felfogadná valamelyik majom a búzaföldjére — talán még hasznát lehetne venni. Göröngyöt fogna a produktív munkát végez azzal, hogy az ég madarait távoltartja a vetéstől. De a mélyre ásott hősi ábrándok visszajárnak kísérteni. Az elhújasodott szívé, kiegyensúlyozott, a halak társadalmában tekintélyé nőtt cethal is fellelkesül, ha elsuhan felette ifjúkorának ideálja, a vascethal. (*Egy cethal története—Nádi hegedű*)

Tudatában van annak, hogy a maga tehetelensége egy egész nemzedék tehetetlensége, pontosabban a nemzedék mindazon fiáé, ki emberhez méltóbb élet megteremtésére áldozta erőit, de elgáncsolták minden kísérletét. Kis unokáját, a vadembert arra kéri, ha felnő, ne kárhoztassa a siker nélkül küzdőket, mert nem ők voltak hibásak. »Fiam, ne üsd meg nagyon a sírköveget, és puhán ejtsd felém a lábad, mert: nem mi tettük! Sokan voltunk jók és okosak, milliók, tízmilliók, százmilliók; mi voltunk többségben, akik nem akartunk mást, csak a magunk mindennapi kenyerét, a más kára nélkül, csak a munka békességét, a más megtiprása nélkül, csak a pihenés örömét, a más könnye nélkül.« [23]. Így szárnyszegettsége sem véletlen, hanem — s ez még fájóbb! — törvényszerű; osztályrésze mindazoknak, akik nemzedékéből vállalták a harcot a nemes célokért — s eredményt mégsem értek el. »Mit hozott létre az én energiám és a százaké, és az ezreké, azé az egész nemzedéké, amely már tehetetlenül kóroúl zörög a világ avarján... Mind hittünk valamiben, mind építettünk valamit: mi lett abból, hová lett az, hol annak a foganatja, melyik csillag az, ahol a csirájukban holt álmokat garmadába rakják az angyalok, a születendő új világok számára?« [24].

Ez a kínzó meghasonlottság a maga és nemzedéke torzóna csorbult élete miatt, ihleti a *Négy apának egy leánya* c. regényének, a *Georgikon* tárcáinak, majd később az *Aranykoporsó* c. regényének a megírására.

* * *

1921-ben jelent meg *A festő halála*, mely a második kiadástól kezdve *Négy apának egy leánya* címet viseli. Heller Ödön szegedi festőművész átlótt fejjel fogták ki a Tiszából Tápénál. A festő modellje egy parasztemenecske volt, s az a hír járta, hogy férje gyilkolta meg a művészt, mert szégyenéről már faluszerte beszéltek. A festő barátja azt vallotta, hogy az el akarta választani az asszonyt az urától, birtokot is azért vásárolt; az asszony pedig állandóan siratta a festőt. Így a férjet gyilkossággal gyanúsítva letartóztatták. A bíróságnak azonban nem sikerült felderítenie a rejtélyes ügyet. Kibogozására az író vállalkozott regényében, s ezért adta címmül annak *A festő halála*-t. A festő históriája azonban keretév lett egy

oly mesének, mely írónk szavai szerint a fantázia játéka elejétől végig. S ennek a mesének a tartalmát inkább kifejezi a megváltoztatott címe: *Négy apának egy leánya*.

A regény Móra legproblematiszababb írása. Félreértették azok, akik úgy vélekedtek, hogy eszmei tartalma az író művészi hitvallása, s a regényírás elméleti és gyakorlati kézikönyvének tekintették. Nem. Eszmei tartalma az utolsó lapokon derül ki, s körülbelül ennyi: az, aki az álmok fedéres hintáján vágatott be a faluba, kibukott az álomhintóból, s most gyalogosan rója az utat visszafelé. Ez a megfogalmazás lényegében egyezik azzal, melyet az *Önarckép* c. költeményében olvashatunk: álomparipákból tartott fogatot, hát persze hoppon is maradott. Szóval: a régi téma új variációban: az író legfájdalmasabb élményének, törtségének lírai kivetítése helyett annak nagyarányú epikai képe. Epikai, de olyan értelemben, hogy az elsőszemélyűség bőven ad alkalmat a lírai színezésre. Móra azokat a regényeit írja első személyben, melyek vallomásszerűek, belső fejlődését tárják elénk: a *Kincskereső kis ködmön*-t, a *Négy apának egy leányá*-t, s a *Hannibál feltámasztásá*-t.

Elhisszük az írónak, hogy a festő históriájával bekeretezett mese — a faluba érkező, egykor lírai költő, jelenleg titokban regényíró, nyíltan régész Varga Márton viselt dolgai — elejétől végig a fantázia játéka, de Móra fantáziája olyan mesét sző, mely minden egyes szavával őt meséli: lélektanilag igaz mesét. Varga Márton élete delén jár, mikor a faluba érkezik, hogy a helyszínen ismerkedjen meg a rémes dráma szereplőivel, s adatokat gyűjtsön köztük a rejtély leleplezéséhez. Az ifjúkorra jellemző nagy szenvedélyeknek takarodót fűtt, s mégis egyszercsak felparázslott a lelke a hamu alól. Szerelmes lett a postáskisasszonyba, s azt hitte, az is szereti őt. A postáskisasszony aznap szökött meg a fiatal segédjegyzővel, mikor ujjjára akarta húzni a gepida sírban talált gyűrűt. Csalódásában majdnem eldobta az életet, de erőt vett magán, s szeretetre békülten áldását adta a fiatalok házasságára. Negyedik fogadott apja lett a lánynak; az volt a pap is, jegyző is, az orvos is, tudniillik ezeknek a szerelmét is visszatükröztette, mint az övét, de őket magához láncolta, hogy élvezhesse jószágukat.

A mese lélektanilag igaz. Híven ábrázolja, mint foszlottak semmibe írónk nagy álmai a valóság ellenállásán, mint viaskodott ezért a halál gondolatával, s mint menekült előle a szeretet oltalmába. Persze az ábrázolás — mint mindig — képletszerű. Varga Márton szerelme egéből zuhant a rögsz földre, s ami ebben a lényeg, a magasból mélybe hullás, ez rejtő módon kifejezi Móra Ferenc állandó fájdalmát: mit elérni akartam, abból semmit sem értem el. Művésznek indultam, s nem bontakozhattam ki, tudósnak indultam, s nem fejlődhettem ki. Félbenmaradt egzisztencia vagyok — ezt panaszolja a díszdoktorrá avatásakor mondott beszédében is. »Nos, hát meg kell vallanom őszintén, hogy én akár mint író, akár mint tudós, félbenmaradt egzisztencia vagyok. Ma, amikor annyi kész egzisztencia válik hajótörötté, mielőtt nagy áron megváltott jegyével hajóra szállna, a közös nyomorúság nem kérdezi senkitől, doktori oklevélen van a neve, vagy napszámos nyugtán. De az én fiatal koromban nagyon megcségyenítő bélyeg volt a félben maradt egzisztencia, amelynek osztogatásában mindig

volt gög, de nem mindig volt igazság, mert azt a legtöbbször nem kezdték meg, hogy mi siklatta ki pályájából a darabban maradtat.« [25].

Aki kibukik az álmok féderes hintájából, ha nem zúzódik halálra az esésben — hogy mentse, ami menthető — kalandját jelentéktelenné tekintve fel, tetteit is, önmagát is, a bölcs fensőbbeséges mosolyával önironiával szemléli; mely ugyanakkor, mikor elleplezi, fel is fedi meghasonlottságát. Ezért ítélkezik Móra Varga Márton nevében önironiával költői és régészeti pályafutásáról. Sok kellemetlenséget okozott neki a kétféle mesterség. A lírájára már húsz esztendővel azelőtt is azt mondták, hogy kőkorszakbeli; kiadója pedig történetesen egy régészeti munkáját olvasta, s úgy megcsodálta a fantáziáját, hogy elhatározta, regényt ír vele. A hős énjét is ilyen önironizáló módon veszi szemügyre: Természetemet az évek megváltoztatták — mondja az nagy komolyan — s a romantika kódét józan realitássá kögítették bennem. Vagy más helyt: az értelem száraz fényén kívül én bennem semmiféle tüzek nem lappanganak. De lépten-nyomon azon kell rajtakapnia magát, hogy a romantika kódébe vesz, s az érzelem lobogása gyújtja fel lelkét. Játékosan hangsúlyozza, hogy egyenesen a tisztas nyárspolgáriasságra termett egyéniség, mindig a filiszterélet volt az ideálja, s mióta fiatalsága idején a bohémélet keresztülvetette a vállán, bele is törte a természetét mindenféle filiszteriumba; még írni is álnéven ír, mert rendes polgári városban él, s megbecsült polgár: benne van a kaszinó választmányában, az iskolaszékben, diszelnőke a méhészegyesületnek, s pár évvel ezelőtt a csónakdába is beválasztották. S egyszer csak a nyárspolgári józanságot meghazudtoló szenvedéllyel lobban szerelemre a póstáskisasszony iránt, pedig első nagy szerelmére csak egy reuma emlékezteti már, mit akkor szerzett, mikor imádottjával egy éjszakát sétált végig a Tiszaparton. Különbö művészi és tudományos tevékenységéről s énjéről sok más írásában is ezen az önironizáló hangon szól Móra.

Varga Márton regényét megírandó érkezett a faluba. Ennek a tervbevett, majd készülő regényének a kapcsán számtalanszor módot talál arra, hogy önironiájával lényének felemás — tudós és művész — volta ellen forduljon, azzal mulattatva az olvasót, hogy mint szabja meg a tudós körülmenyeskedve és fontoskodva a teendőket, s a művész átadva magát az ihlető élménynek, mennyire figyelmen kívül hagyja annak minden tanácsát. A tudós alapos, régészhez illő módszerességgel látott munkához. Felsorjázta a témákat, aztán kisélejtezte a nem megfelelőket. A pókai ősemberről gabalyítani mesét, — ez komoly feladat lenne — de hát hogyan beszéltesse őt, hiszen az ősember morgott, vigyorgott, bögött, de nem beszélt! Ezért aztán elvetette a pókai ősemebert. Attilára, Mátyásra, Mikes Kelemenre is gondolt, de ezekből sem lett gállickő. Végleg abbahagyta a történelmi témákkal való kísérletezést, mert bolond idők vannak, s el is kobozhatják a könyvet, ha esetleg akkor jelenik meg, mikor a politikai szél-fúvás nem kedvező rá nézve. Majd a társadalmi témákban kezdett változtatni. Szerelmi vagy humoros tárgy nem illik hozzá. Úgy döntött, hogy valamilyen lélekbúvárt érdeklő tárgynál kell kikötni. S ekkor bukkant rá véletlenül a rejtélyes bűnügyre. A művész vállalta a feladatot, de megírni csak azt tudta, amit átélt, miközben engedelmesen gyűjtögette az anyagot: Angyalka iránt érzett szerelmének történetét. A tudós kiszemelheti a megformálásra váró tárgyat, de a művészre csak saját élménye akaszkodik

megformálást követelõn. A tudós alapos körültekintéssel kezd hozzá az anyaggyûjtéshez: megfigyeli a dráma még életben levõ hõseit, megtervezi a mese szerkezetét, s minden észrevételét, ötletét gondosan feljegyzi a már elõre erre a célra megvásárolt noteszekbe. Kritikával dolgozik, a helytelennek bizonyuló megfigyeléseket elvetve, módosítja hõsei jellemét, s alakítja meséjének a szerkezetét, de az emberábrázolást és meseszöveget véglegesen a mûvésznak Angyalkával éppen szövõdõ szerelme határozza meg. A tudós belátása szerint alakítja a hõst és mesét, de hogy milyenné lesz, azt a mûvész élménye szabja meg. Ezeknek a mûelmileti kérdéseknek a felvetése csábíthatta a kritikusokat arra, hogy a mûvet a regényírás elméleti és gyakorlati kézikönyvének kiáltásák ki. Tévedésükre eléggé ironikus hangon reflektált írónk: »Magam is azt tartom, hogy nem regény, hanem a regényírás kézikönyve. Éppen úgy meg lehet belõle tanulni, mint ahogy Ford könyvébõl a milliommosságot tanulhatja az ember.«

A hõs körül hullámzó élet alakjai is nagyjából embertorzók. Pengáló Mári nem adta oda magát a festõnek, de a városi úr figyelme értékének a tudatára ébresztette, s éppen ezért nem alázza meg magát annyira, hogy férjét megnyugtassa. E miatt azután pokollá lesz az élete. Egyedül a csépai szent takács jóslata tartja benne a lelket, ki megjövendõlte neki, hogy elnyeri majd az élet koronáját, egy nagy nembõl való férfi oldalán. S azóta várja a nagy nembõl való férfit. Fõlkinálkozik Varga Mártonnak, mert azt hiszi, õ küldetett a sorstól megmentésére, s végül is megszökik annak szolgálójával, Rudolf-fal, aki úgy megjelenésre szintén urat formáz. Boldogtalanná lett férje, Istenes András is, mert a festõ udvarlása — efféléhez õ soha nem értett — felkeltette benne a féltékenység ördögét. Hátha az asszony kapott a mézes-mázás szavakon! De szégyenében, amiért esetleg csúffá tette a vetélytársa, a világért sem kérdezte volna meg az asszonytól, hogy mi is történt hát közöttük? A falu papja értékes egyéniség, de a borba menekül — igyunk mohón, ez a jelszava, — lehetetlen nem meglátni a nyugtalanító kérdéseket, de ha foglalkozunk velük, megbontják a lelki egyensúlyunkat. Védekezésül *Bernhard Shaw* könyvei helyett az *Ezeregyéjszaka meséit* olvassa. Az orvos bogaras, szinte beszámíthatatlan különlegén is az volt, de a háború teljesen tönkretette.

Ime, mennyi árnyék Móra egyik »legderûsebb« regényében.

* * *

Az a nyugtalanító meghasonlottság, mely a világháború óta egyre fokozódott írónkban, néha elviselhetetlenné válik számára, úgy, hogy belecsömörlik abba az életformába, melynek keretei között képtelen volt kibontakozni: elérni a fiatal korában elõtte felderengõ messze célokat. Ilyenkor értelmetlennek látja minden tevékenységét. Napjait a kultúrpalotában tölti, ódon fõliánsok, kitõmött madarak, virágszínû kagylók, mállatag cserépek, vászonra festett felhõk és hidrafejû akták között folyik el az élete, mint ahogy elfolyik a hó a gyermek összeszorított újjai közt. Éjszakáit otthon, a másik mûhelyben virrasztja át. Egy embergép ül ott esztendõkön keresztül az íróasztal mellett, akiben vér helyett tinta folydogál, s szüntelenül magába mártogatva ír, ír, ír, hajnali harangszóig, mikor összezecsuklik, mint egy bugylibicska. Értelmetlenné lett élete idegességgel.

tölti el. Szemét még hajnali három-négy óra tájt sem tudja lehunyni. Ha szorosra zárja a pilláit, nagy tüzes karikák rajzanak előtte, vonatok dübörögnek a halántékában, harangok zúgnak, patakok csörögnek, mozdonyok füttyülnek, gőzfűrészek üvöltenek, vízesések harsognak a fülébe, s ha fölcsavarja a villanyt, egérkék futkosnak az éjjeli szekrény terítőjén. Riadtan érzi, hogy menekülnie kell innen. Lehetőleg olyan helyre, ahol nincs más, csak fák, felhők, madarak. Vissza a természethez — hangzik el a Rousseaui jelszó változott körülmények közt, — mert a város megöl. Úgy elrejtőzni a természet világában, hogy a városról még csak hírt se hallhasson. Mikor Kotormány János, Mórának a »személye körüli minisztere« megkérdi tőle, hogy milyen címre küldje utána az újságokat, a gazda azzal fenyegeti meg játékosan, hogy belevágja a bicskáját, ha nem hagy fel ilyen aljas tervekkel [26].

A kapitalizmus londoni vására a városokban hullámozott: ezekben az ipari, kereskedelmi és kulturális centrumokban vált legelviselhetetlenebbé az emberek hajszája és rokkánása. S akik beleszédültek az életnek ebbe a bonyolult forgatagába, azoknak úgy tetszett, mintha a város okozná vesztüket, — arra, hogy a város légkörét a kapitalizmus fertőzte meg, alig gondolnak. Megtorpannak a jelenségnél, pedig a lényeg e mögött rejtőzködik. Móra a jelenséget, a várost kárhoztatja, de itt-ott a lényeget, a kapitalizmus éltető alapelvét is leleplezi.

Bizonyos urbifób lírával vágyakozik a romlatlan, egészséges, egyszerű élet után Homokországba, hol az emberek is olyan nyugtatók, mint a fák, felhők és madarak. Pasztellszerű képeket fest Homokországról. A tudós és művész szövetkezik benne, s valami egészen különös varázsú természetszeretetet árasztanak a fák jelleméről, a bodzáról, a méhekről, a darazsakról írott sorok, melyeknek a tudós tudománya éppen olyan jelentős tényezője, mint a művész rajongása. Ember alig zavarja a táj nyugalma. Az öreg Habi tűnik fel itt-ott, ez a vén paraszt, aki valamikor lóhátról kergette a zsandárt, s most jámbor kerülő az erdőöréknél, s leginkább azért tartják, mert fabulás ember, s ha urak járnak odalenn, elmulattatja őket bolondos beszédével [27]. Számtalanszor derül rajta az író is. Habin kívül nincs Mórának még egy parasztfigurája, akinek ily gondtalan lenne az élete. A homokországi remetének az ötesztendő Ósika a kényerestársa. Kölcsönösen tudják egymás titkait, s kölcsönösen mulattatják egymást [28].

A városból kiszakadt ugyan, de az élet nyomorító terhétől, melyet csak érez, nem tudott megszabadulni, s egy-egy fájdalmas, ironikus célzásával lázad és lázít az ellen. Egy kőbaltáról — kőkorszakbeli — az a hit járja, hogy aki azzal Luca-napkor főbe üti magát, az meglátja a föld gyomrában elásott kincseket. Ha így áll a dolog — mondja Móra —, akkor a pénzügyminiszter asztalán a helye ennek a baltának, s ha elfogy az aprópénze, egy kis türelmet kér Luca napig, akkor fejbe üti magát vele, és lehet szanálni rogyásig. Mi keresnivalójuk van az életben — kérdi — az íróknak, az álomrétek kaszásainak? Úgy tesznek az emberek, mintha becsülnék a mesteriségét ezeknek az öreg és fiatal naplopóknak, kik mesét találnak ki addig, míg ők háborúkat és üzleteket csinálnak, a szavakat úgy csiszolgatják, mint ők a gyémántokat, s rímeket próbálgatnak, míg ők nagyszerű robbantószerkeket eszelnek ki [29]. Elégge egyértelmű célzások ezek.

A városi életnél emberségesebbnek látja Homokország életét, s valami afféle sejtelem él benne, hogy ezt semmiképpen sem érdemes felcserélni azzal. Messzi Imriskét, a kis kanászt, aki valósággal mechanikai zseni, óvja attól, hogy kiszakadva a paraszti életközösségből, tanult emberre legyen, mert így boldog lehet, de úgy feltétlenül a boldogtalanság lenne osztályrésze. Miért hagyná ott a gazdag tanyát a lezüllött, rongyos városért? Piros képét, ragyogó szemét miért cserélné el a városi fiatalok fakó arcával, fáradt szemével? Mire vihetné a tülekedő, marakodó, egymás hegyén-hátán gázoló úri falkában? Ha lángész, kinevetik, megtapodják, fölfeszítik. Ha szerény, a bolondok fapénzével fizetik ki. Átkozná azt a percet, melyben otthagytá övéit, és beállt »úrnak«. (*Epilógus — Georgikon*). Ez az indokolás a bizonyosága, hogy a várostól annak töményen kapitalista jellege miatt csömörlött meg — mégis: Homokváros iránt való rajongását sokan a primitívség romantikus visszavágásának érezték — a tanulásról beszélt le Messzi Imriskét! — s tényleg az a politika, mely a parasztságot igyekezett megnyerni és felhasználni a munkásság ellen, számon is tartotta írónk urbifóbiáját.

* * *

Az *Aranykoporsó* a pusztuló antik pogányságnak, s a diadalmaskodó kereszténységnek a rajza. Móra nagyarányú képe aprólékosan tárja elénk a régi bomlási folyamatát, s az új életrevajúdását — de még sem ez a nagy változás a regény legfőbb mondanivalója; csupán ennek rajzával éreztetheti írónk a legmeggyőzőbben, hogy a történelmi idők vihara mily kegyetlenül töri össze az egyéniségek apró csónakjait. A regény négy főhőse: Diocletianus, a császár, Priscă, a felesége, fiuk Quintipor s a kis Titanilla, ennek szerelmese — valamennyien a történelmi idők áldozatai. Ott lebeg a végzet minden hős feje felett, melyet megsemmisíteni nincs erejük, csupán bétöltik rendelkezését. Az *Aranykoporsó* a végzet könyve. Torzó voltának állandó fájdalma, a menekülés vágya, mi időnként fel-feltört írónkból, arra a belátásra vezette, hogy az ember nem kerülheti el a sorsát. Az ananké, a végzet uralkodik a világon. Nem keseredik el, és nem lázad fel e miatt, hiszen hiábavaló a keserűség, és hiábavaló a lázadás. Fáradtan és bölcsen, jobban mondva fáradt bölcsességgel óvja lelki egyensúlyát, Bionnak, a matematikusnak a példájára, aki tudja, hogy ez a világ rendje, és megnyugszik benne. Az a törés, melyet Móra életművében észrevehetünk, kétségtelen itt mutatkozik a legmélyebbnek, s az *Aranykoporsó*-t csak ebből a szempontból említettük meg.

IV.

Írónkban pályája kezdetétől nőtt a megtörtség érzése, s valószínűleg ezért volt képtelen a jellegzetesen polgári haladás-gondolat köréből kitörve eljutni a munkásforradalom eszméjéig. A *szankülottok* c. tárcájában (*Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*) arról ír, hogy sokáig tartotta ő a barátságot a szankülotkokkal, s ez természetes is, hiszen maga is közülük való volt, hát csak nem barátkozhatott princekkel. De a szálló évek különböző

akadályokat gördítettek királygyilkosi pályája elé. Ruhát kellett írni az asszonynak, cipőt a gyerekeknek, kenyeret mindnyájuknak — s ez kissé lefoglalta, bár nem annyira, hogy felmondta volna a régi barátságot. Harmincéves korában még mindig halálra ítélte volna a királyokat. De mikor egyszer a kislánya keserves sírásra fakadt, mert valamiféle történelmi könyvben azt olvasta, hogy a szankülottok megölték Márai Antoinettet meg a kisfiát, annyira megharagudott rájuk, amiért Pankát megrikatták, hogy soha az életben sem békül ki már velük. Ez a rajz világosan utal arra, hogy forradalmi magatartását abban a rejtőző, búvó életben adta fel, melyre szárnysegettsége kényszerítette.

Torzó voltának a fájdalma abban azonban nem gátolta, hogy a polgári radikálizmus mértéke szerint ítélje meg a helyzetet — így lett a fehér terror és a bethleni konszolidáció éveinek bátor hangú kritikusává. A polgárság ekkor már megtagadta a radikálizmust, mert a rendszer a radikálisokat a proletárdiktatúra útegyengetőinek tekintette, s üldözte. Móra továbbra is kitartott elvei mellett, s baloldalisága hamar a kommunistaság gyanújába keverte, és a keresztény nemzeti eszme bajnokai destruktívnak, kiáltották ki. 1922-ben kis híja volt, hogy pörbe nem fogta az ügyészség egy cikke miatt, melyben a kurzust támadta, közvetlenül az után a bombamerénylet után, melyet a rendszer fullajtárai kíséreltek meg Szegeden. Jablonkai jezsuita páter az *Új Nemzedékben* vallásgyalázás miatt emelt vádat ellene, mert egy XVIII. századi ördögidező könyv alapján — nota bene ezt is egy jézustársasági atya írta — arról szólt egyik tárcájában, hogy őseink Mária Terézia korában szentelt gyertyával és szentelt szőlővesszővel idézték az ördögöt. Móra a *Világban* felelt a támadásra, bebizonyítva, hogy ő legfőljebb az ördögöt gyalázta meg, de nem a vallást. [30]. Gyakran élcelődött azon, hogy viselt dolgai miatt mily mordályégető destruktívnak tartják őt a konstruktívak. Ebben az élcelődésben is van némi tüntető jellegű szembehelyezkedés a hivatalos iránnyal, mely elvárja az írótól, hogy politikával ne foglalkozzék, de még határozottabban tiltakozik e korlátozó elv ellen a következő sorokban: »Sokat hallottam, hogy a költőnek nem szabad politikába keveredni, de sohase tudtam megérteni, miért? Másképp kell ezt a szentenciát stilizálni, hogy el lehessen fogadni igazságnak. Úgy, hogy a költő ne keveredjen ellenzéki politikába.« [31]. Ennél félreérthetlenebbül kevesen mondták ki kortársai közül, hogy az apolitikusság követelménye egyenesen az uralkodó osztály érdekeit szolgálja.

Móra abban a korszakban volt a polgári radikálizmus értelmében vett humanizmusnak és liberalizmusnak a szószólója, amikor ezeknek az eszméknek nemcsak Magyarországon, hanem Európaszerte háttér fordított a polgárság, mert a kapitalizmus végső, imperialista korszakába érkezett, s céljai elérésére a nyílt vagy burkolt diktatúrát használta fel. A világháború után szertefoszlott a radikális humanizmus legmerészebb álma a világállamról, mert az antanthatalmak győzelmük után sutbadobták a wilsoni elveket. Megalakult ugyan a *Népszövetség*, de korán észrevehető volt, hogy ez a szerv nem azúrt létesült, hogy létrehozza az *Európai Egyesült Államok* szövetségét. A győztes nagy-hatalmak imperialista célokat kergettek, s a *Népszövetséget* saját céljaik érdekében használták fel; nem a világbékének, hanem egy újabb világháborúnak lett az előkészítőjévé.

Írónk epésen emlegeti a *Népszövetség*-et, s a mind nagyobb mérveket öltő fegyverkezés láttán keserű kétségbeesés tölti el az emberiség sorsa miatt, s hol a sötét pesszimizmus, hol a swifti ironia hangján tiltakozik a militarizmus ellen. A *mennydörgő gyíkok* (*Ezek az évek*) egy lidércnyomásos látomás. Ahogy az őskor saurusai, ezek a rettentő hústornyok a saját védelmükre növesztett csontpáncéljaik, kardjaik, tőreik, buzogányaik alatt pusztulnak el, úgy fog elpusztulni az újkorban az emberiség is, a saját védelmére kiesztelt fegyverek súlya alatt. A légi felszerelést követni fogja a gázháborúra való felkészülés, aztán jön a fénysugarakkal való harc, élő szerszámokat gyártanak majd delejből, villanyból, rádiumból, s az elpusztult emberi faj helyébe egy másik faj lép, mert az élet elpusztíthatatlan. A *Tanulmány az emberevésről* (*Nádi hegedű*) c. karcolata legfanyarabb szatírának egyike. A vadak kezdetleges kannibalizmusát hasonlítja össze benne a kultúrnépek fejlett kannibalizmusával, bebizonyítva, hogy az európai emberevés a lényegbeli megegyezés ellenére is magasabb fokán áll az emberi művelődésnek, mint az újguineai. A radikális liberalizmus védelmében Spenglerrel száll szembe utolsó tárcájában, melyet pár nappal a halála előtt írt. Spengler elmélete a diktatúrák létjogosultságát igazolja. Szerinte a nyugati világot a liberalizmus pusztítja ki, amely a XVIII. század közepe táján kezdődött, azzal, hogy a »csőcselék kirágta a tekintély aranyalmáját«. S mindaddig, míg a megingott tekintélyi elvnek nem szereznek újból érvényt, egymást fogja marni a két táborra oszlott emberiség. Hogy a jobboldalon kik vannak — írja Móra —, arról nem szól Spengler. Aki a baloldalon van, az természetesen mind csirkefogó. S csipő maliciával fűzi hozzá ehhez a következőket: »Az írók mind itt vannak, persze csak a tehetségesek, itt vannak az ügyvédek, a kereskedők, a politikusok, az agitátorok, mindenki itt van, aki javítani akar az emberi nyomorúságokon. Nem csak Rousseau volt csirkefogó, Cobden is az volt, a múlt század minden szabadsághőse az volt.« [32].

Az ellenforradalom győzelmével ismét a föld és tőke nagyurai kerekedtek felül, s helyzetük megszilárdításáért az irredenta gondolat fegyverével harcoltak. Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország — ez volt a jelszava a hirhedt irredenta-mozgalomnak, melynek agitátorai úgy próbálták elterelni az infláció, a szanálás, a munkanélküliség s gazdasági válság miatt nyomorba zúllott munkásság, parasztság és értelmiség figyelmét azokról a sérelmekről, melyeket napról napra szenvedett a sorsát intéző hatalmasoktól, hogy a trianoni országcsontkítókra háritottak át minden felelősséget, s az osztályharcos elégedetlenséget úgy kísérelték meg elfojtani már csírájában, hogy összefogást, kitaratást, áldozatvállalást követeltek az elrabolt területek visszaszerzéséért folytatott harcban. Móra polgári radikális felfogása szerint az állam arra való, hogy minél több embert tegyen a boldogság részesévé, s a célját csak úgy érheti el, ha gazdaságpolitikájával lehetővé teszi, hogy a dolgozó középosztály — értelmiségiek, kiskereskedők, kisiparosok, kisparasztnok — számban s erőben egyre növekedjék. A Horthy-rendszer gazdaságpolitikája következtében azonban nemhogy a nincstelenek emelkedtek volna fel, hanem azok is proletarizálódtak, akiknek régebben volt valamijük.

A kritikai realisták módján, sötét színekkel festi a nyomor képét.

Biztos ecsetvonásokkal érzékelteti az általános nyomorúság mélységét, s azt a szörnyű tanácstalanságot, bizonytalanságot, melybe ez a lelket taszította. Az olvasót megdöbbeníti a nyomor szorongatásában tehetetlenné bénult ember. Zuginé viasz-arca elárulja, hogy tudóvészben szenved — ingyenoltást ad neki az orvos minden harmadik nap —, de kénytelen még mindig szoptatni huszonhat hónapos gyermekét. S az író kérdésére, hogy miért teszi ezt ily leromlott állapotban, a keresztrefeszített anyjának a tekintetével feleli: »Hát mivel etessem, ha nem szoptatom, mikor egy liter tejért kétszáztíz koronát kérnek! Forduljon el tőlük a csillagos ég!« [33]. A mérnök úr hitt abban, hogy ha valaki becsületesen dolgozik, föltétlenül megszerezheti azt, amire szüksége van, s mikor csődbe jutott, bár éjt-napot egyggyé tett, szögre akaszthatta a hitét. Legföltettebb kincsét, logarlécét odaadta játszani a fiacskájának, hiszen nem igaz, hogy a kétszerkettő föltétlenül négy! [34]. Különösen megkapó az, ahogy írónk hőssé nötteti az övéik iránt való szeretetükben a nyomornak ezeket az áldozatait. Így az egyik csalót is, aki télvíz idején mezítláb hordja ki az újságokat, mert az ajándéku kapott cipőre nagyobb szüksége van a testvéreinek, mint neki; azok is felváltva viselik [35]. S a másik csalót, aki az iskola kegyelméből kapott napi ingyen tejet az iskola előtt várakozó nagykendőjébe burkolt hűgocskájával itatja meg [36]. Hajnal Matyikát életereje avatja hőssé. Hátgerincét elgörbítette ugyan a »csonttubarózsa«, de kemény legény. Gipszbepólyázottan feküdt az ágyon, magárahagyottan, mert az anyja napszámba járt. Észrevette, hogy az ablakon beszökött fekete kandúr ellopta a párnája alá dugott kenyérét. Megfelejtkezve a betegségeről, utána kapott a tolvajnak. Gipszkötésestől lefordult az ágyról, és magatehetetlenül, a földön heverve, büszkén mutatta anyjának, ki este érkezett haza, a kis tenyerébe szorított kenyeret. »Csak elvettem tőle!« [37]. Az Omár-motívum más változatban!

A vasból vert kényszerűség, a mindenható muszáj, vagy írónk másféle megfogalmazásában: a rendszer áldozatai ezek a nincstelenek. A rendszer legfőbb érdekvédelmi fegyvere a törvény, s legfőbb érdekvédelmi szerve a közigazgatás, mely érvényt szerez a törvénynek. Móra azokat az ártatlanokat karolja elének, akik a törvény lába alatt vonaglanak, vagy a közigazgatás markában fulladoznak. Így vádolja a nép érdekeit sértő törvényt s a nép érdekei ellen dolgozó közigazgatást. Hogy a Horthy-rendszer törvényei mennyire népellenesek, az a *Benoni (Ezek az évek)* és *Fajvédtelenek (Ezek az évek)* c. tárcájából tűnik ki leginkább. Az irredentizmus jegyében fogantak a fajvédelmi törvények, melyek bevallott céljuk szerint a zsidóság háttérbe szorításával szolgálták a magyarság védelmét. Be nem vallott céljuk az volt, hogy Magyarország kapcsolatát szorosabbra fűzzék Németországgal. A magyar uralkodó osztály a német uralkodó osztályban talált szövetségesre, s az már akkor az antiszemitizmus útjára lépett. Móra liberalizmusa tiltakozott a polgárság egy részét sújtó jogfosztás ellen, s rámutatott arra, hogy ez a polgárság másik részére sem biztosít semmi előnyt. Benoni, a szegény zsidófiú a numerus clausus miatt külföldön végezte el az orvosi fakultást, s új hazája kenyeret is adott volna neki, ha megszerzi ott az állampolgárságot. Sok írásra volt ehhez szüksége régi hazájából, többek közt egy erkölcsi bizonyítványra is. Meg is kapta az erkölcsi bizonyítványt, melyen az is rajta volt, hogy 1922-ben csalásért

pénzbüntetésre ítélték. Kisgimnazista volt akkor, felvett a földről egy elhajított átszállójegyet, s tovább utazott vele. Rajtacsípték, s megbüntették. Nem mindenki vel szemben bizonyult elég hatalmasnak akkor a törvény, de a villamosjeggyel visszaélőn elégtételt vett teljes szigorával. Benoni keservesen sírt, mikor kézhez kapta az erkölcsi bizonyítványt. Hontalanná lett az egész világon, mert ugyan ki adna állampolgárságot s kenyeret egy csalónak? Benonit földönfutóvá tette a fajvédelmi törvény, de mit segített a Gergelyeken, Andrisokon és Jánosokon? Ők most is fajvédtelenek. Gyereket nem irathatják be az iskolába, mert egy pengőre emelték fel a beíratási díjat, s szegénységi bizonyítványt nem adnak annak, akinek van egy faluvégi, kukoricaszárral fedett fél-vityillója. Akad köztük olyan is, aki pici gyermekével együtt korpán húzta ki a telet, — nem korpakenyérren, hanem vízbe kévert korpán. A közigazgatás működése ellen talán legélesebben a *Földhözragadt Jánosék 1932-ben* c. tárcasorozatában (*Parasztjaim*) kel ki írónk. Földhözragadték képtelenek voltak kifizetni az árendát meg az adót. Kiszálltak hozzájuk a hivatalos közegek. Kilakoltatni nem lehetett őket, mert az asszony betegen feküdt. Beérték a fele terménnyel, s újabb száz pengővel terheltek meg őket, a kiszállás költségével. Tudták, hogy egy év múlva sem képesek megfizetni, nemhogy az új, de még a régi tartozásukat sem. De hát nem tehettek másképp. A rendszer a hibás. »Igen, a misztikus, megfoghatatlan, a torkonragadhatatlan, a legyőzhetetlen Rendszer, a ködből való rettenetes köszikla.«

A rendszer a trianoni békeszerződés revízióját kérte az ántánt hatalmaktól, s revíziós politikáját többek közt a kultúrfölénnyel indokolta. Alacsonyabb kultúrájú nemzetiségeink között — tanították — a magasabb kultúrájú magyarság feltétlenül vezetős szerepre hivatott; a fejlettebb nyugati kultúra előretolt őrszemének szerepét tölti be itt, a fejlettebb keleti kultúra által veszélyeztetett területen.

Valahányszor erről a kultúrfölénnyről ír Móra, tolla a tinta helyett epét ereszt. A magyar kultúrfölény illusztrálására a tápéi kompot ajánlja — ezt a kezdetleges vizijárművet, melyet közös erővel húznak át kötéllel a révészek meg az utasok. Azért a tápéit, mert az algyői átkelés még romantikusabb, s a meredek feljárón sokkal komolyabb esélye van a halálos szerencsétlenségnek. Ironizál a kultúrfölénnyről, mert azt tapasztalta, hogy a kurzus légköre sorvasztja a kultúrát, s a nép nagy tömegei teljesen kultúrálatlanok.

A kultúra csak ott virágzik, ahol gondolatszabadság van, s a tudós minden kötöttségtől menten folytathatja kutatását. Nálunk pedig akkor az uralkodó osztály szája íze szerint értelmezett valláserkölcsi-nemzeti világnézet — azaz a klerikális idealizmus és az imperialista nacionalizmus — eleve kárhozatra ítélt minden vizsgálódást, melynek eredménye ellentmondott tételeinek. A polgári radikálisok, ha nem is vallották magukat materialistáknak, a természettudományos gondolkodás hívei voltak. Elvetették a bibliai emberteremtés mondáját, s Darwin fejlődésmélettét fogadták el. Móra a múzeumlátogatók okulására egy rajzzal szemléltette, hogyan fejlődött ki a majomemberből a mai ember. S ezt a rajzot a valláserkölcis valamelyik ügybuzgó őre egy óvatlan pillanatban kilopta a keretből: ne mételjeze a romlatlan lelkeket. Írónk a *Majompőr helyben* c. tárcájában (*Sokféle*) számol be a kultúrbotrányról, gúnnyal pellengérezve ki

azt a felzúdulást, mely nyomban a rajz kifüggesztése után támadt. Először ő kapott egy névtelen levelet, mely mérgesen támadta, amiért e rajzzal megsértette az emberi méltóságot. Aztán följelentették mindkét fölöttes hatóságnak, a városnak is, az államnak is. Végül sajtó útján parancsoltak rá, hogy azonnal távolítsa el az istentagadó és tudománytalan rajzot. »Az mégse járja, hogy mikor Darwin már az egész világon megbukott, a szegedi múzeum még mindig tudós gyanánt kezelje ezt a szédelgőt.« A nemzeti gondolat ügynökei sajátosan magyar jellegű tudományt sürgettek, s voltak is, akik szolgáltak ilyenekkel. Írónk az egyik karcolatában egy buzgó régészről emlékezik meg, aki értekezést írt a csontvázakon található eleven színezésű gyöngyökről, s abban azt állítja, hogy az ősmagyarokat nagyon könnyű felismerni, mert azok piros-fehér-zöld gyöngyöket viseltek. »De azt legalább történettanár írta« — teszi hozzá. »Fülhegygyel mintha hallottam volna, hogy azóta állami ösztöndíjjal külföldön gyarapítja őstörténeti ismereteit.« [38]. Ez a piros-fehér-zöld szalaggal átkötött tudomány fulánkoslánál fulánkossalabb megjegyzésekre ingerelte Mórát.

A tömegek kultúrátlanságáról ásatásai közben győződött meg. Nap-számosai a legelemibb kérdésekre sem tudtak felelni. Magyar történelemből például mindössze Kossuth Lajos nevét ismerték. — Kossuth apánk emlékét megőrizték a szegényparasztok, s érzelmeikben negyvennyolcasok voltak —, de hogy mit tett Kossuth Lajos, arról már semmit sem tudtak [39]. Ennek a leverő tájékozatlanságnak az okát kutatva, rájött, hogy a hiba kultúrpolitikánkban van. Kultúrpolitikánk nem demokratikus igényű. Se a népművelés, se a közoktatás szervezete nem alkalmas arra, hogy felkeltse tömegeinkben a kultúréhséget, mert fonákul állapították meg, hogy mit kell tanítani, nem számoltak azzal, hogy kinek szánják, nem gondoltak vele, hogy hogyan találják. Helytelenül kiválogatott tananyaggal, rosszul megírt tankönyvvvel, s avult módszerrel semmire sem lehet menni. Valóságos áldozatnak tekinti írónk a gyereket, kinek el kell szenvednie az iskolát.

Móra szenvedélyes nevelő, s a múzeum anyagának rendezésével példát adott arra, hogy mi a titka az eredményes tömegnevelésnek. Gazdag volt az exotikus lepkegyűjtemény, s a kiállított anyag azt a látszatot keltette a látogatókban, hogy a valóság kimeríthetetlen sokféleség. »Minden pillének megvolt a maga névjegye, amelyikről a laikus megtudhatta, hogy ezt vagy azt a káprázatos lepkecsodát *Papilio campirifera*-nak vagy minek hívják. Ettől persze nem lett okosabb senki, s ha rávetemedett is, hogy a deák nevet elolvassa, mire odább ment, már el is felejtette.« Ő a szakember számára meghagyta a sok tudományos névjegyecskét, de hogy a valóság szervezett egységére utaljon, egy nagyobb magyarázótáblát is kitétetett, mely így kezdődött: »a pillangók a napfény gyermekei«, »Természetesen ez a különös mondat szemet szúr mindenkinek, aki végigolvassa a szöveget, s megtudja belőle, hogy az a káprázatos színpompa, amelyet lát, csupán optikai csalódás, amit az idéz elő, hogy a lepkét borító szintelen pikkelyeken, az úgynevezett hímporon, megtörnek a fényugarak.« [40]. A pillangók a napfény gyermekei — pusztán nagydobverés lenne ez a figyelmet keltő mondat, ha nem bizonyulna igaznak szóról-szóra. Így azonban alkalmas arra, hogy feltárja a jelenségek sokaságában — a sokféle pillangón — megmutatkozó lényeg-egységet: a fénytörés törvényét. Írónk

rájött arra, hogy a valóság lényegében egyöntetű, de jelenségeiben sokszínű. A kultúrától oly világmagyarázatot vár, mely a jelenségekből kifejti a lényegét, mert hite szerint nevelni csak az ilyen világmagyarázattal lehet. »Nincsenek erők, csak egyetlen erő van, de annak munkája minden. Az tömöríti kristályokká a molekulákat, az festi pirosra a rózsaszirmát, az almafa gyümölcsét, a csókot kérő száját, a hajnali eget, az lobbant nyolcszázkilométeres lángokat a napban, s napig érő gondolatokat az agysejtekben.« [41].

* * *

Legátfogóbb, kegyetlen szatírájú korképe a rendszernek az 1924-ben, a *Világ* szerkesztőségének kérésére írt *Hannibál feltámasztása* c. regénye. A regény kézírata azonban előtte érthetetlen módon elveszett. Ugyanis rejtgette a család, meg a jóbarátok, mert sejtették, hogy ha megjelenne, abból sok baj származnék az írónak. Móra fölöttébb fájlalta, hogy eltűnt a műve, mert legjobb munkájának tartotta, de újra írni képtelen volt, s így megnyugodott a változhatatlanban. Halála után aztán előkerült, s meg is jelent a *Magyar Nemzet* 1949. nov.—dec. számaiban.

A regény főhőse egy orosz fogságból hazatérő classica-philologus tanár, ki félkezét hagyta ott a világháborúban, megcsömörlött a harctól, s minden vágya az, hogy békében élhessen — feleségének és tudományának. Az is visszariasztja a küzdelemtől, hogy tótágast áll a világ, amelybe belecsöppent. Távol tartja magát a politikától, s mégis belesodródik; mégpedig egy, az iskolai értesítőbe írt tanulmánya révén, melyben azt fejtette ki, hogy a világ képe egészen másként alakult volna, ha Zámánál nem Scipio, hanem Hannibál győz. Mert »Karthago volt a finom szellem, a messze horizontokig érő ész, a világokat átfogó civilizáció, a puha és raffinált Ábel; és Róma, a nyers és durva Kain, a korlátolt kecskepásztor, aki zöld gallyakból rakta a tüzet, és csodálkozott azon, hogy füstje nem száll az ég felé.« A tanulmány ügyében interpellált egy képviselő a parlamentben, s másnap ez volt olvasható az újságokban az inkriminált írásról: Propagandaértekezés a sémi világalomról. Orosz bérenc a katedrán. (Nota bene: a púnok pártfogolása miatt érte ez a vád, akik a sémi nyelvcsaládhoz tartoztak.)

Maga az a helyzet, melybe tanárunk belekeveredett, alkalmas arra, hogy karikírozza a kurzust, mely a vélemény- és gondolatszabadságtól való félelmében gyanakodva szimatol minden elmeszüleményt, s biztonsága érdekében rásúti a zsidóbarátság s forradalmi kacérkodás bélyegét.

Hősünk igaza védelmében harcba kényszerül a kurzuslovagokkal, s e harc közben ismerkedünk meg az ébredő magyarokkal, kik a »nemzeti szellemtől áthatottan« egy újfajta, piros-fehér-zöld szalaggal átkötött kultúra megteremtésén fáradoznak, melynek értékét mi sem mutatja inkább, mint az, hogy a tanár egyik kollégája Horatius antiszemitizmusáról értekezik, különös tekintettel a magyar ódaköltészetre, s ezt német nyelvre is lefordítják. A tanulmány feletti vita során azután a »tudósok« kiderítették, hogy Horatius maga is zsidó volt, tehát antiszemitizmusa nem lehetett őszinte. Egy miniszterialis főember, ki olyan sokoldalú, hogy a vicclapok tetrakontaoktaedernek ábrázolták, mert a kartonpapírból készült mértani testek közül ez takarja be a legtöbb oldallal az ürességet — megfeddi taná-

runkat, mert lehet ugyan, hogy jó hazafi, de mutatni nem mutatja. Ha csak egy kissé is mutatta volna, ha tanulmányában nemzeti alapra helyezkedett volna, nem hördült volna fel senki ellene. Egy kis csalafintasággal — mondja az ámuló tanárnak, aki sehogysem tudja elképzelni, mint lehet a zamai ütközetet nemzeti alapon tárgyalni — mindenbe bele lehet és bele kell vinni a magyar vonatkozást. S mindjárt példával is szolgál, hogyan. Scipio? Erre a szóra bátran ráfogható a csángós hangzás. Hazai nyelven Scsipionak ejtjük. Scsipio, Csipijó, azaz Csípi jól, vagyis, aki jól megcsipi Hannibált. Hannibál — hát ez a szó mire is emlékezteti az embert? Ahá, Hanni bál, Honni bál, azaz Honi bál. Tehát az ókor degenerált franciái, a kartagóiak, úgy fogták fel a háborút, mint egy bált. A tanár nem tűrhette tovább a tudománynak vásári komédiává való züllesztését, s azt felelte gúnyosan, hogy ilyen fajta szófejtéseket olvasott ő már a *Kakas Márton* naptárában is, mely a Bach-korszakban nemzeti önérzetre nevelte a magyarságot azzal, hogy tudtára adta, miszerint Nabukodonozor is magyar volt meg Salmanassar is. Az egyik bunkóval hadonászó úr, a másik meg nagy szalmaszár. Halhatatlan magyar típus mind a kettő! A tetrakonta-oktaeder önmagából kikelve förmedt rá az orcátlan nemzetgyalázóra; maga pedig mételyes vörös! Tanárunk sarkon fordult, rácsapta az ajtót a miniszteriális emberre, s ezzel rácsapta az ajtót a kenyerére is.

Most már mint a munkanélküliek egyike kószál céltalanul az utcán; lába a Dunapartra viszi. Egy gyermekkori emlék jut eszébe: társai közt ő tudott a legjobban kacsázni. Sorra előszedi zsebéből a bronz, kisezüst, nagy-üzüst, s arany hadi kitüntetéseit, s próbát tesz velük. »Tétova tanácstalansággal nézi, hogy egyik sem merül fel a vízből. Kis hija, hogy magát is nem vetette utánuk, mert mit ér az élet, ha megfosztanak valakit az életlehetőségektől? — Az érmek elhajítása s az öngyilkossági szándék: ez a legsúlyosabb kritikája annak a sovinizmusnak, mely éppen azokat rövidíti meg, kik igaz fiai a hazának: a háború kárvallottjait, a tiszta szándékuakat.

Az ügyeseket, a törtetőket, az elvteleneket viszont előnyhöz juttatja, mert forradalomellenességük, magyárkodásuk révén a kurzuspolitika legmegbízhatóbb támaszaivá lettek — csupán azért, mert észrevették, hogy politizálni hasznot hajtó foglalkozás, s a maguk haszna mindennél fontosabb számukra. Morognám képviselő úr, aki annak idején a parlamentben interpellált, gyűlésbe hívta össze az ébredőmagyarokat; hogy kiűzesse velük Júdást; már mint a tanárt, a tudomány templomából. Azt javasolta, hogy rakjanak máglyát a kárhuzatos értesítőkből. Az ébredőmagyarok mindegyikében ágaskodott az önérdék. A petróleumkereskedő azt indítványozta, hogy előbb minden értesítőt itassanak át petróleummal; a mézeskalácsos azt szerette volna, ha ez ünnepélyes alkalomból a jobb előmenetelű tanulókat mézeskaláccsal jutalmazza meg. Maga Morognám képviselő úr is megtalálta a számítását. Palotája van a Dunaparton, s számos vállalatnak a tulajdonosa. — Látja írónk, hogy a kurzuspolitika a polgárság szűkkörű érdekeinek — mondhatnánk egyéni érdekeinek — a védelmét szolgálja, s ezért mondatja ki a tanárral a szentenciát: politizálni — legalábbis ma — annyi, mint elvágni másnak a nyakát. Talán Uticai Cato volt az utolsó becsületes politikus, mert ez a maga nyakát vágta el. Igaz, hogy ez is leginkább azért, mert más nem esett a keze ügyébe.

A tanár a Dunaparttól az ébredőmagyarok gyűlésébe indult, hogy birokra keljen a felette ítélkező filiszteusokkal. Épp akkor érkezett, mikor Morognám már fonta azt a korbácsot, mellyel a Júdást volt kiűzendő a tudományok csarnokából. Hogy megmentse a helyzetet, a politika fegyverét kapta kezébe, melytől eddig undorodott, s muszájból jól forgatta — jobban, mint Morognám. Mint a tetrakontaoktaeder, ő is cirkuszi mutatvánnyá züllesztette a tudományt — merő politikai meggondolásból, győzelmet követelő egyéni érdekének parancsára. Főként kereskedők és iparosok voltak az egybegyűltek, s Hannibált úgy mutatta be nekik, mint a kereskedelem és ipar vértanúját, aki törvénybe iktatta, hogy a fa és szénkereskedők pusztá szemmérték szerint tartoznak kimérni portékájukat, s aranyéremmel jutalmazta azt a péket, aki a legkisebb zsemlyét süti, s mézeskalácsból süttette a katonák prófuntját, mert így sokkal jobban elhitték, hogy édes a hazáért meghalni. S a veszett zámái csata után ezekkel a szavakkal lehelte ki lelkét: »Isten áldja a tisztas ipart!« Nagy tetsséssel fogadták a jelenlévők a beszédet — a tanár győzelme teljes volt.

Ő pedig megundorodott magától, amiért meggyalázta az igazságot, melynek szolgálatában telt el egész addigi élete, s lemondott tanári állásáról.

A hős sorsának fordulatai vádolják legkiáltóbban a reactio leplezetlen terrorát: ha valaki bátran harcol a vélemény- és gondolatszabadságért, az előbb-utóbb a rendszerrel kerül összeütközésbe; megmentheti a bőrét, ha »politikából« azt hazudja, amit éppen a körülmények kívánnak, de akkor meg önmagával hasonlik meg.

A tanár — most már szolgálaton kívül — a fia születését várja. A fia — az majd szolgálatba áll egyszer. »Az ő idejében majd más lesz a világ... nem akarják az igazság kutatásáért máglyára tenni az embereket...« Az író a kétségbeesés és keserűség iróniájával ostromozza jelenét, de utolsó szavából a jövőben bizakodó optimizmus hangja hallatszik. Megtörte a rendszer embertelensége, de az emberbe vetett hite ép maradt.

V.

Móra kiszakadt a parasztságból, de eredetét nem tagadta meg. Parasztnak vallotta magát akkor is, mikor kultúrpalotát igazgatott, s joggal, mert paraszti szemmel nézte a világot, s elsősorban a parasztság problémái érdekelték.

Zsírosparaszttokkal alig találkozunk írásaiban. Ha itt-ott fel is tűnik egy-egy hatókrös vagy négyökrös gazda, — abból feltétlenül ellenszenves figurát formál. Leggyakrabban és mindig rokonszenvesen a pusztá fennmaradásáért foggal-körömmel harcoló kisparasztokat mutatja be, kik szilárdan megvetették a lábukat pár hold földjükön, továbbá azokat a Földhözragadt Jánosokat, kiknek előbb-utóbb kiszalad a talaj a lábuk alól, s a Földnélküli Jánosokat, kikből sohasem lesz a maguk szegénye, síríg a mások kenyerét eszik. A mezőgazdasági válság beköszöntéséig inkább a kisparasztook sorsával foglalkozik, a mezőgazdasági válság kitörése után nagyobbreszt a földhözragadtak és földnélküliek sorsa izgatja. A mezőgazdasági válság ugyanis a parasztság helyzetének lényeges változását vonta

maga után. A válságot megelőző, több éven át tartó infláció leginkább az ipari munkásságot és az értelmiséget sújtotta, úgy, hogy még a kisparaszt sora is irigylésreméltó volt, a konjunktúrát kihasználva gyarapodhatott, s ezért került az érdeklődés középpontjába. A válság nehéz éveiben a parasztság nagyarányú elproletárizálódása következett be, s ezért figyeltek fel ekkor a földhözragadtakra és földnélküliekre.

Méra az *Ének a búzamezőkről* c., 1927-ben megjelent regénye a kisparaszti élet epikai szélességű ábrázolása. Két nemzedéket mutat be benne írónk: az öregek és fiatalok nemzedékét.

Az öregek, Mátyás és Róza, a megcsontosodott kisparaszti életrend iratlan alaptörvényéhez igazodnak: megtartani azt, ami van, s ha lehet, még ragasztani is hozzá. E könyörtelen törvény parancsa szerint alakul a családi életük, érzelmi, gondolati s erkölcsi világuk, ez szabja meg politikai állásfoglalásukat is.

A család itt zártabb kötelék, mint egyéb helyt, mert a vérségi egysegen túl gazdasági egység is. Pontosabban: a vérségi kapcsolatra alapozott gazdasági érdekközösség, mely voltaképpen östermelő kisüzemnek tekinthető. Ezért határozottabban szigetelődik el a rajta kívül állóktól. Róza Márikát, Etelnek, fogadott lányuknak fiuktól, Rókustól született gyermekét családtagnak tekinti, viszont Péterkét, ki Etelnek második férjétől, Ferenctől való mostohafia, kitudja a családból, úgy gondolva, hogy Márikának hasznát vehetik, mert az az övéké, de Péterkétől semmit sem várhatnak, mert nincs köze hozzájuk. Ezért szel Márikának a friss kenyérből, Péternek meg a szárazból. A családfő teljhatalmú úr, mindennemű kezdeményezés, intézkedés joga őt illeti, mert ő az üzem bölcs vezetője, s a feleségnek hozzá kell alkalmazkodnia. A dolog még csak szusszanni sem enged senkit. Sűrögnek-fórognak, s mégis: éppenhogy csak vannak. Ez a szűkösség gazdálkodási módjuknak a következménye, mit viszont a törpe birtok ír elő. Annyira kicsi a föld, hogy ha valamicske is lemorzsolódnék belőle, könnyen a tönk szélére juthatnának. Ezért nem bocsátkozik Mátyás semmiféle vállalkozásba. Így akkor sem növelheti meg jelentősen a bevételeit, ha kedvező idők járnak, s mert mindenképpen gyarapodni akar, hát csökkenti a kiadást: kuporgat.

Az állandó elfoglaltság nem enged időt arra, hogy átadják magukat az érzelmeiknek. Gyanús szemmel nézik azt, aki közülük való, s mégis olyan fényűzésre vetemedik, hogy érezni mer, hiszen nyilvánvaló, hogy a gazdaság látja majd a kárát ennek az uradzásnak. Különösen a fájdalom, a bánat, a szomorúság veszedelmes, mert bénít. Szüle bölcsesége szerint: »A hosszú bánatot nem a szegény embernek találták ki. A bánatos paraszt csak annyira mén, mint az út mellett vetett búza.« A szeretet megnyilvánulásával sem találkozunk, mert a szeretet ellágyít, elkényeztet. Egyedül a földet szeretik bensőséges, rajongó szeretettel, de ez a szeretet megacéloz, erőt ad a földért folytatott harcban. A szerelemből is kifakult minden érzelmi szín. Úgy gondolják, hogy ha egészségesek, szemrevalók a fiú meg a lány, a dolgok rendjénél fogva előbb-utóbb betelik rajtuk az élet törvénye. »Aranybárány, aranykos, Mindjárt összemennek most.« Kellemkedésre, epekedésre, ábrándozásra se idő, se szükség nincs. Mátyás úgy magában többször kárpálta Etelt, amiért annyira megmakacsolta magát

Ferenceel szemben. »Lám, ez az Etel is. Mit játssza magát, mint valami Tündérszép Ilona, aki majd megbomlik az Árgyilus királyfi végett, mégis csak epezti magát számár a Fekete-várban. Ha a városi selyemcsorda így tesz, aki írásból tanulja a szép szenvedelmeket, és tanulhatja is, mert egyéb dolga sincs neki, egész nap lóthat-futhat, mint az őrlősök kutyája, egyik szenvedelemből a másikba, hát jó, az erre született.«

Körülményeik kényszere következtében gondolataik főként arra irányulnak, mint lehetne a vagyont megőrizni s szaporítani. Mátyás fejében csak úgy rajzanak a tervek: kit, s hogyan használhatna fel célja érdekében? Kényúrként rendelkezik Etellel: legyen a Ferenc felesége, így összeragasztódik majd a kettejük földje. Etel halála után pedig Ferencet noszogatja, hogy vegye el azt a magtalan özvegyasszonyt, akitől tíz zsákos földet jussolhat majd. Minél inkább kiszolgáltatottja az ember a körülményeknek, annál inkább hajlik arra, hogy azokat adottságukban, ne pedig létrejöttükben tekintse, mert szempontjából nem a hogyan lett, hanem az »így van« a fontos. Ezért alakul az öregek gondolkodása ténymegállapító gondolkodássá, mely szinte minden oknyomozó jelleget nélkülöz. Szerintük minden, ami van, megváltoztathatatlanul van így — kedvenc szavuk járása szerint: Isten rendeléséből — s ezért nem zökkentik ki őket a kerékvágásból a rájuk zúduló csapások. Az író az események egymásutánjába rejtett iróniával sejteti, hogy nem jól van ez így. Etel otthagytott Rózánál egy friss cipót Márikának meg Péterkének. Róza fukarságában ebből csak az édesgyermeknek szelt, a mostohagyerekeknek meg a maguk száraz kenyéréből vágott. Zsugoriságával a halálba kergette Péterkét, aki utána eredt Márikának, hogy kikapja kezéből a foszlós karajt, s futtában a lábba vezett. Róza azután Isten rendelését tette felelőssé a szerencsétlenségért.

Erkölcsei értékrendjüket az érdek határozza meg. Mátyás mást, mint érdekházasságot el sem tud képzelni. A hadiasszonyokat sem paráznaságukért szólja meg a falu, hanem azért, mert szertfecsérlik azt, amit a férjükkel szereztek. Legfőbb erénynek a dolgosságot tartják. De mert éjt is nappallá tehet az ember a munkában, s nem boldogul, ha nincs magához való esze, az élelmességet is nagyra értékelik. Megdöbbsentő Mátyás élelmessége akkor, mikor lemond fogságba esett Rókus fiának a kiváltásáról, mert oly nagy a váltságdíj, hogy mindenét pénzzé kellene tennie. Elkellene itthon — gondolja —, mert Etel meg Ferenc halála után legalább apát kapnának a gyerekek, s neki is lenne valakije, aki gyámolítaná őt élete alkonyán. De mit érnének vele, ha elkótyavetyélve a birtokukat mindnyájan szolgásonra jutnának? Mérlegelte az érveket és ellenérveket, s bár látjuk, hogy nem tehetett másként, mint ahogyan tett, mégis megdöbbsent a döntése. Mikor eladta bankóért a zsidónak a búzáját, meg a féltve őrzött koronásokat, s a huszonkilenc mázsa új búzához négy mázsa penészeszt kevert, s az ezüstkoronások közé tizenkét darab régi bronzhuszonöt krajcárost, neveünk élelmességén — hiszen becsapta őt a kereskedő is, s így legalább nem fizetett rá az üzletre. Csak az illendőség és a törvény szab határt ennek a hol félelmetes, hol kicsinyes élelmességnek. A takarékoság, fukarság, zsugoriság szintén erényszámba megy. Mátyás rövid tusakodás után csak megmondja Etelnek, hogy ne urizáljon a petróleummal, gyertya való a szegényembernek. Nem szeretné, ha efféle kárhozatbadöntő szokás honosodnék meg az ő portáján. Róza odaajándékozta Ferenc fiának a Márika

viseltes cipőjét. »A piacon már úgy sem adnának érte semmit, mert a kérge mind ki van dülve, a sarka félretaposva, s a talpát inkább csak találgatni lehet, hogy melyik volt.« — de hát a kisgyerek még eljárhat abban a tarlón. Jellemző, hogy erkölcsileg a szerint értékeli az embereket, mire vitték. Mátyás megveti azt, akinek semmije sincs, — nyilván ő maga az oka ennek, — s nagyra becsüli azt, akinek többje van, mint neki — ember a talpán, biztosan ügyesen forgolódott.

Mátyás politikai irányvonalát is a földcskéje szabta meg. Tudja, hogy mióta a világ világ, mindig a ködmön vágta a fát, a palást meg melegegett mellette, s tudja, hogy e miatt folyik a per a parasztok meg az urak közt, de hogy ő ebbe beleavatkozzék, arra nem vállalkozik, mert csak van valami félténivalója, ha kevés is az. A nincstelenek kaphatók effélére, mert még az ingük sem az övék, a módosabb gazdák azonban óvatosan távoltartják magukat minden mozgolódástól. Mit tehet hát? Dohog, békétlenkedik, de nem cselekszik. Ez a tétlen elégedetlenség fejeződik ki az ő és a hozzá hasonlók nyegvennyolcasságában is. Tudják, hogy Kossuth apánk hadat üzent az uraknak, s hogy negyvennyolcban rossz napok jártak rájuk — hát éltetik Kossuth apánkat, és visszavárják negyvennyolcat. Móra észreveszi, s keserű humorral ki is mondja, hogy ez a merőben érzelmi ellenzékség vajmi csekély értékű. A márc. 15-öt ünneplő gazdakörben rázendítettek a Kossuth-nótára. Szívből fújta egy hatókrös gazda is, s mikor megkérdezte tőle Ferenc, hogy kire szavazott, a negyvennyolcasra, vagy a kormánypártira, azt felelte, elszűveskedett hozzá a báró úr, hát rá kellett adni a voksát. A negyvennyolcasok egy pár kivételével helyeselték is tettét, mert majdnem mindnyájan a báró úrra szavaztak. »Ki azért, mert kisüstöt kapott, ki ingyen barátságból, de azért az elve midnyájuknak a negyvennyolc, az soha el nem múlhat.« A kommunisták programja igen tetszett Mátyásnak, mert csak nem igazság az, hogy az egyik embernek száz holdja van, a másik meg nem boldogul, s szolga marad egész életére, ha orrával tőrja is a földet — s mégsem szegődik a hívüké. Úgy nézte, hogy a két-három holdas gazdák, az árendások, felesek, harmadosok könnyen beleegyesülnének a földosztásba, de ő a magát bizony nem adja. Az inflációs konjunktúra idején csak úgy dült a pénz a kisparaszthoz is, s a kurzus emberei, hogy a kisparasztokat megnyerjék maguknak, nagy barátkozásba kezdtek velük. Mátyás lassan belegyőződött abba, hogy nagy tisztesség nemzetfönntartó elemnek lenni, »és azóta majdnem úgy néz a városi urakra, mint a maga formájú emberekre, és elidőzget velük a körben vagy a kapitányságon, ha muszáj«. Véleménye róluk akkor változott meg újból, mikor fordult a sors kereke, beköszöntött a válság, és az urak is fölmondták a barátságot. Most ismét visszaállította a statusquot. Mégis csak az az igazság, hogy a ködmön vágja a fát, s a palást melegszik mellette.

A fiatalok — Ferenc és Etel — minden téren igényesebbek. Ezért lép-ten-nyomon problematikusnak találják a közösségük számára hagyományosan kötelező életformát, s képtelenek továbbra is megmaradni a kerekei között.

Paraszti szokás szerint az asszony javainak birtokbavétele az ember részéről csak a törvényes házasság után következhet be, mely szerződés erejénél fogva megóvjá a nőt attól, hogy a férfi mindenéből kifossa. Etel azonban félretéve a józan okosságot, már esküvő előtt is teljhatalmú

urának kívánná Ferencet, hiszen amúgy is az övé testestől-lelkestől, miért nem vegyíti hát akkor össze a kettejük pénzét, s miért számol el neki az utolsó krajcárig? Ezzel szinte ösztönösen tiltakozik a család alapján gazdasági közösség jellege ellen, szerinte ugyanis a szerelmi társulás a lényege annak. Ferencnek legfőbb gondja, hogy családját anyagilag felvirágoztassa. Él-hal a földért, de nem az öregek módján gazdálkodik, hanem nyugati mintára. A kapitalista gazdálkodás bevezetésével kísérletezik, állandóan a bevétel fokozására törekedve. Kockáztatva és nyerve újít és vállalkozik. A borszólót kihányatta, s helyébe csemege-szólót ültetett, meg csemetekertet csinált, s próbálkozott nemesített búzával is. Cséplőgépet vett részletfizetésre, a gép majd egész árát bekereste az első nyáron; ártézi kutat fúrattott, meg malmot építtetett. Állandóan szaporodott a bevétele, és forgott a tőkéje. Így bizonyos polgári jómód hönösödött meg házában. Új tanyát húzatott, két padolt szobával, a tetejét, cserépre vette, s alá pincét rakatott, mert tisztességes lakáshoz csak jussa van neki is, mint más istenteremtette embernek.

A fiatalok érzelmvilága gazdag. Különösen Etelé. Az ő lázadása merőben érzelmi jellegű. Hűségét megőrizve várta haza férjét, még akkor is, mikor már tudta, hogy az éli világát a fogságban. Hozzá való ragaszkodása ébresztette fel benne a szeretetet a gyerek, az ő gyerekük iránt. Mérgében ő is marokra fogta Márika haját, s hajánál fogva rántotta őt maga felé, ha nem nyughatott, mikor fészülte, s még rá is ripakodott, ahogy szokás, de nyomban meglazult a szorítása, s fúvogatta szájával a fehér bőrt, min piros nyomokat hagyott a vastag fogú túlórkfésű. Legelemibb erővel a szerelem tört fel belőle, s azzal, hogy a férfi alakját eszményítve, önmagát rá érdemes társá nőttette, bonyolult érzelmémmé terébélyesedett, s túláradt azokon a korlátokon, melyek közé szorul, ha pusztán a természetes párzás indulatává szegényedik.

A háborúban vagy megvakul az ember szeme, vagy felnyílik. A Ferencé felnyílt. Sok országot bejárt, míg a fogságból megszökve haza jutott, s így összehasonlíthatta a magyarországi s a külföldi parasztság helyzetét. Nálunk nyomorgó vagy törtető parasztsaládok, száználmasan állati életszinten, ott virágzó parasztosztály, melynek életszintje az emberi méltóság tudatáról tanúskodik. Az összehasonlítás rávezette arra, hogy ne tekintse megmásíthatatlannak azokat a körülményeket, melyek miatt annyira elmaradt a mi parasztságunk, hiszen máshol másként alakultak azok. Ezért nincs benne szinte nyoma se a fatalista szemléletmódnak. Észrevette, hogy a körülmények alakulnak, s őt éppen a létrejöttük és elmúlásuk érdekli; gondolkodása nem ténymegállapító, hanem oknyomozó. Műveltségteremtő gondolkodás ez, s tényleg, Ferenc abban is elüt osztályosaitól, hogy felébredt benne az érdeklődés a műveltség iránt.

Ferenc éppoly éhes a földre, akár Mátyás — leghőbb vágya, hogy ragaszthason valamit ahhoz, ami már megvan —, de erkölcsi értékrendje merőben más, mint azé. Rókussal együtt szöktek meg a hadifogságból. Rókusnak már jártányi ereje sem volt, s Ferencről elkívánta az utolsó falat kenyeret is. Ferenc nem adta, maga ette meg. Reggel hiába keltette Rókust, nem tudott lelket verni bele, fennakadt a szeme is, ő fogta le. Józan ésszel senki sem vehetett volna követ Ferencré azért, amit tett — hiszen helyében majd mindenki ezt cselekedte volna. Nincs értelme annak,

hogy éhen haljon valaki, ha amúgy sem tudja megmenteni áldozatkész-
ségével társát az éhhaláltól. Józan ésszel Ferenc sem hibáztatta magát,
mégis ettől kezdve oda lett a nyugalma. Lelkiismerete azzal vádolta, hogy
gyilkos. Lelkiismeretének háborgása jelzi, hogy szembefordult azzal az
örökölt felfogással, mely szerint semmi kivetnivaló sincsen abban, ha
minden szentnek maga felé hajlik a keze. Ferenc gyarapodni akar — de a
mások kára nélkül. Az öreg »bűnös« élelmességéből semmi sincs benne.

Ferenc tisztában van azzal, hogy a parasztság a tenyeréből etette
tisztá-búzával a tükörből fésülködő magasabb társadalmi osztályokat, de
se az állam, se a város, se a követ, se a vármegye nem tett érte semmit.
Az elmaradottság tehát nem a parasztság természetéből következik, hanem
mindenkinék kiszolgáltatottságából. Úgy látja, hogy ebből a helyzetből
csak maga szabadíthatja ki magát. A parasztnak kell itt kezébe vennie az
ügyét, mert ha ő nem cselekszik, érte ugyan két szál szalmát se tesz ke-
resztbe senki. Ő kezébe is veszi. Szakit a negyvennyolcassággal, de a
kommunistákhoz sem csatlakozik; a polgárisultság meghonosításával
akarja tűrhetőbbé tenni a paraszti sorsot. Ármentesítő társulatot szervez
a lóp lecsapolására, s azon fundálódik, hogy be kellene erdősíteni a buc-
kákat. Mindenkinék a baját magára vállalva viaskodik az urakkal. Átvágja
a báró birtokát védő gátat, nehogy a szegények sárputriját öntse el a
fenyegető árvíz, küldöttségeket vezet a polgármesterhez, a követhoz, hol
a rokkantakat, hol a hadisegélyes asszonyokat; a jószágértő gazdák nevé-
ben a közlegelők szaporítását, a földtelen zsellérek nevében a közlegelők
osztását kéri. A parasztság felismerte benne a maga emberét, s követte
akarta-választani.

Az öregek hagyományos életformájával tehát minden vonatkozásban
összeütköznek az új életformát kereső fiatalok. A hagyományos életforma
a feudáliszmus gazdasági viszonyaiból nőtt ki; elembertelenít, de bizton-
ságot ad. Akik alávetik magukat a törvényeinek, azok emberségükben meg-
fogyatkoznak, de aggályaik nincsenek, s éppen ezért el is érik kitűzött
céljukat. Vitalitásuk elpusztíthatatlan. Ezt a vitalitást becsüli Mátyás leg-
többre a kis Péterkében. Halottan is ott szorongatja markában a Márikától
elragadott kenyeret. »Szegény kis gyerekek, pedig embör lett volna belüle!
Mán is mögmütatta, hogy ő a hatalmasabb... mögtötte, amit akart, ő volt
a gyöngébb, mégis övé lett utoljára a kenyér.« Az új életforma a kapita-
lizmus gazdasági viszonyaiban gyökeredzik. Magasabbrendű, mert az em-
berméltóságból folyó igényesség alakította ki, de veszélyes, mert akikben
felébredt az igényesség, azok lépten-nyomon problematikusnak találják
a létet, s gyötrő problémáik kiszívják belőlük az életerőt. »Ferenc a leg-
nagyobb emberi háború sokat próbált, sokat kóstolt, sokat tanult, nyila-
dozó szemű parasztja, akinek az esze élesedett, az értelme szélesedett, a
művelődéshez való ösztöne felébredt, a szíve emberibb lett, az idegélete
megkezdődött, és talán meg is romlott.« Éppen megkezdődött és megrom-
lott idegélete érleli tragikussá a sorsát. Megtagadta Rókustól a falat ke-
nyeret, s Péterkének egy falat kenyér miatt kell elpusztulnia. Szíve el-
itéli őt a tettéért, esze felmenti. Magában rágódik, s e miatt képtelen fel-
oldódni felesége szerelmében. Hogy könnyítsen a terhén, bevallja neki a
titkot. Etelt az örületbe kergeti az a tudat, hogy az ő édes ura gyilkos.
Magáról mit sem tudva indul neki egy hajnalon a lápnak, s belevesz.

Ferenc lelkiismeretétől gyötörtén, most a halott asszonyba lett szerelmes, ki éjszakánként meg-megjelent álmában, s hívogatta őt. Egyszer utána eredt, s reggelre kelve a kortéfára felkötve akadtak rá.

Móra radikális reformpolitikája értelmében a parasztkérdés megoldása az lenne, ha a kisparaszttság belenőne a középosztályba, azaz elmaradt paraszti életformáját igényes, polgáriasult életformával cserélné fel. A fiatalok voltaképpen ezt a belenövési folyamatot példázzák. Az író szíve minden melegét rájuk árasztja, azért hat visszasan, hogy mégis ők buknak el, s az öregek sértetlenül kerülnek ki a nagy világégből. Ebből a költői igazságszolgáltatásból az derül ki, hogy írónk ellentmond önmagának: lelkesül a fiatalok magasabbrendű életformájáért, s mégis az öregek alacsonyabbrendű életformája mellett szavaz; óhajtja a paraszttság fejlődését, s ugyanakkor óvja a parasztot attól, hogy fejlődjön. Ez az ellentmondás közelebről talán abból magyarázható, hogy írónkat megtörte az az út, mely a szegénysorból az értelmiségiek felé vezette. Rajongója az életöröknek, — Omár, Hajnal Matyika, Péterke — mert úgy érzi, hogy benne éppen az életerő fogyatkozott meg, s azért képtelen a hősi lendületre. Affélét sejt, mintha a magasabbrendű életformával együttjáró fokozottabb idegtevékenység szívná ki az életerőt, s azért érez nosztalgiát az alacsonyabbrendű életforma iránt, jöllehet azt ezzel felcserélni. — maga is tudja — visszafejlődés lenne. Elveszett az, kinek a lelkisége differenciált, csak azok állják meg a helyüket, kik lélekben primitívek maradtak. A fiatalok tragikus véget érnek, mert életerejük felőrlődött abban, hogy individuummá különültek; az öreg Mátyás nem szakadt ki a közösségből — típusa a feltörekvő kisparasztinak — mindent annak törvényei szerint old meg, ezért nincsenek gyötörő kérdései, s így életereje töretlen marad. A regényhez írt utószóban bevallja az író, hogy neki Mátyásban telik a legtöbb kedve, aki testvére az öreg árva tölgynek, »girbe-gurba, csomós, megszagatott; alul szárazágú, de azért minden sebére beforrott, kemény és zöldkoronájú«. Legtöbb kedvét Mátyásban leli, de leginkább Ferencet szereti. Távolabbi oka is van ennek az ellentmondásnak. A középosztályba való benövés a kapitalizálódás útján — szakszerű gazdálkodással, vállalkozással, kultúráltsággal — lehetséges. A kapitalizmus szabadjára engedi a szerzési vágyat — a polgári radikálizmus éppen ennek a korlátlan szerzési váagnak akart gátat vetni — s Móra egyfelől helyesli a magántulajdon éhségét, mert az életrealitás jele az, másfelől elítéli, mert bemocskolja az életet. Kedve telik Mátyásban, mint ahogy annak kedve telik Péterkében, mert kiharcolta a magáét, de döbbenten figyeli Ferenc vergődését, kinek egy falat kenyér borítja fel lelki nyugalmát, melyet haldokló társától megtagadott, s Péterkét, aki azért fullad bele a tóba, mert kiragadott egy falat kenyeret Márka kezéből. Így valahogy az a falat kenyér az enyémnek, a magántulajdonnak a szimbólumává nő, mely természetesnek, de egyben végzetesnek is látszik. Természetes és végzetes a birtoklás vágya: körülbelül ez Móra felfogása a kapitalizmus kérdésében.

E miatt az ellentmondásosság miatt nem találhatott rá a parasztkérdés megoldására. A lírai hangú utószó a föld mítikus himnuszává lesz. Nem fontos, hogy sirnak, vagy örülnek, célt érnek vagy elbuknak azok, akik a rögöt törik. Úgyis mindenkit megesz a föld, mert ez a leg hatalmasabb. »A föld mindenkit mögöszik, még tán magát is. De új állja helyün-

köt, és a föld nekünk marad.«... »Igen, a föld bölcsője és koporsója Ferencnek, Etelnek, Rózának és Mátyásnak, Bojszinak és az igazgató úrnak, — a föld megmarad, és ő róla dúdoltam én ezt az éneket.«

* * *

A mezőgazdaság válsága terelte a figyelmet a földhözragadt és föld-nélküli parasztságra, de ezen az objektív okon kívül szubjektív oka is van annak, hogy írónk ennek a rétegnek a sorsával foglalkozik a leg-behatóbban. Ebből a rétegből nőtt ki, s úgy érzi, hogy ennek a rétegnek a nagykövete. Erkölcsi parancs készíti, hogy szóljon azokról, akiknek vére, s akik azért küldték őt, hogy mondja el, milyen az életük folyása [42].

Mint múzeumigazgató, az ásatások idején is ezzel a réteggel kerül szoros kapcsolatba a napszámossai révén. Szenvedélyesen érdeklődik a föld alól előkerülő régiségek, de még szenvedélyesebben napszámossai iránt. S a kép, amit a parasztság »negyedik rendjéről« Dózsa György népének egyenes folytatásáról fest, egyre sötétebb és sötétebb. Minden ecsetvonása igazolja írónknak azt a tételét, hogy a parasztságnak ez a rétege abban a testi-lelki elhagyatottságban leledzik, melyben volt mintegy másfél századdal azelőtt, mikor Tessedik Sámuel felvetette a kérdést, hogy mi a paraszt most Magyarországon, és mi lehetne? Akkor senki sem felelt erre a kérdésre azok közül, akik kezükben tartották a nemzet sorsát, hisz a paraszt nem számított bele a nemzetbe, nem volt tagja a magyar szent koronának. A múlt század kilencvenes éveiben — a mezőgazdasági munkáskérdés felvetődése idején — feleltek az illetékesek, még pedig szuro-nyokkal és golyókkal. Írónk korában pedig önámító és felületes frázisok-kal ádták meg a választ. Egyfelől megtették a magyar parasztot a terem-tés koronájának, akinek nincs párja a világon — másfelől megállapíto-ták, hogy földéhes, úrgyűlölő, együgyű, ravasz, önző és kultúrára nem nevelhető. De — teszi hozzá Móra — ugyanazok borulnak le tőstokban és vezércikkekben a magyar paraszt nagysága előtt, kik úri négy szemközt a sárba rántják [43]. Ezzel az »ártatlan« megjegyzéssel sejteti, hogy mind-két megállapítást a birtokban ülők érdeke szülte, az évszázados rendhez való görcsös ragaszkodás. Ennek védelmében hangoztatják mások felé azt, hogy isten a paraszt, — tehát semmi baj sincs körülötte — maguk felé azt, hogy állat — tehát úgy sem lehet segíteni rajta. Így másokat meg-tévesztve, magukat megnyugtatta továbbra is háborítatlanul szipolyoz-hatják.

Írónk szerint a parasztság ezen rétegének a XX. század első felében sem magasabb az életszintje, mint jobbágyőseié volt. E jobbágyok — írja — arról, hogy Kossuth Lajos felszabadította a jobbágyot, nem tudnak semmit. »De én sem tudom, hogy csakugyan fel vannak-e szabadítva« — fűzi hozzá [44]. Ennél találóbban nem jellemezhetné volna helyzetüket. A szavak gonosz játéka — e jobbágyok nem tudják, hogy a jobbágyot már régen felszabadították — szomorít rá a valóságra. A jobbágyságot ugyan eltörölték, de a jobbágyok itt maradtak, mert a feudalizmus csak névleg szűnt meg, de tényleg él.

A földnélküliek csöszködnek, napszámba járnak, meg kubikolnak. A csösz finnyás hírében áll, mert úgy válogat a dohányban, mint a tyúk a

kendermagban. Már tudniillik úgy, hogy hol krumplilevelet szív, hol salátát, hol feketenadálylevelet — s ha meggyfalevéllal tömheti meg a pipáját, az már ünnep számára. Az őseket ásó napszámosok nem győztek eleget csodálkozni azon, hogy minden halott mellett kazlakban találták a csirke- még sonkacsontokat. Őri nép temetkezhett ide — gondolták, ha hússal etették: az asszonyaikat is. Antal, a kubikos, egy hún sirból való füstös cserépbögrét hordott a tarisznyájában, mert úgy tetszett neki, hogy kolbász illata csapódott belőle az orrába. Sorra járt a bögre a kubikosok kezén, s végül is kiszagolták belőle a jószagot [45]. A kétségbeesés fanyar humora érzik ki ezekből a jelenetekből. Dohány helyett meggyfalevelet szívni, színét sem látni a húsnak, s a kolbásznak szagával érni be — maguk ezek a tények is nyomasztók, de még sokkal inkább az a különös magatartás, melyet a nyomor vált ki ezekből az ágrólszakadtakból. Nagyon nyugodtak, s ez bennük a nyugtalanító. Így csak azok törődnek bele sorukba, akik annyira elfásultak, hogy minden mindegy nekik.

Némelyek földhöz jutottak. Éheznek rá nagyon, még öregapjuktól örökölték ezt az éhséget, akit »talán Dózsa György idejében vertek agyon, mint földigénylőt«. Vagy a földreform-törvény alapján tettek szert egy-két holdra, vagy bérletbe vettek a várostól. Ezeknek a sorsa arról győzi meg az olvasót, hogy gyakorlatilag mit sem könnyít a nincstelen paraszt helyzetén se a földreform, se a földbérlet, mert éppen a juttatott vagy bérelt föld lesz tönkretévőjévé. Akiknek földigényét a bizottság elismerte, s nekikezdték a gazdálkodásnak az urasági birtokból számukra kiszakított legrosszabb földeken, azoknak a földbirtokosok egyszer s mindenkorra elvették a kedvüket attól, hogy a maguk gazdái legyenek. Szövetkeztek ellenük, s addig mesterkedtek, míg rimámkodva nem kérték az urakat, hogy szabadítsák meg őket a földjüktől. [46]. Akik a város földjeiből béreltek, azokat az adó juttatta koldúsbotra. Előbb-utóbb megütötték a dobát a portájukon, mert a törvény, törvény, s a fizetési kötelezettségnek eleget kell tenni [47]. Ezekről, a földhözragadtakról írt karcolatok a légsúlyosabb vád az ellen a rendszer ellen, mely megakadályozza, hogy a nincstelen paraszt kisparasztta legyen, s így hátráltatja a fejlődését, jóllehet azt hirdeti, hogy parasztpolitikát folytat.

Jobbági mivoltukról árulkodik politikai közömbösségük is. Tudják, hogy boldogulásuknak az urak az akadálya, s mégsem szervezkednek ellenük, mert a lelkükbe edzették azt a hitet, hogy velük szemben hiábavaló minden próbálkozás. Képviselőválasztási jogukkal is vajmi kevés vizet zavarnak, mert jól eszükbe vették, hogy valahányszor a hatalmasok ellen fordították a jog fegyverét, mindig saját magukon ütöttek sebet. Egy hosszú, köhögős atyafi nagy merészen a »dématrakára« merte adni a szavazatát, de a szavazatszedők ráförmedtek, hogy takarodjon ki a helyiségből, míg szépen van [48]. Ilyen tapasztalatokból megértették, hogy s mint kell viselkedniök, ha nem akarnak bajba keveredni, s megértették azt is, hogy a képviselőválasztás nem az ő ügyük, hanem az urak komédiája. Ezért nem is érdekli őket. Hogy ki lesz a követ — erre a kérdésre így felelnek a választási időben: »hát akit az urak akarnak.« — s vállat vonnak hozzá. A kortes azt se tudja, melyik pártnak korteskodik, ahhoz szegődik, amelyik a legtöbb pénzt fizet egy aláírásért [49]. S a választók is annak adják el a szavazatukat, aki többet ígér érte. Fizetség jár a »párt-

fogolásért», s a legszívettszomorítóbb talán az, hogy a népek úgy gondolják, rendjénvaló ez így, s még csak fel sem dereng bennük, hogy galádul rá vannak szedve: bagóért vesztegették el az önmaguk fölött való rendelkezés jogát. Vannak vidékek, ahol pénzt sem adnak a szavazóknak, mindössze a csárdában ihat egyet ingyen. De még ebben is huncutság van — mondja Illés — mert köznapra teszik az áldomást, mikor a rendes embernek nincs ráérő ideje, s a kocsmáros a pénzt is zsebvégvája, meg a bora is megmarad. Illésnek — jegyzi meg írónk — nagyon fáj, hogy egy pohár bortól elütik, de »arra még nem jött rá, hogy az életből is ilyenkor semmizik ki«. [50].

A földhözragadtak és földnélküliek a polgáriasultság idején is a hűbériség korára emlékeztetően viselkednek, mikor még nem volt szavuk az ország dolgában, mert — s ez a polgári radikális Móra vádjának a lényege a fennálló rendszerrel szemben — a hűbériség szellemét átmentették uraink a polgáriasultság korszakába is. Akkor még nem élhettek a jogaikkal ezek a fűszál-emberek, mert nem voltak jogaik, s most vannak, és mégsem élnek velük, mert nagyobb bennük kiszolgáltatottságuknak, mint erejüknek az érzete.

Meghúnyászkodás, fásultság majd mindenütt. De azért akadnak a parasztságnak ebben az elnyomott rétegében olyanok is, akik szembeszállnak az úri renddel, s ha nem is a forradalom, de a lázadás szelleme lakik bennük. Döncő, a kutyahitű, meg a hosszú, köhögős napszámos, aki a »dematrakára« szavazott volna. A kiskúnok zenebona embernek tartják Döncőt, mert az úrral szemben való félelem, gyanakvás benne ürügyülletté szilajult. »Tisztán olvasok a szemében — írja Móra — ahogy belém-döfi a tekintetét az ereszetes szemöldöke alól«, »én tudom, hogy csak úr vagy te is, kutya van benned«. »Döncőbe valamelyik királygyilkos ösének a lelke szorulhatott.« [51]. A napszámos küzd az ellen a balhit ellen, hogy mindegy, kire szavaz a szegény, mert egy se az ő embere. Ha mindegy volna, okoskodik, akkor nem vették volna el tőle szavazati jogát, amiért a »dematrakát« karolta fel. De elvették, s ez azt bizonyítja, hogy félnek attól, aki nem hagyja az igazát — s már az is valami. [52]. Ritka az ilyen fokú tudatosság, bár ösztönösen a minden-mindegy emberek is ellenzékieskednek. Persze, igen ártatlan ellenzékieskedés ez, mert álmodzásba fullad. Kossuth apánkat éltetik háló porában is, s belé helyezik a bizalmukat. Különös negyvennyolcasság, nem cselekszik, hanem vár.

A gazdasági elnyomás csak egyik oka annak, hogy nem fejlődött ki a politikai öntudatuk — ebben az elnyomásban az ipari munkásságnak is volt része, s mégsem torpant meg — másik oka az, hogy tudatviláguk is nagyon szegényes, mert műveltségben messze mögötte maradnak a koruknak. Műveltségük nem magasabbrendű, mint az egykori jobbágyok műveltsége. Újságot akkor olvasnak, ha a boltos történetesen abba csomagolja a vásárolt portékát. Ha két-három esztendő újtság, az se baj. Néha tízesztendő lap kerül a kezükbe, s azt böngészgetve fölöttébb megzavaródnak, hogy megint Ferenc Jóska lett a király. A kalendáriumot elővassa az, akinek van. Írónk huszonhét napszámosa közül eggyel sem esett meg, hogy egy könyvet elejétől végigolvasott volna. Azok a körülmények, melyek közt élnek, nem engedik meg az ily fényűzést. Színházban mindössze csak egy volt, de arról is kiderült, hogy olyan szerecsent látott,

akiról a Paprikajancsi lepőfozta a kormot. Moziban csak ketten fordultak meg, a rádiót csak hírből ismerték [53].

Legfeltűnőbb a történelem terén való járatlanságuk. Számukra az egész magyar történelem kezdete, teljessége és vége: Kossuth Lajos és a negyvennyolc. De névnl nincs tovább az se. Negyvennyolc — ez az egyetlen hulláma az idő nagy folyamának, amelyről tudnak; hogy mennyi hullámot vetett ennek előtte, erről fogalmuk sincs, s ezért képtelenek az eseményeket időbelileg rendezni. Ami nem azóta történt, amióta az eszüket tudják, az Kossuth apánk idejében lehetett, vagy még annál is régebben. Nem is sejtik, hogy negyvennyolcig, akárcsak időszámításunk kezdetétől fogva, mily tömérdek idő telt el: ezredék, századok s évtizedek közt nem tudnak különbséget tenni. Sehogysem fér a fejükbe, hogy ott, ahol élnek, ötezer esztendő előtt temető volt. Az egyikük azon csodálkozott, hogy az apja sohasem tett erről említést, pedig öreg ember volt, a hetvenkilencedikben járt, mikor meghalt, sokat látott, hallott, de sohasem mondta, hogy itt temető lett volna [54]. Ismeretlen terület számukra a természettudomány is. A csillagokról semmit sem tudnak. Napfogyatkozást láttak, de hogy mitől van, arról sejtelmük sincs. Úgy hallották, talán attól van, hogy olyankor a markoláb megeszi a napot. Merre van Argentína, hol terem a vas, miből lesz az eső — minderről semmit sem tudnak [55].

A kép sivár, de Móra szerint tévedne az, aki azt állítaná, hogy nem ilyen műveletlen ez a réteg. Az a kevés kivétel, amellyel találkozott, csak azt bizonyítja, hogy nem kellene szükségképpen ilyennek lennie. Matyók gyereke maga mögött hagyva az iskolát, iskolásdit játszik a pipacsokkal meg a napraforgókkal, s legeltetés közben is olvas. »Nehézfogalmú a pász-torkodáshoz«, de fogékony a bölcs tudományokra. Mák ángyó férjét így okosítja, mikor ez a fecskéket hessegeti fölfelé, hogy ne hozzanak esőt: »Nem ér az semmit, akárhogy hajkurászi kend a fecskéket. Nem abból lössz az eső, hogy ők alacsonyán röpködnek. Az csak azért van, mert a vízpára lenyomi a bogarat, akit a fecske kerget.« [56]. Cuci János klárfalvi szegényember. Hol akad munkára, hol nem. Sokszor nézelődött a falu szélén, ahol ásatások a múzeum kocsidérék számára szedte ki a dirib-darab cserepeket egy nagy partból, s jómagá is ásott néhányszor a múzeum szolgálatában. E közben sok mindent megtanult, s nem hajította el a kesznyelet, a kálárist, amit itt-ott talált a háztapasztáshoz kiasott homokban, hanem gondosan megőrizte, és odaajándékozta a múzeumnak. Még kutatómunkába is belekapott a falujabeli Molnár Jánossal. Három nap ástak négy helyen reggeltől estig, s a zsákmányt szakszerűen osztályozva, elvitték a múzeumba. Még azt is feljegyezték, hogy melyik lelet hányadik sírból való, s azt is megmérték, hány centisek voltak a sírok. Szakasztott úgy, ahogy azt egykor az ásató igazgató úrtól látták [57].

E ritka kivételektől eltekintve — teljes itt a műveletlenség. S ebben a rendszer kultúrpolitikája a hibás. A költséges népnevelési apparátusnak — írja Móra — semmi eredménye sincs, mert a tanterv, a tankönyv, az időbeosztás német minta szerint igazodik, »s ha a városban bevált is valahogy, a tanyához nem tudott alkalmazkodni« [58]. Így az iskola ahelyett, hogy öröme lenne a gyerekeknek, nyomorítására van. Gyötrődnie kell a tankönyv szavaival, mert azok a fogalmak, melyeket jelölnek, ismeretlenek az ő világában, arra meg senki sem szánta el magát, hogy az ő vilá-

gából kiindulva meséljen neki a nagyvilágról. Ha meg kilépett az iskola kapuján, oly kultúrsivatagban találta magát, ahol még harmathoz sem juthatott. Mert »ebben az országban nem készül könyv a paraszt számára, ha csak politikai propaganda nem, még vőfélykönyv és álmoskönyv, a kalendárium mellé« [59]. »Ebben az országban nem készül újság a paraszt számára, s ami féligmeddig olyan is, mintha neki volna szánva, véres riportjaival, politikai frazeológiájával, akármilyen irányú legyen az a politika, nem neki való, s nem vezet, csak félrevezet.« [60]. És ami a legfontosabb: »Nem tudunk a paraszt nyelven, így nem férközhetünk hozzá se szívéhez, se értelméhez.« [61]. S ez szó szerint értendő. A műveltek nyelve — különösen a hivatalos nyelv — számára érthetetlen, vagy félreértett szózuhatag volt. Ezt példázza Mihály tragikomikus alakja, aki csak eszi, marja magát, mert a hivatalos írásból azt ókumlálta ki, hogy a törvény őt, aki a légynek sem vétett, folyamatba teszi, pedig abban az állt, hogy az eljárást teszik folyamatba [62]. Mihály alakja egyben azt is igazolja, hogy időszerű volt a polgári radikálisoknak ez a követelése, hogy a hivatalos nyelvet közérthetővé kell tenni.

A parasztság e negyedik rendjéről a legsötétebb tónusú képet a *Földhözragadt Jánosék 1932-ben* c. cikksorozatában festette írónk. Ezek a képek miniatűr voltakban is vetekszenek Móricz Zsigmond hatalmas, sötét színezetű freskóival. Bennük Móra már-már túljut a polgári radikalizmus határán, s a proletárforradalmárok közvetlen közelségébe kerül. Forradalmasít anélkül, hogy forradalmár lenne, pusztán a valóság reális ábrázolásával.

Sőt a *Földnélküli Jánosék 1932-ben* c. tárcasorozat utolsó darabja egyenesen lázításnak tekinthető. »Nem mondhattam el mindent — írja Móra — amit láttam, mert akkor azt mondhatnák rám, lázítok. Így is volt egy-két jó emberem, aki féltett, hogy az igazságom nem lesz elég paizsom, ha védelemre szorúlok. S ami riportot írtam, annak is irodalmi formát próbáltam adni. Nem azért, hogy nagyobb legyen a hatás, hanem, hogy ne legyen olyan kegyetlen a tények brutalitása.« »Nem találtam ki semmit, de egy-két színt vettem abból a forrásból, ahol az életem eredt. Én is voltam szájból mosdó kisgyerek, csak hogy én édes vizet vehettem a számba. A mai földhözragadtak étele, itala, mosdóvize, törülközője csupa keserűség. Én is bukdácsoltam a hóban csillagfényes téli hajnalokon, de én hihettem, hogy elérem a csillagokat. Mit hihet a mai egyinges kis rongyos, akit apja, a béres, még a maga karrierjével sem biztosíthat?«

Nagyon emberi s nagyon nevelő a műve mellett kezét tördelő író: »nem hazudtam bele semmi optimizmust az írásaimba, s mégis — sötétebb a valóság, mint ábrázolásom, mert a legfelháborítóbb tényeket el kellett hallgatnom, s mert a legelviselhetetlenebb élmények engem nem kínoztak«. Azzal, hogy bevallotta korlátait, önmagán is könnyített, s a rendszert is meggyűlöltette, mert minden, ami őt felmentette, a rendszert vádolta. Engedelmeskedett a megvesztegethetetlenség őszinte parancsának.

JEGYZETEK

- [1] Déry Endrétől szerzett értesülesem szerint.
- [2] Móra István: *Édesapánk*. Magyar Hírlap 1935. febr. 10.
- [3] Móra István idézett cikke.
- [4] *Ürgyűlölet* (Parasztjaim).
- [5] Az *Édesapám vétké* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig) — *Szeptemberi emlék* (Véreim) — *Ürgyűlölet* (Parasztjaim).
- [6] *Diszdoktori beszéd* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig).
- [7] Gaál Ferike Jolán: *Móra Ferenc*.
- [8] *Boldogult költő-koromról* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig)
- [9] Ui.
- [10] Ui.
- [11] *En szép tanárkorom...* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig)
- [12] Ui.
- [13] Ui.
- [14] A radikálisok humanizmusáról és liberalizmusáról mondottakra nézve l.: Mérei Gyula: *A polgári radikalizmus Magyarországon* (1900–1919.). Bp. 1947.
- [15] *A jámborok, meg a zenebonák* (Utazás a földalatti Magyarországon).
- [16] *A szánkó* (Furfangos Cintula)
- [17] *Nagy ebéd volt nálunk* (Furfangos Cintula).
- [18] *Boldogult költő-koromból* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig).
- [19] Móra e kéziratát a Szegedi Somogyi Könyvtár birtokában van.
- [20] *Vad negéd* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig).
- [21] *Októberi emlékek* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig).
- [22] *Köztársasági emlék* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig).
- [23] *Angyalok elakadása* (A vadember és családja).
- [24] *Az energia megmaradása* (Nádi hegedű).
- [25] *Diszdoktori beszéd* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig).
- [26] *Prológus*. (Georgikon).
- [27] *Harena refurgii* (Georgikon).
- [28] Ui.
- [29] *Helyreigazítás, zárójelben olvasandó* (Georgikon).
- [30] *Jablonkay főtisztelendő úr címére*. 1925. — 259.
- [31] *Költők tilalmasában* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig).
- [32] *Szeretném megnyugasztani azt a szegény Spenglert.* (A fele se tudomány.)
- [33] *Zuginé egyikéje* — Véreim.
- [34] *Vaspata* (A vadember és családja).
- [35] *Történet az egyik csalóról* (Göröngykeresés).
- [36] *A másik csaló* (Göröngykeresés).
- [37] *Esteli dal Hajnal Matyikáról* (Göröngykeresés).
- [38] *Hun sírok, hun nem azok V.* (Utazás a földalatti Magyarországon).
- [39] *A magyar paraszt* (Parasztjaim).
- [40] *A Városi Múzeum* (Szegedi tulipántosláda).
- [41] *Planéták* (Túl a palánkon).
- [42] *Földhözragadt Jánosék 1932-ben VII.* (Parasztjaim).
- [43] *A magyar paraszt* (Parasztjaim).
- [44] *A magyar paraszt* (Parasztjaim).
- [45] *Csendes kis hírek* (Utazás a földalatti Magyarországon).
- [46] *Földhözragadt János története*. (Véreim).
- [47] *Földhözragadt Jánosék 1932-ben* (Parasztjaim).
- [48] *Csendes kis hírek* (Utazás a földalatti Magyarországon).
- [49] *A magyar paraszt* (Parasztjaim).
- [50] *A magyar paraszt* (Parasztjaim).
- [51] *Hun sírok, hun nem azok VI.* (Utazás a földalatti Magyarországon).
- [52] *Csendes kis hírek* (Utazás a földalatti Magyarországon).
- [53] *A magyar paraszt*. (Parasztjaim.)
- [54] *Jegyzetek a rétről* (Utazás a földalatti Magyarországon).

- [55] *A magyar paraszt* (Parasztjaim).
- [56] *A vadkacsák* (Parasztjaim).
- [57] *Cuci János nem hagyta magát* (Utazás a földalatti Magyarországon).
- [58] *A magyar paraszt* (Parasztjaim).
- [59] *Üi.*
- [60] *Üi.*
- [61] *Üi.*
- [62] *Mihály folyamatba tétele* (Parasztjaim).

МОРА ФЕРЕНЦ

Л. Вајда

Очерк занимается с творчеством Мора, но не имеет претензии оценить его ни эстетически, ни исторически. К этому требовался бы основательный эстетический и исторический анализ, который перерастает рамки этого очерка. Его цель заключается только в том, чтобы показать ту точку зрения, с которой это творчество представляется единым, целым. Эту точку зрения очерк определяет с одной стороны в надломленности Мора, в его гуманизме, который требовал любви и излучал любовь; с другой стороны в готовности его к бою, в его критическом, бунтарском радикализме. Все произведения Мора объясняются этой двойственностью.

FERENC MÓRA.

von

L. VAJDA

Der Aufsatz behandelt Mora's Lebenswerk, ohne dessen hinreichende ästhetische oder historische Auswertung zu bezwecken, da diese eine derart eingehende Analyse benötigen würde, die über den Rahmen dieser Studie weit hinausreicht. Der Aufsatz beabsichtigt nur, auf den Gesichtspunkt hinzuweisen, der es ermöglicht, das Lebenswerk des Dichters als ein einheitliches Ganzes zu betrachten. Dies aber offenbart sich einerseits in seinem nach Liebe durstenden und gleichzeitig Liebe spendenden Humanismus, andererseits in seinem zur scharfen Kritik greifenden, kampfbereiten Radikalismus. Diese Dualität ist das bezeichnendste Merkmal seiner schriftstellerischen und dichterischen Tätigkeit.

AZ 1828. ÉVI ORSZÁGOS ÖSSZEÍRÁS SZEGEDEN

Írta: VÉGH JOACHIM

A történetkutatás egyik nélkülözhetetlen alapja a számszerű, mennyiségi tények és adatok felsorakoztatása, a történelmi statisztika. Különösen érvényes ez a gazdaság- és társadalomtörténetre. Gazdaságtörténetet megfelelő statisztikai anyag nélkül el sem lehet képzelni. A múltbeli társadalmi viszonyok elemzése sem történhet számszerű adatok felsorakoztatása nélkül. A történeti statisztika tehát elsőrendűen fontos ága a történettudománynak.

A hivatalos, mindenre kiterjedő statisztikai adatgyűjtés nem régi keltű. A XIX. század 50—60-as éveitől kezdve vezette be az állam és ezóta ismerjük a népesség teljes számát, a társadalmi rétegeződés, a foglalkozási ágak és a gazdasági viszonyok számszerű adatait.

Az ezt megelőző időben egyetlen általános jellegű, az egész országra kiterjedő népszámlálás volt. Ez a II. József által elrendelt és az 1784—87-es években végrehajtott összeírás. A József-féle összeírás előtt készült nagyszámú különféle conscriptio csak a lakosság bizonyos rétegeire terjedt ki, és ott sem a teljes létszámot, hanem a családfőket, háztartásokat stb. vette számba.

II. József 1784-ben elrendelte Magyarország és Erdély népességének összeírását. Hazánkban ez volt az első rendszeres és általános népszámlálás. Első ízben vették számba az ország egész lakosságát. Nem hagyták ki azokat a társadalmi osztályokat sem, melyek addig — törvényadta joguknál fogva — minden összeírás alól mentesek voltak. Kiterjeszkedett az összeírás a nemességre is. II. József nem elégedett meg a lakosság egy-szeri megszámlálásával. Állandó, folyamatos nyilvántartást akart megvalósítani ezen a téren. A népszámlálás oszanyagából alkotott és a községek őrzésére bízott Népesedési vagy Községi Könyveknek (Populations- oder Ortschaftsbuch) állandó kiegészítését rendelte el. Évenként be kellett jegyezni az összes változásokat (születések, halálesetek, vándorlások stb.) Így akarta állandóan ismerni a lakosság valódi állapotát, különösen pedig a katonasor alá kerülő korosztályok erejét. A népesedési könyveknek helyesbítése (rectificatioja) 1786. és 1787. években megtörtént. Az évi összeírások alapján elkészültek az országos főösszeírások, melyek közül az 1787. évi a maga teljességében fennmaradt, s a felvétel összes szempontjait feltűntető számadatokat vármegyénként és városonként közölte. A lakosság nyilvántartásának állandósítása nem sikerült, bármennyire

szerette volna is azt II. József. Az 1787-ben kitört török háború és a császár súlyos betegsége akadályozták a végrehajtást. II. József 1788 elején a revíziós munkálatok tovább folytatását »nyugalmasabb időig« felfüggesztette. Ez a nyugalmasabb idő már nem következett be, s II. József halálával teljesen megszűnt a nemzet előtt gyűlöletes összeírás és nyilvántartás kötelezettsége. A József-féle népszámlálás ellen országszerte nagy ellenszenv mutatkozott. A császár ugyanis az országgyűlés elkerülésével, hatalmi szóval rendelte el a népszámlálást és katonaság közreműködésével hajttatta végre. Nem csoda tehát a törvényhatóságok, a megyék és sz. kir. városok idegenkedése. A nemesség jogainak csorbítását látta mind-ebben, de különösen azt sérelmezte, hogy a nemességet is összeírják jobbagyok módjára. A törvényhatóságok felterjesztéseikben nem egyszer hangsúlyozták, hogy a nemesség összeírásába — ha már össze kell írni az egész népeiséget — még valahogyan bele tudnának nyugodni. De az összeírásnak önkényes elrendelése és a katonaság közreműködése oly törvénytelenység, mely ellen minden rendelkezésre álló eszközzel küzdeni kell. Ha országgyűlés rendelné el a népszámlálást, annak a törvényhatóságok akadály nélkül eleget tennének. Ez a felfogás érvényesült az 1790—91. évi országgyűlésen is.

1802-ben az országgyűlésen újból aktuálissá vált a népösszeírás ügye, mégpedig a magyar ezredek kiegészítésének (»a seregek pótlásának«) kérdésével kapcsolatban. Itt már az a felfogás győzött, hogy a nemességet nem kell összeírni, mivel »a nemesi személyi szabadság szintén oly becses, valamint a birtokok tulajdonsága: valamint tehát kiki sérelmesnek tartaná, ha vagyona feljegyeztetnék, úgy a nemes személyeknek megszámlálását veszedelmesnek, sőt sérelmesnek is lenni ítélték«. (Naponkint való jegyzései az 1802. esztendőben... Pozsony szab. kir. városában ... rendelt magyar országgyűlésének. Pozsony, 1802. 108—109. lap.) A Karok és Rendek tehát a József-féle általános népszámlálás helyett csakis a nemnemesek — ahogyan akkor nevezték: a »nemtelenek« — összeírását határozták el. A népszámlálást az 1802. évi 2. t. c. alapján 1804—1805-ben hajtották végre országosan.

Szeged lakossága 1787-től 1804-ig, 17 év alatt 4.114-el növekedett. Ez elég jelentős emelkedésnek számítható. 1804-ben Szeged összeírt lakossága ugyanis 25.347 volt, a családok száma 4.992, a házak száma 4.343.

Érdekes Szeged lakosságának 1804-i megoszlása társadalmi állás és nem szerint. A férfi lakosságból

tisztviselő és honoratior:	74
polgár és kézműves:	3.010
nemesek szolgálói:	9
parasztnok (jobbagyok)	—
zsellérek:	1.685
a családfő fiai:	7.722
Összesen:	12.500
Női lakosság:	12.847

Mivel Szeged nem tartozott földesúri hatóság alá, hanem sz. kir. város volt, ezért paraszt (jobbagy) lakosság nem szerepel az összeírásban.

A mezőgazdasági foglalkozásúak, polgárok, illetőleg zsellérek. Amint lát-ható, már a XIX. század elején jelentékeny a zsellérek száma Szegeden.

A régebbi összeírások közül Szegeden az 1828. évi országos összeírás helyi anyaga érdemel figyelmet. Ennek az összeírásnak az anyaga teljes egészében fennmaradt a helyi levéltárban. Az összeírást az 1825—27. évi országgyűlésen hozott 7. t. c. rendelte el. Maga a nádor látta el az összeírás legfőbb felügyeletét. A szegedi levéltárban is több leirata, rendelete található az összeírással kapcsolatban. Az állami adó egyenletes kivétele céljából hajtották végre ezt a felmérést, mely ennél fogva csak az adózó lakosságra terjedt ki. Az adómentes nemesség tehát ebből az összeírásból is hiányzik. Kivételt képeznek a sz. kir. városok, ahol a nemes lakosságot is megismerhetjük. A sz. kis. városokban polgári vagyonnal bíró nemesek polgári vagyonuk után ugyanis éppen úgy adóztak, mint a nem nemesek. Igaz, hogy ők maguk családjukkal együtt adómentesek voltak, s így a nemes családfő háztartásában élő családtagokat nem tüntették fel az összeírásban.

Az összeírás előkészítésére országos bizottság alakult, mely kidolgozta az instrukciót és a részletes utasítást. (*Instructio pro Dominis Regnicola-rem Conscriptio nem peracturis Deputatis. Pesthini, 1827. és az Inviatio...* Budae, 1828.)

Az utasításnak megfelelően egy, a helyi viszonyokkal ismerős (*intra-neus*) és egy távolabbi vármegyéből való (*extraneus*) összeíró biztos vezetésével a törvényhatóságok által kiküldött személyek hajtották végre az összeírást. Házról-házra járva, az adózók bevallása alapján vették fel az adatokat. Az adatok helyességének ellenőrzésére a lakosság soraiból választott és az igazságos eljárásra megesketett személyek voltak hivatva.

Az országos összeírást (*Conscriptio Regnicolaris*) 1828 folyamán hajtották végre országszerte. Az országgyűlés által kiküldött bizottság utasítása alapján egységes szempontok szerint készült a *conscriptio*, a 14 fő-rovatot tartalmazó nyomtatványok segítségével.

Az 1. rovat névszerint felsorolja a háztulajdonosokat, illetőleg az adó-köteles családfőket. A 2. rovat megadja az egy-egy családhoz tartozó adó-zók számát 18—60 év között. Csak a 18 évnél idősebb személyek (60 évig) tartoztak az adózók közé. A népesedési viszonyokról ezért sem adhat az összeírás pontos képet. A 3. rovat részletezi az adózó családtagoknak rendi állapotát, az összeírt családfőhöz való viszonyát és nagy általánosságban a foglalkozását is. Felsorolja, hogy hány *honoratior*, polgár, jobbágy, zsel-lér vagy háznélküli zsellér van az összeírt családban, megadja az ösz-szeírt családfővel egy családban élő fitestvérek, fiúk, leányok, szolgák és szolgálók számát (a feleség külön felsorolás nélkül »*subintelligitur*») és végül megmondja, hogy a családfő vagy a család valamelyik tagja iparos-e vagy kereskedő. A 4. rovat a házakat írja össze az utána fizetett adó fel-tüntetésével. Az 5. rovat a belsőségekre, a 6—9. a külsőségekre, a 10—11. a háziállatokra, a 12. az erdőkre, a 13. a korcsmáltatásra vonatkozik; a 14. rovat pedig a különböző megjegyzések részére tart fenn helyet. A jegyzet-rovat sok érdekes adatot tartalmaz általában.

A maga nemében tehát igen értékes anyagot szolgáltat az 1828. évi országos összeírás, bár csak az adót fizető lakosság családi, társadalmi és gazdasági helyzetét tárja fel.

A szegedi levéltár megőrizte az 1828. évi országos összeírás (Conscriptio Regnicolaris) helyi anyagát. Megtalálhatók a bizottság munkásságára vonatkozó iratok és teljes egészükben az összeírás kötetei. 15 kötet tartalmazza a szegedi adózók listáját a megfelelő adatokkal. Az összeírást városrészek szerint végezték, házról-házra járva. Az összeírás minden egyes kötetén a következő felirat olvasható: »Conscriptio Regnicolaris Liberae Regiae Civitatis Szeged.« Az első 4 kötet tartalmazza a Civitas Superior (Felsőváros) anyagát. További 2 kötetben találjuk a Civitas Rochus (Rókus), 4 kötetben a Civitas Palánk (Palánk = Belváros) és végül 5 kötetben a Civitas Inferior (Alsóváros) összeírási anyagát. A conscriptiót 1828. december végére fejezte be Lukácsy András és Hódy Imre összeíró biztos.

Szeged város összeírt adózó lakosságának száma az egyes városrészekben a következőképpen alakult:

Felsőváros:	2.394
Rókus:	1.176
Palánk:	2.365
Alsóváros:	3.816
Összesen:	9.751

Az összeírás — mind a négy városrészt együttvéve — talált Szegeden:

87	honoratiort.
1.367	polgárt.
2.146	zsellért és
1.631	háztalan zsellért.

A honoratiórok nagy része a Palánk városrészben lakott, a 87-ből 57. Feltűnő, hogy a zsellérek és a háztalan zsellérek száma milyen nagy volt a polgárokhoz viszonyítva.

Milyen volt a kézművesek és a kereskedők megoszlása az egyes városrészekben?

	Opifices	Mercatores	Questores
Felsőváros:	365	3	87
Rókus:	101	2	58
Palánk:	358	39	106
Alsóváros:	266	2	12
Összesen:	1.090	46	263

A szegedi iparosok és kereskedők a helybeli 4 országos vásáron, a hetenkinti 2 hetivásáron adták el árujukat. Felkeresték a környező városokat is, így Temesvárt, Hódmezővásárhelyt, Makót stb. A szegedi szappanosok és terménykereskedők eljutottak távolabbi, a pesti piacokra is. A kézműveseket és kereskedőket az összeírás megjegyzés rovata közelebbről is megnevezi és osztályokba sorozza. Érdekesek e mellett az egyéb gazdasági vonatkozású adatok, melyek a szántóföldekre, rétekre, szőlőkre és az állatokra vonatkoznak.

Látható e néhány adatból is, hogy az 1828. évi conscriptio regnicolaris értékes adatokat tartalmaz Szeged reformkori társadalmi összetételére vonatkozólag. A 15 kötetes összeírás beható és részletes elemzése — össze-

vetve egyéb forrásanyaggal is — most nem képezheti vizsgálódásunk tárgyát. Arra külön dolgozat lesz szükséges; most mindössze arra szorítkozhattunk, hogy Szeged népesedéstörténetének és gazdaságtörténetének erre a becses forrására felhívjuk a figyelmet.

Értékes adatokat találhatunk Szeged gazdaságtörténetére vonatkozólag az összeíró bizottság irataiban is. Az iparosokról olvashatjuk, hogy »Szegeden számtalanok vagynak, a kik tsak egy kis ideig üzik mesterségüket; máskor pedig vagy napszámra járnak vagy a maguk mezei gazdaságuk körül munkálkodnak.« Fejlett volt a városban a hajós élet. Valóságos kereskedelmi központ volt Szeged, a forgalom nagy részét víziúton bonyolították le. A hajótulajdonosok többnyire pénzemberek lehettek, kereskedők, legalábbis erre van utalás az iratokban: »Egyéb eránt a hajókázás semmi oly különös mesterséget nem foglalván magában, a hajók tulajdonosai inkább a kereskedők, a hajós legények pedig a napszamosok közé iratandók.« Hasonló helyzet lehetett a malmoknál is ... »itt igen ritkán vagynak oly malmok, melyek tulajdonosaik egyúttal molnárok«.

A kocsmák és vendéglők úgy látszik, hogy nem voltak egész évben látogatottak: ... »sok kocsmák tsak kevés ideig vagynak divatba, magoktúl az illető tulajdonosoktól hagyatattván el az azokkal való élés; — a kávéházak pedig leginkább tsak télen és azok közül is tsak kevesek látogatottak.«

A mezőgazdaság helyzetére vonatkozó megjegyzések közül a következőket emelhetjük ki:

»A szántó földek két részre, nevezetesen Felső és Alsó városira osztva lévén; a Felső városiakról egy átallyában azt lehet mondani, hogy rosszabbak; csak a Rátzok kertye és a szatymazi halom körül vagynak jobbak, de ezek is csekélyebb számmal; ellenben legnagyobb része olyan, hogy lapályossága miatt a víz sok helyeken meg áll rajta, a mint vizsgálódásunk alkalmával is egész bevetett táblákat találtunk meztelen. Vagynak sok olly szántóföldek, mellyek e névre még csak nem is érdemesek, székessek, lapossak; ha bevetődnek, és azt is csak tavasszal lehet tenni, elromlanak annnyira, hogy több esztendők által hasznavehetetlenek, és a mint láttuk, mintha bé meszeltettek volna, a salétromtul úgy felverettettek.« Inkább kaszálók ezek a földek, de mint kaszálók is csak jó időben teremnek »közön-séges mennyiségben is szénát, és pedig csak egyszer«. Sarjút már nem teremnek.

Az alsóvárosi földek »átallyában vévén jobbak a Felső városiaknál, de itt vagynak lapályos és székes földek«.

Igen rosszak voltak tehát a talajviszonyok. Ráadásul a földek kiéltek és soványak. Jellemző erre az, hogy bár 1828 telén és tavaszán bőségesen hullott csapadék, április végén a búzavetések »az idevaló földek legjobbjai-ban« mégis olyan gyengék, »hogy a korán vetett tavaszinak is szebbnek lehetett volna nálluknál lenni« — amint ezt a határt bejáró bizottság megállapítja. A szegedi földeket nem lehet összehasonlítani a bánáti, bácskai és a tiszántúli jóminőségű fekete földekkel, »mivel alig vagyon a legjaván is egynéhány újniyi fekete föld. Alatta mingyárt a rossz és az élő növényeknek halálos sárga föld vagyon«.

Ezek alapján Szeged város 12.921 $\frac{1}{2}$ hold (1100 □ öles) szántóföldjét a következőképpen osztályozza a bizottság:

I. osztályú föld	1.100	hold
II. „ „	5.046	„
III. „ „	6.775 $\frac{1}{2}$	„
Összesen:	12.921 $\frac{1}{2}$	hold.

»A föld rosszasága miatt ezeknek fele mindég hever és ugar«, különben nem terem. Szeged határának többi része szőlő, rét, legelő. Több ezer holdat borított a futóhomok, amely egyre nagyobb területekre terjedt ki. »A szelek miatt a siványok esztendőkrül esztendőkre sok száz holdakat elöntenek.« A homoki szőlőket a nyári szelek sokszor hatszor-hétszer is betakarják. Gabonából nem termeltek elegendőt. Szeged lakosságának, de más mezőgazdasági cikkekből is behozatalra szorult a város. Főleg a Bánát volt Szeged éléstára.

Feleletet kapunk az iratokból arra is, hogy vajon »a köznép« mivel keresi kenyerét, milyen munkaalkalmak vannak. Tavasszal van némi munka a szőlő nyitással és kapálással. Nyáron a kaszálás és az aratás ad munkát. Arató munkára igen sokan mennek a Bánátba és a Bácskába, még a mesteremberek közül is, »mivel az ide való földek terméseinek le munkállása koránt, de koránt sem jutalmaztatik úgy meg, mint az említett tájékokban lévő földeké.« Ősszel ismét a szüret és a szőlő takarása ad némi munkát. Télen alig van munkalehetőség. Kevesen zsindelyeket készítenek és deszkákat vágnak. Ez a kereset is megcsökkent, mióta a Maroson kész lécet, deszkát és zsindelyeket hoznak.

Ezekon kívül a sóháznál és a hajóknál 50—50 ember, a dohánykereskedőknél mintegy 30 férfi és 40 leány és gyermek, a hajó- és malomkészítésnél mintegy 50 ember mint napszámos dolgozik. »Ez utolsó kereset nagyon megcsökkent, mióta a királyi Hajókázó Hivatal elenyészett.« Arról is olvashatunk az iratokban, hogy »szegény emberek kerti veteményeiket« árulják »résztént a mindennapi piacon, résztént a heti és országos vásárookban«.

IRODALOM

Jelen közlemény »Szeged reformkori gazdaság- és társadalomtörténete« c. dolgozat egy részlete.

Felhasznált források és irodalom:

Az 1828. évi országos összeírás szegedi anyaga. Szegedi Állami Levéltár, 39. sz. Tanácsulési jegyzőkönyvek 1827—29. Szegedi Állami Levéltár, 5. sz.

Marczali Henrik: Magyarország II. József korában, 1—3. k. Bp. 1882—1888.

Thirring Gusztáv: Népesedésünk kútforrásai a múlt század első felében. Budapest. 1903.

Tagányi Károly: Az 1787. évi első népszámlálás eredményei. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1896.

Thirring Gusztáv: Magyarország népessége II. József korában. Bp. 1938.

Schwartner Márton: Statistik des Königreichs Ungarn 1—2 k. Buda, 1809—1811.
Magda Pál: Magyar Országnak és a határ őrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geográfiai leírása. Pest, 1819.

Fényes Elek: Magyarország statisztikája, 1—3. k. Pest, 1842.

Nagy Lajos: Notitiae politico-geographico-statisticae incltyti regni Hungariae. Buda, 1828—29.

Pálffy Ilona: Győr sz. kir. város az 1828. évi összeírás megvilágításában. Magyar Statisztikai Szemle, 1934.

Pálffy Ilona: Kecskemét adózó lakossága az 1828. évben. Uo. 1935.

Pálffy Ilona: Székesfehérvár adózó lakossága 1828-ban. Uo. 1938.

Reizner János: Szeged története. II. k. Szeged, 1899.

ОБЩЕГОСУДАРСТВЕННАЯ ПЕРЕПИСЬ НАСЕЛЕНИЯ 1828 ГОДА В Г. СЕГЕД

И. Вег

В Венгрии первую систематичную и общегосударственную перепись устраивали по распоряжению II. Иосифа. Кроме этого до второй половины 19 века все переписи были только частичными, то есть не охватывали целое население. Таким была и общегосударственная перепись населения 1828 года (*Conscriptio Regnicolaris*), когда происходил довольно обширный сбор данных о податных сословиях. Перепись Сегеда 1828 года дает интересный просмотр экономической и общественной жизни города во время эпохи реформ.

VOLKSZÄHLUNG IM JAHRE 1828 IN SZEGED

von

J. VÉGH

In Ungarn wurde die erste systematische und allgemeine Volkszählung auf Grund der Verordnung Josefs II. abgehalten. Diese abgerechnet waren bis zur zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts alle Zählungen unvollständig, das heisst, sie bezogen sich nicht auf die gesamte Bewohnerschaft. Auch die *Conscriptio Regnicolaris* des Jahres 1828 war keine vollständige, da nur von der steuerzahlenden Bevölkerung ziemlich zahlreiche Daten zusammengeschrieben wurden. Die im Jahre 1828 in Szeged gesammelten Daten bieten einen interessanten Einblick in das wirtschaftliche und gesellschaftliche Leben der Stadt im Reformzeitalter.

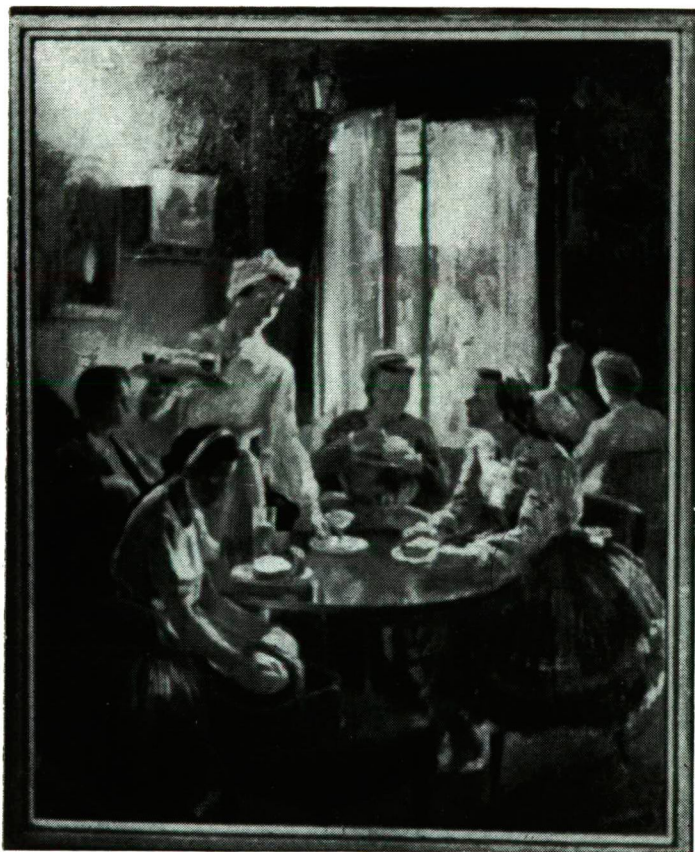
REPRODUKCIÓK
A RAJZTANSZÉK TANÁRAINAK MŰVÉSZI MUNKÁIBÓL

Vinkler László: *Kisdiák*. (olajfestmény 32 x 43) 1957.

Vinkler László: »Borka néni« (olajfestmény 35 x 50) 1957.

Buday Lajos: Szébényiek (olajfestmény, 90 x 110) 1956.
Baranyamegyei tanács tulajdona.

Buday Lajos: Alföldi tanya (vízfestmény) 23 x 32. 1956.

Major Jenő: »Iskolásfiú« (olajfestmény, 85 x 100) 1956.

Major Jenő: »Eső után« (pasztellfestmény, 40 x 50) 1956.

Kóász Márta: Leányarckép. (pasztellfestmény, 50 x 60) 1956.

Kopasz Márta: Napraforgó. (olajfestmény, 40 x 50) 1956.

Kováts Margit: Interieur. (olajfestmény, 85 x 110 cm) 1955.

TANULMÁNYOK A NEVELÉS ÉS OKTATÁS KÉRDÉSEIRŐL

AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI TANÁRKÉPZÉS NÉHÁNY KÉRDÉSE

Írta: ARATÓ ÁDÁM

Oktatásügyünk jelenlegi helyzete szükségessé és lehetővé teszi nevelésügyünk jobbátételének napirendre való tűzését. Hogy komoly tenni-valónk vannak ezen a téren, azt elméleti és gyakorlati pedagógusok egyaránt érzik: az iskolai élet sok-sok olyan kérdést vet fel, és kezdő nevelőink munkája is olyan hiányosságokat árul el, amelyek csak nevelőképzésünk javításával küszöbölhetők ki. Minden nevelőképző intézmény munkájában találunk megoldásra váró feladatokat, de súlyukat, hatásukat, érdekerületüket tekintve első helyre kell tennünk azokat, amelyeknek a célja — az általános iskolán keresztül — a legszélesebb tömegek művelődésének az emelése.

Az ideiglenes nemzeti kormány 6650/1945. M. E. sz. rendeletével életrehívott »általános iskola a 6—14 éves gyermekek művelődésének új és közös forrásaként jelent meg a magyar életben azzal a céllal, hogy tartalmilag és alakilag korszerű nevelőmunkájával elindítsa a nemzetet a demokratikus szellemű benső megújódás útján, hogy az eddiginél tisztább, nemesebb, a magyarsághoz és az emberiséghez méltóbb közszellemnek vessen meg az alapját... Ez nem képzelhető el másként, csak úgy, hogy a magyar művelődésnek ebben az új és közös forrásában, az általános iskolában nyújtható szellemi, erkölcsi javak elnyeréséhez egyenlő feltételeket és lehetőségeket kell biztosítanunk mindenki számára« [1].

Az elmúlt 11 iskolai év ezzel a célkitűzéssel kapcsolatban sok-sok kérdést vetett fel az általános iskola oktató-nevelőmunkájának a területén; új rendtartások, tantervek és utasítások láttak napvilágot, s ezeknek megfelelően állandóan formálódott, tökéletesedett az általános iskola élete is. Mindez hozzájárult fejlődéséhez, amely azonban korántsem volt olyan mértékű — sem anyagi, sem személyi vonatkozásban — mint azt ennek az iskolának nagy nemzeti jelentősége megkívánta volna.

Eddigi életpályája nemcsak az iskola jövőjét illetően szolgáltat fontos tanulságokat, hanem rendkívül értékes útmutatásokat ad a benne tanító nevelőket képző intézményeknek is: a tanítóképzőknek, elsősorban pedig a pedagógiai főiskoláknak.

A nyolcosztályos általános iskola célkitűzéseinek és belső, tartalmi egységének a valóráváltásában komoly nehézségeket jelentett és jelent még ma is a benne tanító kétféle nevelő (tanító és tanár) kétféle, össze

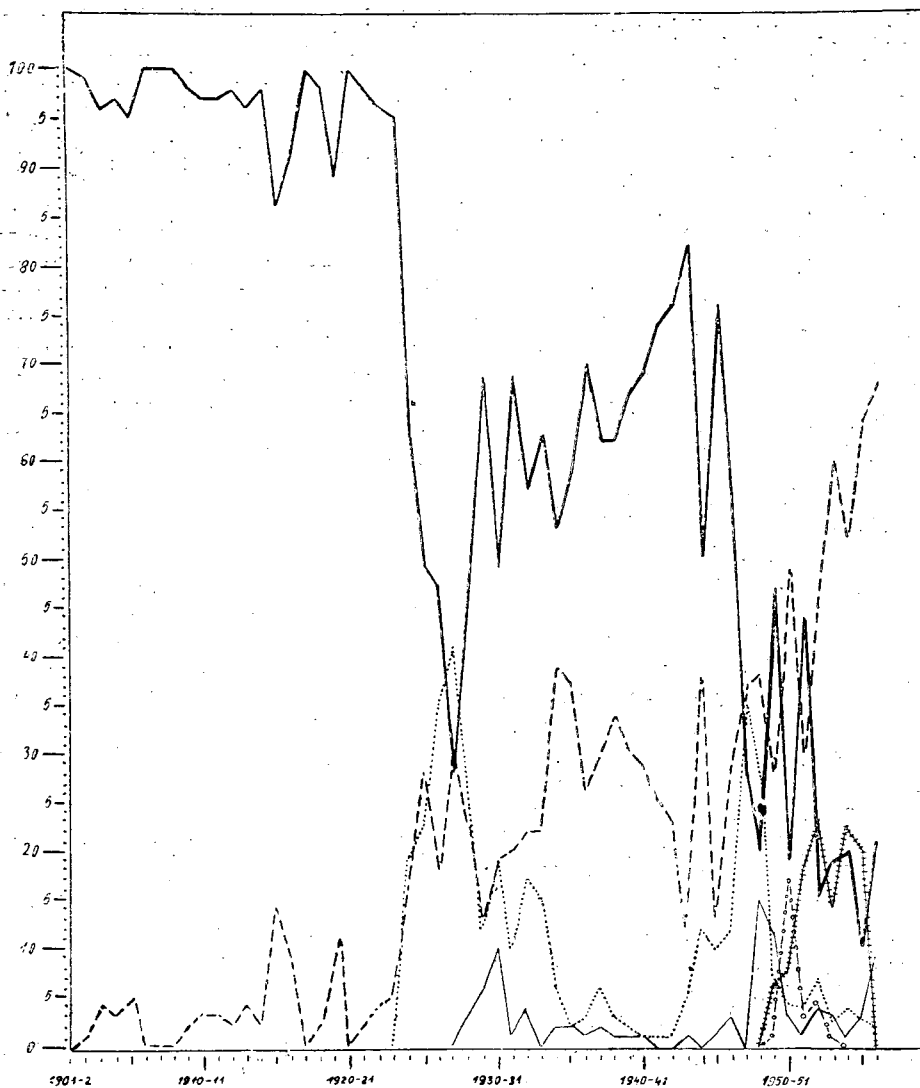
nem hangolt képzése. Új iskolát hoztunk létre, de meghagytuk a benne tanító nevelők más és más képzését, sőt még kísérletek sem történtek abban az irányban, hogy a tanító- és az általános iskolai tanárképzést valamiképp közelebb hozzuk egymáshoz. Így a felsőtagozatban tanító tanárok között sokan vannak, akik nem is tudják, mi folyik az általános iskola alsó tagozatában, ennél fogva nem is tudják oktató-nevelőmunkájukat ahhoz hozzákapcsolni; pedig ennek az iskolának az egységes munkája érdekében minden felsőtagozaton működő tanárnak tudnia kellene, milyen és mennyi ismeretet kapnak a tanulók az I—IV. osztályokban és hogy milyen módszerrel oktatják és nevelik őket. Ennek az összehangoltságnak a hiányával magyarázható az — habár megszűnt az V. osztály bukató jellege —, hogy még mindig nagy visszaesés tapasztalható itt a IV. osztály eredményéhez viszonyítottnak. Tehát a nyolcosztályos általános iskola egysége és a benne folyó oktató-nevelőmunka minél nagyobb eredményessége olyan nevelőket követel, akik teljes egészében látják mind a nyolc osztály munkáját. Ez pedig csak úgy valósítható meg, ha a pedagógiai főiskolákra beiratkozók között minél nagyobb lesz azoknak a száma, akik tanítóképzőt végeztek, ennél fogva ismerik az alsótagozatban folyó oktató-nevelőmunkát, s akik éppen ezért a pedagógiai főiskola elvégzése után teljes mértékben megfelelnek a fenti követelménynek.

Az egykori Polgári Iskolai Tanítóképző, illetve Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola elismerten jó tanárképző munkájában döntő tényező volt többek közt az is, hogy oda elsősorban tanítói oklevéllel rendelkezők nyertek felvételt; akiknek a pedagógiai beállítottsága, hivatásszeretéből és hivatástudatból fakadt továbbtanulási vágya sajátos színezetet és nagyszerű lehetőségeket adott a főiskolai tanárképzésnek, továbbá olyan légkört, olyan szellemet teremtett, amelynek a hatása elsősorban a benne végzeteknek iskolafajuk, a polgári iskola iránti szeretetében nyilvánult meg. Ennek a szempontnak a hangsúlyozása azért fontos, mert a tanítóképzőt végzett főiskolai hallgatók száma az utóbbi években erősen csökkent. (Lásd az 1. sz. grafikont!)

Az Állami Polgári Iskolai Tanítóképző úgyszólván csak tanítóképzőt végzetek továbbtanulási helye volt; a gimnáziumi érettségivel rendelkezettek (átlagosan 30%) többnyire a nemzetiségi vidékekről kerültek be a szóbanforgó intézménybe.

A húszas évek közepétől kezdve azonban erősen csökkent azoknak a száma, akik tanítói oklevél alapján kérték a felvételüket az akkor már Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolára. Ebben bizonyára jelentős szerepe volt annak is, hogy a tanítói oklevél az akkori nehéz gazdasági viszonyok között sokszor könnyebb elhelyezkedési lehetőséget és nagyobb jövedelmet biztosított, mint a polgári iskolai tanári oklevél. Helyettük főleg gimnáziumot és felső kereskedelmi iskolát végzettek jelentkeztek felvételre. Ez utóbbiaknak azonban pedagógiai felvételi vizsgát kellett tenniük, amivel sikerült némileg kiküszöbölni azt a különbséget, ami a pedagógiai felkészültséget illetően a tanítónőképzőt végzetek és az érettségizettek között fennállott, s ami aztán lehetővé tette az elmélyültebb pedagógiai oktatást.

A Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola helyett létesített Pedagógiai Főiskola — az általános iskola felső tagozatában jelentkezett nagy szak-

TANÍTÓKÉPZŐ (1) ——— GIMNÁZIUM ——— F. KERESKEDELMI ISK. (2)
 F. MEZŐGAZD. ISK. (3) ——— SZAKÉRETTSÉGI ——— ÉRETTSÉGI NÉLKÜL (4) —○—○—

A fenti grafikon százalékos arányban szemlélteti azt, hogy az 1901/02. tanévtől kezdve a hallgatók milyen iskolákból kerültek a Főiskolára.

Megjegyzések:

1. A »tanítóképzőt végzetek« között szerepelnek az óvónők is. (1950/51-ben 1%, 1951/52-ben 2%, 1953/54-ben 1%, 1954/55-ben 1%.)
2. F. keresk. isk., illetve közgazd. technikumok.
3. F. mezőgazd. isk., illetve mezőgazd., ipari és egyéb technikumok
4. Az »érettségi nélkül« felvettek között szerepelnek azok, akik az elemi isk. V—VI., az ált. isk. V—VIII., a polg. iskola I—IV., a középisk. I—III. oszt. bizonyítvánnyal iratkoztak be.

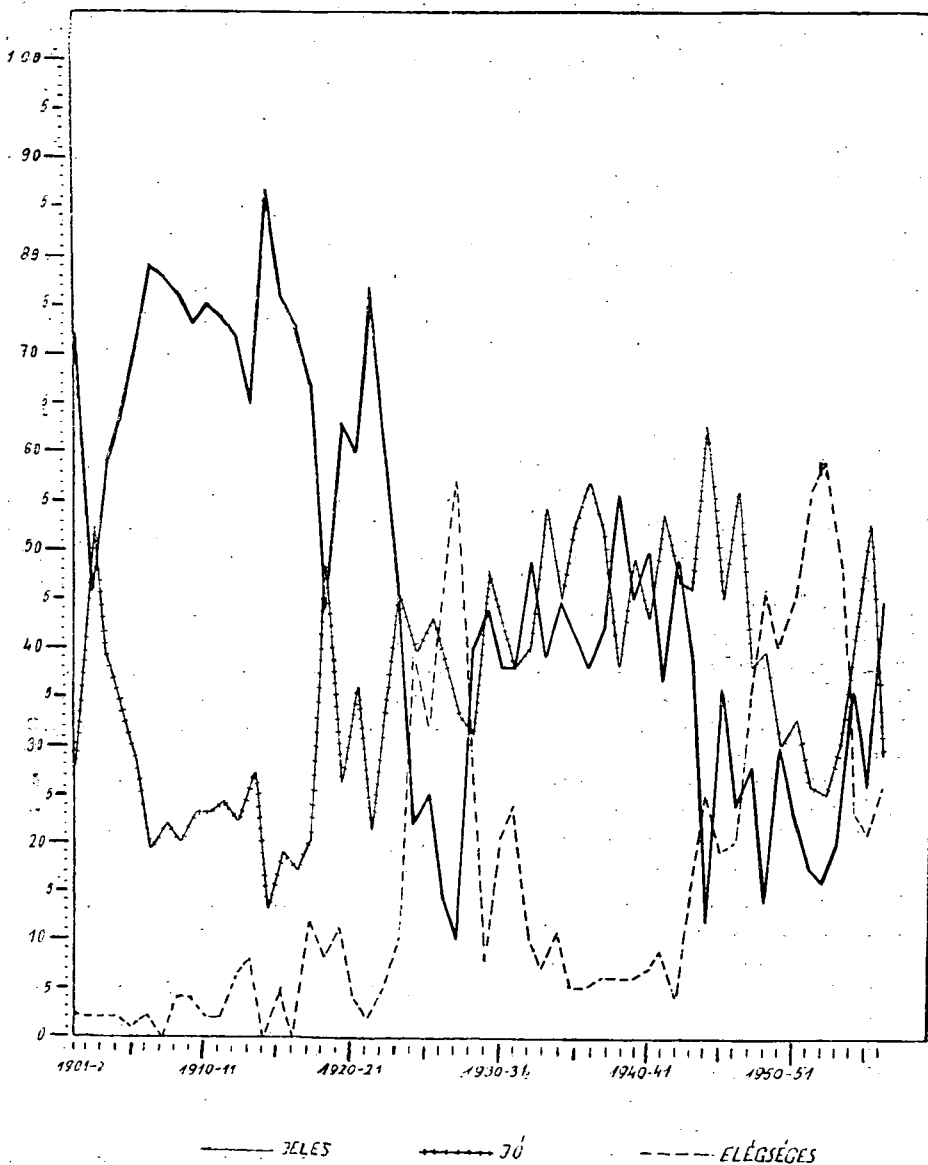
tanár-hiány miatt — még szélesebbre tárta kapuit a legkülönbözőbb végzettségűek előtt, ami sokszor nehéz feladatok elé állította a Főiskola oktatóit. A nehézségeket csak fokozta a pedagógiai felvételi vizsga eltörlése. Ettől kezdve a pedagógia oktatása a már többségben volt érettségizettekhez és más végzettségűekhez igazodott, ami kétségtelenül színvonalbeli visszaesést jelentett a pedagógiai elméletet illetően, de még súlyosabb helyzetet teremtett a gyakorlati kiképzés terén.

Komoly mértékben megnehezítette az oktatómunkát az a tény is, hogy fokozatosan rosszabbodott a felvétel alapjául szolgáló tanulmányi eredmény is. (Lásd a 2. sz. grafikont!) Amíg a tanítóképzőkből általában a jobbak iratkoztak be a Főiskolára, addig az egyéb iskolákból jöttek közül került ki a legtöbb elégségesrendű. Az utóbbiak számának az emelkedése nemcsak a Főiskola pedagógiai beállítottságát gyengítette, hanem többnyire visszaesést eredményezett oktató-nevelőmunkájában is. Pl. 1903-ban (amikor csak tanítóképzőt végeztek vizsgáztak) 2.1 volt a képesítő vizsgák eredménye, ezzel szemben 1929-ben, amikor a szakvizsgát tett tanárjelöltek 19%-a tanítóképzői, 40%-a gimnáziumi és 41%-a felsőkereskedelmi iskolai végzettséggel rendelkezett, ez 2.4 volt; 1904-ben 2.1 — 1930-ban 2.3.

Érdekes képet mutat a lemorzsolódás is. Amíg a tanítóképzőt végzetek Főiskoláról való kimaradásának az oka általában a tanítói pályán való elhelyezkedés volt, addig az egyéb végzettségűek — akik többnyire gyengébb eredménnyel iratkoztak be a Főiskolákra — a tanítóképzők és a Főiskola összehangolt, egymásra épített szakmai, főleg pedagógiai képzésébe való beleilleszkedés nehézsége miatt maradtak ki — mégpedig meglehetősen nagy százalékban. Kimaradásuk beszédes bizonyíték amellet, hogy a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolának sajátos irányvonala és pedagógiai beállítottsága volt. Pl. az 1926/27. tanévben beiratkozott I. éves hallgatók közül kimaradt a gimnáziumban érettségizetteknek a 68%-a, (1 jeles, 2 jó, 12 elégséges), a felső kereskedelmi iskolákból jötteknek pedig az 58%-a (1 jeles, 5 jó, 17 elégséges); az 1927/28-ban első ízben beiratkozottak közül a gimnáziumban végzeteknek a 13%-a (2 jó, 2 elégséges), a felső kereskedelmi iskolákban érettségizetteknek pedig a 37%-a (5 jó, 11 elégséges.)

A felvételi vizsgák bevezetése óta a hallgatók igényesebb szakmai képzés alapjául szolgáló felkészültséggel iratkoztak be (amíg az ezt megelőző évek átlagos felvételi vizsgaeredménye 3.4 volt, addig most 4 fölé emelkedett), de ez nem nyújtott egyúttal a főiskolai pedagógiai képzésnek is olyan alapot, ami teljes mértékben lehetővé teszi az általános iskola célkitűzését valóráváltó tanárképzést.

Ennek okát leginkább abban kereshetjük, hogy az elmúlt évek helytelen iskolapolitikája következtében a tanítóképzőkben végzeteknek csak igen kis töredéke, mindössze 5%-a jelentkezhetett egyetemi, illetve főiskolai felvételre. [2]. (Lásd az 1. sz. grafikont!) Ezenkívül gyengítette a pedagógiai beállítottságot az is, hogy az egyéb iskolákból jöttek közül jelentős százalékban voltak olyanok, akik nem a pedagógus pályához szükséges hivatásszeretetből kérték főiskolai felvételüket. Minthogy oktatásügyünk további fejlődése és egész iskolarendszerünk oktató-nevelőmunkájának a minőségi emelése nagymértékben függ az általános iskolában végzett munka eredményességétől, éppen ezért nem közömbös, hogy milyen felké-

A fenti grafikon a felvétel alapjául szolgáltatott eredmény alapján készült — ugyan-
csak az 1901/02. tanévtől kezdődően százalékos arányban.

Megjegyzés. Az 1949/50. tanévtől kezdve az elégségesek között szerepelnek a közepes
rendűek is — 23 — 24 — 34 — 35 — 39 — 21 — 17 — 21%-ban.

szültséggel, milyen hivatásszeretettel és hivatástudattal rendelkező tanárok kerülnek ki a pedagógiai főiskolákról. Viszont ezek az élet, a fejlődés támasztotta kívánalmaknak csak úgy tudnak megfelelni, ha oda olyan hallgatók nyernek felvételt, akiket a pedagógus-pálya választásakor a hivatásszeretet vezérelt, s akiknek a képessége, felkészültsége, valamint a pedagógus pályához való testi alkalmassága lehetővé teszi a színvonalas, a korszerű igényeket kielégítő tanárképzést. Az elmúlt években olyanok is iratkoztak be a pedagógiai főiskolákra, akik nem akartak pedagógusok lenni. Így pl. az 1954/55. tanévben a szegedi Pedagógiai Főiskola hallgatóinak a 26⁰/₀-a [3], a f. tanévben az I. éves humánszakosoknak 21⁰/₀-a nem hivatásszeretetből kérte a felvételét. Ezeknek egy része főiskolai tanulmányai során sem tudott, illetve tud a pedagógus pályával megbarátkozni. Az ilyenek aztán a pályatévesztettek szánsalmát keltő közömbösségével vagy a meg nem felelés okozta állandó belső marcangolással végzik oktató-nevelő munkájukat. Sem egyéniségük, sem munkájuk nem sugározza azt a lelkesedést és szeretetet, amely után a gyermekek vágynak, amely a velük való kapcsolatnak a forrása és az iskolai munka eredményességének egyik előfeltétele. Milyen szomorú kezdő tanártól egy rosszul sikerült óra után — amely egyébként híven tükrözte sok-sok megelőző óra eredménytelenségét — ilyeneket hallani: »Nem tudok a gyermekekkel bánni!« — »Nem érzem magam jól az iskolában!« — »Nem akartam pedagógus lenni!« Itt nemcsak egyéni tragédiával állunk szemben, hanem sok-sok gyermek sorsát érintő kérdéssel is. Már is igen nagy az a kár, amit ezek a tanárok meg nem felelő oktatómunkájukkal okoztak. Működésük elégtelenségének nem csekély része van abban, hogy ma annyi gondot okoz az ifjúság egy részének a magatartása; nem szívvel-lélekkel végzett munkájuk eredménye az is, hogy a kezükből kikerült tanulóknak a tudása nem kielégítő, és ebből kifolyólag a középiskolákban az általános iskolákból hozott hiányosságokat kell pótolni.

A tanárképzés eredményesebbé tétele érdekében tehát nem elegendő, hogy a jelentkezők közül a legjobbak jutnak be a pedagógiai főiskolákra, hanem módot kell találni annak megállapítására is, hogy az illetők valóban alkalmasak-e a pedagógus pályára. Ilyen lehetőség volna pl. az, hogy az érettségi vizsga letétele után a tanári pályára jelentkezők nyári ifjúsági táborokba nyernének beosztást, ahol meg lehetne figyelni, tudnak-e a gyermekekkel bánni, rájuk hatni, szeretik-e a gondjaikra bízottakat.

A vázolt két körülmény (a tanítóképzőt végzettek számának csökkenése és a felvétel alapjául szolgált egyre gyengébbé vált tanulmányi eredmény) döntő módon hatott a Főiskola munkájára: ugyanis évről évre kevesebb lett azoknak a száma, akik már pedagógusként, a tanári pálya iránti hivatástudatból iratkoztak be, a gyengébb tanulmányi eredmény pedig még nehezebbé tette az oktató munkát. De eltűnt ezzel együtt az a szellem is, amely a polgári iskolai tanárság sajátja volt, s amely iskolájának a szeretetén és megbecsülésén kívül lankadatlan szakmai és pedagógiai önképzésében nyilvánult meg, s amely annyi jeles pedagógussal ajándékozta meg országunkat.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a nyolcosztályos általános iskola oktató-nevelő munkájának az egysége, befejezettsége és eredményessége csak abban az esetben tekinthető biztosítottnak, ha a pedagógiai főisko-

lák — a múlt értékes tapasztalataként — elsősorban a tanítóképzők jeles és jó képesítésű növendékeire építhetnek, s ha az egyéb végzettségük közül a pedagógus pályára alkalmasak csak sikeres *pedagógiai* felvételi vizsga után iratkozhatnak be.

*

Az általános iskola megteremtése több vonatkozásban súlyos nehézségek elé állította és állítja még ma is oktatásügyi kormányzatunkat az *osztatlan és részben osztott általános iskolák* még meglehetősen nagy száma miatt. Ennek a szemléltetésére szolgáljon a következő néhány adat: 6108 iskolaegységünkől osztott általános iskola 1791, részben osztott 1101, kislétszámú pedig 3216 [4]. »A felszabadulás után hatalmas lépéseket tettünk abban az irányban, hogy az összevont osztályokból álló tanulócsoportok számát az önálló osztályok kialakításával leshorítsuk, illetve a tanulócsoporthoz belül összevont osztályok számát csökkentjük. Természetesen hazánk települési viszonyai meghatározó tényezőként jelentkeznek ebben a tekintetben, ahol kevés a tanuló és a kevés is megoszlik 8 osztály között; ott nem lehet szervezni önálló osztályokat, hanem csak összevont osztályokból álló tanulócsoportokat«. 1937/38-ban az iskolák 14.3%-a volt osztott, ma már több, mint ennek a kétszerese az [5].

A pedagógiai főiskolai tanárképzés nem húnyhat szembe az osztatlan (kislétszámú iskolák) és részben osztott iskolák létezésével és megoldásra váró feladataik előtt, mert ezek fokozott nehézségek elé állítják a csak osztott általános iskolai oktató-nevelő munkára előkészített kezdő tanárt. A hallgatókkal való foglalkozásunkban, a tanári pályára előkészítő munkában ezt szem előtt kell tartanunk, hogy valóban reálisan, a nehézségek vállalására és leküzdésére neveljük a leendő tanárokat, s hogy a gyakorló ált. iskolában — rendezett körülmények között és a legnagyobb segítség mellett végzett tanításuk után ne álljanak tehetetlenül és szarnyszegetten a nem sejtett nehézségek előtt.

Az elmúlt tanévekben végzett hallgatóinknak tekintélyes része (25—30%-a) került részben osztott iskolákhoz, ahol sokszor igen nagy nehézségekkel találkoztak — különösen azok, akik nem végeztek tanítóképzőt. Főiskolánk 1955/56. tanévi gyakorlóéveseinek 26.7%-a tanított ilyen iskolákban, de ennek a 26.7%-nak mindössze 22.4%-a végzett tanítóképzőben, vagyis abban az iskolában, amelyben elméletben és gyakorlatban egyaránt megismerték az összevont-osztályú tanulócsoportok munkáját, viszont a többiek csak a főiskolai didaktikai és módszertani előadásokon — néhány órában — hallottak ezekről az iskolákról, de a legfontosabbat, ezeknek az iskoláknak a sajátos munkáját nem láthatták, nem gyakorolhatták. Ezenél az utóbbiaknál aztán az a helyzet, hogy amíg a szaktárgyaikat kellő hozzáértéssel és eredménnyel tanítják, addig nem-szaktárgyuk tanítása során sok nehézséggel találkozhatnak (nem ismerik kellőképpen a szaktárgyi anyagot és az illető tárgy módszertanát), s az eredmény nem mindig kielégítő. Az ilyen tanárok kezéből kikerülő tanulók gyenge tudással jutnak a középiskolákba, ahol sokszor a leggondosabb korrepetálással sem lehet ezeket a hiányosságokat pótolni; de komoly az a veszteség is, amit az ilyen ta-

nár munkája az anyag nyújtotta nevelési lehetőségek kiaknázatlanul való hagyásával a tanulóknak és az iskolának okoz.

Mindaddig, amíg a részben osztott iskolákra való előkészítés a pedagógiai főiskolákon meg nem oldódik, a kihelyezéseknél ügyelni kellene arra, hogy a szóbanforgó iskolákhoz lehetőleg tanítói oklevéllel rendelkezők kerüljenek, akik már gyakorlatból ismerik ezeknek az iskoláknak a munkáját. Többek közt ez is indokolná, hogy minél több tanítóképzőt végzett nyerjen pedagógiai főiskolákra felvételt.

Pillanatnyilag az lenne a leghathatósabb segítség, ha a végző hallgatók olyan tanítási készséggel kerülhetnének ki a főiskolákról, amellyel más tárgyakat is elfogadható eredménnyel taníthatnának. Ez azonban csak a pedagógiai tárgyak előadására és a gyakorlati kiképzésre fordítható óraszám felemelésével valósítható meg.

A részben osztott iskolák személyi szükségletének megfelelően gondoskodni kell az ilyen iskolákra való képzésről is. — mégpedig vagy a főiskolákon vagy pedig az oklevél birtokában tanfolyamokon. Talán az volna a legegyszerűbb megoldás, ha az ilyen iskolákhoz kinevezett fiatal tanárok a tanév megkezdése előtt tanfolyamon vennének részt, amelyeken elméleti előadások és gyakorlati bemutatások révén hozzájuthanának azokhoz a legfontosabb tudnivalókhoz, amelyek munkájuk zavartalan megkezdéséhez szükségesek.

Megoldási mód volna az is, hogy hallgatóink — más országokban követett gyakorlathoz hasonlóan — a 6. félévben 1—2 hetes gyakorlatra beosztást kapnának (lehetőleg kettesével) ilyen iskolákhoz, ami nemcsak a benne folyó munka sokoldalú megismerését tenné lehetővé, hanem minden bizonnyal hozzájárulna annak a több hallgatónál még észlelhető idegenkedésnek a legyőzéséhez is, amellyel a falusi iskolához való beosztást fogadja. [6].

Végző hallgatóink közül ugyanis egyre többen kerülnek falusi és tanyai iskolákhoz, s így nem egy kezdő tanár jut olyan környezetbe, amely számára eddig többé-kevésbé ismeretlen volt. A falusi életnek, a falusi embereknek megvannak a maguk különleges problémáik, amelyeknek az ismerete és megértése nélkül a nevelő nem végezhet falun vagy tanyán eredményes oktató-nevelő munkát.

A pedagógiai főiskoláknak tehát módot kell találniuk arra, hogy hallgatóikat előkészítsék a falusi életre. Meg kell őket ismertetni az ilyen iskolákban adódó oktatási és nevelési problémákkal, valamint azzal is, hogy milyen politikai, társadalmi és gazdasági kérdésekkel találkoznak majd falun, tanyán.

Tanárképzésünk legmostohábban kezelt területe a *gyakorlati* kiképzés. Rendkívül rövid az erre fordított idő. Különösen szembetűnő ez akkor, ha más tárgyak órászámával hasonlítjuk össze. Így pl. a gyakorlati kiképzésre fordított idő órászáma semmivel sem több, mint az idegen nyelv. Hivatkozhatunk arra is, hogy úgyszólván minden szaktárgynak megvannak a maga gyakorlati órái, amelyeken a hallgatók módot és alkalmat kapnak ahhoz, hogy az elméletben tanultak gyakorlati kipróbálását, igazolását lássák vagy kikísérletezzék. De annak a területnek a megismerésére jut aránylag a legkevesebb idő, amely az élethivatásuk lesz.

A nyolcosztályos általános iskola kötelező elvégzése, valamint az a tény, hogy általános iskolai tanulmányaik befejezése után egyre többen helyezkednek el a termelő munkában, fokozott mértékben követeli meg a szóbanforgó iskolában folyó oktató-nevelőmunka minőségi emelését. Ez nem utolsósorban a jó tanárképzéstől függ, mégpedig az olyan tanárképzéstől, amelyben az eddiginél nagyobb szerephez jut a pedagógiai oktatása és a gyakorlati kiképzés. Tény az, hogy a különböző nevelőképző intézményekben nem azonos és nem is lehet azonos a pedagógiai és a szakmai oktatás aránya. Így az egyetemi tanárképzésben a szakmai képzés jut előtérbe, de minél lejjebb megyünk a nevelőképző intézmények rangsorán, annál inkább fontosabbá válik a neveléstan, az oktatástan, a módszertan és a gyakorlati kiképzés. Már ebből is látszik, hogy soha nem lehet reális az egységes tanárképzés gondolata, de ebből nyilvánvalóvá válik az is, hogy a pedagógia és a módszertan oktatásának, valamint a gyakorlati kiképzésnek a mértéke és milyensége dönti el a pedagógiai főiskolák életrevalóságát, jövőjét.

Napjainkban súlyos problémát jelent az ifjúság egy részének a nevelése. Ennek a megoldása nemcsak a hivatalos és társadalmi szervek nagyobb törődésétől függ, hanem nagymértékben attól is, hogy a fiatal pedagógusok mennyire ismerik pályájuk feladatait és mennyire készültek fel ezeknek az elvégzésére. Ennek a hangsúlyozása azért fontos, mert az elmúlt években az iskolák nem egy esetben a várt teljesértékű nevelők helyett, akikről új oktatási és nevelési eljárások bevezetését remélték, olyan fiatal tanárokat kaptak, akikkel az igazgatóknak és a tanulmányi felügyelőknek igen komolyan kellett foglalkozniuk, hogy sem az iskola, sem a kezdő tanár tekintélyén csorba ne essék. Mindjárt a tanév elején nehézségeik voltak a tanmenet elkészítésekor, az osztályfőnöki adminisztrációs munka végzésekor, az éveleji ismétlés mikéntjének a végrehajtásakor. Sokat küszködtek a tematikus óratervezéssel, a megfelelő órátípus alkalmazásával; gondot jelentett nekik a dolgozatok íratása és javítása, tanításaikban nehezen valósították meg az elmélet és a gyakorlat egységét, a helyes időbeosztást; az anyag átadásakor nehezen tudtak leszállni a főiskolai előadások szintjéről, stb. Hasonlóképpen sok problémát vetett fel nevelő munkájuk is. Az osztályfőnöki óra komoly tartalommal való kitöltése, a megfelelő, öntudatos fegyelem megteremtése, az egészséges közösségi élet kialakítása stb. azok a területek, amelyeken a kezdő tanárok oly sokszor álltak tanácstalanul, mert hiányzott náluk az a tapasztalat, amely adandó alkalmakkal iránymutatóul szolgálhatott volna.

Mínthogy az említett nehézségekkel már munkája megkezdésének első napján találkozott a fiatal tanár, ezért tanárképzésünk gyakorlati részének is olyannak kell lenni, hogy a hallgató a szóbanforgó dolgokat elméleti képzésével párhuzamosan megfigyelhesse, tanulmányozhassa és megfelelő számú gyakorlati tanítás során maga is megkísérelhesse azok alkalmazását, megvalósítását. Mindez azonban idő kérdése: nem kilenc hét, mint a középiskolai tanárjelöltekénél vagy egy esztendő, mint a főiskolai hallgatóknál, hanem az utóbbinál is több. Nem az ügyet szolgálja az olyan elgondolás, hogy »az élet majd megtanítja.« Ilyenkor arra kell gondolni, mennyi kárt okoz a kezdő tanár csetléseivel-botlásaival, megoldáskereséseivel, amíg eljut ahhoz a tanítási és nevelési készséghez, amelyet

több tanítással, több nevelési eljárás megfigyelésével könnyű szerrel megszerezhetett volna a gyakorlóiskolában, s mely aztán igen jótékonyan éreztetné hatását az iskolák életében. A kezdő tanárnak ugyanis nemcsak úgy kell megjelennie az iskolájában, mint aki egy munkakört tölt be, hanem úgy is, hogy neki kell a pedagógia legújabb elméleti és gyakorlati eredményeit terjesztenie.

Tanárképzésünk legtöbb nehézségének a forrását a gyakorlati kiképzés rövidségében kell megjelölnünk. A háromévesse lett főiskolákon a tulajdonképpeni gyakorlati kiképzés csak a harmadik évben folyik, mert a negyedik félévben előadott módszertan — mivel nem jár együtt hospitálással — nem tekinthető annak. Végeredményben tehát semmivel sem lett hosszabb, mint volt a két éves pedagógiai főiskolákon.

A hallgatók pedagógiai beállítottságának az erősítése érdekében mind a szaktárgyi, mind a pedagógiai anyagot a tanárképzés első napjától kezdve össze kell kapcsolni az általános iskolával. Rendkívül fontos, hogy a főiskolák kettős munkája — a szakmai és a pedagógiai képzés — a legteljesebb egységbe, összhangba kerüljön. Itt sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy a tanár nem szaktudós, hanem nagy tárgyismerettel rendelkező pedagógus.

A háromévesse lett főiskolai nevelőképzés eredményessége szempontjából feltétlenül szükséges a jelenleginél hosszabb gyakorlati kiképzés. Érezhető ugyanis, hogy az egy év alatt történő kiképzés gyors, túlságosan igénybeveszi a gyakorlóiskolai tanárok és a hallgatók erejét egyaránt, rövidsége miatt pedig kevés alkalmat ad az osztályon- és iskolán kívüli munka megismerésére, stb.

Az említetteken kívül a fejlődés iránya és eddig elért eredményei is igazolják az egy évnél hosszabb gyakorlati kiképzés szükségességét:

a) a neveléstörténet tanúsága szerint azok a kiváló elméleti és gyakorló pedagógusok, akik a jól megszervezett nevelőképzéssel, mint az oktató-nevelőmunka egyik alapvető tényezőjével kívánták az iskolai munkát jobbra, eredményesebbé tenni, a minél hosszabb ideig tartó gyakorlati kiképzés mellett foglaltak állást. A tanítóképzőinkben kialakult kiképzési rend is ennek az élvnek az eredménye.

b) A Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán követett és nagyon jól bevált két-, illetve hároméves gyakorlati kiképzés, amely országos viszonylatban is a legtöbb jól képzett tanárt adta oktatásügyünknek, szintén ezt igazolja. Pedig a szóbanforgó Főiskola, főleg a tanítóképzőt végzetek továbbtanulási helye volt.

Mindebből világosan következik, hogy most, amikor kevés tanítóképzőt végzett iratkozik be a pedagógiai főiskolákra, nem lehet a kiképzési idő rövidebb, mint volt akkor, amikor főleg tanítói oklevéllel rendelkezők nyertek főiskolai felvételt.

A gyakorlat azt mutatja, hogy időszerű a *kiegészítő* szak bevezetése is. A részben osztott iskolákhoz kerülő tanároknak (sokszor az osztottakhoz kerülőknek is) szaktárgyaikon kívül más tárgyakat is kell tanítaniuk. Ez igen nehéz feladat elé állítja a kezdet nehézségeivel amúgyis eléggé küszködő tanárt. Viszont a három tárgy tanítására való képesítés esetén könnyebben megoldható, hogy a tanár csak a szaktárgyait tanítsa.

*

A vázolt kérdések megoldatlansága — miként azt híven tükrözi a kezdő tanárok oktató-nevelő tevékenysége — komoly teherként nehezedik a pedagógiai főiskolák tanárképző munkájára. Csak a tanárképzés hagyományainak, bevált gyakorlatának a korszerű felhasználása és elsősorban a tanító-képzőkre épített főiskolai tanárképzés biztosíthatja az általános iskolai oktató-nevelő munka minden követelményének megfelelő tanárok képzését.

JEGYZETEK

- [1] *Angyal János*: Az általános iskola falun és tanyán. Köznevelés 1945. szept. 15. sz.
- [2] *Oktatásügyi Közlöny* 1955. évi 2. sz. (3/1955. O. M. sz. r.)
- [3] *Dr. Zsámbéki László*: A pedagógus hivatásra nevelés a Főiskolán. Módszertani Dolgozatok. II. Szegedi Pedagógiai Főiskola, 1955.
- [4] *Csurányi József*: Az osztatlan és részben osztott iskolák. Kézirat. 1955.
- [5] *Kálmán György*: Az összevont osztályok két alapvető kérdése. Pedagógiai Szemle. V. évf. 3. sz.
- [6] *Heinz Klemm*: Zur planmässigen Entwicklung der Lehrerpersönlichkeit. Pädagogik. 10. Jahrg. H. 1. Berlin, 1955.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ ПРЕПОДАВАТЕЛЬНЫХ КАДРОВ ДЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

A. Арато

Автор указывает на самые важные современные вопросы, связанные с образованием учителей, преподавающих во верхнем отделении восьмилетки. Эти следующие:

1. На педвузы в первую очередь должны получать прием те, которые кончили педагогическое училище. Это не только укрепило бы педагогическую настроенность педвузов, но и обеспечило единство учебной-педагогической работы начальной школы.

2. Нужно подготовить студентов и на двухкомплетные школы.

3. Наличные недостатки может устранить более долгое нынешнего 1 года практическое образование. Актуальным является введение третьего специального предмета, так называемой дополнительной части.

EINIGE FRAGEN DER LEHRERBILDUNG FÜR ALLGEMEINE SCHULEN

von

A. ARATÓ

Der Verfasser weist auf die wichtigsten zeitgemässen Fragen der Bildung der in der Oberstufe der Allgemeinen Schule unterrichtenden Lehrer hin.

1. Es wäre wünschenswert, dass in erster Linie nur solche Hörer an die Hochschule aufgenommen werden, die ein Lehrerseminar absolviert haben. Dies würde nicht nur die pädagogische Einstellung der Hochschulen kräftigen, sondern auch die Einheitlichkeit von Unterricht und Erziehungsarbeit in der Allgemeinen Schule sichern.

2. Die Hörer sind auch für den Unterricht an wenig gegliederten Schulen vorzubereiten.

3. Nur durch die Verlängerung der gegenwärtig 1 Jahr dauernden praktischen Ausbildung können die noch immer obwaltenden Mängel beseitigt werden. Es wäre auch an der Zeit, das dritte, sogenannte Ergänzungsfach einzuführen.

A KÜLFÖLDI UTAZÁSOK PEDAGÓGIAI JELENTŐSÉGE NAGY PEDAGÓGUSOK MUNKÁIBAN

Írta: BERECSKI SÁNDOR

A neveléstörténet írói az egyes pedagógiai elmélkedők munkáinak elemzésekor, értékelésekor aránylag kevés figyelmet fordítanak arra, hogy ezek nevelési rendszerükben milyen szerepet szánanak az utazásoknak, mi-
ben látják nevelési-oktatási jelentőségüket. Így Platon, Komensky, Locke, Rousseau, akik műveikben teljes nevelési rendszert vázolnak, a nevelést csak akkor látják befejezettnek, ha azt utazások egészítik ki. Amint Locke mondja: »A nevelés utolsó részét rendszerint az utazás teszi; azt tartják, ez tetézi be a művet, ez végzi a gentlemanen az utolsó simítást.« [1]. Az említetteken kívül mások is, mint pl. Montaigne és Csernysevszkij, kifejtik az utazás pedagógiai jelentőségéről alkotott véleményüket — azzal a különbséggel, hogy mivel nem dolgozzák ki a gyermeki fejlődés szakaszait — az utazásokat nem egy nevelési rendszer tartozékának tekintik, ugyanakkor azonban fontosnak tartják az ember fejlődése szempontjából.

A kérdés elhanyagolásának — úgy gondolom — főleg két oka van.

Az egyik ok az, hogy azok, akik erről a kérdésről a legrészletesebben írnak, mint pl. Locke és Rousseau, az egyéni nevelés hívei, akik csak a jó módú, gazdag gyermekek jobb nevelésére adnak tanácsokat és ezek érdekében építik fel nagy körütekintéssel kidolgozott pedagógiai rendszerüket. Ezek számára az elméleti útmutatás gyakorlati megvalósítása — társadalmi helyzetüknél fogva — nem jelentett megoldhatatlan feladatot. Az is természetes, hogy követelményük felállításakor maguk az elmélkedők sem gondoltak annak általános megvalósítására; ezzel magyarázható, hogy a pedagógia története folyamán ez a kérdés nem került kellő megvilágításba. A neveléstörténet kutatóinak feladatuk többek közt pedig éppen az, hogy keressék azokat a pedagógiai útmutatásokat, amelyeknek gyakorlati alkalmazása előbbreviszik a széleskörű oktató-nevelőmunkát, illetve az, hogy a gyakorlati alkalmazásban meglevő eljárásokat történelmi kialakulásukban szemléljék. Az utazásoknak gyakorlati megvalósítása pedig részint anyagi okok miatt ütközött nehézségekbe, így nem válhatott az oktató-nevelőmunka általánosan használt módszerévé, részint a köznevelés megjavítása érdekében sokkal sürgetőbb problémákat kellett megoldani, sem-
hogy az utazásokat úgy tekinthették volna, mint az ember fejlődésének szerves kiegészítőjét.

Nem lenne azonban helyes, ha csak azért mellőznénk a kérdés megvizsgálását, mert az egyéni nevelés hívei foglalkoznak legbehatóbban vele. Észre kell ugyanis vennünk, hogy amikor az utazás pedagógiai szempontból való hasznosságát, fontosságát vizsgálják — bár ezt saját neveltjük érdekében teszik — túllépnek az egyéni nevelés szűk körén, és olyan általános megállapításokat is tesznek, amelyek már nemcsak egy ember formálása szempontjából jelentősek, hanem általában az utazás emberformáló jelentőségére utalnak.

A kérdés elhanyagolásának másik okát éppen az utazások nevelési szempontból való megindokolásában kell keresnünk. Amint már említettük, az elmélkedők az utazásokat ugyanis szervesen kapcsolják nevelési célkitűzésük, felfogásuk megvalósításához. Mivel pedig az utazásokat ugyanazon elvek megvalósítása céljából ajánlják, mint a többi pedagógiai eljárásukat, ezért látták a kutatók feleslegesnek az utazásoknak külön való tárgyalását; attól tartottak ugyanis, hogy részletes fejtegetésük az elmélkedők pedagógiai elveinek ismétléséhez vezet. Az utazás kérdését azonban más oldalról is felvethetjük: pedagógiai rendszerükben az utazás egyben eszköz és módszer is arra, hogy nevelési elgondolásukat maradéktalanul megvalósíthassák. A kérdésnek ez a felvetése közelíti meg legjobban az utazásnak, mint nevelési tényezőnek a lényegét. Figyelmet érdemel az is, hogy amikor az utazásról szólnak, alkalmat találnak arra is, hogy kifejtsek nézetüket korukról, társadalmuk neveléséről, és kifejezésre juttassák világszemléletüket. A fentiek meggyőzhetnek bennünket arról, hogy az utazások értékelésénél nevelési elveik nem pusztán megismétlését végzik.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az említett elmélkedők — magától értetődően — az utazásokat csak pedagógiai szempontból vizsgálják. Ezt mutatja az is, hogy csaknem valamennyien kirekesztik e fogalom köréből a kereskedői, vagyonszerzés céljából végzett utazásokat. Így nyilatkozik pl. Montaigne: »Engem nem üzleti ügyek kergetnek a zordon hegyekbe.« [2]. Haszonlónézetet vall Rousseau is, amikor pl. azt mondja: az angolok azért utaznak, hogy forgassák pénzüket, nem pedig azért, hogy szorgalmukból éljenek. Az emberi haladásról vallott nézetének megfelelően úgy találja: »A kereskedelem és az ipar, amely összeegyezteti a népeket, megakadályozza őket abban is, hogy tanulmányozzák egymást. Ha tudják, hogy mi hasznot húzhatnak egymásból, mi egyéb tudnivalójuk van még?« [3] Platon, aki a fogalmak pontos megjelölésére törekedett, szükségesnek látja megjegyezni: »A háború esetén és hadjáratok alkalmával történő elutazásokat természetesen nem volna méltányos a polgári utazások közé számítani.« [4] Az a törekvésük, hogy az utazások nevelési célt szolgáljanak, mutatkozik meg azokban a megjegyzéseikben is, amelyekben a gyakorlatban meglevő utazásokat éppen azért bírálják, mert — meglátásuk szerint — nem járulnak hozzá az ifjú emberek erkölcsi-értelmi fejlődéséhez. Rousseau szerint az utazásokat a szokásos utazási mód teszi természetlenné: »... nagy költségekkel végig szaladtak Európán, haszontalanságokkal foglalkozva vagy unatkozva, visszatérnek anélkül, hogy láttak volna valamit is abból, ami érdekelheti őket s valamit tanultak volna abból, ami hasznos lehet nekik.« [5] Az utazás tehát — amint még erre visszatérünk — bizonyos társadalmi osztály számára általános volt. A neveléstörténet tanulmányozása-

kor azonban találkozunk olyan megállapításokkal is, amelyek arra mutatnak, hogy az utazások gyakorlati megvalósítása akadályokba ütközött. Platonnál olvashatjuk: »... a krétaiakhoz hasonlóan (a spártaiak) egyetlen ifjúnak sem engedik meg, hogy idegen városokat látogasson: nem akarják, hogy ottani tanulmányainak eredményei kárbavesszenek.« [6] Medinszkij I. Miklós uralkodásának művelődési viszonyait elemezve mondja: »Megtiltották, hogy az egyetemet végzett fiatal emberek külföldre utazzanak,« [7] ezzel is bizonyítva I. Miklós uralkodásának haladást gátló törekvéseit. Ezek a példák is mutatják, hogy az utazásnak milyen nagy emberformáló, tehát pedagógiai hatása lehet.

Nem véletlen az, hogy a nagy pedagógusok, gondolkodók olyan fontos szerepet szánnak az utazásnak, hogy még nevelési rendszerükbe is felveszik. Ők maguk is sokat utaztak, széleslátókörű, világlátott emberek voltak, akik utazásaik során összehasonlítást tudtak tenni a különböző országok gazdasági-politikai fejlettsége, nevelése között, s önmagukon tapasztalhatták az utazások alakító hatását. Gondoljunk itt elsősorban Komen-skýre, aki a 30 éves háború eseményei miatt volt kénytelen hazájából elmenekülni és aki csaknem egész Európát bejárta: megfordult Angliában, Svédországban, Németországban, Lengyelországban, Magyarországon és Hollandiában. Útleírásai, levelei arról tanúskodnak, hogy nagy érdeklődéssel tanulmányozta a meglátogatott országok népeinek gazdasági és kulturális életét és ugyanakkor néhány helyen segítséget nyújtott a köznevelés megjavításához is. Mivel módjában volt tanulmányozni a gazdaságilag fejlettebb, a kapitalista gazdálkodás útjára lépő nyugati államokat, ezért hazánkba érkezve össze tudta hasonlítani hazánk feudális elmaradottságát ezek fejlettségével. Eppen az előbb elmondottak alapján látja olyan világosan Magyarországra érkezésekor a hibákat, de látja ugyanakkor a kivezető utat is, amint ezt a »Gentis felicitás« c. munkájában tapasztalhatjuk. Az elmaradt magyar közoktatás megjavításának érdekében fog hozzá a pánszofiai iskola megszervezéséhez is. Meg kell említenünk Rabelaist is, akiről Fináczy a következőket írja: »Sokat utazott, miközben emberismeretre tett szert s betekintést szerzett a népek erkölcsébe, szokásaiba, intézményeibe; korának nemcsak legtudósabb és legműveltebb, de egyúttal legtapasztaltabb emberei közé tartozott.« [8] Montaigne a renaissance kor új művelődési igényének kielégítési vágyával vállalkozik külföldi utazásra. Így nemcsak hangsúlyozza a világlátás fontosságát, de maga is részesült benne és Essais c. munkája széleslátókörűségéről, előítéletmentességről tanúskodik. Abban a korban az utazások nagyon divatba jönnek. Különösen Olaszországba tódulnak nagy számmal az idegenek. Montaigne életének is nagy eseménye volt külföldi utazása. 50 éves, amikor külföldi útjára indul és bejárja Németország déli részét, Svájcot, Olaszországot. Útjára tudatosan azzal a céllal indul, hogy keresse a természet szépségeit, a renaissance művészet remekeit és főleg, hogy gyarapítsa ismereteit idegen országok, népek életének megismerésével. Ennek a célnak igyekszik eleget tenni, amikor pl. Rómában a régiségek helyett a római élet és emberek iránt mutat érdeklődést. Utazási vágyáról munkájában a következőket írja: »Egyesek szememre vetik, hogy nő és már-már öreg ember létemre nem hagyom abba az utazgatást. Nincs igazuk. Az a fő, hogy házunkat rendszerben hagyjuk sorsára s úgy, hogy az magától is elméndegetljen.« [9] Anyagi

helyzete lehetővé tette, hogy így nyilatkozzék. Rousseau is változatos életének tapasztalatai alapján tartja nagy fontosságúnak az utazásokat, bár külföldi »utazásai« rá nemcsak kedvező hatással voltak. Haladó nézetei elől kénytelen az egyház üldözése elől Svájcba, majd Angliába menekülni és csak élete végefelé tud visszatérni Franciaországba. »A hosszú évekig tartó állandó üldözések nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Rousseau-ban lelki betegség, az üldöztetés mániája fejlődött ki.« [10] Usinszkij, Tolsztoj külföldi utazásaik során nagy gonddal tanulmányozzák az illető országok nevelési és oktatási ügyét, hogy hazájuk közoktatása számára megfigyeléseket tegyenek. Usinszkij pl. több ország meglátogatása után állítja össze a nőnevelés külföldi helyzetének részletes áttekintését, Svájcban pedig az alsófokú iskolák helyzetét tanulmányozza és erről »Pedagógiai utazás Svájcban« c. leveleiben számol be. Tolsztoj is »több országot látogat meg, tanulmányozza a jótékonyági intézményeket és a népművelés helyzetét, megismerkedik egy sereg iskolával, gyermekmenhellyel és találkozik neves pedagógusokkal.« [11] Mindketten a külföldön szerzett tapasztalatokat az önálló orosz pedagógia kialakításának szemszögéből értékelik.

Saját tapasztalatuk mellett figyelembe kell venni egy másik fontos tény is ahhoz, hogy megértsük, miért tartják fontosnak a külföldi utazásokat. Ezt különösen figyelembe kell vennünk Montaigne, Locke, Rousseau értékelésénél. Társadalmi osztályukban ugyanis általános volt az a gyakorlat — amint már erre utaltunk —, hogy az ifjak külföldre mentek. Tekintve, hogy ennek az osztálynak nevelési igényét igyekeztek kielégíteni, lényegében nem is tudták kikerülni az utazások kérdésének a tárgyalását. Az előbb elmondottakhoz hivatkozunk Rousseau megjegyzésére: »Hibás összkodás tehát azt következtetni, hogy az utazás haszontalan, azért, mert rosszul utaznak.« [12] Locke pedig sajnálkozva teszi hozzá megjegyzéseihez: hiába van neki igaza, megállapításai mit sem fognak változtatni a bevett szokáson.

Tanulmányom célja az eddig elmondottak alapján kettős: részint figyelemmel kísérni azt, hogy egyes pedagógusok miben látják az utazások nevelőhatását, részint megállapítani azokat az összefüggéseket, amelyek révén az utazásokat nevelési rendszerükhöz kapcsolják. Az első kérdés, amit az utazások nevelőhatása szempontjából meg kell vizsgálnunk s amelyre valamennyien nagy gondot is fordítanak: az az utazásra legalkalmasabb életkor kérdése. Az utazás elé kitűzött nevelési cél sikeres megvalósítása nagymértékben függ attól, hogy milyen korban kerül arra sor. Ezért töreksenek a legalkalmasabb kor megjelölésére. Ennek a kérdésnek megvizsgálásakor szükséges röviden vázolnunk a gyermeki fejlődés általuk megállapított szakaszait, hogy megérthessük az utazásoknak ebben a fejlődési folyamatban elfoglalt helyét.

Platon az »Állam« és »Törvények« c. munkáiban az ember nevelésének következő szakaszait állapítja meg: a gyermek 7 éves koráig a családban részesül nevelésben. 7 éves korától a gyermek az államé. Ettől kezdve a következő szakaszokban történik nevelése, tanítása: 7—10 éves korában testi nevelésben részesül, 10—13 éves korában megtanul írni, olvasni, 13—16 éves korában műzsai nevelésben részesül, 16—20 éves korában ephebos lesz. A 20 éves korban bekövetkező szelekció után, aki arra alkalmas, 20—30 éve között tovább tanul, elmélyíti és filozófiailag megalapozza

az aritmetikát, geometriát, asztronómiát és zeneelméletet. 30 éves korban újabb szelekció következik, és az, aki ezen megfelel, 35 éves koráig dialektikát tanul. Ekkor válik kész filozófussá. Újabb szelekció következik és az arra legalkalmasabbak 35—50 évig, vagyis 15 évig közsolgálatot töltenek be és különböző hivatalokban szerzik meg az állam kormányzásához szükséges gyakorlatot és csak 50 éves korban lesznek az állam kormányzói. Amint látjuk a nevelési folyamat végén az állam kormányzói állnak és Platon ennek a nevelési célnak elérése érdekében építi fel rendszerét. Az utazásokat az 50 és 60 év között engedélyezi, vagyis akkor, amikor a nevelés lényegében befejeződött. A külföldre utazó koráról a következőket mondja: »... legyen túl az ötven éven, továbbá azok közül való legyen, kik más téren is, de különösen a hadügy terén tekintélynek örvendenek, ha el akarja nyerni a törvények őreinek engedélyét az idegen államokba való utazásra. Az viszont, aki már elmúlt hatvan éves, többé ne induljon szemlélődő útra.« [13] A tíz évből az illető annyit tölthet szemlélődéssel, amennyit csak akar. Miért teszi Platon ilyen késő korra a külföldi utazást? Azért, mert az illető már nem téríthető rossz útra. Ennek fontosságát a későbbiekben fogjuk látni.

Montaigne a gyermek nevelésének és fejlődésének korszakos felosztását nem adja. Nevelési céljának azonban legjobban megfelel a kisgyermekkor. »Kíváncsós, hogy az ifjút már zsenge gyermekkorában, vigyük utazni.« [14], így biztosítható ugyanis az idegen nyelv könnyű elsajátítása.

Komenský szervesen egymásra épülő fejlődési fokozatot ad négyszer hat éves szakaszban és iskolarendszerét ehhez a négy fejlődési szakaszhoz kapcsolja. Az 1—6 évig tartó gyermekkornak az anyai iskola, a 6—12 évig tartó serdülőknak az anyanyelvi iskola, a 12—18 évig tartó ifjúknak a latin iskola, végül a 18—24 évig tartó férfiváfejlődés korának az akadémia felel meg. A külföldi utazásoknak az utolsó hat évben, illetve azután biztosít helyet. »Az utazások kérdésében (amelyeknek helyet adtunk ezen utolsó hat évben, vagy ennek eltelte után), nincs szükség semmiféle intelemre, csak talán az, hogy tetszik nekem, és véleményemmel találkozok Platon megítélésé, aki tiltotta, hogy az ifjúság utazzék, mielőtt kiforrotta volna tüzes ifjúságának minden féktelenségét és nincs meg a szükséges bölcsessége és jártassága az utazáshoz.« [15]

Locke is alapos vizsgálódás alá veszi az utazásra alkalmas kor kérdését. Külön szól arról, hogy melyik kor alkalmas erre, és melyik nem. Azért teszi ezt, mert azt tapasztalja, hogy a gyakorlatban nem az arra alkalmas korban küldik ki a nemes úrfi külföldre. »Bévallom, idegen országok beutazása nagy haszonnal jár, csak hogy az idő, amelyet rendszerint kiszemelnék arra, hogy a család felnőtt fiát külföldre küldjék, a legkevésbé alkalmas arra, hogy hasznát, előnyeit lássa utazásának.« [16] A nemes úrfi rendes utazási ideje a 16 és 20 éves korban van. Ezt az időszakot azonban nem helyesli, mert nem teszi lehetővé, hogy eszmévilága gyarapodjék. Szerinte a »... legalkalmasabb idő arra, hogy a nemes úrfi külföldre küldjük vagy az, amikor még fiatalabb: ez esetben nevelővel küldjük, akinek mindenképpen hasznát látja...« (ez a kor a nyelvtanulás szempontjából jó)... vagy pedig néhány évvel később, de akkor nem adunk melléje nevelőt, mert abban a korban már magamagát tudja vezetni«... [17] (ez a kor pedig a jó modor elsajátítására a legalkalmasabb).

Rousseau a gyermek fejlődését négy szakaszban jelöli meg és ezekhez a szakaszokhoz kapcsolja az egyes életkorokban szerinte szükséges nevelési eljárásokat. Születéstől 2 éves korig a testi nevelésnek, 2—12 évig az érzékszervek nevelésének, 12—15 évig az értelmi nevelésnek és a munkára nevelésnek, végül 15 évtől a nagykorúságig az erkölcsi nevelésnek kell megvalósulni. Így neveltjét a nevelés minden területében részesítette. A nagykorúság után is figyelemmel kíséri azonban neveltjét, Emilt. Miután Emil elérte nagykorúságát, eljegyzi Zsófiát és csak azután indul külföldi utazásra, hogy visszatérte után Zsófiával házasságot kössön. Emilt tehát — Rousseau kifejezése szerint — először szerelmessé tette, mielőtt utaztatta, hogy két évi utazás után türelmetlenül térjen vissza jegyeséhez. Eljárásának erkölcsnevelő jelentősége is van, erre később visszatérünk.

Az eddigi elemzésből láthatjuk, hogy — bár általánosságban a felnőtté válás korát tartják a legalkalmasabbnak az utazásra —, lényegében valamennyien különböző korokat jelölnek meg. Az eltérések okának megértéséhez vizsgálat alá kell vennünk azt, hogy az egyes pedagógusok nevelési rendszerükben milyen szerepet juttatnak az utazásnak.

Platon köztudomásúan két munkájában foglalkozik részletesen a nevelés kérdésével: az »Állam«-ban és a »Törvények«-ben. Mindkettőben az ideális állam képét, berendezését rajzolja meg, s ennek megfelelően mindkettőben a nevelést politikai keretben tárgyalja. Amíg azonban az »Állam« c. munkájában nem fordít gondot a más országokkal való érintkezésre, addig a valósággal jobban számoló »Törvények« c. munkájában kitér arra is, hogy milyen legyen az államok közötti kapcsolat. Az állam szempontjából fontos, hogy kapcsolatot tartson más államokkal és ezt szolgálják az állam polgárainak utazásai. »Az az eljárás viszont, hogy se ne engedjünk be idegeneket, se magunk külföldre ne utazzunk, egyrészt egyáltalán nem is lehetséges, azonkívül mások szemében nyersnek és barátságtalannak tűnnek fel, ha az idegenek kiűzésének már elnevezésében is ellenszenves eljáráshoz folyamodnánk, és ilymódon öntelt és összeférhetetlen jelleműnek tüntetnők fel magunkat.« [18]. Amint látjuk, a kapcsolatnak két formája van: külföldre utazás és idegenek bebocsátása. Targyunknak megfelelően csak az elsővel foglalkozunk. Miért látja fontosnak a külföldre utazást az állam szempontjából? Azért, »...mert egy állam sem lehet eléggé művelt és nem juthat fejlődés tetőpontjára, ha elzárkózottsága folytán nem tesz szert elég élettapasztalatra és jó és rossz embereket illetőleg, — és saját törvényeit sem tudja megőrizni, ha csak szokásból, nem pedig meggyőződés alapján fogadja el őket« [19]. A külföldi utazásoknak az a céljuk, — mondja másutt —, hogy más államokban tapasztalatot szerezve »...megszilárdítsák azokat az intézményeket, amelyek náluk otthon jók,« illetve »...javítsanak azokon, amelyekben fogyatékoság mutatkozik.« [20]. Fontos tehát a külföldi utazás, azonban az is fontos, hogy az utazás közben folytatott szemlélődést helyesen gyakorolják, mert az utazás nemcsak hasznos az állam szempontjából, de veszélyeket is rejt magában: »Az államoknak egymással való érintkezése természetsszerűleg összekeveri a különféle szokásokat és erkölcsiségeket, mert az idegenekkel való érintkezés az útitás vágyát plántálja az emberekbe.« [21]. Ez azonban — folytatja — csak a legjobban berendezett államot veszélyezteti, s mivel ilyen állam kevés van és a legtöbb állam beren-

dezése nem mondható jónak, az összekeveredés nem hozhat bajt. Minthogy Platon a legjobb államot rajzolja meg, természetesen, hogy állama számára az utazás veszélyeket rejt magában. Viszont — amint láttuk — a kapcsolat szükségességét éppen az állam léte szempontjából elismeri, az államnak tehát »... meg kell fontolnia, mitévő legyen polgárainak külföldi utazása és a külföldiek bebocsátása tekintetében. A törvényhozónak tehát tanácsot kell e tárgyban adnia« [22]. Ennek megfelelően — mint mindent a »Törvények«-ben megrajzolt államban — törvények szabályozzák az utazásokat is. Ezek a törvények részint arra vonatkoznak, hogy kik és milyen korban mehetnek külföldre. Az utazó korát már megvizsgáltuk. Abból a szempontból, hogy kik mehetnek utazni, Platon megállapításai ellentmondók. Egyik helyen azt mondja, hogy magánügyben senki sem utazhat, máshelyen pedig mindenki számára biztosítja az utazást. A törvények másrészt arra vonatkoznak, hogy ellenőrizze az utazásról visszatért egyént, számoltassa be tapasztalatairól. Platon az állam szempontjából előbb már tárgyalt veszélyeket úgy kívánja elkerülni, hogy az, aki külföldön járt, hazatérése után álljon a törvények felügyelőinek gyűlekezete elé. Platon itt utal az utazások pedagógiai vonatkozásaira, természetesen nem választva el az állami feladatoktól. A törvények felügyelőinek gyűlekeztében ugyanis a papok, a tíz legidősebb törvényőr között helyet foglalnak az egész nevelésügynek mind a jelenlegi, mind volt felügyelői. Az utazásról visszatértnak az a feladata, hogy »... ha útjában talált olyan emberekre, akik felvilágosítást tudtak adni a törvényhozásról, nevelésről, művelődésről, vagy pedig maga is vett észre egyetmást, közölje mindezeket az egész gyűlekezettel« [23]. A nevelésügy felügyelőinek tehát az a feladatuk, hogy tanulmányozzák a beszámoló alapján más államok nevelését. Azonban a legfontosabb mégsem ez, hanem meg kell állapítaniuk a többi törvényőrrel együtt azt, hogy a visszatérte milyen hatással volt az utazás: a régi maradt-e, jobb vagy rosszabb lett-e? Az első két esetben dicséretben részesül. »Ha ellenben az a benyomás alakul ki róla, hogy utazása megrontotta, akkor ne érintkezzék se ifjúval, se öreggel, s ne adja ki magát valami nagy bölcsnek« [24]. Ha pedig nem fogad szót, meg kell halnia, feltéve, ha a törvényszék előtt rábizonyul, hogy a nevelés és törvényhozás ügyeibe beleártotta magát. Amint láttuk az elemzés során, már Platon észrevette az utazásoknak nagy nevelő jelentőségét.

A középkorban sem a nevelés célkitűzése; a túlvilági életre való előkészítés, sem az oktatás anyaga; a hét szabad művészet és az ehhez kapcsolódó latin nyelv, sem a neveléshez-oktatáshoz tartozó módszerek nem tették szükségessé az utazásokat. Megváltozik a helyzet a renaissance korában.

Engels megállapítása szerint a renaissance korában az ember tulajdonképpen először fedezte fel a földet. A földnek ez a felfedezése a pedagógiában úgy tükröződik, hogy új, természettudományi tárgyakkal bővül az oktatás anyaga, a nevelésben pedig új nevelési eszménykép megvalósulása jelentkezik. Az oktatás új tartalmának, a nevelés új célkitűzésének megfelelően új oktatási-nevelési módszerre is szükség van. A könyvből való tanulás verbalizmusa helyett előtérbe kezd lépni a szemléltetés és az ismeretanyag megértésére való törekvés. Ilyen új módszer lesz később az utazás is. Először azonban a vele rokon módszer: a kirándulás jelentkezik.

Vittorino da Feltre tanítványaival időnként kirándult a közeli Alpok vidékére, s míg Peirarca az irodalomban tette emlékezetessé kirándulását a Monte Ventoso csúcsára, addig Vittorino révén a kirándulás a pedagógiában kap fontos szerepet. *Rabelais* is nagy feladatot szán a kirándulásoknak a »Gargantua és Pantagruel« c. munkájában; a középkori módszerrel szemben Gargantua kirándulás közben ismerkedik meg a természettel. Rabelais azonban már túl is lép a kirándulásokon. Gargantua fia, Pantagruel, nagy és kalandos utazásokat tesz meg. Az apa levelében a következőket írja fiának: »És ami a természeti jelenségeket illeti, azt akarom, hogy érdeklődéssel fordulj feléje; ne legyen se tenger, se patak, se forrás, melynek ne ismernéd halait; a levegő minden madarát, az erdők minden fáját, bokrárt és cserjéjét, a föld minden fűvét, a mélységek gyomrába rejtett ércet, egész Kelet és Dél drágaköveit: semmi se legyen számodra ismeretlen.« [25] Ugyanebben a levelében azt is írja fiának, hogy látogassa a művelt embereket, akik Párisban vagy egyebütt laknak. A fenti idézet is mutatja, hogy a renaissance korában az emberek valóban az egész világot igyekeztek megismerni. Ugyanezt tapasztaljuk Montaignenál is, vele azonban részletesebben kell foglalkoznunk.

Mindazoknak a nevelési célkitűzéseknek, amelyek előtérbe lépnek a középkori elhanyagolás után, Montaigne is nagy figyelmet szentel. Elgondolásaiban fontos szerepet kap az utazás is, mint nevelési módszer. Ennek olyan nagy jelentőséget tulajdonít, hogy nevelési elgondolásainak megértéséhez elegendő elolvasni az utazásról írt fejezeteit. Ezzel kapcsolatban ugyanis a nevelés csaknem minden kérdését érinti. Mint a többi renaissance-kori nevelő, Montaigne is elítéli és élesen bírálja a középkori oktatás-nevelés módszerét és eredményeit. Kora tudósairól mondja: »Aki közelebbről megfigyeli és szigorúan megvizsgálja ezt a népséget, mely a világot oly nyavalyássá teszi, azt fogja találni, mint magam, hogy többnyire nem ért meg se másokat, se önmagát, és hogy emlékezetük, igaz, eléggé meg van töltve, de ítéletük egészen üres és sivár.« [26] Ezért hangsúlyozza olyan sokszor az értelem, az ítélőképesség fejlesztésének fontosságát. A túlvilágra való nevelés helyett ő is a világi nevelés híve: »... a gyermeket teljesen a világ, a társaság számára akarja nevelni... Nevelési munkánkat az ebben a világban, még pedig a nemesi úri világban, a társaságban való helytállásra fejlesztés szándéka kell, hogy irányítsa« [27]. Az embernek a világban látnia kell helyét, hogy értékelni tudja önmagát. A régi iskola világtól, valóságtól elforduló oktatása helyett hangsúlyozza: »Ez a nagy világ tükör... , melyben ha igazán ismerni akarjuk magunkat, meg kell néznünk a magunk képét. Szóval, én szeretném, ha tanítványunknak e nagy világ lenne a tulajdonképpeni könyve.« [28]. Ezt a nagy világot pedig utazásokkal lehet megismerni, és így válik az utazás Montaignenál a világi nevelés megvalósításának eszközévé. Ennek a nevelési célnak megfelelően jelöli meg azt is, hogy az utazás során mire kell a figyelmet fordítani. Ne régiségtani ismereteket szerezzünk, sokkal helyesebb, ha az emberek, az élet megfigyelésére törekszünk. »Ha megismerjük a sokféle emberi természetet, vallásfelekezetet, véleményt, törvényt és szokást, akkor megtanuljuk: a mienket egészségesen megítélni és saját ítélőképességünk tökéletlenségét és a természettől való gyengeségét felismerni. Ez nem könnyű módja a tanulásnak.« [37]. Ezért nem javasolja,

hogy megfigyeljük pl.: Néro arca mennyivel hosszabb vagy szélesebb a különböző érmeken, hiszen ez megint az emlékezet megterheléséhez vezetne, és nem járulna hozzá az ítélőképesség fejlesztéséhez. Az utazásoknak pedig éppen ezt a célt kell szolgálniuk. »Az emberi értelmet a világlátás bámulatosan fejleszti; ha magunkba zárkozunk s a világtól visszavonulunk, akkor nem látunk tovább az orrunk hegyénél.« [29]. Más helyen pedig: »Azért utazzunk, hogy megismerjük idegen nemzetek érzés- és életmódját, hogy másokkal érintkezve agyunkat csiszoljuk.« [30]. Így az utazás az elmefejlesztés kitűnő gyakorlata lesz, hiszen látjuk a természet ábráinak sokféleségét, állandóan ismeretlen és új dolgokat fogunk fel. Az értelmi erők, különösen az önálló ítélőképesség fejlesztése egyben harcot jelent a korlátoltsággal, a vallási és nemzeti előítéletekkel, megkötöttségekkel szemben is. Montaigne ebben látja az utazás egyik legfontosabb feladatát. Ennek megítélését csak akkor tudjuk elvégezni, ha ismerjük azt a kort, amelyben Montaigne élt. Fináczy tömören így jellemzi a korabeli Franciaország közállapotait: »Az egyház egységét féltők... szentül hitték, hogy karddal és máglyával, börtönnel és bitófával lehet uralkodni a lelkeken... az ország... hitszegések, rombolások, verengzések színhelye volt.« [31]. Ezért tartja fontosnak Montaigne a vallási előítéletek elleni harcot és ezért kell külföldre utazni: »Ha falunk határában elfagynak a szőlők, a papunk azt prédikálja, hogy Isten haragszik az egész emberi nemre, s még a kannibálok is szomjan halnak. Ha kitör a polgárháború nem azt kiabálja-e mindenki, hogy vége a világnak, hogy nyakunkon az utolsó ítélet? nem jut eszünkbe, hogy már nagyobb bajok is voltak és az emberiség kilenczted része akkor is vígán élte világát.« [32]. Ezért idézi Sokratest, akinek széles látóköre az egész világot átölelte, és magához tartozónak tekintette nemcsak szülővárosát, hanem az egész emberi nemet »... nem mint mi, akik csak azt látjuk, ami lábunk előtt fekszik« [33]. Nemcsak a vallási, hanem a nemzetközi előítéletek ellen is jó eszköz az utazás: utazás közben »testileg-lelkileg szabadnak érzem magam s nincsenek előítéleteim: a nemzeti szokások különbözősége csak a változatosság örömeivel hat rám«. Továbbá: »Szégyenkezem az olyan honfitársaimon, akiket elvakít a hazai szokás, s dühbe jönnek mindentől, ami idegen,« ő éppen azért utazik, ... mert mondja: »beteltem szokásainkkal« [34]. Az utazásoknak azonban nemcsak az előítéletek elleni harcba van szerepük, hanem hozzájárulnak az ember erkölcsi neveléséhez is. Montaigne világi nevelése azt is jelenti, hogy a vallásban gyökerező erkölcs helyett világi erkölcsre neveljen. Ezen Montaigne a következőt érti: »Az erkölcs egyetlen forrása szerinte a lelkiismeret, ami nem más, mint az erkölcsre vonatkoztatott értelmi belátás. Ideálja a becsületes ember... a tisztesség és a társasági szabályok elé vetett illendőség...« [35]. Ezekből érthetjük, hogy milyen fontosnak tartja idegen nemzetek erkölcsének, szokásainak megfigyelését: »... amondó vagyok, hogy bármely idegen erkölcs fölér a mienkkel«, [36] és az okos emberek mások életének pusztá szemlélői s az így szerzett ítéleteik szerint irányítják a maguk életét.

Az idegennyelv tanulásának céljából is nagy fontosságot szán az utazásoknak. Ezt szintén csak a középkort követő idők felfogásából értjük meg. Ő is több helyen kifogásolja a középkor latin és görög nyelv tanulásának

módját és eredményeit: »A görög és latin nyelv tudása kétségkívül szép dolog, de drágán jutunk hozzá.« [37]. Montaigne ezért javasolja részint élő nyelvnek tanulását, részint a nyelvtanulás módszerében szükséges változást. A nyelvtanulás céljára pedig »... csodálatosan alkalmas ... az emberekkel való érintkezés és az idegen országok látogatása« [38]. Ezért kell már korán külföldre küldeni a gyermekeket, először olyan szomszédos országokba, melyeknek nyelve egészen más, mint az övé, s melyekhez, ha korán nem szoktatjuk, sohasem idomul hozzá a nyelve.

A renaissance korában előtérbe lép a testi nevelés is. Montaigne erre is nagy gondot fordít, és az akkori utazási körülményeknek megfelelően (Montaigne is útjának nagy részét öszvérháton tette meg) az utazásoknak testedző jelentőséget is tulajdonít: »Testünk ilyenkor se nem rest, se nem túlhajszolt, s e mérsékelt foglalatосkodás alatt tudónk szabadon lélegzik. En például jó nyolc-tíz óra hosszat ülök fáradtság nélkül nyeregben, akármilyen kólikás vagyok is.« [39]. A gyermek számára különösen azért javasolja a szülői ház elhagyását, mert a szülők elkényeztetik a gyermekeket és nem képesek »... keményen az élet viszontagságaira előkészíteni őket, ahogy az szükséges; nem tudják elnézni, hogy sétájáról porosan és izzadtan jöjjön haza, hogy túlhideg vagy túlmeleg italokat igyék, hogy ráüljön egy makrancos lóra. Mindez pedig nem árt meg: aki fiából életrevaló embert akar csinálni, az fiataalkorában ne kímélje túlságosan« [40]. Végül fontos szerepet kapnak nála az utazások — szintén a renaissance új világszemléletének megfelelően — a természet megismerése, szépségeiben való gyönyörködés céljából is. »Sok távoli tájat láttam, hol szívesen megmaradtam volna,« [41] vallja »Essais« c. munkájában.

Komensky a »Nagy Oktatás«-ban csak nagyon röviden érinti az utazások kérdését; ezt már az utazás korának elemzésénél teljes egészében idéztük is. Szavait azonban röviden elemeznünk és értékelnünk kell. Mi az, amiért gondolatai rövidségük ellenére is olyan értékesek? Komensky azt hirdeti, hogy mindenkit meg kell tanítani mindenre. Ez a demokratizmus azonban nemcsak az alsófokú iskolák kiterjesztésében mutatkozik meg, hanem az utazások kérdésében is. Kik mehetnek ugyanis szerte külföldre? Azok, akik az akadémiát elvégezték. Ennek pedig az az előfeltétele, hogy az illető az anyanyelvi, illetve a latin iskolát kiváló eredménnyel végezze el. Így az akadémiára a tehetséges szegények is bekerülhetnek s terve szerint külföldre is mehetnek. Mivel nem a vagyoni helyzethez, társadalmi osztályhoz, hanem a rátermettséghez köti az utazásokat, ezzel nagy lépéssel haladt előre általánossá tételük felé. Komensky sokkal realisabb ebben a kérdésben, mint azok, akik előtte vagy utána szólnak róla. Az utazás nála nem egy ideális állam törvényekkel szabályozott művelődési lehetősége, hanem realisan megvalósítható pedagógiai célkitűzés. Nem véletlen tehát, hogy a külföldi utazásoknak gyakorlatban kialakult rendszere éppen Komensky elgondolásaihoz hasonlóan valósult meg. Fontos megjegyeznünk azt is, hogy Komenskynál az utazásokra akkor kerül sor, amikor az ifjak egy bizonyos szakterületen — teológiában, orvos-, ill. jogtudományban — alapos ismereteket szereztek és külföldi útjukat is főleg ennek elmélyítése érdekében teszik meg. Amíg mások az utazást főleg az ember általános fejlődése érdekében ajánlják, addig Komensky nem elégszik meg ezzel, mert az utazás során

»a jövőendő tudósok, politikusok, teológusok és orvosok megismerik a világ népeit, azok szokásait, termelési módszereiket és eredményeiket, és az utazás alkalmával szerzett tapasztalataikat hasznosítják saját népük körében« [42]. Komenskynál a hangsúly a saját népük érdekében való felhasználáson van.

Locke »Gondolatok a nevelésről« c. művében társadalmi osztályának — az angol polgárságnak — művelődési eszményképét rajzolja meg, és ennek az eszményképnek nevelési elveit fekteti le. »... a forradalomban győzelmes angol polgárság... lassanként megérlel egy új művelődési irányt is, az individualitásában művelt szabad polgárnak, a kapitalizálódó polgári társadalom gentlemanjének ideálját. Olyan emberi eszményt, amelynek egyik meghatározó jegye a finom társadalmi, helyesebben társaságbeli műveltség. Ez az empirista irányú individualizmus jelentkezik Locke nevelésügyi gondolkodásában« [43]. Montaigne-hez hasonlóan ő is többre becsüli a világban, társaságban való jártasságot az ismeretek mennyiségénél, s nevelési célja nem tudósok, hanem erényes és bölcs emberek nevelése. Az utazásokat teljesen a gentleman nevelési céljának megvalósítására kívánja felhasználni. Már láttuk, hogy milyen nagy körültekintéssel tárgyalja azt, hogy a gyermek életének melyik kora a legalkalmasabb a külföldi utazásra, hiszen ez nagymértékben befolyásolja, hogy kellő haszonnal jár-e ez az ifjú számára. Locke-nak pedig, aki a hasznosság elvét hirdeti, ez nem jelenthet lényegtelen kérdést. Az utazás hasznát a következőkben látja: »Az utazástól várható előnyöket elsősorban erre a kettőre lehet visszavezetni: először nyelvismerete gazdagodik, másodszor gyarapszik, okossága, bölcsesége, amennyiben olyan embereket lát, olyan emberekkel érintkezik, akiknek természete, szokása, életmódja nemcsak eltér egymásétól, hanem eltér, jelesen mindattól, amit szülőhelyén és annak környezetében tapasztalt.« [44]. Nála is fontos szempont tehát modern nyelveknek élőszó útján való könnyű és gyors megtanítása. Amint láttuk, ezért javasolja az utazásra a korai gyermekkort, amikor a gyermek nevelőjével utazik, aki másra is tanítja. »Arra, hogy idegen nyelvet sajátítsunk el és nyelvünket a helyes kiejtéshez, hangsúlyozáshoz szoktassuk, a legalkalmasabb idő hetedik évtől a tizenegyedikig, vagy tizenhatodikig és akkor is igen ajánlatos, sőt szükséges a nevelő, aki ezen nyelveken kívül egyéb tárgyakra is tanítja.« [45]. A nyelvtanulás mellett azonban fontos az erényes ember nevelése is az utazás során, hiszen Locke szerint, az ember értékét nem ismereteinek mennyisége, hanem erkölcsisége dönti el. Ezért tartja jelentősnek az utazások erkölcsnevelő szerepét és ezért nem helyesli a nevelő nélküli, korai gyermekkori utazásokat. Ebben a korban gyermekeket utaztatni, annyit jelent, »mint kitenni őt élete legnagyobb veszedelmeinek akkor, amikor velük szemben legkevésbé van megvédve és biztosítva« [46]. De nem helyes ez a kor azért sem, mert nem lehet biztosítani az utazás legfontosabb feladatát: a társaságbeli modor elsajátítását. Ehhez az szükséges, hogy neveltje emberekkel ismerkedjen meg, bekerüljön társaságukba. Az emberismeret azonban nehéz dolog, — vallja Locke — és nem lehet várni azt, hogy a külföldön a fiatalember azonnal járatos legyen benne. A fiatal embernek külföldön meg kell tanulnia: »miként őrizze meg az idegenekkel és mindenféle emberekkel való érintkezésében a lekötelező, nyájás

magatartás ártalmatlan oltalma alatt szabadságát s függetlenségét, anélkül, hogy jó vélekedésüket elveszítené» [47]. Ennek érdekében az ifjúnak rangos emberekkel kell érintkeznie, akiktől megtanulhatja, mit tartanak finom modornak abban az országban, vagy mit érdemes abban figyelemre méltatni: pedig az ilyen emberektől egy nap alatt többet lehet tanulni, mint hogyha egy teljes esztendőn keresztül az egyik szállóból a másikba vándorol. Ilyen nagytehetségű, nagy állású emberek azonban nem állnak szóba olyan egyénnel, aki még nevelőre szorul, ezért tartja a legjobb kor-nak azt, amikor már olyan fejlett az ifjú, hogy nevelő nélkül utazhat. Ebben a korban már jól ismeri hazájának »... törvényeit, szokásait, természetes és erkölcsi jó oldalait meg hiányait« s azért, hogy a hasznosság kétoldalú legyen, »legyen mit cserébe adnia a külföldön azoknak, akiknek társaságától ismereteinek gyarapítását remélte« [48]. Locke az általa alapított reális művelődési rendszernek megfelelően jelöli meg azt, hogy mit kell az utazás során megfigyelni: meg kell ismerkedni »az országnak szokásaival, erkölcsseivel, törvényeivel és kormányfőmájával, amelyben az ifjú tartózkodik«.

Rousseau, a XVIII. században élő, nagy francia gondolkodó és író, gondolataival a francia polgári forradalmat ideológiailag készítette elő. A felvilágosodás korában a filozófusok gyakran alkalmazták műveikben azt az eljárást, hogy a munkájukban szereplő egyénnel nagy utazásokat tetettek meg s ezen az úton mondtak bírálatot a feudális társadalmi rendről. Alapjában véve, ehhez hasonló szerepet szán Rousseau is »Emil« c. munkájában az utazásnak, amikor neveltjét külföldi útra küldi a nagykorúság elérésekor. Az utazásnak ő is több nevelési feladatot szán, a legfontosabbat azonban a következőkben fogalmazza meg: »... szenteljük azt a két évet, amelyet visszatéréseid megállapítottunk, arra, hogy keresünk valahol Európában egy menedékhelyet, ahol boldogan élhetsz családdal« [49]. Rousseau látva a bomló feudális társadalmi rendet, menekülni akar belőle és Emilnek nevelője ezért javasolja: »Mielőtt megválasztanád ezt a boldog földet (ti. ahol le akar telepedni), biztosítsd magadat, hogy itt megtaláld a békességet, amelyet keressz: vigyáz, hogy erőszakos kormány, üldözésre vágyó vallás, visszás erkölcsök ne háborgassanak rajta.« [50]. Rousseau is a szabadság, egyenlőség, testvériség elveit hirdeti s nevelési főcélja: szabad embert nevelni, aki mérhetetlenül szereti a szabadságot és inkább kész életét odaadni, semmint a szabadságról lemondani. Emil tehát olyan helyet keres, ahol szabad lesz. Az utazások során Emilnek tájékozódni kell a kormányzat, a közerkölcsök és az állami alapelvek összes ügyeiben. »Ez a világlátott, tapasztalati megismerés szolgálja tulajdonképpen az általa nevelt egyénnek a társadalomba való végső be-tárgyolódását.« [51]. Az utazásokra abban a korban kerül sor, amikor Emil »már más lényekkel való fizikai, s a többi emberrel való erkölcsi vonatkozásában szemlélte magát, de feladat még az is, hogy polgártársaival való társadalmi vonatkozásaiban is szemlélje magát. Meg kell ismerkednie tehát utazásai során az emberi társadalommal. Az utazás közben végzett kutatások fonalán jut el Emil arra a megismerésre, hogy »melyek a polgárok kötelességei és jogai és el lehet választani az előbbieket az utóbbiak-tól; hogy mi a haza, szabatosan miben áll és miről ismerheti meg mindenki, hogy van-e hazája vagy nincsen« [52]. Emil erkölcsileg fejlett — hiszen

Rousseau 15. évétől csak erkölcsi nevelésben részesíti — Rousseau mégis fontosnak tartja hangsúlyozni: az utazás csak azoknak való, akik elég szilárdak önmagukban. Az utazások ugyanis nagy hatással vannak az ember erkölcsi fejlődésére: »Mindenki, aki hazatér a világjárásból, visszatérésekor az, ami egész életében lesz.« »A rosszul nevelt és rosszul vezetett fiatalember utazásuk közben magukra veszik azoknak a népeknek összes bűneit, melyeket bejártak és egyet sem azok közül az erények közül, melyekkel ezek a bűnök elegyedve vannak.« [53] A jól nevelték azonban valamennyien jobbakul és okosabbakul jönnek vissza, mint ahogy elindultak. Ezzel kapcsolatban megismétli könyvében előbb kifejtett gondolatát: a nagyvárosok erkölcstelének, bennük borzalmas romlottság uralkodik. Most értjük meg miért kell Emilnek utazása előtt eljegyezni Zsófiát: »... a fiatalember kell, hogy szeressen vagy pedig kicsapongó lesz.« Emilt azonban mégis óvni kell az erkölcstelenségektől és ezért — »vissza a természethez« elvének megfelelően — javasolja: »Tanulmányozzatok a népet városain kívül, csak így fogjátok megismerni.« »... minden nemzet így megfigyelve sokkal többetérőnek látszik, mennél jobban közelednek a természethez, annál inkább uralkodik a jóság jellemükben; csak ha bezárkóznak városaikban, csak ha a kultúra révén megváltoznak, csak akkor aljasodnak el« [54]. A városok elkerülése tehát nemcsak az erkölcsi nevelés szempontjából fontos, hanem az ország népének igazi megismerését is szolgálja. Milyen eredménnyel jár a külföldi utazás? »Nem kevésbé gyöngéd szívvel, mint elutazásakor, sokkal felvilágosultabb szellemet hoz magával.« [55] Más helyen: »Miután bejártuk Európa néhány nagy és sokkal több kis államát, miután megtanultunk két-három főnyelvet, miután láttuk, ami bennük igazán érdekes, akár természetrajz, akár kormányzat, akár művészetek, akár emberek dolgában«, Emil türelmetlenül siet vissza jegyeséhez. Amint látjuk, az idegen nyelv tanulásának Rousseau is helyet juttat az utazásokban.

Rousseau-val kapcsolatban még egy kérdést kell érinteni. Amint láttuk, Emil azzal a céllal is indul külföldre, hogy megállapítsa, miről ismerheti meg mindenki, van-e hazája vagy nincsen. Rousseau nem marad adós a válasszal ebben a kérdésben sem. Érdekes itt összevetni Emilnek és nevelőjének állásfoglalását a hazatérés után. Emil, akit egész életében a szabadság mérhetetlen szeretetére neveltek így nyilatkozik: »Gazdagon vagy szegényen, szabad leszek. Nemcsak egy bizonyos országban, egy bizonyos vidéken leszek az; az leszek az egész földön. Mit bánom helyzetemet a földön? Mit bánom, hogy hol vagyok? Mindenütt, ahol emberek vannak, testvéreimnél leszek, mindenütt, ahol nincsenek, magamnál leszek«, mert a szabadság az ember szívében van és mindenütt magával hordja. A nevelő — vagyis Rousseau — Emilnek erre a véleményére a következőket feleli: »... hol az a jóra való ember, aki nem tartozik semmivel szülőföldjének? ... Ne mondd tehát: mit bánom én hol vagyok? Igenis, fontos dolog neked, hogy ott légy, ahol be tudod tölteni minden kötelességedet; e kötelességek egyike a ragaszkodás születésed helyéhez« [56]. Ez a megállapítás mutatja egyben a legnagyobb különbséget Montaigne, Locke és Rousseau nevelési célkitűzése között. Montaigne és Locke az egyéni és csak az egyéni boldogulást és világban való érvényesülést tartják szem előtt az utazások során is, Rousseau pedig a hazáját szerető, sza-

bad állampolgárt, és ezzel lényegében az utazások tapasztalatai alapján válik az ember.

Az eddigiek alapján láthattuk, hogy az utazások pedagógiai jelentősége a renaissance és a felvilágosodás korában lép előtérbe. Ennek oka természetesen nemcsak a korábban említett pedagógiai felfogás megváltozásában van. Ezt elsősorban gazdasági okok: új világrész felfedezése, az ipar, kereskedelem, közlekedés fejlődése segítette elő. Ezek a tényezők hatottak ki azután az ember világnézetének megváltozására. A hanyatló feudalizmus megkötöttségeit lerázó, új, kialakulóban levő társadalmi rend embere az előtte feltáruuló világból minél többet akar megismerni. Ezért érdekli minden és mohó kíváncsisággal járja a világot, hogy biztosítsa szellemi erejének kibontakozását. Az ember képességeinek teljes kifejlesztéséhez igyekezett hozzájárulni a nevelés is és az ember sokoldalú alakítása a legfőbb követelmény lesz. A nevelés valamennyi ágával kapcsolatban új, haladó nézetek keletkeznek és ezzel együttes célja az »ember«, a teljes ember nevelése. Ennek a célnak szolgálatába állítják — amint láttuk — az utazást is. Azt akarják ezzel elérni, hogy az ember ne könyvből, hanem a világ — természet és társadalom — tanulmányozása alapján jusson el a dolgok helyes megismeréséhez, így ismerje meg a világot és ebben a világban a helyét, járuljon ez hozzá az ítélőképesség fejlesztéséhez, az értelmi erő alakításához. Egyben az ember erkölcsi világában szerzett tapasztalata alapján váljon erkölcsösebbé, jobbá — és Rousseau-nál — a haza igazi polgárává. Ehhez a két fő célkitűzéshez járul az is, hogy az utazás fejlessze a testet és nyújtson lehetőséget a természet szépségeiben való gyönyörködéshez, vagyis járuljon hozzá az ember esztétikai neveléséhez. Ezek alapján érthetjük meg Csernisevskijnek, a feudális társadalmi rendszer ellen harcoló forradalmi demokratának állásfoglalását, aki a hanyatló feudalizmus oktatását-nevelését bírálva a következőket írja az utazásról: »Semmiféle iskolai munka és semmiféle kandidátusi, magiszteri, vagy doktori értekezés kidolgozása nem nyújt annyi hasznosat a fiatalembernek, mint az utazás.« [57].

JEGYZETEK

- [1] Locke: Gondolatok a nevelésről. 1914. 214.
- [2] Montaigne: Essais. 1944. 52.
- [3] Rousseau: Emil. 1911. 668—669.
- [4] Platon összes művei. 1953. II. 1038.
- [5] Rousseau, i. m. 690.
- [6] Platon, i. m. 106.
- [7] Medinszkij: A nevelés története. 1951. 391.
- [8] Fináczy: A renaissancekori nevelés története. 1919. 124.
- [9] Montaigne, i. m. 51.
- [10] Medinszkij, i. m. 134.
- [11] Medinszkij, i. m. 460.
- [12] Rousseau, i. m. 670.
- [13] Platon, i. m. II. 1039.
- [14] Montaigne: Pedagógiai tanulmányai. 1913. 40.
- [15] Comenius: Nagy Oktatástana. 1953. 370.
- [16] Locke, i. m. 214.

- [17] Locke, i. m. 215.
- [18] Platon, i. m. II. 1037.
- [19] Platon, i. m. II. 1038.
- [20] Platon, i. m. II. 1039.
- [21] Platon, i. m. II. 1037.
- [22] Platon, i. m. II. 1036.
- [23] Platon, i. m. II. 1040.
- [24] Platon, i. m. II. 1040.
- [25] Rabelais: Gargantua és Pantagruel. Világirodalmi antológia. II. 41.
- [26] Browning: A nevelés elméletének története. 1907. 95.
- [27] Tettamanti Béla: Neveléstörténet. (Egyetemi jegyzet.) 1950. 58.
- [28] Montaigne, i. m. 46.
- [29] Montaigne, i. m. 45.
- [30] Montaigne, i. m. 41.
- [31] Fináczy, i. m. 131.
- [32] Montaigne, i. m. 46.
- [33] Montaigne, i. m. 46.
- [34] Montaigne, i. m. 53.
- [35] Tettamanti, i. m. 59.
- [36] Montaigne, i. m. 53.
- [37] Montaigne, i. m. 64.
- [38] Montaigne, i. m. 40.
- [39] Montaigne, i. m. 51.
- [40] Montaigne, i. m. 41.
- [41] Montaigne, i. m. 52.
- [42] Vásczkó: Komensky Amos János világnézete és pedagógiája. 1954. 118.
- [43] Tettamanti, i. m. 119.
- [44] Locke, i. m. 214.
- [45] Locke, i. m. 214.
- [46] Locke, i. m. 214.
- [47] Locke, i. m. 216.
- [48] Locke, i. m. 215.
- [49] Rousseau, i. m. 674.
- [50] Rousseau, i. m. 674.
- [51] Tettamanti, i. m. 156.
- [52] Rousseau, i. m. 688.
- [53] Rousseau, i. m. 670.
- [54] Rousseau, i. m. 692.
- [55] Rousseau, i. m. 695.
- [56] Rousseau, i. m. 696.
- [57] Csernisevskij: Válogatott pedagógiai írások. 1952. 262. oldal.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЗАГРАНИЧНЫХ ПУТЕШЕСТВИЙ В РАБОТАХ ВЕЛИКИХ ПЕДАГОГОВ

Ш. Берецки

Путешествия имеют большое очеловечивающее влияние. Поэтому некоторые педагоги ставят органической частью своей учебной-педагогической системы. С точки зрения педагогического влияния считается важным установление того, что какой период развития человека самый годный к заграничному путешествию. В соответствии со своей педагогической системой Платон главным образом в интересах государства, Монтень и Лок в интересах светского человека, Коменский в интересах повышения ква-

лификации специалистов. Руссо в интересах воспитания гражданина подчеркивают важность путешествия. Мы можем установить, что путешествие как педагогический метод получает важную роль в эпохах Возрождения и Просвещения, когда новая цель обучения-педагоги требует и новых методов.

GROSSE PÄDAGOGEN ÜBER DIE BEDEUTUNG DER AUSLANDSREISEN

von

S. BEREZKI

Das Reisen übt eine grosse Wirkung auf die Entwicklung des Menschen aus. Deshalb erachten es manche Pädagogen als einen unentbehrlichen Faktor des Unterrichts und der Erziehung. Sie halten es vom Standpunkt der erzieherischen Einwirkung für notwendig zu bestimmen, welche Entwicklungsperiode des Menschen für die Auslandsreise am geeignetsten ist. Seinem pädagogischen System entsprechend betont Platon die Notwendigkeit solcher Reisen hauptsächlich im Interesse des Staates, Montaigne, Locke zwecks Ausbildung weltgewandter Herrenmenschen, Komensky wegen Weiterbildung von Fachleuten, Rousseau im Interesse der Erziehung zum Staatsbürger. Es kann festgestellt werden, dass das Reisen als Erziehungsmethode zur Zeit der Renaissance und der Aufklärung eine wichtige Rolle zu spielen begann, als die neuen Ziele von Unterricht und Erziehung auch neue Methoden erforderten.

A MAGYAR RAJZOKTATÁS 100 ÉVE

(1800—1900-ig)

Írta: BUDAY LAJOS

A múlt és a jelen. A magyar rajzoktatás jelene és másfél századra visszavezetett múltja egyaránt küzdelmekkel teljes. E küzdelmeket mi, rajztanárok, korunkban szemléltük, éltük és harcoltuk át, s a hagyományosnak tűnő küzdelmek okait elemezve, elgondolkodhattunk: mi az oka a rajzoktatás fejlődési ingadozásának; a tantárgy társadalmi értékelése körüli — kevesebbszer pozitív — változásoknak.

A tantárgy célját, ismereteinek jellegét, más ismeretterületekhez való viszonyát illetően mindúntalan találkoztunk mélyen begyökeresedett társadalmi konvenciókkal. Ezek nemcsak hogy ma is élnek, hanem fejlődést fékezően hatnak rajzoktatásunkra. Ilyen konvenciók pl., hogy a rajz, mint tevékenység »kézügyesség« azzal szemben, hogy a rajzi megismerés szellemi tevékenység is; »hajlamtárgy« s tehetségesek számára való azzal szemben, hogy a rajzi tudás az általános műveltség alapjainak fontos alkotója. Praktikumai és esztétikai elemei is sok félreértésre adnak alkalmat: konvenciók élnek reál-, vagy humán jellegét illetően is.

Visszatekintve az 1800—1900 közé eső távolabbi múltba, mélyebben tárhatjuk fel tárgyunk sajátosságait, a társadalmi igényekkel való kapcsolatát, eszmei alapjainak kezdeményeit, a mai téves konvenciók forrásait, egyúttal haladó hagyományaink kútforrásait, s végül némiképpen módszerét is.

Társadalmi igények és a rajztanítás. A magyar társadalomnak korszakunkban is két területen volt szüksége a rajzra, a rajzi tudásra, a rajzos műveltségű emberekre. A társadalom felső, elnyomó rétegei a művelődés magas szférájára: a művészetre tartottak igényt. Ezek a rétegek: az udvar, a főnemesség és az egyháziak. Ők azonban a művészetet nem szellemi és művelődési szükségletként értékelték, hanem általában egyéni hiúságvágyuk legyezgetésére használták. Ezt bizonyítja korszakunkban az uralgó osztályok egyes tagjairól készült rendkívül sok fennmaradt portrakit. A katolikus egyház eszméi propagálásának fegyverét tekintette a művészetben. A felső rétegeknek tehát művészekre volt szükségük.

A festészetre és szobrászatra általában vonatkoztathatjuk a fentieket. Az építészet azonban, mint a szükségletekhez legközelebb álló művészet, nemcsak művészi képzelőerőt és alkotóképességet igényel, hanem bizo-

nyos ipari rajzkészséget és értést is, ami már nem művészi jellegű, inkább ipari mesterségbeli rajztudásnak mondható. A hazai főnemességi és egyházi, korszakunk második felében pedig az állami és polgári építkezések, rajzilag szakirányban kiművelt szakembereket igényeltek. Ez az igény — különösen a polgárság kívánságaként — kiterjedt a különféle iparok, mesterségek területére is. Az *iparnak a szakma szempontjából hasznos rajzi ismeretekkel rendelkező emberekre volt szüksége.*

A művészet és az ipari szakmák — továbbiakban praktikum — céljai között, bizonyos kapcsolatok mellett, nagy a távolság.

A Rátio Educationisnak az iskolai oktatásról szóló részei inkább a praktikus irányba vezető oktatásnak igyekeznek helyet adni. Ezt bizonyítja az első magyar rajztanító kinevezéséről szóló irat, amely a bécsi illetőségű Walter Ignácot, a budai elemi fő Tanodához helyezi. Az Országos Levéltár Canc. 2047/1778. számú okmányából megtudjuk, hogy: »Ő cs. és kir. apostoli Felsége legkegyelmesebb Urunk nevében ezennel értesítendő Walter Ignác itteni tanító és akadémiai rajzoló, hogy miután Ő szent Felsége az egész magyar királyság és kapcsolt részeinek kiváló javára és hasznára valónak tartja a mesterségnek és külömb' fajú művességek honbéli művelésének helyesb' rendezését és napról napra való tökéletesbítését az állandó nevelési rend' alapján, amely szerént az elemi Iskolákhoz az úgy nevezett rajz' Iskolák is bevezetendők, különösen a mester emberek és kézművesek számára, elhatározá, hogy a budai elemi fő Tanodánál is, minthogy ez a város a szomszédos Pesth városával együtt mintegy az ország szívében fekszik, a mester emberek és kézművesek által az egész Magyarország területéről mindenünnen könnyen megközelíthető, a közjó javára felállítandja a rajz' Iskolát; rajztanítóvá Walter Ignácot, kit rajzbéli képességei és alkalmazhatósága első sorban ajánlanak, nevezi ki...« Miután illetményeiről és honosításáról rendelkezik, kötelességei között megszabja továbbá, hogy: ...»Az is az ő feladata leendő, hogy az Iskola látogatóit időnként saját műhelyükben felkeresse, ott munkálataikat bírálat' tárgyává tegye, és hogy nékik mindennemű hasznos utasításokat adjon. Az ő gondjára és felügyelete alá helyheztesse a Pesth-en felállítandó rajz' Iskola is. Ennek okáért éber szemmel figyeljen erre is, ne mulassza el ezt gyakran meg látogatni és a szükséges utasításokkal el látni.« [1].

Korszakunkban mutatkozó és mondhatjuk két ellentétes igény kielégítésének legfőbb kérdése a *szakember* kérdés volt. Hazánkban az Országos Mintarajztanoda és Rajztanárképezde megalapítása csak 1871-ben következett be, ebből kifolyólag sem a művészi, sem a rajzoktatói szakember-igényt, kulturális elnyomottságunk miatt, hazai erőkből nem tudták kielégíteni. Korszakunk elején élt polgár a művészetet felesleges fényűzésnek tekintette, az ipari rajzoktatást azonban szükségesnek tartotta. A társadalmi rétegek sajátos igényei szerint már itt éles a határvonal a *rajz eszmei céljának két értelmezése között. Az uralkodó réteg művészi tevékenységet, a polgári réteg praktikus iskolai rajzoktatást követelt.*

Sajátos, s napjainkig húzódó nehézségek származtak abból, hogy e kétféle igény kielégítését, a művészi képzésű, akadémiai járt művészek és rajztanítók mellett, jelentős számú képzettség nélküli dilettáns végezte. A művészi pályára készülők közül sokan, anyagi vagy képességbeli nehéz-

ségeik miatt, kénytelenek voltak a külföldi iskolákban végzett tanulmányaikat megszakítani, s hazánkba visszatérve az »akadémiai rajzoló« címmel felékesítve fogtak a kínálkozó művészi és praktikus feladatok megoldásához. Magánrajztanítást is vállaltak és bekapcsolódtak a legbiztosabb megélhetést jelentő iskolai rajztanítási munkába. — A művész-rajztanár kompromisszum napjaink rajzoktatásának is sajátossága. A művész-rajztanár előtt kétféle társadalmi követelmény áll, amelyeket egyszemélyben kell kielégítenie.

Korszakunk rajztanítójának művészi vágyai hajszolása közben sokoldalú nevelőmunkát kellett végeznie: dilettánsokat patronálni, megrendelők gyermekeit rajzra oktatni, közreműködni a hazai rajziskolák munkáiban, elvégezni a magyar tehetségek, — későbbi magyar művészek — rajzi előképzését, s nem utolsó sorban nehéz társadalmi harcokat vívni a nemzeti (művészeti és iskolai) művelődés előbbreviteléért. Mindezeket a feladatokat általában szerény felkészültséggel, az elnyomott hazában sokszor nyomorogva, mint pedagógus, kellő módszerbeli tájékozottság nélkül ösztönösen oldotta meg. A magyar rajzoktatóknak, akár művészek, akár egyszerű rajztanítók voltak, érezniök kellett a hagyományos szellemi és anyagi elnyomást, az első félszázadban hazánkba hívtak, vagy telepített külföldi szakemberekkel szemben. A külföldről beáramló »akadémiai festők és rajzoló« hadával való versenyfutásnak is nevezhetnénk a magyar művészeti és rajzi képzésre vágyók külföldi akadémiajárását.

A külföldi akadémiai. Századunk elején külföldön már rajz akadémiai és művészi előképzést nyújtó rajziskolák egész sora működött. Ezen kívül művészeti akadémiai is működtek. Ugyanakkor nálunk semmiféle ilyen intézmény nem volt, ezért a művészi vagy rajzoló pályára készülő fiataljaink, ha tehették, külföldi akadémiaiakra mentek a rajzolás-hoz, a művészi munkához szükséges mesterségbeli ismeretek elsajátítására. Természetesen a bécsi akadémia volt az első állomás. Nemcsak azért, mert a magyar főurak aulikus csoportja szinte állandóan ott tartózkodott, hanem azért is, mert ez az akadémia volt legközelebb.

Legkevesbé a főnemességnek jutott eszébe, saját hazájában, valamilyen művelődési program megvalósítása. A nemzeti művészet művelő rendeltetéséről, korunk első felében, részükről egyetlen szó sem hangzott el. A század első hat évtizedében a főnemések közül senki sem szorgalmazta, hogy a művészet iránt érdeklődő, rajzot tanulni vágyó magyarok számára — ezekkel pedig valóban sokat találkozhattak a császárvárosban — megfelelő oktató intézményt kellene létesíteni. Ez megoldotta volna a művészeti és a rajzoktatói szakember kérdést. A század elejei ifjúság tanulni-vágyását bizonyítja, hogy közöttük nem egy akad, aki szinte világljáró útra indul, hogy tudását megszerezze. Volt, aki anyagi nehézségek miatt már Bécsből visszafordult, a tehetségesebbek és szerencsésebbek pedig Rómát, későbbi időben a müncheni, vagy a párizsi akadémiaiakat keresték fel, hogy tanuljanak. A tehetségesebb magyarok között igen sok akadt, aki nem is tért vissza többé hazájába. Markó Károly, aki megélhetésének és érvényesülésének itthon a legcsekélyebb lehetőségét sem látván, ki is jelentette (1830), hogy »...nem hajlandó próféta lenni hazájában« [2].

Milyen volt itthon az élet, hogy kiváló művészeink egész sora választotta idegen föld kenyerét, a hazába való visszatérés helyett.

Az udvar csak elvétve: szórakozásból, a diéták megnyitására, diplomáciai, katonai feladatok elvégzésére, esetleg hadi események kényszere következtében rándult át Bécsből Magyarországra. Emiatt, mint a művelődés, a művészet mecénása itthon nem játszott szerepet. Művészi munkáit is idegenekkel végeztette. Az uralkodót József nádor helyettesítette, akinek azonban a művészet, az irodalom és az oktatás irányában vajmi csekély volt az érdeklődése. Országunkban, sőt a nádor budai udvarában nagyritkán munkához jutott művészek is kivétel nélkül idegenek voltak. Jellemző, hogy: »A nádor gyermekeit Istvánt, Herminát, Erzsébetet és Józsefet a 20-as, 30-as években a drezdai Karl Klette taníttatja rajzolni, festeni...« [3].

Nemcsak a főurak, hanem a főpapság is idegenekhez fordult művészi szükségleteinek kielégítésére. A külföldről osztrák, cseh, német művészek, rajzolókkal, festőkkel, építéssel foglalkozók százai jöttek hazánkba, a főnemesség és papság megrendeléseinek eleget tenni. Többségük itt le is telepedett, mert a külföldi »akadémiai festő«-i végzettségükkel, hazánkban, ahol semmiféle művészi képesítést nem lehetett szerezni, társadalmi megbecsülésben és anyagi előnyökben részesültek.

A XVIII. században épített egyházi vagy nemesi épületek tervezői között is igen elvétve találjuk meg hazánk fiait. Összegezve megállapíthatjuk, hogy a tervszerű idegenesítés nemzeti művelődési lehetőségeinket a minimálisra szorította.

Polgárságunk, melynek sorából a művészi pályára indulók általában kikerültek, az iskolázottság hiányában szintén értetlenül sőt tartózkodással állt a művészettel szemben. A polgárság gyarapodni akart, s mint mindig, így a művészetet is bizonyos anyagiasságon állapította meg. A művész munkáját nem egyszer haszontalan foglalkozásnak tekintette és magát a művészt, munkakereső útjai miatt, helyhez nem kötődése folytán, gyanús elemnek tartotta. Ennek a polgárnak rokonszenvesebb volt, ha a festő iskolai rajzoktatást vállalt, ezáltal helyhez kötődött, és polgári életformát élt. A külföldről érkezett »akadémiai festő«-t legalább végzettsége támogatta ilyen előítéletekkel szemben. Sokan tehát azért kerestek fel idegen akadémiákat, hogy végzettséghez jutva, saját hazájukban, külföldi társaikkal egysorban állhassanak. A század első felében rajzoktatóink derékhadát külföldet járt művészeink, és külföldről betelepültek alkották, de mögöttük ott találjuk az iskolákban a dilettáns rajztanítók sokaságát is.

Rajzoktatásunk első keretei. (1800—1860). Itt három lehetőséggel kell foglalkoznunk: a tulajdonképpeni *iskolai oktatással*, a *magániskolák* valamint a *magán rajztanítás* szerepével. Számunkra az iskolai oktatás elemzése a legjelentősebb, de a magániskolák és magán rajzoktatás eredményei szükségyszerűen összefüggnek ezzel. Iskolai rajzoktatásra vonatkozó anyagunknak az első félszázaddal kapcsolatos része a rajzot tanítókkal személy szerint többen foglalkozik, mert ebben az időben a tanítás tartalmi és módszerbeli kérdései, magasabb irányítás nem lévén, inkább a rajztanítók és tanárok személyéhez kötődtek. A század második felében, az Iskolatörvény megjelenése következtében a tartalmi és módszertani kérdések kerülnek majd előtérbe.

A Rátio Euducationis (1777) eltörölte a rajzot a régi középiskolákban, és a gimnázium tanulói az iparos tanulókkal együtt, az ún. »nemzeti rajziskolá«-ba jártak tanulni. Nemzeti rajziskolákat nagyobb városokban állítottak fel; számuk egyre szaporodott. Tananyaguk inkább ipari jellegű; ornamentálisok rajzolásából, építészeti rajzból s mellékesen növényi, esetleg figurális lapminták rajzolásából állt; s bennük tömegtanítás folyt. A tanulók előképzésének különbözősége, a gimnáziumi tanulók számára nem kötelező jellegű oktatás, s a kialakulatlan tanítási módszer következtében, e rajziskolák változó látogatottságúak és laza fegyelműiek voltak.

A tanítást kinevezett ún. »királyi rajztanító«-k vagy tanárok végezték. Társadalmi megbecsülésük helyenkint különbözött. Működésüket rokonszenvesse tette a polgárok szemében, hogy az ipar munkáját igyekeztek segíteni, másrésztől nem tetszett a mestereknek, hogy az iskola elvonta a tanulót a műhelytől, még akkor sem, ha az oktatás, a rendelkeznek megfelelően, vásárnap történt. Természetesen a rajztanítók személyi adottságai is hozzájárultak a rajziskola és a rajzoktatással szembeni rokon- vagy ellenszenv kialakulásához. Az ellenszenvnek gyakran a rövidlátó szűkmarkúság volt a forrása; ugyanis a »nemzeti rajziskolák«-at s a »rajziskolák«-at a város polgársága maga tartotta fenn és általánosan a rajzoktatókat is ez a közösség fizette.

A **rajziskolák**. [4]. Legkiválóbb hírű rajziskola *Budán* működött, az ország többi rajziskolájának felügyeleti jogával, oly módon, hogy a budai rajztanító évente megbíráltta az ország különböző városaiból felküldött tanulórajzokat.

Tudjuk, hogy *Budán* 1822-ig Steigwart József, Rauschmann János, majd Pulpan Antal végül 1839-től Heldwein Károly vezette az iskolát 1848-ig.

Itt működött Rauschmann János, akinek tevékenységét ki kell emelnünk, mert az ipari praktikus irányú rajzoktatás egyoldalúságát ellensúlyozva, külön magániskolát is tartott fenn, amelyben alak- és tájrajzzal is foglalkoztatta tanítványait. Ilyen, és hasonló kezdeményezésű, művészi irányú magániskolák és a magánrajztanítói tevékenység a polgárság műértővé nevelésének első lépései voltak s sokat használtak nemzeti művelődésünk ügyének, hiszen azt az úrt igyekeztek kitölteni, amit az oktatás hivatalos iránya a humánusabb tartalmú rajzoktatás vonalán hagyott. A magánrajzoktatók tevékenységével később foglalkozunk.

Egy másik rajziskola *Pesten* működött. A század elején Schwarz József vezetésével 1823-ig; őt halálával Landau Lénárd váltja fel, aki 1850-ig vezeti a pesti iskolát, több hozzá beosztott oktató társával, köztük 1838-tól Eggerth Vilmossal, aki Landau adjunktusa volt s később (1849) első rajztanítója lett a József-Ipartanodának, majd ebből alakult akkori Műegyetemnek. — Meg kell emlékeznünk Landaunak 1843-ban kiadott *Fény és Árnytan* című, némileg módszertani céllal készített, és kömötszettekkel illusztrált munkájáról.

A rajziskolák tananyaga nem elégíthetett ki minden igényt. Röll Nep. János, osztrák katonaiskolában szerzett térképezési és tereprajzi ismereteinek birtokában, 1812-ben János főherceg ajánlólevelével, térképészeti és tereprajzi rajziskola megindítására kért, majd kapott is engedélyt Pest városától. Rajziskolája tananyagában a szabadkézi rajz is szerepel. A nem-

zeti rajziskolák mind jobban az ipariskolák jellegét öltik magukra. 1848-ra a reáliskolák s a katonaiskolák felállításával, a rajzoktatásnak új területei nyílnak meg. Glembay Károly rajztanító már 1840 körül ipariskolában tanított rajzot és építészetet, 1848-ban pedig tudjuk róla, hogy a Ludovica Akadémia rajztanítójává jelölik.

Az akkori Magyarország városai között *Kolozsvárott* a kollégiumnak és az ún. normális iskolának külön volt egy-egy rajziskolája. A kollégiumban Nagy Sámuel, a bécsi akadémia volt növendéke 1814-től 1845-ig tanította a rajzot. Módszerét és kollégiumi rajztanításának a helyzetét Kazinczy leírásából ismerve, következtethetünk az országos helyzetre: »Most kalligrafiában ad leckéket... Iskolájában néhány gipszöntvényen kívül semmit sem láthatni, és így ott semmi nincs, amin a tanuló gyakorolhatná látását. 1—2 ifjú kalligráfiai műstrákat készít az examenre.« [5]. A normális iskolában 1836-ig Neuheuser Gottfried rajztanár tanít, egyike a számos Neuheusereknek, akik Erdélyben generációkat tanítanak különböző helyeken rajzra.

Közös ősük az 1807-ben elhunyt id. Neuheuser Ferenc nagyszebeni festő. Gottfried, testvére ifj. Neuheuser Ferencnek, aki Zsibón működött, akiről azt is tudjuk, hogy 1821—23 között több rajzoktatási vezérfontalat írt, valamint, hogy Barabás Miklósnak volt rövid ideig tanítója. Neuheuser Gottfriedet 1869-ig Simó Ferenc követte, aki jó festő és Székely Bertalan első rajzoktatója. — A nagyszebeni gimnáziumban 1838-tól Ágotha János tanít, lelkes harcosa egy erdélyi múzeum megalapítása gondolatának.

A *debreceni* ref. kollégium rajzoktatóinak sorában Ságvári Pál, Kis Sámuel és Beregszászi Nagy Pál nevével találkozunk. — Ságvári nem volt festő, s művét »A Rajzolás Mesterségének kezdete« című füzetének ábráit is tanítványaival rajzoltatta, illetőleg vésette. Ebbe a munkába később Beregszászi is belekapcsolódott. — Kis Sámuel festőnek készült, de tanár lett belőle. Építészet-szakrajzi ismereteit, a debreceni nagytemplomot építő, Péchy Mihály tábornoktól még Nagyszebenben sajátította el. Az akkori tananyagról tájékoztat írása, hogy neki a festőnek mint tanárnak tanítania kellett: »... az Építés Mestersége Tudományát, az Árnyékolás és Látás tudományával együtt a Mester embereknek szükséges Rajzolatokkal együtt a Katona Plánok Rajzolását; a szabad kézzel való rajzolásnak minden nemeit, kiváltképpen a virágok és emberi Tagok rajzolása módját.« [6] Nehéz feladatok ezek egy festőnek. Emellett erőfeszítést tesz, hogy a rajzról és festésről magyar nyelvű könyvet adhasson tanítványai kezébe. Halála (1819) után utóda Beregszászi Nagy Pál mérnök intenzív társadalmi munkát végzett Debrecen építkezései körében. 1819-ben az építésről, 1822 és 23-ban pedig 1—1 rajzoktatási, ábrás kiadványt szerkesztett.

A *nagyvárad*i nemzeti iskolában Veis János működött, majd Heldwein Károly nevével találkozunk 1830-ig. Az oktatás mellett az előbbi illusztráló, az utóbbi épülettervezői munkákkal is foglalkozott.

Szegeden a piarista szerzet tanáraihoz kapcsolódik a rajzoktatás. Feljegyzések szerint az első piarista rajztanárt 1799-ben harangzúgás és kürtzúgás üdvözléssel és főbírói hivatalba iktatással fogadták.

A pap-rajztanárok szakmai felkészültsége elég hiányos lehetett, mert építészeket (pl. Stiglicz O. L.) kellett meghívni szakmai segítségre. A piarista rajztanárok sorában 1851-ig Illyés Ágoston, Czeglédi István, Hanusz János; majd Stech Alajos. nevek-

kel találkozunk. A piarista iskola népes s ezért a tanítás tömegtanítás volt. Pap-tanár tanított Szolnokon is Zsohár Rajnárd személyében, aki egyúttal első mestere volt nagynevű testőnknek, Ujházi Ferencnek.

Pozsony a diéták miatt és Bécshez való közelsége következtében is fejlett rajzoktatással rendelkezett. Itt már a XVIII. század utolsó éveiben tanított Schauuff János városi rajzmester egészen 1809-ig. Ő nemcsak rajzoktató, hanem nyomdatulajdonos és könyvkereskedő is. 1806-ban német nyelvű saját maga által írt könyveket adott ki; többek között az építészeti alapfogalmairól, az építészeti díszítések helyes alkalmazásáról. — Az udvaronc magyar főurak helyett a Csehországból ideszakadt Schauuff János volt a magyar művészeti akadémia felállításának első propagálója, 1804-ben kibocsátott felhívásával és széleskörű társadalmi munkájával, amit ennek megvalósítása érdekében végzett.

Az északi vidékek rajzoktatóiról és rajziskoláiról is jelentékeny adatokkal rendelkezünk.

Kassán még az előző században megalakult rajziskolát 1804-ig Schött Erazmus vezette, utána Bellaágh József tanított rajzot nemcsak a rajz, hanem a normális iskolában is. Rajztanári működésével egyidőben építészeti képesítést szerzett és így lett 1818-tól a város építész. — Egerben Pirker alapított rajziskolát (1827), Lőcsén 1820-ban, Késmárkon a század első éveiben volt városi rajziskola, amelynek rendkívül tevékeny tanára a század végéig (1899) Siklósi Alajos. — Trencsénben 1810-ben, Selmecbányán 1890 körül, az eperjesi kollégiumban és a város iskolájában, a losonci liceumban, és Nyitrán szintén vannak adataink rajziskolák működéséről.

Híres volt a század elején a győri nemzeti rajziskola, amelynek, többek után, Hieronimi Ottó festő volt a vezetője. Tanításával ugyan az ipari praktikumot kívánó polgárság kevéssé volt megelégedve. A művészi irányba történő nevelést veszélyesnek találták mert nincs »gyakorlati haszna«, s az ilyen munkák »az ifjúság lelkét erősen lebilincselik«. Nemcsak a győri, hanem általában más városok polgárai tudatában nem fért össze a rajz reális és humanus oldalának az iskolai oktatásban szükséges harmóniája. Értetően fűződik a győri iskola felvirágzása Hoffbauer János nevéhez, aki akadémiai tanulmányait tetézte politechnikumot végzett s ezt a szemléletet tükröztette tanításaiban is. Hoffbauer eredményeiért 1839-ben az ország első rajziskolájának, a pesti rajziskola vezetőjévé nevezték ki. A győri iskola hírét gyarapítja Fruchmann Antal, aki a vidéki iskolák között iskoláját elsővé fejlesztette, miközben városában és a Dunántúlon szerte építő tervező munkákat is szépszámmal végzett. A győri iskola tananyaga ipari szakrajz volt, módszere mint általában mindenütt, még tömegtanítás.

A győri rajztanárok praktikus szakrajztanításával szemben Sopronban, feltehetően az esztétikai irányba fejlődő rajzoktatás folyt. Ezt bizonyítja az, hogy 1847-ben Ertl Antal kiállítást rendezett, amely tanítványai és dilettáns műkedvelők képkiallítása volt. Ez a vállalkozás egyedülálló abban az időben. Ugyanitt az 1799-től folyó rajztanítás nagy múltra tekint vissza. Az első rajztanító egy franciskánus barát, közben egy sor festő s végül 1847 táján Ertl Antal. Ő és elődei érdeme, hogy iskolai, társadalmi munkájukkal a műkedvelők egész sorát nevelték és ezáltal előmozdították a művészeti műveltség fejlesztésének ügyét.

Kőszegen az 1814 évig fellelhető elődök sorában az 1840-es évek táján Kugler János működött, akinek iskolájában, az 1841-ben épült Nem-

zeti Tanodában külön rajzterem építéséről vannak feljegyzéseink [7]. *Közép és Dél-Dunántúl* városai között Pécs, Gyöngyös, Keszthely, Székesfehérvár és még egy sor, amelyről tudjuk, hogy a század elején már rendelkeztek rajziskolával. Pápa pl. Herzt Dávid tanít és egyúttal tevékenyen festi egyházi képeit, közöttük a helyi benedekrendi templom mennyezeti freskóit.

A rajziskolákban folyó rajzoktatás összegezéseként az első évszázadra vonatkozólag megállapíthatjuk, hogy a nagyon különböző előképzésű vagy képzettség nélküli rajztanítók iskolai munkája általában az *ipari praktikum* céljainak felel meg a középfokon. Az alsófokú rajzoktatásról kevés az adatunk, de a század második felének anyagából visszakövetkeztetve valószínűbb ha volt is rajzi studium az teljesen a mechanikus módszerekkel dolgozott és javarészből a kalligrafia (szépírás) szolgáltatásában állott.

A rajztanítók között középfokon műkedvelő rajzoktatókat, építészeket, és technikusokat, mérnököket és művészeket vegyesen találunk. Már ebből kifolyólag sem beszélhetünk egységes szellemű és tartalmú rajzoktatásról.

kifolyólag sem beszélhetünk egységes szellemű és tartalmú rajzoktatásról.

A fenti tény-anyaggal kapcsolatban azonban pár, a jövőbe vezető megállapítást tehetünk: *megindul az iskolai rajztanítás differenciálása*. Az Ipartanoda, majd ebből a Műegyetem (1849), és a század közepén a katonai célokat szolgáló Ludovica Akadémia létesítésével ez intézmények jellegének megfelelően, *reál irányban* épül tovább a rajzoktatás. Humán oldalának fejlődése nehezebben halad. Egyenlőre a nemzeti rajzi műveltség jelentőségének a felismerése, s a magyar Akadémia felállításának sürgetése és ehhez az első tervek elkészítése történik. Nyilvánvaló, hogy ennek megvalósulása a rajztanárképzés megoldását is jelentené.

Az iskolai rajzoktatás keretében bár szórványosan, mégis konkrét lépések történtek az *ifjúság művészi és műértői nevelésére* (Rauscher Budán 1830 körül; Ertl Antal soproni kiállítása 1847). E feladat megoldásának zömét azonban a magániskolák és a magánrajzórák kereteiben végezték, a művészi munkákban is jártas rajztanítók és rajztanárok.

Magániskolák. Magánrajzórák. A festők és az iskolai rajzoktatók közül egyesek magánrajziskolákat vezettek, amelyekben a művészet mesterségbeli ismereteire, esetleg egy-egy művészeti műfaj művelésére tanították növendékeiket. Működésük a közönség érdeklődésétől függött. — Erdemük, hogy élesztgették, ébren tartották a művészet és a rajzolás iránti érdeklődést, s egyengették a magyar tehetségek útjait. Módszer terén a *kisebbségi csoportokkal* való, s az *egyéni foglalkozás* felé vezető tanítási formát kezdeményezték az iskolai tömegtanítással szemben. Foglalkozásszerű tanításukban a természetutáni tanulmányok jutottak nagyobb mértékben szerephez. — Ilyen magániskolát tartott fenn többek között 1830 körül Rauschmann János Budán, 1843—49 között Veissenberg Ignác Pesten, Weixlgärtner Vince Budán. Ide sorolhatjuk, bár jóval magasabb oktatási szinten működött akadémiai előkészítőt: a Marastoni-féle rajziskolát (Pest 1846).

A magániskolákban természetesen magánrajzórák adása is folyt, éppen úgy, ahogy egyes művészek is vállaltak, tehetősebb családok gyerme-

keivel való otthoni vagy műterembeli, rajzos foglalkozást. — Tudjuk, hogy Skunder nevezetű festő 1803 körül Budán, Lippert János 1822-ben, Fiedler Antal 1815-ben, Boutibonne, Firnboch és Krüger nevű festők 1827 táján; Müller János a 40-es években foglalkozott rajzleckék adásával. Sok ismeretlen művészi tevékenységű rajzoktató mellett Avenarius kasseli származású rajz- és zenemester nevével, — aki a Haller és Bethlen grófi családok gyermekeinek rajzoktatója volt — többször találkozunk 1816 táján. — Karl Klette a nádor gyermekeinek, I. C. B. Plüttner a Zichy grófok családjánál adott magánórákat 1842 körül. A híres osztrák festő Waldmüller a Gyulay grófi család rajzoktatója volt 1811-ben. Jellemző, hogy a főúri családoknál kivétel nélkül idegen rajzoktatók tanítottak. A hazaiaknak semmi lehetőségük nem volt, hogy e jó összeköttetéseket és anyagi lehetőségeket biztosító munkát megkapják. Ugyanakkor olyan magyar tehetség mint Zichy Mihály, 1847-től kénytelen külföldre menni Katalin orosz nagyhercegnő mellé rajzmesternek.

A rajztanítók vagy festők között egyesek nevéhez későbbi nagy magyar művészek vagy éppen rajzpedagógusok felfedezése, segítése, és nevelése fűződik. Így tudjuk pl. hogy nagy festőművészeink közül: Brocky Károlynak Temesvárott (1813 után) Schütz János volt első rajztanítója, Bárábás Miklóst Nagyszebenben (1825 után) Neuheuser Ferenc, Kovács Mihályt Pesten 1833-ban Landau Lénárt, Székely Bertalant a nagy magyar festőt és rajzpedagógust a kolozsvári liceumban Simó Ferenc (1836 utáni években), Újházi Ferencet Szolnokon Zsohár Rajnárd paptanár (1840 körül), Vástagh Györgyöt Szegeden az 1850-es évek elején a német származású Gerstenberg tanította. Lotz Károlynak a győri Nagy Péter volt első tanítója, 1850 után innét került Marastonihoz, akinél Zichy Mihály is tanult ebben az időben. Szinyei Merse Pál első tanítója (1862 után) Mezei Lajos volt Nagyváradon. Folytathatnánk a sort, de a fentiekből is nyilvánvaló, hogy az igen szerény képesítésű ekkori rajztanítók és a bizonyítapogatózó módszerű rajziskolák a lehetőségeikhez mérten közvetve vagy közvetlenül elősegítették a magyar tehetségek kibontakozását. Köztudomású, hogy Munkácsy Mihálynak Szamosi Elek vándorfestő és rajztanár volt első mestere. — Irodalmi nagyjaink közül Kisfaludy Károlynak (1810-ben) a keszthelyi Budinszky Lajos, Jókai Mórnak a komáromi Orbán Gábor volt első rajztanítója. [8].

A rajzpedagógia és a művészi munka. A megemlített és a sok-sok ismeretlen rajzoktató közül általában kevés végzett szélesebb sikerű művészi munkát. Legtöbbjük tevékenysége, képzettségük hiánya folytán, a tanítás körül összpontosult. Kisebb csapatjuk iskolája körzetében provinciális sikereket ért el, esetleg egy-egy művével országos tárlatokon is szerepelt. Kivétel volt a század utolsó évtizedeiben Székely Bertalan és Lotz Károly, akik, mint a Mintarajztanoda és a Rajztanárképezde tanárai, intézkív pedagógiai munkájukkal párhuzamosan alkotóművészi irányban is kimágasló szintekre jutottak.

Fenti jelenségeknek az a magyarázata, hogy a rajztanár-művésznek meg kellett osztania idejét és képességeit. Ez a kettősség mai viszonyaink között is fennáll. A rajztanár nem szakadhat el a művészi alkotómunkától, nem lehet kizárólagosan »rajz-tanár«. Ebben az esetben lemondana arról, hogy mint tanár fejlődjön. Számára ugyanis az állandó művészi rajzoló

munka biztosítja azt a szemléleti és kifejezésbeli alapot, valamint frissességet, amely eredményes pedagógiai munkájának is bázisa. A modern rajzpedagógiában ez az elv igen jelentős: a módszertani, a rajztanári továbbképzés, a rajztanári munka értékelése szempontjából egyaránt. A múltban is a módszer elsekélyesedésének az volt az oka, hogy a rajztanár elszakadt a fejlődést biztosító állandó egyéni rajzi (művészi) munkától.

Korszakunk rajzoktatói általában ilyen megfontolásokkal nem foglalkoztak. Iskolaügyünk nagyon szervezetlen, tanárképzés nem volt, az aktív rajzi gyakorlat hiányában a pedagógiai és módszerbeli tájékozottság sekélyes. Ennek az lett a következménye, hogy a rajztanítás példáit — s nem éppen a legjobbakat — külföldről importálták. A régi rajztanítók nak mégis nagy érdemük, hogy ösztönösen élesztgették vagy ébren tartották a tanítványok és a társadalom érdeklődését, a rajzi műveltség iránt, s végül megérlelték a légkört a homályosan bontakozó tervek megvalósítására. Közülük egyesek még a rajzoktatás tartalmi és módszerbeli kérdéseivel foglalkozó kiadványokat is megjelentettek. Munkásságuk az iskolák differenciálásához, a rajztanításnak az iskolákban való bevezetéséhez, a rajztanárképzés megoldásához, a tananyagi és módszerbeli kérdések fejlődéséhez közvetve hozzájárult.

Az iskolai rajzoktatás. — Jellemző, hogy az 1848-as forradalom előtt sohasem foglalkozott az országgyűlés a magyar iskolaüggyel. Az 1848-as pesti országgyűlés erről ugyan külön törvénycikket alkotott, azonban ennek, a szabadságharc elfojtása után, nem lehetett érvénye. Majdnem két évtizednek kellett eltelnie, amíg 1868-ban a XXXVIII. tc. alapján jelentős lépés történik: bevezetik a magyar nyelvű 6 osztályos *Népiskolát*, megszervezik a Polgári iskolákat, a Tanítóképezdéket, később rendezik a kö-zépiskolák kérdéseit.

A *Népiskolában* a rajz is szerepelt azzal az indokolással, hogy ez a tárgy a szakiskolákra (általában az ipari-műszaki iskolákra) való előkészítést megkönnyíti. Ez a tendencia a fenntebb ismertetett rajziskolákban és a polgári iskolákban, sőt magasabb iskolákban is megvolt, s hatása napjainkban is érvényesül. A Népiskolai Tanterv célkitűzéseiben mégis súllyal esztétikai célokat tűz zászlójára, amikor a rajz tantárgyban »... az ízlés és nemzeti csinosodás kiművelésére szolgáló, majdnem egyedül képző eszköz«-t említi. [9]. E célkitűzésnek felel meg az is, hogy a rajz az iskolai tantárgyak között a Művészeti tárgyak sorában szerepel. — A népiskolai törvényben a rajz »... nincsen ugyan kötelező tantárgyul kijelölve... kívánatos azonban, hogy... ahol csak mód van benne mindenütt felvétel-sék«. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy alig volt mód a tárgy bevezetésére az általános nevelőhiány, méginkább a Népiskolákban valamelyes képzettséggel rendelkező rajztanítók hiánya miatt. Nyilván ez is egy oka annak, hogy a Népiskolák óratervében csak a 6 tanítóval rendelkező iskolákban szerepelt a rajz a III—VI. osztályokban heti 3—3 órában.

Milyen tananyagot tanítottak ebben a Népiskolában? Az első osztályokban a besz, és ért. gyak. keretében kézgyakorlatok szerepeltek, nyilván az írás előkészítéseként, majd »a legegyszerűbb tárgyak vastag papírból kivágott alakvázlatait körülrajzolgatás végett adjuk a gyermek kezébe, ... ez által gépiesen tanítjuk a gyermekek szemmértékét s kezők vonását«. Továbbiakban (III—IV. oszt.) egyeneseket, szögeket, három és többszögű,

valamely tárgy körvonalaira hasonlító ábrákat; majd egyenes vonalakkól álló alakokat kellett úgy rajzolni, hogy »a tanító mindig maga rajzol elő és a tanítványok utána«.

A fentiekből kitűnik, hogy nem is a »kézügyesség«, hanem bizonyos motorikus gépies mozgások elsajátításából; s egy feltehetően gyenge tanítói rajzról való másolásból állott a rajz tanításának anyaga. Ez szinte átmenet nélkül a természet utáni rajzba csap át, s végül »... a távlatlan rajzoktatásánál, a rajz hálózatainak felhasználásá«-t ajánlja. — A felsőbb (V—VI.) osztályokban az egyenes és görbe vonalakkól álló alakok rajza után növények, egyszerű szerszámok rajza következett, feltehetően táblai előrajz alapján. Majd méréses felvételek különféle terekről; végül »a népelet körében szokásos épület-terveket« kellett készíteni.

E tananyaggal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy ez legcsekélyebb mértékben sem számol a gyermek életkori sajátosságaival (épülettervek V—VI. osztályban). Nagyon távol áll a tárgy eszmei céljának megsejtésétől is (mechanikus készségeket fejleszt), kikapcsolja a tanulók öntevékenységet (csak táblai rajz után dolgoztat), s a természet utáni rajzot úgy értelmezi, hogy a tanító rajza is »természet«. Ebben a tananyagban az esztétikai elem legcsekélyebb alkotóját sem találjuk, és szellemében a régi iskola és iparos mesterek szoktató módszere uralkodik. Ezt húzza alá a tantervben előírt Mértani rajzzal való kapcsolata. Landau Alajos: A Rajzolásról általában c. cikkében a rajz ipari fontosságáról így ír: »... első feladat a kéz szoktatása, az akarat és eszme követésére s ha ez az elemi Népiskolákban eléretik, a rajzolás a tanulók által megkedveltetik, a többi az-az a fokozatos haladás ösztönszerűleg jelentkezik a gyermekben, miután a gyermek az első nehézségeket, már legyőzte s ezáltal nemcsak technikai ügyességet sajátított el, hanem értelmet és érzéket is nyert a szép idomok iránt«. [10]. A cikkíró a szegedi Reáltanoda tanára volt, a korabeliek között egyik legjobban képzett rajztanár. Külföldi akadémiai és az egykorú külföldi rajzpedagógiai tanulmányokon nőtt fel, másokhoz hasonlóan. Éppen ezért érdemes tanulmányozni a külföldről importált irányokat (rendszereket), amelyeknek meglehetősen kevert elemeiből ötvöződött a 70-es évekig a magyar rajzoktatás.

Korabeli rajztanítási rendszerek. Ez időt megelőzően Pestalozzi előtt a rajztanítás másoltatásból állott. Pestalozzi »teremtő erőt« kívánt, »természet utáni rajzolást« ahol »matematikai figurákon gyakoroltatik a szem«. Rendszerét mások váltották fel ilyenek: 1. a természet utáni rendszer, amely 1820—1830-as évek táján a valódi természeti, plasztikus alakokról rajzoltató Schmidt Péter (Berlin) és a gipszmodellek felhasználását bevezető Dupuis-fivérek (Párizs) módszere. Ők ott kezdték, ahol mások végeztek: a távlati rajzolás. 2. Az előlapokról való rajzolás rendszere a külföldi akadémiák bevezető módszere volt (német eredetű). 3. A Dictando rajzolás rendszerénél nincs semmi minta, a tanulók a tanár utasítása alapján rajzolnak pl. így: »rajzolja vízszintes vonalat, oszd fel három részre... stb.« (A Bécs-Újhelyi-i Schubert és a kasseli Plintzer módszere). — 4. »A' tempo«-rajzolás lényege, hogy a tanító táblarajza után, vele egy időben dolgoznak a tanulók. — 5. Feltalálató módszer tulajdonképpen Pestalozzi módszerének felújítása. 6. A mértani rajz módszere és végül 7. A ponthálózatos (stigmográfiai) módszer, amelynél a rajzlap pont-háló beosztású, s a tanuló elé tett minták ugyanilyenek. A minta jellemző pontjait a rajzlapon kijelölik és a megfelelőket egyenessel összekötik. Ez a játékká vált rajz-módszer Hillard (Bécs) és Schoop nevéhez fűződik. Hozzá hasonló a vonal-háló módszer, amely sematikus alakzatok és geometriai díszek alakítására volt alkalmas.

A nagy úrt, ami a magyar iskolaügy elhanyagolásának következménye, a minisztérium az akkor fejlettebb iskolaüggyel rendelkező országok eredményeinek felhasználásával igyekezett kitölteni. Szinte minden népiskolai tantárggyal kapcsolatban külföldi tanulmányutakat segélyezett és szervezett. Így kerültek hozzánk külföldi módszerek, amelyek irodalmi publikációkon és ismertetések útján befolyást gyakoroltak rajzoktatásunkra.

Dölle Ödön a kassai férfi Tanítóképezde igazgatója würtzburgi tanulmányútjáról egész sor javaslatot hoz magával »A népiskolai rajztanításnak alapelvei« [11] majd a »Népiskolai rajzolás fajtái« [12] c. tanulmányában 1., a szabadkézi rajzolás bevezetéseként, az ún. »ütemezési rajzolás«-t ajánlja amelynek az a célja, hogy »az ütemezés által fogékonnyá tesszük a gyermekek szemét (!) és kezét a tulajdonképeni rajzolásra«. Lényege, hogy vezényszavakkal kísérve a tanár a táblán, a tanuló a rajzlapján egyidejűleg rajzol. Az ütemezési rajzolás az őse, nálunk még az 1940-es évekig is gyakorlatban volt »vonalvezetési gyakorlatok«-nak, amely lendületfejlesztő jellegével abban az időben a kalligrafiát (szépírást) is támogatta. — 2. A szabadkézi rajz alaktani gyakorlatai mértani idomok és alakzatok legyenek. — 3. A természet utáni rajzolás is »... egyes mértani tesztek rajzvázlatainak készítésére szorítkozzék«. A másolást pl. az egész tanulmányi idő alatt ajánlja. — Sajátos, hogy a természet utáni rajzolástól elválasztja a távlati rajzolást. — Módszer tekintetében a szemléletesség elvét a rajztanítók táblai rajzában véli érvényesíteni. Az »igazítást« (a mai korrektúra) csak szóban ajánlja, végül a palavessző és tábla használatával, annak jelentőségét túlbecsülve foglalkozik.

Ezek a mechanikus és geometriai ízű elemek és módszerek nyilván nem voltak alkalmasak a népiskolai tanulók rajzi szemléletének és kifejező készségének, még kevésbé ízlésének kifejlesztésére, mégis évtizedeken át, a felsőbb vezetés által támogatva, tartották magukat. 1874-ben pl. a Minisztérium Utasítást ad ki, amelyben előírja, hogy a rajzórán mindenki ugyanazt a mintát rajzolja, s a tanítónak a mintát a táblára kell rajzolni. Ugyanitt: »... a tanítók szabadságában áll, az alsóbb osztályokban akár pontozatos (stigmográfiai) rajztáblákat, akár pedig rajzfüzeteket használni...«. A szövegből az is kitűnik, hogy voltak haladó rajzpedagógusok, akik küzdöttek e módszer ellen, amelyek a hivatalos irányításokban is szerepeltek.

Pl. Ez az Utasítás ajánlja a rajzolás első fokozatára a) a rajzlap pontrendszerébe való rajzolást, b) a részarányos minta egy oldalának megadása után, a másik oldal rajzolását pontrendszerben, c) szabad rajzok »átvitelét« pontrendszeres hálózatba, d) egy kötött (nyilván pontrendszerben már megrajzolt) alak másolatát háló nélkül. — Második fokozat a felső osztályokban az, hogy a hálót maguk készítik; ez után az »előmondás« (Dictatzeichnen) utáni rajzolás következik. Végül a táblai rajzok másolását ajánlja, és kísérletképpen említi, hogy »egyes esetekben a tehetséges tanulóknál mintát alkalmazhatnak«.

Ugyanakkor használatra engedélyez és javasol a Minisztérium pontrendszeres falitáblákat. Az akkori rajztanítók képességeire jellemző megjegyzéssel »... azok is megvalósíthatják a tervet, akik a rajzoktatásban nem éppen gyakorlottak«.

Mint többek között pl. Felméri Mózes székelykeresztúri rajztanító által tervezett gyűjteményt, amely 10 pontrendszeres és 10 szabadkézi lapmintát tartalmaz.

A rajztárgy célját ilyen mélyre süllyesztett tananyagi és módszerbeli elhajlások mellett ki kell emelnünk a haladó elemeket. Így a Dölle tanulmányból ma is helytálló, hogy »az ember szellemi fejlődése, a fogalomalkotás, az érzéki világ tárgyainak ismeretén alapszik... szemléletekből alkot az értelem képzeteket és fogalmakat.« — Felveti az életkori sajátosságok, a rajztananyag fokozatos felépítésének elvét, bár ezekre vonatkozólag nem tesz konkrét javaslatot. Foglalkozik a korrekktúra módjával és elítéli a tanulók rajzába való belerajzolást. Felemlíti az Emlékezeti, majd az ún. Önalkotta rajzolás lehetőségét. [13], amelyek a mai magyar rajzoktatás anyagában is szerepelnek az Emlékezeti rajz és a Tematikus rajz jelölés alatt. E haladó elemek azonban nem tudtak kifejlődni egész népiskolai rajzoktatásunkat megfekvő száraz, mechanikus és mértani ízű tendenciák miatt és mert nem volt megfelelő szakember a rajz tanítására. A rajzot tanítók többsége maga sem tudott rajzolni. Ennek a ténynek kényszere következtében adta ki a minisztérium a fent említett (1871) Utasítást. A tanítók és tanulók egyaránt nem szerették a rajzórákat, a rajz elvesztette a Népiskolában művelő lehetőségét. A szakemberhiány összefüggött a tárgy eszmei alapjainak tisztázatlanságával.

Haladó pedagógusok szót emeltek a rajzoktatásban szükséges irányváltozás érdekében. »A Népiskola nem szak, hanem elemi humán iskola« ahol »... az ember összes képességei közül egyet sem szabad elhanyagolnunk«. [14]. A rajztananyag eszmei alapja körüli viták különösen a 75—80-as években hevesek. A régi tartalom és módszer hívei: mechanikus-mértani alapon álltak, s a rajz létalapját praktikumában határozták meg. Harcosai általában a reál szakoktatás emberei, fegyverük a körző és a vonalzó. A haladó szelleműek a »szépészeti« irányt sürgetik. Szerintük »... csak a természet utáni rajzolás felel meg a rajzolás fogalmának.« Terveik megoldásának alapfeltétele megfelelő rajztanítók képzése. Ezek tábora a művészrajztanárok közé tömörül.

Mivel a viták a rajz legalapvetőbb kérdéseivel foglalkoztak, szükség szerint érintették a polgáriiskolákat, a tanítóképzőt, valamint a középiskolai rajzoktatást is. Éppen ezért ezekkel ilyen vonatkozásban is kell foglalkoznunk.

A polgári iskolák rajz tanterve ugyancsak 1868-ban jelent meg és pedig külön a fiú, külön a leányok részére. A fiúk számára a rajz kötelező tárgy s »Művészeti tárgyak« sorában első helyen áll, a leányoknál a Női kézimunka előzi meg. A fiúpolgáriban az első osztályban 4, a többi osztályokban 3—3 óra, a leánypolgáriban az első és második osztályban 3—3 óra, a harmadik-negyedik osztályban 2—2 óra rajz. A mértani rajzot a szabadkézi rajzzal együtt tanították.

Mindkét iskolában a rajztanítás a vonalrajz elemeivel, a mértani alaktannal indul, a fiúknál a mértani kapcsolat végig jellemző marad s ez kifejeződik a II. osztálytól a rajz tananyagában előírt mértani rajzi anyagban. Az V.—VI. osztályban épület, tér, géprészek vetületi rajzait tanítják. — A szabadkézi rajz az V. osztályban a távlatig jut el; vonalas megoldásokkal; a VI. osztályban pedig az előző évek tananyagának folytatásával és ismétlésével foglalkoznak. — A leányoknál nincs mértani rajz és a geometriai ízű alaktan anyagból elindulva »megkísértendő a tárgyak természet utáni rajzoltatása is«. A II. osztályban növények és termések, a III.-ban díszítmények, emberi ruházatok természet utáni rajza a tananyag; a IV.-ben pedig főleg a »távlat vonalait« kell megtanítani.

Ez a tanterv nem felelt meg a társadalom követelményeinek. Az országban, főként a fővárosban óriási építkezések kezdődnek. A nagylendületű iparosodás az iskola elé új feladatokat tűz. Az iskolából az iparba lépő, vagy a műszaki vonalon továbbtanuló tanulóknak az ipar szempontjából koncentráltabb rajz ismereteket kellett adni.

Budát és Pestet egyesítik (1872) s a középületek egész sora nő ki a földből: Keleni pályaudvar (1884), Margit-híd (1872), Szent István Bazilika (1871) Mátyás templom újjáépítése (1863), a Nagykörút és a mai Hősök terére szaladó, akkori Sugárút (1872), modern gyárak, a gáz és vízvezeték hálózat stb. Akkor nyert Pest nagyvárosi képet. Az építés különféle stílusok elemeit eleveníti fel.

Az új 1877-es polgári iskolai tantervben, a Mértani rajzot kivonják a szabadkézi rajz anyagából; a fiú polgári iskolákban a mennyiségtani tárgyak sorába helyezik el mértan és mértani rajz címen.

Az első és második osztályokban csak mértani rajzot tanítanak. A szabadkézi rajz tananyagában (III. osztály) görög ékítmények, IV. osztályban a középkori és keleti stílus ékítményes rajza ún. »főszminták-ról« (gipsz) majd az V. osztályban emberi fej, gipszről, a VI.-ban építészeti alakok és tereprajzi gyakorlatok szerepelnek. Az önálló mértan és mértani rajz I.—VI.-osztályban összesen 16 órában széleskörű ismeretek megtanítását tűzte ki, és a szakirányú (I. osztály) az építészeti, gépészeti, vízvezeték, alakcsővezetési és öntözési alapismeretek (VI. osztály) jut el.

A rajztanítás anyagának kettéosztásával a tárgy súlypontja a praktikum, ezáltal helyesebben a reális oldal felé tolódott. A mozgást a társadalmi körülmények indokolták, de veszélyeztették a *reál- és humánképzés egyensúlyát*. A tanterv maximalizmusa is kitűnt. Az 1879-es, új tanterv igyekszik a hibákat kiküszöbölni azzal, hogy a művészeti tárgyak sorában, a fiú iskolában, a szabadkézi rajzot a mértani rajzzal ismét egyesíti, kikötés azonban, hogy a mértani rajzot alkalmazni kell az iparra és az építészetre. A mintázás, bevezetésével új elemmel gazdagodott a tananyag. Sajátosan kidomborítja a szakirányú tendenciát az a megjegyzés, hogy kívánatosnak tartják az iskolán belől ipari tanműhelyek felállítását: ez az ipari tanulóiskolák kezdeményét rejti magában. — A leányiskolákban csak 4 osztályban van rajztanítás és ha a tananyagban nem is, de a célkitűzésben szerepel a rajz ismereteknek »a műveltség szempontjából szükséges elsajátítása«.

Osszegezve: A polgári iskola igen igényes tantervvvel rendelkezett. Ez érthető is, hiszen az akkori rendelkezések szerint a végzett tanuló szakiskolákban, többek között az országos Mintarajztanodában is folytathatta tanulmányait. Tervének készítői azonban geometriai beállítottságú szakemberek voltak, s nem rajztanárok. Az 1871-ben megalakult Mintarajztanoda és Rajztanárképezde, a század utolsó negyedében, már képzett rajztanárokat bocsát ki, akik a művészeti tárgy tantervi célkitűzéseit (kézügyességre, tisztaságra és rendszeretire nevelés) szűknek, tananyagát és módszerét túl geometriainak tartották. Az ellentétekből kifolyólag, a század végén, nagy harc indul a rajzoktatás általános reformja érdekében a polgári iskolák vonalán is. Cikkek egész sora ostromozza a másoltató módszereket, a stigmografikus rajzolás és a népiskolai rajzoktatást »gyermekkínzó és időrabló« módszernek bélyegzi, [15], ami távolról sem segíti a tárgy célját. A haladók programot is adnak célkitűzéseikről: »A rajzolás terén szükséges ésszerű gondolkodóképesség kiművelése... a formák

törvényszerűségének megtanulása s így az okosan vezérelt szem megfigyelő és ítélőképességének a kiművelése.« Módszerük a természet utáni rajzolás [16].

A vitákban, a rajztanárok és a geometriai alapelvű szakemberek mellett, a dilettáns rajzoktatók is résztvettek. Mivel a rajzolás elvi alapjai körül is folyt vita, ez nyilván minden iskolafajta rajzoktatását érintette. Ezért a népiskola rajzoktatási nehézségek folytán a Tanítóképezdek rajzoktatása vizsgálat alá került.

A *tanítóképezde* a népiskola tanítóit képezte, ezért a népiskolai rajzoktatás megfelelő rajzi képzettségű tanítóinak képzése is feladatai közé tartozott. Három éves volt, s tárgyai között, a művészeti tárgyak sorában a rajzolás heti 9 órában szerepelt.

Az I. osztály anyaga szabadkézi rajzi alaktant és mértani rajzot tartalmazott; ehhez járult a szépírás. A II. osztályban növények, állatok, emberek és díszítmények rajza szerepelt, épületrajzok készítésével. Módszertani ismeretek. A III. osztályban a távlat és az árnyékolás a tananyag. Épületrajz, gép- és helyszínrajz.

Az 1868-as tanterv tartalma alig domborította ki, a tanítóképezde feladatát, hogy a népiskola számára kell tanítókat képeznie. Újabb tantervet 1877-ben adtak ki, amelyben a rajzolás teljesen elveszti szaktárgyi célját, Szerepe, hogy »könnyedséget és szabatoságot ad« a népiskolai tárgyak (földrajz, mértan, besz. és ért. gyakorlatok, természetrajz, kézimunka stb.) tanításához szükséges *táblai rajzok* készítéséhez, s másodsorban ahhoz, hogy a növendék az iskolában rajzot tudjon tanítani. Tananyaga nem is ezt fejezi ki. — A rajzoktatás ilyen practicista felfogása forrása lett a tanítóképezdek rajztanítása sekélyesedésének. A növendékek nem kapták meg a megfelelő szaktárgyi alapot, ezért sem rajzot, sem más tárgyat rajzosan nem tudtak tanítani. A hibák okát a tanítási idő rövidségében keresték.

1881-ben a négyosztályú tanító- és tanítónőképezdét állították fel, amelynek első osztályában a tananyagot a Népiskola ponthálózatos rajzolás módszereinek, a többi osztályban a Népiskola felső osztályai rajzi módszereinek megismerése alkotta, szinte mellékesen szerepelt a rajzi alapvetés. Elhanyagolásának következménye a népiskolai rajztanítás gyengesége. A minisztériumon belül működő Köznevelési Tanács felülvizsgálata (1890) ilyen megállapításokat tett a Népiskola rajzoktatásával kapcsolatban: »Nem érdemes arra, hogy rajzoktatásnak nevezzék... dominál a stigmográfia leggépiesebb, elítélendő módja.« S ezen nem is csodálkozhatunk, mert még a fővárosban is a hatóság által elfogadott stigmografikus módszert alkalmazták. Jellemző a vizsgálati záradék, amely ezek után azt fejezi ki: mivel még külföldön (Franciaországban, Németországban, Ausztriában és Amerikában) kísérletek folynak, »a bizottság ezúttal még nem látja elérkezettnek az idejét annak, hogy a rajzoktatás reformjára határozati javaslatot tegyen« [17]. A vizsgálat a tanítóképző rajzoktatásával kapcsolatban helytelenítette a ponthálózatos módszert és óraszám emelésével vélte kiküszöbölni a nehézségeket, az esetleges reform-alkalmával. Egyúttal egy sor, javarészt külföldi rajz-mintát ajánl az iskoláknak. Nyilvánvaló, hogy az akkori minisztériumban a külföldről való függés szelleme uralkodott, s nem volt szakemberé, aki a hibák forrását világosan lássa.

Ezért odázta el a minisztérium a század fordulóra megérett általános rajz-oktatási reformot.

Középiskolák. Rajzoktatásunknak a század végére sűrűsödő kérdései a középiskolai rajzoktatást is érintették. Míg a Népiskola, a Tanítóképezde és a Polgári iskola, a második félszázad új létesítményei, a középiskola régi intézmény. Rajztanítása — mint látjuk — a régi gimnáziumokkal, kollégiumokkal és liceumokkal kapcsolatos Rajziskolák révén, némi hagyománnyal rendelkezett. E hagyományanyag azonban eszme, tartalom és módszer tekintetében nem volt alkalmas, hogy az újabb középiskolai rajz-oktatás alapjait képezze. 1873-ban a Középtanodai oktatás a gimnáziumokra és az ún. reáltanodákra (mai reálgimnázium) különül. Mindkettő 8 osztállyal működik. A gimnázium első 4 osztályában rajzot a szépírással együtt tanították, a reáltanodában szabadkézi és mértani rajz szerepelt, ott heti 10, itt heti 25 óra keretében. A középiskolai rajztanítás eszmei, tartalmi és módszerei kérdései a reáliskolában jellemzőek. A mértani rajz kedetében tanították a mértant, szerkesztést, vetülettant, továbbá az árnyékszerkesztés, távlat és a műipari tárgyak ábrázolásának ismereteit. Fontos követelmény volt a szerkesztésben való jártasság. — A szabadkézi rajznak »... a gyakorlati alkalmazás igényéhez mért ügyesség és izlés nemesítése« a célja.

Tananyagában: a könnyebb díszítményi rajz, fejrész kontúrszerűen, felsőbb osztályokban árnyalás iróval, tuszal, fehérkrétával és a vízfesték-technika szerepelt.

A tanterv készítője azzal zárja az ismertetést, hogy: »A tanulók különböző tehetsége és szorgalma a tüzetes megállapítást sem szükségessé, sem kívánatossá nem teszi.« [18]. E megjegyzés sejteti a tananyag rendezettségének fokát. Külföldi hatások itt is érvényesülnek: Dupuis, Schmidt és Frschell módszerei útján.

Schmidt ezen a fokon pl. a mértani alakzatok a tárgyakon való alkalmazását, a négyzetnek, majd a körnek szerepét emeli ki a geometriai testekre egyszerűsített tárgyak rajzolásában. — Frschell Hugó (Berlin) Dupuis testmintáit lapmintáról rajzoltatta. Először körző-vonalzóval dolgoztat, csak utána szabadkézzel. A gipszről való rajzolás már természetután valónak veszi.

E befolyások következménye pl., hogy a reáliskola szabadkézi rajztanítását a mértani rajz vezeti be. A Dupuis-féle sodrony- és testminták ebben az időben kerülnek a gimnáziumok és reáliskolák rajzszertáraiba, azokkal a gipszekkel együtt, amelyeket ma — párat kivéve — lomtárainkban őrzünk.

E tananyag és módszerbeli tájékozatlanság közepette voltak helyes törekvések; így a tananyag módszeres felépítését, a »közvetlen észlelésen és tapasztaláson alapuló« rajzoktatást, a műértő- és művésznevelés megkülönböztetését, végül az iskolában történő művészet iránti érdeklődés keltés szükségességét illetően [19].

Sajátságos azonban, hogy amikor a XIX. század végén külföldön egymásután bantokoztak ki a magyar művészcsikerek, a művészet művelő elemeinek rajztanításunk anyagába való beépítésén alig fáradoztak. Ez az irányzat külföldön is csak későn jelentkezett. Jules Ferry francia közoktatásügyi miniszter szavaiban (1889): »... a művészet a civilizáció egyik legfontosabb tényezője, az irodalom, mint a művészet egy oldala már

megfelelő helyet kapott az iskolában. De talán a művészet (rajz) és a zene még közvetlenebb, mert ezek közvetlenül az érzékekhez szólnak». Véleménye szerint a »szépészeti képzésben a szemnek esztétikai képzése teendő az első helyre, a szép művek folytonos szemlélete által« [20]. A gondolat folytatása sajnos csak egy oldalról mutatja be a konkrét megoldást: műalkotásokkal kívánja felékesíteni az iskolákat. E nyilván fogyatékos megoldás nyomait a mi rajzoktatásunkban is megtaláljuk. A mai művészet-szemléleti anyag csak XX. századi rajztanításunkban válik gazdagító elemmé.

Középiskolai tanárok kezdeményezésére 1875-ben megvalósul az első Országos Rajzkiállítás, amely keresztszövetben szemlélteti korabeli rajzoktatásunk eredményeit. A kiállításon 64 gimnázium, 24 reáltanoda, 1—1 polgári és tanítóképezde vett részt.

Nyomában rengeteg gondolat és javaslat született, azon az ankéten, amelyet a kiállítással egyidejűleg szerveztek. Országosan követelték az általános rajzoktatási reformot (s ezen belül az eszmei, tartalmi, módszerei és felszerelési kérdések megvitatását, s mindezeknek a különféle típusú iskolákra vonatkozó programjait). A reform csak jóval később született meg, s szálai már a mi századunkba vezetnek.

Mint a század rajztanításának egész vonala, a kiállítás mégjobban nyilvánvalóvá tette a rajztanárképzés döntő fontosságát. Ez 1871-ig megoldatlan volt. Az iskolatörvények csak az iskolai órakeretet biztosították, de nem biztosították a tanítás személyi feltételeit, amivel a tartalmi és módszerbeli kérdések is megoldhatók lettek volna. A tanárképzés központi jelentősége miatt kell foglalkoznunk ezzel a kérdéssel is.

A rajztanárképzés. Említettük, hogy a század első két évtizedében a rajziskolákat jelentős részben külföldi akadémiát járt rajzoló és művészek vezették. Erdemük a művészeti érdeklődés fenntartása, a fiatal nemzedék tehetségeinek felkutatása, az iskolai, és magánrajzoktatás elindítása. A tehetségtutató nemzeti jelentősége és megvalósításának vágya csendül ki Virág Benedeknek Kazinczyhoz 1803-ban írt leveléből: »Jó volna kikémlelni, melyik gyermekben van jele a nagy észnek, vagy a Rajzolatra, muzsikára kész indulat: Festőre, Muzsikus Compositorra...«, majd aggódva azt is kérdi tőle: »A debreceni Collégiumban taníttatik-e a rajzolás mester-sége..., mert mindezekre nagy szükségünk vagyunk.« Virág Benedek idézett sorai kifejezik nemzeti művelődésünk fellendítésének általános óháját, amelynek a rajzoktatók között is sokan adtak hangot.

Tudomásunkkal először Schauff pozsonyi rajzmester 1804-ben tett közzé felhívást és készített tervet a magyar művészeti élet intézményének életrehozására. Elképzeléseit a Zeitschrift von und für Ungarn c. folyóiratban vitte a nyilvánosság elé. Benne múzeumok felállításával véli a figyelmet a művészet és a hazai tehetségek, majd a felállítandó magyar képzőművészeti akadémia felé irányítani.

Schauff felhívása és terve más magyar sérelmek seregéhez hasonlóan feledésbe merült. Hess János Bécsben működő magyar művész 1820-ban újra felvetette, s elgondolásában a magyar akadémiát a külföldiek mintájára tervezte. Jóhiszeműen számít az állam, a magyar főurak anyagi támogatására, és a polgárok alapítványaira. — Még a tananyagra is kiterjedt a figyelme. Csalódnia kellett.

Tervezetében, a három évfolyamos akadémiai tanulmány keretében. kezdetben lapminták után tanulták az emberi test elemeit és az árnyékolást; a második évfolyamon antik gipszekről rajzolt másolások, a harmadik évfolyamban a természet utáni alaktanumányok alkották volna a tananyagot, különös tekintettel az arc- és történeti kép festésére.

Hess a három éven túli képzésre is kidolgozta tervét, amely szintén csak terv maradt, Ferenczi Istvánéhoz hasonlóan, amelyet 1826-ban terjesztett a pozsonyi diéta elé.

1831-ben Joó János, az egri rajziskola tanára, a Magyar Tudós Társaság alapításával párhuzamosan, Művészeti Társaság létesítését ilyen céllal ajánlja Széchenyi Istvánnak: »... a Művészet minden ágait nemzeti nyelven kifejezni... és azoknak főbb részeit a nyilvános iskolákban tanítani, egyszersmind' a' hazában főbb helyeken fennálló Rajzoló iskolákra ügyelni, amelyeknek fogyatosításairól és idővel többeknek felállításáról gondoskodni, melyek ugyan mind eddig a' legnyomorultabb állapotban vannak...«. Joó Pestre tervezett akadémijának magyar oktatási nyelvet kívánt [21]. Széchenyi válaszában átértékelte a terv súlyát, de sok országos gondja miatt megvalósítására nem vállalkozhatott.

Ezek a tervek igen jelentős elemeket tartalmaztak. Kidomborítják, hogy a művészet és az iskolai rajztanítás színvonalának emelése nemzeti művelődésünk szükséglete, melynek döntő lépése a rajzi, művészeti felső iskola létesítése. Ehhez kapcsolódik a tehetségek felkutatásának, a meglevő és létesítendő rajziskolák szakfelügyeletének megoldása. Ezekben vetődik fel, ha egyelőre még csak a felsőfokú oktatással kapcsolatban is, a természet utáni rajzolás gondolata. Végül az a napjainkig vezető szempont, hogy az iskolákban a képzőművészeti-esztétikai nevelésnek is helyet kell biztosítani.

Ezeket az elemeket támogatta Henslmann terve 1841-ben, amely a külföldi akadémiaák dogmatizmusa ellen emelt szót.

A megoldás elmaradását használta fel Marastoni Jakab olasz festő, aki erős társadalmi támogatással 1846-ban magániskolát nyitott, és ebben egyénibb foglalkoztatást vezetett be az eddigi általános tömegtanítással szemben. Tananyagában diszítő rajzot, vízfestést, másoló és természet utáni olajfestést tanított.

Marastoni maga korrigált és igen sokat tett a magyar tanítványok első lépéseinek támogatásában, akár az iskolák katedrái, akár a külföldi akadémiaák felé irányultak azok.

Ebben az időben szaporodtak a művészeti munkát támogató és népszerűsítő intézmények Pesten.

Igy 1861-ben megalakult a Képzőművészeti Társulat, amely a németbarát Pesti Műegylettől lassan átvette a műpártolók szerepét, és a művészi munkával is foglalkozó tanárok érvényesülését, közvetve a rajzoktatás munkáját is elősegítette.

Végre 1871-ben megalakult a M. Kir. Orsz. Mintarajztanoda és Rajztanárképezde.

Első évében 3 tanárral és 33 hallgatóval. A rajztanár-jelöltek eleinte két tárgyat a Tudományegyetem is hallgattak. Első helye a Rombach utcában volt, s csak 5 év múlva költözött mai Sugárúti épületébe. — 1881-ben kiválik belőle az iparművészeti tagozat, s ugyanakkor megalakul a mai Iparművészeti Főiskola előde, a M. Kir. Iparművészeti Iskola.

Mivel az itt képzett rajztanárok természetszerűen elsősorban a középfokú iskolákban helyezkedtek el, a Polgári- és Népiskolai rajzoktatás személyi feltételei így még évtizedekig megoldatlanok maradtak.

A rajztanárképző századunk végén növekvő befolyást gyakorolt rajzoktatásunk irányára, a Magyar Rajztanárok Országos Egyesületével együtt, amely 1897-ben alakult meg a rajztanítás színvonala emelésének, a rajztanárság egységes pedagógiai álláspontjának, testületi szellemének kialakítása célkitűzésével.

* * *

A XIX. század-i magyar rajztanítás történetén végigtekintve, pár alapvető, ill. jelenünkben is érvényes megállapítást tehetünk:

A század rajzoktatását a *reális oldalra való eltolódás* jellemezte, amely különösen az alsó oktatási fokon mechanikus elhajlásokat is eredményezett. Ezek a *mechanikus módszerek* igen sokat ártottak tárgyunk értéklésének.

A század végére kezd kibontakozni a rajz tantárgy azon sajátossága, hogy *reális és humánus elemeket egyaránt tartalmaz*. Ma már tudjuk, hogy *a reális és humánus elemek harmóniája biztosíthatja csak a rajz tantárgy általános művelő jellegét*.

Megérik az a felismerés, hogy *a rajz mint tevékenység magasrendű érzelmi és értelmi folyamat, lehetőség a látható valóság megismerésére és kifejezésére. Tehát nem közügyesség!*

A fentiekből kifolyólag *módszerének, a szemlélet és a természet utáni tanulmány a biztos alapja*, amelyből exakt rajzi ismereteket is le kell vezetni az általánosítás és a rajzi tudás alkalmazása érdekében.

Eredményes rajzoktatást csak szakképzett rajztanárokkal lehet megvalósítani, s az iskolai munkának legszilárdabb alapja az állandó rajzi (művészi) tevékenység, amelyet mint módszertani kutatómunkát összhángba kell hoznia a rajztanítás tartalmi és módszertani kérdéseivel.

JEGYZETEK

- [1] Rajzoktatás c. folyóirat. 1941. XLIV. évf. 7. sz. 58. o.
- [2] Művészet. VIII. évf. 335. o.
- [3] Lyka Károly: Magyar Művészet 1800–1850. 12. o.
- [4] E fejezet adatanyagának forrása általában Lyka Károly: Magyar Művészet 1800–1850. c. mű, amelyben gazdag anyag található a rajztanítók művészi tevékenységével kapcsolatosan is. (Szerző.)
- [5] Kazinczy Levelei.
- [6] Tudományos gyűjtemény.
- [7] Pesti Hírlap. 1841. 740. old.
- [8] Lyka Károly: Magyar Művészet 1800–1850 c. mű kb. helyein.
- [9] Néptanítók Lapja. 1869. okt. 7. sz.
- [10] N. L. 1870. júl. 17. sz.
- [11] N. L. 1871. április 27. sz.
- [12] N. L. 1871. nov. 9. sz.
- [13] Dölle Ödön: Népiskolai rajtanítás alapelvei. N. L. 1871. ápr. 27.
- [14] Kozma Ferenc: Vezérelvek az elemi rajztanításban. N. L. 1875. IX. 19.
- [15] Mosdós Imre: Rajzoktatásunk c. vezércikk. N. L. 1897. XXX. évf. 3. sz.
- [16] Lányi Ernő: Rajzoktatásunk. – 1897. 5. sz.

- [17] Orsz. Közoktatási Tanács jelentése a Rajzoktatásról. — N. L. 1890. júl. 5.
 [18] 1873 évi Reáliskolai Rajztanternv.
 [19] Középiskolai rajztanárok ankétjának jegyzőkönyve. — Középiskolai Tanárok Közlönye. 1873. VI. 8. füz. 395—406.
 [20] »Iskola és művészet« vezércikkéből. N. L. 1889. szept. 17.
 [21] Művészet c. folyóirat. III. évf. 103. o.
 A szövegben hivatkozott Tantervek és Utasítások, mint forrásanyagok a mindenkor jelzett évszámaik alapján találhatók fel. —

100 ЛЕТ В ВЕНГЕРСКОМ ОБУЧЕНИИ РИСОВАНИЯ

Л. Будаи

Автор занимается историей прошлого века нашего обучения рисованию: общественными связями обучения рисования, его внешкольной и школьной ролью идейными, касющимися содержания, и методическими вопросами. Он трактует о корнях, анализе и оценке неправильных конвенций и прогрессивных традиций доставшихся из этого прошлого, о проблеме преподавателя рисования как художника, о значении специального обучения рисования и наконец о ведущих в современность итогах прошлого обучения рисования.

100 JAHRE IM UNGARISCHEN ZEICHENUNTERRICHT

von .

L. BUDAY

Der Verfasser beschäftigt sich mit der Geschichte des Zeichenunterrichts im vergangenen Jahrhundert, mit den gesellschaftlichen Beziehungen, mit der Rolle des Zeichenunterrichts in- und ausserhalb der Schule, mit den ideologischen und inhaltlichen Fragen, mit den Fragen der Methode, mit den aus der Vergangenheit zurückgebliebenen unrichtigen Konventionen und den Wurzeln der fortschrittlichen Traditionen, mit deren Analysierung und Bewertung. Ferner behandelt er die Frage: der Zeichenlehrer als Künstler, und die Wichtigkeit fachkundigen Zeichenunterrichts. Er schliesst mit den Erfahrungen der Vergangenheit, die für die Gegenwart nutzbar gemacht werden können.

A SÓKÉPZŐDÉS SZEMLÉLTETÉSE CSAPADÉKOS ELJÁRÁSSAL

Írta: FORGÁCH GÉZA

A sóképződés csapadékos eljárással való szemléltetése didaktikai szempontból azért értékes, mert meggyőzi a tanulókat arról, hogy lúg és sav közömbösítési folyamata közben valóban só képződik. Így a sóképződés egyszerű kísérlettel a legközvetlenebb módon szemléltethető és érzékelhető. Az ok és okozat közötti összefüggést *induktív* módszerrel szemléltethetjük.

Az alapfokú kémia tanításában, daltoni fokozaton, a nátriumsulfát (Na_2SO_4), káliumnitrát (KNO_3) és nátriumklorid (NaCl) keletkezését mutathatjuk be csapadékos eljárással, a tanulók által ismert savakkal és lúgokkal. A fenti sók képződését az alábbi kísérletekkel szemléltethetjük.

1. *Szilárd nátriumsulfát (Na_2SO_4) előállítása csapadékos eljárással.* (A szerző újítása.) A szilárd nátriumsulfát leválasztását csapadék formájában kétféle módon mutathatjuk be.

a) Kémcsőben 2 ml (kb. kisujnyi mennyiségű) vízben oldjunk fel 10 szem szemcsés nátriumhidroxidot. Majd a lehűlt lúgoldathoz, a ferdén tartott kémcső oldalfalán, lassan és óvatosan csurgassunk 1—2 csepp 98%-os kénsavat. A reakció igen heves, de az előírás betartásával veszély nélkül bemutatható. A keletkezett só kénsavas közegben is jól oldódik, ezért ügyeljünk arra, hogy feleslegben ne adagoljuk a kénsavat.

A leülepedett szilárd nátriumsulfátról a felesleges folyadékot óvatosan leöntjük, majd kétszer átmosva kevés alkohollal, szűrőpapíron át-szűrjük, és a szűrőpapíron levő szilárd sót levegőn megszáritjuk. A keletkezett nátriumsulfát megízlelhető, keserű íze alapján felismerhető.

b) A szilárd nátriumsulfát leválasztható hígabb 25—50%-os kénsav-oldattal is, ha előzőleg a kénsavoldatot 1 : 1 arányban 96%-os alkohollal elegyítjük. A kénsavoldat és alkohol elegyének néhány cseppjét öntsük tömény nátriumhidroxid oldatba (2 ml vízben kb. 8—10 szemcse nátriumhidroxid). A nátriumsulfát jól látható módon szintén leválik. A nátriumsulfát alkoholban nem oldódik, így az alkoholos közeg a só kiválását elősegíti. A reakció sima lefolyású és teljesen veszélytelen. Utána a szűrést az a) pontban közöltek szerint végezzük el.

50%-os kénsavat készíthetünk, ha 25 ml desztillált vízhez óvatosan 14 ml 98%-os kénsavat öntünk.

2. Szilárd káliumnitrát (KNO_3) előállítása csapadékos eljárással. (A szerző újítása.) Szilárd káliumnitrát leválasztását csapadék formájában a következőképpen mutathatjuk be:

Kémcsőben kb. 4 ml (másfél ujjnyi) metilalkoholban feloldunk 10—12 szemcés káliumhidroxidot. A metilalkoholos káliumhidroxid-oldathoz óvatosan tömény salétromsavat csepegtetünk, amíg csapadékképződést tapasztalunk. A só kiválása jól megfigyelhető, mert a káliumnitrát alkoholban nem oldódik. Az oldatot szűrőpapíron megsűrjük. A tölcsérben visszamaradt káliumnitrátot kissé megsáritjuk, majd aszbesztlapon vagy lapos fémdobozban (pl. kitisztított cipőkrémes doboz) megolvasztjuk. A megolvadt káliumnitrát a parázsló gyújtószálat lánggra lobbantja. (A káliumnitrát felismerése.)

3. A szilárd nátriumklorid (NaCl) előállítása csapadékos eljárással. (A Központi Pedagógiai Továbbképző Intézet közlése.) 2 ml vízben oldjunk fel kb. 1 g szilárd nátriumhidroxidot és hűtsük le az oldatot. Öntsünk hozzá lassan, óvatosan 10 ml tömény sósavat. Azonnal észlelhető a szilárd só kiválása, mert a sósavból felesleget veszünk, és a konyhasó oldhatósága kisebb a sósavas vízben, tehát szilárdan válik ki a só. A kísérletet nagyobb kémcsőben, vagy főzőpohárban végezzük.

A kivált konyhasót meg is ízelehetjük, ha szűrőpapíron leszűrjük a csapadékot, és a tölcsérben levő sót kétszer átmoszuk alkohollal majd megsáritjuk.

A fenti bemutató kísérletek induktív módszere igen hatásosan egészíti ki az indikátoros közömbösítés deduktív módszerét. Ha a csapadékos sóképződést az indikátoros közömbösítés előtt mutatjuk be, a tanulók előtt még érthetőbbé válik az indikátoros közömbösítés folyamata.

ИЛЛЮСТРАЦИЯ СОЛЕОБРАЗОВАНИЯ С ОСАДОЧНЫМ МЕТОДОМ

Г. Форгач

В обучении элементарной химии иллюстрация образования сульфата натрия (Na_2SO_4), нитрата калия (KNO_3), и хлорида натрия (NaCl) с осадочным методом с точки зрения дидактики является ценной потому, что убеждает учеников в том, что в процессе нейтрализации щелка и кислоты в самом деле образуется соль.

Индуктивный метод выше указанных наглядных испытаний очень эффективно дополняет дедуктивный метод нейтрализации с индикатором.

VERANSCHAULICHUNG DER SALZBILDUNG DURCH NIEDERSCHLAGS-VERFAHREN

von

G. FORGÁCH

Im grundlegenden Chemieunterricht ist die Veranschaulichung der Bildung von Natriumsulphat (Na_2SO_4), Kaliumnitrat (KNO_3) und Natriumchlorid (NaCl) durch Erzeugung eines Niederschlags von didaktischem Standpunkt aus deshalb wichtig, weil sich die Schüler davon überzeugen können, dass durch den Neutralisierungsvorgang zwischen Säure und Lauge wirklich Salz entsteht.

Die induktive Methode der obigen Experimente ergänzt die deduktive Methode der Neutralisierung mit Indikator sehr wirkungsvoll.

FÁRADTSÁGVIZSGÁLATRA SZERKESZTETT PSZICHOLÓGIAI KÉSZÜLÉKEINK ÉS KÍSÉRLETEINK

Írta: GERÉB GYÖRGY

A pszichológia azáltal vált igazán tudománnyá, hogy a filozófiától leválva önálló kutatási területeket, eszközöket és módszeres eljárásokat igényelt. A kísérleti feltételek megválasztásának és változtatásának lehetősége a talált eredmények összehasonlítására, a belőle nyert általánosítások megteremtésére; sokhelyütt méréssel nyert exakt eredmények leolvasására nyújtott módot. Az experimentális pszichológia szükségképpen azon nehézségbe ütközött, hogy az egészből sokszor kiemelte a részproblémákat; ezeket külön kellett vizsgálnia, összefüggésbe hozván lehetőleg egyszerre csupán egy, jól körülhatárolható, változtatható tényezővel. Ezen tényezőnek — mint független változónak — alakítása azután determináló erővel maga után vonzotta a feltevés szerinti függő változó értékeinek alakulását. Természetesen ezt az ideális esetet a pszichológia az esetek többségében csupán egyre közelítheti, mivel a valóságban semmi sem összetettebb, mint a bonyolult és alakuló pszichés-élettel rendelkező egyén, még ha meghatározott időpontban vizsgáljuk is megadott feltételek mellett. Ebből kifolyólag a körülmények elszigetelése, valamint a megadott feltételek ismerete, s biztos regisztrálása mindenfajta lélektani vizsgálat alapvető kelléke. A vizsgálati technika és metodika fejlődése egyben régebbi problémák alaposabb elemzését is lehetővé teszi.

A reakcióidő, a reflex-lefutási latenciaidő mérésére Helmholtz (1850), illetőleg Exner (1873) elgondolása, Hipp műszere (1861) óta sokféle változatú berendezés vált ismeretessé, amelyekre közzölt bibliográfiai adataim utalnak. Szükségesnek látom, hogy röviden ismertessem azokat a készülékeket és kísérleteket, melyeket dr. Forgács Pállal együtt 1953 óta terveztünk, illetőleg végrehajtottunk, valamint ezen vizsgálatok célját, a kísérletek kérdésfeltevését és további perspektíváit.

A fáradtság és pihenés, fizikai és szellemi megterhelés kérdéséhez először neveléslélektani szempontból közelítettünk, s egyúttal utaltunk a fáradtságvizsgálatok tesztmódszereire (1948). Egyre kíváncsabbnak látszott, hogy a fáradtságot befolyásoló tényezők hatását a kérgi plaszticitás figyelembe vételével vizsgáljuk, s megkeressük a fáradtságvizsgálatok objektív mérési alapját, mint nem kizárólagos, de mindenesetre jellemző faktort. A latenciaidő, reakcióidő mérése járható útnak mutatkozott. Kísérleti eszközünk segítségével megadott feltételek mellett mér-

tük az inger adása és a kapott válasz közti időszakasz alakulását a fizikai és szellemi fáradtság eseteiben felnőtt egyedeknél és különböző életkorú tanulóknál. Kísérleteinket orvosi és pedagógiai megfigyelésekkel és vizsgálatokkal egészítettük ki és állandó naplót vezettünk a tapasztalatokról.

Kísérleteinket az alábbi, általunk megszerkesztett, s technikussal kivitelezett eszközök létrehozásával végeztük el:

1. *Tárcsás alapkészülékek* (1953) (technikai kivitelező Bertényi Elemér). A készülék két részből áll: egy ingert adó részből és egy időmérő szerkezetből. A mérések precízebbé tétele céljából a készülék EKG-val kapcsolható össze és ezáltal a kapott időket fotoszalagra lehet rögzíteni. Az időmérőszervezet egy olyan telefontárcsa, amelynek lefutási idejét 1 mp-re szabályoztuk, s melynek segítségével 1/100 sec mérhető. A szükséges ingert a felhúzott tárcsa elengedésével kapcsoljuk be, amikor is egy meghúzott jelfogó végzi el a szükséges kapcsolásokat. A vizsgált személy az előtte elhelyezett gombot lenyomva megszakítja a jelfogó áramkörét, mely kiejtve megszünteti az ingert (egy másik jelfogó meghúzásával), ugyanakkor működésbe hozza az elektromos féket, mely a tárcsát megállítja. A mérőszervezet tárcsája így megáll, s leolvasható rajta az inger percipiálása és a kapott mozgási reakció között eltelt idő. Nyomógomb segítségével azután megszakítható a második jelfogó áramköre és ezzel a készülék újra alaphelyzetbe kerül.

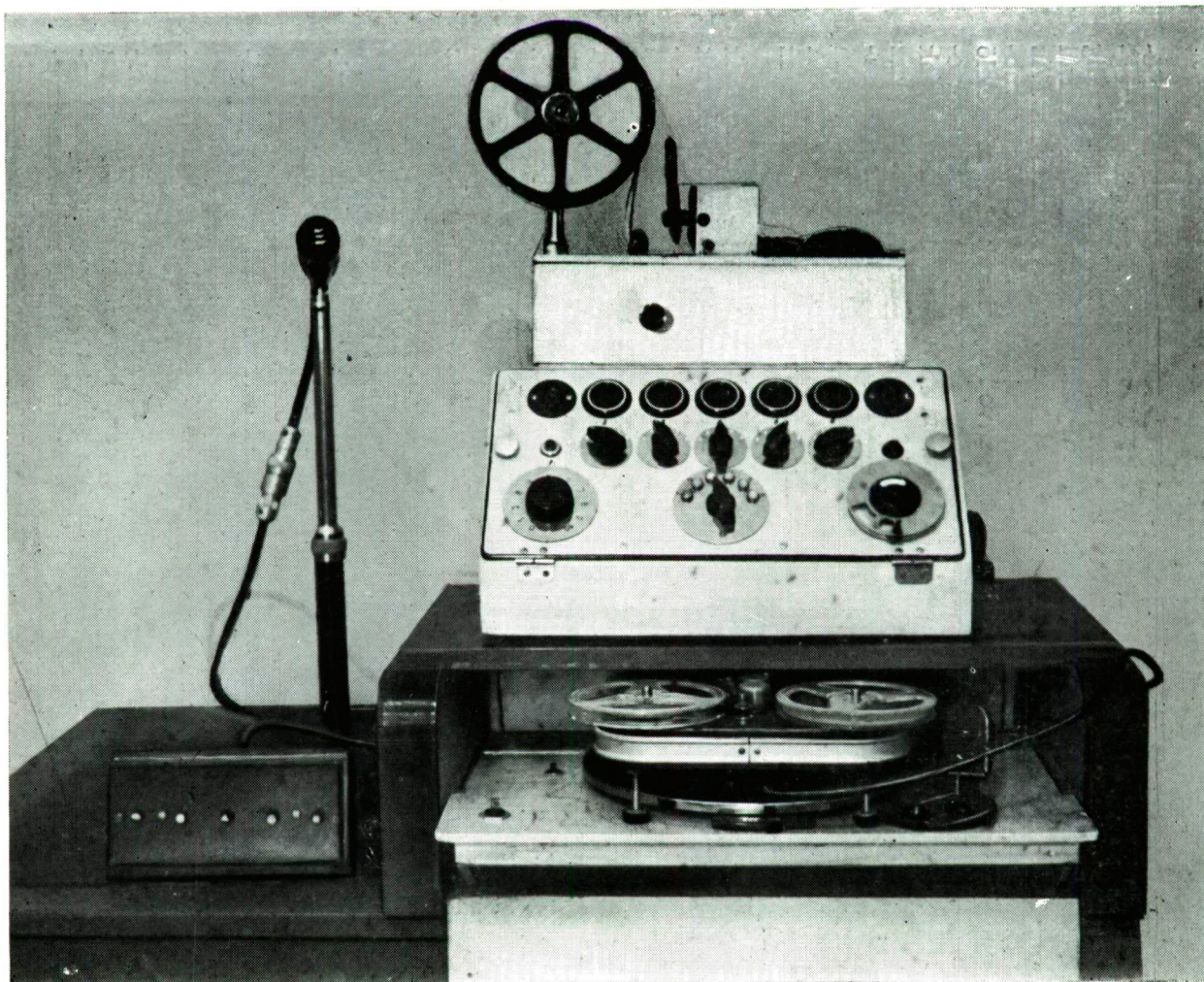
Az alkalmazott ingerek lehetnek: a) fény, melyet 1,5 V-os opálógó ki-gyulladás hoz létre, b) hang, melyet cca 1000 rezgésszámú zűmmögő szol-gáltat, c) áramütés, melyet cca 20 V-os feszültség bekapcsolása ad.

A vizsgált személy fenti eszköz segítségével mindhárom ingerfajta használatakor meghatározott időközökben ingereket kapott, melyre való helyes, vagy helytelen válasz, a tévesztés módja, a válasz ideje regisztrálható volt. A készülék egy régi típusú távbeszélőkészülék házában nyert elhelyezést.

2. *»Gerfesz«-reflexometer stabil formában.* (1954) Geréb Gy.—For-gács P. elgondolása szerint konstruálta Szekeres I., készítette a MÁV szegedi elektroműszerész műhelye.) Ennek megtervezésére azért volt szükség, mert az előbb ismertetett készülékkel csupán egy hangerősséget és szint (fehér) lehetett ingerként alkalmazni. Ezen új készülék segítségével változó hang intenzitás, valamint több szín variációs alkalmazása vált lehetővé. Működése és főbb adatai:

Beépített stabil készülék, mely precíz kísérleti műveletek elvégzésére alkalmas. A készülék két helyiségben elhelyezett, beépített berendezés. Egyik szobában az alapkészülék áll, melynél a vizsgálatot végző egyén foglal helyet, a másik szobában a vizsgált személy előtt különféle ingerek adására alkalmas alkatrészek, valamint az alkalmazott ingereknek meg-felelő válaszáadásra szolgáló nyomógombsorozat található. A két készülék-részt Bergmann-csövekben futó vezeték-köteg köti össze, A készülék 110, vagy 220 V-os váltóáramú hálózathoz táplálható.

A kísérletező személy az előtte lévő alapkészüléken kapcsolók segít-ségével a kísérleti terv szerint beállítja az exponálandó ingert. Az inger lehet: a) fény: vörös, fehér, zöld, sárga, kék, b) hang: 1. egyenáramú zűm-mögő és transzformátor segítségével előállított cca 800 frekvenciájú hang, melynek intenzitása 0-tól maximálisig állítható, 2. magnetofon, melynek

1. GERFESZ-REFLEXOMETER stabil formában.

segítségével részint rögzített alapingereket, részint pedig meghatározott jelentésű ingereket tudunk exponálni, c) fiziológiás inger, (800 frekvenciájú váltófeszültség alkalmazása), melynek intenzitása egyéni érzékenységtől függően 0-tól szabályozható.

A másik szobában a fényingerek tavábbítására egy opálbúra belsejében elhelyezett ötféle színű 110 V, 40 W-os villanygő szolgál. A hangingert egy alatta elhelyezett hangszóró közvetíti, a fiziológiás ingert pedig egy, a falon elhelyezett csatlakozón és megfelelő elektródákon keresztül (EKG-elektrodák, alkarra csatolhatók) jut el a vizsgált személyhez. Az egyes ingereknek megfelelően bekötött és alakjukban eltérő nyomógomb-sor a vizsgált személy előtt az asztalra rögzítve helyezkedik el. A megfelelő gomb lenyomásával a vizsgált személy válaszol az észlelt ingerre. A lértéjött válasz fehér, vagy piros jelzőlámpa meggyulladásával jelzi annak helyes, vagy helytelen voltát, egyúttal pedig azt, hogy helytelen válasz esetén milyen felcserélést alkalmazott. Ezzel egyidőben az inger kifutásakor elindított szinkronmotoros óraművet egy jelfogó megállítja; skáláján 1/1000 sec pontossággal leolvasható az inger és válasz között eltelt idő. A készülékhez dugaszolóssal csatlakoztatható szeizmográf segítségével ez az idő papírszalagra rögzíthető.

Az ingerek kiadása, a kapott válasz regisztrálása, majd az időértékek leolvasása után a készülék alaphelyzetbe állítása egyenáramú jelfogók segítségével történik, a működtetésükhöz szükséges 24 V egyenfeszültséget transzformátor, szelén-egyedirányító és nagykapacitású elektrolitikus szűrőkondenzátor állítja elő. A kísérlet folyamán a kísérletvezető külön utasításokat mikrofon és hangerősítő segítségével adhat, a készülék működésétől függetlenül is. Ugyanezen hangerősítő segítségével hanglemezzről, vagy magnetofonról a vizsgálathoz szükséges speciális ingerek adagolhatók.

Az 1) alatt leírt kísérleti eszközzel szemben ezen műszer előnyeit a következőkben tapasztaltuk:

1. Egy szín helyett ötféle szín alkalmazható, sztereotíp beállításhoz szükséges 5 faktoriális mellett variálhatóan.

2. A hang intenzitása tetszés szerint rögzíthető és változtatható.

3. A fiziológiás inger intenzitása egyénenként beállítható.

4. Magnetofon, vagy lemezjátszó segítségével beszédingerek is alkalmazhatók, valamint az adott természetes ingerek is reprodukálhatók.

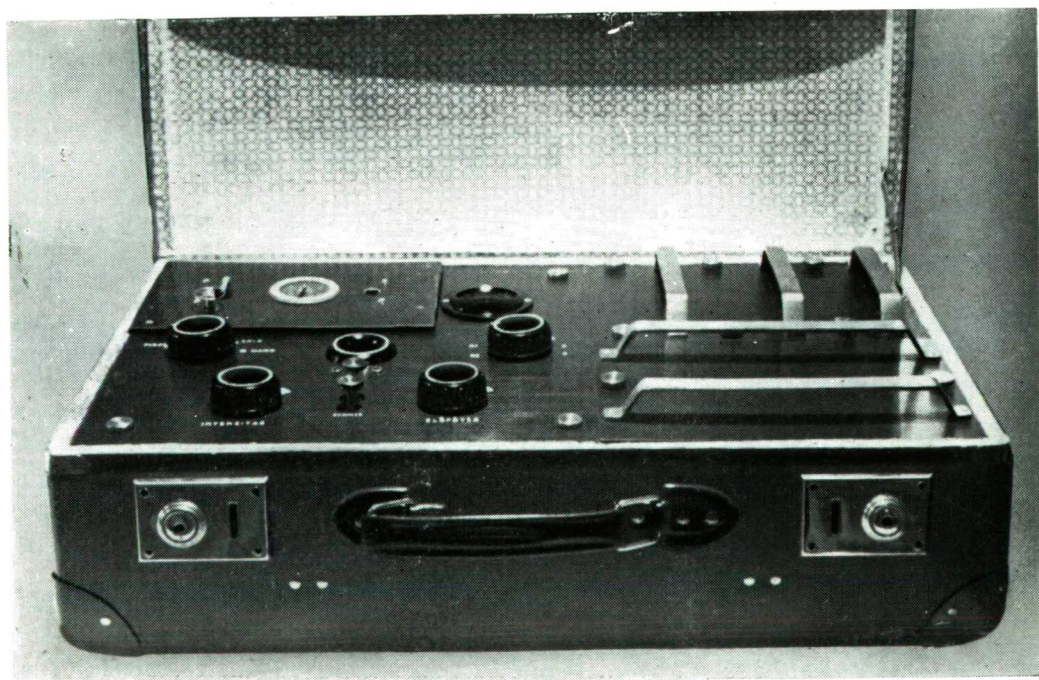
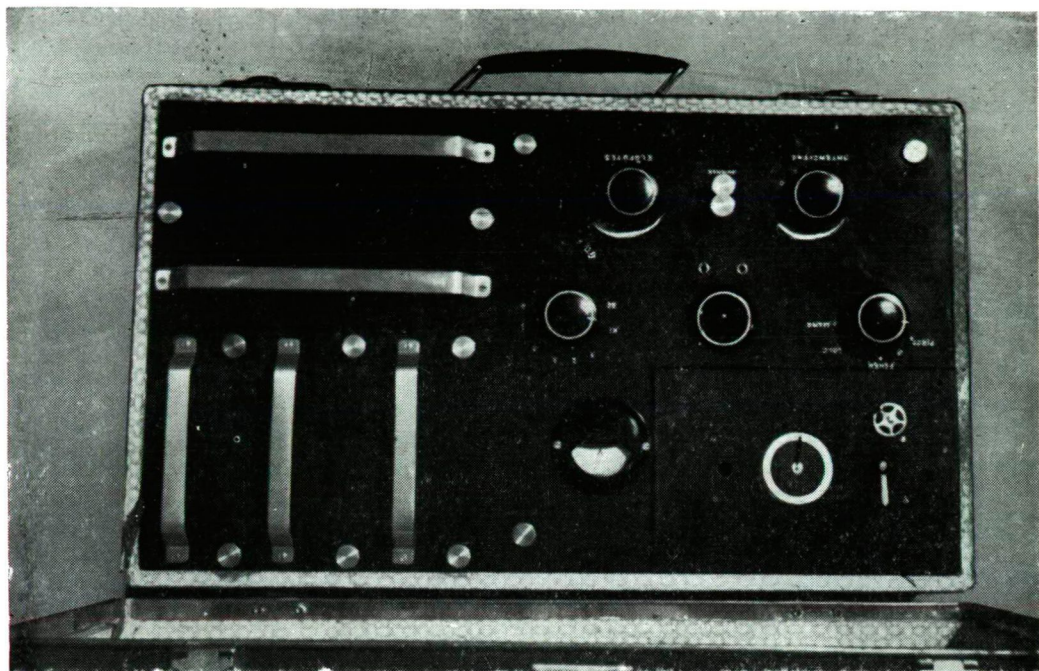
5. A méréspontosság nagyobb, biztosabban leolvasható.

6. A helyes és helytelen válasz mellett a téves választás is regisztrálást nyer.

3. *»Gérfész«-reflexometer hordozható formában.* (1955) (Szerzők ugyanazok. EÜ. Minisztérium 1956-ban elfogadta).

Az előbbi kísérleti eszköz laboratóriumi mérések és standardizálás célját szolgálta. Szükségesnek láttuk azonban, hogy helyszíni (elsősorban munkalélektani és gyermeklélektani) vizsgálatokhoz, valamint diagnosztikai jellegű megállapításokhoz (a fáradtság időértékmutatója, mint fáradékonysági faktor) könnyen kezelhető hordozható készüléket is szerkesztünk. Működése és főbb adatai:

A 40×60 cm-es táskában szállítható készülék két részből áll: a táskába beépített alapkészülék, melynél a vizsgálatot végző egyén foglal helyet, a másik rész pedig a lámpák és hangszóró elhelyezésére szolgáló do-

2—3. GERFESZ REFLEXOMETER hordozható formában.

boz, valamint a válaszáadás céljára használatos billentyű, melyet a vizsgálendő személy előtt helyezünk el. A két készülékrészt haterű dugaszolható kábel köti össze, melynek segítségével a vizsgált személy külön szobában helyezhető el.

A készülék áramszükségletét 6 db lapos zseblámpaelem szolgáltatja, mely mindennapos használat mellett hónapokig üzemképes. A kísérletező személy az alapkészüléken fokozatkapcsoló segítségével a kísérleti terv szerint beállítja az exponálandó ingert. Az inger lehet a) fény: vörös, fehér, zöld, b) hang: egyenáramú zümmögő és transzformátor segítségével előállított cca 800 frekvenciájú hang, melynek intenzitása 0-tól maximálisig szabályozható. A fényingerek továbbítását egy dobozban egymás alatt elhelyezett háromféle színű 18 V, 0. 1. A-es skálaízzó végzi. A hang ingert alattuk elhelyezett miniatűr hangszóró közvetíti. Az ingerekre adandó válasz céljára egy taszter szolgál.

Az inger kiadása a rugós óramű elindításával történik meg. Az óramű késleltetővel van ellátva, melynek segítségével az alkalmazni kívánt skálaízzó »előfűtés«-t kap, vagyis olyan intenzitású áramot, amely mellett még nem bocsát ki fényt, de az izzónak olyan hőmérsékletet biztosít, amely mellett azonnali fénykibocsátásra képes. Az előfűtés mértéke a beépített műszer, valamint az üzemi kapcsoló megfelelő állásai segítségével szabályozható. Ugyancsak beállítható az izzólámpák üzemi áramerőssége is a kívánt fényintenzitásnak, valamint a telepek öregedésének megfelelően. A késleltetés lejártakor egy jelfogó meghúzódik és a beállított inger kifut a vizsgált személyhez. A válaszáadás a taszter lenyomásával történik, amely egy jelfogó áramkörét zárja. Megállítja az óraművet, megszakítja az ingeradó jelfogó áramkörét.

Az óra számlapján 1/100 sec pontossággal leolvasható az inger és válasz között eltelt idő. A készülékhez dugaszolással csatlakoztatható az előbbieken említett szeizmográf is. Az időértékek leolvasása után az óramű műtatóját kézzel null-állásba kell hozni, az elektromos rész pedig gombnyomásra alaphelyzetbe kerül.

Az 1) alatt leírt készülékkel szemben a most közölt kísérleti eszközünk a következő tulajdonságokkal rendelkezik:

1. Könnyen szállítható és helyszínre vihető.
2. Üzemeltetése a hálózati feszültségtől független.
3. Nagy méréspontosság és biztos leolvashatóság.
4. Egy szín helyett három szín alkalmazható.
5. A hang intenzitása tetszés szerint változtatható.
6. A fény intenzitása szabályozható.

Az ismertetett készülékek és működési elvek alapján 1954 óta végeztünk rendszeres kísérleteket. Az egyes esztendőekben kapott eredményeket a bibliográfiában megemlített közleményeinkben foglaltuk össze. Vizsgált és kísérlet alatt álló kérdéseink a következők:

1954.

1. Főiskolai hallgatók átlagos napi nyugalmi és terhelés utáni időértékeinek számbavétele és elemzése.
2. Sportolócsoport átlagos napi és heti nyugalmi, valamint megadott terhelés, edzés, körülményei közti fáradékonyságának vizsgálata.

3. Álmatlanság, betegség, alkohol utáni állapot, s. farmakonok befolyásának regisztrálása, a fáradtság jelentkezésének és megszűnésének szempontjából.

1955.

4. Felnőtt- és gyermek tanulóiifjúság heti és napi fáradékonyságának vizsgálata, kérgi plasztikusságának szempontjából, az életkörülmények alakulásának sajátosságai közepette.
5. A fáradtság idejének eltolódását eredményező tényezők számbavétele.

1956.

6. A siker és sikertelenség, céltudat szerepe a fáradtság és teljesítő-képesség alakulásában (folyamatban).
7. Az időértékek alakulása sportolóknál zenei kondicionálás mellett.
8. Heti és napi fáradtság vizsgálata adott fizikai munkát végzőknél a kapott időértékek elemzésével (folyamatban).

További terveink:

9. Különböző fáradtságot eltoló és előmozdító farmakonok számbavétele az időértékek alakulásának szempontjából.
10. Felsőosztályú általános iskolai tanulók fáradékonyságának vizsgálata (az Akadémiának benyújtott terv alapján).
11. Téri tájékozódás, alakfelfogás, színfelfogás módjának, idejének vizsgálata, valamint a hallásélesség, erősség és időértékek számbavétele.
12. Zenei hallásvizsgálatok a küszöbértékek megállapítására (dr. Szeghy Endrével).
13. Összetett ingersorok sztereotípiájának regisztrálása a készülék által adott feltételek variálása mellett.
14. Szellemi defektusban szenvedő felnőttek és gyermekek, valamint érzékszervi fogyatékosok fáradékonyságának és kérgi plasztikusságának vizsgálata (alapkészülék elkészült, kipróbálás alatt).

A kísérletek további — elkövetkező évben, s az utána következőkben — elért adataiból és menetétől reméljük, hogy támpontot szolgáltatunk a fizikai és szellemi munkateljesítményt befolyásoló egyes tényezők hatásfokára, az egészséges és beteg kéregműködés plasztikusságának sajátosságaira vonatkozóan. A különböző életkorú és életmódot folytató egészséges és beteg gyermekek fizikai és szellemi fáradékonyságának további vizsgálatával az életkori sajátosságok feltárásához kívánunk adatokat szolgáltatni.

A FÁRADTSÁG KÉRDÉSÉVEL FOGLALKOZÓ EDDIGI KÖZLEMÉNYEINK ÉS A FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Boring, E. G.: A history of experimental psychology, 1929.
Buddenbrock: Vergleichende Physiologie, 1951.
Cannon W. B. és Lissák K.: Magyar Orv. Arch., 1940.
Csinádi, J.: Die Analyse der Arbeitsleistung, 1934.
Debrunner: Schweiz. Med. Wochs., 1947: 617.
Ermasky: Das Problem des Arbeitsrythmus. Prakt. Psych. Ztschr. 1923: 2.

- Forgács, P.—Geréb Gy.: Testneveléstudomány, 1955 : 2.*
Geréb, Gy.: Embernevelés, 1948 : 9.
Geréb, Gy.—Forgács, P.: A mozgásreakció látens időszakának mérései, Testnev. Főisk. Évk. 1954.
Geréb, Gy.—Forgács, P.: A fáradtság kérdésének vizsgálata, 1956. (s. a.)
Geréb, Gy. — Die Ermüdung der Schulkinder im Lichte der Psychologie. Schule und Nation. 1957. (s. a.)
Horváth, L. G.: Közlekedéstud. Szemle, 1954 : 463.
Lichtneckert, I.—Kádár, P.: Ideggyógyászati Szemle, 1955 : 59.
Missiuro, W.: Theorie u. Praxis, 1955 : 215.
Moede, W.: Lehrbuch der Psychotechnik, 1930.
Pávlov, I. P.: Élettani előadások, 1949.
Ranschburg, P.: Magyar Paedagógia, XXI : 3.
Reynaud, P. L.: Le facteur humain dans l'Évolution économique, 1942.
Wallon, H.: Principes de psychologie appliquée, 1930.
Went, I.: Élettan, 1946.
Woodworth R. S.: Psychologie Experimentale, X. 1949: 407.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОПЫТКИ И ПРИБОРЫ, КОНСТРУИРОВАННЫЕ НА ИЗУЧЕНИЕ УСТАЛОСТИ

Д-р. Гереб:

Психология разделилась от философии, требует самостоятельных разведочных территорий, приборов и методов. Автор трактует о том, что в области экспериментальной психологии как важным является фиксирующий экзактные результаты испытательный прибор и методика. Он описывает три испытательных прибора (дисковый основной прибор, 1953, „GERFESZ“ — стабильный рефлексный приемник, 1954, тот же возможной формы, 1955), с помощью которых провели или предполагали повести изложенные в трактате психологические изучения. В первую очередь изучали усталость и психическую жизнь в здоровом и болезненном состоянии учеников различного возраста, спортсменов и взрослых.

FÜR ERMÜDUNGSUNTERSUCHUNGEN KONSTRUIERTE PSYCHOLOGISCHE GERÄTE UND EXPERIMENTE

von

GY. GERÉB

Die Psychologie hat sich von der Philosophie getrennt und erfordert spezielle Forschungsgebiete, Geräte und Methoden. Der Verfasser erläutert, wie wichtig auf dem Gebiet der experimentellen Psychologie die Versuchsgeräte und die Methode des Festhaltens exakter Ergebnisse sind. Er beschreibt seine drei Versuchsgeräte (Grundapparat mit Scheibe (1953). »GERFESZ« — Reflexometer in stabiler Form (1954), derselbe in tragbarer Form (1955), mit deren Hilfe die in der Studie beschriebenen psychologischen Untersuchungen ausgeführt, resp. geplant wurden. In erster Linie wurden Ermüdungsuntersuchungen an Kindern verschiedenen Alters, an Sportleuten und Erwachsenen ausgeführt, sowie auch Untersuchungen des psychischen Lebens in gesundem und in krankem Zustande.

A TÁBLAVÁZLAT MINT A FOGALOMALKOTÁS RÖGZÍTÉSÉNEK ESZKÖZE

Írta: JÓSA ZOLTÁN

A táblavázlat tartalma, formája — a tantárgyak, óratispusok, az egyes órák és a tanulók életkori sajátosságai szerint — többféle lehet. Tanulmányomnak nem célja a táblavázlat és a táblai rajz klasszikus, általános elveit, követelményeit, feladatait elemezni, csupán a táblavázlatnak egy sajátos szerepével: a fogalomalkotás rögzítésével foglalkozom, de e téren sem törekszem teljességre, mivel ez a feladat sokkal terjedelmesebb munkát igényelne.

A táblavázlat egyik fontos didaktikai célja és feladata: az ismeretek rögzítése. Döntő elve a lényeg megláttatása és megőrzése. A táblavázlat készítésének klasszikus elvei mellett azonban problémái is vannak. A pedagógiai gyakorlatban főleg a fogalmak tiszta, világos és határozott formában való *tudatos* rögzítése terén tapasztalható a legnagyobb hiányosság. Hazánkban és külföldön is általános a panasz a tanulók fogalmi tájékozatlansága és bizonytalansága miatt. E bizonytalanság egyik oka kétségtelenül a fogalmak nem megfelelő rögzítésében, vagyis a táblavázlat hiányosságában keresendő. Ez a probléma késztetett arra, hogy a táblavázlat elveivel gyakorlatilag és elméletileg foglalkozzam. Így jutottam el — több évi kísérletezés után — a fogalomalkotás rögzítésének elvi és formai megoldásáig.

Mi szükség van erre? — vethetné fel akárki a kérdést. A tanulók megtanulhatják a fogalmakat akkor is, ha a táblavázlat alapján füzetükbe (munkanapló) leírják a fogalom meghatározását. A fogalom meghatározása azonban nem a táblavázlat, hanem a tankönyv feladata. A tankönyv követelménye abban áll, hogy »a tankönyv szövege a következtetéseket, általánosításokat, röviden, világosan megfogalmazott alaptételek és szabályok, törvények és meghatározások stb. formájában tartalmazza«, ... »az alapfogalmakat kell megadni«. [1] Mi akkor hát a táblavázlat feladata a fogalomrögzítés terén? Ha a fogalom meghatározása helyett csak a fogalom jegyeit írjuk fel a táblavázlatban, lényegében nem adtunk többet a tankönyvnel. A táblavázlatnak ezek szerint a fogalmak rögzítése szempontjából nincs szerepe, készítése tehát felesleges. A tapasztalat szerint azonban a tiszta, világos és határozott fogalmak elsajátításához — a közepes, sőt a gyenge képességű tanulóknál — az oktatás és a tankönyv nem elégséges. Pedagógiai gyakorlatom és tapasztalataim alapján felismertem

azt, hogy a tanulók sokkal könnyebben és biztosabban sajátítják el a fogalmakat, ha a táblavázlatban a fogalmakat kialakulásukban, dinamikusan rögzítem. A fogalomalkotás e szemléletes rögzítése a táblavázlatban a fogalmak tiszta, világos elsajátítását és tartós megőrzését gyakorlatilag eredményesen biztosítja. E cél érdekében tartom szükségesnek az elért eredményeket, a fogalomalkotás rögzítésének elveit, módszereit és technikai, formai megvalósítását általánosítani.

A fogalom rögzítésének az alapja: a korszerű, a didaktikai és metódikai elveket alkalmazó tudatos oktatás, vagyis a helyes fogalomképzés. A fogalmak kialakítása után a táblavázlatban való rögzítés akkor történik, amikor az óra anyagának sajátossága azt megkívánja, vagyis amikor az a legcélszerűbb. A táblán ekkor már fent van, vagy fent vannak azok a rajzok, amelyekkel az oktatás folyamata alatt a szemléltetés, illusztrálás, magyarázás céljából elősegítettük a képzetek kialakítását. A tudatos táblavázlat készítése megköveteli, hogy a táblavázlatot céltudatosan és igen alaposan megtervezzük. A tervezés eredményeképpen a rajzok elhelyezésének a táblán már a fogalomalkotás rögzítését is szolgálnia kell. Előfordul az is, hogy a táblai rajzot a fogalomalkotás rögzítésével egyidejűleg készítjük. Az utóbbi eljárás megkönnyíti a tanulóknak a rajzolást.

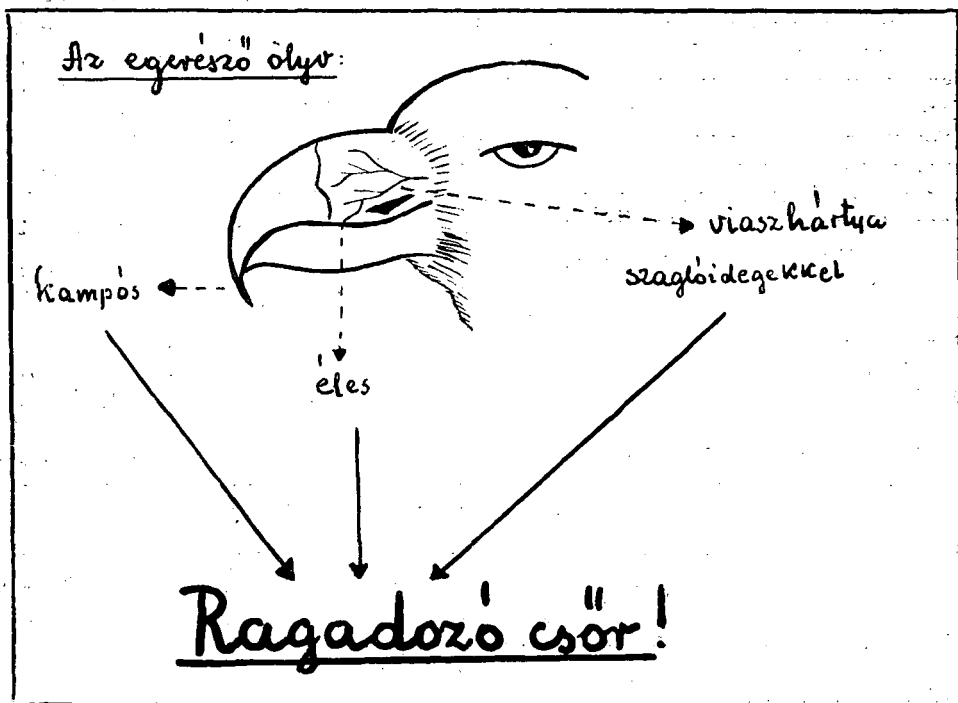
A táblai rajzoknak főleg a természettudományi tantárgyaknál van szerepük a fogalomalkotások rögzítésében. A táblai rajz a képzetalkotások során kialakított, általánosított tipikus kép. A tipikus kép, vagy annak egyes része jelzi, hogy az egyes fogalmi jegyek elvonatkoztatása honnan, miből, mi által történt a tanórán. (A fogalmi jegyek elvonatkoztatásának menetét szaggatott nyilakkal jelezzük.) A táblavázlat akkor tükrözi a fogalmi jegyek absztrahálásának menetét, ha az elvonatkoztatást tükröző nyíl a tipikus képtől halad a fogalomjegy jelzéséig. (Az irodalomban közölt és a gyakorlatban készített táblavázlatoknál gyakran tapasztalhatjuk, hogy a nyílak iránya a fogalmi jegyeiktől halad a tipikus kép felé. A rögzítésnek ez a formája a leíró, közlő módszert tükrözi.)

A fogalomalkotás rögzítésének első elve tehát *a fogalmi jegyek elvonatkoztatásának tükrözése.*

A fogalomalkotás rögzítése szempontjából a táblavázlat másik elve: *a fogalmi jegyekből a fogalom elvonatkoztatásának tükrözése*, vagyis az, hogy megmutassa a tanulóknak: honnan és hogyan jutottak el a fogalomig. Az absztrahálás, illetőleg az általánosítás menetét a táblavázlatban legszemléletesebben nyilakkal tükrözhetjük. A nyílak jelzik az elvonatkoztatások, általánosítások kiindulását, irányát és eredményét: a fogalmat.

Ha a fogalomképzés egy képzet alapján néhány lényeges fogalmi jegy összegezése által történt, a fogalomalkotás rögzítése a táblavázlatban — a kiemelt általános fogalmi jegyek jelzése után — a fogalmi jegyeiktől közös irányban futó nyílak jelzése által valósítható meg. Az összefutó nyílak jelzik azt, hogyan összegeződik a fogalmi jegyekből a fogalom. A fogalom jelzése mindig nagyobb betűvel történjék, mint a fogalomjegyeké. Hasonlóan, az áttekintés érdekében, a fogalmi jegyek elvonatkoztatásának menetét tükröző nyilakat szaggatott, a fogalom absztrahálásának menetét jelző nyilakat pedig folyamatos vonalakkal helyes jelölni.

A fentiek szemléltetésére szolgáljon az alábbi példa. A feladat a »ragadozó csőr« fogalomalkotásának rögzítése. (Megjegyzendő: a csőr fogalma már ismert.) Az 1. sz. vázlat feltünteti az egerésző ölyv csőrének tipikus képét. A tipikus kép egyes részeiből szaggatott nyilak vezetnek a kivetített fogalmi jegyekhez. A nyilak végén kiemeli a vázlat azokat a fogalmi jegyeket, amelyek az összes ragadozó-madarakra jellemzőek. Az általános fogalmi jegyeiktől összefutó nyilak jelzik az általánosítás menetét, módját, vagyis azt, hogy hogyan összegeződik a kiemelt általános fogalmi jegyekből a »ragadozó csőr« fogalma. A táblavázlatban — a lényeges fogalmi jegyek kiemelésén kívül — tükröződik a tipikus képből a fogalmi jegyek, valamint a fogalmi jegyekből a fogalom elvonatkoztatása is. Így a vázlat alapján megállapítható, hogy a tanórán hogyan jutottak el a »ragadozó csőr« fogalmának kialakításához. A táblavázlat tehát a fogalomképzés menetét rögzíti a tanulók számára. (A gyakorlatban a fogalomalkotás rögzítése piros színnel történik, vagyis a fogalmi jegyek, a fogalom felírása, valamint a nyilak piros színűek.)

Tipikus képből a fogalomjegyek elvonatkoztatása, és ezekből a fogalomalkotás rögzítésének módja.

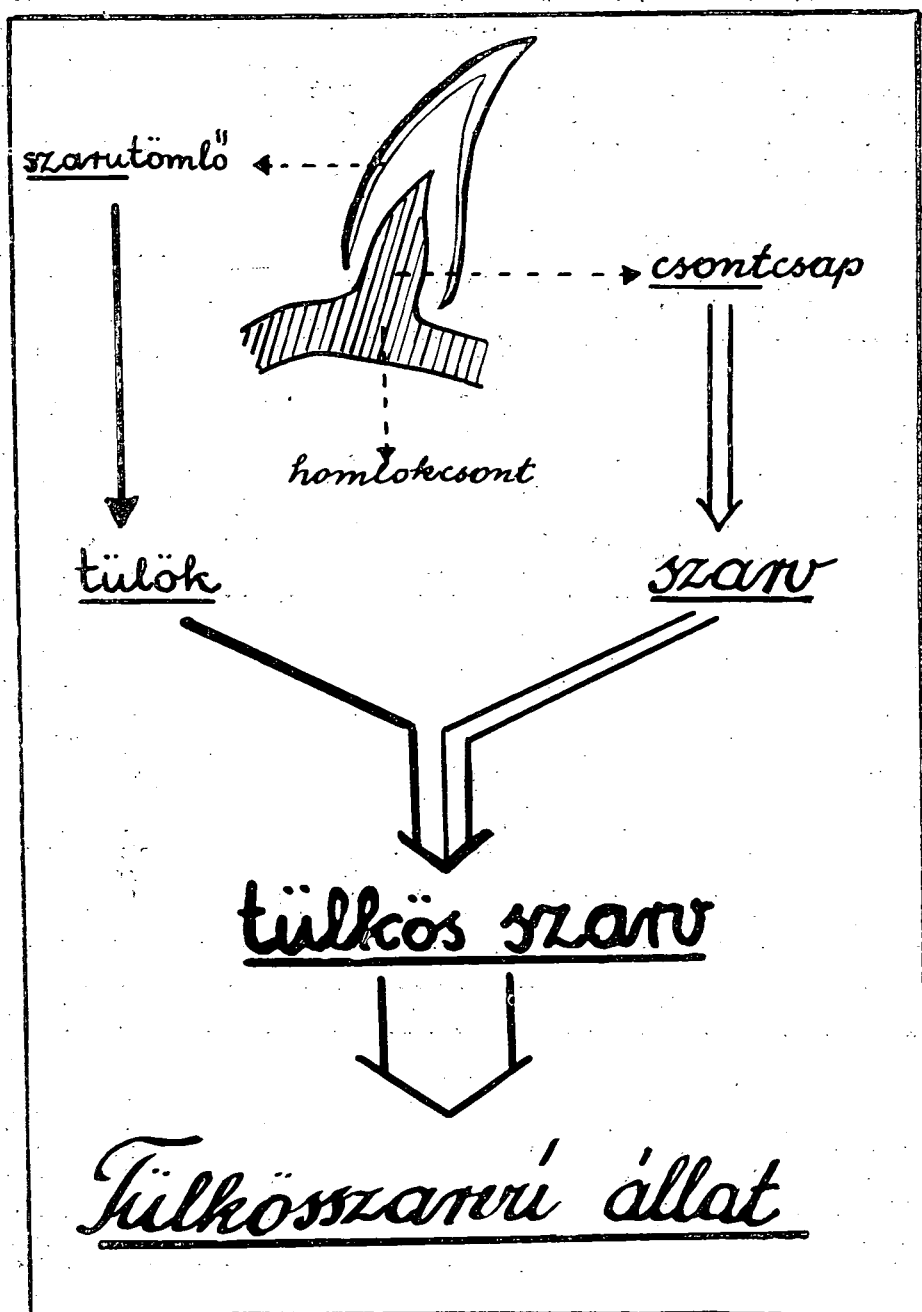
A fentiekben a fogalomalkotás rögzítése a fogalomképzésnek általános formája esetében történt, nevezetesen, amikor egy képzet alapján történik az absztrahálás és általánosítás. A fogalomalkotás rögzítésének ez a legáltalánosabb és egyben a legegyszerűbb formája. Igen gyakran előfordul azonban, hogy a fogalomképzés során több képzet, összetett tipikus kép alapján történik az absztrahálás és általánosítás. A fogalomalkotás rögzítése ebben az esetben is tükrözi a fogalomképzés menetét, módszerét. Az összetett tipikus képből szaggatott nyilakkal jelezzük a kiemelt fogalmi jegyek elvonatkoztatását. Mivel ezek a fogalmi jegyek nem

egyenlő értékűek, nem egy fogalomnak a jegyei, a fogalmi jegyek jelzésére és elvonatkoztatásának tükrözésére különböző színeket és betűformákat célszerű használnunk. Különösen a színek kifejezőek a különbségek hangsúlyozására. Hogy az egyes színeknek megfelelő tartalmuk, jelentésük legyen, következetesen alkalmazzuk őket. (Az elsőrendű általános fogalmi jegyekre és alapfogalmakra a piros, a másodrendűekre a kék, harmadrendűekre a barna, stb., az egyedi fogalmi jegyek jelzésére pedig a fehér (a tanulók: fekete) színeket alkalmazzuk). A különböző formában kiemelt és kifejezett fogalmi jegyek alapján jelzik, hogy a fogalom több részfogalom lényeges jegyeiből tevődik össze. E kiemelt jegyekből különböző színű és vastagságú nyilak által tükrözzük az összetett fogalmat alkotó részfogalmak elvonatkoztatásának menetét. Alapelv itt az, hogy a táblavázlat kifejezze a szélesebb fogalomkörű részfogalom jelentőségét, általánosabb voltát. A táblavázlat tehát különböző színekkel és nyilakkal (pl.: piros és kék) tükrözi a különböző kiemelt általános fogalmi jegyek elvonatkoztatásának menetét a részfogalmakig. Jelzi azt is, hogy a részfogalmak az összetett fogalom döntő, lényeges fogalmi jegyei. E jegyekről vezetjük tovább le a két-, vagy többféle nyilat úgy, hogy azok összefutva, egymás mellett párhuzamosan haladva jelezzék az összetett fogalom elvonatkoztatásának menetét. A különböző nyilak iránya és együtthaladása által jelezzük, hogy az összetett fogalom két vagy több részfogalom eltérő jegyű kombinációjának az eredménye. Egyszerűen kifejezve: a táblavázlat jelzi a tanulóknak a fogalom összetett voltát. Az összetett fogalom jelzése nagy, színes betűkkel történik.

Az összetett fogalomalkotás rögzítésének elvei tehát: 1. *az összetett fogalom részfogalmi elvonatkoztatásának tükrözése*, 2. *a részfogalmakból, mint az összetett fogalom leglényegesebb, legáltalánosabb jegyeiből, az összetett fogalom elvonatkoztatásának tükrözése*.

A feladat a »tülkös szarv« fogalomalkotásának rögzítése. A táblavázlat kiindulópontja a szarv és a tülök összetett tipikus képe. A szarvat a csont képzetének jelölésére barna, a tülköt a szaru voltának jelzésére a táblán fehér (a füzetben fekete) színnel rajzoljuk. Látható a táblavázlatból, hogy összetett fogalomalkotás esetében csak a legáltalánosabb, vagyis a leglényegesebb fogalmi jegyeket emeltük ki, vonatkoztatottuk el. A fogalmi jegyek elvonatkoztatásának jelzése a gyakorlatban különböző: piros és kék színnel történik. Hasonló ezekhez a részfogalmak absztrahálásának a jelzése is. Jelen esetben a szarv a szélesebb fogalomkörű fogalom, ennek jelzésére tehát piros szín szolgál. A szarv lényeges fogalomjegyének kiemelésére, elvonatkoztatásának tükrözésére piros színű nyilat és piros dült betűket, a tülök fogalmi jegyének jelzésére és elvonatkoztatásának tükrözésére pedig kék nyilat és álló betűket alkalmaztunk. Ily módon történik a részfogalmak kialakításának tükrözése is. A táblavázlat osztályozza és értékének, jelentőségének megfelelően tünteti fel a »tülkös szarv« részfogalmainak kiemelt fogalomjegyeit. A lényeg az, hogy a táblavázlat tükrözi a részfogalmak elvonatkoztatásának menetét. Továbbiakban a táblavázlat a kétféle színű nyíl vezetése, iránya által jelzi a részfogalmaktól az összetett fogalomig vezető utat, vagyis azt, hogyan alakult ki a két részfogalomból az összetett fogalom. Kitűnik a vázlatból az is, hogy a kettős piros nyíl által jelzett elvonatkoztatás alapján a »szarv« részfogalma képezi az összetett fogalom alapját, míg a kék nyíllal jelzett elvonatkoztatás a szarv egyik fajtáját jelzi. Végeredményképpen a táblavázlat tükrözi és rögzíti a »tülkös szarv« összetett fogalmának kialakulását.

Ha a kialakított fogalomból, vagy összetett fogalomból újabb fogalmat képezünk, a fogalomalkotás rögzítése szélesebb nyíl jelzése által történhetik. A széles nyíl jelzi, hogy a fogalmat egy szélesebbkörű fogalom

Összetett fogalmak képzésének rögzítése.

legáltalánosabb jegyének tekintettük és ennek alapján általánosítottunk. Az új fogalmat más színű, lehetőleg dült, nagyobb betűkkel jelöljük. Ezt az eljárást szintén a 2. sz. vázlaton szemléltethetjük. A »tülkös szarv« jelzésétől széles piros nyíl tükrözi a »tülkösszarvú állat« fogalmának elvonatkoztatását, vagyis azt, hogy ehhez az általánosításhoz hogyan jutottunk el.

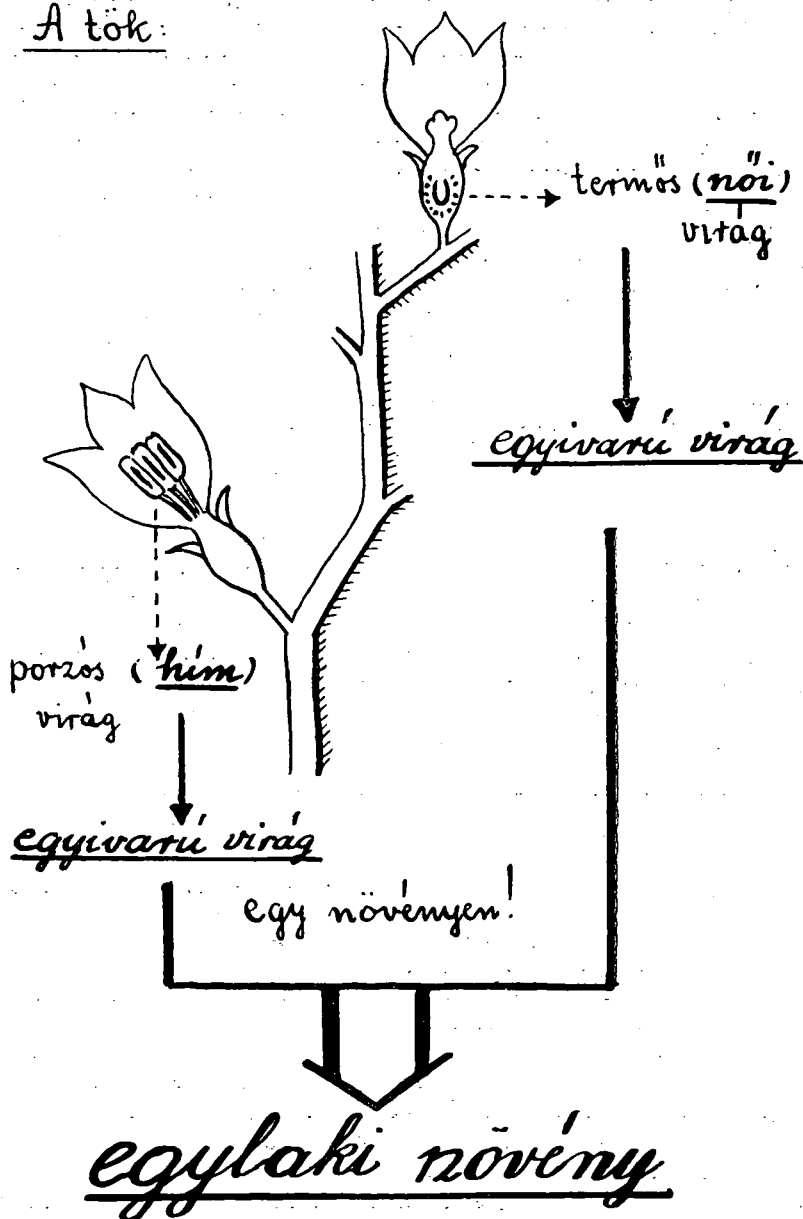
Előfordul az is — különösen a biológiai tárgyak oktatásában —, hogy a fogalomalkotás hasonló kifejezésű, de tartalmában eltérő fogalmi jegyek összegezése alapján történik. A kifejezésükben hasonló, de tartalmukban különböző fogalmi jegyek csak együttesen alkotják a fogalmat. Ebben az esetben két vagy több hasonló jelzésű, de tartalmában eltérő fogalom kapcsolata képezi egy szélesebb fogalomkörű fogalom lényeges jegyét, vagyis két vagy több azonos jelzésű, de tartalmilag eltérő fogalomjegy kapcsolata alapján általánosítunk. Például ilyen az »egylaki növény« fogalma. A fogalom lényeges jegyei: az »egyivarú virág«-ok. A virágok mind egyivarú virágok, de az egyikben csak hím (porzók), a másikkban csak női (termő) ivarszervek vannak. Az egylaki növény fogalma azt jelenti, hogy a kétféle egyivarú virág egy növényen fordul elő. A fogalomalkotás rögzítése ebben az esetben a hasonló jelzésű fogalmi jegyek kapcsolatának kiemelésén alapszik. A fogalmi jegyek elvonatkoztatásának jelzése és kiemelése az előbbiekhöz hasonlóan történik. A kétféle, azonos jelzésű fogalmi jegyet feltűnő módon vonalak segítségével összekötjük, és így kapcsolatukat az éles piros vonalak által kiemeljük. E kapcsolatból kettős piros nyilat vezetve le: tükrözzük azt, hogyan vonatkoztattuk el a fogalmat a kétféle azonos jelzésű fogalmi jegy kapcsolatából. Az azonos kifejezésű, de tartalmukban eltérő fogalmi jegyek esetén a fogalomalkotás rögzítésének elve tehát a *fogalmi jegyek kapcsolatának kiemelése és a kapcsolatból a fogalom elvonatkoztatásának a tükrözése*.

A fogalomalkotásnak ezt a sajátos formáját a 3. sz. vázlat szemlélteti az »egylaki növény« fogalomalkotásának rögzítése által.

(A vázlat nem szemlélteti a színek különbségeit. A gyakorlatban a növény zöld, a virágok sárga, a »hím«, »női«, »egyivarú virág«, »egylaki növény« felírások, valamint a kapcsolatot, az absztrahálásokat jelző nyilak piros színűek.)

A fogalomalkotás rögzítésének formája, módszere új elvekkel bővül, ha a fogalomalkotás sok fogalomjegy alapján történik. A fogalmi jegyek elvonatkoztatásának tükrözése és jelzése lényegileg azonos az előzőekben ismertetett elvekkel. A sok fogalmi jegy azonban nem mind egyenlő értékű. A leglényegesebb fogalmi jegy jelzése legyen a legfeltűnőbb, hogy kiemelje a többi közül. (Erre a nagyobb, vastagabb piros színű írás a megfelelő.) A többi fogalmi jegyek osztályozása a táblavázlatban jelentőségük sorrendjében történik. Azokat az általános jegyeket, amelyek a fogalom minden egyes egyedére érvényesek, szintén piros színnel jelöljük, és emeljük ki. Azokat az általános jegyeket pedig, amelyek a fogalom körének egy nagy csoportjára vonatkoznak, de nem minden egyedre érvényesek, kék színnel jelöljük. Az egyedi fogalomjegyeket pedig a táblán fehér (füzetben fekete) színnel jeleztük. A legáltalánosabb, legfeltűnőbb fogalmi jegyből széles piros nyíl útján jeleztük az általánosítást. A többi fogalmi jegyeiktől vékony nyilakat vezetünk a leglényegesebb fogalmi jegytől vezető és az elvonatkoztatást jelző nyíl felé. A nyilak iránya jelzi, hogy

A tök:

Hasonló jelentésű fogalomjegyek alapján történő fogalomalkotás rögzítése.

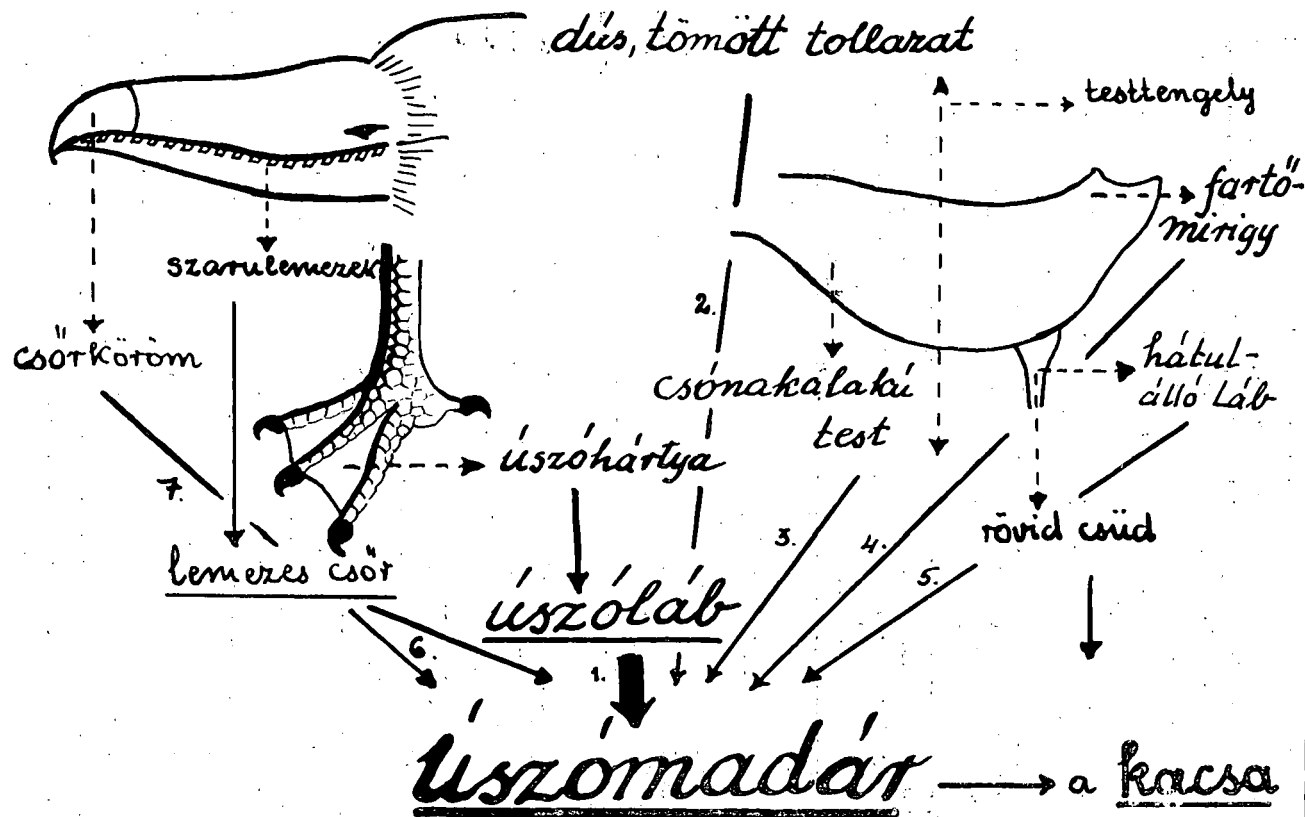
milyen fogalmi jegyekből hogyan összegeződik a fogalom. A táblavázlat egyben azt is tükrözi, hogy a fogalmi jegyek közül melyek a fogalom leg-szélesebb körű, melyek szűkebb körű általános jegyei. A fogalom jelzé-sére nagy, piros, dült betűket használtunk. A széleskörű fogalomból ve-zettük le a többi alapfogalmat. A szűkebb körű fogalomalkotás rögzítése oly módon történik, hogy a fő alapfogalomtól fehér, (ill. fekete) nyilat vezetünk, jelezve azt, hogy a széleskörű fogalom további elvonatkoztatása útján vonakoztattuk el a szűkebbkörű fogalmat. Ugyancsak az egyedi fo-galmi jegyeiktől, amelyek most már a szűkebb fogalom általános (lényeges) jegyei, nyilakat vezetünk az új alapfogalom felé. A szűkebbkörű fogal-mat eltérő színnel és betűfajttával jelöltük.

Az elmondottak szemléltetésére szolgál a 4. sz. vázlat, amely az »úszómadár« és a »kacsa« fogalmak kialakítását tükrözi. A táblavázlat a lemezcsőr, a csónakalakú test és az úszóláb tipikus képeit tartalmazza. Ezekből kivezető nyilak jelzik a fogalmi jegyek elvonatkoztatását. Az »úszóláb« fogalomjegyet nagy piros betűkkel emeli ki. Az összes úszómadárra érvényes általános fogalmi jegyeket szintén piros szín jelöli. A lemezcsőrű úszómadarakra vonatkozó általános jegyeket pedig kék felírások jel-zik. A legszűkebb fogalomkörű, vagyis csak a kacsákra vonatkozó fogalmi jegyet pedig fekete (fehér!) álló betűvel jelöljük. A táblavázlat a nyilak iránya és számozása által tükrözi, hogyan összegeződik a fogalmi jegyekből az »úszómadár« fogalma. E széles-körű fogalomból kék nyíl és szín tükrözi a szűkebb fogalomkörű »kacsa« fogalmának kialakítását.

A fogalomalkotás rögzítésének elveit, ha a fogalomalkotás sok fogalmi jegy alapján történik, a következőkben összegezhetjük: 1. A táblavázlat elsősorban a fogalmi jegyek analizálását tükrözi. A fogalmi jegyeket osztá-lyozza. Az osztályozás szempontja az, hogy a jegyek mennyire általánosak és feltűnőek. 2. A legfeltűnőbb általános fogalmi jegytől a fogalom elvo-natkoztatásának menetét a legfeltűnőbb nyíl jelzi. 3. A többi fogalomjegy-től összefutó nyilak jelzik, hogy milyen fogalmi jegyekből összegeződik a fogalom, vagyis ezek tükrözik a fogalmi jegyek szintézisét. 4. A táblaváz-lat a sok általános fogalmi jegy összegezése alapján a legszélesebb körű fogalmat tükrözi. 5. A tágabbkörű fogalomból jelzi tovább a szűkebbkörű alapfogalom elvonatkoztatásának menetét. A táblavázlat tehát induktíve tükrözi a fogalomalkotásokat.

Gyakran előfordul az is, hogy egy konkrét tárgyon (élőlény, prepará-tum, szerv, eszköz, test, idom, stb.), vagy jelenségen keresztül több egymás fölé-, vagy alárendelt fogalmat, illetőleg a fogalmak rendszerét alakítjuk ki. A táblavázlat fő feladata ebben az esetben a különböző fogalmak osztá-lyozása, értékelése és rendszerezése. A fogalmak osztályozása egyrészt a fogalmak köre szerint történik. A legszélesebb körű fogalom a legáltaláno-sabb, magában foglalja az összes többi alapfogalmat. Ezért ezt a fogalmat mint elsőrendű, vagy fő alapfogalmat, piros színnel jelöljük. A szűkebbkörű alapfogalmat kék szín jelzi. Ezen belül a még szűkebbkörű alapfogalmat barna színnel tüntetjük fel. A tanórán kialakított legszűkebb körű fogalmat fehér (füzetben fekete) színnel jelöljük. A fogalmak értékelése másrészt a fogalomalkotás szempontjából történik aszerint, hogy milyen sorrendben válnak egy magasabbrendű fogalomnak fogalomjegyeivé. Például az óra anyaga: a cserebogár. A kialakítandó alapfogalmak: az »ízeltlábú állat«, a »rovar«, a »bogár« és a »cserebogár« fogalma. Az »ízeltlábú állat« fo-galma a legszélesebb körű alapfogalom, ezért fő fogalomnak minősíthetjük.

A házikacsa:

Több képzetből, fogalmi jegyből történő fogalomképzés rögzítése.

A következő szűkebb fogalomkörű, tehát másodrendű alapfogalom a »rovar« fogalma. A harmadrendű alapfogalom, amely még szűkebbkörű a »bogár« fogalma. Végül az óra negyedrendű alapfogalma, amely legszűkebb fogalomkörrel rendelkezik: a »cserebogár« fogalma. A fogalomalkotások során a tágabbkörű fogalmak a szűkebbkörű fogalmak leglényegesebb általános fogalomjegyeivé válnak. Így a rovar leglényegesebb fogalomjegye az, hogy ízeltlábú állat, a bogaré, hogy fedelesszárnyú rovar és végül a cserebogár fogalmának — az összes előbbi fogalmak mellett — a leglényegesebb jegye az, hogy lemezescsápú bogár.

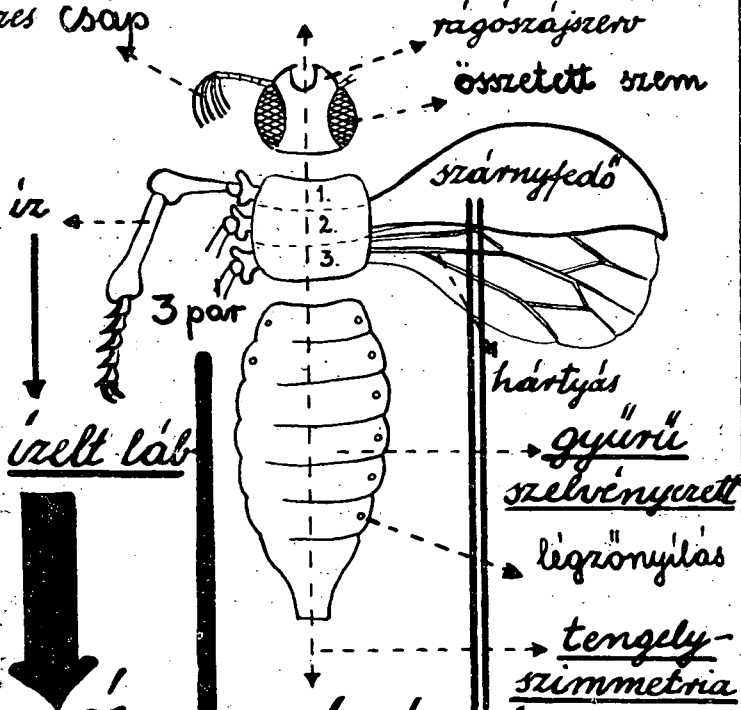
A fogalomalkotások rögzítése olymódon történik, hogy a tipikus kép egyes részeitől szagztatott nyilak jelzése által tükrözzük — a fogalmak köre szerinti osztályozás sorrendjében — a kiemelt általános fogalomjegyeket és elvonatkoztatásuk menetét. Értékelésükre a megfelelő színeket használjuk. A piros, kék, barna, fehér (ill. fekete) színek osztályozzák a fogalmi jegyeket. A leglényegesebb, vagyis a legfeltűnőbb fogalmi jegyekből megfelelő színű vastag folyamatos nyilakkal tükrözzük az általánosítások, vagyis a fogalmak elvonatkoztatásának menetét, módját. Ezek a nyilak jelzik a tanulóknak, hogy az egyes fogalmakhoz honnan és hogyan jutottak el a tanórán. A fogalom bővítése során az egy fogalomkörbe tartozó fogalomjegyeket — azonos betűformák és betűnagyság mellett — elsősorban az azonos színek kapcsolják össze. A fő fogalom jegyeit emellett helyes még aláhúzással is kiemelni és összekapcsolni. A fogalomalkotások rögzítésének e formájában; amikor többféle fogalomkörű fogalmak alkotását rögzítjük, nem vezetünk minden fogalomjegytől nyilat a megfelelő fogalmakig, mert ez túlságosan zsufolttá és áttekinthetetlenné tenné a vázlatot. Emellett a lényeg megláttatásának a rovására is menne ez a jelölés. Az azonos körű fogalmak lényeges jegyeit legcélszerűbben a megfelelő színek kapcsolják össze egy egységbe. A feltűnő, vagyis a leglényegesebb fogalomjegytől vezetett széles színes nyilak iránya jelzi az alapfogalmak jelölésének helyét. Az alapfogalmak jelzése abban a sorrendben történik, ahogyan azok a fogalomképzések során következtek. Az alapfogalmakat az eltérő betűformák mellett azokkal a színekkel jelöljük, amelyekkel azok fogalomkörébe tartozó lényeges jegyeket jelöltük. A színek ezáltal nemcsak az azonos körű fogalmi jegyeket kapcsolják össze és rendszerezik, hanem összekapcsolják a fogalmakat is a hozzájuk tartozó lényeges jegyekkel. A táblavázlatnak végül tükröznie kell azt is, hogy a különböző körű fogalmak milyen viszonyban vannak egymással, valamint azt is, hogy a tágabbkörű fogalmak hogyan válnak az egyes fogalmak legfeltűnőbb, leglényegesebb jegyeivé.

A cserebogár tipikus képéből szagztatott nyilak tükrözik az általános fogalomjegyek elvonatkoztatásának menetét. Az elvonatkoztatást tükröző nyilakat és a jegyeket a táblavázlat piros, kék, barna és fekete színekkel jelöli. A színek jelzik azt, hogy melyik fogalomhoz tartoznak a kiemelt fogalomjegyek. A fogalmak elvonatkoztatását, az általánosítások menetét értékük és kialakításuk sorrendjében folyamatos vastag színes nyilak tükrözik. Az egyes fogalmak jelzése a fogalmi jegyeknek megfelelő színben, jellemző formájú és nagyságú betűkkel történik. A vázlat feltünteteti és rögzíti a különböző fogalmak kialakításának menetét és módját. Rátekintésre jelzi, hogy az egyes fogalmak kialakítása honnan és hogyan történt. A legfeltűnőbb lényeges jegyeiktől (ízelt láb, 3 pár ..., szárnyfedő, lemezes csáp) feltűnő és mégis élesen különböző nyilak tükrözik az általánosítás módját, vagyis azt, hogy honnan és hogyan történt az általánosítás, az egyes fogalmak elvonatkoztatása. A táblavázlat szemléletesen emeli ki az egyes fogalmak lényeges jegyeit. Jellegzetes színekkel kapcsolja össze a

A cserebogár:

levegő → repülés → könnyű test → kitinváz
 lemezes csáp

I. fej
 II. tor
 III. potroh

Ízeltlábú állat

3 pár ízeltlábú állat: a Rovar
 fedellesszárnnyú rovar: a Bogár
 lemezescsápú bogár: a cserebogár

Egy szemléleti tárgy alapján történő fogalmi rendszer kialakításának rögzítése.

fogalmi jegyeket egymással és a fogalommal. (Pl.: a piros szín kapcsolja össze a kitinváz, izelt láb, gyűrű, szelvényezettség, tengelyszimmetria fogalomjegyeket egymással és az »izeltlábú állat« elsőrendű alapfogalommal, stb.) A táblavázlat tükrözi a fogalmak kialakításának sorrendjét, osztályozza és rendszerezi az egyes fogalmakat. Végül tükrözi azt is, hogy a foglalkozás tárgyának, a cserebogárnak — mint negyedrendű alapfogalomnak —, melyek az első-, másod-, harmad- és negyedrendű fogalomjegyei.

A fogalomalkotások rögzítésének elveit abban az esetben, ha több fogalmat alakítunk ki egy konkrét tárgyon, vagy jelenségen keresztül, a következőkben foglalhatjuk össze: 1. *A fogalmi jegyek elvonatkoztatásának tükrözése és a fogalmi jegyek jelzése a fogalmak értéke, jelentősége sorrendjében történik.* 2. *A különböző fogalmak fogalmi jegyeinek jelzésére, kiemelésére megfelelő színeket és jellemző betűformákat alkalmazunk.* 3. *A kiemelt legfeltűnőbb fogalmi jegytől — minden alapfogalomnál — megfelelő színű és vastagságú nyíl jelzi az egyesből való általánosítás módját, vagyis a fogalom elvonatkoztatásának menetét.* 4. *Az alapfogalmak jelzése — az értéküknek megfelelő szín mellett — nagy, feltűnő betűkkel történik.* 5. *Az alapfogalmak egymásalatti elhelyezése jelzi és rögzíti a fogalmak kialakításának sorrendjét és egyben az értékét is, vagyis egymáshoz való viszonyukat, kapcsolatukat.* 6. *A kiemelt lényeges jegyeken kívül az egyes fogalmak többi általános jegyeit azonos színnel és betűformával kapcsoljuk össze egymással, a kiemelt lényeges jeggyel és a fogalommal.* *A fogalmak így összefüggéseikben, kapcsolataikban és fejlődésükben tükröződnek a táblavázlatban.* 7. *A táblavázlat osztályozza és rendszerezi a kialakított fogalmakat. Jelzi a fogalmak egymáshoz való viszonyát, kapcsolatát. Megmutatja, hogy melyik a szélesebbkörű fogalom, vagyis feltünteti a fogalomkör szélességét. Végül tükrözi a fogalmak első-, másod-, harmad-illetőleg negyedrendű fogalomjegyeit.*

Hasonló módszerrel rögzíthetjük a fogalomalkotásokat, ha kísérletek, kísérletsorozatok vagy folyamatok, jelenségek alapján általánosítunk, illetőleg absztrahálunk. A fogalomalkotások rögzítésének ezenkívül természetesen még számos formája lehet.

A fogalomalkotás rögzítésének ezek a módszertani elvei érvényesülhetnek az összefoglaló és rendszerező órákon is. A fogalomalkotás rögzítése szintén az óra módszertani elveit, menetét tükrözi. Az órán csoportosított fogalmi jegyeket a csoportosítás alapján írjuk fel. A legtágabb fogalomkörbe tartozó általános jegyeket piros, a szűkebb fogalomkörű általános jegyeket kék és a legszűkebb fogalomkörű jegyeket, vagyis a legjellegzetesebb általános jegyeket akár más színnel, akár fehér krétával jelölhetjük. Természetesen a csoportosítás elve szerint a rögzítésnek többféle formája lehet. A legfeltűnőbb fogalmi jegyet helyes, ha külön is kiemeljük. A csoportosított fogalmi jegyeket a táblavázlatban alul összekapcsoljuk és a kapcsolásból továbbvezetett nyíllal tükrözzük a fogalom elvonatkoztatásának menetét.

A mellékelt táblavázlatok a tanulók munkanaplója (füzete) méretének felelnek meg. A keret mérete a munkanapló keretének mérete. A mellékelt táblavázlatok nagyságuk által tehát a tanulók munkanaplójában a táblavázlat megvalósulását is tükrözik. Sajnos a hely szűke miatt nincs módom közölni néhány példát a tanulók füzetéből, annak igazolására, hogyan másolják le a tanulók a táblavázlatot és hogyan való-sítják meg a táblavázlat célkitűzéseit. A mellékelt vázlatok anyagi és technikai okok miatt nem szemléltetik a színek jelzését. Ezekre csak a szövegben utalok.

Szükséges rámutatni még a fogalmak elvonatkoztatását jelző nyilak irányának és a fogalmak elhelyezésének jelentőségére is. A táblavázlat felépítésében a fogalom, illetőleg a fogalmak kialakítását időrendben, a fogalomalkotás didaktikai és metodikai elveinek megfelelő sorrendben tükrözi. A tanulók a füzetben felülről lefelé haladva írnak, ez az irány tükrözi az óra menetét is. Ezért haladnak táblavázlataimban a nyilak is felülről lefelé, tükrözve a fogalomalkotás menetét, — nem pedig össze-vissza, vagy éppen fordított irányban. A nyilak irányának és fogalmak elhelyezésének tehát — a didaktikailag céltudatos vázlatban — jelentősége, szerepe van. Ahogyan — mint fentebb rámutattam — lényeges a fogalomjegyek elvonatkoztatását jelző nyilak iránya a fogalomalkotás rögzítésében, éppen olyan jelentős a fogalmak elhelyezése és az általánosításokat, a fogalmak absztrahálását jelző nyilak iránya is. Ha a nyilak a vázlatban rendszertelenül, nem lefelé haladnak, az alapfogalmak jelzései a fogalmi jegyek közé kerülnek és így elvesznek közöttük. Elvész ezzel a vázlat didaktikai célja és feladata is. Ha a nyilakat elvtelenül felfelé vagy össze-vissza vezetnénk, a táblavázlat csak önmagát magyarázná éppen úgy, mint a tipikus kép felé haladó nyíl a kép magyarázatára szolgál. A táblavázlat ezáltal nem eszköze lenne a fogalomalkotás rögzítésének, hanem öncélúvá válna. Nem vitatom, hogy az ilyen vázlatoknak nincs szerepük és jelentőségük, de a fogalomrögzítés és különösen a fogalomalkotás rögzítése szempontjából ezek a vázlatok nem céltudatosak, főleg didaktikailag nem azok.

Az ismertetett módszertani elvek alapján a fogalomalkotás rögzítésének didaktikai elvei a következők:

1. Tükrözi a fogalomjegyek és a fogalmak elvonatkoztatásának menetét, vagyis jelzi, hogy honnan és hogyan történt az absztrahálás, s az általánosítás.

2. Feltünteti és jelzi azokat a kapcsolatokat, amelyeket a tanulók a fogalom és a lényeges fogalomjegyek, valamint a fogalomjegyek és a tipikus kép között a fogalomalkotás során megismertek. A kapcsolatok jelzése felülnő és határozott.

3. A jeleknek (betűfajták, nyilak, színek) jelentésük van és alkalmazásukban elv a következetesség.

4. A táblavázlatban lényeges a fogalmi jegyek értékelése, osztályozása. Az osztályozás a jegyek értéke és a fogalmak köre szerint történik. A fogalmi jegyek osztályozásán keresztül a táblavázlat egyes jegyeket kiemel; a fogalmak köre szerint pedig elválasztja és összekapcsolja a fogalomjegyeket.

5. A táblavázlat a fogalmakat kialakításuk sorrendjében és fogalomkörük szélessége alapján tünteti fel. Jelzi a fogalmak egymáshoz való viszonyát, kapcsolatát.

A fogalomalkotás rögzítése által a táblavázlat dialektikusan, egységében, összefüggéseiben, kapcsolataiban és fejlődésében, kialakításában tükrözi és rögzíti a fogalmakat.

Az előzőekben ismertetett elvek alapján történő táblavázlatkészítés jelentősége legelősebben akkor domborodik ki, ha a fogalomrögzítés szempontjából összehasonlítjuk a táblavázlat-készítés többi formáival. A táblaváz-

latoknak azt a gyakori formáját, amelyek a fogalmak meghatározását vagy a fogalomjegyek felsorolását adják, tanulmányom bevezetőjében értékeltem. Lényegében ezek a vázlatok tankönyv-pótló táblavázlatok. Sajnos sok esetben a rossz tankönyvek szükségszerűen készítették erre a pedagógusokat. Más esetekben a táblavázlatokban a magyarázó rajzokat látják el felírásokkal. Ezeknek a táblavázlatoknak — az irodalomban megjelent és a pedagógiai gyakorlatban készített számos táblavázlat értékelése alapján — a döntő hiányosságuk általában az, hogy a fogalomrögzítés nem tudatos bennük. [2]. Vagy feleslegesen sok lényegtelen jegyet tüntetnek fel, amelyeket előtérbe helyeznek és ezzel elnyomják a részlegesen feltüntetett lényeges fogalmi jegyeket. [3]. Vagy nem tűnik ki a táblavázlatból, melyek a lényeges és melyek a lényegtelen jegyek. [4, 5]. Vagy nem tüntetik fel a lényegtelen jegyeket, de ugyanakkor nem tüntetik fel az összes lényeges jegyet sem. [6].

A biológiai oktatásban még ma is — az egyébként igen jó, a képzetalkotások rögzítésére kitűnő — Jeges-féle táblavázlatok az irányadók. (7) Ezek és a hasonló táblavázlatok azonban a felsorolt hibák s hiányosságok tükrözői. A cserebogár táblavázlatában például hiányzik az izeltlábú állat, a rovar és a bogár fogalmának írásos jelzése. E fogalmak szerepére fentebb rámutattam. (L.: 5. sz. vázlat). Ezek a fogalmi jegyek a cserebogár leglényegesebb jegyei, amelyek nélkül a cserebogár fogalmát rögzíteni nem lehet.

Előfordul az is, hogy a táblavázlatok kiemelik a lényeges jegyeket, de ezeket nem kapcsolják össze egymással és a fogalommal. [4]. Nem tükrözik, hogy a kiemelt fogalmi jegyek melyik fogalomnak a jegyei. Közöségi hiba az is, hogy a táblavázlatokban a fogalmat előre írják fel. A fogalom: a cím.

Így pl. a rendszertani alapon való biológiai oktatás-forma magával hozta azt a gyakorlatot, hogy a táblavázlat címei, felírásai a rendszertani kategóriák lettek, vagyis azok a fogalmak, amelyek általánosan az óra végére alakulnak ki. Például:

»VII. állattörzs: Puhatestűek.«

»A tavikagyló«

... rajzok... felírások... (8, 9)

»Izeltlábú állatok

I. Rovarok:

1./ a bogarak:

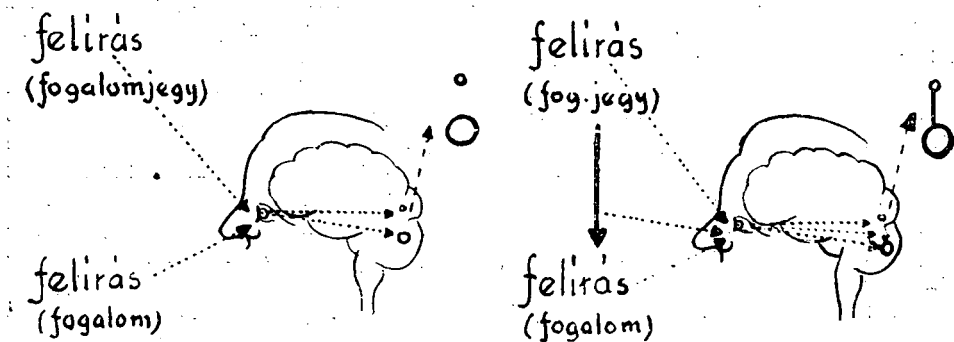
A cserebogár: ... «

... rajzok... felírások...

Az ilyen és hasonló táblavázlatok az általánosításokból, a még nem absztrahált fogalmakból indulva ki, deduktív, leíró, közlő módszert tükröznek és dogmatikusak. Ha viszont az oktatás, a fogalomképzés helyes, korszerű módszerrel történik, akkor az ilyen deduktív táblavázlatok nem tükrözik az óra menetét, az oktatás folyamatát. Éppen a korszerű oktatást, a helyes fogalomképzést tükröző fogalomrögzítés a problematikus és e szempontból tapasztalható nagy hiányosság és vajúdas a pedagógiai gyakorlatban. Mindezek mellett e táblavázlatok fő hiányossága az is, hogy a felírt fogalomnak éppen a leglényegesebb jegyét vagy jegyeit nem jelzik. Így pl. a táblavázlatból nem tűnik ki, hogy minek alapján puhatestű állat a tavikagyló [8, 9], vagy mi jelzi azt, hogy a cserebogár rovar, stb. ... Ezekben van éppen a fő különbség a tanulmányban leírt és az általánosan használatos módszerek között.

A fogalomalkotás rögzítésének elméleti alapja az asszociáció törvénye. Amikor a táblavázlatnak a didaktikai célja: a fogalom, vagy fogalmak rögzítése, — ez azt a feladatot jelenti, hogy elősegítse, biztosítsa azok emlékezetbe való vésését. »Az emlékezés alapját ... mindig valamilyen kapcsolat kepezi. Az emlékezetbe-vésés — kapcsolat-létrehozás.« [10]. A táblavázlat — e pszichológiai tétel alapján — a fogalom emlékezetbe vésését csak akkor segíti elő és biztosítja, ha a fogalmat összefüggéseiben, kapcsolataiban rögzíti. A fogalom kapcsolatait legszemléletesebben és legeredményesebben akkor tudjuk rögzíteni, ha a fogalmakat kialakulásukban tükrözzük. A fogalomalkotás rögzítése lehetővé teszi a tanulóknak a fogalom és a fogalomjegyek, valamint a fogalomjegyek és a tipikus kép közti kapcsolatok felismerését, meglátását és megállapítását. Sok évi pedagógiai kísérletezéseim és tapasztalataim alapján úgy vélem, hogy a fogalmak tisztza, világos és határozott emlékezetbe vésésére a legeredményesebb módszernek, a legalkalmasabb eszköznek a tanulmányban ismertetett fogalomalkotás rögzítése által történő kapcsolatjelzések bizonyulnak.

A táblavázlat a fogalomalkotás tükrözése által biztosítja a fogalmak emlékezetbe való véséséhez azt a feltételt, hogy a tanulók a fogalmat a fogalmi jegyekkel és a tipikus képpel szilárd kapcsolatba tudják hozni. Ezt a kapcsolatot, amelyen az emlékezetbe-vésés alapszik, a pszichológia asszociációnak nevezi. Az asszociáció törvénye értelmében — amelynek fiziológiai alapja a feltételes reflexek tana, vagyis az agykérgi időleges

A táblavázlat szerepének sematikus ábrázolása a kapcsolatok kiépítésében.

idegkapcsolat — az egyszerre észlelt jelzések hatására a fogalom és a fogalomjegyek között időleges idegkapcsolat jön létre a tanulók agykérgében. A fogalomalkotás táblavázlatban való rögzítésének ez a tudományos alapja.

A sematikus képen ábrázolom azt, hogy a fogalom és a fogalomjegyek írásos jelzése, — mint egyféle inger — nem hoz létre a gyermeki agyban tudatos kapcsolatot. A nyíl, mint az absztrahálás, a kapcsolat jelzése, ha az írásos jelzéssel egyidőben hat: feltételes ingerként szerepel. A nyíl-jelzés — mint feltételes inger — hatásaként az agykéregben kapcsolat épül ki a fogalom és jegyei között. Táblavázlataimban az írás és a nyíl, mint kétféle jelzés együttesen, illetőleg egyidejűen hatnak. A kétféle jelzés egyidejű hatására alakul ki az időleges idegkapcsolat a tanulók agykérgében. Hasonlóan, feltételes ingerként szerepelnek a különböző színek és betűformák is.

Félreértések elkerülése végett utalnunk kell arra, hogy az asszociációs kapcsolatok leírt elvi és formai törvényszerűségei nem azonosíthatók a biológiai feltételes reflexszel, amely minden esetben első jelzőrendszeri folyamat. A fogalomképzés és a fogalomalkotás rögzítése, valamint a biológiai feltételes reflexek között döntő minőségi, szintbeli különbség van. Az asszociáció, illetőleg a fogalom és szóképkapcsolatok kifejezése és rögzítése a második jelzőrendszer szintjén komplex, és kimondottan emberi pszichológiai folyamat, illetőleg tevékenység.

A fogalom és a fogalomjegyek írásos jelzései a második jelzőrendszer jelei. Hasonlóan a tipikus képek, nyilak, színek, betűformák — céljuknál, tartalmuknál, jelentésüknél, kifejezésüknél fogva — jelzések jelzései, vagyis szintén második jelzőrendszeri jelzések. A jelek között azonban minőségi különbség van. A fogalmak, fogalmi jegyek írásos jelzése elsődleges jelzések. A fogalomalkotás rögzítésekor a második jelzőrendszer elsődleges jelzései között kialakult időleges kapcsolatokat vetítjük a táblára. A táblázatvázlatban azonban a második jelzőrendszer elsődleges jelzései kapcsolatba lépnek a másodlagos jelzésekkel. A másodlagos jelzések feltételes ingerként szerepelnek a táblavázlatban. A második jelzőrendszer kétféle elemei között létesített kapcsolat célja a lényeges a rögzítés tudatos formájánál. A cél: a második jelzőrendszer elsődleges jelzései közti kapcsolat, illetőleg kapcsolatok feltárása, kifejezése, rögzítése. A táblavázlatban a második jelzőrendszer elsődleges és másodlagos elemeinek kapcsolata tehát: a fogalomalkotás folyamata során a második jelzőrendszeri jelzések közt kialakított, illetőleg kialakult időleges kapcsolatok, vagyis az asszociációk elvi és formai rögzítésének eszköze.

A feltételes ingerként szereplő jelzéseknek az elsődleges jelzésekkel való egyidejű hatására a fogalom — fogalomjegyek — és a tipikus kép közt kialakított időleges kapcsolat képezi pszichológiai alapját az emlékezetbe vésésnek. A táblavázlat ezenkívül biztosítja az asszociáció másik feltételét is, nevezetesen a kapcsolatok kialakításának többszöri megismétlését. Minél többször szemléli, tanulmányozza a gyermek a füzetét az időleges idegkapcsolat annál többször bejáródik, a kapcsolat megszilárdul és az emlékezés elmélyül.

Az elmondottak alapján a fogalomalkotás rögzítésének pszichológiai elveit a következőkben állapíthatjuk meg:

1. A fogalomalkotás rögzítésére használt jelek hatásuk alapján elsődleges és másodlagos jelzések. Az elsődleges jelzések a fogalomjegyek és a fogalmak szóbeli kifejezéseinek írásos jelei. A másodlagos jelzések — mint pl. a nyilak, színek, betűformák — feltételes ingerként szerepelnek.

2. A kétféle jelzés egyidejű hatására a tanulók agykérgében időleges idegkapcsolat alakul ki a fogalmak és jegyeik között.

3. Az időleges idegkapcsolat kialakítása által a táblavázlat alapját képezi a fogalmak emlékezetbe vésésének.

4. Az időleges idegkapcsolatok kialakítása többszöri megismétlődésük biztosítása által a táblavázlat a fogalmak tartós emlékezetben való megőrzésének az eszköze is.

A táblavázlatnak tehát az a szerepe, hogy a fogalomalkotás rögzítése által biztosítja a kapcsolatok kialakulását a tanulók tudatában a fogalmak emlékezetbe véséséhez és megőrzéséhez.

Az asszociáció törvénye értelmében a kialakult idegkapcsolatok esetében az alkalmazott egyik jelzés hatása a tudatba idézi a többit is. Ebből következik, hogy a táblavázlatok jelzéseinek hatására kialakított időleges idegkapcsolatok eredményeképpen a fogalom kifejezése, hallása a tudatba idézi annak jegyeit is. Számonkérés vagy gondolkozás esetében tehát a fogalom kifejezésére a fogalom tartalmában, egységében, összefüggéseiben tisztán, világosan és határozottan elevenedik meg, idéződik fel a tanulók tudatában. A fogalomalkotás rögzítésének elve a táblavázlatban tehát nemcsak a fogalmak emlékezetbe vésésének és megőrzésének az eszköze, hanem *biztosítja a fogalmak felidézését és felismerését is*. Különösen az ismétléseknél van nagy jelentősége az így szerkesztett táblavázlatoknak.

A táblavázlatnak ez a formája biztosítja a bevézés gyorsaságát, a megőrzés tartósságát és az emlékezés pontosságát. Fejleszti a tanulók emlékezési készségét. A fogalomalkotás táblavázlatban való rögzítése által a tanár céltudatosan képes megszervezni és irányítani a tanulás tudatosságát.

Megtanítja a tanulókat — az emlékezetbe vésés érdekében — az absztrahált fogalmak és a fogalomjegyek közti kapcsolatok megkeresésére, meglátására, felismerésére és ezen keresztül tudatos létrehozására. Megtanítja a tanulókat a logikus emlékezetbevézésre. Megtanítja a felismert, megállapított kapcsolatok helyes rögzítésére, a rögzítés módszereire, elveire és formáira, vagyis a fogalmak emlékezetben való tartós megőrzésének a módszerére. A táblavázlat tehát — a tanulmányban ismertetett elvek alapján — tudatosan valósítja meg a rögzítés didaktikai célját és feladatát. Szerves és céltudatos kiegészítője és szervezője a tankönyv-tanulásnak.

A kapcsolatok kialakításának, és felújításának képességét az emlékezetbe való bevézés és megőrzés érdekében képességgé fejleszti. Természetesen, miután a tanulók elsajátították a fogalmak és a fogalomjegyek közti kapcsolatok megkeresésének, meglátásának és létrehozásának a készségét, megszűnik a táblavázlat-készítés e formájának a szerepe. Ekkor nem eszköze már az emlékezetbe vésésnek, hanem öncélúvá válik. Ezért fontos, hogy a módszert a tanulók fejlettségi fokához alkalmazzuk. E módszereket az általános iskola VI. és VII. osztályaiban kísérleteztem ki, de már a VIII. osztályban csak ritkán alkalmazom, mert a tanulók fejlettségi foka ezt a módszert már túlhaladta. A táblavázlatnak itt már más formái felenek meg, sőt sok óra esetében már feleslegesek is.

Tanítványaim igen kedvelik a táblavázlatnak ezt a formáját. Látják értelmét. Érzik a hasznát. Bízom abban, hogy a fogalomalkotások táblavázlatban való rögzítésének elve hozzájárul az oktatás színvonalának emeléséhez és a fogalmak tiszta, világos és tartós rögzítéséhez.

JEGYZETEK

- [1] Kairov I. A.: Pedagógia, Egy. Tankönyv, p. 139., 1950.
- [2] Lukács D.: Milyen a jó vázlatrajz?, Köznevelés, V. 10. p. sz., p. 267., 1949.
- [3] Jeges S.: Vázlatok a természetrajz-tanításhoz, II. kiad., A Gyak. Polg. Isk. Könyvtára, X., p. 11., 1939.
- [4] Éhik Gy.-né: Állattanóra a VII. osztályban, Köznevelés, VIII. 18. p. sz., p. 557., 1952.
- [5] Muhy J.-né: A biológiai tárgyak tanításmódszertana, Főisk. jegyzet, p. 123., 1954.
- [6] Jeges S.: Vázlatok a természetrajz-tanításhoz, II. kiad., A Gyak. Polg. Isk. Könyvtára, X., p. 17., 1939.

- [7] Jeges S.: Vázlatok a természetrajz-tanításhoz, II. kiad., A Gyak. Polg. Isk. -Könyvtára, X., p. 6. 1939.
- [8] Muhy J-né: A biológiai tárgyak tanításmódszertana, Főisk. jegyzet, p. 131., 1954.
- [9] Heszler J.: A táblai vázlat, Köznevelés, VII. 4. p. sz., p. 151., 1951.
- [10] Tyeplov B. M.: Pszichológia, Egy. Tank., p. 63., 1953.

СХЕМА НА ДОСКЕ, КАК СПОСОБ ФИКСИРОВАНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ ПОНЯТИЙ

3. Ноша

Очерк указывает на дидактическую и психологическую роль схемы на доске в интересах усвоения и фиксирования чистых, ясных и прочных понятий. Он излагает испытанные автором принципы, методы и формы выражения понятия и фиксирования образования понятий. Наконец анализирует дидактические и психологические принципы фиксирования в схеме на доске образования понятий.

Психологический принцип метода базируется на законе ассоциации. Знаки, служащие для фиксирования образования понятий по своему влиянию могут быть двоякими. Первичными приметами являются письменные знаки устных выражений понятий. Вторичные приметы играют роль условного стимула. На одновременное влияние двояких знаков в коре головного мозга образуется временная нервная связь между понятием и приметами понятий. По образованию этой связи схема на доске лежит в основе запоминания и сохранения понятий.

DIE SKIZZE AN DER TAFEL ALS MITTEL DER FESTIGUNG DER BEGRIFFS-BILDUNG

von

Z. Jóna

Die Studie weist auf die didaktische und psychologische Rolle hin, welche die Skizze an der Tafel bei der Bildung reiner, klarer und haltbarer Begriffe spielt. Der Verfasser bringt die Prinzipien, Methoden und Formen, die er bei dem Ausdruck des Begriffs und der Festigung der Begriffsbildung selbst erprobt hat. Schliesslich analysiert er die didaktischen und psychologischen Ziele und Prinzipien und die Bedeutung der Methode. Er zählt die methodischen und didaktischen Grundsätze auf, nach denen die Festigung der Begriffsbildung in der Skizze an der Tafel geschieht.

Das psychologische Prinzip der Methode beruht auf dem Gesetz der Assoziation. Die zur Festigung dienenden Zeichen sind zweierlei. Die primären Zeichen sind der Ausdruck des Begriffs in Zeichnung oder Schrift. Die sekundären Zeichen — wie z. B. Pfeile, Farben, Buchstabenformen — dienen als bedingte Reize. Durch das simultane Einwirken der zweierlei Zeichen bilden sich in der Gehirnrinde zeitweilige Nervenverbindungen zwischen dem Begriff und den Begriffsmerkmalen. Durch diese Verbindungen wird die Skizze an der Tafel zur Basis der Einprägung und des Behaltens der Begriffe.

Die Bedeutung dieser Methode liegt darin, dass mit Hilfe solcher Skizzen der Lehrer das bewusste Lernen organisiert und leitet. Er unterweist die Schüler in der Methode logisch zu lernen und das Erlernte zu bewahren und entwickelt diese Fähigkeit dann zur Fertigkeit.

TESTNEVELÉS ÉS SPORT A KULTÚRA TÜKRÉBEN

ÍRTA: KARDOS ALAJOS

A művelődéstörténelem, mint tudomány, csak akkor tarthat igényt a teljességre, ha minden olyan kulturális megnyilvánulást, vagy társadalmi tényezőt, magában foglal, amely az emberiség történetével kapcsolatban számottevő.

Ilyen irányú törekvése nyilvánul meg akkor is, amidőn a *testnevelést* és *sportot*, mint közművelődési tényezőt, azaz *kulturális jelenséget* vizsgálja és megrajzolja célkitűzéseinek, eszméi alakulásának útját. Ennek ellenére tapasztalható, hogy bár a sport a benne rejlő erkölcsi értékek alapján a művelődéstörténelem egyik el nem hanyagolható területe, a kultúra lényeges alkotó eleme, szerves része — hiszen az emberiség történetének leírása nélküle nem lenne teljes — mégis vannak, akik ellenszenvvel, sőt lenézéssel viseltetnek minden iránt, ami testi kultúra. Állásfoglalásuk azonban, amely szerint tagadják a testnevelésnek és sportnak kulturális jelentőségét, társadalmi értékét, nem tárgyilagos, mert ítéletük csupán szubjektív érzéseikből fakad. A testkultúra-kedvelőknek ezzel szemben szolgáljon elégtételül az a tény, hogy már néhány ezer évvel ezelőtt is más-ként gondolkodtak a dologról az ókor művelt népei, különösen a görögök és rómaiak. A görög kalokagathia és az »ép testben ép lélek« gondolata nem egy korunkbeli szellemi kiválóságot nyert meg a testkultúra, a testnevelés és sport számára, mert rájöttek arra, hogy *Platón* vagy *Euripidész* joggal lehetett büszke sportbeli győzelmeire, mert tekintélyét nem csökkentette, ellenben a fizikai felfrissülés mellett a szellemi munkája eredményességét is fokozta. Hiszen *Diogenész Laertesnek* »A filozófusok élete« c. munkájából tudjuk, hogy *Aristoklés* a *Platón* nevet (*Platys*, széles) tor-natanítójától kapta, tekintettel széles vállára. [1].

A fentiekből következően nem lesz érdektelen, ha a testnevelés és sport *kultúr vonásait feltárjuk* és igazoljuk az egyetemes kultúrába való beletartozásukat.

Ennek érdekében kíváncsiaknak látszik, röviden a kultúra lényegére rámutatni, majd megvilágítani azt, hogy milyen alapon válik a testnevelés és sport a közművelődés tényezőjévé, kulturális jelenséggé és mint ilyen, mi a jelentősége társadalmi szempontból.

Ma már tudományosan bebizonyított tény az, hogy az embert keze munkája és nyiladozó értelme emelte az állatvilág fölé, tette képessé arra, — hogy fejlődése folyamán — idővel olyan magaslatra emelkedjék, ahonnan visszatekintve szédületes mélység, de egyben akarateréjének, hősi küzdelmeinek és évezredes alkotásainak dicső bizonyítékai tárulnak elé.

Az egyre csiszolódott ész és a tudatos, célrairányuló munka segítségével az ember felismerte a természet erőinek törvényszerűségeit, az azokban rejlő ok-okozati viszony összefüggéseit. Ezáltal felszabadult a természet ellen vívott, fejlődését biztosító, de sokszor nehéz és egyenlőtlen harc félelmétől. Az így szerzett ismereteit azután igyekezett saját javára fordítani, ami lehetővé tette azt, hogy megszabaduljon a pusztta lét fenntartásának elsődleges gondjaitól. A gondtalanabb és kiegyensúlyozottabb élet következtében időt nyert az ember! Szabadidejét azonban nem tétlenséggel és álmodozással töltötte, hanem a minduntalan felvetődő problémák megoldásának örömét élvezte. A siker újabb munkára sarkalta és vágyainak kielégítése közben kultúrát teremtett. És erre a kultúrára, igen büszke az ember! Elismeréssel adózik, több évezredes elődeinek és csodálattal tekint vissza a letűnt korok fantáziát izgató kultúrájára. Talán nincs is művelt ember, akinek fantáziáját ne foglalkoztatta volna az elsüllyedt világok népeinek ragyogó műveltsége, hihetetlen magasszintű kultúrája, mint amilyen a történelem folyamán elpusztult egyiptomi, sumir, babiloni, mykénei vagy a legújabban feltárt minosi kultúra. Ezeket a kultúrákat a könyörtelen természeti erők: földrengések, árvizek, vagy tűzvész, de sok esetben a bosszútól hajtott barbarizmus és az emberi egoizmus törölt el a föld színéről. Említsünk meg talán egyet, a görög kultúra eszményien szép hajtásának, az olympiai játékoknak sorsát, amelyeknek jellegét a vallás, a művészet és filozófia eszméi, továbbá a hazaszeretet érzése adták meg. A játékoknak a két Theodosius által kiadott ediktum vet véget, de az Olympiát először Alarik hordáinak rablása, majd földrengések és végül a Kladeos kiöntései még a nyomát is eltünteti az utókor érdeklődése elől. [2]. Az ember azonban akaratával és a megismerés utáni vágy ösztönzésével, — másfél évezred után ugyan — de győzelemre vitte elhatározását. A későbbi nemzedékekben hagyományként élő görög testkultúra objektív bizonyosságát az Olympiát felkutatta és az ásatások révén nagymennyiségű kultúrértéket és művelődéstörténeti anyagot hozott napvilágra, felújítván régmúlt idők már-már elhalványuló emlékeit, kultúráját.

Rövid gondolatmenetünk alapján megállapíthatjuk azt, hogy a kultúra az a valóság, amelyet az alkotni vágyó ember teremt akarata és munkája révén a természetre vonatkozó ismeretei és a természeti adottságok alapján. Alkotásain azonban mindenkor felismerhető az ember kezenyoma, avagy technikája, ami mindenkor tükrözi létrehozója testi képességeinek és szellemi nagyságának vonásait. Abból a tényből viszont, hogy kultúrát, — amely minden ember közös java —, csak ember teremthet magának, megállapíthatjuk, hogy ez mélyen az emberiségben gyökerezik. Az ember azonban mindig valamely nemzet tagjaként járul hozzá a kultúra javainak gyarapításához, minek következtében el kell ismernünk, hogy a kul-

túra bár egyetemes, eredetét tekintve nemzeti, mely nemzetköziségre törekszik.

Ennek felismerése azért is fontos, mert egy nemzet kulturális fejlettségét azáltal mérjük le, hogy tagjainak mindegyike tudatában van-e annak az igazságnak, hogy »a társadalmi munkamegosztásban teljes értékű tagként csak akkor vehetünk részt, ha társadalmunknak az ilőbeli kultúrfokát, technikai és szellemi színvonalát megközelítjük. Ennek következtében kulturális szükségleteink is keletkeznek, amelyek a kultúrjavak megszerzésére ösztönöznek.« [3]. Ilyen szükségletünk többek között — a szellemi igények kielégítésére irányuló törekvés mellett — a *testkultúrából* való részesedés vágya is erkölcs-akarati tulajdonságaink kifejlesztése és egészségünk biztosítása érdekében.

A továbbiakban megvizsgáljuk azt, vajon a testnevelés és sport rendelkeznek-e azokkal a *j e g y e k e l*, amelyeket a kultúrával kapcsolatban fentebb állapítottunk meg, hogy ezáltal igazoljuk a vele való szoros kapcsolat meglétét, azaz kulturális voltát.

Mondottuk, hogy az emberiség kultúrtörténete nem volna teljes, ha a testnevelésre és a sportra, mint az erkölcsi és társadalmi tökéletesedés értékes *tényezőjére* figyelmet nem fordítana.

Igényt tart a méltatásra már azért is, mert a testnevelés és sport az emberiség története folyamán, ismételten döntő módon befolyásolta a kultúra alakulását, hiszen a közművelés fejlődésének irányt szabó *szellemi tényezők* között nem egyszer a *testnevelés eszméi* is szerepeltek. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy a hatás nem egyoldalú, hanem kölcsönös volt, mivel a testnevelés szintén merített a kort mozgató eszmék tárából. A kölcsönhatáson kívül végül megállapíthatjuk azt is, hogy a testnevelés nemcsak tényezője, hanem *függvénye* is volt a mindenkori kultúrának. Ugyanis a kultúrák virágzása, a magas műveltség idején a testnevelés és sport a termékeny eszmék és alkotó vágyak melegágya, de a hanyatlás korszakában, bár az értékek pusztulását feltartóztatni igyekszik, elkerülhetetlenül a dekadens kultúrák sorsára jut [4].

Azt, hogy a testnevelés és sport kulturális tényező, és jogos a kultúra jelző használatára, a kultúrával való másirányú összefüggései alapján is kimutathatjuk.

Már megállapítottuk azt, hogy a kultúra *egy és oszthatatlan*, melynek kettős természete van: egyszerre *e g y e t e m e s* és eredetében *n e m z e t i*, de *n e m z e t k ö z i s é g r e* törekszik. Megkíséréljük kimutatni, hogy a testnevelés és sport a kultúra fenti jegyeit teljes egészében magán viseli és ezáltal jogosan besorolható a kultúra ágai közé, és így kultúrtényező szerepe szintén igazoltá válik.

A kultúra egyetemessége a testnevelés területén is megmutatkozik. Ez egy nemzetnek sem magántulajdona, noha a testnevelésnek és sportnak a történelem folyamán egyes nemzetek szinte elhivatott művelői voltak.

A testnevelés és sport egyetemességének leghűbb kifejezője az (újkori) olympiai játékok, amelyeknek dicsőséget és elismerést jelentő nemes küzdelmeiben minden nemzet fiai és leányai résztvehetnek, ha a nemzetközi megállapodásokat és versenyszabályokat betartják.

Az egyetemességre és nemzetköziségre törekvés mellett jellemzi a testnevelést és sportot a nemzeti jelleg is, hiszen minden nemzet alkotása

és intézménye más nemzetektől megkülönböztethetően tükrözi alkotója orcájának vonásait. Így egy nemzet testnevelése és sportja is törvényszerűen függ nemzeti jellegétől és társadalmi adottságaitól, ami a sport nemzetenkénti differenciálódására vezetett. Nem az egyoldalú nemzeti büszkeség, csupán a puszta tény indít arra, hogy a fenti megállapításom igazolására a magyar kardvívás hagyományos sikereit említsem, minek következtében a kardvívást világszerte magyar specialitásnak ismerik el, de nem kisebb jelentőségűek a magyar labdarúgás sikerei sem. Ezek alapján a labdarúgás magyar stílusáról, formáiról beszélnek szerte a világon. Mindez kétségtelenül a nemzetek sajátos kultúrájából adódik.

A nemzetek kultúrtevékenysége ugyanis két irányú. Egyrészt követi az egyetemes kultúra haladását, tehát átveszi és felhasználja annak eredményeit, másrészt az egyetemes kultúrát önálló, népi kultúrája eredményeinek az egyetemes kultúra rendelkezésére bocsátása révén fejleszti. Ezek a kulturális eredmények, amelyek a népből sarjadzanak, a nép táncáiban, dalaiban, játékaiban, szokásaiban, versengéseiben és műalkotásaiban jutnak kifejezésre. A testkultúra egysége és egyetemessége jelenti még azt is, hogy áldásaiban faji, vallási és társadalmi különbség nélkül részülhet minden ember. Így a kultúra, tehát a testnevelés és a sport sem lehet kiváltsága egyes embereknek, hanem minden ember közös java, mivel szilárdan az emberiségben gyökerezik, a nemzetek mélyéből fakad és ez gyarapodásának és megújulásának biztosítója [5].

A kozmopolitizmus és sovinizmus álláspontján, mint szélsőséges felfogáson felülemelkedve, a testnevelés és sporttal kapcsolatban is azt tartjuk helyesnek, hogy minden nemzet igenis becsülje meg saját kultúráját, így sportbeli eredményeit is, de ne szűkölködjék más nemzet múltja és sportbeli sikereinek elismerésével sem.

Miután megvilágítottuk azt, hogy a testnevelés és sport célkitűzése és eszmei tartalma révén — az ismertetett jegyek alapján —, miként kapcsolódik be az egyetemes kultúrába, a továbbiakban azt a hatást mutatjuk ki, amelyet a testnevelés és sport a legfőbb kultúrágakra a történelem folyamán kifejtett.

A különböző kultúrágak feladata ugyanis nem csupán az, hogy a fejlődés folyamatosságát biztosító kapcsolatokat feltárja, hanem azoknak az okozatoknak a felkutatása is, amelyek révén a kérdéses kultúrterület a korabeli irodalomra, vallásra, filozófiára vagy művészetre, továbbá a politikára és társadalomra kihat.

Ismert tény ugyanis az, hogy sokszor egymástól igen távol eső kultúrágak kedvező hatást gyakorolnak egymás fejlődésére. A testnevelés és sport ebből a szempontból is szervesen kapcsolódik az egyetemes kultúra értékeihez, a fenn említett legmélyebb és legerősebb kultúralakulásokhoz.

II.

Történelmi bizonyítékok alapján megállapíthatjuk azt, hogy a népek első nevelői papjaik voltak. Tény az is, hogy a legtöbb primitív társadalmat valamilyen vallás irányított és az együttélés mikéntjét vallási törvények szabták meg.

Később, a középkorban az állam és az egyház között fennálló egymásrautaltság következtében törvényeik azonosak, végrehajtásukban pedig mindkét fél kölcsönösen vett részt. Az újkorban azonban megszűnik az állam és egyház ilyen értelmű együttműködése és igen gyakran megesis, hogy az állami jogalkotás az egyházi felfogással éppen ellentétes.

Mivel a társadalmi fejlődés törvényeinek minden intézmény alávetett, idők folyamán, az egyes korok megváltozott felfogásának megfelelően a testnevelés és sport feladatai és célkitűzései is átalakultak ugyan, de eszméit a fejlődést gátló nézetekkel szemben fel nem áldozta. A legrégibb sporttörténeti kútfő tanúsága szerint, a görögöket megelőzve, akik valóban eszményi célok megvalósításának eszközeként alkalmazták a testnevelést, — a kínaiaknál találkozunk először szűkebb értelemben vett testneveléssel, a lélek halhatatlanságát biztosító *gyógytornával*. Ez ugyanis egyéb feladatai mellett *vallási gyakorlat* is volt. Azonban a vallás és testnevelés közötti, valóban elmélyült kapcsolat, a görögök lelki életének megnyilatkozásaiból, már minden bizonnyal megállapítható. Ismeretes az a tény, hogy az olympiai versenyek és ünnepélyek eredete és alapítása a mithosz szerint isteni és rendeltetése az istenek tisztelete. Van felfogás, amely szerint a gymnasztika egyes ágainak megeremtését is nekik tulajdonították.

Az ünnepélyek és versenyek vallásos jellege abból is kitűnik, hogy a színhelyen templomokat és oltárokat emeltek, miáltal a gymnasztikának állandó vallási jelentősége a verseny és ünnepély szertartásaiban is megnyilvánulhatott. Kidomborodott ez abból is, hogy a versenyek, az áldozatot bemutató papok imái által, vallási elemekkel egészültek ki. A vallás és testnevelés így szoros összefonódásával, amelynek tartalmát a *vallási szellem* ad és fellendülését a *versenyzési vágy* biztosítja, a későbbi korokban már nemigen találkozunk [6].

A görögöktől is volt állott az öncélúság, mert a testi-lelki szépségre való törekvésüket az a cél irányította, hogy testi-erkölcsakarati tökéletesbülésükkel az istenek kedvében járjanak. Erre szolgáltak az a g o n o k. A görög ezzel a szóval jelölte a versenytereken vívott küzdelmeket éppen úgy, mint a szellemi életben előfordult számtalan vetélkedést, (pl. zenei, drámai, énekversenyeket), [7] amelyek a vallási ünnepélyek szolgálatában állanak és intenciózra hivatottak. Az istenek iránti hódolat helyei a templomok, a g y m n á z i u m o k, a városi élet közcsarnokai, melyekben összegyűltek a serdülők, felnőttek és öregek, hogy részük legyen abban az emberiség életét felmagasztaló, szent megszállottságban, mely minden hellénizmusnak ott van a legmélyén és mely oly tisztán visszaverődik a lealkonyodáson túli élet jellemzőjében, hogy visszaajánlja a földi életet» [8]. »Az a vallási kultusz, amellyel a görögök versenyjátékukat körülvették, kétségtelen bizonyíték amellett, hogy a sportot elsősorban nem testi, hanem lelki kultusznak tekintették, és, hogy a versengést, a küzdelmet léleknevelő folyamatnak látták, amely alkalmas arra, hogy kultiválásával az Istenséget, az örökkévalóságot és a halhatatlanságot megközelítsék.« [9].

A rómaiaknál az istenek tisztelete, a görögökéhez hasonlóan, kapcsolatban volt a testneveléssel és az örökölt *eszmei tartalom* tovább élt náluk, bár gondolkodásban a két nép alapvetően különbözött egymástól.

A rómaiaknak gyakorlati célok megvalósítására irányuló törekvése, a szépek és jók önzetlen szeretetét, a *kalokagáthiának* eszmei tartalmát is átértékelte és a római testnevelés a hanyatló társadalom útítársa lett.

A kereszténység térhódítása, különösen a kezdeti időszakban, nem kedvezett a gymnasztikának és az atlétikának, mivel eredeténél és világszemléleténél fogva a pogány időkre emlékeztetett, következésképpen a versenyek és játékok is megszűntek. Az evangéliumi tanítás ugyanis a test megvetésére és aszketikus sanyargatásra sarkalta a hívőket, mert felfogása szerint a test a gonosztól származik, minek következtében a testgyakorlás nem lehet más, mint az ördög műve, eszköz a lélek megbotrántoztatására. E maradi felfogással, a test ápolásának és egészségének elhanyagolásából származó bajok láttára, néhány haladó, *humanista* szellemű egyházatya perbe szállt és az egészség fenntartása érdekében végzett, a dicsőségkereséstől mentes, észszerű gimnasztikát helyesnek tartja, sőt ajánlja. Ez a megváltozott álláspont tulajdonképpen kompromisszum volt a keresztény világnézet és a helyesen értelmezett testnevelés között. Ezáltal a földi élet is tartalmat nyer, mert előkészületté válik a másvilági életre. Jelentősége ezzel szemben viszont csökken, mivel a földi élet dicsősége múlandó, véges a túlvilági örök élettel és boldogsággal szembeállítva. E helyes irányban fejlődő kapcsolat, a testnevelés és a vallás között, azonban a népvándorlás idején, az egyház másirányú elfoglaltsága miatt megszakad. A testkultusz fejlődésében hosszú szünet következik ezután, és csak a lovagi nevelés vet neki véget és éleszti újjá a már-már feledésbe ment testnevelést.

A *lovagi nevelés* gerince a »hét szabad művészet« volt, de az elsajátított ismeretek gyakorlati alkalmazására a *lovagi torna* keretén belül került sor. A lovagi nevelés főcélja az ifjak világnézeti nevelése volt és a lovagi erények szinte a szerzetesi erények szigorát követték, de a loagnak, eszmei szolgálata céljából testileg is ügyesnek és rátermettnek kellett lennie. A lovaggá ütés ceremóniája szintén az egyház és a lovagi nevelés kapcsolatát bizonyítja. A műveltség terjedésével tehát enyhülni kezdett az egyház aszkézist hirdető magatartása és a test megvetését nem kellett már a végletekig vinni, úgyhogy a lélek mellett a test is megkapta a maga jussát.

A lovagvilág letűnte után a *modern testnevelés* Angliából indul el hódító útjára a népies játékok formájában, amelyek csakhamar a tömegek kedvelt sportjává váltak egész Európában, azonban minden vallási kapcsolat elmélyülése nélkül.

A testnevelés *renaissance* a görög nevelés humanista eszméinek felújításával és a testnevelés célkitűzéseinek az új kultúra igényeivel való összehangolásával kezdődik. Miként az újkori szellem is a hellén filozófia eredeti forrásaiból merített, és annak felújításában találta meg kifejezését; a testnevelés is az antik világ ideáljának, a testben és lélekben *harmonikusan fejlett személyiségnek* kialakításában látja feladatát. Az egyházak jóakarattal szemlélik ugyan a testnevelés térhódítását és eszméinek, törekvéseinek megvalósítását, a túlzásokat azonban elítélik. Mindamellett megállapítható, hogy bár számtalan az olyan egyházi férfiaknak a száma, akik a testnevelést helyesen értékelték, mégis az egyházak

egységes álláspontjáról, a testneveléssel kapcsolatban a középkorban és az újkor elején nem beszélhetünk.

A vallás és a testnevelés mélyebb kapcsolata csak a XIX. században jelentkezik. A kezdeményezés dicsősége most is az angoloké, de a gondolatot az amerikaiak is átveszik és a testnevelést, a sportot az ifjúság *vallás-erkölcsi* nevelésének szolgálatába állítják. Különösen a haladó szellemű protestáns papok állanak a mozgalom élére és a kor erkölcsi romlottságának ellensúlyozására új sportorganizációnak vetik meg alapját. Hallgatóik sorába csak azokat veszik fel, »akik athlétikai és gimnasztikai képességeiket Isten országának, a testi és lelki erőknél szolgálatába állítják, s akik célul a keresztény gondolat terjesztését tűzik maguk elé« [10]. Világosabban a vallás-erkölcsi-testnevelési kapcsolatot kifejezni szinte nem is lehet.

Mindezekből látjuk tehát, hogy az egyház megváltoztatta álláspontját a testneveléssel kapcsolatban és feladta semlegességét, mert ráeszmélt arra, hogy a testnevelés és sport a lelki kultúra megalapozásának és az akarat nevelésének nélkülözhetetlen eszköze, így erről még az egyház sem mondhat le.

Rövid áttekintésünkkel arra igyekeztünk rámutatni, hogy ha változott is idők folyamán a vallásnak a testnevelésről alkotott véleménye és értékelése, ez mindig az egyházaknak, illetve a vallásnak az adott korban betöltött politikai és társadalmi szerepétől függött [11]. Ennek ellenére a testnevelés eszméi minden korban olyan tényezőként szerepeltek, amelyet minden intézménynek figyelembe kellett vennie az emberi kultúrára és a társadalomra kifejtett hatása miatt.

A vallás és testnevelés eszméinek múltbeli kölcsönhatására abból a célból mutattunk rá, hogy kapcsolatuk révén bebizonyítsuk a testnevelés kultúrtényező voltát és jogos helyét az egyetemes kultúrában, mivel világnézetében tömörült felfogásában a különböző körök nézeteit egyesíti magában.

III.

Azt, hogy a testnevelés kultúrtényező, nemcsak kiterjedt szakirodalmá, hanem az irodalomra kifejtett termékenyítő hatása is bizonyítja. Nagy szellemi alkotások megszületését segítette elő, és maradandó becsű, az egész civilizált világ lelkivilágára hatást gyakorló szépirodalmi és tudományos műveknek megírására adott ihlető anyagot. Így pl. a testnevelés bőven juttatott anyagot a *hősköltmények* és a *népéposzok* megírásához. A testi és lelki erők harmóniája, a ritmusos mozgások szépsége, a lelki nagysággal párosult erő és ügyesség, az életet megvető bátorság és akarat-erő vagy a győzelmi vágy és a hősie versenyek élethű ábrázolása, mind megannyi téma a költői hatásokat kereső író számára. Mindezt magában foglalja a *Mahabhárita*, a hinduk és egyben a világ legnagyobb eposza, de ezt láthatjuk *Homerosznál* is, aki eposzaiban az agnosztikán keresztül vetíti elénk az élet szépségeit és hőseinek nagyságát. Ezt éppen versenyeik és győzelmeik festőien szép és élethű leírásával, valamint testi erejük és ügyességük, emberfeletti akaraterejük és lelki nemességük bemutatásával teszi mindnyájunk csodálata tárgyává.

A hellén nemzeti játékokról, ezek közül is a legfényesebbéről az olympiai versenyekről, ezeknek a nemzet életében betöltött szerepéről, már említést tettünk, de hatásáról a költészetre még nem szólottunk. Ennek eredménye egy külön műfajnak, a *kardal*, és *táncdal* költészetének, továbbá a nagy tetteket megörökítő *epigramma* műfajának kialakulása lett. A legértékesebb kapcsolatokat az irodalom és a testnevelés között azonban a győztesek tiszteletére rendezett ünnepélyeken elhangzott *győzelmi ódák* teremtettk meg, amelyekben kifejeződött a testnevelés által kellett gondolat, az eszme és forma tökéletes egysége.

A testnevelés és irodalom egymást termékenyítő, eszmei kapcsolatának leghűbb kifejezője *Pindaros*, a legnagyobb *óda*költő. Azok az erkölcsi elvek, amelyeket ódáiban megénekel, megóvják a győzteseket az elbizakodottságtól, a testi-lelki derekasság öncélúságától, így érvényességük ma is időszerű. Mint legértékesebb kútfőket, — amelyek az olympiai játékokkal kapcsolatban felmerült problémákra útmutatást és szakszerű eligazítást adnak az utókor számára, — *Pausánias* munkáit kell kiemelnünk. Művelődéstörténeti, egyben sporttörténeti szempontból meg kell még említenünk az úgynevezett *győztes irodalmat*, a győztesek tetteit dicsérő költeményeket, továbbá a hellén kultúra hanyatlását törvényszerűen kíséző, agonisztikával kapcsolatos *satírákat*, amelyek megvetik, kigúnyolják a győzelmet pénzért vásárló versenyzőket.

A görög testnevelésnek az orvostudományra és szakirodalmára gyakorolt hatását csak a teljesség kedvéért érintjük, hiszen ennek a kapcsolatnak észszerűsége mindenki számára evidens. Csupán *Galenosnak*, az orvostudományok egyik kiváló művelőjének nem kevesebb, mint 83 olyan műve maradt ránk, amelyben minden olyan testnevelési témát feldolgozott, amely az orvostudománnyal érintkezik [12].

Ezek után úgy vélem, élhetünk azzal a megállapítással, hogy a görög agonisztika mindenkor segítette az irodalom kialakulását, ez viszont a művészet imádata révén hatást gyakorolt a testnevelés fejlődésére. Ismeretes ugyanis, hogy a görögök, »ahol a győztes atlétát ünnepelték, ott koszorút fontak a költő, az író, a művész homlokára is. Ebben van — művelődéstörténeti szempontból — az olympiai játékok egyik legnagyobb jelentősége« [13].

A görög talajból kinőtt, de a hellaszi eszméktől célkitűzésében eltérő, római testnevelés, már kevésbé vonzotta és foglalkoztatta a költőket, írókat. Akadt ugyan néhány, a görög kultúrát tanulmányozó és görög műveltségre vágyó költő (*Propertius*, *Vergilius*, *Ovidius* stb.), aki megcsoválja a görög szellemet és testnevelést, érzelmeit pedig csodálatosan szép költeményekben tolmácsolja, de mivel a római kultúra már csak a lehangyatló görög szellemmel érintkezhetett, a testneveléssel kapcsolatos szépirodalmat és a tudományos problémákat nem tudták a klasszikus előd színvonalára emelni. Nem csoda tehát, hogy a professzionizmus szintjére süllyedt görög testnevelésért a római jellem kialakításán fáradózó szellemi nagyságok nem igen lelkesedtek. Sőt az *epigramma* költők többsége, (*Horatius*, *Seneca*, *Varro*) maró gúnnyal pellengérezték ki az athléták műveletlenségét és a versenyzők henyélő, megbotránkoztató életmódját. Római vonatkozásban az irodalmat tehát inkább a testnevelés szelleme és az athléták erkölcsi beállítottsága elleni kritika, mintsem a testnevelés-

nek irodalmat gazdagító hatása jellemzi. Ez ugyanis abban a korban már szépnek és lelkesítőnek egyáltalán nem volt mondható.

A római birodalom bukása után a testnevelés szépségeinek és értékének a költészetben való nagyerejű feltörésével, az északi és déli féltekén lakó népeknél egyaránt találkozunk. Erre vallanak a germán költészet, elsősorban a *mondavilág* magvát jelentő, hősi küzdelmek és versenyek érdeklődést felkeltő és figyelmet lekötő mesteri leírásai. Ilyenekben igen gazdag az izlandi mondakörbe tartozó *Edda*, amelyben a testi adottságok értékelése megegyezik a klasszikus felfogással. Ezeken a műveken kívül természetesen számtalan olyan művészi leírással találkozunk, amelynek tárgya a sportszerű küzdelem és a nagy tettek dicsőítése, magasztalása. Különösen a *népéposzok*, amelyek az egyes népek, nemzetek vagy honi nagyjaik dicső tetteit és versenyeit örököltik meg, tartják nagy becsben a testneveléssel szorosan összefüggő küzdelmeket. Erről tanúskodik a világirodalom közismert éposza, a *Nibelung-ének* is; amelyben a nagy események kísérője mindenkor a *verseny*. A *Nibelung-ének* sporttörténeti szempontból is jelentős, mert gyakran előfordul, hogy a sokoldalúság nagyobb értékelésének kihangsúlyozására a hősöket több próba elé állítja és így az összetett versennyel járó küzdelmek során bontakozhat ki az igazi nagyság.

A testnevelés és irodalom szoros kapcsolata a finnek csodálatosan szép époszában, a *Kalevalában* is kidomborodik. Értékét növeli a versengéseknek helytálló, szakértelemmel történt leírása is.

A középkorban a *népies játékok* és a *lovagi torna* az az intézmény, amely biztosítja az átmenetet az előző kor és a legújabb kor sportélete között. S bár e kor költészetét is ihleti a testnevelés és témául szolgál a *bárdok dala*ihoz, *Shakespeare* és mások *drámái*hoz, vagy egyes *regények* megírásához, mégis a testnevelés nem jelentkezik bennük olyan eleven erővel, mint a görög irodalomban. Azonban, hogy a testnevelés az újkorban mégis felvirágzott, annak oka a múlt idők szépségeinek és értékeinek felújítását óhajtó vágy volt. Különösen az antik világ elmélkedő bölcsességét és kiegyensúlyozott életszemléletét kívánta újraéleszteni a kifáradt, nyugalmat kereső ember. A renaissance meghirdeti az ép testben ép lélek évezredes gondolatát, a szépnek, jónak és igaznak szeretetét, melyhez csak a test és szellem harmonikus kiművelése révén juthat el az ember. A helléni kor értékeinek a bölcselők, tudósok, írók részéről történt feltárásának eredményeként, a *humanisták* a testnevelés embert formáló hatásának szószólóivá váltak. Műveikben pedig a testnevelés elveinek, az *egész ember nevelése* érdekében történő alkalmazását sürgetik. Hatásukra az új, modern testnevelés bontakozott ki, amely meghonosodott az egész világon. Megjelennek az önálló és az orvostudománnyal karöltve írt testnevelési művek is, amelyek a sportorvosi szakirodalom alapjait vetik meg.

Végezetül megállapíthatjuk azt is, hogy mivel a sportban a végső cél a fizikai képességek és tulajdonságok kialakítása mellett, ezeknek a szellemi-erkölcs-akarati tulajdonságokkal való összehangolása, a testnevelés és sport a lélektani és etikai problémákkal foglalkozó tudományokat is megtermékenyítette.

Amennyiben tágabb értelemben véve az emberek egymás közötti *harca* és az állatok elleni küzdelme a *vadászat* a testnevelés körébe tartozik, és amennyiben az ember *ősi rajzai*, *festményei* és különböző anyagokból készült *faragásai*, — amelyek a legősibb létfenntartási problémával, a létért való küzdelemmel kapcsolatosak — művészi produktumnak tekinthetők, úgy ez az ősművészet a testneveléssel való kapcsolatoknak a kezdetét jelenti. Az ókori, keleti népek (egyiptom, asszír, babilon, perzsa és krétai) feltárt kulturális emlékei, már szembeötlően tükrözik a testnevelésnek a művészettel való szoros kapcsolatát. Az eszményien tökéletes emberi alak és sportbeli mozgásának harmoniája olyan esztétikai érzelmeket keltettek a művészekben, amelyek hatására eddigi szűk témakörüket, sport vonatkozású formákkal gazdagíthatták. A hatás azonban kölcsönös volt, mert a sporttémákat feldolgozó művészet viszont sok esetben igen fontos sporttörténeti problémának megoldását segítette elő. A letűnt kultúrák, múzeumokban összegyűjtött, művészi értékű hagyatékainak tanulmányozása által, eddig számtalan, értékes megállapításra kerülhetett sor.

Igy a ránk maradt egyiptomi műemlékek arról tanúskodnak, hogy többnyire az építőművészettel kapcsolatosak, és ezek is, inkább a halotti kultusz náluk kialakult formájára vetnek világot, mintsem testnevelési vonatkozásokra. Ilyen vonatkozásban csupán egy-egy sír, vagy templom falán fellelhető birkózó és vadászcena érdemel említést.

Az egyiptomi és szumir művészettel szemben az asszír művészet már lényeges fejlődést mutat. Ábrázolásukban ugyanis a testi-léleki tulajdonságok együtt jelennek meg, amire a főleg harci jeleneteket megörökítő témák igen alkalmasak. E téren nem jelent fejlődést a Tigrisen átúszó babiloniaiakat ábrázoló dombormű sem, azonban sporttörténeti értéke jelentős. Mindezekből megállapíthatjuk, hogy a legrégebbi kultúrák művészetében testnevelési kapcsolatokat csak a legtágabb értelemben mutathatunk ki, mivel a testnevelés abban az időben igen szűk körre korlátozódott, gyakorlatilag pedig csak a harcra való előkészítést szolgálták [14].

A magasabb célok megvalósításának, nélkülözhetetlen eszközöként elismert testneveléssel és az ezzel kapcsolatos sportmozgások művészien szép, szinte utolérhetetlenül élményszerű ábrázolásával azonban már a krétai, illetve görög képzőművészetben találkozunk. A krétai művészetben mutatkoznak első nyomai annak, miként is inspirálta a testnevelés e csodálatos kultúrájú nép fejlődő művészetét. Ilyenek a knossosi palota és a candiai múzeum falát díszítő, bikaviadalt ábrázoló *freskók*, vagy a Hagia Triadán talált értékes ökölvívó *váza*. E műveken az ábrázolás fejlettebb fokát abban látjuk, hogy a művek kifejezésben gazdagabbak, hiszen az ábrázolt témán túlmenően a cselekmény előzményeit és következményeit is érzékelteti.

A görög agonisztikával kapcsolatos művészet, mint a knossosi műveltség örököse, a hellaszi életforma talajából olyan magas szintre emelkedett, amely még napjainkban is csodálatot ébreszt minden emberben.

A test és lélek harmóniájának kérdése a görög bölcsek, filozófusok és írók évezredes problémája volt. Keresték azt a módot, amelynek segítségével biztosítani lehet a test és lélek szépségeinek kialakítását. E cél

elérhetőségét az agonisztikában látták. Éppen ezért a gymnastikát a vallási és társadalmi élet minden megnyilvánulásával, tehát a képzőművészettel is kapcsolatba hozták, miáltal lehetővé vált az emberi test tökéletességének, mint ideálnak bemutatása.

De »a művész nemcsak a mozgás szépségéért kereste az agonisztikai jeleneteket, hanem győztesszobrok, fogadalmi-szobrok, versenydíjak készítésével iparszerűen is foglalkozott, úgyhogy nagy számban fennmaradt műveikből és másolataiból a görög testnevelés képe szinte tökéletesen rekonstruálható« [15]. A *győztesszobrok* változatai, különböző típusai arra vallanak, hogy a versenyző atléták testének nyugodt szépsége, tökéletes arányai, mozgásuk ritmikus formája vagy az arcról sugárzó győzelmi vágy és kivívott győzelem, mind kínálkozó témák voltak a megőrkítés számára. A ránk maradt értékes győztes-szobrok olyan gazdag változatot mutatnak, hogy a feldolgozott témák szerinti csoportosításuk a könnyebb áttekinthetőség céljából szükségesnek mutatkozott. Ezek a következők: Apollók, álló atléták, imát felajánló atléták, atléták srigilisszel, Diadumenos típus, olajöntő atléta, atléta olajággal, verseny utáni pihenő atléta, mozgásban levő atléta, a csoportokba tartozó egy-egy mű, mint Polykleitos Doryphorosa, az Olajöntő, Lysippos Apoxiomenosa, Myron Diskobolos, valamennyi kultúr nép művelt tagjai előtt ismereteseek és szemlélésük a legnagyobb művészi élményt keltik fel bennük [16].

A felsorolt, jobbára múzeumokban ma is fellelhető sporttárgyú klasszikus szobrok, továbbá egész sportjeleneteket felölölő és sportmozdulatokat filmszerűen ábrázoló *vázarázok, domborművek, reliefek, iparművészeti tárgyak, sporttárgyú építőművészet* mind megannyi érzékelhető bizonyítéka a kölcsönös hatásnak, amely a görög testnevelés és a képzőművészet között fennáll.

Elmondhatjuk tehát, hogy a ragyogó olympiai ünnepségek nemcsak a költő lantját ihlették meg, hanem a szebbnél szebb testű atléták, meg a szent ligetben pompázó szobrok, templomok, épületek termékenyítően hatottak a képzőművészetre is [17].

A hellenizmusnak agonisztikát felmagasztaló eszméi és a vele ölelkező képzőművészete azonban nem maradt meg szűk határok között, hanem elindult hódító útjára nyugat felé. Hatására a rómaiak kifejlesztik nemzeti művészetüket, de a gymnastika régi nemes formája már nem igen lelkesíti őket. Ezért, igazi testnevelési vonatkozású művészi emlék nem is igen maradt ránk, a gyakorlólhelyek és versenyterek monumentális, művészeti alkotásain kívül, mint a Circus Maximus, a Colosseum és a thermák.

A kort követő századok és különböző művészetük, érthető okoknál fogva, szintén nem igen keresik a testnevelési témákat, így emlékeik sem művészi, sem sporttörténeti szempontból említésre nem méltók.

A felvilágosodás, a természettudományos szemlélet azonban ebben a vonatkozásban is csakhamar kezdi éreztetni hatását. Előkészíti a modern kor *realizmusát*, amelynek nyomán a testnevelés és művészet ismét egymásra talál. Felújulnak a világ népei közötti béke gondolatát és helléni eszméket hirdető olympiai játékok, ahol a művészet és irodalom ismét ihletet nyer, gazdagítván a világ kulturális értékeit maradandó festészeti, szobrászati és építészeti művekkel. Az újkori olympiai játékok hatására

kialakult az úgynevezett *sportművészet*, amit a *szellemi versenyek* egészítettek ki. Legkiválóbb és szakszempontról is tökéletes alkotás Bourdelle »Az íjász« szobra, és a belga Rik Woutersnek »Táncoló leány« c. műve. Hazai vonatkozásban meg kell említeni Jálics Ernő »Gerelyvető«-jét, Petri Lajos »Startoló«, és »Győztes futó« c. szobrait, valamint Erdely D.—László P. »Stafétafutók«-at ábrázoló, a cselekvést hűen kifejező, lendületes és mozgalmas, sportszakértelemmel elkészített szobrokat [18]. A sport iránti érdeklődés különösen az *építőművészettel* kapcsolatban vet fel megoldandó problémákat. A tízezreket befogadó *stadionok, uszodák, sportcsarnokok* megalkotásához, amelyek szinte túl is szárnyalják a klasszikus elődök csodálatos képzelőerejét és technikáját, a sport adta az ösztönzést.

V.

Említettük, hogy a görög bölcselek közül többen aktív versenyzők voltak. Így Platon birkózásban, Euripidész ökölvívásban ért el bajnokságot, amely nagy örömet szerzett számukra és büszkéek is voltak rá. A testnevelésről vallott felfogásukat, — amely szerint a versenyzés az emberi tökéletesedés, tehát az erkölcs-akarat tulajdonságok, végső fokán a *lelki erő és jellem* kialakításának, legjelentősebb eszköze; — műveikben történt ismertetésén túlmenően azzal is kihangsúlyozták, hogy maguk is részt vettek a gyakorlásban és versenyzésben. *Pindaros* szerint »Az istenek a játékok barátai.« Felfogásuk tehát az volt, hogy csak a sportban kifejlődött testi-lelki harmónia biztosíthatja az isteneknek tetsző életet, miáltal az *agonisztika* az emberi *boldogságnak* és *erkölcsi jóra* való *törekvésnek* alapja lett. Ezek szerint a test kultuszában az erkölcs és boldogság szoros kapcsolatát látták, amely a *kalokagathiában* öltött valóságot. Ezen a ponton találkozunk a görög filozófia a testnevelésről vallott felfogással, amely nem egyéb, mint *életbölcselet*. A filozófia és agonisztika, kezdet óta, szinte elválaszthatatlan útítársak a görög névelésben. Éppen ezért tanításuk, egyenlő értékelés alapján, egyszerre folyt évszázadokon át a *gymnáziumokban*. A görög filozófia, amely tulajdonképpen a bölcsesség szeretetét jelenti, a görögök annyiszor megcsodált világszemléletéből fakadt. A görögöknél ugyanis nem volt a tudásnak olyan területe, amely érdeklődésük körén kívül esett volna. Hogyne érdekelte volna a legszubjektívabb tapasztalat, a *test és lélek harmóniájának* legközvetlenebb problémája, amelyben a lelki nagyság és erkölcsi erő biztosítékát vélték fellelni. E felfogásuk, alapja értékelésüknek is. Az olympiai versenyek alatt kitűnt ugyanis, hogy a görögök nem lelkesedtek az egyoldalú, pusztán testi képességek túlfeszítése révén, de lelki nagyság és erkölcsi fennköeltség nélkül kivívott győzelmekért. Az antik olympiai irodalom is dicsőítésben és megénekelésben mindig előnyben részesítette az *akarat-erőt*, vagy a *lelki nagyságot* a pusztán testi erővel vagy ügyességgel győzelmet kivívóval szemben. Ezért írtak a filozófusok és írók megkülönböztetett dicsérettel *Melankomáról*, aki akaraterejével és nemeslelkűségével, nem pedig az ellenfél megsebesítésével vívta ki győzelmeit [19].

Az elmondottakból kilágoosan kitűnik, hogy a görög bölcselek különböző tettek *testi* képességek és *lelki tulajdonságok* között és

kezdetben megkülönböztették a testet a lélektől, de a két valóság között nem lényegi, hanem csupán fokozati különbséget láttak. Kiélezett formában csak vallási vonatkozásban találkozunk az idealista filozófiában. Ellentmond ennek a tapasztalat, amely azt bizonyítja, hogy a test és a lélek egységet alkot az *Ember* valóságában. Eszerint a test és lélek harmóniájára vonatkozó, bölcséleti problematizáláson túlmenően, már korszerűtlen a test és lélek egymástól való függetlenségéről beszélni. Ennek ugyanis a fennálló funkcionális egység ellene mond. Mint tan, ezért elfogadhatatlan tehát a *parallelizmus* elmélete is, amely szerint a testi és lelki jelenségsor egymástól függetlenül, de egyszerre folyik le és csak ezért tűnik összetartozónak. Mivel viszont a tények azt bizonyítják, hogy testi oldalról lelki, lelki motívumokkal pedig testi elváltozásokat lehet előidézni, kizárólag *világnézeti* kérdéssé válik annak eldöntése, vajon a lét, vagy a tudat részesül-e elsőségben. A görög filozófusok korán felismerték a pszichofizikai-parallelizmus jelentőségét, de testkultúrájukban »a test szerepe a lélekkel szemben nem koordinált, hanem szubordinált jelentőségű volt« [20]. Viszont tapasztalatból tudták azt is, hogy a lélek élete bizonyos tekintetben mindig a test függvénye. Le kell még szögeznünk azt, hogy elvileg helyes a lelki mozzanatokot a testtől elválasztani, még akkor is, ha a test és szellem olyan egyoldaluságok is, amelyek egymásra vannak utalva. Ezt a tudományos szemlélet is megkívánja.

A testnevelés és sport *célkitűzéseinél* fogva, mely szerint egészséges, kiváló szellemi és erkölcs-akarat tulajdonságokkal rendelkező *személyiség* kialakításán fáradozik, a filozófián túl *lélektani* és *etikai* problémák hordozójává is válik. A sportolás és vele járó versenyzés sportlélektani problémákat vet felszínre, mint pl. azt, vajon mennyire alkalmas a testnevelés az *akarat* tényezőinek fejlesztésére.

Az érdektől mentes, tiszta sport eszméje viszont a filozófia újabb ágával, az etikával teremt kapcsolatot, melynek feladata lefektetni azokat az erkölcsi imperatívuszokat, amelyeknek be nem tartása a sport dekadenciájához vezet.

VI.

Minden nemzet testkultúrájának értékét a testnevelésnek és sportnak a társadalomban betöltött szerepe határozza meg. Miután befejezésül a testnevelésnek és sportnak társadalmi jelentőségére óhajtok rámutatni, legcélravezetőbbnek azt a módot választottam, amely a két fogalomnak egymástól való elkülönítésének szükségességéből fakad. Ebből tűnik ki azután, hogy bár a testnevelés a nagyobb fogalomkör, amelybe a sport is, mint részegység beletartozik, társadalmi szerepét tekintve más, különbözik a sportétól.

Legközelebb az a felfogás áll hozzánk, amely szerint a *testnevelés* az általános embernevelés egy szűkebb köre és az egészséges életre való nevelés célkitűzésével az *egész nevelés egy része*. Azonban, mivel a testi és szellemi nevelés egymástól el nem különíthető, a fogalom által érzékeltetett tartalom, *test-nevelés*, — tehát a pusztán fizikai képességek; erő, ügyesség, gyorsaság, állóképesség stb. kialakítását célzó, egyoldalú tevékenység — nem fedi a valóságot, mert ez a *lelki*, főleg erkölcs-

akarati funkciók működtetésével is szoros kapcsolatban van. Eme állításunk alapján, amelyet tapasztalati tények igazolnak, a testnevelés a szellemi neveléssel egyidős, és *azonos értéke* a harmonikusan fejlett *személyiség* kialakításának műveletében nem lehet vitás. Ezek szerint a testnevelés a társadalom kultúrmegnyilvánulásainak az a területe, amellyel a fent jelzett egyetemes törekvést segítjük megvalósítani. Nem lehet vitás, hogy ennek előfeltétele a tartós *egészség*. Ugyanis egy nemzet kultúrszínvonalát csak egészséges tagjai képesek emelni, míg a betegek a termelésből, az aktív munkából való kiesés következtében a társadalomnak megterhelést és gondot okoznak. Mind az egyéni, mind a társadalom szempontjából kívánatos testi fejlettséget, az egészséges életre való nevelést a testnevelés feladatai között találjuk meg. Így a testnevelés végig kíséri az embert, születésétől kezdve öreg koráig, nemre való tekintet nélkül és ezáltal nélkülözhetetlen eszközévé válik az egészségnek, a szellemi és fizikai felfrissülésnek, a jó közérzetnek és életkedvnek, a lelki harmóniának és a fiatalság megőrzésének.

Ezeknek jelentősége nem kis mértékű mind az egyéni, mind a társadalmi munkaenergia gyarapítása, tehát a *termelő munka* eredményességének fokozása, de az átütő erejű *honvédelem* megszervezése szempontjából sem. Amíg tehát a testnevelés a társadalmi igények figyelembe vétele alapján, a *tömegeknek* nyújt lehetőséget fizikai képességeiknek és erkölcsi tulajdonságaiknak kifejlesztésére, továbbá felüdülésére és szórakozására, végső fokon a személyiség kialakítására, az egészségügy színvonalának emelésére, és a társadalmi munkaenergia fokozására; addig a nagyobb *igénnyel* rendelkezők számára szolgál a sport. Ez utóbbi többletként elősegíti a kultúrigény kielégítését, továbbá az edzések és versenyek lehetőségein keresztül az *egyenlőtlenség* és *kisebbségség* érzéseinek felszámolását. Azonban, ha a sport egészségi és hangulatkeltő hatását vizsgáljuk a versenyző szemszögéből, a testneveléshez viszonyítva, meg kell állapítanunk — mivel nagyobb igényeket támaszt a fizikai képességekkel és akaraterővel szemben, — nem ajánlható mindenki számára. Mégis, »hogy százan testi kultúrában részesedjenek, kell hogy ötvenen sportoljanak. Hogy ötvenen sportoljanak, kell, hogy húszan specializálódjanak. Hogy húszan specializálódjanak, kell, hogy ötből csodálatos teljesítmények teljenek. Lehetetlen e körből kilépni. Mind fogja egymást összefüggő láncban« [21]. Ilyen okfejtéssel értékelte a versenysport szükségességét a Revue Olympique. 1913. Az emberiség történetében, minden időben olyan nagy szerepet betöltő sport lényegére Coubertin, a modern olimpia felújítója mutat rá. »A sport erőteljes izomgyakorlatnak az akaraton és megszokáson alapuló kultusza, mely a fokozatos eredmények vágyából ered, és a kockázatig is elmegy. Ennélfogva öt elem van benne, kezdeményezés, kitartás, erőteljesség, a tökéletesbülés keresése és hidegvér a netáni veszedelemmel szemben.« [22]. Amíg tehát a tágabb értelemben vett testnevelés a társadalmi célkitűzések megvalósítására beállított eszköz, addig a sport, amelynek lényege a verseny, az egyén erkölcs-akarati tökéletesbülésének olyan lehetősége, amely a cél érdekében az akaratnak és testi képességeknek, szinte aszkézisig menő megfeszítését kívánja meg az embertől. Következésképpen, erre csak olyan ember vállalkozhat, aki nem riad vissza a versenyzéssel járó eset-

leges lelki és testi megpróbáltatásoktól, szenvedésektől. Mindezt olyan erkölcsi javak megszilárdulásaért vállalja a versenyző, mint az önbizalom, az akaraterő, vagy a lelki nagyság.

Látjuk tehát, hogy a testnevelést és a sportot lényegében elválasztani egymástól nem lehet, hiszen egyikből sem hiányozhat a versengés, az akarat és testi képességek igénybevétele. A különbség azonban a versenyzésre való felkészülésben és a versenyzés módjában van. Társadalmi értékelés szempontjából azonban a kettő kiegészíti egymást. A testkultúra ugyanis csak akkor virágozhat igazán, ha mindenki számára megvan a lehetőség testi-szellemi és erkölcs-akarati tulajdonságainak oly mértékű fejlesztésére, amelyet saját adottságai és körülményei involváltnak.

Mindeddig természetesen arra a testnevelésre és sportra vonatkoztattuk megállapításainkat, amely végső célkitűzéseként a társadalmi haladás előmozdítását szolgálja és mentes az álamatőr vagy professzionista szellemtől. Az ily értelmű testnevelés és sport, azaz a tömegek testnevelése és a kiválók sportja között fennálló összhang szükségességét a következőkben világítjuk meg: »Az amatőr sport minden eredménye szoros nexusban van a nemzeti sportkultúrával és gyökerei mélyen nyúlnak le a nemzeti talajba. Minden amatőr a széles néprétegek általánosan elterjedt sporttudásán keresztül lesz kiválónak és a sok átlagos, közepes versenyző vállain emelkedik fel a magasba. Minden egyes amatőr sportágban a sok száz közepes sportoló egymással való küzdelme váltja ki a legtehetségesebb amatőrök eredményét, amiért is az amatőr versenysport eredményei mindig jelzik azt is, hogy milyen sportszellem és milyen technikai tudás van a széles néprétegek között elterjedve. Ezért mondhatjuk, hogy az amatőr versenysport eredményei reprezentálják a nemzet kulturális fejlettségét a sport szempontjából.« [23].

Végezetül meg kell jegyeznünk azt, hogy egy nemzet sport-kultúrája akkor maradandó, ha nem a személyi kultuszban és a sztárok nevelésében, hanem összes tagjai testi-szellemi kultúrájának növelésében látja a lényegét.

Összefoglalás: A legfontosabb kultúrterületeknek, — mint a vallás, művészet és filozófia — a testneveléssel és sporttal fennálló kapcsolatát tekintettük át vázlatosan. A kultúra és a testnevelés viszonyát vizsgálván, azt tapasztaljuk, hogy az emberiség művelődéstörténete át meg átszöött a testkultusz eszméivel. Ez viszont a testi és lelki jelenségek organikus egységéből következik. Látszólag, tehát ellentmondásnak tűnik külön testkultúráról beszélni, hiszen minden, ami kultúra, a szellemi élet legmélyén gyökerezik. Kimutattuk azonban, hogy a testkultusz a kultúrával, illetve annak egyes ágaival való kapcsolata alapján a szellem területével szorosan összefügg, és így a testnevelés és sport vitathatatlanul kulturális jelenség, vagyis a kultúra egyik ága.

Megállapítottuk továbbá azt, hogy a testnevelés és sport a testben és lélekben harmonikusan fejlett személyiség kialakításának, valamint az erkölcsi jóra törekvésnek eszköze, miáltal a társadalom életében a nélkülözhetetlen kultúrterényező szerepét tölti be.

JEGYZETEK

- [1] Mező F.: Az olimpiai játékok története. Bp. 1919. 230. Háromezeréves ifjúság. Bp. 1947. 5.
- [2] Pier de Coubertin: Sportpedagógia. Bp. 1931. 10.
- [3] Rézler Gyula: Bevezetés a szociológiába. Bp. 1948. 68.
- [4] Misángyi Ottó: A testnevelés jelentősége a közművelődésben. Bp. 1935. 6.
- [5] Luis Aragin: Ember és kultúra. Bp. 1949. 7. 36.
- [6] Misángyi O.: I. m. 17.
- [7] Mező F.: I. m. 210.
- [8] Coubertin: I. m. 6.
- [9] Doros Gy.: A sport etikája és lélektana. Bp. 1943. 104.
- [10] Misángyi O.: I. m. 23.
- [11] Uo. 24.
- [12] Uo. 68.
- [13] Mező F.: Az olimpiai játékok története. Bp. 1929. 200.
- [14] Misángyi O.: I. m. 80.
- [15] Mező F.: Az olimpiai játékok története. Bp. 1929. 189–191.
- [16] Misángyi O.: I. m. 85–87.
- [17] Uo. 291.
- [18] Petri Lajos: Sportábrázolások a szobrászatban. Élet és tudomány. 1957. jan. 9. 1. sz.
- [19] Doros: I. m. 106–107.
- [20] Uo. 102.
- [21] Coubertin: I. m. 31.
- [22] Uo. 3.
- [23] Doros: I. m. 95.
- [24] M. Gorkij: Az igazi kultúra. 1950. Bp.
- [25] H. Nagy J.: A filozófia. 1944. Bp.
- [26] Ilovay S.: A munka és sport. 1935. Bp.
- [27] K. Mannheim: A jelenkori szociológia feladatai. 1945. Bp.
- [28] M. Neiman: Lenin és a művészet.
- [29] Siklóssy L.: A magyar sport ezer éve. I–III. 1927. Bp.

ФИЗКУЛЬТУРА И СПОРТ В ЗЕРКАЛЕ КУЛЬТУРЫ

А. Кардос

В статье мы указали на то, что физкультура и спорт имеют характеризующие культуру приметы и, что история культуры человечества является протканной с идеями культа тела. Это доказали на основании тесной связи физкультуры и спорта с самыми важными областями культуры, вместе с тем показали его связь с областью духа. Это следует из органического единства физических и психических явлений.

Далее мы установили, что физкультура и спорт являются средством стремления к образованию физически и психически гармонично развитой личности и к моральной доброте; вместе с тем играют роль незаменимого в жизни общества культурного фактора.

На основании выше сказанных неоспоримо, что физкультура и спорт являются культурным явлением, то есть отделом культуры.

TURNEN UND SPORT IM SPIEGEL DER KULTUR

Von

A. KARDOS

In der Studie deutet der Verfasser darauf hin, dass Turnen und Sport über für die Kultur kennzeichnende spezifische Merkmale verfügen, und dass die Kulturgeschichte mit der Idee der Körperkultur durchwoben ist. Er beweist dies durch

die enge Verbundenheit der Körperkultur und des Sports mit den wichtigsten Kulturgebieten. Dies folgt übrigens aus der organischen Einheit der körperlichen und seelischen Erscheinungen.

Er stellt ferner fest, dass Turnen und Sport das Mittel sind, seelisch und körperlich harmonische Personen heranzubilden, ferner ein Mittel, das Streben nach dem moralisch Guten zu erwecken, wodurch sie im Leben der Gesellschaft die Aufgabe eines unentbehrlichen Kulturfaktors erfüllen.

Auf Grund dieser Feststellungen zieht er den Schluss, es sei eine unbestreitbare Tatsache, dass Turnen und Sport kulturelle Erscheinungen, d. h. ein Zweig der Kultur sind.

A MUZIKALITÁS VIZSGÁLATA

Írta: SZEGHY ENDRE

Régóta foglalkoztat elsősorban az a probléma, hogy zenei szempontból mit lehet a 6—14 éves tanulóktól kívánni? Hogyan juthatunk könnyebben értékes eredményekhez? Melyek a zenei képességek a muzikalitás alapjául szolgáló részegységei?

Kísérleteimet, vizsgálataimat 1938-ban kezdtem el, miután áttanulmányoztam az erre vonatkozó szakirodalmat. Értékeltem a napjainkig elért eredményeket s megszívleltem a muzikalitás tudományos definícióit.

A muzikalitás sokféle meghatározásának alapját, *a hallás, a dallam, a ritmus-, és a harmónia-érzék alkotják*. Ha a muzikalitásig akarunk tehát eljutni, akkor kísérleteink középpontjába az ezekkel kapcsolatos részlet-képességek vizsgálatát kell tennünk.

Mindazok a hangtulajdonságok, melyeket a gyermek lelki világában élni látunk, a következő kísérletek alapját képezték: Hangközök, hangzatok, hangnemek, hangszín, rezonancia, hangmagasság és erősség, ritmus, konszonancia, diszszonancia, a ritmikus, a melódikus, a harmónikus, a polifón, a tonális és a belső hallás.

De ugyanúgy a vizsgálatok alapjául szolgálnak azok a lelki tevékenységek is, amelyek a kísérleti személyek értelmi színvonalának megfelelnek: *A hangképzetek, a képzettársítás, az emlékezet*; az értelmi tevékenységet befolyásoló heterogén tényezők: *az érzelem, a környezet, a szokás*, valamint a produktív értelmi tevékenység alapja: *a fantázia*.

A kísérletek ily módon való összeállítására az készítetett, hogy a zenei képesség vizsgálata nem lehet egyedül a zenei elemek vizsgálata, vagyis nem lehet csak a lelki- és a szellemi képesség vizsgálata, hanem a kettő szoros kapcsolata adja a zenei képesség vizsgálatának egészét. A zenei képesség nemcsak az adottságtól függ, hanem ennél is, mint mindegyik képesség kifejlődésénél, szükség van az emberi kvalitások és egyéni jellemtulajdonságok mélységére és gazdagságára is.

Kísérleti személyekül annakidején 10—14 éves »polgári iskolai« tanulókat választottam.

Az eredményeket táblázatokban, grafikonokkal, százalékosan mutattam ki, s közöltem az 1940-ben megjelent értekezésemben, (Irodalom 19.) kitérve a pedagógiai vonatkozásokra is.

A felszabadulás után tudományos képességvizsgálati módszeremnek gyakorlativá tételénél olyan formát alkalmaztam, amely a zeneoktatás

színvonalasabbá tétele érdekében is használható, mivel széles körben végeztünk 6—14 éves tanulókon alkalmassági vizsgálatokat.

Módszerem kipróbálására 1948 őszén adódott első ízben alkalom, amikor a békéstarhosi zenei szakirányú iskola felvételi vizsgáinak lefolytatására kaptam megbízatást. Az itt nyert tapasztalatok alapján folytattam munkámat 1949 tavaszán a szegedi Áll. Zenekonzervatóriumban, ahol 700 általános iskolai növendék zenei képességvizsgálata kezdődött 1949. év április havában.

Ugyanez év augusztusában ismét Békés-Tarhos következett, szeptemberben pedig Győr.

Ekként közel 2000 gyermek vizsgálata alapján győződhettem meg módszerem helyességéről, de hibáiról is.

Hangsúlyozom, hogy módszeremet nem tartom véglegesnek, lezárt-nak. Összevetve azonban a hazai és külföldi hasonló törekvésekkel, szeretném hinni, hogy szerény munkám a muzikalitás megállapítására, felvételi vizsgálóhoz, részletesen kidolgozott, kikísérletezett, s a fenti gyakorlatra hivatkozva — bevált módszerem alapján eddig a legelfogadhatóbb-nak látszik. Mégis kísérletnek tekintem, indulásnak, amely a fejlődés útján az elérkezéshez, a betetőzéshez vezethet.

Az első alkalommal használt exakt módszerem részlet-komplexumait helyesbítenem kellett, főképpen a vizsgálat időtartamára vonatkozólag. Hogy minél gyakorlatibbá tegyem, egyes vizsgálati kérdéseket elhagytam vagy összevontam. Az eredetileg egyórás időtartamot ekként egy-egy vizsgálati személynél 30—40 perccel sikerült csökkentenem. Tapasztalataim azt mutatják, hogy a 20—35 perces idő nem vette kimerítően igénybe a vizsgálandók figyelemkoncentrációját. De gondoljunk arra is, hogy a hazánkban eddig követett, s nem egységesen alkalmazott felvételi vizsgálati idő sem volt kevesebb. És ennek a szinte pillanatokra beállított s utólag nem igazolható volta mennyi gátlásba ütközött! (A szigorú »bizottság« előtti szerepléstől való félelem, szorongás, a feltett kérdések heterogénitása, az esetleges sikertelenség megszégyenítő előtárása, az alkalmatlansággal való megbélyegzés ténye, az »ítélet« nyilvánosság előtti kihirdetése, stb.) Ezeket pedig az alább ismertetendő módszerem csaknem teljes egészében kiküszöböli. A vizsgálandó személy az egész vizsgálat tartama alatt nem tudja, hogy a feltett kérdésekre jól vagy rosszul válaszolt-e. Feleletei viszont hiteltérdemlően lerögzíthetők, utólag bármikor »írásban« bizonyíthatók, globális muzikalitása »lefényképezett« valóságának megfelelő módon. Az »előhívott« pszichogrammok nemcsak a való tényeket tükrözik, de a zenepedagógus számára is értékes iniciatívákat adnak, a zenei személyiség minél tökéletesebb kialakítása érdekében.

A kísérletek sorozatát olyan általános kérdések előzik meg, amelyek a vizsgált személyek (V. Sz.) körülményeit tárják föl. Ilyenek a Vizsgálati-lap (V. l.) első oldalán feljegyzettek (337. l.).

1. A vizsgálandó neve, lakáscíme.
2. Születési helye (év, hó, nap).
3. Atyja, anyja foglalkozása.
4. Milyen iskolába jár, melyik osztályba?
5. Milyen hangszeren játszik és mióta?

6. Mióta énekel?
7. Volt-e alkalma többször zenét hallgatni, hol?
8. a) Milyen hangszereket ismer?
- b) Milyen zenét szeret legjobban hallgatni (ének, zenekar, énekkar, vonós, fúvós, jazz, cigányzene, opera, operett) és miért?
9. a) Mit szeret legszívesebben: énekelni, hangszeren játszani vagy zenét hallgatni?
- b) Van-e rádiójuk, hallgatja-e és mit?
10. Szülei, nagyszülei, testvérei, rokonai közül kik énekelnek vagy játszanak hangszeren és milyen hangszeren?
11. Általános tanulmányi eredménye az iskolában?
12. Ének-osztályzata?
13. Számtan-osztályzata?

Megjegyzések.

Mindezek rendkívül fontosak az összeredmény kiértékelésénél. (Pl. a környezet *pozitív* és *negatív* hatással módosíthatja a képesség, illetve a tehetség kifejlődését. *Pozitív* hatásról akkor van szó, amikor a környezet a képesség kifejlődésének összes feltételeit nyújthatja. *Negatív* hatás: 1. Az aktív elnyomatás, melynél az esetleges tehetség háttérbe szorul, nem érvényesülhet, vagy csak más körülmény hatása alatt kerül felszínre. Ilyen a gyermek munkakedvét vagy önértékét romboló kijelentés: »botfűlű«. Az ilyen kijelentések annyira elvehetik kedvét, hogy teljesen más irányba fordítják az érdeklődését. 2. *Negativum* a nehéz feladatok elé állítás is; ilyenkor a gyermek saját erőfeszítése idézheti elő a tehetség kifejlődését. A hatás ebben az esetben eredetileg negatív és helytelen, de kedvező eredményeket válthat ki. 3. Bizonyos *részképességek hiányérzete* is kiválthatja a képesség, illetve a tehetség kifejlődését («csekélyebbértékűség érzék»). Nagy hatása van a tehetség kifejlődésében a *sikernek*, illetve a *sikertelenségnek*. Néha a képesség kialakulásának kezdetén a kudarc eltemethet egy valódi tehetséget, viszont kisebb képességűnél is a siker jelentheti a tehetséggé való fejlődést.

A *hangadószer* *fogyatékosága* szintén gátló körülmény lehet a tehetség kifejlődésében. Számtalan eset bizonyítja, hogy az énekhang hiánya mellett a zenei tehetség tökéletesen kifejlődhet, ha a többi rész-képesség eléggé fejlett.

Az *akarat* és az *érzelem* a tehetség kialakulásának ugyancsak fontos eszközei. Az akarat biztosítja az önuralmat, szemben a fantázia részletmunkájával, de viszont ebben az érzelem támogatja.

Az akarat hiányában alakul ki az ún. *labilisak*, változékonyak áltehetsége, akiknek munkáját túlságosan elaprózza az általános fogékonyságuk, amelynek folytán egyik tárgykörrel a másikra ugrál az érdeklődésük; hiányzik belőlük a produktívításhoz szükséges kitartás egy probléma kidolgozásához.

Előfordul, mégpedig eléggé gyakran, hogy az ilyen művészi diszpozíció, éppen mert sokoldalú, nem robban ki tettekben.

Az összes adottságok megléte esetén is találkozunk »áltehetségekkel«. Ezek egyike az ún. »eszköznélküli tehetség«, aki kellő érzelmi differenciáltsággal és intellektuális képességekkel rendelkezik ugyan, de nincs meg az útja az önálló kifejezés területén, nem tudja magát megmutatni, mindig improduktív marad. Az ilyenfajta látszattehetség fejlődése nagyon szépen indul meg, mert intenzív érdeklődésű, igaz elmélyülésre képes, de amikor tehetsége igazi kifejlesztésére, komoly produktivitásra kerülne a sor, akkor derül ki, hogy nincs meg hozzá az invenciója.

A kísérletek sorrendje a vizsgálati kérdések ismertetése alapján:

- A) Szabadon választott ének előadása.
- B) A hangköz, a hangzat (szukcesszív és szimultán) és hangszín vizsgálata.
- C) A ritmus-érzék vizsgálata.
- D) A dallamemlékezet vizsgálata, ismert dallamokkal.
- E) A dallamfelfogás és a dallamemlékezet vizsgálata, részben ismeretlen dallamokkal.
- F) A zenei stílusbeli érzék és a zenei beleélési képesség vizsgálata.

A vizsgálatok lefolytatása.

A vizsgálat alatt a vizsgálatvezetőn (V. V.), a feleleteket lejegyzőn (F. L.) és a vizsgált személyén (V. Sz.) kívül más nem tartózkodhat a helyszínen. A V. V. a zongoránál ülve helyezkedik el, V. Sz. pedig a zongora mellett úgy, hogy a billentyűzetet ne láthassa.

A V. Sz., a V. V.-től *háromszor egymásután* hangoztatott vizsgálati kérdéseket háromszor egymásután reprodukálja (utánaénekli, esetleg füttyli). Ha tudja, megnevezi, — szolmizálva, vagy betűnévvel —. (A háromszori adásnak és reprodukciónak indokolása, hogy a bevézéshez ennyi időre feltétlenül szükség van, de az is, hogy a felidőzés javító vagy rontó tendenciája később pedagógiailag — tanítás, képzés — hasznosítható legyen.) A V. Sz.-nek nem kell reprodukálnia azokat a kérdéseket, melyeknél csak a ráismerés útján való megnevezés a primär fontosságú. (A V. Sz.-től kapott feleleteket, később ismertetendő módon, a lejegyző írja be a Vizsgálati-lap (V. l.) megfelelő rovatába.

Sem a V. V., sem a lejegyző részéről történő tetszés vagy nemtetszésnyilvánítás nemcsak pszichológia-ellenes, de egyenesen káros és tilos! Minden észrevehető reagálás nélkül kell tudomásul venni a V. Sz.-ek válaszait. Segítésnek, pedagógiai ráhatásnak, dicséretnek, korholásnak itt nincs helye!

Rendkívül fontos a vizsgálati kérdések összeállítása, amely pszichológiai és zenei tudást igényel. Példaképpen felsorolom az eddigi vizsgálataink alkalmával feladott kérdéseket. Tekintettel arra, hogy általános iskolai tanulók zenei alkalmasságának megállapítása volt a feladat, az általános iskolai énektanterv és utasítás figyelembevételével szerkesztettem meg a vizsgálati kérdéseket, a 6—14 éves (I—VIII. osztályos) növendékek

számára, külön-külön. *Minden osztály egységes kérdéseket kapott.* Tanéveleji vizsgálatoknál egyvel alacsonyabb, tanévvéginél pedig azonos osztályú vizsgakérdéseket adtunk, figyelemmel a tanulók birtokában lévő zenei tudásanyagra. Még kell jegyezni, hogy csak a *szempontok* lehetnek *állandók*, a *vizsgálati kérdéseket évről-évre változtatni kell.* Egy-egy vizsgálat alatt közismertté válva, elkopniak! Ezért kell óvakodnunk a válaszok fölötti mind pozitív, mind negatív kijelentésektől! (A V. Sz.-ek ezeket továbbadják s az utánuk sorra kerülők így befolyásolva, nem adhatnak reális feleleteket. Ha pl. a V. Sz.-t megdicsérjük felelete helyességéért, társait figyelmezteti, hogy úgy reagáljon, miként ő, mert az a »jó«. A V. V. *viselkedéséből tehát semmiképpen sem szabad a V. Sz.-nek megtudnia válaszai sikerét vagy sikertelenségét.*)

A) Felszólítjuk a V. Sz.-t, énekeljen egy olyan dalt, amit legjobban szeret. (Ha sokáig gondolkodna, sőt segítséget kérne, nem szabad elhatározásában befolyásolnunk. Helytelen lenne pl. az efféle ráhatás: »Énekelj egy népdalt!«.) Az ízléséhez legközelebb álló s hangrégijához legjobban illő mű megszólaltatására a következő szempontokra való tekintettel reagálunk: Hangrégio, hangterjedelem, hangszín, ritmus, tempo-agogika, prozódia, szövegmondás, kifejező ének, dinámika, intonáció. Az énekelt dal címét s a közölt részegységek kritikai megállapítását a V. l. A) rovatába írjuk. (338. oldal.) A szabadon választott dal előadásánál tapasztaltak azonban nem mérhetők reálisan, mivel a kezdő tendenciával természetesen kapcsolódó gátlások ereje nagyfokú. Ezt tehát nem értékelhetjük pontokkal — a többi kérdéshez hasonlóan —, de ennél győződhetünk meg elsősorban, hogy a V. Sz.-ek milyen hangkörben énekelnek legkényelmesebben. Ennek megfelelően transzponáljuk majd kérdéseinket. A szabadon választott dal spontaneitása legtöbbször anticipálja a további kérdésekre adott válaszok utólagos igazolását is.

B) A hangköz, a hangzot (szukcesszív és szimultán), valamint a hangszín vizsgálata.

A V. V. által zongorán háromszor hangoztatott hangközöket és hangzatokat a V. Sz. háromszor reprodukálja. (B₁₋₁₄.)

Pl.: (l. 316. lapon).

A hangszín vizsgálatánál (B₁₅) egy hangot (pl. a normal »á«-t) négy hangszeren (pl. hegedű, zongora, furulya, hangvilla) háromszor egymásután, de szimultán hangoztatunk. A kísérlet alatt, de előtte és utána sem szabad a V. Sz.-nek a hangot megszólaltatott instrumentumokat látni. (Ezt a vizsgálatot tömegesen is lehet végeztetni s a V. Sz.-ek írásban adhatnak feleletet.)

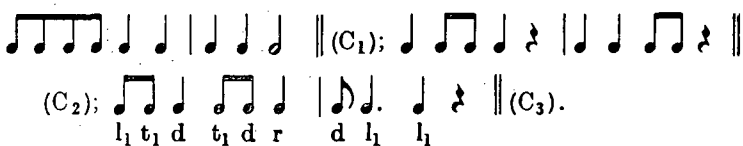
C) A ritmusérzékvizsgálatnál a V. V. egy-egy könnyebb és nehezebb ritmus-motívumot kopog (tapsol) háromszor, melyet a V. Sz. ugyancsak kopogással (tapssal) háromszor reprodukál (C₁₋₂). Majd egy dalrészletet hangoztat a V. V. háromszor zongorán játszva. A V. Sz. ennek csak a ritmusát kopogja (tapsolja) háromszor (C₃). Végül a V. V.-től váltakozó tempóban intonált népdalra (indulóra) V. Sz. járkal. (Pl.: l. 317. oldal.)

	Szukcesszív hangközök	Szinnultán hangközök	Szukcesszív hangzatok	Szinnultán hangzatok
I. osztály:	s - d (B ₁); d - f (B ₂); r - d (B ₃).	$\begin{matrix} m \\ \\ d \end{matrix} (B_6); \begin{matrix} s \\ \\ d \end{matrix} (B_7); \begin{matrix} r \\ \\ d \end{matrix} (B_8).$	s - m - d; m - d - l ₁ (B ₁₁); (B ₁₂).	
II. osztály:	Ugyanazok, mint az I. osztályban!			
III. osztály:	d - d ¹ (B ₁); s - d (B ₂); d - f (B ₃); d - l ₁ (B ₄); d - l (B ₅).	$\begin{matrix} d^1 \\ \\ d \end{matrix} (B_6); \begin{matrix} s \\ \\ d \end{matrix} (B_7); \begin{matrix} l \\ \\ d \end{matrix} (B_8);$ $\begin{matrix} d \\ \\ l_1 \end{matrix} (B_9); \begin{matrix} r \\ \\ d \end{matrix} (B_{10})$	m - d - l ₁ , (B ₁₁).	$\begin{matrix} s \\ \\ m \\ \\ d \end{matrix} (B_{13}).$
IV. osztály:	d - d ¹ (B ₁); s - d (B ₂); d - f (B ₃); d - l ₁ (B ₄); l ₁ - f (B ₅).	$\begin{matrix} d^1 \\ \\ d \end{matrix} (B_6); \begin{matrix} s \\ \\ d \end{matrix} (B_7); \begin{matrix} f \\ \\ l_1 \end{matrix} (B_8);$ $\begin{matrix} d \\ \\ l_1 \end{matrix} (B_9); \begin{matrix} r \\ \\ d \end{matrix} (B_{10}).$	l - m - d (B ₁₁).	$\begin{matrix} m \\ \\ d \\ \\ l_1 \end{matrix} (B_{13}).$
V. osztály:	d - d ¹ (B ₁); s - d (B ₂); d - f (B ₃); d - l ₁ (B ₄); d - t (B ₅).	$\begin{matrix} d^1 \\ \\ d \end{matrix} (B_6); \begin{matrix} s \\ \\ d \end{matrix} (B_7); \begin{matrix} f \\ \\ l_1 \end{matrix} (B_8);$ $\begin{matrix} d \\ \\ l_1 \end{matrix} (B_9); \begin{matrix} r \\ \\ d \end{matrix} (B_{10}).$	l - f - d (B ₁₁) m - s - d ¹ (B ₁₂)	$\begin{matrix} m & & si \\ & & \\ d & & m \\ & & \\ l_1 & & d \end{matrix} (B_{13}); \begin{matrix} & & \\ & & \\ & & \\ & & \end{matrix} (B_{14}).$
A VI., VII., VIII. osztályokban ugyanazok, mint az V. osztályban!				

I.o.

II.o.

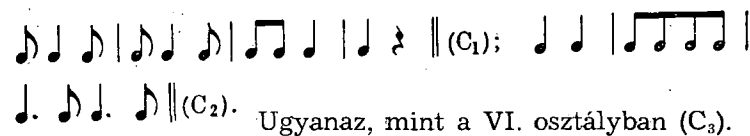
III.o.

IV.o.

V.o.

VI.o.

VII. o. Ugyanaz, mint a VI. osztályban (C_{1-2-3}).

VIII.o.

Ugyanaz, mint a VI. osztályban (C_3).

I—
VIII. o. } »Általmennék én a Tiszán ladikon« kezdetű népdal (C_4). Egy-
szer végigénekelve, a tempót hol gyorsítva, hol lassítva. (A V.
Sz. miképpen reagál?)

D) A dallamemlékezet vizsgálata ismert dalamokkal (motívumokkal).

1. Valamely ismert dal belső motívumát hangoztatjuk zongorán.
2. Valamely ismert dal kezdő motívumát hangoztatjuk zongorán, majd a következő motívumot más hangnembe transzponálva játsszuk.

3. Két különböző ismert dalból vett motívumot hangoztatunk zongorán. Az *exponálás itt is mindig háromszor!* A V. Sz. ezt a kérdés-komplexumot *nem reprodukálja, csak közli a ráismerés mérvét.*

Pl.

III—VIII. osztály számára:

1. A »Magyar Himnusz« belső motívuma (»Balsors, akit régen tép« (D₁).

2. A »Magyar Himnusz« kezdő motívuma C-dúrban (Isten, áldd meg a magyart«) és a »Magyar Himnusz« következő 2 üteme Cis-dúrban (»Jó kedvvel, bőséggel«) (D₂).

3. A »Magyar Himnusz« első két ütemének dallama összekapcsolva a »Szózat« befejező 5 ütemének dallamával. (»Isten, áldd meg a magyart« és »Áldjon, vagy verjen sors keze, Itt éljed és meghalnod kell«) (D₃). (Természetesen csak a melódiát játsszuk, a szöveget még csak nem is sejtetve!)

1.-nél a helyes felelet; pl. »Himnusz«, a »Balsorstól«.

2.-nél a helyes felelet; pl. a »Himnusz eleje«, »tovább hibás«, »feljebb«, »hamis volt«).

3.-nál helyes válasz, pl. »A Himnusz kezdete« és a »Szózat befejezése«.

Az I—II. osztályosok számára csak egy dallamrészletet exponálunk, háromszor egymásután játszva zongorán.

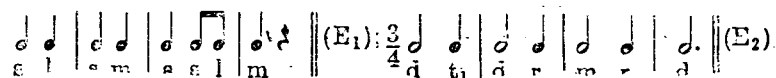
E) A dallamfelfogás és a dallamemlékezet vizsgálata részben ismeretlen dalamokkal.

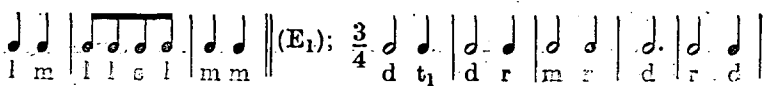
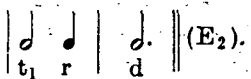
1. 2. A V. V. zongorán háromszor játsszik »nehezebb« (E₁), majd a »könnyű« stílusból vett (E₂) dallamrészletet, a V. Sz. háromszor reprodukálja (»lá«-val).

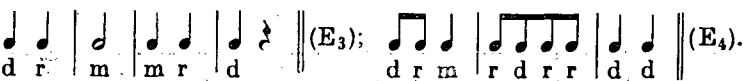
3. Könnyű dallamrészlet 2 percig tartó exponálása (nem hangoztatás!) utáni, emlékezetből történő *háromszori éneklése* (»lá«-val, szolmizálva vagy betűnévvel) (E₃). Ezt a kérdést tehát *nem előjátszás, hanem 2 percig tartó hangjegyszemlélet alapján* (vizuál-memória) *kell a V. Sz.-nek énekelnie.*

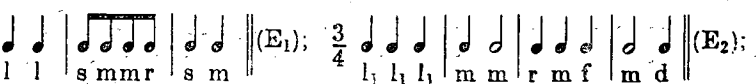
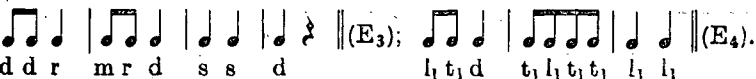
4. A V. V. könnyebb dallamrészletet hangoztat *háromszor* s a V. Sz. a látott melódiát *háromszor* reprodukálja (E₄). (Az E₃-hoz hasonló társításokkal). Ezt a kérdést a V. V. zongorán, *háromszor* játssza s a V. Sz. egyidejűleg *ennek hangjegy (kóta)-képét szemléli.* (Hangzással támogatott vizuál-memória.) *Ennél tehát a V. Sz. a kótára nézve reprodukál.)* Az E₃ és E₄ kérdést külön papírra kell átírni, hogy ez a V. Sz. elé elszigetelten kerüljön!

Pl.

I. o.

II.o. $\frac{3}{4}$

III.o.

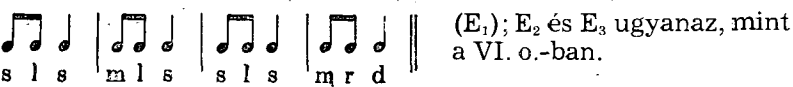
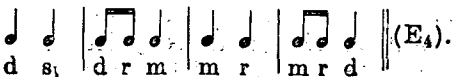
IV.o.

V.o.

VI.o.

VII.-os E_1 - E_2 - E_3 kérdések ugyanazok, mint a VI. osztályban.

VIII.o.

F) *A zenei stílusbeli érzék és a zenei beleélési képesség vizsgálata.*

Ennél a különböző stílusú, gramofonon játszott zeneművek pszichés hatását vizsgáljuk.

1. *Klasszikus zene* (Pl. Mozart: Kis éji zene).

2. *Népzene.* (Pl. a »Háry«-ból: »Tiszán innen, Dunán túl«... Nagy Izabella és Palló Imre duettje).

3. *Operarészlet.* (Pl. »Othellóból« a vihar-jelenet).

4. *Tánczene.* (Pl. Részlet a »2 x 2 néha öt« című filmzenéből).

Ez a vizsgálat csoportosan történik.

A V. Sz.-ek (III—VIII. osztályos tanulók) tetszés vagy nemtetszésnyilvánításait papírra írják. (Előzőleg a név, iskola és osztály a papír felső részében feltüntetendő.)

Az I—II. osztályos tanulóknál, mivel gondolataik lejegyzésére még nem rendelkeznek megfelelő írástechnikával és fogalmazási készséggel, az F/vizsgálat mellőzendő!

A V. V. előre figyelmezteti a V. Sz.-eket, hogy hallani fognak gramofonlemezről lejátszott zeneműveket. Írják le ezekről a véleményüket. (Miért tetszik vagy miért nem tetszik? Ismerik-e a hallott zeneműveket? Általában mi a véleményük ezekről?) Nem szabad elárulni, hogy milyen stílusú zeneművek kerülnek a V. Sz.-ek elé! Egyetlen felvilágosító szó elegendő, hogy az egész F/vizsgálat értéktelenné váljék!

Az első lemez (1) lejátszását csak akkor követheti a második (2) és így tovább, ha véleményét már mindenki leírta.

A V. Sz.-eket el kell különíteni, nehogy egymás papírjáról »gondolkozzanak«. Kíváncsi minél több ellenőrző-tanár jelenléte!

A vizsgálatokat tulajdonképpen egyetlen V. V.-nek kellene végezni. Ez azonban tömegvizsgálatnál — márpedig itt erről van szó — kivihetetlen. A gyors lebonyolítás érdekében egy-egy intézet valamennyi tanára résztvesz a munkában. (Az eddigi, konvencionális, felvételi vizsgákon is jelen szokott lenni az egész oktató kar egyszerre, ha nem is teljes aktivitással!) Kettes csoportokra tagozódva külön-külön, de egységes irányelvek szerint funkcionálnak. Nyolc párra van tehát szükség, az általános iskola nyolc osztályából kijelölt V. Sz.-ek muzikalitásának »lefényképezésére«. Minden egyes osztálynak megvan a maga — vizsgálatot lefolytató — »specialistája«. Egy, aki a kérdéseket exponálja, egy, aki a feleleteket jegyzi. (Ha nem lenne elegendő a zeneiskolák nevelői testülete, igénybe vehetők »külső« művészpédagógusok is, akik — miként Szeged és Győr példái szemléletesen igazolják — határtalan lelkesedéssel, úgyszeretettel és eredményes tárgyi készséggel működnek közre.) Ekként megosztva a munkát, egy óra leforgása alatt közel 30 növendék vizsgálata végezhető el.

Lássuk a technikai keresztülvitelezést.

Az általános iskolák énektanárai által kiválogatott tanulók, óránként 30-as csoportokban jelennek meg a vizsgálat színhelyén, tanári vezetéssel. Az első órában 8—9-ig két csoport indul. Egyik együttesen, hangszin és gramofon, — a másik egyénenkénti vizsgálaton vesz részt. 9—10-ig a csoportok helyet cserélnek. Így egy-egy V. Sz. összesen legfeljebb 2 óra alatt végezhet. 8 órától 14 óráig tehát 180 növendék vizsgálata bonyolítható le. Tervbe nem vett akadályok, előre nem kontemplálható gátlások esetén is, kb. 700 tanuló vizsgálata maximálisan nyolc nap alatt elvégezhető, napi 6 munka-

órát számolva. Tehát nem több idő alatt: objektíve, exakt-módon, reálisan, bármikor pozitíve igazolhatóan, mint: szubjektíve, utólag nem hiteltérdemlően bizonyítható módon!

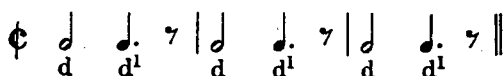
A vizsgálati kérdéseket, lapokat, értékelési táblázatokat, íveket, a szükségletnek megfelelő példányszámban, *idejében* kell sokszorosítani. A V. l. első oldalán lévő adatokat az általános iskolák tanárai előre is kitölthetik.

Az előkészítő munkák elvégzése után a tanulók egyenkint jelentkeznek az e célból külön megjelölt vizsgálati termékekben, a V. V. és a feleleteket lejegyző (F. L.) tanár előtt. Utóbbi átveszi a V. l.-ot, a V. V. pedig röviden, de világosan megmagyarázza a V. Sz. teendőit. Elsősorban felszólítja a V. Sz.-t, hogy énekeljen egy tetszés szerint választott dalt. Az előadás közben már megkezdheti munkáját a F. L., aki a V. l. második oldalán lévő rovatokat tölti ki, a válaszok sorrendjében. Ebben az esetben az »A« alatti részt.

A V. V. felhívja a V. Sz. figyelmét arra, hogy »Játszani fogok neked valamit a zongorán, háromszor egymásután. Amit hallani fogsz, »lá«-val énekelj utána s ha tudod nevezd is meg« (betűnévvel, szolmizálva vagy szövegemlékkel). A V. Sz. úgy álljon, hogy a zongora billentyűzetét és mechanikáját ne lássa. A hangoztatás és a reprodukálás mindig *háromszor egymásután* történjék. *Sem kevesebbszer, sem többször!*

A V. V. egyenkint »adja fel« a B₁₋₁₄-kérdéseket. Ezeket egyik kézzel, zongorán hangoztatja, miközben másik kezének ujjain mutatja ugyanannak a kérdésnek háromszoros ismétlését (nehogy a V. Sz. eggyé olvasztva, töretlen egységű melódia-vonalnak fogja fel az egymásutáni ismétlést!) A tökéletes megértés érdekében tehát szükséges a következőképpen eljárni:

A V. V. egyik kezével játszik:

A V. V. másik kezével mutatja: hüvelyk-ujj, (másodszor), középső-ujj (elsőször) mutató-ujj, (3-szor).

A V. Sz. »lá«-val reprodukál, ugyancsak háromszor egymásután. Ha az utánéneklés hibátlan, a F. L. a V. l. »B₁ R«-rovatába »+« (plusz) jelet ír. Amennyiben a megnevezés is helyes (»alsó és felső dó«, »alsó és felső c«, »Elindultam szép hazámbul« kezdete, vagy egyéb, találóan alkalmazott szövegtársítás) a »B₁ M« terére is »+« kerül. Helytelen reprodukciónál (pl. tiszta oktáv helyett nagy szeptim, esetleg alacsony oktáv, tiszta kvint, vagy bármilyen más hangzik el a V. Sz. ajkáról) szigorúan a V. Sz. által adott

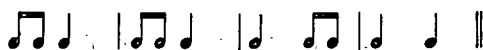
válasz jegyzendő fel. (Pl. d—d¹, d—t, d—s). Csakis nem reagálás (hallgatás) esetén írhatunk ebbe a rovatba »—«-t. Ha a megnevezéskor a V. Sz. hallgat, vagy kijelenti, hogy: »nem tudom«, »—« (minusz) jel írandó a »B₁ M« helyére. Egyébként a V. Sz.-től mondottak jegyzendőek fel, még képtelennek látszó esetben is! Sűrűn előfordul, hogy a V. Sz. így reprodukál, pl.

az oktáv hangközénél: d—t, d—d¹, d—d¹, vagy d—d¹, d—d¹, d—t. Itt a javító, illetőleg a rontó tendencia erejét állapíthatjuk meg! Pszichológiailag ez nagyon fontos! Tehát a valóságnak megfelelő, pontos lejegyzés a fő!

A szukcesszív és szimultán hangközvizsgálat hibátlan reprodukciónál »+«-jel teendő az »R«-térre, egyiknek helyes intonációjánál »alsó«, »felső«-jelzés szignálendő, nem reagálás esetén pedig »—«-jel irandó. Szukcesszív és szimultán hangzatoknál, mind a reprodukálás, mind a megnevezés esetében, az eddigieknél követett eljárást alkalmazzuk a pluszok, illetve mínuszok használatával. Egy vagy két hangnak pozitív eltalálása esetén pedig »alsó«, »középső«, »felső«, »alsó + középső«, »alsó + felső«, »felső + középső« megjegyzés irandó. *Egyébként a V. Sz.-től mondottak rögzítendőek!*

A ritmuskérdéseket a V. V. részben kopogással (tapssal), részben zongorán játszva (melódia + ritmus) és énekelve (járáltatás) adja fel a V. Sz.-nek. Az utóbbit kivéve, itt is mindent *háromszor* exponálunk és ugyanannyiszor kérünk vissza. Helyes felelet »+«, nem reagálás »—«-al jelzendő a V. I. »C« rovataiban. Az *eltérések lejegyzendőek!* (Itt is előfordul, hogy háromszori reprodukálás háromféle ritmusvariánst eredményez!) Pl. a II. o. C₂ kopogott ritmus-sor helyett ilyen lenne a V. Sz. reagálása:

Exponálás:

Reprodukció pl.:

Először.

Másodszor.

Harmadszor.

Vagy így:

Először.

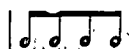

Másodszor.

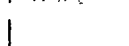

Harmadszor.

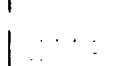
Valamennyi lejegyzendő a megfelelő rovatba! Egyszerűsítés kedvéért előre beosztható a tér négy egyenlő részre. A helyesen reprodukált ritmusrendeket az üresen maradt ütemek mutatják, az eltéréseket pedig az ütemekbe történt bejegyzések. Pl.:

Először.

Másodszor.

Harmadszor.

Ha a V. Sz. össze-vissza kopog, »értelmetlen« vagy »zavaros«-jegyzést írunk a C₁₋₂ rovatba. (A V. Sz.-el természetesen nem közöljük itt sem, miként *sehol egyebütt*, válaszában eredményes vagy hibás voltát. *Nem dicséret, nem korholás, nem javítás, nem tanítás, nem segítség itt a cél, hanem a V. Sz. globális készségének pontos lerögzítése!*)

A C₃-nál zongorán játszott melódiát és ritmust együttesen exponál a V. V., melyből csak a ritmust kell a V. Sz.-nek kopognia (tapsolnia). Si-

ker »+«; sikertelenség »—«-jellel honorálandó. *Egyéb eltérés pontosan megjegyzendő!*

A C₁-nél egy menetelő tempójú népdalt vagy indulót intonál a V. V. »Amit énekelek, járkálj rá, mint a katonák szokták tenni« — avizióval könnyen megérti a V. Sz. a tennivalót. Példánk esetében imígyen járunk el:

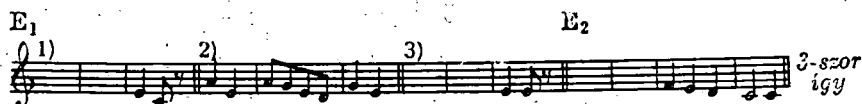
M. M. = 88. »Altal mennek én a Tiszán ladikon, ladikon, de ladikon.«
 „ = 126. »Ott lakik a, ott lakik a galambom, ott lakik a galambom.«
 „ = 88. »Piros rózsá, kék nefelejts, ibolya
 „ = 126. »virít az udvarában«.

A C₁-rovatba — az előzőkhöz hasonlóan — hibátlan megoldás »+«, teljes negatívitás esetén »—« bejegyzést igényel. Egyébként itt a következő variánsok lehetségesek (ezek így is tüntetendők fel a V. 1.-on)

alaptempo	+	lassítás	—	gyorsítás	—
„	+	„	+	„	—
„	+	„	—	„	+

A »Dallamemlékezet ismert dallamokkal« sorra következő vizsgálati kérdésnél a V. V. által zongorán háromszor játszottakat a V. Sz. *nem reprodukálja*, csak véleményét nyilvánítja a hallottak felett. Ha a D₁-nél így reagál: »Himnusz« (vagy »Isten áldd meg a magyart«) a »Balsors«-tól, »+«-jel irándó a D₁-rovatba. *Ettől való eltérés, illetve a V. Sz. minden egyéb megjegyzése bejegyzendő.* (Pl. »Szőrös talpú kis macska« vagy »Ki s ki népei vagytok«. (Analogikus motívumösszetévesztések!) »Nem tudom«, vagy ehhez hasonló negatívum mínusszal (»—«) rögzítendő. D₂-nél a dalra való ráismerés és a hibás folytatás ténye a pozitívum (»+«), »nem tudom«, »nem ismerem« a mínuszé (»—«). A V. Sz. *egyéb nyilatkozata* (pl. »Himnusz; így ismerem«, »Így volt jó« stb.) *leírandó.* Ugyanígy a D₃ esetében is! Az E₁₋₂-nél (»Dallamemlékezet részben ismeretlen motívumokkal«) a V. V. zongorán, egymásután háromszor játszik előbb egy nehezebb (E₁), majd egy könnyebb (E₂) dalrészlet. A V. Sz. ezeket ugyancsak háromszor (»lá-
 val) reprodukálja. Hibátlan válasz esetén »+« jelet írunk az E₁-rovatba; mínuszt (»—«) csak akkor; ha a V. Sz. nem reagál vagy kijelenti, hogy »ezt nem tudom«. Az eltérés — a V. Sz. bármit és bármennyit is adjon vissza — pontosan lejegyzendő!

Pl. a IV. osztály E₁₋₂ vizsgálati kérdésére ekként reagálna:

(Az üresen maradt ütemek itt is ugyanazt jelentik, mint a ritmusról!)

A V. Sz. által énekelt hangokat csak akkor nem kell lejegyezni, ha reprodukciója »összevisszaság«. Ebben az esetben »értelmetlen«, illetőleg »zavaros« megjegyzés kerül a megfelelő rovatba.

Az E₃₋₄ exponálása előtt a V. V. megkérdezi a V. Sz.-et, hogy énekelt-e már hangjegyekről, tanult-e szolmizálni? Ha pozitív a válasz, a V. V., a külön papírra lemásolt (E₃) vizsgálati kérdéseket átadja a V. Sz.-nek s fi-

gyelmezteti, hogy azt gondosan nézze át, mert amit lát, emlékezetből el kell énekelnie. A V. Sz. 2 percig nézheti a kezében tartott dallamrészt. A 2 perc elteltével a V. V. elveszi a V. Sz.-tól a kottalapot és a bevézés mérvét, a V. Sz. által felidézettek alapján (a V. Sz. háromszor egymásután énekel!) állapítja meg. Hibátlan megjelenítést »+« jellel rögzít a F. L., nem reagálás esetén pedig »-« jelet ír a megfelelő rovatba. Az E₁-nél a V. V. zongorán játssza a kérdéses dallamrészt, ugyancsak háromszor egymásután. A V. Sz., a V. V. háta mögött figyelve az exponálást vizuálisan is, követi a dallam hangjegyképét, majd a kótát tovább szemlélve, reprodukál, háromszor. *Bármilyen csekély eltérés is leírandó*, a ritmusnál és az E₁₋₂-nél közöltekhöz hasonlóan.

Az E₃₋₄, nehéz kérdések! Kevés jó felelet várható! Kierőszakolni nem lehet azzal, — mint egyes helyeken előfordult — hogy a V. Sz.-t tanították rá, *teljesen félreértve e módszer tendenciáját!* Értsük meg jól: Nem a jobb eredmény kierőszakolásáról, általában nem kritikáról van szó! Azt kutatjuk, hogy a V. Sz. *mit ad magából, mi él benne, minden ráhatás nélkül!* Ismétlem: a V. Sz.-nek elejétől végig nem szabad tudnia, hogy jól vagy rosszul szerepelt-e! Végső »diagnózt« csakis a részleteredmények összeadásával produkálhatunk. Még a V. V., és a F. L. sem vonhatnak le végső megállapításokat. Csak »klinikailag« mondhatnak véleményt, csak »makroszkopice«. A »diagnózis« exakt-módon, »mikroszkopice« való felállítás, a megejtett vizsgálatok »leleteinek« összértékelésével, a *kiértékelés feladata*.

Az egyéni vizsgálatokkal párhuzamosan kell a csoportos vizsgálatokat lefolytatni. Itt kerül sor a *hangszín* (»Értékelési táblázat« B₁₅ Lásd 339. oldalon), és az *érzelmi* (»zenei beleélési képesség«) terület (»Értékelési ív F. Lásd 341. oldalon) felderítésére.

Harminc tanulót kényelmesen befogadó teremben úgy helyezzük el a V. Sz.-eket, hogy jól elkülönítve, ne zavarhassák egymást. Így biztosíthatjuk a V. Sz.-ek önálló véleményalkotásait is.

A *hangszín-vizsgálaton* négy kartárs közreműködése szükséges. (Ez a kísérlet azonban csak néhány percet vesz igénybe!) Ezek »elrejtve«, »álcázva« (falitábla vagy spanyol-fal mögött, esetleg a szomszédos teremben, melynek ajtaja a vizsgálati helyiségbe nyílik) *háromszor egymásután, de pontosan egyszerre* szólaltanak meg egy hangot, négy hangszereken. (Pl. az egyvonalas »á«-t zongorán, hegedűn, furulyán, hangvillán.) A V. Sz.-ek, a magukkal hozott s nevüket, osztályukat feltüntető papíron írják le, hogy milyen hangot s milyen hangszereken hallottak, »B₁₅«-jelzéssel bevezetve. (Előkészítő figyelmeztetés: »Hallani fogtok háromszor egymásután valamilyen hangot; írjátok le, milyen hangszereken szólt? Mindenki csak a saját megállapításait közölheti!«)

Ha valamennyi V. Sz. írásban nyilatkozott, következik az *érzelmi* (F) vizsgálat. Ehhez egy gramofón-kezelőre van szükség, aki előre megállapított sorrendben, egyenkint forgatja a lemezeket. A hallott zeneművekről a V. Sz.-ek véleményüket ugyancsak írásban nyilvánítják. Figyelmeztetés: »Hallani fogtok lemezekről zeneműveket, egyenkint. Nyilatkozatok: tetszik-e vagy nem; miért tetszik és miért nem? Miért szép vagy miért nem szép? Általában mi a véleményetek a hallott zeneművekről? Írjátok

le!» »Természetesen *nem szabad* még csak sejtetni sem, hogy milyen stílusú zenemű kerül sorra s abból mit igyekezzenek kihallani a V. Sz.-ek.)

A V. Sz.-ek először F. 1.-es számmal, majd 2., 3., 4.-el jelzik a játszott lemezeket s ezeken belül írják le véleményeiket. (Az I. és II. osztályosok nem vesznek részt ezen a vizsgálaton; az írás is nehezen megy nekik, nemhogy ép fogalmazást kívánhatnának tőlük!) A második lemez forgatására csak akkor kerülhet sor, ha az elsőről már mindenki leírta mondani-valóit. És így tovább. (Nem szabad siettetni a V. Sz.-t!)

A V. Sz. kérdéseket nem tehet fel, társaival nem beszélgethet, más dolgozatából nem »gondolkozhat«. (A kísérő tanárok itt a szigorú *ellenőrző* szerepét is töltsék be! A V. Sz.-ek között mozogjanak, de írásaikról semmiféle nyilatkozatot nem tehetnek.)

A hangszín- és az érzelem-vizsgálat kb. egy óráig tart. A vizsgálat befejeztével a kéziratokat összeszedjük és a kiértékelőhöz juttatjuk.

A KIÉRTÉKELÉS

Miközben az egyenkénti és csoportos vizsgálatok folynak, a kiértékelő (K. É.) már megkezdheti munkáját. A V. V.-ök óránként küldhetik a már kész V. l.-okat, melyeket a K. É., egy segítővel feldolgoz, egyénenként állapítva meg a végső eredményt, pontszámban és százalékosan mutatva ki a muzikalitást.

A K. É. nagy figyelmet és felelősséget igénylő munkáját megkönnyítik a F. L.-ök egységes és pontos lejegyzései, valamint az e célból készült táblázatok.

Ahogy az egész vizsgálati módszerem vezérfonala a realitás, a valóságsszemlélet, úgy a kiértékelésnél is a valóság-ábrázolása jut maradéktalanul kifejezésre. Összehasonlítást téve az elektrokardiographiai-vizsgálattal: Ott a felvételt-készítő a szív, — itt a F. L. a lélek globális funkcióját »fényképezi« le. Mindkettő arra törekszik, hogy pontosan működjék a gépezet, technikailag jó felvétel biztosíttassék. Ugyanez vonatkozik az »előhívás« műveletére is. Ott is, itt is a »másolat«, a valóságot ábrázoló »pozitív«, az elektrokardiographus-orvos és a K. É. psychologus-zene-pedagógus elé kerül. Ebből állapítja meg mind a kettő, a legcsekélyebb befolyástól is mentesen, »retusálás« nélkül a valóságos állapotnak megfelelő »tényeket«, a reális »diagnózist«.

A K. É. a »Vizsgálati-kérdések«-ívének használatával, a V. l.-on feljegyzetteket, a táblázatokban közölt pontszámok alkalmazásával, a segítő-társ útján, az Értékelési-ív (É. I.) megfelelő rovatába vezeti be. (Lásd 341. oldalon). (A »segítő« tiszte, a K. É. által diktált pontszámok rögzítése az É. I.-re. Így a munka üteme élénkebb lesz. Ezt a munkát egyedül végezni nemcsak nagy megterhelést jelentene, hanem az időt is feleslegesen fogyasztaná.)

Ha a F. L., a fentebb közöltek pontos betartásával végezte munkáját, ezeket összevetve a táblázatok utasításaival, a pontozások tekintetében nem lehetnek a K. É.-nek kétségei.

Az É. I.-én minden vizsgálati kérdésnek megfelelő-számú rovat van. A B₁₋₁₄ sorozat egyes rovatai két részre tagozódnak. Egyikükben az után-

énekülés (R = reprodukálás), másikukban a megnevezés (M) bírálatának pontszámokban kifejezett mérvét tüntetjük fel.

Sűrűn előfordul, hogy a V. Sz. háromszori utánaénekülése között eltérés van. Kb. ilyen variánsok lehetségesek: (pl. a tiszta oktáv hangköz szukcesszív reprodukálásánál III—VIII. osztály):

1. d — d'	2. d — t	3. d — d'	4. d — d'	5. d — s	6. d — d'
d — d'	d — t	d — d'	d — d'	d — d'	d — d'
d — t	d — d'	d — d'	d — d'	d — d'	d — s

Az 1., 2., 3., 4. variánsoknál csak az egyik hangot értékelhetjük pozitívnak, míg az 5. és 6.-nál mind a kettőt. Előbbi esetében tehát 2 pont érték, utóbbinál 3 p. é. kerül a B₆-R. rovatába. (Lásd: az »Értékelési táblázatokban« feltüntetett pontszámokat, a továbbiakban is 339., 340. oldal.) A megjegyzés rovatba vezetendő a »romló«, illetve a »javító«-tendencia ténye.

A V. Sz. a hangköz-reprodukálásoknál néha 3—4 hangot, a hangzato-kénál pedig 4—5—6 hangot szólintat meg. Ezeket a ténylegesen exponált hangok visszaadásának kvantitása és kvalitása szerint értékeljük. Pl. a V. Sz. »c—g« helyett »c—e—g—c²«-t intonál; értékelése a kettő pozitív-nak megfelelő 3 pont érték. Vagy: »c—e—gisz« szimultán akkordnál »c—esz—g«-t énekel, tehát helyesen csak az alapot reprodukálja; értéke 7 pont.

A ritmus- és a dallamemlékezet vizsgálatoknál is előfordulhatnak a hangközöknél felvázolt variáns-kombinációk. Értékelési eljárásunk itt is ugyanaz, mint amazoknál.

A *hangszín-vizsgálatnál* (B₁₅) a feleletek között gyakran szerepelnek rokontermészetű hangszerek megnevezései. (Analogikus hangszín-összetévesztések.) Pl. furulya helyett fuvolát vagy klarinétot, zongora helyett cimbalom-hangot ír a V. Sz. Ezeket a feleleteket *félértékűeknek* minősítjük (1 ponttal). Figyelembe kell vennünk itt a tájegységet, jellegzetes tájszólásaival, kifejezés-módjával is. Győrben pl. többen így írtak: »hegedű és muzsika«. Utóbbi alatt, Győr-környékén, főképpen harmonikát értenek. De ilyen instrumentumok hangjait is hallani vélték: »zombora«, »cimborá«. Sokszor teljes negatívumok is előfordulnak a feleleteknél (pl. trombita) — téves hangszín felismerés. — Nem pontozható. Egyébként a pozitív válaszokat a táblázat szerinti pontozással értékeljük, melyeket az É. I. B₁₅-rovatába jegyzünk.

A *zenei stílusbeli érzék és a zenei beleélési képesség-vizsgálatnál* (F), a V. Sz.-ek írásban adott véleményeit bíráljuk el.

(Lásd: Gera Jolán képzelt személy idevonatkozó írásbeli dolgozatát.)

Képzelt személy!

Gera Jolán

Rókusi áll. ált. isk. VII. o. t.

»Zongora, hegedű, fuvola, trombita.

1. »Nekem tetszett, mert valamit ábrázol. Először szép lágyan szól, később kezd erősödni és végül dühöng. Gondolom, a természetnek valamilyen játékát mutatja be. Komoly zene. Zenekari-mű.«

2. »Nekem tetszett ez a magyar népdal. Egy alföldi képet mutat be. Egy falusi lánynak kellett volna énekelni, nem pedig ilyen kiképzett nőnek! A zenéből a fuvola csengő hangja és a nagybőgő jól kihallatszott.«

3. »Ez volt igazán érdekes. Egy szép opera. Igazán ügyes karmesternek kellett lenni, aki vezényelte. (Annak inkább, aki összeállította.) Egy hatalmas viharhoz hasonlított. Az érzések törték elő az emberből. Valósággal tombolt. Nagyon meg lehetett érteni. (Legalább én úgy, ahogy megértettem.) Az emberi lélek a zenében majdnem mindig bele van foglalva.«

4. »Tetszett. Nagyszerű tánczene. Ismerem. A rádióban sokat hallottam. Táncoltam is rá. Az igaz, még nem hoztam való, amit írok, de azért leírom. Hát kéremszépen, ez egy »szerelmes« sláger. De azért szép. A slágerekben ritka, amelyiknek van alapja. Ennek legalább van.«

Értékelés: $B_{15} = 5$ p. é.

F = Analógiás pozitív.

A V. Sz.-ek feleleteit kvalitatív értékeléssel, pozitív és negatív osztályba soroljuk. Ezekben belül két típust különböztetünk meg:

Az érzelmi (emócionális) és a hasonlósági (analógiás) típust.

A feleletek legnagyobb részében az érzelmi momentumok dominálnak. Érzésvilágunkat a hanghatások bensőleg érintik; a hang tehát nem lehet közömbös az egyénre. A reagálás a hang színétől, dinamikájától és ritmusától is függ. E szerint a V. Sz.-ek dolgozataiban olvashatunk »jóleső«, »bántó«, »felvidítő hatású«, »megnyugtató«, »bánatot, szomorúságot kifejező«, »jókedvre ébresztő«, »komolyságra intő« hangokról. De vannak »kellemes«, »kellemetlen«, »durva«, »sivalkodó«, »nyájas« (emberi hangszínezetek), »síró«, »epedő«, »lágú«, »derült«, »komoly«, »ünnepélyes«, »fenséges« stb. (hangszerszínek) hangulatot kiváltó hangok.

Igen magas hangok meghallgatása kellemetlen érzéseket válthat ki. A görög nyelvben a magas hangot »éles«-nek, a mély hangot »nehéz«-nek mondják, a héber és a szanszkrit nyelvben a magas hang jelölésére a »hangos« jelző szolgál. Megtaláljuk ezeket a V. Sz.-ek írásaiban is; mellettük sűrűn szerepelnek a »vékony«, »vastag«-jelzők is, melyeket többen a dinamikára alkalmazottan értenek.

Ugyanazon hanghatás különböző egyéneknél más-más érzéseket vált ki. Ennek az az oka, hogy az egyik szemlélő lelki diszpozíciója nem úgy válaszol a hanghatásra, mint a másik egyéné.

Pl. (Idézetek a V. Sz.-ek dolgozataiból):

»Az ének igen tetszett, mert erős volt.«

»Az ének nem tetszett, mert erős volt.«

»Azért tetszett, mert a szövege idegen volt.«

»Azért nem tetszett, mert nem magyarul énekeltek.«

»Azért tetszett, mert gyors volt.«

»Nem tetszett, mert gyors volt.«

A hanghatásokat lényegesen módosíthatja a ráismerés gyönyörűsége.

Pl. »Ez a Hány Jánosból volt. Kodály dalműve. Örülök, ha hallom, még jobban, ha láthatom is. Játszottam is benne.« A ráismerés gyönyörűsége,

kellemes volta mellett, a ráismerés kellemetlen érzése is fennállhat, amikor, ti: a hanghatásokkal kellemetlen képzetek idéződnek fel. Pl. »Tetszett, mert operából való volt, s én az operát szeretem. Míg hallottam, félelem fogott el, s a hideg futott végig a hátamon. Nagyon ijesztő és félelmetes, de értékes zene volt.«

Ahogyan a hanghatások módosítják, meghatározzák érzésvilágunkat, ugyanúgy érzésvilágunk is nagy hatással van egész személyiségünkre. Ennek a kettőnek összefüggéséből keletkeznek az ilyen kifejezések: »szívből jövő«, »szívre ható« a zene. Pl. »Azért tetszett, mert szívből jövő volt.« Ez a felelet a kellemes hanghatás jóleső érzését tükrözi.

Az *emócionális* típusra jellemzőek a V. Sz.-ek következő pozitív feleletei:

Pl. »Tetszett, mert felvidítő.«

»Tetszett, mert friss, eleven, hangos volt.«

»Tetszett, mert pattogó ritmusú volt.«

»Tetszett, mert szép induló, eleven volt benne minden.«

»Tetszett, mert régi dal és nyájas volt.«

»Tetszett, mert könnyű, lenge zene.«

Az analógiás példákban az emócionális megnyilatkozás mellett az értelmi munka lép előtérbe. Az értelmes, tudatos, viszonyismereteket tartalmazó összehasonlítás a feleletek alapja.

Az *analógiás* tipushoz tartozók a V. Sz.-ek következő pozitív feleletei: Pl.

»Tetszett, mert az ének gyönyörű volt, remegett, mint a tündöklő délibáb. A vastag nem volt szép, mert nagyon durva volt, mint a szaharai bölények hangja.«

»Tetszett, mert népdal. A kanász életét mondja el és nem az urakét.«

»Tetszett, mert igen szép, izgató, idegfeszítő drámához illő zene. Hogy a színészek egymás hangjába beleénekelnek, még fokozza az izgalmat.«

»Tetszett, mert a zene erejét éreztem benne. Az indulatot, az ember lelkivilágának legkifejezőbb eszközét.«

»Tetszett, mert a népdal a néptől ered és annak érzéseit fejezi ki.«

A negatív feleleteket két szempont szerint csoportosíthatjuk:

1. *dinamikus és emócionális*, 2. *analógiás* hatás szerint.

Pl. 1. »Nem tetszett, mert igen sikoltozva énekelt a nő, a bácsi igen dörögött, a hangszer pedig igen nyávogott.«

2. »Nem tetszett, mert háborús volt és szerintem az ének se volt szép, mert olyan fölháborodottan énekeltek.«

»Nem tetszett. Nem szórakoztat. Inkább azoknak való, akik jobban értenek a zenéhez. A gyors zene és ének nem szép benne.«

A feleletek alapján a kvalitatív értékeléssel kimutatott »típus« (*»emócionális pozitív«, »analógiás pozitív«, »dinamikus és emócionális negatív«, »analógiás negatív«*) a *É. I.* »F«-rovatába vezetendő. (Ennek a vizsgálatnak eredménye pontszámokkal nem mérhető!)

A *É. I.* azonos rovataiba bejegyzett pontértékeket először a »Pontozások« címen feltüntetett helyen hozzuk össze, úgy, hogy minden részegységnek külön-külön érzékelhető legyen az eredménye. Ezeknek összeadásával azután megkapjuk a végső pontértéket, melyet átszámítva, a muzikalitás fokának *százalékos* kimutatását állítjuk elő.

A vizsgálati kérdésekre adott feleletek számszerű értékelése tehát az »Értékelési-táblázatok« szerint történik. Ennek eredményét az »Értékelési-ívre« jegyezzük. Összegezés útján megkapjuk a végső pontértéket, illetve a végső eredményt, százalékosan is!

A vizsgálati kérdésekre adott *teljesen hibátlan* feleletek összegezését (a maximális pontértéket) osztályok szerint az alábbi táblázat mutatja:

I—II. osztály.

B_{1-3}	B_{5-8}	B_{11-12}		
$3 \times 3 + 3 \times 7 + 2 \times 4$ pontérték			=	38 p. é.
C_{1-2}	C_3	C_4		
$2 \times 4 + 1 \times 7 + 1 \times 3$			„ =	18 p. é.
D_1				
1×10			„ =	10 p. é.
E_1	E_2			
$1 \times 16 + 1 \times 10 =$			„ =	26 p. é.
Összesen:				92 p. é.

III—IV. osztály.

B_{1-5}	B_{6-10}	B_{11}	B_{13}	B_{15}		
$5 \times 3 + 5 \times 6 + 1 \times 4 + 1 \times 12 + 1 \times 8$					pontérték =	69 p. é.
C_{1-2}	C_3	C_4				
$2 \times 4 + 1 \times 6 + 1 \times 3$					„ =	17 p. é.
D_1	D_2	D_3				
$1 \times 8 + 1 \times 6 + 1 \times 7$					„ =	21 p. é.
E_1	E_2					
$1 \times 16 + 1 \times 10$					„ =	26 p. é.
					Összesen:	133 p. é.

V—VIII. osztály

B_{1-4}	B_5	B_{6-10}	B_{11-12}	B_{13-14}	B_{15}		
$4 \times 3 + 1 \times 5 + 5 \times 6 + 2 \times 4 + 2 \times 12 + 1 \times 8$						pontérték =	87. p. é.
C_{1-2}	C_3	C_4					
$2 \times 4 + 1 \times 6 + 1 \times 3$						„ =	17 p. é.
D_1	D_2	D_3					
$1 \times 8 + 1 \times 6 + 1 \times 7$						„ =	21 p. é.
E_1	E_2						
$1 \times 16 + 1 \times 8$						„ =	24 p. é.
						Összesen:	149 p. é.

A hangok megnevezése (szolmizálva, betűnévvel, szövegemlékkel társítva) mind a nyolc osztályban, az I. és II. osztályban a hangszín (B_{15}), a III—VIII. osztályokban a vizuál-memória (E_3) és a hangzással támogatott vizuál-memória (E_4) pontszámai, az egyes osztályoknál megállapított maximális pontértékbe *nincsenek belekalkulálva. Ezek hiánya az összeredményt nem ronthatja, csak emelheti.* Így állhatnak elő »túlteljesítmények« is. (L. Gera Jolán képzelt személy eredményét az É. I.-ven!)

Ha valamilyen tulajdonság vizsgálatát nagyszámú személyen végezzük (pl. testmagasság, mellbőség, vérnyomás, zenei képesség stb.), akkor a nyert adatok áttekinthető csoportosítása után mindig azt tapasztaljuk, hogy az egyes értékek előfordulása nem egyforma. Testmagasság-mérésnél pl. lehetséges, hogy a 164 cm. fordul elő leggyakrabban. A 163 cm és 165 cm-ből kevesebb van, 162 cm és 166 cm-ből még kevesebb. Minél jobban távolodunk a 164 cm-es, leggyakoribbnak talált értéktől, föl- vagy lefelé, annál kevesebb egyedet találunk. Azt is észrevesszük, hogy a leg-sűrűbben előforduló 164 cm magasság (nevezhetjük ezt közepes-, vagy átlagos értéknek is) alatt és fölött, ugyanolyan eltérés esetén, (pl. 168 és 170 cm) a magasabb és alacsonyabb értékből ugyanannyi fordul elő. Ez az alapja a statisztikai valószínűségnek is. Ne tévesszük azonban szem elől, hogy a »nagy számok törvénye« nem alkalmazható pl. 20—30 személy vizsgálatánál! Szokták az értékeket grafikusán is ábrázolni és ekkor többé-kevésbé szimmetrikus görbét kapunk, melynek közepe felfelé domborodik, végei pedig asszimmetrikusan közelednek az X tengelyhez. Ez az ún. Gauss-féle gyakorisági görbe. A magasságmérési példára hivatkozva, mérés nélkül is könnyű elképzelni, hogy a görbe »domborulata« népfajták szerint változni fog. Úgy nevezzük ezt a tényt, hogy a különböző népfajta egyedeinek »átlagos magassága« nagyobb vagy kisebb.

Ugyanígy egyes népfajták, esetleg egyes vidékek (vármegyék, városok) muzikalitása is változó. A muzikalitás mértékének számszerű kifejezése sokkal bonyolultabb, mint a hosszúság vagy súlymérésé. Ide pszichológiai mérőegységeket kell választani összehasonlítási alapul. Eljárásom éppen ezt a mérést kívánja realizálni. Célunk azoknak az egyedeknek kiválogatása, akiknek pontértéke az átlagosnál nagyobb, vagyis a hivatkozott Gauss-féle gyakorisági görbe szimmetriavonalától jobbra eső »lejtőt« alkotják, vagy közvetlenül a szimmetriavonal magasságában vannak, balra. Az »átlagos értéket« kell tehát vonatkoztatási alapnak választani és kifejezésre juttatni, hogy mennyivel tér el valamely V. Sz. pontértéke ettől fölfelé vagy lefelé. Szinte kínálkozik az átlagos érték százalékban való kifejezése. A $\%$ -os kifejezés mellőzésével, csupán a pontérték közlése sok tévedést okozna. Pl. ha azt tudom, hogy X tanuló pontértéke 120, Y tanuló pedig 100, akkor önkéntelenül a nagyobb számnak tulajdonítom az előnyt, egyéb körülmények ismeretének hiányában. Ha pl. X tanuló IV-ik osztályos, Y pedig II-ik osztályos, akkor a 100-as eredmény sokkal jobb a 120-asnál. A II. osztályban ugyanis minden kérdés helyes megválaszolása 92 pontértéket ad, ezt alapul véve, a 100 pontérték 109%-os teljesítmény. Hasonlóképpen okoskodva, 133-as alapra, a 120 pontérték 90%-os eredmény. Tehát a $\%$ -os kifejezés a kérdésanyag mennyiségétől, vagyis a V. Sz. korától függetlenné vált, jelentése egészen általános és így az egyszerű vizsgált különböző korú tanulókból könnyű kiválasztani pl. 20, vagy 50 »legjobbát«, ami egyébként megoldhatatlan volna.

Összehasonlítási alapul tehát a vizsgálatnál »közepesnek« adódó érték szolgál. Azt jelenti ez, hogy minden vizsgálat kiértékelése közben el kell szüntetni a nyert adatok szerint a gyakorisági görbét (mert a muzikalitás átlaga városok szerint változik, sokféle körülmény miatt) és ennek figyelembevételével elkészíteni a $\%$ -os átértékelést. Könnyű belátni, hogy ez rendkívül megnehezíti a munkát és ha nincs kéznél ilyen szaktudással

és gyakorlattal rendelkező egyén, akkor az egyébként leggondosabban lefolytatott vizsgálat is értéktelenné válik, a helytelen, végső értékelés miatt. Minthogy ez idő szerint kevés ilyen szakemberünk van, bizonyos könnyítéseket kívánok bevezetni és az eljárást lehetőleg mechanikussá tenni; hogy különleges szakértelem nélkül is végezhető legyen.

Eddigi vizsgálataink azt mutatják, hogy a gyakorisági görbe »csúcsértéke« nagy megközelítéssel, előre megadható:

I—II. osztályban	92 pontérték
III—IV. osztályban	133 pontérték
V—VIII. osztályban	149 pontérték

Nevezhetjük ezeket »eszményi átlagnak« is. Ezek a számok úgy adódnak, hogy a »megnevezés« nélküli lehetséges legjobb értékeket vesszük. Természetesen, az egészen kiváló V. Sz. is elhibázhat egy-két választ, de az így előálló hiány a »megnevezésekkel« pótlódik. Pl. A szegedi vizsgálat »eszményi normája«, az akkor használt pontozással (melytől a mostani különbözik, I—II. osztályban 50 volt, a gyakorisági görbe szerint pedig 54-nek adódott. Ha kiszámítjuk az egyes eredményeket 50 és 54 alapösszeg százalékában, az eltérés kevés lesz. Pl.

Pontérték	Alapösszeg	
	50	54
60	120%	111%
40	80%	74%
35	70%	65%

Az mindenesetre kétségtelen, hogy a számítási alap a V. Sz.-ek eredményének »rangsorán« nem változtat, az értékelés elkészítését pedig rendkívül megkönnyíti.

A százalékolás meggyorsítása céljából közlöm az egyes korcsoportokra (I—II., III—IV., V—VIII. osztály) kiszámított értékeket. Belőlük készen kiolvasható az eredmény. Ha a pontérték több, mint a 100%-os, akkor a különbség %-át hozzáadjuk a 100%-hoz. (Pl. I—II. o.-ban. 116 pontérték 92 pont = 100%, a maradék 24 pont pedig 26%, tehát összesen 126%).

I—II. osztály:	12 = 13%	24 = 26%	36 = 38%
1 = 1%	13 = 14%	25 = 27%	37 = 39%
2 = 2%	14 = 15%	26 = 28%	38 = 40%
3 = 3%	15 = 16%	27 = 29%	39 = 42%
4 = 4%	16 = 17%	28 = 30%	40 = 43%
5 = 5%	17 = 18%	29 = 32%	41 = 45%
6 = 7%	18 = 20%	30 = 33%	42 = 46%
7 = 8%	19 = 21%	31 = 34%	43 = 47%
8 = 9%	20 = 22%	32 = 35%	44 = 48%
9 = 10%	21 = 23%	33 = 36%	45 = 49%
10 = 11%	22 = 24%	34 = 37%	46 = 50%
11 = 12%	23 = 25%	35 = 38%	47 = 51%

48 = 52⁰/₀
 49 = 53⁰/₀
 50 = 54⁰/₀
 51 = 55⁰/₀
 52 = 57⁰/₀
 53 = 58⁰/₀
 54 = 59⁰/₀
 55 = 60⁰/₀
 56 = 61⁰/₀
 57 = 62⁰/₀
 58 = 63⁰/₀
 59 = 64⁰/₀
 60 = 65⁰/₀
 61 = 66⁰/₀
 62 = 67⁰/₀
 63 = 68⁰/₀
 64 = 70⁰/₀
 65 = 71⁰/₀
 66 = 72⁰/₀
 67 = 73⁰/₀
 68 = 74⁰/₀
 69 = 75⁰/₀
 70 = 76⁰/₀
 71 = 77⁰/₀
 72 = 78⁰/₀
 73 = 79⁰/₀
 74 = 80⁰/₀
 75 = 82⁰/₀
 76 = 83⁰/₀
 77 = 84⁰/₀
 78 = 85⁰/₀
 79 = 86⁰/₀
 80 = 87⁰/₀
 81 = 88⁰/₀
 82 = 89⁰/₀
 83 = 90⁰/₀
 84 = 91⁰/₀
 85 = 92⁰/₀
 86 = 93⁰/₀
 87 = 95⁰/₀
 88 = 96⁰/₀
 89 = 97⁰/₀
 90 = 98⁰/₀
 91 = 99⁰/₀
 92 = 100⁰/₀

III—IV. osztály:

1 = 1⁰/₀
 2 = 2⁰/₀

3 = 2⁰/₀
 4 = 3⁰/₀
 5 = 4⁰/₀
 6 = 5⁰/₀
 7 = 5⁰/₀
 8 = 6⁰/₀
 9 = 7⁰/₀
 10 = 8⁰/₀
 11 = 8⁰/₀
 12 = 9⁰/₀
 13 = 10⁰/₀
 14 = 11⁰/₀
 15 = 12⁰/₀
 16 = 12⁰/₀
 17 = 13⁰/₀
 18 = 14⁰/₀
 19 = 15⁰/₀
 20 = 16⁰/₀
 21 = 16⁰/₀
 22 = 17⁰/₀
 23 = 18⁰/₀
 24 = 19⁰/₀
 25 = 20⁰/₀
 26 = 20⁰/₀
 27 = 21⁰/₀
 28 = 22⁰/₀
 29 = 22⁰/₀
 30 = 23⁰/₀
 31 = 23⁰/₀
 32 = 24⁰/₀
 33 = 25⁰/₀
 34 = 26⁰/₀
 35 = 27⁰/₀
 36 = 27⁰/₀
 37 = 28⁰/₀
 38 = 29⁰/₀
 39 = 29⁰/₀
 40 = 30⁰/₀
 41 = 31⁰/₀
 42 = 32⁰/₀
 43 = 32⁰/₀
 44 = 33⁰/₀
 45 = 34⁰/₀
 46 = 35⁰/₀
 47 = 35⁰/₀
 48 = 36⁰/₀
 49 = 37⁰/₀
 50 = 38⁰/₀
 51 = 38⁰/₀
 52 = 39⁰/₀

53 = 40⁰/₀
 54 = 41⁰/₀
 55 = 41⁰/₀
 56 = 42⁰/₀
 57 = 43⁰/₀
 58 = 44⁰/₀
 59 = 44⁰/₀
 60 = 45⁰/₀
 61 = 46⁰/₀
 62 = 47⁰/₀
 63 = 47⁰/₀
 64 = 48⁰/₀
 65 = 49⁰/₀
 66 = 50⁰/₀
 67 = 50⁰/₀
 68 = 51⁰/₀
 69 = 52⁰/₀
 70 = 53⁰/₀
 71 = 53⁰/₀
 72 = 54⁰/₀
 73 = 55⁰/₀
 74 = 56⁰/₀
 75 = 56⁰/₀
 76 = 57⁰/₀
 77 = 58⁰/₀
 78 = 59⁰/₀
 79 = 59⁰/₀
 80 = 60⁰/₀
 81 = 61⁰/₀
 82 = 62⁰/₀
 83 = 62⁰/₀
 84 = 63⁰/₀
 85 = 64⁰/₀
 86 = 65⁰/₀
 87 = 65⁰/₀
 88 = 66⁰/₀
 89 = 67⁰/₀
 90 = 68⁰/₀
 91 = 69⁰/₀
 92 = 69⁰/₀
 93 = 70⁰/₀
 94 = 71⁰/₀
 95 = 71⁰/₀
 96 = 72⁰/₀
 97 = 73⁰/₀
 98 = 74⁰/₀
 99 = 74⁰/₀
 100 = 75⁰/₀
 101 = 76⁰/₀
 102 = 77⁰/₀

103 = 77⁰/₀
 104 = 78⁰/₀
 105 = 79⁰/₀
 106 = 80⁰/₀
 107 = 80⁰/₀
 108 = 81⁰/₀
 109 = 82⁰/₀
 110 = 83⁰/₀
 111 = 83⁰/₀
 112 = 84⁰/₀
 113 = 85⁰/₀
 114 = 86⁰/₀
 115 = 87⁰/₀
 116 = 87⁰/₀
 117 = 88⁰/₀
 118 = 89⁰/₀
 119 = 89⁰/₀
 120 = 90⁰/₀
 121 = 91⁰/₀
 122 = 92⁰/₀
 123 = 92⁰/₀
 124 = 93⁰/₀
 125 = 94⁰/₀
 126 = 96⁰/₀
 127 = 95⁰/₀
 128 = 96⁰/₀
 129 = 97⁰/₀
 130 = 98⁰/₀
 131 = 98⁰/₀
 132 = 99⁰/₀
 133 = 100⁰/₀

V—VIII. osztály:

1 = 1⁰/₀
 2 = 1⁰/₀
 3 = 2⁰/₀
 4 = 3⁰/₀
 5 = 3⁰/₀
 6 = 4⁰/₀
 7 = 5⁰/₀
 8 = 5⁰/₀
 9 = 6⁰/₀
 10 = 7⁰/₀
 11 = 7⁰/₀
 12 = 8⁰/₀
 13 = 9⁰/₀
 14 = 9⁰/₀
 15 = 10⁰/₀
 16 = 11⁰/₀

17 = 11 ⁰ / ₀	50 = 34 ⁰ / ₀	83 = 56 ⁰ / ₀	116 = 78 ⁰ / ₀
18 = 12 ⁰ / ₀	51 = 34 ⁰ / ₀	84 = 56 ⁰ / ₀	117 = 79 ⁰ / ₀
19 = 13 ⁰ / ₀	52 = 35 ⁰ / ₀	85 = 57 ⁰ / ₀	118 = 79 ⁰ / ₀
20 = 13 ⁰ / ₀	53 = 36 ⁰ / ₀	86 = 58 ⁰ / ₀	119 = 80 ⁰ / ₀
21 = 14 ⁰ / ₀	54 = 36 ⁰ / ₀	87 = 58 ⁰ / ₀	120 = 81 ⁰ / ₀
22 = 15 ⁰ / ₀	55 = 37 ⁰ / ₀	88 = 59 ⁰ / ₀	121 = 81 ⁰ / ₀
23 = 15 ⁰ / ₀	56 = 38 ⁰ / ₀	89 = 60 ⁰ / ₀	122 = 82 ⁰ / ₀
24 = 16 ⁰ / ₀	57 = 38 ⁰ / ₀	90 = 60 ⁰ / ₀	123 = 83 ⁰ / ₀
25 = 17 ⁰ / ₀	58 = 39 ⁰ / ₀	91 = 61 ⁰ / ₀	124 = 83 ⁰ / ₀
26 = 17 ⁰ / ₀	59 = 40 ⁰ / ₀	92 = 62 ⁰ / ₀	125 = 84 ⁰ / ₀
27 = 18 ⁰ / ₀	60 = 40 ⁰ / ₀	93 = 62 ⁰ / ₀	126 = 85 ⁰ / ₀
28 = 19 ⁰ / ₀	61 = 41 ⁰ / ₀	94 = 63 ⁰ / ₀	127 = 85 ⁰ / ₀
29 = 19 ⁰ / ₀	62 = 42 ⁰ / ₀	95 = 64 ⁰ / ₀	128 = 86 ⁰ / ₀
30 = 20 ⁰ / ₀	63 = 42 ⁰ / ₀	96 = 64 ⁰ / ₀	129 = 87 ⁰ / ₀
31 = 21 ⁰ / ₀	64 = 43 ⁰ / ₀	97 = 65 ⁰ / ₀	130 = 87 ⁰ / ₀
32 = 21 ⁰ / ₀	65 = 44 ⁰ / ₀	98 = 66 ⁰ / ₀	131 = 88 ⁰ / ₀
33 = 22 ⁰ / ₀	66 = 44 ⁰ / ₀	99 = 66 ⁰ / ₀	132 = 89 ⁰ / ₀
34 = 23 ⁰ / ₀	67 = 45 ⁰ / ₀	100 = 67 ⁰ / ₀	133 = 89 ⁰ / ₀
35 = 23 ⁰ / ₀	68 = 46 ⁰ / ₀	101 = 68 ⁰ / ₀	134 = 90 ⁰ / ₀
36 = 24 ⁰ / ₀	69 = 46 ⁰ / ₀	102 = 68 ⁰ / ₀	135 = 91 ⁰ / ₀
37 = 25 ⁰ / ₀	70 = 47 ⁰ / ₀	103 = 69 ⁰ / ₀	136 = 91 ⁰ / ₀
38 = 26 ⁰ / ₀	71 = 48 ⁰ / ₀	104 = 70 ⁰ / ₀	137 = 92 ⁰ / ₀
39 = 26 ⁰ / ₀	72 = 48 ⁰ / ₀	105 = 70 ⁰ / ₀	138 = 93 ⁰ / ₀
40 = 27 ⁰ / ₀	73 = 49 ⁰ / ₀	106 = 71 ⁰ / ₀	139 = 93 ⁰ / ₀
41 = 28 ⁰ / ₀	74 = 50 ⁰ / ₀	107 = 72 ⁰ / ₀	140 = 94 ⁰ / ₀
42 = 28 ⁰ / ₀	75 = 50 ⁰ / ₀	108 = 72 ⁰ / ₀	141 = 95 ⁰ / ₀
43 = 29 ⁰ / ₀	76 = 51 ⁰ / ₀	109 = 73 ⁰ / ₀	142 = 95 ⁰ / ₀
44 = 30 ⁰ / ₀	77 = 52 ⁰ / ₀	110 = 74 ⁰ / ₀	143 = 96 ⁰ / ₀
45 = 30 ⁰ / ₀	78 = 52 ⁰ / ₀	111 = 74 ⁰ / ₀	144 = 97 ⁰ / ₀
46 = 31 ⁰ / ₀	79 = 53 ⁰ / ₀	112 = 75 ⁰ / ₀	145 = 97 ⁰ / ₀
47 = 32 ⁰ / ₀	80 = 54 ⁰ / ₀	113 = 76 ⁰ / ₀	146 = 98 ⁰ / ₀
48 = 32 ⁰ / ₀	81 = 54 ⁰ / ₀	114 = 77 ⁰ / ₀	147 = 99 ⁰ / ₀
49 = 33 ⁰ / ₀	82 = 55 ⁰ / ₀	115 = 77 ⁰ / ₀	148 = 99 ⁰ / ₀
			149 = 100 ⁰ / ₀

A pontértékekben kifejezett eredmények azonban nemcsak a muzikalitás nagyságát mutatják, hanem fényt derítenek a hiányosságokra is. Figyelmeztetik előre a tanárt, hogy a felvételt nyert tanulónál milyen természetű hiányok pótlására van szükség: A É. I. adatait részleteiben ismernie kell az illető szaktanárnak. Ezek az ívek tehát nem kerülhetnek »irattárba«, hanem a szaktanár kezében kell lenniök, akik tanmenetük elkészítésénél jól felhasználhatják. Elsőrendű érdeke ez mind a növendéknek, mind a tanárnak! De kötelessége is!

A vizsgálati eredmények összefoglalása.

A muzikalitás fogalmának meghatározásánál láttuk, hogy ezt a hallás-, a dallám-, a ritmus- és a harmónia-érzék alkotja. Az alábbiakban összegezzük a zenei képességnek ama részegységeit, amelyeket a fentiek-

ben vázolt vizsgálati funkcióból mint önálló részeket ismertünk meg és amelyek alakíthatják a muzikalitás kifejlődését.

A hangközvizsgálatnál a feladatok megoldásához nem feltétlen szükséges a valódi képesség jelenléte. Nagy gyakorlat ugyanolyan eredményekhez vezethet, mint a velünk született, organikus zenei képesség, mert a feladatok sikeres megoldása egyszerűen a jó halláson alapszik. Tudjuk azt, hogy nem hallunk és nem zenélünk intervallumokban még akkor sem, amikor intervallumokat produkálunk vagy reprodukálunk. De tény az is, hogy a zenei hallás fejlesztésénél és a »prima vista«-éneklésnél a hangköz nélkülözhetetlen segítőtárs. Tehát, mint ilyennek, elsőrendű szerepe van a muzikalitás kifejlődésében. Azért választottam tehát ezt a vizsgakérdések kiinduló anyagául, hogy a hallás kifejlődési fokának megállapításával támpontot találjunk a továbbiakhoz.

Ha a V. Sz.-ek között abszolút hallásúval ritkábban találkozunk is, jó relatív hallást sűrűbben fedezhetünk fel. Köztudomású az is, hogy az abszolút hallás egyedül még nem biztosítéka a muzikalitásnak. Azonban ezt a képességet célravezető gyakorlatokkal meg is lehet szerezni. Minden normális gyermeknél kifejleszthető, feltéve, hogy a nevelés idejében elkezdődik és megelőz minden hangszeroktatást. Az abszolút hallásúak a melódiát főképpen az egyes hangok szerint jegyzik meg és mivel úgy látszik, mennél erősebb az abszolút hallás, annál gyengébb a dallamemlékezet, feltehető, hogy az intervallumemlékezet sokkal hatásosabb egy dallam megjegyzésénél, mint az abszolút hallás!

A jó relatív hallás mellett is a hang- és névtársítás fogyatékosága a vizsgálatok alkalmával túlnyomórészen kimutatható. Ez már a külső (nevelői) hatás hiányosságának következménye.

A *hangszínanalízis* a hallásfinomságot kutatja és részben igazolja. Ez már összetettebb lelki tevékenység. A hangszerek színét ismerő abszolút hallásúaknál könnyen megy, szinte minden értelmi tevékenység nélkül. Ha azonban ez jól kifejlesztett relatív munka eredménye, akkor már hosszú és kitartó szellemi tevékenységet kíván. Relatív hallás esetében az erre vonatkozó képzettársítások, a tanítás következtében ugyan folyamatban vannak, de még nem jelentenek fejlettségi fokot, amely mérhető volna.

A *ritmusérzék*-vizsgálatnál az elért eredmények azt mutatják, hogy a kopogott, »hallott« ritmus a gyermek lelkében »mélyen« él. A kopogott (hallott) ritmus gyakorlása az az út, melyen elindulunk és haladnunk kell, alapos, biztos ritmus kifejlesztéséhez. A dal-ritmusok (zenei ritmus) a legjobb ritmusérzék-fejlesztők, mivel ezeknél a dallam és a ritmus oly erősen összetartoznak, hogy egyik felelevenítése a másikat önkéntelenül felidézi. A ritmus-kijárás ugyancsak kitűnő eszköze a ritmusérzék ösztönösségének kimutatására.

Ennek a részképességnek megléte azonban még nem jelenti a zenei képesség teljességét, mert néha egészen jó ritmusérzékkel rendelkezők szinte feltűnő zenei tehetségtelenséget árulnak el. Viszont ennek a részképességnek jelenléte erős támasztéka lehet a zenei képesség kifejlesztésének, sőt ennek gyenge volta még nem akadályozhatja meg e képesség valódi kikristályosodását.

A harmadik vizsgálati-kérdés komplexumnál (D_1 - 2 - 3), a képzettársítások mibenlétének megállapítása a feladatunk. A zenénél, mint időbeli mű-

vészetenél, legfontosabb szerepe van az egymásután szerzett képzetek asszociációjának. A közvetlenül egymásután szerzett hangképzetek társítását illetően igen nagy a lélek fogékonysága. Egy-egy jellegzetes belső motívumot gyorsan beillesztünk egy ismert dallamba, a képzettársítás révén. Az azonos és rokon képzetek, de az ellentétes motívumok is erős csatlakozási hajlamot mutatnak. A képzetsorok tudatos megjelenítését az emlékezet teszi lehetővé. A hangemlékezet tartóssága és hűsége az egyén természetétől függ, de többoldalú társítások és ismétlések által fejleszthető is. Az eltérések, transzponált motívumok (hibás folytatás) apperpciálása is, az asszociációk világába tartozik.

Ezeknek jelenléte vagy hiánya lényegesen módosítja a dallamfelismerés lehetőségét. A dallamsorban levő hangképzet-sorozatok az emlékezetben is jobban megrögződnek és felújíthatók.

A negyedik vizsgálati egységnél ($E_{1-2-3-4}$) már előtérbe lépnek azok az értelmi képességek, melyek az általános intelligencia részét is alkotják, természetesen zenei környezetbe állítva. A V. Sz. a dallamot, mint »egész« fogja fel. Ezáltal igazolódik az a tény, hogy a globálisból indul ki és halad a differenciálódás felé.

A dallamérzék, a ritmusérzékhez hasonlóan, olyan részképeség, ahol nevelő-ráhatás, bégyakorlottság éppen olyan eredményt hozhat létre, mint a zenei képességgel született egyénéknél.

A vizsgálatoknál jelentkező visszaesések, az emlékezetet befolyásoló tényezők: a hangadószervek gátlásaival, a figyelem és nem ritka esetben a motorikus jelenségek hiányával magyarázhatók.

Az utolsó vizsgálati kérdésben foglaltaknál (F) a muzikális hajlam, a hallás és a motorikus kifejezésre való készség szolgáltatja a rátermettség »nyersanyagát«, a specifikus rátermettséget, amelynek egyénileg jellemző élő tartalmát a tehetséges ember fantáziája, gondolat- és érzésvilága adja meg.

Elő tartalom: a fantázia, az értelem és az érzelem.

Fantázia, az érzékelt kompozíciókkal kapcsolatos meglátások sokoldalúsága, amely már a tehetség magasabb fokának biztos jele.

Az *értelmi* munka, a hallott művekről mondott ítéletek, kritikák, meghatározásokban rejlő tevékenység.

Az *érzelem* a művek iránti tetszésnyilvánítás alapja.

A V. Sz.-ek feleleteiből mind a három tényező kidomborodik. Legintenzívebb az *érzelmi* összetevő. Ennek erőssége viszont gyengíti a másik két tényező hatását. Ez a gyermek lelki fejlődésének természetes következménye. Őt, ebben a korban még az érzelem irányítja annak ellenére, hogy az értelmi munka már megkezdte, némely szempontból, irányító hatását.

A fantázia, miként az eredmények mutatják, az utolsó helyre szorul. Ennek oka az élmények megtartásának és visszaidézésének csekélyebb intenzitásában kereshető.

Kiemelkednek azok a *részképeségek*, amelyek az ebben a korban lévoéknél a muzikalitás jelenlétének ismertető jelei. A hallás-, a ritmus-, a dallam- és a harmónia-érzék mind egy-egy részképeség. Ezeknek összessége alkotja azt, amit egy szóval muzikalitásnak nevezünk. Ha fejlődésük olyan magaslatot ér el, hogy művészetet nyújt, reprodukálásban vagy intuicióból eredő produktívításban nyer kifejezést, akkor már *zenei tehetségről* vagy még tovább menve, *zenei zseniről* beszélhetünk.

A vizsgálatok eredményei igazolják, hogy a V. Sz.-ek muzikalitása a relatív hallás, a ritmus- és dallamérzék fejleszthetőségére, az emlékezet gyakorlására, a fantázia és az érzelmi világ elmélyülésére épült.

A muzikalitáshoz szükséges részképességek adottsága a V. Sz.-ekben általában megvan és ez már olyan fokot jelent, amelyre zenei tehetség kifejesztése építhető. A tehetség-probléma legfontosabb mozzanata az, hogy a valódi tehetségek nem nőnek ki a földből, mint a vadvirágok, művelés nélkül, hanem minden egyes tehetségnek megfelelő fejlesztő hatásokra van szüksége. Minden tehetség eredetileg szunnyadó (latens) állapotban van és pusztán, mint »tehetség« sohasem nyilvánul meg, hanem csakis valami működésben. Nyilvánulása tehát alkalmas inger-hatásokhoz van kötve. A tehetség a hajlamok és a fejlesztő ingerek közös eredője.

Pedagógiai vonatkozások.

»A belső genezis és a külső feltételek összhatása gyanánt konvergens módon alakul ki a képességek és tehetségek végleges sorsa. Kétségtelen, hogy a belső érzékek és képességek lehető teljes, töretlen kiformalódása az elsődlegesen fontos. Ehhez azonban más úton nem férkőzhet hozzá a nevelés, mint közvetett úton, a külső feltételek legmegfelelőbb változtatásával. Ezért mérhetetlenül fontos, hogy adott esetben a felismert belső alkat szerint megfelelően alkalmazott optimális külső feltételeket hozzassunk létre.« (Révész: »A kutató lélektana.«)

Az áltehetség egyik fajáról már megemlékeztem tanulmányom elején. Másika: az elsekélyesedett reprodukáló művész. A lélektani és technikai tudás minden eszközével felfegyverzett zenepedagógia ma már a kisebb méretű tehetségek specifikus »nyersanyagát« is oly magas színvonalra tudja emelni (a hallás, a motorikus ügyesség és a formálási készség fejlesztésével), hogy a kitűnő iskolázottság révén szerzett virtuóz felkészültség nem egyszer megtéveszti ennek birtokosát és arra csábítja, hogy a pódiumon keressen érvényesülést. A virtuóztatáshoz azonban belső tartalmat, emberi kiválóságot adni a világ semmiféle tanára sem tud, s így mind többen és többen lépnek a nyilvánosság elé anélkül, hogy bármi egyéni mondanivalójuk volna.

Az előbbiekhöz hasonló vagy talán még azt is meghaladó hatással van a tehetség kialakulására *a nevelő munkája, a tanítás, a vezetés.*

Ha a zseninél nem is primär fontosságú a mester kérdése, de a bontakozó tehetségnél — különösen a reprodukatív fajtájúnál — nagy jelentőségű a jó oktató, aki nem egyes, elszigetelt képességeket treníroz, hanem emberileg és zeneileg egyaránt fejleszti növendékét, annak sajátos tehetsége irányában nagyon megrövidítheti fejlődése útját, míg az egyoldalú, vagy a növendék tehetségének sajátosságait figyelembe nem vevő vezető, különösen, ha szuggesztív egyéniség, hamis irányba vagy zsákutcába terelheti s ezzel meggátolja fejlődését.

Vizsgálati módszerem célja nem egy-egy zenei zseni felkutatása, hanem zenei oktatásunk színvonalának felemelése azzal is, hogy növendékeinket rátermettség szerint válogatjuk meg.

VIZSGÁLATI-LÁP

Képzelt személy!

1. A tanuló neve és lakcíme: *Gera Jolán, Liszt u. 32.*
2. Születési helye (év, hó, nap): *Szeged, 1944. november 10.*
3. Atyja, anyja foglalkozása: *apja dohánygyári, — anyja
kendergyári munkás*
4. Milyen iskolába jár, melyik osztályba: *Szeged-rókusai áll. ált.
isk. VII. osztály*
5. Milyen hangszeren játszik és mióta: *nem játszik hangszeren*
6. Mióta énekel: *iskolás kora óta*
7. Volt-e alkalma zenét többször hallgatni, hol: *katona-zenekart,
film-zenét*
8. a) Milyen hangszereket ismer: *tangóharmonikát, hegedűt,
zongorát*
b) Milyen zenét szeret legjobban hallgatni: (ének, zenekar, ének-
kar, vonós, fúvós, jazz, cigányzene, opera, operett) és miért:
cigányzenét
9. a) Mit szeret legszívesebben: énekelni, hangszeren játszani vagy
zenét hallgatni: *énekelni*
b) Van-e rádiójuk, hallgatja-e és mit:
a szomszéd rádióját hallgatja néha
10. Szülei, nagyszülei, testvérei, nagybátyja, nagynénje közül kik éne-
kelnek vagy játszanak hangszeren és milyen hangszeren: *egyik
nagybátyja a gyári zenekarban trombitás*
11. Általános tanulmányi eredménye az iskolában: *jeles*
12. Ének osztályzata: *kitűnő*
13. Számtan osztályzata: *jó*

Megjegyzések:

(Első oldal)

A

A szabadon választott dal címe: Madárka, madárka

a) Hangrégio:	szoprán	e) Szövegkiejtés:	tiszta
b) Ritmus:	jó	f) Kifejező ének:	érzelmes
c) Agógika:	jó	g) Intonáció:	biztos
d) Dinamika:	égyzínű	h) Összbenyomás:	magabiztos

B

1.	R(reprodukció) +	M(megnevezés) d — d ^l	2.	R +	M f — d
3.	+	d — m	4.	+	
5.	d — d d — d d — t		6.	felső	g
7.	alsó	d	8.	+	d — d ^l
9.	l ₁ — d l ₁ — d l ₁ — t	m — s	10.	+	l ₁ — l
11.	+	csebogár ...	12.	+	
13.	alap és terc	d	14.	alap és kvint	l ₁ — d — m — l

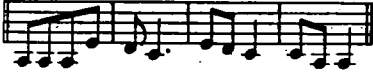
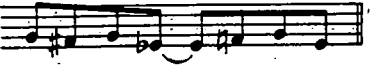
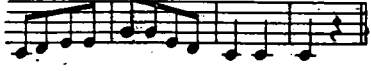
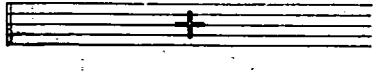
C

1.	+	2.	3-szor
3.	3-szor	4.	a lassításra nem jár

D

1. Szörös talpú kismacska	2. Himnusz, a második fele fals.	3. Isten áldd meg a magyart és a Szózat vége
------------------------------	-------------------------------------	---

E

1.		2-szer u, az	
2.		3-szor ugyanennyit	
3.		3-szor	

(Második oldal)

B1-10 Értékelési-táblázat (1)

H A N G K Ö Z Ö K														
S z u k c e s s z í v						S z i m u l t á n								
Egyik pozitív	Kettő pozitív	Szeptimnél		Kettő negatív	Nem reagál	Megnevezés		Felső	Alsó	Alsó és felső	Kettő negatív	Nem reagál	Megnevezés	
		egyik +	kettő +			egy	kettő						egy	kettő
2	3	3	5	1	0	5	10	3	4	I-II-0-7 III-VIII-0-6	1	0	6	12

B1-14

S z u k c e s s z í v										H A N G Z A T O K											
3	2	4	1	0	4	6	8	S z i m u l t á n													
								Megnevezés		Kvint	Alap	Terc	Alap és kvint	Terc. és kvint	Alap és terc	Alap, terc és kvint	Hármat ad, de mind negatív	Kettőt ad, de mind negatív	Egyet ad, de ez negatív	Nem reagál	Megnevezés
egy	kettő	három	egy	kettő	három																
3	2	4	1	0	4	6	8	6	7	8	9	10	11	12	3	2	1	0	8	12	16

B15

H A N G S Z I N				
Négy hangszer közül felismerése:				
egynek	kettőnek	háromnak	négynnek	Negatív válasz
2	4	6	8	0

C1-4

R I T M U S				
	Hibában	Csékély eltéréssel	50 %-ban helyes	Értelmetlen vagy semmi
Kopogott képlet I.	4	3	2	0
Kopogott képlet II.	4	3	2	0
Dallamrészleiből a ritmus reprodukálása	I-II. 0. 7	6	5	0
A dal ritmusának „kijáratása”	3	2	1	0

D1-3

Értékelési táblázat (2)

DALLAMEMLÉKEZET ISMERT DALLAMOKKAL														
Belső motívum (pl. Magyar Himnusz a „Balsors“-tól)							Egymást követő két motívum a második más hangnembe transzponálva			Két különböző, de egymásba szőtt dalból vett motívum				
A dal és a motívum felismerése			Csak a dalnak felismerése			Negatív válasz	A dalrészlet felismerése, a hínás foly- tatás meg- állapításával	Csak a dalnak felismerése	Negatív válasz	Mindkét dal és motívu- maik felismerése	Mindkét dal felismerése, motívumaik megnevezése nélkül	Egyik dal és motívumának és a másik dal felis- merése, motívu- mának megne- vezése nélkül	Egyik dal felismerése	Negatív válasz
I	II	III-VIII	I-II	III-VIII	I-II	III-VIII								
10	8		6	4	0	0	6	3	0	7	5	4	3	0

E1-2

DALLAMEMLÉKEZET RÉSZBEN ISMERETLEN DALLAMOKKAL																				
NEHEZEBB							KÖNNYEBB													
100 %	75 %	50 %	Variánszerű	Egy ütem ismételtetése	Zavaros	Nem reagál	100 %		75 %		50 %		Variánsszerű		Egy ütem ismételtetése		Zavaros		Nem reagál	
							I - IV	V-VIII	I-IV	V-VIII	I - IV	V-VIII	I-IV	V-VIII	I - IV	V-VIII	I-IV	V-VIII	I-IV	V-VIII
16	13	10	12	3	1	0	10	8	9	7	6	4	8	6	4	2	2	1	0	0

E3-4

DALLAMEMLÉKEZET														
L Á T Á S (vizuál-memória)							L Á T Á S és H Á L L Á S (hangzással támogatott vizuál-m.)							
100%	75%	50%	Variáns- szerű	Egy ütem ismételtetése	Zavaros	Nem reagál	100%	75%	50%	Variáns- szerű	Egy ütem ismételtetése	Zavaros	Nem reagál	
20	19	15	18	12	5	0	10	9	6	8	4	2	0	

Értékelési-ív

Sorszám	N É V	Osztály	Kor	B H a n g k ö z ö k																			
				S z u k c e s s z í v										S z i m u l t á n									
				1.		2.		3.		4.		5.		6.		7.		8.		9.		10.	
				R	M	R	M	R	M	R	M	R	M	R	M	R	M	R	M	R	M	R	M
1.	Gera Jolán	VII.	13	3	10	3	5	3	5	3		3*		3		4	6	6	5	6	6	6	12

H a n g z a t o k								Hangszín	C Ritmus				D Emlékezet ismert motívumokkal			E Emlékezet részben ismeretlen motívumokkal				A Szabadon választott dal	F Stílusbeli érzék és zenei beleélési képesség
Szukcesszív				Szimultán																	
11.		12.		13.		14.			1	2	3	4	1	2	3	1	2	3	4		
R	M	R	M	R	M	R	M		15												
4	8	4		11	8	9			5	4	2	5	2	8	6	4	12	4	19		
										Tiszta intonáció										Analógiás pozitív	

P o n t o z á s o k														M e g j e g y z é s		
B									C		D	E	Összesen			
1-5		6-10		11-12		13-14		15	1-4				Pontérték			%
R	M	R	M	R	M	R	M	5								
15	20	25	23	8	8	20	8	5	13	18	45	214	143	* romló tendencia! R=120. E3.4=29. M=65		

Irodalom

- [1] Abraham: Das absolute Tonbewusstsein Sammelb. d. Internat. Musikgesellschaft, 3. 1901.
- [2] A. Binet: Les idées modernes sur les enfants. Paris 1911.
- [3] Boda I.: A következőtő képesség, mint »értelmevizsgálati« probléma. Budapest 1931.
- [4] Boda I.: Bevezető a lélektanba. Budapest 1934.
- [5] F. Brehmer: Melodieauffassung und melodische Begabung des Kindes, Leipzig 1925.
- [6] M. Briessen: Die Entwicklung der Musikalität in den Reifejahren. Graz 1929.
- [7] Gyulai E.: A zene hatása. Budapest 1936.
- [8] A. Meissner: Zur Entwicklung des musikalischen Sinns beim Kinde. Berlin 1915.
- [9] Molnár A.: A gyermek és a zene. Budapest 1933.
- [10] S. Nadel: Psychologie des Konsonanzerlebens. Leipzig 1926.
- [11] O. Reimers: Untersuchungen über die Entwicklung des Tonalitätsfühles im Laufe der Schulzeit. Leipzig 1924.
- [12] Révész G.: A tehetség korai felismerése. Budapest 1918.
- [13] G. Révész: Erwin Nyiregyházi: Analyse eines muzikalisch hervorragenden Kindes. Leipzig 1916.
- [14] G. Révész: Prüfung der Musikalität. Leipzig 1920.
- [15] H. Schüssler: Das muzikalische Kind, ein Beitrag zur Psychologie der Begabung. Leipzig 1916.
- [16] W. Stern: Psychologie der frühen Kindheit. Leipzig. 1927.
- [17] Szabolcsi-Tóth: Zenei lexikon. Budapest 1931.
- [18] Szeghy E.: Az iskolai énektanítás vizsgálata az ismeretszerzés, érzelmi és akarat. mozzanatok szemszögéből. Szeged 1934.
- [19] Szeghy E.: A zenei tehetség és képesség elemzése. Szeged 1940.
- [20] Szeghy E.: Zenei képességvizsgálat (Zenepedagógiai folyóirat III. évf. 10 — és IV. évf. 1, 2, 3. sz.). Budapest 1949—1950.
- [21] Sztankó B.: Vezérkönyv. Budapest 1910.
- [22] B. M. Tyepolov: Psychologija Muzikalnih Szposzobnosztej (A zenei képességek pszichológiája). Moszkva—Leningrád 1947.
- [23] Varró M.: A zenei tehetség. Budapest 1930.
- [24] Várkonyi H.: A gyermekkor lélektana. Szeged 1931.
- [25] Vidor M.: Bevezetés a zenepszichológiába. Budapest 1936.
- [26] M. Vidor: Was ist Muzikaliät? Experimentell—Psychologische Versuche. München 1931.

ИЗУЧЕНИЕ МУЗЫКАЛЬНОСТИ

E. Cegi

Старая проблема нашей музыкальной школы выбирать из желающих годных к учению музыки. На средней и верхней ступени выбор является более простым, так как нужно только установить «уровень», достигнутый желающим за свои изучения музыки. Инструментальная игра и решение письменной задачи дает об этом довольно верную картину. Выбор является более трудным на нижнем ступени, когда дитя еще не получило музыкального обучения. Статья «Изучение музыкальности» решает эту проблему музыкально-психологически так, что употребляет только музыкальные элементы, изученные в начальной школе. Поэтому его метод является применимым по всей стране.

Изучение годности к обучению музыки около 2000 детей в городах Сегед, Бекештархош и Дьер, дало соответствующий опыт к многолетнему постепенному развитию метода. Учебные результаты доказывают правильность метода и целесообразность его массового применения.

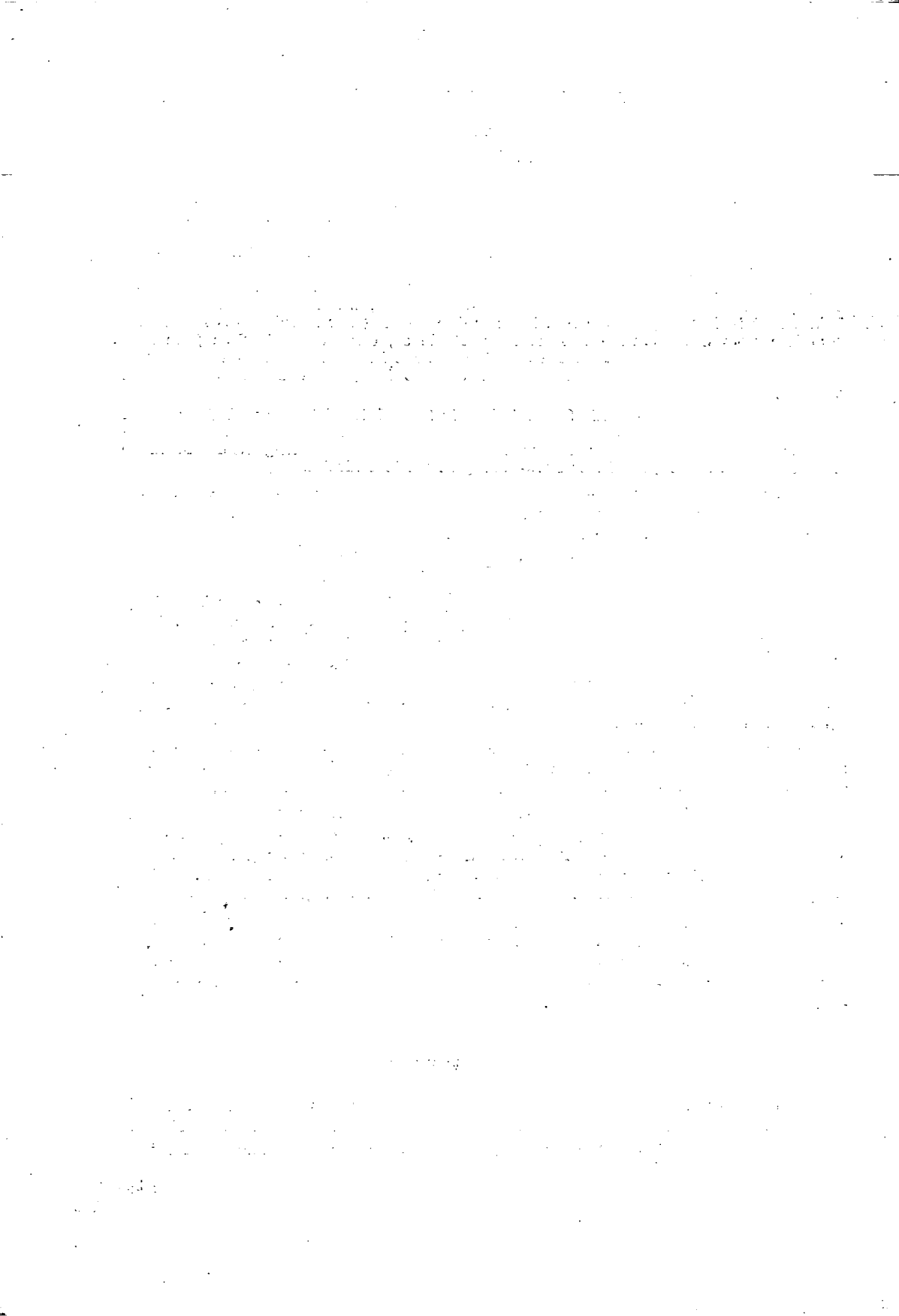
PRÜFUNG DER MUSIKALITÄT

von

E. SZEGHY

Es ist ein altes Problem unserer Musikschule, von denen, die sich zur Aufnahme melden, diejenigen auszuwählen, die geeignet sind Musik zu lernen. In der mittleren und höheren Stufe ist die Auswahl verhältnismässig leichter, da man auf Grund der bisherigen Musikstudien des Bewerbers nur ein gewisses Niveau festzustellen hat. Das Spiel auf einem Instrument (oder der Gesang) und die Lösung einer schriftlichen Aufgabe geben ein ziemlich verlässliches Bild. Viel schwerer ist es, die Auswahl auf der untersten Stufe zu treffen, wenn das Kind noch keinen Unterricht in Musik genossen hat. Die Studie »Prüfung der Musikalität« löst dieses Problem vom Standpunkt der Musikpsychologie so, dass ausschliesslich jene musikalischen Elemente benützt werden sollen, welche in der Allgemeinen Schule unterrichtet werden. Diese Methode kann deshalb im ganzen Lande angewendet werden.

Die Prüfung von beiläufig 2000 Kindern in Szeged, Békéstarhós und Győr haben genügende Erfahrungen dazu geliefert, diese Methode im Laufe mehrerer Jahre sukzessive zu entwickeln. Die Erfolge der Schüler beweisen die Richtigkeit der Methode und die Zweckmässigkeit ihrer Anwendung in weitem Kreise.

A TEMPERAMENTUM (IDEGRENDSZER-TÍPUS) NÉHÁNY ALAPVETŐ VONÁSÁNAK KÍSÉRLETI-LÉLEKTANI VIZSGÁLATA ÁLTALÁNOS ISKOLAI TANULÓKNÁL

Írta: ZSÁMBÉKI LÁSZLÓ

Ezen tanulmány egy nagyobb, a 6—14 éves gyermekek főbb személyiségjegyeinek vizsgálatára vonatkozó, kutató munka részlete.

A kutató munka csaknem tíz évvel ezelőtt a szegedi állami Gyermeklélektani Állomáson kezdődött. Munkánkat az utóbbi hét évben erősen megakasztotta a pedagógiában és pszichológiában is jelentkező dogmatizmus, a teszt-módszer és a kísérleti lélektani vizsgálatok üldözése. A szegedi állami Gyermeklélektani Állomás 1949-ben történt megszüntetésével, az ott megkezdett kísérleti-lélektani kutatásaink megszakadtak. Az azóta eltelt időben legnagyobb részben csak egyszerű megfigyelő munkára szorítkozhatunk, amelynek adatait nem volt módunkban megfelelő kísérleti vizsgálatokkal ellenőrizni. Az elmúlt évben megkezdett kísérleti vizsgálataink is csupán a szovjet pszichológusok vizsgálati módszereire támaszkodhattak. Sajnos az idevágó nyugati szakirodalom tanulmányozására ezideig nem volt módunk.

A most ismertetésre kerülő kutatás pedagógiai vonatkozása a temperamentum (idegrendszer-típus) és a nevelési ráhatások kölcsönhatásainak vizsgálata. Végső célul arra keresünk feleletet, hogy mennyiben befolyásolják a különböző idegtípusok a nevelő hatásokat, illetőleg hogyan és miképpen formálják a különböző nevelési ráhatások a gyermek temperamentumát (idegrendszer-típusát)?

Ennek a kutatómunkának első részleteként azokról a tapasztalatainkról számolunk be, amelyeket J. A. Szamarin módszerével, nyolc-kilenc éves általános iskolai tanulók temperamentumának (idegrendszer-típusának) kísérleti-lélektani vizsgálata közben szereztünk. J. A. Szamarin módszere a temperamentumnak I. P. Pavlov által felállított értelmezésén alapszik, aki a Hippokrates-féle vérmérséklet-fajták tudományos magyarázatát megadta.

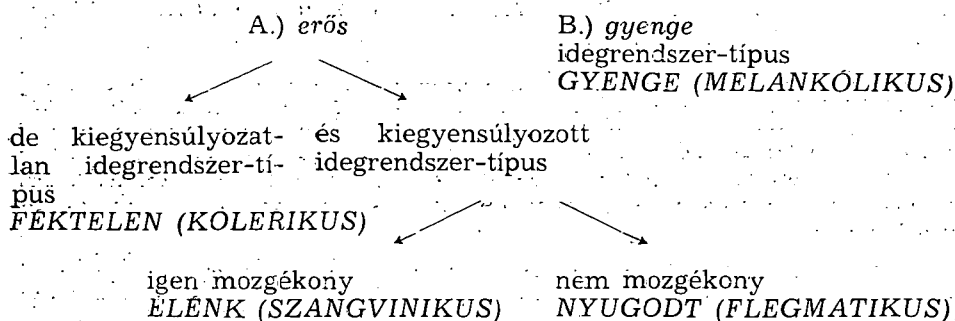
Az idegrendszer-típusok

Mint ismeretes I. P. Pavlov az idegrendszer-típusok megalkotásánál abból indult ki, hogy az idegrendszerek három lényeges vonásban különböznek egymástól. Először is az idegfolyamatok erejében, tehát az inger-

lés és gátlás erősségében; másodsor az ingerlés és gátlás folyamatainak egyensúlyi viszonyában; harmadsor az idegfolyamatok mozgékonyaságában.

Az idegfolyamatok erejét I. P. Pavlov szerint az agysejtek kisebb vagy nagyobb munkaképessége határozza meg, vagyis az, hogy nagyerejű és hosszú ideig tartó feszültség elviselésére mennyiben képesek. Az idegrendszernek — véleménye szerint — mindig képesnek kell lennie arra, hogy nagyerejű ingereket elviselni tudjon, ilyenekre megfelelő ingerülettel reagáljon, vagy ellenkezően elfojtsa ezek hatását. Ebben jelentkezik az idegfolyamatok ereje. Ugyanakkor az idegfolyamatoknak — az ingerlés és gátlás folyamatainak — kiegyensúlyozottnak kell lenniök. Végül az idegfolyamatok mozgékonyasága az idegrendszer azon tulajdonsága, hogy különböző gyorsasággal képes az ingerlési folyamatból gátlásba, vagy a gátló folyamatból ingerlési folyamatba átkapcsolni.

I. P. Pavlov az idegrendszer ezen tulajdonságai alapján négy idegrendszer-típust különböztet meg, amely típusok megfelelnek az emberi temperamentum Hippokrates által felállított típusainak:

A különböző idegrendszer-típusokat I. P. Pavlov az alábbiak szerint jellemezte:

1. **Féktelen (kolerikus) típus.** Az idegfolyamatok erejét jellemzi mindkét folyamat erőssége, de az ingerlés folyamata jóval erősebb, mint a gátlás folyamata. Az idegfolyamatok kiegyensúlyozatlansága jellegzetes. Főleg az ingerlékenység fékezhetetlensége fontos jegye ennek a típusnak. I. P. Pavlov megjegyzi, hogy bár ez a típus »harcos típus«, amely nehezen tud beilleszkedni a mindennapi élet követelményeibe, de idegrendszerének erőssége ellenére nagymértékben fegyelmezhető és képes arra, hogy nem kielégítő gátlásait jobbatégye.

2. **Élénk (szangvinikus) típus.** Ezen típus ingerlődése gyorsan keletkezik. Hamar reagál és az ingerfolyamatok mozgékonyaságával tűnik ki. Az erős idegfolyamat kiegyensúlyozott.

3. **Nyugodt (flegmatikus) típus.** Az erős és kiegyensúlyozott idegrendszer-típus másik képviselője! Idegfolyamatát azonban az inertség, a rossz mozgathatóság jellemzi. Kisfokú reaktivitás és a reagálási folyamat lassúsága figyelhető meg itt.

4. **Gyenge (melankólikus) típus.** Mind az ingerlési, mind a gátlási folyamat észrevehetően gyenge. Az idegfolyamatok mozgékonyasága sem kielégítő. Az ebbe a típusba tartozók nehezen alkalmazkodnak az élethez, ha nehéz idegfeladatok megoldása elé kerülnek, könnyen betegszenek meg neurózisban. Helyes életfeltételek mellett azonban normális életet élhetnek.

Megjegyzendő, hogy a négy idegtípus ritkán jelentkezik tisztán. Az esetek többségében keverednek.

I. P. Pavlov az ember idegrendszer-típusainak tanulmányozását nehéz feladatnak tartotta. Véleménye szerint az ember idegfolyamatainak erejét és mozgathatóságát rendkívüli módon elfedi a társadalmi környezet, a múltbeli tapasztalat stb.

Akkor, amikor mi, az általunk megfigyelt általános iskolai tanulóknak az egyes idegtípusokra jellemző főbb vonásokat felfedni igyekszünk, mindezen nehézségeket figyelembe vettük. Tudatában vagyunk annak, hogy teljes exaktságra nem törekedhetünk, de vizsgálataink tapasztalatai így is értékes segítséget adnak a temperamentum tanulmányozásához, illetőleg a temperamentum (idegrendszer-típus) és a nevelési tevékenység korrelációjához.

A kísérleti-lélektani megfigyelésben alkalmazott eljárás

Az idegrendszer-típus megállapításához olyan eljárás szükséges, ahol az egyes típusok ismertető jegyei objektív indikátorokkal rendelkeznek. I. P. Pavlov a kutyáknál erőt meghaladó ingerkeltőket stb. alkalmazott, amelyeket az embernél súlyos károsodás veszélye nélkül nem alkalmazhatunk. Ennek a megfontolásnak alapján kerestett J. A. Szamarin olyan eljárást a gyermekek idegrendszer típusainak kísérleti vizsgálatához, amely erős emocionális hatást gyakorol a gyermekekre, másrészt a gyermeket olyan helyzetbe hozza, hogy idegfolyamatának erejét, egyensúlyát és mozgékonyságát erősen igénybe veszi. Több próba után egy játékos módszernél kötött ki, amelyet a »kockák elejtése« néven említ.

Ezen eljárás lényege az, hogy a megvizsgálandó gyermek egy kis lapátot kapott, melynek felületére, egymásra, kockákat állított. A gyermeknek egyik asztaltól a másikhoz kellett hoznia a kockákat, mintegy három méter távolságra, a lapátot a jobb kezében tartva. Majd vissza kellett vinnie a kockát az első asztalhoz és a lapátot az asztalra kellett tennie, úgyhogy egyetlen kocka se essen le. Ha a kockák ledőltek, meg kellett ismételnie. A gyermek számára a kísérlet így izgalmas, sportszerű jelleget kapott.

A kísérlet szempontjából — hangsúlyozza J. A. Szamarin — egyáltalán nem fontos, hogy a gyermek hány kockát hoz el, az sem, hogy milyen készségei vannak ezen a téren. A folyamat a kísérlet szempontjából akkor lett jelentős, amikor a gyermek számára a tevékenység nagy nehézséggel és sikertelenségekkel járt. A kísérlet szempontjából a gyermek viselkedésének, ill. magatartásának azok a jegyei voltak lényegesek, amelyek az idegfolyamatok erejét, egyensúlyát és mozgékonyságát jelezték. Tehát a kísérleti megfigyelés először is az idegfolyamatok erejét tanulmányozta, mászóval a munkaképességet. Azt, hogy a gyermek mennyi időn keresztül foglalkozik egy feladat sikeres teljesítésével, a kísérletvezető ösztönzésével vagy ösztönzése nélkül. Másodszor tanulmányozta az idegfolyamatok kiegyensúlyozottságát, vagyis azt, hogy milyen mértékben képes a gyermek uralkodni elégedetlenségén a sikertelenségek esetében, úgyhogy sem mozgásában, sem beszédében ne tükröződjék ez az elégedetlenség. Harmadszor tanulmányozta az idegfolyamatok mozgékonyságát, azaz hogy milyen gyorsan kapcsolódik be a gyermek a szóbanforgó »munkába«, alkalmazkodik-e a foglalkozáshoz, szétszóródik-e figyelme a szóbanforgó tevékenység közben.

Az általunk végzett kísérleti megfigyeléseknél figyelembe vettük azokat a megállapításokat, amelyekhez J. A. Szamarin eljutott, részben ezek igazolódtak nálunk is, részben további megfigyelésekkel egészítettük ki őket.

Az általunk végzett kísérleteknél 10×14 cm felületnagyságú és 10 cm nyélhosszú, kb. fél cm vastagságú, világos sárgára pácolt és lakkozott könnyű lapát; és 12 db 4 és fél cm élhosszúságú, felerészben világos sárgára, felerészben sötétbarnára pácolt és lakkozott, fenyőfából készült kocka szerepelt.

A kísérleteket a főiskola neveléstudományi tanszékének előadótermében végeztük. A kísérleti személynek négy méter távolságra kellett vinnie az oszlopot a padok előtt, az ajtó közelében levő kiindulóhelytől az ablakok felé, s egy széket megkerülve, ismét négy méter hosszú úton kellett visszahoznia a kiinduló helyre. Az egész idő alatt, tehát a felemelés pillanatától a visszahelyezés befejezéséig, nem volt szabad egyetlenegy kockát sem leejtenie a lapátról. A lapátot egyik kezével kellett vinnie (nem szabtuk meg, hogy melyik kézzel), a másik kezével egész idő alatt nem volt szabad a lapátot, vagy a kockákat megérintenie. Ha visszaérkezés előtt ledőlt az oszlop, vagy leesett valamelyik kocka, akkor vissza kellett térnie a kiindulóhelyre, és onnan kiindulva ismételhette csak meg a próbát. Annyiszor ismételhetett, ahányszor csak kedve volt. Természetesen többször előfordult, hogy a próbálkozást a kísérletvezetőnek kellett megszakítania, mert a kísérleti személyek legnagyobb része igen hosszú ideig (több órán át) is kitarzott volna a próbák folytatása mellett, de erre sem a kísérlet, sem a verseny szempontjából nem volt szükség.

A próbálkozást mindig két kockával kezdtük. A kísérleti személy két kockát helyezett egymásra a lapáton és körülvitte a már ismeretetett útvonalon. A kiindulóhelyre visszaérkezve (ha a kockákat hiba nélkül elhozta) még egy kockát helyezett az oszlopra, s most már három, majd négy, öt stb. kockából álló oszlopot vitt körül. Ha az oszlop ledőlt, vagy róla kocka leesett, mindig csak annak az oszlopnak, de a kiinduló helytől való újabb körülvitelét kellett megismételnie, nem kellett előlről (két kockától) kezdenie az egész folyamatot. Amikor már a kísérletvezető a kísérleti személy valamennyi megfigyelendő személyiségjegyére vonatkozóan elegendő anyagot gyűjtött össze, illetőleg, amikor már a kísérleti személy előtt is világos volt, hogy több kockát már nem tud elvinni, a kísérletet (rendszerint közös megegyezéssel) befejezték. A kísérletvezető a kísérlet tartama alatt, figyelte és jegyezte a kísérleti személy viselkedését.

A kísérlet lehető objektivitását, a kísérleti személy viselkedésének természetességét a következők biztosították. A kísérletben részvevő tanulókat nem emeltük ki az osztályközösségből. A kísérletbe az általános iskola egyik harmadik osztályának valamennyi tanulóját bevontuk. A kísérletben szereplő játéktevékenységet az osztályvezetővel együtt hirdettük ki, mint ügyességi versenyt. A kísérlet írásos rögzítése, a kísérleti jegyzőkönyv, a tanulók előtt, mint versenyjegyzőkönyv szerepelt, amelyre a tanulóknak tett közlés szerint azért van szükség, hogy egyenlő kockaszám esetén is eldönthessük a nyertest. Ugyanis abban az esetben, ha két tanuló pl. egyformán 8—8 kockából álló oszlopot hozott el sikeresen, akkor az fog a helyezésben dönteni — közöltük velük —, hogy ki meddig vitte el a legutolsó oszlopot, illetve hányszor ejtette el a kockákat. Ezt pedig fel kell jegyezni a végső értékeléshez. Ezzel a magyarázattal valamennyi tanuló előtt természetes, és szükséges jelenség volt, hogy a kísérletvezető, »mint versenybíró«, »versenyjegyzőkönyvet« vezet. Így elértük, hogy a tanulók a kísérlet alatt is a legtermészetesebben viselkedtek. Ezt az is elősegítette, hogy a kísérletvezetőt, aki igen sokszor meglátogatta már osztályunkat, jó ismerősként kezelték. Előfordult ugyan így is, hogy két-három igen értelmes tanuló észrevette, hogy a kísérletvezető többet ír, mint ami a fentebb mondottakhoz szükséges, s kíváncsiskodott, de ez egyetlen esetben sem vezetett színészkedésre, vagy mesterkelt magatartás felvételére.

A kísérletbe bevont osztály valamennyi (29) tanulója egész idő alatt (1956, szept. — 1956. december) nagy lelkesedéssel és állhatatossággal vett részt az »ügyszességi versenyben«. Állandóan számontartották és megbeszélték egymás teljesítményeit, s kérlelték az osztályvezetőt, hogy minél hamarabb ossza be őket a »versenyre«. A kijelölt időben legtöbbjük pontosan megjelent, s végig önként, szívesen, nagy szívbösséggel vett részt, az igen sokszor egy óránál tovább is elhúzódó és számos siker-telenséggel járó tevékenységben.

Az idegtípus variációk néhány esete.

Jelen beszámolóink igen szűkreszabott publikációs lehetőségei nem adnak módot arra, hogy az idegtípus variációk előfordulásait az egész tanuló-csoportra (osztályra), tehát mind a 29 tanulóra kiterjedően bemutathassuk. Sajnos a terjedelemre vonatkozó erős korlátozás még azt sem teszi lehetővé, hogy legalább egy idegrendszer-típus, vizsgálatainkba előforduló, összes variánsaira kitérhessünk, mint azt eredetileg terveztük. Így a következőkben csupán arra szorítkozhatunk, hogy az idegtípus variációk néhány esetéről számoljunk be.

J. A. Szamarin vizsgálatainak legfőbb törekvése arra irányult, hogy olyan módszert találjon, amely lehetővé teszi a gyermekek idegrendszer-típusainak kísérleti úton való tanulmányozását. Éppen azért természetes, hogy az ő vizsgálatai lehetőleg »tisztá-típusok« keresésére irányultak. Előzetes megfigyelés útján igyekezett a kísérleti megfigyelés számára olyan tanulókat találni, akikben feltehetően valamelyik idegrendszer-típus jellemző jegyei dominánsak.

A mi esetünkben a cél más. Az általunk kiválasztott osztály tanulóinak karakterológiai tanulmányozásával kapcsolatban szükségünk volt arra, hogy valamennyi tanuló idegrendszer-típusát megállapíthassuk. Erre alkalmasnak látszott J. A. Szamarin módszere. Tapasztalataink azt mutatják, hogy az egyes idegrendszer-típusok J. A. Szamarin által megállapított jellemző vonásai egészen sajátos módon vegyülnek egy-egy tanuló típusképeiben.

Különösen jellegzetes a két szélső típusnak a féktelen és gyenge idegrendszer-típusnak keveredése.

A következőkben három tanuló kísérleti megfigyeléseinek tapasztalatairól számolunk be. Előbb bemutatjuk a pedagógus megfigyeléseinek alapján készített jellemzést, s ezután a kísérleti jegyzőkönyvet és annak elemzését. Végül pár szóban összefoglaljuk ezekre vonatkozó megállapításunkat.

Megjegyezni kívánjuk, hogy az osztályvezető jellemzését a kísérletek befejezése és a jegyzőkönyvek elemzése után vettük kézhez, s ezután foglalmaztuk meg a két eredmény összehasonlítását is. Hasonlóképpen az osztályvezetőt sem befolyásolták a kísérletek eredményei. Magukon a kísérleteken is csak néhány alkalommal és rövid ideig volt jelen, s a kísérleti jegyzőkönyvek elemzésében nem vett részt. Így az osztályvezető két éven keresztül folytatott megfigyelő munkájának eredményeként készített jellemzés első kontrollként használható. Megjegyezni kívánjuk még, hogy az osztályvezető által készített jellemzés egyszerű pedagógiai

megfigyelés, s nem tart igényt tudományosságra. Kísérleti megfigyeléseink tudományos igényű kontrollja a további vizsgálatokban fog megtörténni. Mindazonáltal az osztályvezetői jellemzés adatai is igen elgondolkoztatók.

Néhány szóval szükséges még megvilágítanunk a közölt kísérleti jegyzőkönyvek szerkezetét is. A jegyzőkönyv fejlécén szereplő adatok jelzik a kísérlet időtartamát és az elért teljesítményt is, bár — amint erről már szó volt — ez a kísérleti megfigyelés szempontjából másodrendű jelentőségű. A teljesítmény egész száma az utolsó sikeresen elhözött oszlop kockaszáma, törtszáma a következő oszlop elhozatalában hiba nélkül elért útszakasz százalékos jelölése. (Pl. a 14. sz. kísérleti jegyzőkönyvben szereplő Sanyi hét kockából álló oszlopot elhozott hiba nélkül, és a nyolc kockából álló oszlopot az út hcsszának 30/100-ad részéig elhozta hiba nélkül. Jelölés: 7.30.). Az ismétlések száma rovatban közölt számok az egyes oszlopok elhozatalával kapcsolatban azt közlik, hogy mennyi volt azoknak a próbálkozásoknak a száma, amely szükséges volt az illető oszlop hibátlan elhozatalához. A legutolsó oszlop alatti szám azt mutatja, hány sikertelen próba után hagyta abba a kísérleti személy a legutolsó oszlop elhozatalát. A kísérleti jegyzőkönyv szövegénél a baloldali első oszlopban a kísérlet időtartamának ötpercenkénti megjelölése szerepel. A következő oszlopban a kockák száma, majd a tevékenység leírása olvashatók.

1. »Fékezett« Féktelen (Kolerikus típus)

SANYI

Az osztályvezető tanító által készített jellemzés

Testileg fejlett, erős gyermek. Súlyos betegségen nem esett át. Keveset mulaszt. Ebben az évben vettem észre, hogy néha úgy viselkedik, mintha öntudatkihagyása lenne. Nem felel a kérdésre, mintha álomból most ébredne fel. Ilyenkor körülnéz az osztályban, néha komolyan, máskor mosolyogva néz a társaira; kis ideig nem szól, majd néha jót mond, de többször nem a kérdésre válaszol. Az osztály mosolygására csodálkozva néz körül. A megismételt kérdésre már helyes feleletet ad. Ilyesmit szülei még nem tapasztaltak nála, de figyelmeztetésemre ideg orvoshoz viték, s az ügyeli.

Otthoni körülményei jók; szülei gondosan, kissé elkényeztetve nevelik. A tanulásban segítik, ellenőrzik. Otthoni írásos munkája tartalom és külső szempontjából ennek ellenére gondatlanabb az iskolainál. (Tudja, hogy a házi feladatot nem osztályozzuk.) Ruházata kissé tisztább is lehetne.

Magatartása a két és fél év alatt nagyon megváltozott. Nyugtalan, állandóan mozgó, babráló gyermek volt; a kérdésekre azonban mindig tudott felelni. Társai-val goromba volt, ütötte, verte őket, csúnyán beszélt velük; tízpercben és utcán hangozkodott; nagyon szeretett árulkodni. Két év alatt fegyelmezett tanuló lett belőle. Óra alatt figyel; csendesen ül. A társaihoz való viszonya is megváltozott. Kevesebbet veszekszik, udvariasabb, bár csúnya szavakat még most is használ, de ritkábban. Társai kezdik szeretni.

Tanulásában viszont az első osztály óta hanyatlott. Akkor a legjobbak közé tartozott, csak a számolás ment nehezen, most már a helyesírással, a fogalmazással is küzd. Vannak napok, amikor értelmesen, logikusan gondolkodik, máskor viszont zavaros feleletet ad.

Akarata erős. Nagyon szeretne a legjobb tanuló lenni. Talán ebből fakadt a durvasága is, mindenkit félre akart lökni az útjából, hogy első lehessen. Szereti, ha valamilyen »felelősi« megbízatást kap, de csak olyan ígéretére adtam neki, hogy udvariasan viselkedik. Több ízben mégis le kellett váltani gorombázkodása miatt.

14. sz. KÍSÉRLETI JEGYZŐKÖNYV

idő: 65 perc

telj.: 7.30

Az oszlop kockáinak száma: 2 3 4 5 6 7 8 Dátum: 1956. okt. 13.

Az ismétlések száma: — — — — 7 15 42

- 12.50 2. Élénken indul, egyenletes lépésekkel megy. Testével kicsit előrehajol. Bal keze könyékben meghajolva előre áll, kezefeje a mutatóujj kinyújtva mered az oszlopra. Könnyen elhozza.
- 4 Két kockát tesz fel egyszerre. A kísérletvezető nem vette észre, így ezzel indult el. Lassabban megy, mint az előbb, de még közepes gyorsasággal. A szájaszéle állandóan mozog, nyelvét hol kinyújtja kissé, hol pedig behúzza. Csoszogva megy. A bal karja a test mellett van, de a kézfej előre görbül. A fordulónál kicsit lassít, jobban csoszog. A bal kéz előrejön, ismét kinyújtott mutatóujjjal mered egészen közelről az oszlopra, mintegy figyelmeztetően, de szemmel láthatóan nem tudatosan. Könnyen elhozza az oszlopot.
- 5 Közepes gyorsasággal megy, a bal kéz kinyújtott mutatóujjjal állandóan az oszlophoz közel van, ha inog az oszlop, feléje bök a mutatóujj, anélkül, hogy érintené. A célnál simán leteszi az oszlopot, de nagyot szusszant.
- 12.55 6. Felrakja a hatodik kockát. Az oszlop inog, s ezért erős arcjáték (grimasz) kíséri. A bal kéz mozog, mint előbb. Öt-hat lépés után az oszlop erősen meg-inog. Bal kézzel gyorsan utána kap, de sikertelenül. Az oszlop ledőlését erős arcfintorral kíséri, majd vigyorral a kísérletvezető felé néz.
2. próba: Felrakja a kockákat, de hetet akar rakni. Figyelmeztetésre leve-szi a hetediket. Elindul, elég gyors lépésekkel halad, de a hatodik lépés után a kockák leesnek.
3. próba. Felrakja az oszlopot. Indulásnál rángatva húzza a lapát nyelét, majd felemeli a lapátot, de ekkor az oszlop ledől. Nincs kimondott reakció.
4. próba. Felrakja az oszlopot. Hunyorgatva nézi, igazít, majd indul, de azonnal leesnek a kockák, A kísérletvezetőre néz, majd szó nélkül szedi össze a kockákat.
5. próba. Felrakja az oszlopot. Közben forgatja, nézegeti a kockákat. Bal kézzel a fülét vakarja, fejével állandóan ide-oda forog. Indul a lapáttal. Bal keze a test mellett, de a kézfej előre görbülve. A fordulót sikeresen megkerüli, csoszogva jön, mereven tartja a lapátot, a test is előre görbül. A cél előtt pár lépéssel leesnek a kockák. Hátranéz a kísérletvezetőre moso-lyogva.
6. próba. Felrakja az oszlopot, indul. Hirtelen húzza el a lapátot, a két felső kocka elmozdul a helyéről. Nem igazít, hanem lépéseit kissé gyorsítja. A forduló előtt leesnek a kockák. Két hangos szusszanással reagál.
- 13.00 7. próba. Erős testmimikával rakja fel az oszlopot. Megszámolja a kocká-kat, majd indul, mint előbb. Szaggatottan és aprókat lép, csoszogva. Hiba nélkül fordul. Idegesen köhint, száját fintorra húzza el. Jön a cél felé, mint eddig. A célnál sikeresen leteszi a hat kockából álló oszlopot. Nagyot sóhajt.
- 7 Felrakja a hetedik kockát és indul. A második lépésnél azonnal ledől. Erős arcjáték a reakció.
2. próba. Felrakja az oszlopot. Megszámolja. Indul. Bal keze kissé előre áll. Két lépés után ledőlnek ismét a kockák. Pislant és elmosolyodik.
3. próba. Felrakja a kockákat, közben krárog és szipákol. Indul. Lassan, szaggatottan lépeget, majd két lépés után megszokott tempóját veszi fel. Az ötödik lépésnél leesnek a kockák. Elmosolyodik.
4. próba. Felrakja a kockákat, de közben véletlenül meglöki egy hirtelen mozdulatával az oszlopot, amely feldől. Újból felrakja. Indulni készül, fel-emeli a lapátot, de az oszlop inog. Megáll, összehúzott szemöldökkel szígo-rúan néz az ingó oszlopra. Nem esik le egy kocka sem. Egy mp. múlva ismét elindul. Menet közben nyelvét kissé kidugja. Nyolc lépés után az osz-lop ledől. Szuszog és szipog.
5. próba. Felrakja a kockákat. Lassan húzza el a lapátot, de közben élén-kén néz ide-oda. Baj nélkül elindul. A kísérletvezető előtt elhaladva oda-

* Élénk = csaknem futólépés

Közepes gyorsasággal = gyors gyaloglás

Lassan = séta tempós gyaloglás

Lassan, szaggatottan = lépésváltásnál erősen kitartott séta

Csoszogva megy, = a lábát nem emeli fel a talajról, hanem azon húzza.

pillant, de megállás nélkül megy tovább. A nyolcadik lépés után az oszlop ledől. Határozott reakció nem figyelhető meg.

6. próba. Felrakja ismét a kockákat és lassan emelve a lapátot, indulni készül. A lapát azonban emelés közben megakad egy kockában az asztalon, s ledől az oszlop. A reakció erős arcjáték, felhúzott szemöldökkel és beharapott szájszéjjel. Azonban szó nélkül szedi össze a széthullott kockákat.

7. próba. Felrakja az oszlopot. Igazítja a kockákat állandóan erős arcjáték és szípozás közben. Felemeli a lapátot, de az oszlop azonnal ledől. Mosolyog.

8. próba. »Nem unod még« — kérdezi a kísérletvezető. »Nem!« — mondja élénken, s a felrakott oszloppal elindul. Menet közben suttogva szidja vagy figyelmezteti a kockákat, közben szípo. Három lépés, s az oszlop ledől. Arcjáték.

9. próba. Felrakja az oszlopot, ez azonban görbe. Oldalt hajolva nézegeti és igazítja, közben szípo. Lassan indít, de a kockák azonnal leesnek. A reakció ismét élénk arcjáték.

10. próba. Felrakja a kockákat és két kézzel simít. Indítás közben suttog, de csak annyi érthető: »...nő még...«. Nyitott szájjal megy megszokott tempójával négy lépést, ekkor az oszlop ledől. Csendesebb arcjáték.

11. próba. Felrakja ismét az oszlopot. Lassan indul, lassan, szaggatottan, kiertartva, aprókat lépve megy, pár lépés után gyorsít, de az ötödik lépés után ismét leesnek a kockák. Szípo. »Zsebkendő van?« — kérdi a kísérletvezető. »Van« — mondja, és megtörli az orrát.

12. próba. Felrakja az oszlopot és mindjárt indulni akar, de gyanús neki is az oszlop magassága. Megszámolja, hat kockából áll az oszlop. Észreveszi, hogy a hetedik kockát az előző próba szétszóródásakor az úton felejtette. Elszalad érte, s felrakja. Élénken indul az oszloppal, kissé csoszogva, de a nyolcadik lépésnél ledől az oszlop. Felszedi a leesett kockákat, közben megszólal: »Géza mennyit vitt el?« — kérdi. »Nem tudom, majd megnézzük a feljegyzésben«, válaszolja a kísérletvezető.

13.15 13. próba. Felrakja az oszlopot és indul. Tempósan megy öt lépést, ekkor ledőlnek a kockák. Megáll, pár másodpercig áll, élénk arcjáték a reakció, felhúzott szemöldökkel és vigyorral. Végül lehajol és szedegeti a kockákat.

14. próba. Felrakja a kockákat. Hirtelen húzza el a lapátot, az oszlop meg-ingog. Megáll, pár másodpercig egyensúlyozza az ingó oszlopot, majd ismét elindul, s közepes tempóval lépked. Csoszogva halad és ügyesen fordul, de a cél előtt négy lépéssel ledől az oszlop. Hirtelen felnéz a kísérletvezetőre, de nem mérgesen, inkább vidám csodálkozással.

15. próba. Felrakja az oszlopot. Torkát köszörüli, majd elindul. Kissé élénkebben halad, mint az előbb, de csoszogva. Forduló után lassít kicsit, berogyasztott térdekkel lépked, majd lassan és óvatosan leteszi a lapátot a sértetlen oszloppal az asztalra. Nagyot sóhajt, a kísérletvezetőre néz, de nem szól semmit.

8 Felrakja a nyolcadik kockát, indít, de azonnal ledől az oszlop. A kísérletvezetőre néz vidám arccal, majd szó nélkül szedi fel a kockákat.

2. próba. Felrakja az oszlopot. Lassan húzza el a lapátot, de az oszlop ledől. Elmosolyodik.

13.20 3. próba. Felrakja az oszlopot, de nem pontosan. Felemeléskor azonnal feldől. Felnéz mosolyogva, majd felszedi.

4. próba. Felrakja a kockákat. Közben élénken megdörzsöli jobb fülét, s óvatosan illesztgeti a görbe oszlopot. Megszólal: »Hatig egészen szépen elment, de ez a nyolc, ez nem akar elmenni.« Igazít, közben meglöki az oszlopot, és az összeomlik. Hirtelen kap utána és ezzel még jobban szétfőrcscenti a kockákat. Ismét felrakja az oszlopot, megfenyegeti az ujjával. Majd lassan húzni kezdi a lapátot, de az oszlop feldől.

5. próba. Ismét felrakja az oszlopot, szuszogva, számolgatva. Indul, de két lépés után ledőlnek a kockák. Elmosolyodik.

6. próba. Felrakja az oszlopot, majd óvatosan indít. Közepes tempóval megy négy lépést, ekkor az oszlop összeomlik. Kifejezett reakció nem észlelhető.

7. *próba.* Felrakja az oszlopot, de nem pontosan, így az erősen inog. Le is dől, amint a lapátot megfogja. Hirtelen utánakap a dőlésben levő oszlopnak és hangosan szuszogva nevet.
- 13.25 8. *próba.* Felrakja az oszlopot. Sikeresen felemeli, de mikor elfordul az asztaltól, lezuhanak a kockák.
9. *próba.* Felrakja az oszlopot, igazítja a kockákat, közben szuszog. Sikeresen elindul és nyugodt, közepes tempóban megy tízenégy lépést. Ekkor a kockák leesnek. Kifejezett reakció nincs.
10. *próba.* Gyorsan felrakja az oszlopot. Nem igazít, hanem azonnal indul. Az asztaltól való kifordulás közben azonban az oszlop ledől. Szuszogva, élénk ugrásokkal szedi össze a kockákat.
11. *próba.* Felrakja a kockákat, közben élénk fejmozdulatokkal többször a kísérletvezető felé néz. Szeles kézmozgással rakja a kockákat. Felemeli az oszlopot, de az azonnal ledől. Hangosan, szuszogva nevet. »Tetszik?« — kérdi a kísérletvezető. »Igen... nem bírom a nyolcat elvinni« — mondja nevetve.
12. *próba.* Felrakja az oszlopot, azonnal indul, de négy lépés után az oszlop ledől. Élénk, vidám arcjáték.
13. *próba.* Gyorsan rakja fel az oszlopot. Az inog. Igazít, majd felemeli a lapátot. Az oszlop ismét inog. Merően nézi pár másodpercig, majd két élénk lépést tesz, de ledőlnek a kockák. Még kettőt lép ugrálva (szteppelve), s élénk mozdulatokkal, ugrálva szedi össze a kockákat.
- 13.30 14. *próba.* Élénken rakja fel az oszlopot. Indul, de a lapát felemelésekor az egész oszlop reája dől. Élénk arcjáték.
15. *próba.* Felrakja az oszlopot, indít, de nem néz az oszlopra, s az asztaltól való kifordulásakor ledőlnek a kockák. Reakció arcjáték, majd csendes szuszogó nevetés.
1. *próba.* Élénken rakja fel az oszlopot. Szeles mozdulatokkal igazít, indít, de a második lépésnél az oszlop ledől.
17. *próba.* Felrakja a kockákat, de nem a kiindulóhelyen, hanem fél méterrel közelebb a fordulóhoz. Felemeléskor ismét ledől az oszlop.
18. *próba.* Felrakja az oszlopot. Pár másodpercig mozdulatlanul nézi, majd indít, de az asztaltól elfordulásakor az oszlop ledől. Két-három gyors ugráló szteppelést végez a ledőlés után.
19. *próba.* A földön rakja oszlopba a kockákat, majd két kézzel lefogva (egyik kéz a lapátot, másik az oszlop tetejét) felemeli az asztalra. Indít, de a kockák két lépés után ismét ledőlnek. Kuncogva nevet. »Tetszik neked, hogy ledől?« — kérdezi a kísérletvezető. »Igen« — mondja nevetve.
- 13.35 20. *próba.* Komoly arccal rakja fel az oszlopot, amely azonban a lapát felemelésekor azonnal ledől. Ismét elmosolyodik.
21. *próba.* Felrakja az oszlopot, indít, de az ismét azonnal ledől. Most már mesterkéltné, erőltetett arcjáték következett.
22. *próba.* Felrakja az oszlopot, felemeli a lapátot, de az oszlop erősen inog. Három-négy ingás után bal kézzel az ingó oszlopba belekap, s hirtelen, mint a macska, leüti az egészet.
23. *próba.* Felrakja az oszlopot, de ez még az asztalon inog. Két kézzel belekap, hogy a kockák szétfröccsennek.
24. *próba.* Felrakja az oszlopot. Indul, de gyorsan fordul ki az asztaltól, s az oszlop ledől. Lent a földön a lapátra szedi fel egymás mellé a kockákat, de olyan gyorsan emeli fel őket a lapáttal, hogy szertepotyognak.
25. *próba.* Felrakja az oszlopot és sikeresen elindul. Az oszlop már az első lépésnél erősen inog. Megáll, majd ismét elindul, de az oszlop megint inogni kezd. Gyors két lépés következik, aminek folytán az oszlop ledől. A dőlést előreszaladva próbálja egyensúlyozni, de nem sikerül.
26. *próba.* Felrakja az oszlopot. A kockákat két kézzel felváltva rakja fel az oszlopban, s közben ezeket egymáshoz ütögeti. Igazít, majd indulni akar, de a lapát emelésekor az oszlop összedől. Két kézzel gyorsan utánakap a leeső kockáknak.
- 13.40 27. *próba.* Lassan és óvatosan rakja fel a kockákat, kezdetben, de a végén már gyorsít és szeles, szeles mozdulatokat tesz. Orrát piszkálja, majd indít. Az oszlop azonban a lapát felemelésekor már ledől.

28. *próba.* Felrakja az oszlopot. Megszámolja a kockákat. Induláskor gyorsan fordul ki az asztaltól, de ügyesen egyensúlyoz és nem dől fel az oszlop. Ez azonban három lépés után erősen inogni kezd. Ügyesen egyensúlyoz most is, és még egy lépés és a kockák leesnek.
29. *próba.* Felrakja az oszlopot. Komoly arccal és figyelmesen indít. Lassan húzza el a lapátot, felemeli, de egy lépés után ledől az oszlop. Ismét erős és élénk arcjáték. »Nem untad még, még?« — kérdi a kísérletvezető. »Nem« mondja, és szedi fel a kockákat.
30. *próba.* Felrakja az oszlopot. A bal fülét megvakarja. Indít, de az oszlop erősen inog. Egész testének mozgásával, széles mozdulatokkal egyensúlyoz menet közben, de a harmadik lépés után a kockák leesnek.
31. *próba.* Nekiöltözik a munkának. Leveti kabátját és ingujjban dolgozik. Felszedi a kockákat és rakja az oszlopot, közben élénk fejmozdulatokkal néz a kísérletvezetőre. Ügyesen indít, de a harmadik lépés után az oszlop inogni kezd. Ekkor pár gyors lépést tesz, de a kockák leesnek.
- 13.45 32. *próba.* Felrakja az oszlopot. Két kézzel lassan és óvatosan indít, összehúzott szemöldökkel nézi az oszlopot, amely megmozdul. Hirtelen rácsap a bal kezével, s akkor az oszlop ledől.
33. *próba.* Felrakja az oszlopot. Igazít. Felemeléskor az oszlop inogni kezd, de nem dől le. Megállva egyensúlyoz, élénk arc- és szemjáték közben, de négy mp. múlva az oszlop ledől.
34. *próba.* Felrakja az oszlopot. A lapát megmozdításakor a kockák lezuhanak. Reakció, mint az előbb.
35. *próba.* Felrakja a kockákat. Megfogja a lapátot, azonban emeléskor ismét eldől az oszlop. Felhúzott szemöldökkel ingatja a fejét.
36. *próba.* Gyorsan rakja fel a kockákat. Indításkor megint ledől az oszlop. Szuszog.
37. *próba.* Felrakja az oszlopot. Két kézzel váltogatva nyúl a lapáthoz, de nem emeli fel. Igazítja a kockákat. Majd ismét megfogja a lapátot. Az oszlop inogni kezd. Bal kézzel odakap, a kockák ledőlnek.
38. *próba.* Felrakja az oszlopot. Köszörűli a torkát. Ide-oda nézeget, majd jobbról és balról széles mozdulattal behajolva megnézi az oszlopot. Indít, az oszlop ledől.
39. *próba.* Felrakja az oszlopot, majd indít. Az oszlop inog, s amikor feléled, hátrahőköl, de amikor előredől az oszlop, utánaledül. Ennek ellenére a kockák leesnek.
40. *próba.* Felrakja az oszlopot, ez azonban már ekkor inog. Két kézzel igazít, szuszogva és a szemével is pislogva. A felső két kockát kissé előre állítja, így megáll az oszlop, de indításkor, ahogy a lapátot emelni kezdi, azonnal ledől.
41. *próba.* Felrakja az oszlopot. Torkát köszörűli. Felemeli a lapátot, a kockák leesnek. Kényszeredett vigyor.
42. *ábra.* Felrakja az oszlopot. Az utcán zajonganak az iskolába jövő gyermekek, a zaj beszűrődik az ablakon. Felveti a fejét a zajra, de azután ismét folytatja az oszlop építését. Az egyik kockát pár másodpercig forgatja és elmélázva nézi. Két kézzel és egész testmozdulattal igazít. Megkísérli a lapát felemelését, de az oszlop eldől. Szemöldökrántással reagál. Szemmel láthatóan fáradt és unja a műveletet. A kísérletvezető megkérdi: »Na Sanyi, ne hagyjuk abba?« — »Nekem mindegy« — mondja, de érzik a hangjában a mohó beleegyezés.

A kísérletet 13 óra 55 perckor befejeztük.

ELEMZÉS.

A tanuló a két-öt kockából álló oszlopokkal minden különösebb nehézség nélkül dolgozott. Élénk, egyenletes lépésekkel haladt, közben erős motorikus reakciók voltak megfigyelhetők, s mindezek az idegfolyamatok erejére mutatnak. Jellegzetes tünet volt a bal kéz kinyújtott mutatóujja,

illetőleg ennek, szemelláthatóan nem tudatos támadó mozdulata az ingó oszlop felé.

A hatodik kocka felrakása után az oszlop erősebben kezdett inogni, s ettől kezdve a motorikus reakciók is erősödtek. Az előző támadó jellegű ujjmozgáshoz erős arcfintorok járultak, majd a bal kéz belekap a megingó oszlopba.

Ugyancsak jellegzetesek a »lerövidítő« törekvések. Ez jelentkezett a négy kockából és hat kockából álló oszlopoknál az egy kockával több kocka felrakásánál. A hat kockából álló oszlop elhozatalának 5. próbájától kezdve már megjelennek a »türelmetlenségi« reakciók. Bal kezével a fülét vakarja, fejével állandóan ide-oda forog, idegesen köhint. Ezekkel a jelenségekkel egyidejűleg a tevékenységi folyamatot tovább gyorsítani igyekszik, részben direkt magával, a haladás tempójának gyorsításával, a hirtelen indításokkal, részben indirekt, a kockák igazításának elhagyásával.

A motorikus reakciók túlsúlyát jelzi még az oszlop felrakása közben megfigyelhető erős testmimika. Egész felsőteste mozog. Az idegfolyamatok kiegyensúlyozatlanságára utal a lépések ütemének állandó váltakozása. A kezdeti élénk, csaknem egyenletes lépések közé tempóváltozás, csoszogás, majd szaggatottan vegyül. A felhalmozódó idegfeszültség, a hat kockából álló oszlop elhozásának 7. (sikeres) próbája végén nagy sóhajjal oldódik fel.

Ugyanekkor a szóbeli reakciók teljes hiánya, és az első sikertelenségekre vidám mosolygásban jelentkező emocionális reakció a nagyfokú fékezetttség jele.

Ugyanezek a tünetek jelentkeznek a hét kockából álló oszlop próbáinál is. A hét kockás oszlop elhozatalának első kísérlete igen hamar, (két lépés után) kudarcot vall. Azonban a féktelen idegtípus nem »robban ki«, hanem már itt fékezetten jelentkezik, amikor csupán erős arcjáték a reakció. Nem fogadja közömbösen a kudarcot, ez erős emocionális reakciót vált ki benne, de ez a reakció némán, pusztán erős mimikában fejeződik ki. A második sikertelen kísérlet reakciója már teljesen fékezett. Kis pislogás, majd mosoly a reakció. A hat kockából álló oszlop sikeres elhozatala utáni első kudarc »felébreszti« a féktelen idegtípust, de azonnal működésbe lép a fegyelmezetttség »automatája«, előbb a gátlás, majd a feloldás. Itt tehát ismét fellelhetők az élénk idegtípust jelző jegyek dominanciája mellett a féktelen idegtípusra jellemző »támadó« reakciók, de fékezett, (fegyelmezett) formában. Az összehúzott szemöldök szigorúan néz az ingó oszlopra (4. és 6. próba); suttogva szidja, v. figyelmezteti a kockákat (8. próba). Ez a suttogva elhangzó »szóbeli támadó reakció« tulajdonképpen a belső gátlásból eredő fegyelmezetttség »fellazulásából« ered. A kísérletvezető kérdése, amely a szóbeli reakciók »provokálása« céljából történt, »fellazította« az elfojtott szóbeli reakciókat; de ezek még így is csak fékezetten (suttogva) jelennek meg.

A hét kockából álló oszlop 12—15. próbáinál, már teljesen uralkodik a fékezetttség. A sorozatos sikertelenséget a várható bosszankodás, mérgeződés helyett a vidám csodálkozás emocionális reakciója kíséri, a tevékenységi folyamatot pedig a motorizmuson való tudatos (akarati jellegű) uralom jellemzi. (L. 15. próba.) Bizonyos időnkénti fellazulás azonban itt is tapasztalható. Az »ortörítés« mozzanata, amelyben a kísérletvezető figyelmeztetése a »beszédfékezés« ismételt lazításával járt; az úton felejt-

tett kockáért történő elszaladás kettős lazítása, lépésgyorsulást, majd az első önkéntes beszédreakció megjelenését eredményezte.

Ugyanezek a tünetek figyelhetők meg a nyolc kockából álló oszlop elhozásának első próbáinál is. Ennél a folyamatnál is az 1—3. próba sikeretelenségét még vidám mosolygás fogadja, de már a 4. próbánál megjelennek a »támadó« reakciók ismét enyhe formái: a szóbeli önigazoló-méltatlankodó, és a motorikus fenyegető.

A 10., 13. és a 18. próbáknál az egyébként is nagyszámú motorikus reakciók között újabbak jelennek meg. Az oszlop feldolésekor, az eddigi lépések fékezetségében jelentkező energia-visszafojtás megszűnik, a visszafajtott energia hirtelen felszabadul, és a mozgás élénk ugrálásba megy át. Ez legjobban a 13. próbánál figyelhető meg. Itt szemmel látható, hogy a megállás és az oszlop merev fixációs nézése, erős fékezést fejez ki, amely fékezés által visszatartott energia, a megállást követő újbóli megindulás utáni sikertelenséget követően hirtelen abbamarad, és a felszabadult energiák, a lassú lépéseket hirtelen ugráló lépésekké alakítják át. Ez az ugrálás még akkor sem szűnik meg, amikor a továbbhaladás nyilvánvalóan céltalan, és a szétgurult kockák összeszedése is ugrálva történik. Az emocionális reakciók vidám alaptónusa azonban továbbra is megmarad.

A 21. próbánál az eddig tapasztalható önuralom már kezd megbomlani. Ez még egyelőre csak apróbb jelekben mutatkozik, mint az arcjáték mesterkelt volta; de már a 22. próbánál megjelennek a *féktelen típus »macskakörmei«*. A türelmetlenség, a támadó reakció egészen sajátos formájában jelenik meg, amikor az ingó oszlopba a tanuló belekap, és bal kézzel, hirtelen, mint a macska, leüti az egészet.

A továbbra is nagy mennyiségű mozgás-reakció között, újabb »rejtett« »támadó-reakció« figyelhető meg a 26. próbánál. A kockák összeütögetése. A »nem engedelmességek« kockák »megverésének« jellegzetes jelképével állunk itt szemben.

A már csaknem egy órája folyó tevékenység és a nyolc kockából álló oszlop elhozatalának 29. sikertelen próbájánál a kísérletvezető kérdésére adott felelet (»még nem üntá meg«), mutatja az idegfolyamatok erősségét és állhatatosságát. Az igen sok sikertelenség ellenére, ez ideig csak egy önbuzdítást figyelhattunk meg, a hét kockából álló oszlop elhozatalának 10. próbájánál, s a verseny buzdító jellegének egy nyomát ugyanitt a 12. próbánál. A nyolc kockából álló oszloppal folytatott fél órán át tartó sikertelen próbálkozásainál csak a 32. próbától kezdve jelennek meg a türelmetlenség újabb jeleiben a kifáradás tünetei. Összehúzott szemöldökkel nézi az oszlopot, s megingásakor hirtelen rácsap a bal kezével, majd a 35. próbánál bekövetkezett sikertelenségre felhúzott szemöldök kíséretében jelentkező fejcsóválás a reakció. A 37. próbánál egy kis ideig tartó megtorpanás jelzi ugyanezt. De mennyire jellegzetesen! Ilyen esetekben a nyugodt idegtípus (flegmatikus) pár másodpercig csendben nézi az oszlopot, de ő, a *féktelen (kolerikus) még a megtorpanást is motorikus reakcióban éli át*. Két kezével váltogatva, mintegy ollózva nyúl a lapáthoz, de nem emeli fel.

A feladatteljesítés csaknem teljes folyamatában uralkodó élénk, sőt gyors, habozás nélküli tevékenység a következőkben erősen lelassul. A 33. próbánál megtaláljuk a tevékenység lelassulását »leplező« motorikus reakciókat. Köszörűli a forkát, ide-oda nézeget, jobbról-balról széles mozdu-

lattal, lehajolva nézegeti az oszlopot. A 39. próbánál ugyanez az alapjelenség az eddigi határozott és fölényesen biztos, nekilendülések megtorpanásában mutatkozik. Amikor az ingó oszlop feléje dől, hátrahőköl, majd amikor az oszlop előredől, utánaledül. A 40. és 41. próbánál a pislogás, az újból jelentkező torokköszörülés, a kényszeredett vigyor jelzi az idegfeszültség »kísüléseit«, amely jelenség a 42. próbánál egészen nyíltan jelentkező kifáradásba csap át. Az itt megfigyelhető reakciók (egy kocka teljesen elmélázó szemlélete, külső zaj figyelemeltérítő hatása) mutatják a teljes kifáradást.

Igen érdekes az a — J. A. Szamarin kísérleteinél nem mutatkozó — jelenség, hogy a féktelen típus jegyeivel rendelkező tanulóknál az ismétlődő sikertelenségek ilyen nagy mennyiségű, kifáradásig vezető halmaza, nem a kirobbanó (vagy »robbanás előtti«) emocionális állapothoz vezetnek, hanem a polárisan ellenkező alaptípus jegyeit váltják ki a kísérleti személyben.

Nem lehetetlen, hogy ennek a magyarázata azokra a jelenségekre, illetve azokra okaira vezethető vissza, amelyeket az osztályvezető megfigyelt. Szükségesnek mutatkozik itt a vizsgálat kiszélesítése és az orvosi vizsgálat bekapcsolása.

ÖSSZEGEZVE megállapíthatjuk, hogy a kísérletben szereplő tanuló a féktelen idegrendszer-típus alapvető vonásaival rendelkezik, de alaptípusa a nevelési hatások következtében »fékeződött«, bár a féktelen idegtípus jegyei »szelídített« állapotukban is még jól megfigyelhetők. — Így jellemzi a hosszas munkaképesség mely nagy motorikus ingerlékenységgel és a motorikus reakciók felesleges mennyiségével párosul; de nem jellemzik a féktelen típus szélsőséges jegyei, az ingerültség gátlások feletti túlsúlyba kerülése és a robbanásos-émocionális állapot. A féktelen idegtípusra oly jellemző »támadó reakciók« is »szelídített« formákban jelentkeznek. Mint sajátos jelenség — a fékezetttség hangsúlyozott jele — tapasztalható nála, hogy a féktelen és élénk idegrendszer-típusra annyira jellemző »beszéd-reakció« csaknem teljesen hiányzik, de ugyanakkor igen erősen fejlett a motorikus reakció.

Az iskolai és az otthoni nevelés, valamint az akaraterőre támaszkodó »önnevelés« (amilyen fokban ez a tanuló életkorában jelentkezhet), lehetővé tette a túlnyomórészt féktelen típus vonásaival rendelkező gyermeknél, hogy a »fegyelmezetttség« gátlásai ezen idegtípus szélsőséges vonásait »lecsiszolják«. A további megfigyelés, az elkövetkező évek nevelési folyamatának tanulmányozása fogja majd megmutatni, hogy idegtípusa miként fog formálódni a nevelés hatása alatt.

2. Féktelen (kolerikus) — gyenge (melankólikus)?

GÉZA

Az osztályvezető-tanító által készített jellemzés.

Közepesen fejlett, jól táplált, egészséges gyermek, Ritkán mulaszt. Talán ő az egyetlen a tanulótársai között, aki ebédután alszik még.

Otthoni körülményei jók. A szülők nagyon szeretik a három gyermeket, féltő gonddal nevelik őket. A gyermek tiszta, gondozott. Mindennel jól el van látva. Tanulási lehetőségei jók. A szülők segítik a gyermeket.

Magatartása nagyon sokat változott az I. osztály óta. Beszédese, figyelmetlen, az órát zavaró tanuló volt. A közösség jó hatással volt rá, hamarosan megváltoztatta. Most már óra alatt figyelmes, aktív.

Mosolygós, örökre vidám gyermek. A pajtások nagyon szeretik. Részt vesz minden játékban, közben nagyokat kacag. Társainak mindenben azonnal és készségesen segít.

Az I. osztályban még sok baj volt a tanulásával. Nehezen szokta meg az iskolát, a rendszeres munkát. Szüleivel állandó összeköttetésben voltam, így a gyermek hamarosan rájött, hogy neki tanulnia kell. Hozzáfogott és erős akarattal, szorgalommal az első tanulók közé verekedte fel magát.

Írása rendetlen, szétdobált, rajzai még csúnyák. Mozdulatai gyorsak, szinte kapkodottak. Szólításra hirtelen felpattan helyéről. Beszéde igen hangos, elég gyors. Feleléskor nagyon izgul. Dolgozatírás előtti tízpercben már fájlalja a »hasát«.

1. sz. KÍSÉRLETI JEGYZŐKÖNYV

idő: 25 perc

télj.: 5.90

Az oszlop kockáinak száma: 2 3 4 5 6 Dátum: 1956. szept. 13.

Az ismélések száma: — — 4 2 13

15.25 2 Simán, nyugodtan viszi, élénk tempóban.

3 A harmadik kockát nem pontosan teszi az oszlopra, hanem gyorsan rádobja. Élénken viszi, de szilárdan tartja a lapátot. Dűnnyög valamit. »Beszélhetsz hangosan!« — mondja a kísérletvezető. »Azt mondtam, hogy még egyet ráteszek« — mondja.

4 Elindul, s most már lassabban megy. Elhossa a célig az oszlopot, de letevés-kor leesnek a kockák. »Na, most hogy csinálod?« — kérdi a kísérletvezető. »Megyek még egyszer« — mondja.

2. próba. Felrakja az oszlopot. Elindul, s nyugodtan, de élénken hozza a lapátot. Már menet közben félrecsúszott a felső kocka, s a cél előtt leesett. »Többször nem bírom megcsinálni, hogy le ne essen. Még egyet ráteszek« — mondja. »Nem! Próbáld csak meg még egyszer!« — válaszolta a kísérletvezető.

15.30 3. próba. Felrakja gyorsan az oszlopot. Elég hanyagul. Elindul. Élénken viszi, fordul, s baj nélkül hozza visszafelé, de letevés-kor ismét leesik egy kocka. Mérgelődve szuszog: ...nem, nem lehet... megint leesett..., hogy kell tenni, hogy le ne essen?« A kísérletvezető megmutatja, hogyan rakja fel az oszlopot, hogy ne inogjanak a kockák.

4. próba. Elindul, s aránylag gyorsan, de vigyázva megy. Sikeresen elhossa és baj nélkül leteszi az oszlopot.

5 Az ötödik kockát réteszi az oszlop tetejére és megszólal: »Na, ez megint leesik.« Amint a lapátot felemeli és hirtelen kifordul az asztaltól, valóban leesik.

2. próba. Felszedi a kockákat, s rakosgatja az oszlopot. Elindul, s óvatosan, lassan lépeget. Baj nélkül fordul. Óvatosan hozza az ingó oszlopot és hiba nélkül teszi. Különös reakció nincs.

15.35 6 Felrakja a hatodik kockát. »Na, mostmár ez tényleg leesik« mondja. Elindul és rögtön lezuhan az oszlop. Csendben szedi fel a szétgurult kockákat, de nagyokat nyög.

2. próba. Nem pontosan rakja fel az oszlopot. Felemeli a lapátot, az oszlop azonnal feldől. »Na... leesett« — mondja bosszúsan.

3. próba. Felszedi és felrakja a kockákat, de ismét csak nem pontosan rakja az oszlopot. Fel akarja emelni a lapátot, de közben meggondolja és nyö-

- gést hallatva megáll. Majd a kísérletvezetőre néz, elmosolyodik. »Annyiszor megpróbálom és leesik« — mondja. Felemeli a lapátot, de az oszlop tetején levő kockák azonnal lezuhanak. Különös reakció nem jelentkezik.
4. *próba.* Felrakja a kockákat, de ahogy a lapát nyeléhez nyúl, összedől az egész oszlop. Felrakja még egyszer. Közben nyög, szájaszélét beharapja. Lassan viszi, de pár lépés után az oszlop ledől.
5. *próba.* Csendben, lassan szedi fel, de azután széles mozdulatokkal, élénken rakja fel az oszlopot. Csörög-zörög a kockákkal. Elindul, de két lépés után az oszlop ledől.
- 15.40 6. *próba.* Magában dünnög valamit. »Mit mondtál?« — kérdi a kísérletvezető. »El sem indulok, s már leesik« — mondja dühösen. Rakósgat, cserélgetve a kockákat. Elindul, de három lépés után az oszlop ledől.
7. *próba.* Szedi össze a kockákat és ismét rakja az oszlopot. Most sem vigyáz a pontosságra. Indulni akar, de közben véletlenül megmozdította a lapátot a kezével, és az oszlop ledől. »Na, ...« — mondja mérgesen. Mosolyog a kísérletvezető felé, de közben mérgeződik.
8. *próba.* Újból felrakja az oszlopot, lassan indul. Bal kezét segítségre készen tartja a lapát mellett, felemelve. A harmadik lépés után a kockák leesnek. A leesés helyén kezdi ismét felrakni az oszlopot a lapátra és ismét motyog valamit magában. A kísérletvezető felszólítására azonban visszamegy a kiinduló helyre.
9. *próba.* Rakja fel az oszlopot, de ismét nem pontosan. Végül igazgatni kezdi a kockákat. Amikor kész az oszlop, megfogja a lapát nyelét, egy nagy sóhajtas kíséretében felemeli a lapátot, de amint egyet lép, az oszlop lezuhan.
- 15.45 10. *próba.* Szó nélkül rakja fel az oszlopot, és amint ez kész van nagyot sóhajtat és váratlanul kijelenti: »Nem indulok.« — »Nem akarod tovább vinni?« — kérdi csodálkozva a kísérletvezető. — »Nem!« — mondja határozottan. »Miért?« — kérdi a kísérletvezető. — »Tudom, hogy mindig leesik« — mondja bosszusan. Végül azonban toporogva igazítja a kockákat az oszlopban. Majd fogja a lapát nyelét, húzza, mintegy indulni akarva, de azután abbahagyja, sőt visszatolja a lapátot. Szuszog. Majd ismét megfogja a lapát nyelét, felemeli a lapátot, de az oszlop ledől. Újból felrakja és nagyokat sóhajtat: »...na.« Megint a nyélhez nyúl és többszöri nekibuzdulás után elindul. A fordulót baj nélkül megkerüli, de utána, kb. három lépéssel az oszlop ismét összeomlik. Mérgesen dünnög: »...eddig elhozom... s aztán mégsem...«. Visszaviszi a kockákat az indulóhelyre.
11. *próba.* Felrakja az oszlopot. Elindul, de a kockák azonnal leesnek. Összeszedi a kockákat, de közben állandóan dünnög: »...most már utoljára próbálom...«
12. *próba.* Felrakja az oszlopot, de rosszul teszi egymásra a kockákat, s mielőtt hozzányúlna a lapáthoz, az oszlop feldől. »Ejnye...« — mondja mérgesen. Felrakja újból, most már valamivel jobban vigyáz, majd nagy sóhajtok kíséretében elindul. Fordulói élénken, és hiba nélkül elviszi, ott azonban az oszlop feldől. Mérgesen dünnög, de nem lehet érteni mit. A földön rakja fel az oszlopot a lapátra, majd onnan indul tovább, de guggolva (!), azonban a kockák így is pár lépés után lezuhanak. Mérgesen hozza a kockákat a kiinduló helyre. »Most már nem csinálom!« — mondja. »Nem akarod tovább vinni?« — kérdi a kísérletvezető. »Még egyszer nem próbálom meg« — ismétli. »Hátha most el tudod vinni« — biztatja a kísérletvezető. »Még egyszer... utoljára!« — egyezik bele nagy nehezen.
- 15.50 13. *próba.* Felrakja az oszlopot, elindul. Azonnal leesnek a kockák. Fel-szedi őket az asztalra, s a lapáttal mérgesen az asztalra üt.

A kísérletet befejezzük.

ELEMZÉS.

A kísérlet egész folyamán megfigyelhető volt az idegfolyamatok gyengesége. A két, majd a három kockából álló oszlop elhozatala nem jelent ebben az életkorban nehézséget. A kísérletet kezdetnénk mindjárt a

három-, vagy a négy kockából álló oszlop vitelénél, de »bemelegítés« céljából minden tanuló két kockából álló oszloppal kezd.

Ennek ellenére Géza már az első két oszlop elhozatalánál, illetve a három kockából álló oszlopnál apró jeleit mutatja későbbi »erőtlenségének«. A harmadik kockát csak úgy rádobja az oszlopra, menet közben dűnnyög stb.

A négy kockából álló oszlop elhozatalának jellegzetessége, hogy az első ismétlést zúgolódás nélkül, magától értetődően csinálja. Ezt szépen kifejezi a kísérletvezető kérdésére adott válasza. (»Na, most hogy csinálod?« — »Megyek még egyszer.«) A következő próbánál, a második sikertelenség után hirtelen »befékeződik«, bekövetkezik a gátlás, s ismétlés nélkül akár továbbmenni az öt kockából álló oszlopra, holott még a négy kockából álló oszlopot sikeresen nem hozta el. (»Többször nem bírom megcsinálni, hogy le ne essen. Még egyet ráteszek.«) Csak a kísérletvezető utasítászerű biztatása készteti arra, hogy megismételje a négy kockás oszlop elhozatalának próbáját. Az ellenállás nyomai megfigyelhetők abban, hogy az oszlopot a 3. próbához gyorsan és hanyagul építi fel, élénken fordul, hogy gyorsan túllegyen. Mindez újabb sikertelenségre vezetett, amely már kiváltotta a féktelen idegrendszer-típusra jellemző »robbanás előtti« állapotot. A panaszkodó-síránkozó színezetű, de tulajdonképpen tiltakozó alaptónusú szóbeli reakció (...nem, nem lehet, ...megint leesett..., hogy kell tenni, hogy le ne essen...) világosan mutatja ezt.

Bizonyos »begyakorlottság« mutatkozik a következő, öt kockából álló oszlop elhozatalánál, amely a második próbára sikerült.

A hat kockából álló oszlop újabb erőpróbája ismét kiváltja az ön-bizalomhiány szóbeli reakcióját, ami már az öt kockás oszlopnál is jelentkezett. (»Na, ez megint leesik.« — »Na, most már ez tényleg leesik.«) Ez, és a sikertelenség utáni nyögés; a gyenge típus jegyei. Ide utal az előző oszlopok elvitelének próbáinál tapasztalt panaszkodó-síránkozó magatartási elem is. Ezek a jegyek végigkísérik a hat kockából álló oszlop elhozatalának mind a tizenhárom sikertelen kísérletét. A beszéd-reakciók (»Na, ...leesett.« »Annyiszor megpróbálom és leesik.« »El sem indulok és már leesik.« »Na...«) és a gyakori sóhajtások, nyögések a gyenge ideg-típusra mutatnak.

Ezzel szemben a mérgelődés és a türelmetlenség a féktelen idegtípus jegyei.

Jellegzetesen »ötvöződik« a gyenge és a féktelen idegtípus jegye a hat kockából álló oszlop elhozatala 10. próbájának »befékeződésénél«. A kilenc egymásutáni sikertelenség hatása váratlanul jelentkezik, a 10. próba elején, a már felrakott oszloppal való elindulás előtt. Önmagában a feladatteljesítés abbahagyásának kísérlete a gyenge idegtípus jellemző vonása. De a gyenge idegtípusba tartozók hallgatagon, vagy panaszkodva teszik ezt. A Gézánál jelentkező szóbeli reakció — »Nem indulok... tudom, hogy mindig leesik« — szövegezése és hangsúlya egészen más jellegű. Halvány árnyalatban ugyan, de a »támadásra kész« jellegben a féktelen típus vonása jelentkezik. Erre mutatnak a további események is. A kísérletvezető buzdítására tovább folytatja ugyan a próbákat, de a mérgelődések, a »most már utoljára próbálom« szóbeli reakciója és a következő (12. próba) sikertelenség után bekövetkező újabb leállás formája (»...most már nem csinálom...«) a féktelen típus jegyei. Ezek ugyan

fékezetten jelentkeznék, a szóbeli tiltakozás dűnyögéssé halkul, a belső lázongás a szuszogásban és egyes motorikus reakciókban (toporgás, mozgásismétlések) letompul, azonban félreismerhetetlenek. Különösen jellegzetes a 13. próba után az egész folyamat befejező aktusa, amikor a lapáttal mérgesen az asztalra üt.

Gyenge tevékenységében megfigyelhető *jelenség, a féktelen és a gyenge idegtípus ötvözte*, további vizsgálatokat igényel.

A kísérlet által felfedett és eléggé tisztán jelentkező gyenge idegtípusra mutató vonások ellentmondanak az osztályvezető tanító által készített jellemzésben foglaltaknak. A kísérletben feltároló adatok számunkra is meglepetést hoztak, mert a tanuló iskolai magatartása alapján úgy véltük, hogy az élénk-féktelen típus egyik tagja áll előttünk az ő személyében. Ezt mutatta a gyermek beszédének szinte túlzott hangereje, a nála megfigyelhető erős szereplési vágy és önbizalom az iskolai munkában. A kísérlet adatai után felállított hipotézisünket, hogy a »gyenge-féktelen ötvözet« a gyenge alaptípusból eredő hátrányos vonások túlkompenzációiként jelentkező féktelen vonások összevetődése folytán keletkezett, további vizsgálatoknak kell eldönteniök.

Valószínűbb az az elgondolás, hogy az alaptípus féktelen, s a gyenge idegtípus jegyei a »rosszul sikerült« fékezettség »kicsapódásai«. A nevelés hatására nem a fékezettség szilárd és pozitív tendenciájú gátlás-rendszere alakul ki, hanem féktelen kiegyensúlyozatlanságra bizonyos nevelési-máz rakódott le, amely azonban mélyebbre még nem hatolt. Ezt jelzik írására és rajzaira, valamint iskolai mozgásreakcióira vonatkozó osztályvezetői megjegyzések is. Itt is szélesebbkörű vizsgálatok, az előzetes családi nevelés anamnézise stb. mondhatja ki a döntő szót.

További megfigyelő munkánk egyik központba állított alakja az itt bemutatott idegrendszer-típus ötvözte.

Élénk — féktelen — »gyenge« idegrendszer-típus?

ISTVÁN

Az osztályvezető-tanító által készített jellemzés.

Kistermetű, vékony, de egészséges gyermek. Vidám, mosolygós.

Édesanyja a gyermek születése után hamar meghalt. Édesapja ismét megnősült. Nevelőanyja meleg szeretettel neveli a gyermeket, de nem mer vele szigorúan bánni, fél a »mostoha« szótól. A tanító előtt takargatja a gyermek hibáit. Istvánt jobbnak, szorgalmasabbnak, jellemesebb gyermeknek szeretné feltüntetni. Néha azonban türelmetlen a gyermekkel. Ezt maga a gyermek árulja el. (»Nem érek rá meghallgatni a leckét.« — »Megtaposlak, ha még egyszer beír a tanítónéni!«)

Otthon a gyermek tanulásával nem törődnek, csak ritkán, alkalmanként ellenőrzik. Pedig a gyermek rászorulna a segítségre, mert nagyon nehezen tanul. Sokat kellene otthon gyakorolnia. Különösen a számtanban, nyelvtanban gyenge. Iskolába járni szeret, mert nagyon ragaszkodik társaihoz; — csak tanulni ne kellene!

Otthoni körülményei egyébként jók. Lakásuk tiszta, rendes. A gyermek ruházata is rendes. Tud is vigyázni magára.

Magatartásával igen sok baj van. Az utcán szertelen, hangos, Szeret csavarogni, s emiatt gyakran elkésik az iskolából. Hazatérésre is lehetőleg a leghosszabb utat választja. Óra alatt figyelmetlen, szétszórt. Az olvasást nem tudja folytatni, ha felhívom, Babrál, beszélget. Tízpercen csintalan.

Szeret hazudni, csalni. A beírásokat, rossz jegyeket nem mutatja meg otthon. Megtörtént, hogy a vers számonkérésekor, dolgozatírás alkalmából a padban kinyitotta a könyvet. Társai is próbálnak hatni rá, de eredményt elérni még nem sikerült. Társai nem szeretik csintalansága, hazudozásai miatt.

17. sz. KÍSÉRLETI JEGYZŐKÖNYV idő: 75 perc telj.: 7.50
Az oszlop kockáinak száma: 2 3 4 5 6 7 8 Dátum: 1956. okt. 17.
Az ismétlések száma: — — — — — — 9 8

12.35 2 Lassan, óvatosan hozza, hiba nélkül leteszi.

3 Egészen lassan és óvatosan viszi, nyújtott lépésekkel. Fordulás után megszólal: »... aztán a folyosón kell ugy-e?« — »Nem, csak a teremben.« — feleli a kísérletvezető. Egészen lassan lépeget, s mikor visszahaladtában a kísérletvezető előtt elhalad, odanéz és elmosolyodik. Hiba nélkül leteszi a lapátot és sóhajt.

4 »Ez mozog. itten...« — mutat rá az első kockára. »Kicsérélheted a kockákat, ha akarod« — mondja a kísérletvezető. »Ki?« — csodálkozik, majd cserél, s megigazítja az oszlopot. Amint felemeli a lapátot, az oszlop inog, s ezért visszatesszi. Újból emeli, s egészen lassan, óvatosan fordul el az asztaltól, közben bal kezével az asztalra támaszkodik. Pár lépés után az asztalt elereszti, s bal keze könyékben meghajolva előremered. Lassan nyújtottan lép, s ha az oszlop inog, kicsit kitart. Lassan fordul. A szeme, tekintete ide-oda jár, az oszlopról a földre, majd vissza az oszlopra, onnan a lapátra. A cél közelébe érve elmosolyodik, s baj nélkül leteszi az oszlopot. Menet közben merev testtel mozgott és arca is feszült volt. Most mintegy felszabadultan felsóhajt.

12.40 5 Felrakja az ötödik kockát, s megszámlolja a kockákat. Két kézzel indít, de az oszlop így is inog, ezért visszatesszi. Cserél kockát, s közben suttog: »... ez nem jó... ez kell... ne mozogjál!«. Emeli a lapátot, a kísérletvezetőre néz, elmosolyodik és újból leteszi a lapátot. »Ez itt el van görbülve« — mondja. — »Mi van elgörbülve?« — kérdezi a kísérletvezető. — »Ez...« — mutat a lapátra — »Itt mozog«. »Fordítsd meg a lapátot!« — mondja a kísérletvezető. Leveszi a kockákat és megfordítja a lapátot, közben valamit suttog halkán. Emeli jobb kézzel a lapátot, közben bal kézzel igazít valamit az oszlop tetején. Indul, s még lassabban megy, mint eddig, de pár lépés múlva felveszi előbbi tempóját. A fordulónál már előre fordítja fejét a kísérletvezető felé, elmosolyodik. Óvatosan hozza az oszlopot. Bal keze könyéktől kissé eláll és a kézfej ökölbeszorítva. Óvatosan leteszi a lapátot, hiba nélkül és ismét nagyot sóhajt.

6 Felteszi a hatodik kockát, s megszólal: »Azt hittem már le fog dűlni.« (ti. az előző oszlop). Számlolja a kockákat hangosan: »egy... kettő... három... négy... öt... hat...«. Emeli a lapátot, közben szívja a fogát. »Itt fog ledűlni...« — mondja és visszatesszi a lapátot. »Ez már itten... látom...« — teszi, hozzá, s levesz egy kockát az oszlopról és kicseréli. Emeli a lapátot, de ismét visszatesszi. Újból felemeli a lapátot, bal keze most könyékben derékszögbe áll el a testtől, kézfej ökölbe szorítva. Lassan elfordul az asztaltól, s lassan halad nyolc lépést, ekkor négy gyorsabb lépés következik. A fordulónál kitartva lép, s mivel az oszlop inogni kezd, megáll. A kísérletvezető felé néz. Indul tovább. Az oszlop ismét inog, megint megáll, s ismét a kísérletvezetőre néz. Újból megindul, óvatosan, feszült arckifejezés-

- sel hozza az oszlopot, s-baj nélkül leteszi az asztalra. Elmosolyodik, majd hangosan felsóhajt.
7. »Ez mind elcsúszik.« — mondja, s cserél kockát. Közben halkan »jaj... jaj...« suttogással sóhajt. Húzza, közben a kísérletvezetőre néz és elmosolyodik. Az oszlop inog, s mielőtt felemelné, bal kézzel lefogja. Igazít, majd cserél kockákat. Lassan húzza és emeli a lapátot, bal keze könyékben derékszögben, megtörve, bal ökle mellmagasságban. Induláskor az oszlop ledől. »Pont akkor, amikor el akartam vinni.« — mondja egyhé bosszúsággal.
- 12.50 2. próba. Hosszan (26 mp) cserélget, számolja a kockákat. Közben a kísérletvezetőre néz és mosolyog. »Itt a legutolsó.« — mondja és kicseréli a legalsó kockát. Ismét a kísérletvezetőre néz, majd két kézzel indít, de azután egy kézzel húzza a lapátnyelet az asztal szélére. A kísérletvezetőre néz, mosolyog. Bal kézzel megfogja az oszlop tetejét, majd elereszti. Emeli a lapátot, de az oszlop eldőlt. »Már megint lefordult.« — mondja enyhe bosszúsággal, mint előbb.
3. próba. Felrakja a kockákat, cserélget, közben suttog valamit. Húzza a lapátot, de az oszlop inog. Megáll, két kézzel simogatja az oszlopot, közben megjegyzi: »Hatót már elvittem.« — »Ezt is elviszed bizonyosan.« — mondja kísérletvezető. Visszacúsztatja a lapátot: »Nem a közepén van.« — mondja. Hátralép, igazítja a kockákat. Két kézzel húzza a lapátot ismét az asztal szélére. Jobb kézzel fogja a lapát nyelét, bal kézzel pedig leszorítja az oszlop tetejét. Felemeli a lapátot jobb kézzel, majd elég hosszú ideig (kb. 8 mp) tartja egyhelyben, ekkor indul. Induláskor az oszlop meginog. Bal kézzel felkap feléje, de az oszlop nem dől le. Lépeget, mint eddig, s ha az oszlop inog, meg-megáll. Tizedik lépésnél a kockák leesnek. Magyaráz: »Mentem, s amikor nagyot akartam lépni, ledőlt.«
- 12.55 4. próba. Mielőtt felrakná a kockákat, megszólal: »Pihenek egy kicsit.« — »Jó.« — egyezik bele a kísérletvezető. Két percet álldogál, majd szó nélkül rakni kezdi a kockákat. Közben forgatja, cserélgeti őket. Nyolcat akar feltenni, de a kísérletvezető figyelmeztetésére a nyolcadikat leveszi. Lassan húzza a lapát nyelét, s közben megszólal »Géza hányszor ment?« — »Nem sokszor, mert meguntam.« — feleli a kísérletvezető. »En nem unom, sokszor elviszem.« — mondja, s közben két kézzel emeli fel a lapátot, úgy, hogy jobb kézzel fogja a lapát nyelét, bal kézzel pedig az oszlop tetejét. Csak amikor az asztaltól elfordult, vette le a kezét az oszlop tetejéről. A negyedik lépés után azonban az oszlop ledőlt. Kijelenti: »Ha estig csinálnám, akkor sem fáradnék el.«
- 13.000 5. próba. Felrakja az oszlopot. Nézegeti, simítgatja. Indul két kézzel, de most a bal kézzel előbb az oszlop alját fogja, majd ismét a tetejét, de a kifordulás után elereszti. A bal kezét azonban nem ereszti le, hanem közel tartja az oszlophoz, s ha az inog, a bal kézfej is meg-megrándul. Lassan lépeget, de nem egyenletesen, néha hosszabbakat lép. Fordulót lassan kerül meg, közben feszülten figyeli az oszlopot. Amikor az oszlop inog, a bal kéz mellette ökölszorított kézfejjel fel-felrándul. A cél előtt közvetlenül az oszlop ledől. »Hányat vittem el... hetet?« — kérdi. »Nem, csak hatot. Hetet akkor viszel el, ha letevéskor a lapát nyelének eleresztéséig nem esik le egy kocka sem.« — válaszolja a kísérletvezető.
6. próba. Rakosgatja a kockákat, s kb. 6 mp múlva megszólal: »De kár, hogy leesett.« Felrakja az oszlopot és két kézzel indul, de azonnal leteszi, mert az oszlop inog. Lóbálja a kezeit. »A karom belefáradt.« — mondja. Ismét elindul, de újra leteszi. Egy mp. múlva újra felemeli a lapátot, két kézzel. Asztaltól való kifordulás után a bal kezét leveszi az oszlop tetejéről, majd ismét visszateszi, egy mp. múlva újra leveszi. Először lassan lépeget, majd bátrabban, pedig az oszlop állandóan inog. Fordulás előtt megáll. Az oszlop inog, ezért odakap bal kézzel és megfogja az oszlop tetejét. A kísérletvezető figyelmezteti: »Nem szabad megfogni!« Megáll, kb. három mp.-ig mozdulatlanul áll, s kijelenti: »Akkor ez nem érvényes«, s visszajön a kiindulóhelyre.
- 13.05 7. próba. Elindul, mint előbb, de két lépés után a kockák leesnek. Halkan dűnnög: »Megfordítottam az előbb, azért esett le.« — »Mit fordítottál meg?« — kérdezi a kísérletvezető. »Ezt a lapátot.« — mondja.
8. próba. Felrak, indul, mint az előbb. Inog az oszlop, ezért visszateszi.

Cserél, forgatja a kockákat, egy-két mp.-ig nézegeti őket, mielőtt felrakja. Igazít. »Csúszik...« — s mond. még valamit, de elhalkul a szava. Cserélgeti a kockákat. Időnként a kísérletvezetőre néz és elmosolyodik. Két kézzel simogatva, igazgatja az oszlopot. »Jaj, csak most a hetet vigyem el« — mondja. Két kézzel emeli a lapátot és gyorsan fordul ki az asztaltól, de az ingó kockát visszat teszi. Ismét megpróbálja, de megint visszat teszi. Közben az asztalon a menetirányban előre csúsztatja, mintegy 10 cm-t a lapátot. A kísérletvezetőre néz, megkérdi: »Lehet erről?« — »Lehet« — mondja a kísérletvezető. »Akkor innen indulok« — jelenti ki. Indul, de a hatodik lépés után az oszlop ledől. »Megint a legalsó« — mondja.

13.10—13.15 (Közben öt percig megzavarják a kísérletet.)

13.15 9. próba. Felrakja az oszlopot, közben nézi, mit ír a kísérletvezető. Megkérdi: »Mit tetszik írni?« — »Azt, hogy hányszor és meddig vitted el.« — mondja a kísérletvezető. »En hatig elvittem« — mondja. — Igen, hatig és a hetediket próbáld« — fűzi hozzá a kísérletvezető. Visszafordul az oszlophoz. Két kockát rak fel a lapátra és elindul, s megy körben. A kísérletvezető utánaszól: »Mit akarsz két kockával?« — Menet közben felel vissza: »Előlről kezdem, hogy jobban menjen. Úgy gyakorolom« — mondja, közben visszaérkeznek. Most öt kockát tesz fel és azzal indul, de pár lépés után visszahozza és hét kockát rak fel. Nézi az oszlopot és visszamegy az útvonalra, ott keresgél. »Hol egy kocka?« — kérdezi, majd visszajön és a tartalék kockákból tesz fel még egyet az oszlopra nyolcadiknak. — »Még hetet sem vitted el!« — figyelmezteti a kísérletvezető. Leveszi a nyolcadikat és hét kockával indul. Lassan lépeget és szépen, hiba nélkül fordul közben feszült arckifejezéssel nézi az oszlopot. A célnál egész testtel süllyed, hogy az oszlop fel ne billenjen. Baj nélkül leteszi. Nagyon sóhajt.

13.20 8 Felrakja a nyolcadik kockát. A vállát tapogatja: »Itten nagyon fáj« — mondja. — »Elfáradtál?« — kérdi a kísérletvezető. »Már az ágyban fáj. Amikor az ágyamból felkeltem, már a nyakamnál fáj.« — mondja. Kb. két percig álldogál, majd felemeli a lapátot, de azonnal visszat teszi, mert az oszlop erősen ingog. Végül is két kézzel emelve kifordul az asztaltól. Megkérdi: »Idáig lehet fogni?« (Ti. két kézzel lehet fogni a kifordulásig). »Nem nagyon, de amíg el nem indultál foghatod két kézzel« — egyezik bele a kísérletvezető. Visszat teszi a lapátot. Három kockát, amelyek ott heverték az asztalon a letett lapát közelében, félretol, s közben megjegyzi: »Ezt már nem bírom elvinni.« Ismét felemeli a lapátot, s elindul. A negyedik lépés után az oszlop ledől. Suttog valamit.

13.25 2. próba. Felrakja az oszlopot, közben megkérdi: »Hány óra van? nem tetszik tudni?« — »Mindjárt fél kettő« — válaszolja a kísérletvezető. Akkor nincs még itt Jancsi« — mondja. (Ez a tanuló következik.) A folyosóról hangok hallatszanak. Megszólal ismét: »Már gyülekeznek a gyerekek.« Igazítja a kockákat, be- majd kifordul az asztaltól. Megfogja a lapátot, felemeli, de visszat teszi. Számolja a kockákat, majd cserélget. Félreteszi a többi, de meggondolja és újra cserél egy kockát. Végre elindul. Sikeresen kifordul az asztaltól az oszloppal. Lassan lépeget. Bal keze fel-fel rándul az ingó oszlophoz. Néha megáll, ha nagyon ingog. A forduló előtt két lépéssel ledől az oszlop. Megszólal: »Mennyit jelent itt a széknél?« (a fordulóban álló székről van szó). »Fél utat« — mondja a kísérletvezető.

13.30 3. próba. Halkan füttyörészgetve rakja fel az oszlopot. Cserélgeti a kockákat, dűnnyög hozzá. Közben nekidől az asztalnak és az oszlop feldől. Újra rakja, s közben ismét dűnnyög: »...csúszik...« Cserélget. Megáll 2—3 mp.-ig gondolkodik. Számol, cserél, igazgat. Megfogja a lapátot, majd újból elereszti. Felhúzza kissé kabátja ujját a jobb karján. Újból felemeli a lapátot, már kifordul az asztaltól, de ismét visszat teszi az ingó oszlopot. »Sohase megy... ez a három« — mondja, s közben a tartalék kockákra ütöget. Igazítja a kockákat. »Ha ez már leesik, akkor...« felemeli a lapátot, kifordul, de elkapja bal kézzel az ingó oszlopot és visszafordul. »Magától is leesik« — mondja.

4. próba. Felrak, igazgat, cserélget. Ferde az oszlop. Dűnnyög: »...ez a súly...« Ismét kockát cserél, de az oszlop tovább is ferde marad. Újból cserél, s közben ismét suttog valamit, de egészen halkan. Végre indul, szokás szerint két kézzel. Kifordul, s el akarja engedni bal kezével az oszlop

tetejét, de az inog, s így visszafordulva leteszi. »Sohase viszem el« — kereseg. »Meguntad már?« — kérdi a kísérletvezető. — »En nem« — mondja határozottan — a tanár bácsi már megunta?« — »En sem, azt gondoltam abba: akarod hagyni« — válaszolta a kísérletvezető. — »Nem, én mindent úgy viszek, hogy nem lehet abbahagyni« — jelentette ki nagy magabiztosan. Cserélgeti a kockákat, közben megszólal: »Azt mind le tetszik írni, amit én mondok?« — kérdi kíváncsian. »Azt írom, hogy hányszor cserélgetsz« — mondja a kísérletvezető. »Miért?« — kíváncsiskodik tovább. »Az is számít a versenyben« — hangzik a válasz. Közben felrakja az oszlopot és indul. Az eddig megfigyelt tempóban lépeget. A hatodik lépésnél az oszlop ledől.

13.35 5. próba. Rakja fel az oszlopot és ismét megszólal: Ez a Jancsi sohase jön.« — »Már át akarod neki adni?« — kérdi a kísérletvezető. »Dehogy, de majd leszidja a tanárnéni, hogy nem pontos. De engem nem szid le ugy-e?« — »Nem, te pontos voltál« — mondja a kísérletvezető. Tovább cserélgeti a kockákat, majd újból megszólal: »Addig viszem, míg a nyolcat nem teszem le. Azt szeretném, ha én vezetnék, mert eddig hét volt az osztályban.« Odafordul a kísérletvezető felé: »Be tetszik jönni az osztályba elmondani a tanárnéninek, amit le tetszett írni?« — kérdi, majd a válasz megvárása nélkül visszafordul, s felveszi a lapátot. Nem indul azonban el, hanem ismét leteszi. Nyújtózkodik. »Elfáradtál?« — kérdi a kísérletvezető. »Amikor mozog, mindig visszateszem« — mondja. Cserél kockát, és ismét megszólal: »Meg tetszik mondani azt is, hogy beszélgettünk? Géza is beszélgetett?« — »A kockákkal« — válaszolja tréfásan a kísérletvezető. »Es a tanár bácsival nem?« — kíváncsiskodik tovább, de megint nem várja be a választ, hanem emeli a lapátot és megindul. Lassan lépeget. Hármodik lépés után az oszlop inogni kezd. Bal keze felrándul, de közben az oszlop ledől. Egy darabig csendben szedegeti a leesett kockákat, majd megszólal: »A legalsó nem esett le..., úgy volt csinálva.«

13.40 6. próba. Lassan, piszmogva szedi össze a kockákat. Lent a padlón állítja fel az oszlopot. Közben kint a folyosón csapódik az ajtó. Arra fordul, majd guggolva tovább építi az oszlopot. Végül feláll vele és a kiindulóhelyre hozza. Cserélgeti a kockákat, majd leveszi a lapátot az egész oszlopot, s megfordítja a lapátot. Egy kockát csúsztatgat rajta, s közben magyaráz: »Most felfordítottam, s megnézem milyen...« Suttogva számol, oldalt hajtott fejjel nézi az oszlopot, cserélget. Végül is felemeli az oszlopot, kifordul az asztaltól, kb. hat mp-t kivár, s azután megindul. Az ötödik lépés után azonban az egyre ingó oszlop eldől. Hirtelen megfordul és a kísérletvezetőre néz mecsolyogva, mintegy két mp-ig, azután szó nélkül szedi össze a leesett kockákat. Hozza az indulóhelyre és itt szólal meg: »Mennyi kocka...« — mondja.

13.45 7. próba. »Most ahogy jön, úgy rakom« — mondja és gyorsan felrakja az oszlopot. Simít, igazít az oszlopon, majd két kézzel indít. Az oszlop inog, s azonnal visszateszi. Majd újra felemeli a lapátot, s mivel az oszlop inog, vár egy pár mp-ig, majd elindul. Az oszlop ismét erősen inog, bal kézzel elkapja a tetejét, fél lépést megy így, majd leveszi a bal kezét az oszlopról, s megy tovább a bal kéz készenléti tartása mellett. Lassan kitartottan lép, az oszlop egyre inog, s a fordulónál ledől. Szó nélkül szedi össze a kockákat, és hozza. Csak amikor a kiindulóhelyre ért szólal meg. Orrát ráncolva mondja: »Mindent leesik«, s méltatlankodás van hangjában.

13.50 8. próba. Felrak, cserélget, suttogva számol. Dűnnög: »...ha ennyi van csak..., akkor, legalul teszem ezeket...« Tovább cserélgeti és válogatja a kockákat. Megáll a rakosgatásban és megszólal: »Megnézem, hogy itt van-e a Jancsi.« »Most már ne nézd meg, úgysem kezdünk vele ma« — mondja a kísérletvezető. Erre szó nélkül felemeli a lapátot, kifordul vele az asztaltól, de az oszlop erősen inog, ezért visszateszi. Ismét cserél kockát, majd óvatosan újra felemeli a lapátot, kifordul az asztaltól, de mivel megint inog, visszateszi, miközben elkapja az oszlop tetejét bal kezével. Megszólal: »Már el is dült volna, ha nem fogtam volna.« Cserélni akar kockát, de közben meglöki az oszlopot, könyökével, s az feldől. Újból felrakja a kockákat, s közben suttogva számol, de csak hetet rak fel. Emeli lassan a lapátot és

kifordul vele az asztaltól. A kísérletvezető megállítja: »Hányat viszel?« — »Nyolcat« — feleli »Megszámoltad?« — kérdi tovább a kísérletvezető. Befordul, leteszi a lapátot, megszámlolja a kockákat, s még egyet felrak. Közben az egyik kockát kicseréli, miközben suttogva mondja: »... a fehéret...«. Fel-emeli a lapátot, lassan kifordul az asztaltól. Az oszlop inog. Négy-öt mp-ig kitart, majd elindul. Az első lépésnél már esősen inog az oszlop. Bal kézzel elkapja a tetejét, majd elereszti és tovább lépeget óvatosan az ingó oszloppal. A fordulónál az oszlop ledől. Söhajt.

A kísérletet 13.55 perckor befejezzük.

ELEMZÉS

Mozgástempója lassú. Egészen lassan és óvatosan megy. Támaszkodik az indulásnál, nyújtottan, kitartva lépeget, rendszerint meg-meg áll, ha az oszlop inog. A megállások aránylag hosszúak. Motorikus reakciói kisméretűek és jelentéktelenek.

Mindez a nyugodt ideg típusra utal, bár az induláskor jelentkező támaszkeresés már figyelmeztet bennünket.

A gyermek tevékenységének alaposabb elemzése azonban más eredményhez visz, s lassankint kialakul előttünk a gyenge idegrendszer-típus képe. Legjellegzetesebb jegy az idegfolyamatok erőtlensége, amely a gyenge munkaképességben mutatkozik. A gyenge munkaképességnek látszólag ellentmond a gyermek igen jó teljesítménye. Huszonkilenc tanuló közül a negyedik lett. A kettőtől hat kockából álló oszlop elvitelét hiba nélkül teljesítette, s aránylag nem sokszor kellett a hét kockából álló oszlop elhozatalánál sem ismételnie. Ennek azonban nem szabad bennünket megtévesztenie. Jó teljesítménye lassú, óvatos tempójának és mindenekelőtt egyensúlyzó ügyességének eredménye, és nem a kitartása, a szívós, fáradhatatlan munkatevékenység gyümölcse.

A munkaképesség terén jelentkező gyengeségének, erőtlenségének első nyoma — amint már említettük — maga a támaszkodás az indulásnál, ami a bizonytalanság, támaszkeresés kifejeződése. Később a munkatevékenység gyengeségének egészen világos jeleit figyelhettük meg. A hét kockából álló oszlop elhozatalának 4. próbájánál, alig húsz perces lassú tempójú tevékenység után már pihenőt kér, s kb. két percet álldogál. Ilyen »leállás« alig fordul elő kísérleteink között. Ugyanezen oszlop elhozatalának hatodik próbájánál — bár közben bizakodóan jelenti, hogy akkor sem fáradna el, ha estig csinálná — már ismét fáradtságról nyilatkozik. A 9. próba egész folyamata a sikertelenség »burkolt megkerülése« jegyében alakul ki. Előbb a kísérletvezető jegyzetei felé fordul a figyelme, azután a játékszabályoktól tér el, két, majd öt kockából álló oszlopot visz hét kockás helyett, ahogy állítja »gyakorlás« céljából. Végül nyolc kockával akar indulni, holtott még hetet sem vitt el. A nyolc kockából álló oszlop elhozatalának első próbájánál képzelt vállfájásról panaszkodik, míg a második próbánál a pihenést kiprovokáló, illetve a »feladattól megszabadulást« célzó figyelem-elvonó szóbeli reakciót találunk. Az ötödik próbánál ismétlődik a második próbánál megfigyelt kísérlet, hogy az utána következő tanuló keresése ürügyén megszabaduljon a feladat teljesítésétől.

A fentiekben feltárt szabadulási törekvések burkolt formában jelentkeznek. A tanuló szóbeli nyilatkozatai mindig a tevékenység buzgó vállalása mellett hangzanak el, s magabiztosságot árulnak el ezen a téren. Néha

túlzott magabiztosságot, ami már önmagában is gyanús. A hét kockából álló oszlop elhozatalának 4. próbájánál egyetlen folyamatban megfigyelhető ez. Azzal kezdődik a próba, hogy alig húsz perces munkatevékenység után már pihenőt kérve két percig (a többi tanulóhoz viszonyítva szokatlannul hosszú ideig) tétlenül álldogál. Ezután is lássan és piszmoogva rakja fel az oszlopot. Egy kockával többet tesz fel, ami — a tudatos csalási szándékot nem tételezve fel — azt jelenti, hogy tudattalanul gyorsabban akar célhozjutni, illetve a nehézséget kikerülni. Két kézzel indít, ami az egy kézzel való indítás elkerülésével a könnyítésre törekvés jele. Az erős, az egy kézzel indított még a 20. sikertelen próba után is. S amikor a feladat előli menekülés ennyi nyílt és burkolt jegye után kijelenti: »Ha estig csinálnám, akkor sem fáradnék el«, ez a túlzott hengegés csupán az állandóan megmutatkozó feladat előli menekülés szándékának leplezése.

A »nem egészen egyenes úton« való sikerre törekvésnek másik jele a hét kockából álló oszlop elhozatalának 8. próbájánál a lapát 10 cm-el való előrecsúsztatása a menettírány felé a menettávolság megrövidítésének szándékával. Hogy ez nem tudatos csalási szándékkal történik, arra mutat az, hogy megkérdézi lehet-e onnan indulni.

Nagyon jellegzetes a hét kockából álló oszlop elhozatalának utolsó (9) sikeres próbája. Előtte öt percig megzavarják a kísérletet, amely hosszú pihenőt biztosít. De még ezután is »pihenést« csinál magának, amikor két, majd öt kockával indul, állítólagos »gyakorlás« szándékával. Ezután ismét kísérletet találunk a hét kockából álló oszlop elhozatalának »átugrására«, »megkerülésére«, amikor nyolc kockát tesz fel. Miután ezt a kísérletvezető megakadályozza, eme sokféle »menekülési kísérlet« után »rákényszerül« a komoly összeszedett munkára és ez sikerül is neki.

Addig, míg óvatossága és egyensúlyzó ügyessége folytán hiba, azaz sikertelenség nélkül elhozta az egyre több kockából álló oszlopokat, természetesen nem jelentkeztek az idegfolyamatok gyengeségét jelző reakciók. A hét, majd a nyolc kockából álló oszlopok elhozatalainak próbáinál azonban ezek egyre nagyobb számban jelentkeztek.

A nyolc kockából álló oszlop elhozatalának megkísérlése előtt már jelentkeznek a feladattól való szabadulási törekvés. A betegség színlelése, majd a feladat teljesítésének nyílt megtagadása (»ezt már nem bírom elvinni«). Ugyancsak ide tartozik a következő (öt felváltó) tanuló után való érdeklődés, s az egyre gyakrabban jelentkező önigazolások, valamint a »szélhámoskodás«.

Egy ilyen esetnek vagyunk tanúi a nyolc kockából álló oszlop elhozatalának 4. próbájánál is. Amikor hosszas töprengés után két kézzel indulni akar, de kénytelen visszatenni az ingó oszlopot, mert egy kézzel nem tudja tartani, keseregve panaszkodik: »Sohase viszem el.« A kísérletvezető erre megkérdi: »Meguntad már?« A válasz egyenesen pökhendi. »En nem — mondja határozottan — a tanár bácsi megunta?« — Ebben a válaszban a gyengeség leplezése határozottan agresszív, »támadó-reakció« formájában jelentkezik. A kísérletvezető szelíd válaszára (»En nem, de azt gondoltam, már abba akarod hagyni.«) ismét a viselkedéssel homlokegyenest ellenkező mértéktelen hengegés szóbeli reakciója jelentkezik. (»Nem, én mindent úgy viszek, hogy nem lehet abbahagyni.«)

A fiú egyéniségét, a kísérlet alatti magatartásának megfigyelése alapján, jellemzi a behízélgo kedvességgel és tisztelettudó udvariassággal vegyes, és ravaszsággal, kíváncsisággal és kópésággal teli »szélhámoság«.

A feladattól való megszabadulás egyre szaporodó jelei a nyolc kockából álló oszlop elhozatalának 5. próbájánál, az amúgy is lassú tevékenység tempó csaknem teljes leállása. Szóbeli reakciói és az értelmetlenül hosszú ideig tartó babrálások, kockacserek mutatják ezt. Az 5., 6., 7., 8. próbát egyenkint öt percig végzi, amelynek több mint felét az oszlop felállításával tölti el. Az eltérítő ingerek (ajtócsapódás, a kísérletvezető jegyzőkönyvezés stb.) hatásával szembeni ellenállás hiánya, a felváltás leplezett kívánsága (a következő tanuló ismételt keresése) mind a gyenge típus jellemző jegyei.

A típusképbén azonban — a gyenge típusra jellemző, eddig feltárt jegyek mellett — egyéb színek is vannak. Már érintettük a nyolc kockából álló oszlop elhozatalának 4. próbájánál jelentkező »támadó-reakciót«, amely a féktelen idegtípus jegye. Már előtte a 3. próbánál is találunk támadó színezetű önigazolást, amikor a tartalék kockákra ütögetve azt mondja: »Sohase megy ... ez a három«.

Egyébként is igen sok az önigazolás jellegű szóbeli-reakció. Ilyen pl. a hat kockából álló oszlop elhozatalának 3. próbája sikertelenségénél, (»Mentem, s. amikor nagyot akartam lépni, ledől«), vagy a 7. próbánál (»Megfordítottam az előbb, azért esett le.«). Ilyen a nyolc kockából álló oszlop elhozatalának 5. próbájánál (»A legalsó nem esett le ... úgy volt csinálva«), a 7. próbánál (»Mindig leesik« ti. akármit csinálók, tehát nem az én hibám.) Ezek az önigazolások más jellegűek, mint amilyeneket J. A. Szamarin a gyenge idegrendszer típus jellemzőiként felsorol. Szerinte ezen típus szóbeli reakciói hanyatló hangulatot kifejező, siránkozás jellegűek, gyakran saját erejükben való bizalmatlanságról tanúskodnak, s egyáltalán nincs agresszív jellegük. Ennél a tanulónál viszont éppen az ellenkezője tapasztalható. Főként erős önbizalmat kifejező szóbeli reakciók vannak. Ha a kísérlet vége felé a sorozatos sikertelenségek szóbeli kifakadást eredményeznek is, ez inkább bosszús és méltatlankodó, mint kesergő színezetű.

Az itt jelentkező probléma eldöntéséhez további vizsgálatok szükségesek.

Összegezés

J. A. Szamarin módszerével folytatott kísérleti-lelektani vizsgálataink igazolták ezen eljárás eredményességét. Nemcsak az itt bemutatott három tanulónál, hanem a többi 26 tanulónál is jelentkeztek az egyes idegrendszer-típusokra J. A. Szamarin által megállapított lényeges vonások. Bizonyos eltérés azonban megállapítható. Ezen eltérések magyarázata részben abban van, hogy — amint már említettük — J. A. Szamarin lehetőleg tiszta típusokat válogatott ki, előzetes megfigyelés segítségével; a mi vizsgálataink viszont az ebből a szempontból heterogén tanulócsopórt minden egyes tagjára kiterjedtek. Így természetesen élesebben jelentkezett nálunk az idegrendszer-típus ötvöződése és bizonyos — J. A. Szamarin által egyes típusra jellemzőnek tartott — jegyek jellegzetességének kérdése.

A rendelkezésünkre álló publikációs térjedelem nem tette lehetővé, hogy ezekre a különbségekre részletesen kiterhessünk. Ehhez több vizsgálati jegyzőkönyvet és elemzést lett volna szükséges itt bemutatnunk.

Azon kérdések közül, amelyek itt felmerülnek, a legfontosabbak az idegrendszer-típus »ötvöződésének« és a »plaszticitásnak« a kérdései.

A nevelés számára elengedhetetlen a növendék idegrendszer típusának az ismerete. Hangsúlyoznunk kell ezzel kapcsolatban, hogy az egyes tanulóknál nagyon ritkán találhatunk ún. tiszta típusokat. A temperamentumok vagyis az idegrendszer-típusok az egyes tanulóknál keverten jelentkeznek, ezeknek »ötvözeit« találjuk meg bennük. (Erre hoztunk fel néhány példát.) Éppen ezért szükséges, hogy megkeressük a tanulóknál az egyes idegtípusok jellemző vonásaiból alakult ötvözeteket. A növendék idegrendszer típusából, illetve ennek »ötvözeitéből« eredő vonásai éppoly jelentős tényezők a nevelésnek, mint maguk a nevelési hatások.

A nevelő csak akkor tudhat a gyermek egyéniségének megfelelő nevelési ráhatásokat alkalmazni, ha ismeri ezeket a tényezőket. Nemcsak azért, kell ezeket ismernie, mert ezek befolyásolják a nevelés eredményét, s magyarázatát adják bizonyos esetekben, hogy miért következett be egészen más eredmény, mint aminek a nevelési ráhatásból a nevelő szerint »következnie kellett volna«; hanem — és éppen az előbbiből következően — ezen vonások figyelembevétele esetén lehetséges a növendéknek megfelelő, a növendék egyéniségével adekvát nevelési eljárást alkalmaznunk.

A másik fontos kérdés a »plaszticitás« kérdése. A nevelés fontos feladata, hogy itt elégít tegyen: a már I. P. Pavlov által is hangoztatott elvnek: »A legfőbb, legerősebb és legállandóbb benyomás, amelyet a magasabb idegtevékenységnek módszereink útján történő tanulmányozásával nyerünk — működésének rendkívüli plaszticitása, roppant lehetőségei: semmi sem marad mozdulatlan, merev, minden elérhető, minden megváltoztatható a jobb felé, hacsak a megfelelő feltételek jelen vannak.« (A fiziológus válasza a pszichológusoknak: Pavlov Válogatott művei Bp., 1951 : 390.) Az idegrendszer-típusok, a temperamentumok egyes vonásainak gátlás alá helyezése azok elfojtását eredményezheti, más vonásoknak megfelelő feltételek megteremtésével történő fejlesztése azok erősödését. Így az idegrendszer azon tulajdonságai, amelyeket a nevelés céljai szerint értékeseknek tartunk, továbbfejleszthetők.

Mindezen feladatok teljesítése csak úgy lehetséges, ha feltárjuk a nevelés és az idegrendszer típusok kialakulásának, fejlődésének viszonyát, korrelációját. Ez kutatómunkánk további célja és feladata.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy J. A. Szamarin módszerével végzett kísérleti-lélektani vizsgálataink, — bár amint a bemutatott három elemzésből is látható, az itt jelentkező megállapítások bizonyos értelemben hipotetikus természetűek — értékes adatokkal gazdagították a jellemfejlődés tanulmányozására kiválasztott tanulócsoport tagjairól eddig szerzett megfigyeléseinket.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ezeket az eredményeket más eljárásokkal történő kontroll-vizsgálatok segítségével ellenőriznünk kell. Ezek a vizsgálatok folyamatban vannak. Ezek és a további pszichológiai megfigyelés, valamint az alkalmazott nevelési eljárások tanulmányozása fogják a most ismertetett kísérleti-lélektani megfigyelés tapasztalatait igazolni, kiegészíteni, vagy esetleg módosítani.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A. M. Davidova: A különböző idegtípusokra jellemző vonásokkal rendelkező gyermekek monografikus tanulmányozásának tapasztalatai. Izv. APN. 1954. 52. sz. 141—183. Magyar ford. OM Dokum.

Király József: Az idegrendszer plaszticitása és a nevelhetőség. Acta Univ. Szegediensis 1956. 41—69.

V. Kraszunszkij: I. P. Pavlov tanítása a magasabbrendű idegműködés típusairól. "Ucsityelszkaja Gazeta" 1952. 62. sz. Magyar ford. OM. Dokum.

Pavlov Válogatott Művei. Akadémiai Kiadó. Bp. 1951.

I. P. Pavlov: Előadások a nagyagyféltekék működéséről. Akad. Kiadó. Budapest 1953.

I. P. Pavlov Összes Művei III. kötet. Akadémiai Kiadó. Bp. 1956.

J. A. Szamarin: A gyermeki idegrendszer tipológiai sajátosságainak kísérleti-lélektani tanulmányozásából lészűrt tapasztalatok. Izv. APN. 1954. 52. sz. Magyar ford. OM. Dokum.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ОСНОВНЫХ ЧЕРТ ТЕМПЕРАМЕНТА (ТИПА НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ) У ШКОЛЬНИКОВ

Л. Жамбеки

Статья излагает те опыты, которые автор получил во время использования метода советского психолога И. А. Самарина. Очерк трактует о вопросе «сплавов» типов нервной системы и общей действительности определенных характерных примет, установленных И. А. Самариным. Установления статьи до дальнейших контрольных исследований имеют только характер гипотеза.

EXPERIMENTALPSYCHOLOGISCHE UNTERSUCHUNGEN EINIGER GRUNDLE- GENDEN ZÜGE DES TEMPERAMENTS (NERVENSYSTEM-TYPUS) AN SCHÜLERN DER ALLGEMEINEN SCHULE

von

L. ZSÁMBÉKI

Diese Studie enthält die Erfahrungen, die der Verfasser während der Anwendung der Methode des sowjetischen Psychologen, J. A. Szamarin, gemacht. Der Verfasser behandelt die Frage der Nerventypus — »Verschmelzungen« und die Frage der allgemeinen Gültigkeit gewisser, von J. A. Szamarin bestimmter, charakteristischer Merkmale. Die in der Studie publizierten Feststellungen bedürfen weiterer Kontrolluntersuchungen und besitzen bis dahin nur den Wert von Hypothesen.

TARTALOMJEGYZÉK

Lerner Károly: Bevezető	3
-------------------------------	---

Tanulmányok a társadalomtudományok köréből

Benkő László: Juhász Gyula költői nyelvének szótári feldolgozása	5
Eperjessy Kálmán: Találkozásom Móra Ferencel, a régésszel	27
Geréb György: Comenius didaktikájának pszichológiai alapjai	41
Inczéfi Géza: A szegedi táj földrajzi neveiből	53
Madácsy László: Pósa Lajos ismeretlen levelei Móra Ferenchez	69
Mucsi Józsefné: Tömörkény István írói nyelvének néhány mondattani sajátága	81
Palásti László: A franciák magyarságszemléletének alakulása a XIX. században	89
Szántó Lőrinc: Középiskolai magyar nyelvtanításunk kezdetéről	115
Sziklay László: Brosz Jónathán	133
Vajda László: Móra Ferenc	155
Végh Joachim: Az 1828. évi országos összeírás Szegeden	199

Tanulmányok a nevelés és az oktatás kérdéseiről

Arató Ádám: Az általános iskolai tanárképzés néhány kérdése	217
Bereczki Sándor: A külföldi utazások pedagógiai jelentősége nagy pedagógusok munkáiban	229
Buday Lajos: A magyar rajzoktatás 100 éve (1800—1900)	245
Forgách Géza: A sóképződés szemléltetése csapadékos eljárással	265
Geréb György: Fáradtságvizsgálatra szerkesztett pszichológiai készülékeink és kísérleteink	267
Jósa Zoltán: A táblavázlat mint a fogalomalkotás rögzítésének eszköze	275
Kardos Alajos: Testnevelés és sport a kultúra tükrében	293
Szeghy Endre: A muzikalitás vizsgálata	311
Zsámbéki László: A temperamentum (idegrendszer-típus) néhány alapvető vonásának kísérleti lélektani vizsgálata általános iskolai tanulóknál	345

Reprodukciók a rajztanszék tanárainak művészi munkáiból

СОДЕРЖАНИЕ

К. Лернер: Предисловие	3
------------------------------	---

Очерки по общественным наукам

Л. Бенке: Словарная обработка поэтического языка Юхас Дьюла (Проект и опытная брошюра)	5
К. Эперьешини: Моя встреча с Мора Ференц — с археологом	27
Д. Герéb: Психологические основы дидактики Коменского	41
Г. Инцефи: Из географических названий сегедского края	53
Л. Мадачи: Неизвестные письма Поша Лайош к Мора Ференц	69
Мучине, Э. Сабо: Некоторые синтаксические особенности писательского языка Темеркенъ Иштван	81
Л. Палашти: Оформление воззрений французов на венгров в 19 веке	89

<i>Л. Санто:</i> О начале составления венгерской грамматики для средней школы ...	115
<i>Л. Сиклаи:</i> Брось Ионатан ...	133
<i>Л. Вайда:</i> Мора Ференц ...	155
<i>Н. Вег:</i> Общегосударственная перепись населения 1828 года в г. Сегед ...	199

Очерки по вопросам воспитания и преподавания

<i>А. Арато:</i> Некоторые вопросы подготовки преподавательных кадров для начальной школы ...	217
<i>Ш. Берецки:</i> Педагогическое значение заграничных путешествий в работах великих педагогов ...	229
<i>Л. Будаи:</i> 100 лет в венгерском обучении рисования ...	245
<i>Г. Фограч:</i> Иллюстрация солеобразования с осадочным методом ...	265
<i>Д. Герéb:</i> Психологические попытки и приборы, сконструированные на изучение усталости ...	267
<i>З. Йоша:</i> Схема на доске, как способ фиксирования образования понятий ...	275
<i>А. Кардош:</i> Физкультура и спорт в зеркале культуры ...	293
<i>Е. Сеге:</i> Изучение музыкальности ...	311
<i>Л. Жамбеки:</i> Экспериментальное психологическое изучение некоторых основных черт темперамента (типа нервной системы) у школьников ...	345

Репродукции из художественных работ преподавателей кафедры рисования

INHALT

<i>K. Lerner:</i> Einleitung ...	3
----------------------------------	---

Studien aus dem Bereiche der Gesellschaftswissenschaften

<i>L. Benkő:</i> Die vokabularische Bearbeitung der dichterischen Sprache von Gyula Juhász (Entwurf u. Probeheft) ...	5
<i>K. Eperjessy:</i> Meine Begegnung mit Ferenc Móra, dem Archäologen ...	27
<i>Gy. Geréb:</i> Psychologische Grundlagen der Didaktik des Comenius I. ...	41
<i>G. Inczeji:</i> Aus den Ortsnamen der Umgebung von Szeged ...	53
<i>L. Madácsy:</i> Unbekannte Briefe von Lajos Pósa an Ferenc Móra ...	69
<i>Frau E. Mucsi:</i> Einige Eigenartigkeiten der Satzbildung in der schriftstellerischen Sprache István Tömörkény's ...	81
<i>L. Palásti:</i> Die Entwicklung der Meinung über die Ungarn bei den Franzosen im XIX. Jahrhundert ...	89
<i>L. Szántó:</i> Über die Anfänge des ungarischen Sprachunterrichts in unseren Mittelschulen ...	115
<i>L. Sziklay:</i> Jonathán Brósz ...	133
<i>L. Vajda:</i> Ferenc Móra ...	155
<i>J. Végh:</i> Volkszählung im Jahre 1828 in Szeged ...	199

Studien über Fragen der Erziehung und des Unterrichts

<i>A. Arató:</i> Einige Fragen der Lehrerbildung für Allgemeine Schulen ...	217
<i>S. Bereczki:</i> Grosse Pädagogen über die Bedeutung der Auslandsreisen ...	229
<i>L. Buday:</i> 100 Jahre im ungarischen Zeichenunterricht ...	245
<i>G. Forgách:</i> Veranschaulichung der Satzbildung durch Niederschlagsverfahren ...	265
<i>Gy. Geréb:</i> Für Ermüdungsuntersuchungen konstruierte psychologische Geräte und Experimente ...	267
<i>Z. Józsa:</i> Die Skizze an der Tafel als Mittel der Festigung der Begriffsbildung ...	275
<i>A. Kardos:</i> Turnen und Sport im Spiegel der Kultur ...	293
<i>E. Szeghy:</i> Prüfung der Musikalität ...	311
<i>L. Zsámbéki:</i> Experimentalpsychologische Untersuchungen einiger grundlegender Züge des Temperaments (Nervensystem-Typus) an Schülern der Allgemeinen Schule ...	345

Reproduktionen künstlerischer Werke der Professoren des Lehrstuhles für Zeichnen